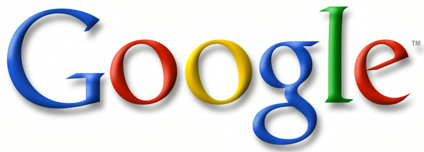

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

P Neth 329.1

Harvard College Library

BOUGHT WITH INCOME

FROM THE BEQUEST OF

HENRY LILLIE PIERCE

OF BOSTON

UNDER A VOTE OF THE PRESIDENT AND FELLOWS
OCTOBER 24, 1898

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

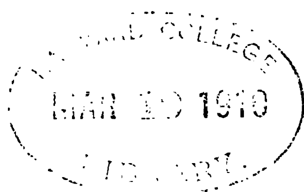
Koninklijk Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS. — VIJFDE DEEL.

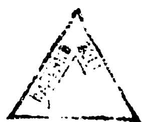
(DEEL XXXIX DER GEHEELE REEKS.)

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1890.

P neth 329.1

Pierce fund

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS. — VIJFDE DEEL.

(DEEL XXXIX DER GEHEELE REEKS.)

EERSTE AFLEVERING.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1890.

INHOUD.

ROTTINEESCH-MALEISCHE WOORDENLIJST.

De hierachter volgende Rottineesch-Maleische Woordenlijst, samengesteld door den onderwijzer Tello, hoe onvolledig ook, getuigt van ijver en goeden wil. Men ziet er uit, welke hulp men van inlanders verwachten mag. Had de samensteller de voorlichting van eenen Europeaan gehad, die eenigszins op de hoogte was van taalstudie, dan zou hij, ik twijfel er niet aan, in staat geweest zijn bij de meeste woorden voorbeelden van hun gebruik in korte volzinnen te geven. Er zou in de schrijfwijze ook meer consequentie en grooter nauwkeurigheid geheerscht hebben en de alphabetische volgorde zou strenger volgehouden zijn. Daar eene betere rangschikking mij onmogelijk bleek zonder eene geheele, tijdroovende omwerking, wordt het handschrift hier overgedrukt, zooals het uit de pen van den samensteller gekomen is, behalve dat de *oe* overal vervangen is door *u*.

H. KERN.

PĔRKATAÄN ORANG ROTTĔ (TĔRMANU), JANG DIĔRTIKAN DĔNGAN PĔRKATAÄN MĔLAJU.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
ábas	kapas, bĕnang.
ábădå	daon kapas.
ábădèᶜèk	bidji kapas.
áè	kata, bilang.
áèk	bukan musuh, bukan orang asing.
ái	kaju.
afu	abu.
áfi	kira, sangka.
áu	béta, sahaja.
áluk	alu.
álu	bahu.
áma	bapa.
ámi	kami.
ána	anak.
aå	badan.
ála	arak, sopi.
ása	bĕli.
ata	abdi, budak, slaaf.
ánin	angin.
átĕ	hati manusia, atau hati binatang.
ápĕ	loedah.
álak	dapat naik pohon, dapat kĕrdja apa².
ánădáĕ	sĕmut putih, anai².
ááli	maki, tjela.
áàᶜi	indjak², sĕpĕrti indjak padi.
áli-ina	mĕntua pĕrampuwan.
áli-ama	〃 laki-laki.

PĔRTAKAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
áli	kupas.
áási	buka lebar², rabek², banjak kata dalam pĕrbantahan.
anggår	anggur.
angapĕᶜuk	baring.
adu	djadikan, tusuk.
aádu	〃 , 〃 .
ásinasi	nama sadjĕnis pohon.
álĕ	mamah.
ákandå	bĕrdjalan tĕrus.
ángĕ	bĕrĕnang.
ángis	sadjĕnis tumbuhan jang mĕnumpang.
ángĕnik	sadjĕnis tumbuhan.
anti-anti	anting-anting.
bá	parau².
báfa	mulut; djaga atau nanti.
bitibóa	bĕtis.
balåk	balok.
bangu	bangku.
bési	bĕsi.
badu	badju.
båsåk	djangan.
bètĕk	botok.
batu	butu.
báfak	lĕmbah; sabahagian tali kuda.
bulak	balan.
báfi	babi.
busa	andjing.
biï	dumba atau kambing; tjubit.
biïlåpå	dumba.
biïhik	kambing.
bèbĕ	itik.
båtå	botol.
båbáu	kupu².
båå̈	batuk.
båbåå̈	〃
béë	djaga pada waktu malam.
béla	hampar.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
béis	buaja.
béta	pantjung.
bia	bĕlah.
bunga	bunga, bĕrtjĕrai.
bunak	bunga, interest.
béi	ninik pĕrampuwan, grootmoeder.
baï	datuk, grootvader.
bååk	djangan.
bola	ikat.
bålå	tikam, tinggĕlam, kĕlam.
bosa	
báĕ	pĕtjah.
béuk	baharu.
bulamolik	gandi.
bása	habis.
áidåk	ubat; daun kaju.
báuk	banjak.
baun	bĕsar.
báïhának	sadikit.
boa	buah kaju; nama sadjĕnis pohon.
bítiná	nama sadjĕnis pohon.
bongi	bĕranakkan.
bésa²	dĕngan djaga², ati², awas, dĕngan aturan baik.
bélak	bĕrat, haibat, pĕkĕrdjaän bĕrat.
béla	buka (hampar); djatoh tĕrlĕtak katanah, sĕpĕrti pohon (batang) padi, rumput dan sabagainja.
bĕbélak	pipih, pĕlat, plat.
bálatá	tantukan; tandakan.
balsá	pakai sĕlimut jang bagus.
bou	pĕriuk.
bou	hanjut.
bélu	pukul bikin patah sĕpĕrti batu.
béu	nama sadjĕnis pohon.
bèkĕ	masing².
buas	barang; pĕrséru.
bubua	kasih pakai bagus.
bubula	buka lebar², sĕpĕrti mata; pala.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
délĕ	gĕmĕntar; roffelen.
déi	dahulu; nanti.
dintiu	hindu.
dintui	ada ĕmbun.
dingis	ĕmbun.
dálak	baris.
dai	dapat; tjukup, sampai.
dilu	lipat, tĕrlipat.
dènĕ	kapok; kasih makan orang akan pĕrusah satu banjak.
déu	kĕbon.
dĕdéuk	bĕsi wadja dan batu api, akan mĕmbuat api olihnja.
dungu	tusuk, korĕk.
dĕdéäk	pĕrkara.
dĕdéa	pagar duri.
déak	luar, pagar ikan dalam laut dari pada batu.
dila²	bĕrkilat².
dilak	bidara.
dĕdèdĕk	tjap; lampu.
diu	mandi.
dåå	daun gurita.
duik	tulang.
dui	bahagi, sĕpĕrti tanah, ladang, d. s.
dina	tindis.
doli	salin.
dua	dua.
duahulu	dua puluh.
délas	pohon dadap.
dèlå	limau.
dulu	timor, matahari hidup; ikat baik² buah tuak akan iris; atur kaju.
dådå	sĕmbilĕh.
dolu	mĕmantjing, mĕngail.
danå	danau, tasik, tĕlaga.
daĕ	tanah, bawah.
dåpĕ	pisau; tjĕlup.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
dilå²	mĕngalir sadikit² dan tiada habis.
dama	damar; mĕngundjungi.
dáĕdåk	sirih.
dindi	dinding.
dodoik	kasau, spar.
di	tiang; djĕrit; schreeuwen, gillen van menschen, varkens en paarden.
dak	darah.
dókadálĕ	
déa	bĕlakang: ladang, sawah.
dífadå	bibir mulut.
diïdå	tĕlinga.
dĕdéik	tĕsta, djidat.
dola	djĕrit; schreeuwen van menschen en dieren.
bánuk	palita, lampu.
boli	ikat kain di dada.
båtålí	lĕhĕr.
emi	kamu.
eik	kaki.
eikuü	djari kaki.
eifánga	kuku kaki.
eidalĕ	tapak kaki.
eibuü	buku kaki.
eitinga	tumit.
èngé	timah.
éki	bĕrtĕriak.
ènåk	djalan.
ésa	satu.
éla	tinggal; bĕrtjĕrai dĕngan bini atau laki; nanti.
édak	tangga, sakada.
ésu	konto.
èkå	kĕpung
è-èkå	
élus	pĕlangi, bianglala.
èkĕk	satu tĕmpat, atasnja dilĕtak pĕriuk.
èlå	laki² jang bĕrtunangan pĕrgi pasiar kapada tunangannja.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
èlak	tĕmpat gula lĕmpĕng.
dååéuk	sindjola.
fanéti	fanéti.
fufuĕ	katjang.
fáfá	pĕrlahan².
fá	bandjir; sadikit.
fè	bĕri, kasih.
få	mĕnggombala.
fålès	flesch; sĕrahi.
fulak	putih.
fula	potong daun tuak dĕngan pakai satu ukuran jang tĕrtantu.
foä	bangun.
fiti	tĕndang, kosi.
foti	mĕnari orang laki² tjara orang Rotte.
falu	dulapan.
falu-hulu	dulapan puluh.
fèå	ikat, putar.
fángi	pĕtjah.
fiï	tjubit.
faik	hari; waktu jang lalu.
fåĕk	supak.
fóla	asah, gosok.
fofola	mĕngasah, mĕnggosok.
fai	waktu.
fåfáĕ	bikin bangun dari pada tidur.
fulihaä	nama sadjĕnis pohon.
faloa	nama sadjĕnis pohon.
féku	sadjĕnis barang, akan panggil andjing.
fi	kupas, sadjĕnis rumput, alang².
fèĕ	sĕndiri, alleen.
fèlå	pukul.
fénu	bĕtulkan barang jang bĕngkok, sĕpĕrti kaju jang muda.
féli	
fufudi	budjuk², buat djinak.
fålåk	garfu, vork.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
gansa	gangsa.
hédahuk	tangga.
haik	sadjĕnis tĕmpat minum ajĕr atau gula tĕrbuat dari pada daun lontar.
Giwang	giwang.
garĕdja	gĕrédja.
habas	habas.
haå̈	kapur; tĕmpat kapur.
haï	api; ambil.
hadĕ	padi.
huni	pisang.
hénu	muti, manik²: pĕnuk.
hihingi	lipas; kakkerlak.
hèlĕ	pungut.
håpå	tjampur gula dĕngan ajĕr di dalam haik, lalu gojang².
hédis	sakit, kasakitan.
hádĕåĕ	sawah, padi sawah, padi ajĕr.
ha	ĕmpat.
ha-hulu	ĕmpat puluh.
hitu	tudjuh.
hèngĕ	ikat.
háli	gosok, séka.
hélu	djandji; patahkan.
holu	pĕluk, dakap.
hulu	angkat, răü.
hani	nanti; kasih makan binatang, sĕpĕrti babi atau andjing.
héa	tĕrbuka bĕsar dan lébar.
hăhábåk	lumpang sirih dari pada tanduk atau buluh.
habå	tumbuk bikin halus, sĕpĕrti sirih dĕngan pinang.
hè	pĕras.
hèë̆	ramas.
håbå²	hantjur, luluk lantak.
hángĕ	dusta: arung.
huluk	djalan lĕbih dahulu.
héni	tĕrlĕpas; sudah baik; rugi.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
hapu	dapat.
hai	tĕrlipas dari pada pangkat; tusuk.
hoü	pĕgang; tangkap.
hèåk	undur.
hulu	dahulu, pĕrtama kali.
hata	apa[2], apa; barang.
hi	suka; bikin atau buka tali kuda dan sabagainja jang tĕrputar pada pohon kaju dan sabagainja.
hakå	tĕmpat makan dari padi babi atau andjing, tĕrbuat dari pada kaju.
hida	bĕrapa.
hanik	atur, pasang.
hétu	bukan?
ita	kita; lihat.
inu	minum.
iäk	ikan.
ifåk	kĕrang.
inak	pĕrampuwan.
isik	bĕras.
inu[3]	banjak barang tĕrgantung pada satu tĕmpat.
isih	isi.
inè	kaju pĕnggantĕ bĕnang.
ikåk	èkor
ila (i-ila)	
kandéla	kursi.
kama	bilik.
kailunu	bantal.
kafa	kawat.
kålĕkuping	korèk kuping.
kálikè	ikat pĕrut.
kabáĕ	kabaja.
kakapik	sadjĕnis tĕmpat, akan mĕnjimpan pakaian dan sabagainja.
kååának	tĕmpat tĕmbakau.
kantji	kantjing, buah badju.
kudjawas	kudjawas.
kunik	kuning.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
kapa	kĕrbau.
kĕkéäk	bĕlang?
kokolak	bĕrkata².
kali	gali.
kaliti	kalitji.
kolu	lurut (sĕpĕrti lurut padi d. s.).
kåå̆	dukung, gĕndung; tutup.
kådĕ	monjet, kĕra.
koäs (kååş)	awan.
kutus	puting bĕliung.
kådå	tĕlan.
kéla	ipar, kunjadu.
kĕkéla	
kisu	tjubit.
kona	sĕlatan; turun.
ki	utara; tangis.
kéfin	laksa.
kéfin ésa	salaksa.
kafin	kĕti.
kifun	djuta.
kifun sanahulu	sapuluh djuta.
kånå	luruh.
kè	potong
kaså²	makan ladju² dĕngan rakus sĕrta mulut atau lidah bĕrbunji.
kaltédis	mandul, gabuk.
kakaï	tida tĕrus; alap.
kakaå	gosok² barang binatang sĕperti kuda atau babi akan buat djinak.
kéa	pĕnju, tuturuga; sudah mérah, sĕpĕrti dimamah sirih.
kanak	orang muda.
kosu	suap; kaluarkan, lurut.
kosulouk	kasikadu.
kati	panggil andjing.
kåkåtåk	burik.
kéna	tutup.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
kaltas	kartas.
kĕdola	satu pĕrmainan anak² dari buah², jang ditikam masing²nja dĕngan sabatang kaju jang pandjang dan tadjam.
kĕkèå	pakai kain atau sĕlimut.
kåkåĕ	budjuk.
kulè	kusambi.
kaililik	nama sadjĕnis pohon.
kulá	〃 〃 〃
kalák	〃 〃 〃
kéka	〃 〃 〃
kĕkéluk	ikan tjina.
kådĕndénuk	kamu², kabut².
kikik	sadjĕnis pĕrkakas jang dipakai orang, akan bĕrsihkan haik diatas pohon tuak.
koka	gosok, kaluarkan.
kakå	iris pohon gawang jang bĕrbunga; sapu- apa² dari atasnja.
kuti	
kédåk	pĕrgi kamana² dĕngan lĕkas².
kĕkèdåk	kasar² dĕngan anak kĕtjil.
kèdå²	〃 〃 〃 〃
kåfiå	bĕrsiul.
kaiusuk	rusuk.
kaiboik	sakunjung², tiba².
kikådĕk	kidal.
kåfu	tikam.
kofu	〃
kandouk	tĕngkuk.
laugak	kapala.
lángădåk	rambut.
lilisuk	gumala.
limak	tangan.
limabóak	lĕngan.
limabuük	siku.
limakuuk	djari tangan.
limafángak	kuku tangan.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
lilibålå	katiak.
limadálé	tapak tangan.
lungulanga	lutut.
lasĕ	
lèë̆	apa, kurang.
langasåë̆	tulang kapala.
lèpĕnéu	nama dari pada satu tĕmpat.
lalik	〃 〃 〃 〃 〃
lukak	〃 〃 〃 〃 〃
låának	dégu², dĕdégu.
laå̈	tĕmpat tanak, dapur.
lamali	almari.
lilå	ĕmas; pérak.
láfa	sĕlimut.
lésu	léntju.
lábu	tambur.
langkuas	langkuas.
lè	sungai, tĕrtjĕkèk.
lètĕk	gunung.
léak	liang batu atau liang tanah.
lålåk	sĕluran; djalan jang binatang liar biasa ikut; sĕlat.
lain	atas.
lalai	langit.
lailai	lĕkas.
lèdå	matahari.
lafå	tikus.
lilåpilas	ĕmas.
lilåfulak	pérak.
lĕlésu	pintu.
lépa	pikul; bĕkal.
lááå̇k	djalan, bĕrdjalan.
långĕ	mĕnari, pĕrampuwan.
lààdáĕk	malam.
lĕlèdăk	siang.
lofa	hampar, bĕtang.
li	umbak.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
låå̈	patong kaju, tĕbang.
luü	tangkup, baring sĕpĕrti binatang.
lèå	diam, tinggal; turunan, sudah.
lima	lima.
limahulu	〃 puluh.
lifun	ribu.
lifun-ésa	saribu.
lobi	ikat.
lolobi	〃 kĕras².
lådå	sorong, djalar.
loda	tikam sampai masuk pandjang.
lidå	〃 dĕngan kuat dari djauh dan kasih lari dari atas; bĕrlumpat dĕngan tjĕpat sampai badan tĕrangkat tinggi.
ladi	patah.
kakai	ambil apa² dĕngan bambu atu kaju pandjang jang pada udjungnja tĕrikat sabila pisau atau sapĕnggal kaju pĕndĕk.
lĕléuk	tĕrgujang, tĕrguntjang².
laka	gaduk.
lákasá	bunji dari pada barang jang bĕrdĕrai sĕpĕrti bĕras, djagung d. s.
lakanduü	bunji dari pada kaki kuda.
lamatuak	Tuhan Allah.
lutun	rusak.
lutu	atur batu di bawah pohon kaju atau pada barang tĕmpat mendjadi satu aturan jang baik; halus.
latu	matang; sadjĕnis barang dalam laut jang bolih dimakan.
langapĕuk	marika itu baring.
la	tĕrbang; bĕrlumpat tinggi.
liü	pukul
loli	guling; kubang.
lololi	tĕrguling².
lali	pindah, mĕngalih.
lålå	tada dĕngan tali akan tangkap binatang.
lålĕ	bagus.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
liki	takut.
lĕlèkĕ	lingkar.
lala	mĕnang; ambil, bagi diri jang katiga kalĕbihan.
léu	pĕrgi, tĕrpakai olih diri jang katiga kalĕbihan.
lălána	pandang; nama sadjĕnis pohon
léna	liwat: lĕbih; lumpat; nama sadjĕnis tanaman
lĕlénu	tjutji, basoh; spoelen.
lĕåndia	bagitu.
lakandolu	marika itu mĕndjarikan.
lulu	boenji.
lålåså	sèrĕt.
lălĕbálahák	pagi², hampir siang.
laĕ̈	kĕna, anjam.
lésik	turut, tĕrpakai bagi diri III kalĕbihan.
lĕlési	sangkal, bĕrsangkal.
lasi	hutan bĕsar, rimba, tua.
lalásuk	tĕrbusar.
laï	kali; raï?
loa	lébar.
loak	dĕdégu; tĕmpat luas; lébar.
láä	dĕpa; héla.
lèån	sudah, mĕngadiami.
låse	gosok.
kĕkèbå	potong.
kăkálak	atap; tjuram.
kálak	〃 〃
mata	mata.
matabulu	alis mata
ma	lidah
mou	djatoh, luruh.
méi	médja; djilat.
mangå	mangkok.
mèkå	gong.
mådå	tĕmbakau.
munĕ	pompolmus.
måk	tanah rata, tanah lapang.
mánăfå	gumbala.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
mèå	kutjing.
mèngĕ	ular.
manu	ajam
manupui	burung.
măm\`săk	abu².
malaik	lari, tĕrpakai bagai diri II.
mantu-lain	Tuhan Allah.
matĕ	mati.
maĕ	malu, sadjĕnis tumbuhan.
mahèlĕ	pĕgang kintjang, pĕgang kĕras.
manèpĕ	bikin kĕras, bĕrpakai bagai diri II.
mina	minjak; gumuk.
méni	wangi, karun; bawa, tĕrpakai bagai diri II kalĕbihan.
muli	barat.
mai	marilah.
mu	pĕrgilah.
monu	djatoh.
mangalauk	djahat, busuk, tida baik, tida bagus.
mangalaun	orang hina.
mangalauwingu	orang hina dina.
mángalådåk	kurus.
măáo (măáå)	gĕmuk.
munik	dĕngan, tĕrpakai bagi diri II satuan.
mángăpéük	baring, tĕpakai bagai dari II sat. d. kal.
mola	kunang², api-apian.
másăkå	minum ajĕr gula tjampur dĕngan ajĕr, tĕrpakai bagai diri II sat. d. k.
moi²	litjin².
måĕ	lĕpas (buang) ajĕr kĕtjil, kintjing.
momoik	litjin.
mosa	putjat, luntur.
målĕ	damai; putar damar pada lidi atau barang sabagainja.
malĕ	laju, lĕmah.
múmú	takut.
másanási	verkoud.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
mala	turut, ambil, tĕrpakai baga diri II, satuan dan kalĕbihan.
méu	pĕrgilah, tĕrpakai bagai diri I dan II kalĕbihan.
mu	pĕrgilah, bagai diri II satuan.
manukudu	mangkudu, sadjĕnis pohon.
måpån	hilang.
maku	lihat, mĕngintai.
masuk	asap.
makandolu	mĕngadakan, djadikan, tĕrpakai bagai diri II satuan dan kalĕbihan.
mangalèdåk	tĕrang.
mangahaåk	rasa énak dalam mulut.
målå	indjak.
målåoka	tiada bĕrtumbuk baik.
méïs	mimpian.
méï	mimpi.
méda	rasa.
mésik	turut satu djalan, tĕrpakai bagai diri I dan II kalĕbihan.
musik	turut satu djalan, tĕrpakai bagai diri II satuan.
mésa	sĕndiri.
malålĕ	bagus.
mamának	tĕmpat.
ndia	ia.
nggani	langgar.
násĕbuü	pipi.
nisi	gigi; kikis.
nggátiána	karungkungan.
ndála	kuda; kuda².
néak	tikar.
ndunduck	gajung.
ndéli	tjintjin.
ndunak	tĕmpat sirih.
nggámĕ	gambir.
nggunggutĕk	gunting.
ndandáuk	djarum.
ndélisĕséuk	tjintjin mĕndjahit.

PĔRKATAÅN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
ndunasĕséuk	tĕmpat mĕndjahit.
nggélas	pĕringgi, laboe.
nå	kalapa.
nóna	anona, nona.
nau	rumput.
nula	hutan.
nggålåk	tandjung; kampung.
nusak	pulau, tanah.
namå	pantai.
nduk	bintang.
nusa	rusa.
nggádi	gadjah.
nggèåk	hitam.
nănáäk	makanan.
nininuk	minuman.
nik	kapiting.
nggånggåĕk	kĕrang.
nggèlå	potong djadi pĕnggal², sĕpĕrti kaju.
nggĕnggèbå	sĕbang
ndáki	sadjenis ular ajĕr, tjampur dalam hal bitjara.
nggáuk	duri.
nákå	tjuri, mĕntjuri.
nákådá	pĕntjuri, orang pĕntjuri.
máålåk	sipĕndamba, sirakus, rakus.
nggèngĕ	tĕrkĕdjut.
nènè	diam, tidak bĕrkata².
nè	ĕnam.
nè-hulu	ĕnam puluh.
nátun	ratus.
nátun ésa	saratus.
nátun ma ésa	saratus satu.
natun ma dua	〃 dua.
natun ma sana-huluh	saratus sapuluh.
natun dua	dua ratus.
natun télu	tiga ratus.
natun ha	ĕmpat ratus.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU:
ndéfa	djatuh.
nálaik	lari, tĕrpakai bagai diri III satuan.
námå sina	rantai, pantai tjina.
námå	pantai.
néuk	tĕrang; tĕkak.
nĕnéuk	pĕnĕrka.
nĕnéïk	bultzak.
ndålå	usung, pikul, mĕlautjung; kĕrah.
náåå	badan gĕmuk.
nggèdå	tĕgahkan binatang dari pada pĕrdjalanannja atau orang dari pada pĕrtjakapannja.
nénik	dĕngan.
nangapéuk	baring, tĕrpakai bagai diri III satuan.
ndán	bĕrtĕmu, bĕrdjumpa.
ndåkå	kaluarkan apa[2] dari dalam atau dari pada barang tĕmpat, sĕdang mulutnja kabawah.
nggáli	hambur; tidak fĕrdulikan
nggånggålå	paruh, muntjung.
néni	bawa, tĕrpakai bagai diri III satuan.
nănéli	kĕras mĕngalir; muatan diatas kuda jang sabĕlahnja lĕbih bĕrat dari pada lain sabĕlahnja.
nggik	rangkai.
nggin	"
nggålåsåså	tĕrmasuk pandjang kadalam laut dan sabagainja, sĕpĕrti satu tandjung.
néa	djaga.
nggèĕ	gepĕh dari pada kapiting.
nggèĕn	gĕgèpĕh dari pada kapiting.
nggåĕk	kuntji, anak kuntji.
nåĕ	djadi tjair.
ninik	njamuk.
nála	mĕnang, ambil, bagai diri III satuan.
néu	pĕrgi, tĕrpakai bagai diri III satuan.
nggilak	nama sadjĕnis pohon.
ninílu	tamĕring.
ná	nama sadjĕnis pohon.
mákătémăk	sĕmak[2].

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
náĕ	lihat; katanja, ia itoe diri III satuan.
núnú	mĕngasapi.
náka	djangkar.
ndolu	fikiran jang baik; tukang.
námanáa	mĕntjahari makanan (diri 3 satuan).
nákandolu	dikĕrdjakannja, didjadikannja (diri 3 satuan).
nakas	tadi.
násíu	sĕpĕrti sadikit ubat bĕdil kĕna api lantas mĕnjala dĕngan tĕrkĕdjut sĕrta mĕngadakan bunji jang lĕmbut.
ndila	kĕrling, mĕngĕrling.
natáä	rasa sakit dalam mata, atau pada tĕmpat lain dari pada badan.
niïána	anak kĕtjil budak.
nésik	turut satu djalan, bagai diri 3 satuan.
nu	punja.
Ȧ	ĕngkau, dikau.
Ȧkå	njiru.
Ȧĕ	ajĕr.
Ȧĕ-dolu	pĕrigi, sumur; ajĕr pĕrigi.
Ȧfĕ	kasih kaluar, bongkar.
Ȧlå	rogo; masukkan tangan dalam barang tĕmpat, sĕpĕrti pĕriuk dan sabagainja; rakus.
ofak	pĕrahu.
ofa-kapal	kapal.
ofa-haïk	kapal api.
ofa-maéik	bèro.
oka	tida kasih makan; tida mau makan.
olik	saluruk; rangkiang.
pana	hidung.
panabålå	lobang hidung.
péli	pantat.
pu	paha; pasang babi dan rusa didalam hutan.
pélibålå	lobang pantat.
papak	papan.
pakuk	paku.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
papauk	balok.
påpålĕk	tĕmpat simpanan padi.
pĕpèlĕ	plat mas atau pérak.
påu	sarung.
pua	pinang.
pupukuk	bukit; gunung kĕtjil.
piak	karang.
pilas	mérah.
påĕk	hudang.
páä	pagar; ikat.
påkĕ	buta.
påkĕk	"
pèkå	bĕngkok.
pĕpèkå	dusta; bohong.
pau	tumbuk; tikam.
péük	báring.
puputu	ikat.
putu	sadjĕnis makanan; hangus.
puäk	pukat.
puä	alau, halaukan.
piå	gasing; pion.
pălák	lama.
poï	kaluarkan tangkai sĕpĕrti padi, d. s. b.
pusĕ	pĕluh.
poli	tuang.
pèlå	potong.
pasi	bĕrtjĕrai.
pénik.	sadjĕnis barang jang dipakai diatas bĕlakang kuda, akan muat barang muatan.
pĕpè̥	nama sadjĕnis pohon; nunuk.
péna	péna; lalar; lalat; pĕtik kapas.
pusu²	amat pĕnuh.
pédak	udjung.
péda	taruh, lĕtak, simpan.
pési	buang katanah.
poda	ambil apa² dari satu tĕmpat jang diatas dĕngan kaju atau bambu jang pandjang.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
pélu	tĕrlipat atau tĕrtunduk kabawah.
pia	limpar.
pélak	djagung.
pingak	piring.
sĕsèdåk	tjampur.
sila	marika itu.
sinik.	atap dari pada daun gawang atau dari pada daun lontar.
suluk	sĕnduk.
sisílå	sĕnapang.
sauk	sisir.
sidi	kain sarung.
sarè	sarè.
saldaréi	saldaréi.
sapi	sapi; potong kulit kaju.
sungu	tidur.
soi	buka; tĕbus.
sapu	mĕnjapu.
sasapu	〃
sasapuk	sapu.
su	kaluarkan tanah dari dalam lobang, atau padi atau bĕras dan sabagainja dari pada lĕsung.
såĕ	tĕmpurung; ambil atau dapat dĕngan kalimpahan, sĕpĕrti padi, djagung dan sabagainja.
séu	mĕndjahit; pĕtik buah².
siå	sĕmbilan.
sanahulu	sapuluh.
sanahulu ésa	sabĕlas.
sanahulu dua	dua bĕlas.
sanahulu télu	tiga bĕlas.
sanahulu ha	ĕmpat bĕlas.
sanahulu lima	lima bĕlas.
sanahulu né	ĕnam bĕlas.
sanahulu hitu	tudjuh bĕlas.
sanahulu falu	dulapan bĕlas.
sanahulu siå	sĕmbilan bĕlas.
siåhulu	sĕmbilan puluh.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
sèsĕ	tindis; bikin kintjang.
salah	salah.
sa	sapu dĕngan tangan atau dĕngan kaki.
săsá	sapu, mĕnjapu dĕngan tangan atau dĕngan kaki.
sŏsósannà	awalnja.
sèå	djual.
séä	ambil ajĕr tuak boekan pada waktunja.
séä²	kadang².
séï	uraikan.
sè	siapa; bĕrlaboeh; gatal.
så	sumpah; suatu hubungan didalam hal bĕrkata².
såpu	tjari buru binatang hutan dĕngan andjing bĕbĕrapa èkor.
sapi	potong kulit kaju: sampi, sapi.
sasi	tumpah.
séku	tĕrus.
séku²	tĕrus, sĕlalu.
såbå	tikam, tusuk.
sáda	iris.
săsáda	iris².
sota	lĕlah, tjape.
suĕ	sajang.
suĕk	gĕlang; sabahagian tali kuda.
såĕ	potong.
sikou	tĕrpantjar.
sålå	tangkap ikan, hudang dan sabagainja „ndai" (ben?); mĕntjuri hati.
sèë	tapis barang tjair; sĕsak.
sådå	tusuk apa² dalam apa².
supak	tĕmpat ubat bĕdil, jang tĕrbuat dari padi saruas bambu.
sèpå	bĕli makanan di tĕmpat jang djauh.
sèpĕ	kaju sapan.
sélukålå	sadjĕnis burung pĕrampas ajam.
sélu	sadjĕnis kaju pĕrkakas tĕnun.
séluk	tukar; pula.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
silu	angkat kasih tĕrbuka, sĕpĕrti kain jang dipakai di badan.
silå	tĕmbak.
salin	tuang.
siu (nasiu)	sĕpĕrti sadikit ubat bĕdil kĕna api, lantas mĕnjala dĕngan tĕrkĕdjut sĕrta mĕngadakan bunji jang lĕmbut.
séna	alas.
soluk	bĕrtĕmu.
solu	bĕrtambah² dalam kabĕsaran badan.
si	kupas, pĕtjah.
sanga	hĕndak, tjahari.
soli	tulak.
sosola	potong,
sososan	pĕrtama kali.
takudáĕ	dagu.
tánaláí	langit² mulut.
téi	pĕrut; tai, tjirit.
tila	vrouwelijk geslachtsdeel, poeki.
tali	tali.
tasu	tatju, kuwali.
tábuéis	tjapatu, tjĕnéla.
tafa	pĕdang.
tè	sagai.
téfu	tĕbu.
télas	hutan kĕtjil.
tasi	laut.
táne	lumpur.
tuma	tuma.
tèkĕmélak	kutu busuk.
tèkĕ	tokĕk.
tèkĕlábak	tjĕtjak.
tunga	ikut.
tati	potong.
timu	timur, musim timur.
toeda	djatoh.
télu	tiga.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PERKATAÄN MĔLAJU.
télu-hulu	tiga puluh.
ta	tidak, tiada.
tapa	limpar.
tipa	tulak.
tia	sobat, sahabat, tĕman; alas.
titiak	tiram.
tuti	sambung, hubung.
ténga	djĕngkal, ambil.
tĕténgak	tjungka.
totoä	tida tĕrus.
tola	masuk tĕrus barang jang ĕntéru.
tolak	luka di tĕlapak kaki.
tása	masak.
tuna	ikan bĕlut, ikan moa.
tapan	lĕkatkan.
tépa	pĕléhkan; patah; nama sadjĕnis ikan; ikan tĕmbang?
táâ	bikin, buat.
tála	sabung; ikut, turut, ambil.
tinga	indjak, samantara orang pandjat pohon kaju dan sabagainja.
toka	buka sabahagian dari pada tali kuda.
tokak	sabahagian tali kuda.
tusi	urut; hunus.
titisek	pinggir.
téna	turun diatas tanah sĕpĕrti burung²; bĕtulkan kubur baharu; baiki pisau atau parang jang sudah rusak matanja; tĕra.
touk	laki².
tétu	bĕtul.
tétu²	bĕtul².
tètĕ	potong atas apa²
tĕtè	siram.
téli	mĕndjahit djala.
tuk	kĕring.
tutúk	tĕmpat duduk.
téu	pĕrgi, tĕrpakai olih kita.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
tènĕ	nama sadjĕnis pohon.
tinå	mitar.
tai	timbang; banjak orang lawan saorang-orang; tjapai; pĕgang.
tĕtéma	burung hĕlang.
tĕtèĕk	sungguh; tungkat.
tutuik	tjĕritĕra, hikajat, tuturan.
tutu	mĕnimpa; pukul dĕngan tangan atau batu.
tunu	bakar.
tèlĕk	pĕrdirikan barang kĕtjil sĕpĕrti kalitji d. s. b.
tèlĕ	tunduk.
tåkå	pukul kasih kaluar apa² dari dalam barang tĕmpat.
tåtåkå	pukul dĕngan tangan bikin bangkak, sĕpĕrti susu kĕrbau.
tånå	tangkup; sadjĕnis tĕmpat tĕmbakau.
tåtána	tutup.
táma	kasih bĕrhubung sĕpĕrti papan.
tuainak	orang bĕsar badannja atau orang akil baligh.
tutua	bikin hati bĕsar.
tésik	turut, dipakai olih kita.
tudu	tudung, tundjuk.
tui	tjĕritĕrakan, tjahari barang jang hilang antara pĕrdjalanan.
tèĕk	taubat; tadah.
tada	tjĕraikan; tadah.
tuli	singgah: pĕrah.
tĕtéi	tadjamkan kaju.
tinu	minum, dipakai olih kita.
uti	mannelijk geslachtsdeel.
uak	urat.
uma	rumah.
unuk	bingkawang; himpunan kaju.
uma-toäk	kaju pandjang jang dipakai pada bumbumgan rumah.
uma-titisik	tiris rumah.
uma-punik	bumbungan rumah.
uma-hunuk	pagu, lotĕng.

PĔRKATAÄN ROTTĔ.	PĔRKATAÄN MĔLAJU.
uma-langak	kapala rumah.
uma-buik	hudjung rumah.
uma-dálĕk	dalam rumah.
uma-déak	diluar (luar) rumah.
uma-búuk	sudut rumah, pĕndjuru rumah.
ulĕk	pĕriuk; ulat.
ulĕåĕ	pĕriuk ajĕr; tĕmpajan ajĕr.
udan	hudjan.
unik	dĕngan.
unĕ	sisik.
uli	kamudi.
ulu	rambut jang sudah tĕrtjabut.
ulĕ	putar.
usik	turut satu djalan, bagai diri I satuan.
utu	kutu.

EEN DAJAKSCH FEEST

BESCHREVEN EN TOEGELICHT

DOOR

S. W. TROMP.

Wanneer men de Kapoeas-rivier, die aan de Westkust van Borneo in zee valt, ruim 400 Engelsche mijlen opstoomt, hetgeen men bij gemiddelden waterstand met een vaartuig van zes à zeven voet diepgang doen kan, komt men aan den rechter zijtak, de Mĕndalam, waaraan enkele mijlen boven de uitmonding de groote Dajaksche kampong Tandjoeng-Karang ligt.

Deze bestaat hoofdzakelijk uit ééne woning (lamin), zes meter boven den grond gebouwd, circa 350 meter lang, bevattende 92 kamers en bewoond door [1] 163 mannen, 202 vrouwen, 95 jongens en 93 meisjes, alle 559 behoorende tot den stam der Kajan-Dajaks. De Mĕndalam-Kajans zijn evenals hunne naamgenooten van de Mahakam (Koetei) een onderdeel van den hoofdstam, die ten Noorden van de Batang-Loepars van Batang-Rĕdjang op Sĕrawak's grondgebied gevestigd is en gerekend moet worden tot de Centrale Dajaks.

Zij zijn niet geheel onbekend, want reeds Veth heeft in zijn „Borneo's Wester-afdeeling" eenige bladzijden [2] aan hen gewijd. Zij hebben zich steeds doen kennen als gewillige, ijverige, flinke menschen, met wie het Bestuur gaarne te doen had en op wie het ook konde staat maken. Reeds sedert vele jaren komt het koppensnellen niet meer bij hen voor; 't is althans niet bekend, dat zij zich daaraan nog schuldig maken.

Hoewel zij in beschaving nog niet zóó hoog staan, dat zij bepaalde goden aanbidden, zoodat van godsdienst bij hen ook geen sprake kan zijn, verheffen zij zich toch reeds verre boven het

---

[1] Zielentelling gehouden in Mei 1888.

[2] Deel II blz. 378 en vv.

laagste peil. Zij zijn tot dien trap gevorderd, waarop zij, zonder zich in de herkomst daarvan te verdiepen, het bestaan van bovennatuurlijke, zoowel goede als kwade, wezens aannemen, die vele menschelijke neigingen en eigenschappen bezitten, echter meer macht hebben dan de menschen en daardoor het lot van dezen beheerschen. De kwade geesten stellen zij zich voor als naijverig op de menschen, tuk op het aanbrengen van ongeluk, eene voorstelling, die in hooge mate influenceert op des Dajaks doen en laten.

Bepaalde vereering van goede geesten komt bij hen niet voor; van eene voorvaderlijke eeredienst zijn, voor zoo verre ik weet, ook geen sporen meer aanwezig; alleen worden de goede geesten menigvuldig te hulp geroepen in den strijd tegen de booze geesten, overtuigd als de Dajak is, dat die boozen wijken, waar de goeden optreden.

In vele opzichten zijn de Mĕndalam-Kajans nog behoudend; men ziet dit o. a. aan hunne kleeding, hunne leefwijze; maar het lijdt geen twijfel of meer en meer zal hierin door de aanraking met vreemdelingen verandering komen en zullen door Maleischen, alias Mohamedaanschen invloed zoowel sociale toestanden als godsdienstige begrippen gewijzigd worden. Reeds is veel veranderd; zoo ziet men, om nog eens op de kleeding terug te komen, reeds enkelen, die de tjantjoet (schaamgordel) verwisseld hebben tegen een Chineeschen broek; bij het dansen omwikkelen de vrouwen het vroeger bloote bovenlijf met kostbare sarongs; de ityphallische beelden vóór de huizen bestaan niet meer; men snelt niet meer; de geesten verliezen aan macht en aanzien.

Dit alles zal nog erger worden, ja, de tijd zal wel niet meer ver af zijn, dat van de vroegere oorspronkelijkheid geen spoor meer te vinden is. Daarom zijn feesten, zooals ik er één bijwoonde, van belang en verdienen zij eene beschrijving. Wel worden die niet meer gevierd met al den luister van weleer en toonen zij niet meer den ruwen Dajak van die dagen, maar zij herinneren toch aan het verleden, door dat zij van oude zeden en gewoonten de afdruksels zijn. Deze, schoon verflauwd, zijn nu nog herkenbaar; eerlang echter dreigt zulks verloren te gaan.

Toen wij den 9 Mei 1888 in de kampong Tandjoeng-Karang kwamen, waren aldaar juist weinige dagen te voren de hoofden Sĕnggiang en Igau met een groot aantal volgelingen van Sĕrawak teruggekeerd, waarheen zij, volgens hun eigen verklaring, gegaan waren om zich met daar aanwezige Dajaksche stammen te verzoenen en te trachten de in vrijheidstelling te bewerken van de Pĕnhings en Kajans, die

in 1885 aan de Mahakam geroofd en sedert in Sĕrawak in slavernij gebleven waren.

Wegens den behouden terugkeer na eene afwezigheid van meer dan zes maanden verkeerden Sĕnggiang en Igau met de hunnen in een toestand van „pantang" en moesten zij gaan „ajau".

Hoewel de beteekenis van deze woorden bekend is, wil ik toch bij beiden een oogenblik stilstaan en mijne beschouwingen omtrent het verband daartusschen alsmede omtrent dat tusschen oorzaak en gevolg hier ten beste geven. Wij hebben daarbij voor oogen te houden, hetgeen straks omtrent het geloof des Dajaks werd opgeteekend, speciaal wat betreft het gevaar, waardoor hij zich ten allen tijde bedreigd acht van de zijde der booze geesten. Dit gevaar toch verlaat hem nooit; in elke periode van zijn leven hangt het hem boven het hoofd, zoowel in die, welke met zijn geboorte begint als in de daaropvolgende, die met het omhangen van een kralen halsketen een aanvang neemt, als in die, welke hij met zijne meerderjarigheid of met zijn huwelijk intreedt. Maar bovendien zijn er perioden, waarin hij zich buitengewoon bedreigd acht, namelijk wanneer hem eenig bijzonder geluk is overkomen. Dit nu was het geval met Sĕnggiang, Igau en de hunnen; zij waren gezond en wel van een verre reis teruggekeerd, aan de gevaren van berg- en bosch- en watergeesten, van menschen en dieren ontkomen; wat natuurlijker dan dat de booze geesten op hen naijverig waren en hen bedreigden.

Van het standpunt van den Dajak met zijn geloof, als werd aangegeven, is het begrijpelijk, hoe hij het gevaar van een bezoeking van den booze, zich openbarende in rampen (brand, misoogst) of nog duidelijker in ziekten, vooral, wanneer deze door den dood eindigen, wenscht te voorkomen en, liever dan te trotseeren, tracht afteweren. Ook is het te begrijpen, dat hij als middel hiertoe een menschenoffer bezigt. Hiermee toch kan de offeraar beoogen òf het binden van een geest, opdat deze den bedreigde tot schutsgeest [1] diene, òf het geven van een plaatsvervanger [2] om den booze hiermee tevreden te stellen, en hoewel niet uitgemaakt kan worden, welk doel een offeraar zich oorspronkelijk in omstandigheden als van Sĕnggiang, Igau c. s. gesteld heeft, de Dajak zelf, steeds machinaal de oude gewoonten volgende, het allerminst het doel van zijn offer kan preciseeren, is toch in allen gevalle het feit van de offerande verklaarbaar.

---

[1] Wilken, „Iets over de schedelvereering bij de volken van den Indischen Archipel", Bijdragen tot de T. L. en Vk. v. Ned. Ind. 5e volgreeks dl. IV, bl. 99.

[2] t. a. p., bl. 116.

Meestal zal, geloof ik, wel het verkrijgen van schutsgeesten het idee bij een menschenoffer geweest zijn; althans zijn de koppen, die men in grooten getale in Dajaksche huizen vindt opgehangen, als beschermende fetisen te beschouwen, daar zij te eten krijgen, zooals een ieder kan zien o. a. aan de eieren, bij die schedels op stokjes gestoken. Herbergden die koppen geen schutsgeesten, men zou ze evenmin te eten geven als de koppen, bij de graven geplaatst, waarvan de geesten de ziel van een afgestorvene vergezellen, dus afwezig zijn. Ook zou men hen dan niet een tijdlang in eere houden, zooals thans geschiedt; wel verzorgt men hen op den duur niet, maar dit is toe te schrijven aan het denkbeeld, dat ieder zijn eigen schutsgeest moet hebben en dat die der ouders niet meer kan dienen voor de kinderen; van dáár die behoefte aan steeds nieuwe koppen, waarbij de oude afgedaan hebben. Dezen zullen echter niet wederom in eigen kampong voor een ander doel gebruikt worden; inzonderheid zal geen oude kop bij een graf geplaatst worden, hetgeen zoude neerkomen op het verlagen van een ouden schutsgeest tot dienaar van den geest eens afgestorvenen; zelfs waar het symbool alleen nog van de werkelijkheid is overgebleven, wordt hierop gelet en eindigt men den rouwtijd niet met ceremoniën bij een schedel, uit eigen woning afkomstig, maar wel bij een, elders verkregen.

Wij spraken tot nu toe over het doel van een menschenoffer, in zooverre dit betrekking had op het te behandelen onderwerp; thans moeten wij nog even stilstaan bij de wijze, waarop het gebracht werd. Naar ik vermoed, werd oorspronkelijk bij de Dajaks het menschenoffer gebracht door het zoogenaamde „toelooi”, zijnde het dooden van een mensch, dien men in zijn macht had, een krijgsgevangene, een eigen of een gekochten slaaf. Zoo'n offer heette „djaoem”.

Het „toelooi” komt nu nog een enkelen keer in het geheim voor, zoowel aan de Boven-Mĕlawi als aan de Boven-Kapoeas, maar vroeger was het, zooals mij meermalen meegedeeld werd, algemeen, vooral bij die gelegenheden, welke steeds bovenal een menschenoffer hebben vereischt, in de eerste plaats bij begrafenissen. Dit is ook nog niet zoo lang geleden, want personen van een 40 jaar oud herinneren zich zeer goed, hoe het geschiedde. Zoo vertelde ons een hoofd van de Taman-Dajaks, een stam, die nabij de Mĕndalam-Kajans aan de Boven-Kapoeas woont, hoe hij meermalen van zoo'n „toelooi”-feest na een sterfgeval getuige was geweest en gezien had hoe de „djaoem”, stevig gebonden, door mannen op de offerplaats werd rondgeleid, terwijl de vrouwelijke nabestaanden van den afgestorvene het offer

met kleine messen en pieken verwondden, het intusschen vriendelijk toesprekende en opdragende om toch vooral goed de ziel van dien afgestorvene te dienen en te verzorgen, hiermee voortgaande tot de „djaoem” bijna den geest gaf, waarop de mannelijke betrekkingen met hunne kapmessen een einde maakten aan die marteling [1].

Natuurlijk had het „toelooi” groote bezwaren, daar het niet onder het bereik van elkeen was; niet ieder toch had slaven of was bemiddeld genoeg dezen te koopen.

Daar bovendien dit offermateriaal schaarscher moet zijn geworden, laat het zich begrijpen, dat men het op andere en wel minder kostbare wijze gezocht heeft, waartoe „ajau” (koppensnellen) het aangewezen middel was. In geval toch dat men een vervanger voor zich zelf wilde stellen, moest men redeneeren dat de onbelichaamde booze geest geen behoefte had aan een belichaamd maar wel aan een onbelichaamd mensch nl. aan een menschelijke ziel, dat de offeraar dus niet een geheel menschelijk lichaam, waarvan het transporteeren ook veelal te bezwarend zou zijn geweest, strikt noodig had doch alleen dat gedeelte, waar de ziel huisvestte, zijnde het hoofd. Dit ook had men noodig, waar een schutsgeest verlangd werd of wel een dienende geest voor een afgestorvene. Hoofden nu, konden betrekkelijk gemakkelijk bij andere stammen buit gemaakt worden; van dáár dat het „ajau” langzamerhand bijna geheel in de plaats getreden is van het „toelooi”.

Verklaart het bovenstaande, waarom Sĕnggiang, Igau c. s. moesten gaan „ajau”, wij moeten thans onze aandacht vestigen op het woord „pantang”.

Pantang (Mal.) = pĕmali, (Modangsch) = njoewin (Bahausch) is zoowel te vertalen door: „verboden” als door: „in een toestand verkeeren, waarin op iemand of iets verbodsbepalingen rusten”.

Zoo is een rijstveld bij de Bahau-Dajaks „pantang”, wanneer een hert daarover geloopen heeft en mag dientengevolge niet betreden worden.

Bij de Toendjoeng-Dajaks wilde ik een hoofd bezoeken, maar hij was ziek en onder behandeling van „bĕlians”; zijn huis en erf waren door dezen „pantang” verklaard en op straffe des doods was het aan vreemdelingen verboden, die verbodsbepalingen te overtreden door binnen te gaan.

De „pantang” voor personen komt bij de Dajaks in hoofdzaak

[1] Op de Oostkust van Borneo kwam het een paar jaar geleden nog voor, dat Dajaks te Berouw en Boeloengan kwamen om slaven te koopen ten einde dezen na een sterfgeval op het graf van een afgestorvene te dooden.

neer op onthouding (die wij als vasten kennen) van hetgeen aangenaam is, zooals: het dragen van versierselen (oorringen, colliers, enz.) en van goede kleeren, het eten van goede vischsoorten, van varkensvleesch, van rijst (aardvruchten zijn inferieur voedsel, voldoende om het leven te rekken maar meer niet; rijst is lekker, dus eenigszins weelde), de coïtus, het rooken van tabak, het betelkauwen, het vasthouden van wapens (dit laatste kan zijn grond vinden in het bij de Dajaks heerschende begrip, dat het hanteeren van wapens eervol, dus aangenaam is; het kan echter ook een gevolg zijn van het begrip, dat ijzer op het doen en laten van geesten influenceert).

Omtrent het doel van het vasten zegt Spencer in zijne „Principles of Sociology" [1]: „Involuntary as abstinence from food often is with the primitive man, and causing as it then does vivid dreams, it becomes a deliberately-adopted method of obtaining interviews with the spirits" en later „But besides fastings thus originating, there is the fasting which results from making excessive provision for the dead. By implication this grows into an accepted mark of reverence; and finally becomes a religious act."

Het vasten van de Dajaks, bestaande in eene onthouding van hetgeen aangenaam is, heeft, dunkt mij, een anderen grondslag en heeft meer bepaaldelijk ten doel: het opwekken van medelijden, het toonen van deemoed. Vasten is op zich zelf ook geen religieuse of pieuse daad maar vergezelt die, gaat daaraan vooraf. De pieuse daad zelf is het menschenoffer en, hetzij dat dit gebracht wordt om een schutsgeest te erlangen, dan wel om een vervanger te geven of om een afgestorvene te bevredigen, steeds is de grondoorzaak vrees; vrees van den mensch, die door zijn offer hoopt te ontsnappen aan de macht van den sterkeren boozen geest, 't zij dezen met het offer bevredigende, 't zij tegen dezen een steun krijgende in een schutsgeest. En waar nu een mensch een daad volvoert, voortkomende uit vrees in zóó'n groot gevaar, daar ligt het in den aard der zaak, dat hij zich het succes van die daad tracht te verzekeren door deemoed, door medelijden op te wekken. Medelijden opwekken toch moet de menschen reeds zijn ingeboren, want wij merken het bij de dieren op; slaat maar een hond in oogenblikken van groot gevaar gade; men zal zien, dat het dier het gevaar met betrekking tot eigen moed en eigen krachten taxeert; valt die taxatie uit ten voordeele dezer

[1] Deel I, blz. 261.

laatste factoren, zoo bereidt het zich voor tot tegenweer; maar in geval van het tegendeel, doet het alle moeite om medelijden op te wekken, het maakt zich werkelijk en figuurlijk klein, wentelt zich op den rug of wijkt achteruit.

En al ware de behoefte om medelijden op te wekken niet ingeboren, voorzeker zou men al van den beginne af begrepen hebben, dat, waar er gevaar dreigde van een jaloerschen geest, men alles vermijden moest om dien naijver nog meer op te wekken en speciaal de daad, waardoor men het gevaar wilde afweren, moest laten voorafgaan door andere daden, ten doel hebbende de wegneming der oorzaken van de jalousie, met andere woorden: zelfvernedering, deemoed. Geen offer gebracht aan den jaloerschen booze na afloop van een lekker maal, gekleed in feestdos, omhangen met versierselen, maar schamel gekleed, ontdaan van tooi; dan was er geen reden meer tot naijver; dan kon men hopen, dat de booze zijn plannen liet varen, met het aangebodene genoegen nam en de goede geest inderdaad ter hulpe wilde komen.

Sĕnggiang, Igau en de hunnen verkeerden alzoo in een staat van „pantang” ter voorbereiding van het menschenoffer, door „ajau”, koppensnellen, te verkrijgen. Gelukkig echter heeft het koppensnellen zijn tijdperk van bloei gehad; overal neemt het af; bij de Mĕndalam-Kajans komt het, zooals boven gezegd is, in het geheel niet meer voor. Zelfs dáár, waar het nog niet geheel kan worden onderdrukt, is het reeds in vele gevallen door symbolen vervangen, zooals wij ook bij onze Kajans van Tandjoeng-Karang ontmoetten.

Bij onze komst te Tandjoeng-Karang nu vernamen wij dat Sĕnggiang, Igau c. s., op het punt stonden van te gaan „ajau” (op vreedzame manier) en niet lang daarna trokken zij dan ook als echte koppensnellers er op uit, voorzien van mondvoorraad, alsof het een verre reis gold.

Zij voeren de Mĕndalam-rivier af, tot dat zij op ongeveer een half uur afstand beneden de kampong stil hielden, waar zij aan den oever een lange, zeer primitieve hut opsloegen, die allen gedurende vier nachten moest huisvesten. Gedurende dien tijd was de grond rond de hut „pantang”, tot teeken waarvan arèn-palmbladeren aan lange staken opgehangen waren; onder geen voorwaarde mocht eenig vreemdeling hier binnentreden.

Wij hadden de koppensnellers gaarne in hunne verrichtingen gadegeslagen, maar men wilde dit niet toestaan en moesten wij hierin wel berusten. Hadden wij ons opgedrongen, men zou eenvoudig den

tocht om de eene of andere reden uitgesteld hebben of wel het essentieele nagelaten. Wij hebben dus tot onzen grooten spijt niet gezien wat de quasi-koppensnellers in hun bivouac hebben uitgevoerd; alleen weet ik, dat zij van dááruit niemand kwaad gedaan hebben en heb ik vernomen, dat zij zich tevreden gesteld hebben met eenige ceremonien bij een van de kampong medegenomen schedel en een bosje menschenhaar ter vervanging van het echte koppensnellen (ganti ajau). Hierbij zal het bosje menschenhaar wel de representant der menschelijke ziel en dus het hoofdobject der plechtigheid geweest zijn, ten minste het haar (Daj = boek) heeft hieraan den naam gegeven, daar dit onschuldige koppensnellen genoemd wordt "ajau-boek".

De ceremonie zelf zal vermoedelijk bestaan hebben in het dansen (bij de Kajans "njibar" geheeten) rond den schedel, dezen daarbij telkens met den "mandau" aanrakende; zoo deed men ten minste bij de Tring-Dajaks ter vervanging van het koppensnellen [1].

Ik moet mij hier weder eene uitweiding veroorloven. De ceremonie met een ouden gebruikten schedel, die afkomstig moet zijn van een anderen stam, is zeer gebruikelijk, waar men om de eene of andere reden niet kan snellen. Een andere weg wordt in sommige gevallen bij onze Batang-Loepar-Dajaks gevolgd, waar de "pantang" na een sterfgeval wordt beeindigd door het doen van een tocht buiten het gebied van den stam, welke plaats heeft onder toezicht van de politie.

Het doen van een tocht naar vreemde streken is natuurlijk een symbool van een sneltocht, evenals het dansen rond en aanraken van een ouden schedel zulks is. Het is de vraag, welk symbool door het bestuur, dat zich de radicale uitroeiing van het koppensnellen ten doel heeft gesteld, moet worden aangemoedigd.

Het gebruik van een ouden schedel heeft dit tegen, dat het de herinnering aan het werkelijke snellen levendig houdt, welke herinnering men juist zooveel mogelijk moet doen verloren gaan, wil men het bovengenoemde doel bereiken. De ceremonie is anders op zich zelf onschuldig en doordat het telkens leenen in een andere kampong van een schedel, van een vreemden stam afkomstig, lastig is, laat zich denken, dat men zich meer en meer zal bepalen tot steeds zeldzamer gevallen, die eindelijk groote uitzonderingen worden om ten slotte geheel op te houden.

Bij het maken van een tocht op vreemd gebied heeft men den schedel, die aan vroeger behaalden buit herinnert, niet noodig. Die

[1] Zie mijne, "Uit de salasila van Koetei", Bijdragen tot de T. L. en Vk. v. Ned. Ind. 5e volgreeks, dl. III, bl. 81.

tochten zijn bezwarend, vervelend; men doet geen kampongs aan, maar men houdt zich dagen lang in de bosschen op, meer gebrek lijdende dan anders. Hierdoor zal ook deze methode evenals de vorige leiden tot geheele afschaffing der „adat ajau”.

Zij heeft echter het groote bezwaar, dat men die vreedzame reizen ter vervanging van sneltochten moeielijk haar gang kan laten gaan; althans in den beginne is het noodig, haar niet toe te laten dan met toestemming van het bestuur, dat de reizigers telkenmale door eenig politiepersoneel kan laten exorteeren. Dit nu kan wel geschieden in de Batang-Loepar-landen (trouwens ook die der meest gecharneerde koppensnellers), omdat hier bestuursmiddelen genoeg aanwezig zijn; maar in streken, verder afgelegen van een bestuurszetel, is deze bemoeienis van de politie onuitvoerbaar.

Keeren wij na deze uitweiding tot onze goedaardige Kajansche koppensnellers terug, dan kunnen wij hen in den nacht, volgende op den vierden dag, zien terug komen, met al de distinctieven versierd, waarmee ware helden, als zij met buit beladen terugkeeren, gewoon zijn zich te tooien.

's Nachts om twee uur naderden zij de kampong Tandjoeng-Karang, waar ik in de „sĕrambi” [1] in een kleine voor mij afgeschoten ruimte sliep. Reeds uit de verte had ik het „prajau” gehoord, dat heel langzaam naderbij kwam. Dit „prajau” is een eigenaardige dreun, bestaande uit een zeer lang gerekten galm, telkens afgebroken door een korten, krachtigen kreet, waarop een meer of min lange pauze volgt. Dajaks, die een kop buit gemaakt hebben en daarmee huiswaarts keeren, verzuimen het „prajau” nooit. Met wat doel het geschiedt, is mij niet recht duidelijk; men zegt wel, dat men zich hierdoor moed inspreekt, en inderdaad is het een gewoonte van inlanders om met dit doel in omstandigheden, waarin zij gevaar duchten b. v. wanneer zij 's nachts een eenzamen weg moeten afleggen, bosschen doortrekken of bijennesten in hooge boomen moeten inzamelen, te zingen; maar, mij dunkt, het „prajau” kan als zoodanig niet dienen; de uitwerking, die het op de deelnemers moet hebben, is daarvoor ongeschikt. Eerder geloof ik, dat het moet dienen om de booze geesten, die den geest in den meegevoerden schedel te hulpe mochten willen komen of de snellers zelf leed doen, te verschrikken

[1] De Dajaksche woningen zijn over de geheele lengte in tweeën verdeeld. De eene helft is in kamers onderverdeeld; de andere helft vormt een doorloopende gallerij vóór de kamers; die gallerij nu wordt „sĕrambi” geheeten.

en daardoor te verjagen. Hiervoor is de gil uiterst geschikt. Doch met wat doel ook aangeheven, bij velen, zoo niet bij allen zal ook wel de lust komen aan het gepleegde heldenfeit ruchtbaarheid te geven; te meer daar dit algemeene appreciatie ondervindt. Niet alleen is dit het geval bij de eindkampong, waar de snellers thuis behooren; ook in de kampongs, waar gelukkige snellers eenvoudig passeeren, haasten de vrouwen, met uitzondering van de zwangeren (want die mogen geen afgehouwen hoofd zien), zich gaarne op het hooren „prajau" naar de rivier om de helden geluk te wenschen. Zij hopen dan tevens een bosje haar uit het pas afgeslagen hoofd te mogen trekken, welk haar, verbrand en gemengd met water, waarin men „sabang"-blaren gedaan heeft, een uitstekend geneesmiddel is tegen flauwten, brakingen, stuipen, toevallen, enz., kortom in al die ziekten, waarin de patient niet-vrijwillige handelingen pleegt, welke toegeschreven worden aan in hem gevaren geesten, meestal bij afwezigheid van eigen ziel.

Wie het „prajau" eens gehoord heeft, vergeet het niet licht; vooral als men het in het diepe, nachtelijke uur, aangeheven door een vijftigtal mannenstemmen, langzaam hoort naderen, maakt het een onheilspellenden indruk.

Het was half drie geworden, eer Sĕnggiang c. s. de kampong nabij gekomen waren en herhaalde schoten uit geweren het nu en dan luidklinkende „prajau" afwisselden. Slechts weinigen wachtten de teruggekeerden op en bleef het huis nog langen tijd rustig, hoewel de stemmen buiten aantoonden, dat de snellers vóór de kampong bleven op en neer houden; wat deze in dien tusschentijd dáár deden, weet ik niet. Om half vijf echter toonde een druk geloop in de „sĕrambi", dat de bewoners in menigte naar den oever gingen om de aangekomenen te begroeten. Deze debarkeerden toen aan de landingplaats van Sĕnggiang, het voornaamste hoofd der Kajans, en weinige oogenblikken later hoorde men den langen stoet in optocht de 350 meter lange „sĕrambi" van het eene einde tot het andere langzaam doortrekken; het „prajau" was door een anderen, niet minder somberen, dreun vervangen, goed harmonieerende met de donkere waranda, waar een enkele fakkel alleen licht genoeg gaf om de in krijgsdos gestoken wilden, voor deze gelegenheid bovendien met blaren en groen versierd, zoo vele duivels te doen schijnen. Daarna werd het stil en kon de dageraad eenigen tijd later de „lamin" in een toestand aantreffen, alsof daar niets buitengewoons was voorgevallen.

'sMorgens ging ieder weer aan het werk even als op gewone

dagen; alleen bleven de pas aangekomenen thuis; zij rustten blijkbaar uit van de doorgestane vermoeienissen en toen zij om 9 à 10 uur buiten kwamen en in de „sĕrambi" gingen zitten, begonnen zij al spoedig met de preparatieven voor hun toilet, waarin zij straks weder zouden verschijnen.

De gewone dagelijksche werkzaamheden na den rijstoogst (vóór dien tijd gaat men natuurlijk elken dag naar de velden) bestaan daarin, dat de vrouwen 's morgens, na gegeten te hebben, bij kleine troepjes, geëscorteerd door weinige mannen, er op uitgaan om brandhout, sirih, blaren voor toespijs en andere benoodigdheden voor de huishouding te halen. Men ziet haar daartoe in een vuil werkpakje, het kapmes in de hand, een pagaai over den schouder, de draagmand op den rug, tusschen zes en zeven uur de trappen afdalen. Om zeven uur is de kampong leeg; alleen de kleine kinderen, moeders of nog meer grootmoeders met zuigelingen, hoog zwangeren en oude mannen en vrouwen blijven thuis. Tusschen één en twee uur vult het huis zich weer; dan komen van lieverlede de vrouwen thuis evenals de mannen, die niet in de bosschen zijn om rotan of andere producten te zoeken, doch hun morgen hebben besteed met het maken van vaartuigen, waarvan steeds een groot aantal onderhanden is, met visschen dan wel met ander werk. Des namiddags van vier tot vijf uur wordt van de padi, die men in kleine schuurtjes, vóór de „lamin" staande, bewaart, een hoeveelheid, voldoende voor één dag, gestampt; de vrouwen doen dit in groote rijstblokken, meestal met 2 gaten, die in de „sĕrambi" op zij van de deuren een plaats hebben. Na het padistampen of wel onderwijl wordt door andere vrouwen het middageten gekookt.

Aldus zijn de bezigheden als er niets buitengewoons te doen is, maar den dag van den terugkeer van Sĕnggiang c. s. kwamen de vroeg ten arbeid uitgetrokken bewoners vóór den gewonen tijd terug, want reeds om elf uur was de „lamin" weer het tooneel van leven en drukte, dat men anders pas zooveel later ziet. Bij groepjes verzamelde men zich om de zich optooiende koppensnellers tot men dezen naar de woning (eigenlijk het gedeelte van de „sĕrambi" vóór de kamer) van Sĕnggiang vergezelde.

Hier verscheen ook weldra een aantal mooi gekleede vrouwen en vormde zich uit dezen en de koppensnellers een lange, min of meer bonte rij, die langzaam bij de muziek van „gĕrdi" [1] en

[1] Gĕrdi of kĕlĕdi, blaasinstrument, bestaande uit een uitgeholden pompoen, waarvan het boveneinde tot mondstuk dient, terwijl in het breede gedeelte van de

„sapĕ”,[1] door de eersten in die rij bespeeld, ging „njibar” van het eene uiteinde tot het andere. De mannen waren hierbij in den bekenden krijgsdos gestoken, dierenhuiden om de schouders, veeren op de mutsen, en allen droegen versierselen van geel geworden palmblaren, die distinctieven voor koppensnellers zijn. De meesten hadden alleen banden, van die blaren gevlochten, aan benedenarm, bovenarm en beneden de knie (alzoo natuurlijke gĕlang,[2] tĕngkang[3] en tĕmbĕkas[4]); maar sommigen hadden zich daarmee ook het hoofd versierd, zoodat de blaren als franjes over het gezicht afhingen. Omtrent het doel van den bladertooi kon ik geen inlichtingen krijgen, evenmin wist men dit op te geven van het afscheren van het voorste gedeelte van het hoofdhaar, hetgeen blijkbaar den avond te voren was geschied. Men wist alleen te zeggen, dat vroeger het afgeschoren haar onder aanroeping der geesten in het water werd geworpen; dat dit thans niet meer geschiedde en men het liet liggen, waar het viel; het scheren, zoo zeide men, was echter wel noodig om te kunnen „boewang pĕmali” (vasten eindigen); ongetwijfeld heeft men hier dus te doen met het overblijfsel van een haaroffer, een menschenoffer vergezellende.[5]

Nadat het „njibar” eenigen tijd geduurd had, ging men uiteen; ’s avonds begon het andermaal; toen nam een groot aantal vrouwen daaraan deel en werd het afgewisseld door verschillende dansen en spiegelgevechten, wel interessant, als men ze nooit gezien heeft, echter geheel overeenkomende met hetgeen door andere stammen bij gelijke festiviteiten vertoond wordt. Iets nieuws kregen wij niet te zien; zingen ook niet te hooren, behalve op eenigen afstand, waar in een kamer „bĕlians” (shamanen) bezig waren met het verdrijven van booze geesten bij een zieke. Wij hadden hier gaarne een kijkje genomen, maar men verzocht dringend het niet te doen, aan welk verzoek wij wel moesten gehoor geven.

Den volgenden morgen ten vijf ure ging men gezamenlijk in de

---

vrucht eenige dunne bamboepijpen, op verschillende hoogte ingesneden, zijn bevestigd. Het wordt bespeeld bij het dansen der mannen.

[1] Sapĕ of kĕtjapi, een soort gitaar met twee snaren, wordt bespeeld bij het dansen der vrouwen.

[2] Bracelet om den pols.

[3] Bracelet boven den elleboog.

[4] Soort bracelet boven de kuit beneden de knie, o. a. bij de Toendjoeng-Dajaks zeer algemeen.

[5] Wilken, „Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens”, Revue Col. Int. Jaarg. 1887, dl. I, bl. 385.

rivier baden, welke reiniging onmisbaar is bij elke festiviteit als deze [1]. Daarna zouden varkens geslacht en zou opnieuw feest gevierd worden evenals den dag te voren.

Wij begrepen hierbij niet te moeten blijven, omdat wij de lieden blijkbaar in den weg stonden; men geneerde zich voor ons, zijnde het nog nimmer voorgekomen, dat een ambtenaar deze feesten bijwoonde.

Dit is anders zeer goed te doen, daar de Kajans, evenmin als de Bahau's en Modangs, sterke dranken gebruiken, en dus bij hen nimmer dronkemanstooneelen of andere wanordelijkheden voorkomen.

Den Haag, October 1889.

---

[1] Frazer in zijn "Certain burial customs as illustrative of the primitive theory of the soul" (Anthropological Institute of Great Britain and Ireland dl. XV) de verschillende wijzen, waarop de mensch tracht zich te vrijwaren voor besoeken van geesten van afgestorvenen, besprekende, noemt o. a. het begraven bij nacht (bl. 72) en "the methods of barring the ghost by.... water" (bl. 77 en vv.) Zie ook Wilken, "Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens", Revue Col. Int. Jaarg. 1886, dl. II, bl. 232 en 246 v.v.) Het bad der teruggekeerde koppensnellers vóór het aanbreken van den dag is ongetwijfeld ook oorspronkelijk aangewend als een dubbelwerkend middel tegen besoekingen van booze geesten, die de feestvierénden te vreezen hadden.

DE VERBREIDING VAN HET MATRIARCHAAT IN HET LANDSCHAP INDRAGIRI.

DOOR

A. F. P. GRAAFLAND [1].

Stroomafwaarts van Tjerenti vormt het plaatsje Tambangan de grens tusschen Kwantan en het landschap Indragiri, dat voornamelijk bestaat uit het stroomgebied van den benedenloop der Batang Kwantan [2].

Om tot een duidelijk overzicht te geraken omtrent de verbreiding van het matriarchaat in dit gedeelte van Sumatra, kan eene korte schets der vroegste geschiedenis van Indragiri het hare bijdragen.

Ongeveer in het begin der 14e eeuw werd dit landschap door koloniseerende Menangkabauers bevolkt, die volgens de legende, onder hunne hoofden Toᶜ Patih en Toᶜ Gagah Katoemenggoengan, alsmede diens hoeloebalang Sri Nata Tjerkau Tjoendiq, zich hoofdzakelijk vestigden aan de monding van het riviertje Indragiri, waar dit zich bij het tegenwoordige Pĕkan Toewa in de Batang Kwantan stort.

Onder deze kolonisten moet het matriarchaat algemeen hebben bestaan. In het oog houdende hetgeen door Dr. Van der Tuuk en Dr. Wilken omtrent de bovengenoemde in de legende ook hier voor-

---

[1] Naar aanleiding van een door het Bestuur van het Koninklijk Instituut gedaan verzoek, werd door Z. E. den Minister van Koloniën van de verhandeling van den Heer G. A. Wilken "De verbreiding van het matriarchaat op Sumatra", voorkomende in deel III van dit tijdschrift, blz. 163 vv., ten vorigen jare, een aantal exemplaren naar Indië gezonden, ter uitreiking aan de ambtenaren op Sumatra, met uitnoodiging, onderzoekingen in te stellen, ten einde de bestaande leemten aan te vullen. De volgende nota is de eerste, die het Instituut mocht ontvangen. Moge die spoedig door meerdere, even volledige, bijdragen worden gevolgd. Behoudens enkele wijzigingen in taal en stijl, is het stuk onveranderd afgedrukt. (*Redactie*).

[2] Bij de lezing van dit opstel kan met vrucht worden geraadpleegd de schetskaart, voorkomende in het werkje: Graafland, Schetsen uit Indragiri. Batavia, G. Kolff & Co., 1889. (*Redactie*).

komende ambtstitels is opgemerkt [3], mag het waarschijnlijk genoemd worden, dat zich twee soekoe's uit Menangkabau hier hebben neergezet, waartusschen het jus connubii bestond. Wanneer toch hier sprake was van twee staatkundige partijen, die min of meer tegenover elkaar stonden, moet het verwondering wekken, dat zij zich gezamenlijk hierheen begaven en in alles zoo eensgezind optraden.

Langzamerhand schijnt, om welke reden ook, onder de kolonisten de wensch ontstaan te zijn, om een vorst aan hun hoofd te zien. De To^{c} Patih en To^{c} Toemenggoeng, die niet voor deze waardigheid wenschten in aanmerking te komen, besloten aldus eenen vorst te zoeken. Zij maakten een vlot, waarbij echter het merkwaardige geval zich voordeed, dat houtsoorten, die gewoonlijk op het water dreven, toen deze voor dit doel zouden gebruikt worden, zonken, zoodat de To^{c} Patih ten einde raad een koelim-stam omhakte: het zware stuk hout dreef en toonde zich een uitstekend materiaal voor het benoodigde vlot. Toen het te water moest gelaten worden, riepen de To^{c} Toemenggoeng en To^{c} Patih hunne kinderen om hen hierbij te helpen, doch deze weigerden; hierop richtten zij het verzoek tot hunne zusterskinderen, die dadelijk hieraan voldeden, waarop door hen bepaald werd, dat de nalatenschap voortaan op de zusterskinderen zou moeten overgaan.

Omtrent deze voorstelling van den oorsprong der zoogenaamde *adat-kamanakan* moge eene verwijzing naar het hierover voorkomende bij Dr. Wilken "De verbreiding van het matriarchaat op Sumatra", blz. 25, volstaan. Niet toch op Indragirischen bodem ontstond deze instelling; zij werd hier aangebracht uit Menangkabau.

De To^{c} Patih en To^{c} Toemenggoeng vonden een prins, een zoon van Sultan Mohammad Sjah, de laatste vorst, die vóór de Portugeesche invasie, op het einde der 15^{e} en in het begin der 16^{e} eeuw, te Malakka regeerde, dien zij tot Soetan verhieven. Langzamerhand breidde zich hierdoor de Djohorsche invloed uit en kwamen ook Djohorsche kolonisten zich in dit landschap vestigen.

De invloed hiervan op de inrichting van het bestuur en op de taal, maar bovenal op de aloude landsinstellingen, de *adat-poesaka*, in het bijzonder die het gezin of de familie betreffende, bleef niet achterwege. Instellingen van een meer republikeinsch karakter werden gedeeltelijk door monarchale vervangen, gedeeltelijk naar de minder

---

[3] Zie: Wilken, Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras, blz. 10 vv. (*Redactie*).

toegankelijke binnenlanden, *tanah-talung*, of naar het Westelijk deel van dit landschap verdrongen. Een dialect, dat sterke overeenkomst heeft met het Riouw-Linggasch Maleisch, de zoogenaamde *Bahasa-Batin-anam-soekoe*, ontwikkelde zich aan de mondingen der Indragiri-rivier, een ander, de zoogenaamde *Bahasa-Ringat*, dat zich min of meer sterk naar het Riouw-Linggasch Maleisch heeft gewijzigd, breidde zich uit tot Batoe Sáwal, terwijl de zoogenaamde *Bahasa-Kwantan*, stroomopwaarts van Batoe Sawal, en de *Bahasa-Mamaq*, in de binnenlanden, vooral tusschen de Simpang Kiri en de Tjenako, mindere afwijkingen van hunnen Menangkabauschen oorsprong vertoonen [4]. Ook de inrichting van het gezin onderging langzamerhand wijzigingen. Waar de Djohorsche invloed zich het sterkst deed gelden, werd het matriarchale verwantschapsstelsel door het parentale vervangen, zonder dat evenwel alle sporen van de oorspronkelijke instelling verloren gingen, niettegenstaande de latere invoering van den Islâm, in het midden der 16e eeuw, ook hiertoe krachtig moet hebben bijgedragen. Hetgeen door Dr. Wilken in zijne "Verbreiding van het matriarchaat op Sumatra", blz. 25, gezegd is omtrent het voorkomen van het matriarchaat in min of meer zuiveren vorm in streken, waar het zoogenaamde Menangkabausch-Maleisch wordt gesproken, vindt dan ook hier volkomen bevestiging. Alleen moge de opmerking gelden, dat, waar moeielijk te overkomen natuurlijke grenzen ontbreken, deze vooral niet te scherp afgebakend mogen worden gedacht.

Met het bovenstaande voor oogen, zal het thans lichter vallen de verschillende vormen, waaronder het matriarchaat hier voorkomt, nader te behandelen.

Het zuiverst vinden wij het matriarchale verwantschapsstelsel onder de zoogenaamde Orang-Mamaq, die aangetroffen worden in de Talang-Eko, de Talang-Djerindjing en de Talang-Kelajan, en langs den bovenloop der Tjenako en der Gangsal. Aan hun hoofd staat de To'

---

[4] Uit deze mededeeling blijkt, dat op de, door de Heeren Holle en Brandes vervaardigde, taalkaart van Sumatra, voorkomende in het Koloniaal Verslag van 1887, de grens tusschen het Menangkabau- en het Riouw-Lingga-Maleisch, in het stroomgebied van de Indragiri, te veel Westelijk getrokken is. De lijn zou moeten gaan over het punt, waar de Eko zich rechts in de Indragiri ontlast, want hier ongeveer is Batoe Sawal gelegen. Zie: Wilken, De verbreiding van het matriarchaat op Sumatra, blz. 25, noot 75, waar, ook ten aanzien van het stroomgebied van de Siak, het vermoeden wordt uitgesproken, dat de grenslijn tusschen de twee zooeven genoemde dialecten, het Riouw-Lingga- en het Menangkabau-Maleisch, Oostelijker moet loopen dan op de kaart van Holle-Brandes is aangegeven. (*Redactie*).

Patih, die in de Talang-Kelajan woont. Zij volgen, zooals de Maleiers dit noemen, de *langka-lama*, en hebben grootendeels den Islâm nog niet aangenomen.

Het volk is verdeeld in soekoe's, waaronder hier verstaan worden alle afstammelingen uitsluitend in de vrouwelijke lijn van dezelfde stammoeder. De leden eener soekoe wonen bijna zonder uitzondering bij elkaar en zijn zeer nauw aan elkaar verbonden. De soekoe is verantwoordelijk voor de daden van elk harer leden, zooals blijken kan uit het gezegde: „*mendapat sama belaba, kahilangan sama roegi, melompat sama patah, menjoesoep sama bongkok*".

Huwelijken in de soekoe zijn verboden. Het huwelijk, dat hier *sĕmĕndo* genoemd wordt, heeft voor geen der partijen verandering van soekoe ten gevolge, want man en vrouw blijven ieder tot hunne soekoe behooren. Slechts zelden heeft samenwoning plaats, waarbij dan de man bij de vrouw intrekt. Man en vrouw vormen geen gezin, want dit omvat hier alleen de vrouw met hare kinderen. Aan het hoofd van een dergelijk gezin, *sĕmandei*, staat de oudste broeder der moeder, de *mamaq*, terwijl aan het hoofd der soekoe door de ooms van moederszijde een panghoeloe wordt gekozen, die door den vorst in zijne waardigheid bevestigd wordt. De natuurlijke vader heeft geene rechten op zijne kinderen; deze gaan geheel op in de soekoe der moeder, want ook de Orang-Mamaq zegt: „*ajam djantan tidaq bertĕlor*", dan wel: „*ajam djantan tidaq membawa anaq*".

Titels en waardigheden gaan nog uitsluitend in de vrouwelijke lijn over, terwijl wij ook in het erfrecht dezelfde beginselen toegepast vinden. De goederen, door den man vóór het huwelijk bezeten, de zoogenaamde *hartă-pembawan*, bestaande uit hetgeen hij door aanerving verkregen heeft, *hartă-poesakă*, en hetgeen hij door eigen arbeid heeft verworven, *hartă-pentjarian*, worden bij overlijden of scheiding het eigendom van zijne soekoe. De goederen, door de vrouw vóór het huwelijk bezeten, de zoogenaamde *hartă-dapatan*, bestaande uit hare hartă-poesakă en hare hartă-pentjarian, blijven eveneens in hare soekoe. De goederen echter door beiden staande het huwelijk verworven, de zoogenaamde *hartă-soearang*, worden in twee deelen verdeeld: de eene helft vervalt aan de verwanten van den overledene, man of vrouw, de andere blijft het eigendom van den langstlevenden echtgenoot, weduwnaar of weduwe. Ook hier geldt dus de rechtsregel: „*hartă-pembawan kombali, hartă-dapatan tinggal, hartă-soearang dibagi*". Daar nu, volgens de opvatting der Orang-Mamaq, geen verwantschap bestaat tusschen den vader en zijne kin-

deren, kunnen deze nooit bij diens overlijden van de hartă-soearang erven. Hij kan alleen, door schenking gedurende zijn leven, een deel hiervan in hun bezit stellen; doch nooit kan daarvoor de hartă-pembawan in aanmerking komen. Zoo worden ook de soekoegenooten van den man, bij diens overlijden, aansprakelijk gesteld voor zijne schulden, en kunnen de kinderen, uit zijn huwelijk voortgesproten, hiervoor niet in pandelingschap geraken; dit is wel het geval, zoodra de moeder met schulden sterft, daar deze meestal voor de helft door de kamanakan, voor de andere helft door hare eigen kinderen moeten worden voldaan [5].

Hebben over het algemeen de Orang-Mamaq slechts in geringe mate de Djohorsche en Mohammedaansche invloeden ondergaan, meer deden deze zich gelden bij de bevolking van de oevers der Indragiri-rivier of Batang Kwantan tusschen Tambangan en Batoe Sawal. Een gedeelte dezer streek, bevattende het gebied van Batoe Ridjal, Pranap en Pematang, staat bekend onder den naam van Tiga Loeroeng.

Ook hier treft men de verdeeling in soekoe's aan, aan wier hoofd een panghoeloe, gekozen door de mamaqs en bevestigd door den vorst, staat. Het begrip soekoe, zooals dit hierboven omschreven is, blijft hier onveranderd gelden, en het verbod, om in de soekoe huwelijken te sluiten, bestaat eveneens, ofschoon een zeer enkele uitzondering wel voorkomt.

Hoewel de echtgenooten ieder tot hun eigen soekoe blijven behooren, treft men hier bijna algemeen samenwoning van man en vrouw aan. De man trekt dan in het huis der vrouw, of bouwt een op zichzelf staande echtelijke woning op de plaats, waar de soekoe der vrouw gevestigd is. Dit laatste moet zeker ook er toe bijgedragen hebben, dat, naast de soekoe, het gezin, in dit geval bestaande uit de beide echtgenooten en hunne kinderen, zich begon te ontwikkelen. Toch blijft de vader weinig macht over zijne kinderen uitoefenen, daar deze tot de soekoe der moeder blijven behooren, en als zoodanig de oudste broeder van deze, de mamaq, het grootste gedeelte dier macht behoudt.

Op den regel, dat titels en waardigheden uitsluitend in de vrouwelijke lijn overgaan, komen hier meerdere uitzonderingen voor.

---

[5] Dit is blijkbaar eene vergissing. Voor de schulden van de moeder kunnen alleen de eigen kinderen aansprakelijk zijn. Zie ook de mededeeling op de volgende bladzijde, regel 9 v. b. (*Redactie*).

Wat het erfrecht evenwel betreft, zien wij hoe de hartă-pembawan en de hartă-dapatan het eigendom blijven van ieder der echtgenooten of van hunne soekoe en alleen de hartă-soearang voor verdeeling in aanmerking komen. Hierbij echter is het regel, dat eigen kinderen en zusterskinderen gelijke rechten op de nalatenschap hebben. Laat de man bij zijn overlijden schulden na, dan worden ook de kinderen voor de helft hiervan aangesproken, terwijl de andere helft door zijne soekoegenooten, in het bijzonder zijne kamanakans, moet worden voldaan. Laat de vrouw bij haar overlijden schulden na, dan zijn gewoonlijk de kinderen voor het geheele bedrag aansprakelijk, en kunnen zij dus hiervoor in pandelingschap geraken.

Bij echtscheiding wordt weder alleen de hartă-soearang in twee gelijke deelen tusschen de echtgenooten verdeeld; de kinderen kunnen geen aanspraak maken op een aandeel, doch volgen de moeder, zoodat zij, bij overlijden van hunnen natuurlijken vader, ook niet van hem erven kunnen. Wanneer de vrouw hertrouwt, is haar aandeel in de hartă-soearang van het eerste huwelijk hartă-dapatan geworden, waarop haar tweede echtgenoot geene rechten kan doen gelden, evenmin als hare kinderen uit het eerste huwelijk een deel erlangen kunnen van de hartă-soearang van het tweede huwelijk, wanneer de tweede echtgenoot sterft. Komt echter de moeder te overlijden, dan hebben de kinderen uit het eerste huwelijk en die uit het tweede huwelijk evenveel rechten op haar aandeel in de hartă-soearang.

Gaan wij nu over tot de beschouwing der bevolking stroomafwaarts van Batoe Sawal. Hier vinden wij nog sterkere overgangen tot het parentale verwantschapsstelsel. Wel is waar bestaat nog overal de soekoe, die een krachtigen band vormt onder hare leden, doch hare grenzen zijn minder scherp. Aan het hoofd van de soekoe staat de panghoeloe, gewoonlijk op dezelfde wijze gekozen, als boven vermeld, en door den vorst bevestigd. Soms echter hebben, behalve de mamaqs, ook de weerbare mannen stem bij de keuze. Het gebeurt nu meermalen, dat hier leden eener soekoe zich, soms tijdelijk, afscheiden en elders zich neerzetten: zij blijven echter over het algemeen onder het toezicht van hunnen oorspronkelijken panghoeloe; slechts zelden wordt een afzonderlijke panghoeloe aangesteld. Zoo is de bevolking stroomafwaarts van Ringat, namelijk van [6] Pengalihan, Mompah,

---

[6] Voor de juistheid van de spelling der volgende geographische namen kan niet geheel worden ingestaan, daar het handschrift hier niet zeer duidelijk is en afkortingen bevat. (*Redactie*).

Pĕkan Toewa, Kapal Petjah, S(oengei?) Bajas, S(oengei?) Bengkoewang, P(ĕkan?) Djoemahat, P(ĕkan?) Kemoedi, Pĕkan Laïs, enz., voor zooverre deze niet bestaat uit anaq-radja's en hunne pandelingen, afkomstig van Kampong Bĕsar, K(ampong?) Poelau, Ringat, enz. Hieraan is het toe te schrijven, dat van Ringat tot P(ĕkan?) Pallas geen panghoeloe gevonden wordt, daar de panghoeloe niet wordt beschouwd als het hoofd eener streek, maar als hoofd eener soekoe. De bevolking stroomafwaarts van Ringat blijft dus onder het toezicht staan van hare panghoeloe's te Ringat, Kampong Bĕsar, enz.

Huwelijken in de soekoe komen veelvuldig voor, soms, in het bijzonder bij anaq-radja's, zelfs in graden van bloedverwantschap, die volgens den Islâm verboden zijn. Bij huwelijken tusschen twee personen van verschillende soekoe's is het zeldzaam, dat de echtgenooten ieder tot hun eigen soekoe blijven behooren. De man treedt in de soekoe der vrouw of omgekeerd, hetgeen geheel afhankelijk is van de sterkte, de macht of het aanzien der soekoe. Wanneer dus de soekoe van den man krachtiger is, verlaat de vrouw hare kampong en wordt de echtelijke woning in de kampong der soekoe van den man gebouwd; de kinderen behooren dan tot die soekoe en heeft de mamaq over hen weinig of geen macht. Toch gebeurt het wel eens, dat bij echtscheiding, ook in het geval dat de soekoe van den man de sterkere is, de kinderen met de moeder naar hare soekoe terugkeeren. Alsdan geldt dus de regel: *„ajam djantan tidaq membawa anaq”*, of zooals men ook hier zegt: *„ajam berindoeq, sĕrai beroempoen”*. Nog andere sporen van grootere macht in vroegere tijden treffen wij aan. Zoo heeft de soekoe der vrouw het recht, wanneer de man haar op reis wil meenemen, toe te zien, dat voor het noodige gezorgd is, zoodat zij geen gebrek zal lijden, terwijl het verlaten van het land voor Indragirische vrouwen, anders dan om de bedevaart te volbrengen, verboden is.

Ook in het erfrecht zien wij het parentale verwantschapsstelsel op den voorgrond treden. De regel dat de hartă-pembawan en de hartă-dapatan niet voor verdeeling in aanmerking komen, wordt wel is waar nog gevolgd, doch daar na het huwelijk gemeenschap van goederen plaats vindt, is het onderscheid met de hartă-soearang allengs verloren gegaan, en komt het daarom meermalen voor, dat alles bij overlijden van een der echtgenooten onder den langstlevende en de kinderen verdeeld wordt. Zusterskinderen hebben geen aandeel in de nalatenschap, zoodra eigen kinderen aanwezig zijn.

Bij echtscheiding ontvangen de kinderen geen aandeel in den boedel, daar deze tusschen de beide echtgenooten gelijkelijk wordt verdeeld, soms weder met inachtneming van den regel, dat de hartă-dapatan en de hartă-pembawan tot de oorspronkelijke eigenaars terugkeeren.

Schulden van een der beide echtgenooten of van beiden gaan bij overlijden op de kinderen over, die hiervoor in pandelingschap kunnen komen.

Overigens tracht men hier de verdeeling zooveel mogelijk naar de regelen van den Islâm te doen plaats vinden, hetgeen eehter meermalen te wenschen overlaat. Bij uitzondering komt taxatie naar de geldswaarde der nalatenschap voor. Zoo wordt de echtelijke woning meestal aan de vrouw toegewezen, de sampan en tuinbouwgereedschappen aan den man. Sterft dus een der echtgenooten, dan komen de hem toe te wijzen goederen aan de kinderen, of, bij gebreke van kinderen, aan andere erfgenamen. Omtrent een groot gedeelte der nalatenschap geldt gewoonlijk de regel, dat, bij het landbouwend gedeelte der bevolking, de mannelijke en vrouwelijke erfgenamen gelijke aandeelen bekomen, terwijl bij de handelaars, meestal van vreemde afkomst, de man het dubbele van het aandeel der vrouw erlangt.

Aan de mondingen der Indragiri-rivier komen nog de zoogenaamde Orang-Timor voor, die afkomstig zijn van eenige eilanden van den Lingga-archipel, in het bijzonder van Singkep, en van het landschap Reteh. Bij hen treft men het parentale verwantschapsstelsel aan, zooals dit voorkomt op de eilanden van den Riouw-Lingga-archipel.

HET ANIMISME BIJ DEN MINANGKABAUER DER PADANGSCHE BOVENLANDEN

DOOR

J. L. VAN DER TOORN.

Onder den titel van: "Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel", geeft Dr. G. A. Wilken, in de jaargangen 1884 en 1885 van "de Indische Gids", een schets, die den lezer op de meest onderhoudende wijze in kennis brengt met den natuurgodsdienst van de O. I. Archipel-bewoners. Het was dan ook niet met de bedoeling, om af te dingen op de volledigheid van een opstel, van zooveel studie getuigende, dat ik den lezer de volgende aanteekeningen aanbied. Ik ging er alleen toe over in het denkbeeld, dat het aan Dr. Wilken en verder aan allen, die genoemde schets lazen, welgevallig kon zijn, indien er nog een en ander werd medegedeeld omtrent het animisme en zijne twee hoofddogmen, het fetisisme en het spiritisme, bij de Minangkabau-Maleiers van de Padangsche Bovenlanden.

I.

Dualisme van de ziel. — Lykanthropie. — Heksengeloof. — De ziel bij dieren, planten en levenlooze voorwerpen. — Het voortbestaan der ziel na den dood. — Zielsverhuizing (wedergeboorte). — Verwantschap tusschen den mensch en het dier. — Doodenoffers en doodenfeesten.

Evenals bij de andere volkeren in den Indischen Archipel, treft men bij den Minangkabauer — Dr. Wilken wees er reeds op — het begrip aan, dat de mensch in het bezit is van een njaŏ- en een soemangèᶜ [1], of, zooals hij zich meermalen uitdrukt, van een

---

[1] èᶜ vertegenwoordigt de uitspraak van den uitgang at.

njaŏ nan sabananŏ, d. i. een werkelijke, ware ziel, en een njaŏ réhan, d. i. een ziel, die verdwijnt, afwezig zijn kan. Terwijl de eerste beschouwd wordt het levensbeginsel, het leven of de adem te zijn, wordt de laatste genomen voor datgene, wat wij levenskracht, levensvuur, bewustzijn noemen. De soemangèᶜ is het, die den indruk veroorzaakt, vrees, eerbied en bewondering opwekt; kracht, luister en levendigheid aan het voorkomen geeft, en zich alzoo openbaart in de uitdrukking van het gelaat, in de houding en beweging van het lichaam. Ieder gezond mensch kan de Minangkabauer een oerang basoemangèᶜ noemen, maar liever zegt hij dat van iemand, die er flink en krachtig uitziet, die imponeert of levendig en opgewekt is. Van hem, die een zwak of ziekelijk voorkomen of weinig of geen uitdrukking in het gelaat heeft, heet het lamah soemangèᶜnŏ, zijn levensgeest is zwak, terwijl indaᶜ basoemangèᶜ, geen levensgeest hebben, een groote mate van uitgeputheid aanduidende, den levensgeest als afwezig veronderstelt.

De soemangèᶜ, zoowel als de njaŏ, is onstoffelijk; tusschen hen beiden bestaat een innige verwantschap; maar ten opzichte van het stoffelijk omhulsel is hunne verhouding verschillend. Terwijl dit laatste toch, zoodra de njaŏ is heengevloden, aan vernietiging is prijs gegeven, wordt de toestand van een lichaam, door de afwezigheid van zijn soemangèᶜ, alleen gewijzigd. Slechts dan wanneer de soemangat in 't geheel niet terugkeert, moet ook alle leven in het lichaam ophouden.

Gaan wij vooreerst na, wat, volgens de opvatting van den Minangkabauer, de soemangat is. Deze, zegt hij, is een wezen, dat met bewustheid handelt, dat een wil, een denk- en gevoelvermogen bezit, en wiens bestaan van het lichaam geheel onafhankelijk is. Terwijl haar aanwezig-zijn aan het lichaam kracht, aan de bewegingen levendigheid, aan 't oog gloed en leven, en aan 't gelaat kleur en uitdrukking geeft, verdwijnt dit alles, wanneer zij haren zetel heeft verlaten, in welke oogenblikken zij-zelve lijdende, doch ook in groote vreugde kan zijn. Haar heengaan en terugkeeren geschiedt vrijwillig of gedwongen.

Een vrijwillig afzijn bespeurt men bij het droomen, wanneer de soemangat verwijlt op plaatsen of bij voorwerpen, die des daags een diepen indruk op iemand gemaakt hebben, en waarbij in sommige gevallen de hardop pratende slaper datgene openbaart, wat de soemangat, die aan het ronddwalen is, ontmoet en bespreekt. Op deze afwezigheid volgt een vrijwillig terugkeeren. Eigenaardig is hierbij

de beschouwing, dat het hoogst onvoegzaam is, het gelaat van een slapende zwart te maken of te bemorsen, daar de soemangat afkeer zou kunnen gevoelen, om in zulk een lichaam terug te keeren, en die persoon dus zou kunnen sterven.

Een gedwongen afzijn van de soemangat openbaart zich b. v. bij schrik, angst en ziekte. De eerste wordt veroorzaakt door de plotselinge ontmoeting van de soemangat met een andere, die zij in 't geheel niet verwacht heeft, of die haar geheel vreemd is, en wier tegenwoordigheid haar noopt, het lichaam te ontvluchten. Ook hier volgt een wederkeeren uit eigen beweging, zoodra het onverwachte of vreemde van de ontmoeting voorbij, of de onbekende soemangat heengegaan is. Angst kan eveneens het gevolg van zulk eene ontmoeting zijn, maar ook veroorzaakt worden door het voorgevoel, dat de soemangat van een naderend onheil heeft. Wij zien dit b. v. bij den misdadiger, die ter doodstraf wordt geleid, en wiens bleek gelaat en bevend lichaam aantoonen, dat de soemangat reeds is heengegaan. Ziekte ontstaat door de plagerijen, die booze geesten een door haar medegevoerde soemangat aandoen; zij is de openbaring van het leed en de pijnen, die de soemangat te verduren heeft, en die zich aan het lichaam van den patient mededeelen. Het lijden is van korteren of langeren duur, van minder of meer ernstigen aard, naar gelang van den tijd, dien de soemangat in gevangenschap doorbrengt, en van de kwellingen, waaraan zij is blootgesteld. Het terugkeeren geschiedt hier vrijwillig of gedwongen.

Zooals blijkt, noemt de Minangkabauer als uitingen van het afzijn van de soemangat juist die toestanden, slaap, schrik, angst, ziekte, waarbij leven, beweging, uitdrukking, enz., ontbreken, en schrijft hij het terugkrijgen van dit alles aan hare tehuiskomst toe. *Hilang soemangèᶜnŏ*, dat eigenlijk beteekent: *zijn bewustzijn of levensgeest is gevloden*, wordt daarom dan ook gebruikt in den zin van: *hij is ontsteld*, *hij is verschrikt* of *beangst*, aangezien deze toestanden het gevolg zijn van het afwezen der soemangat.

Als oorzaak voor dat afzijn hoorde ik o. a. nog het volgende vertellen. Iemand kan zich den toorn van een boozen geest op den hals gehaald hebben, omdat hij hem onder 't loopen uit den weg heeft gestooten, of omdat hij hem getrapt, of zijn huis, tuin of speelplaats verwoest heeft. In zulk een geval maakt de booze geest zich van de soemangat van dien persoon meester en houdt haar onder allerlei mishandelingen gevangen. Een booze geest kan echter ook liefde of toegenegenheid voor iemand opgevat hebben. Zoolang

hij nu in de gelegenheid is dien persoon te ontmoeten, zal hij diens soemangat niet rooven; maar begeeft het voorwerp van zijn liefde of toegenegenheid zich naar elders, dan maakt de geest zich van de soemangat meester en behandelt haar als zijns gelijke. Zoo laat hij b. v. de soemangat van een kind met zijn eigen kroost spelen en deelt haar versnaperingen en snuisterijen mede. Men ziet het dus, de soemangat heeft menschelijke zintuigen, zij heeft besef zoowel van het leed als van de genietingen des levens.

De terugkeer van de soemangat in het menschelijk lichaam kan, gelijk reeds werd opgemerkt, niet alleen vrijwillig, doch ook gedwongen zijn, met andere woorden de soemangat kan in het lichaam worden teruggebracht. Hierbij speelt de doekoen (mannelijke of vrouwelijke geneeskundige) een voorname rol. De Minangkabauer vertelt daaromtrent het volgende.

Indien er iemand ziek is, wordt de doekoen gehaald, en voor haar (we hebben met eene vrouw te doen) de volgende ingrediënten klaar gemaakt:

1. Sirièh langkŏᶜ, waarvoor men sirihbladeren kiest, waarvan de bijnerven op dezelfde plaats aan de hoofdnerf samenkomen. Langs de nerven wordt het blad met een mes verdeeld, zoodanig dat de stukken aan de hoofdnerf blijven vastzitten. Van elk deel wordt, door toevoeging van jonge pinang, gambir en kalk, een betelpruimpje gemaakt, sirih baransi geheeten;

2. de bloem van de sipangiĕ-pangiĕ;

3. batiĕh, d. i. nat gemaakte en daarna geroosterde rijst, die goed heen en weer geschud wordt;

4. ampiĕng, rijst die vochtig gemaakt, verwarmd en vast ineen gestampt wordt;

5. aloeŏ, rijst, die eerst geroosterd, daarna fijn gemaakt en vervolgens met stroop vermengd wordt;

6. zooveel gekookte kippeneieren als het aantal personen bedraagt, wier soemangat teruggehaald moet worden. Ieder ei wordt overlangs in twee helften gesneden;

7. gewoon gekookte rijst;

8. zeven pitih sirah, d. i. zoowat zes centen.

Deze zaken worden klaar gemaakt door een reine vrouw, d. w. z. door een vrouw, die op dat oogenblik geen menstruatie heeft, en op een eenigszins verheven plaats gelegd, waarna de doekoen in een parasapan — een schaal met gloeiende kolen — wat benzoë ontsteekt en den djihins, geesten, met wie zij bevriend is, onder

het opnoemen van hun namen en woonplaatsen, aankondigt, wat hare bedoeling is, hen verzoekende, haar in het opsporen van den verloren levensgeest behulpzaam te willen zijn en dezen naar de woning van den patient terug te brengen. De doekoen gaat nu liggen en wordt dichtgedekt met een deken. Ongeveer een kwartier later bespeurt men aan het trillen harer beenen, dat hare soemangat het lichaam verlaten heeft en op reis is naar de kampoeng der djihins. Daar aangekomen, vertelt zij aan haar vrienden en vriendinnen, wat de reden is van haar bezoek (dit hoort men echter niet), waarop de oudste der vrouwelijke djihins — Mandé Roebiàh — met eenige volgelingen, waaronder ook mannelijke, om den roover van de soemangat ontzag in te boezemen, de gevangene gaat zoeken. Somtijds, d. i. in een ernstig ziektegeval, bedingt de booze geest voor de teruggave een offer, en, als onderpand voor het nakomen eener gedane belofte daaromtrent, een armband, kris of andere kostbaarheid. Die voorwerpen worden voor dat doel dan ook dikwijls aan de doekoen afgestaan. Gelukt het Mandé Roebiah niet de soemangat terug te krijgen, dan lijdt het geen twijfel of de patient zal sterven. Wordt zij haar echter afgestaan, dan brengt zij haar onder geleide van een groot gevolg, dat haar tegen de aanrandingen van nieuwe roovers moet beveiligen, terug en het herstel van den zieke mag alsdan verwacht worden. De komst der djihins, die den levensgeest terugvoeren, wordt aangekondigd door nieuwe trillingen in de beenen der doekoen die zelve echter — haar soemangat nl. — nog in de kampoeng achtergebleven is. De stemgeluiden, welke van onder de deken gehoord worden, worden dan ook gezegd van de in de doekoen gevaren djihins te zijn. De djihins verzoeken een titihan — balk of plank of iets dergelijks als overloop boven een diepte — klaar te maken, d. i. in dit geval een verzoek om wat benzoë te branden, ten einde de soemangat, die nu op de trap staat, te verwelkomen. Aan de vreemde gasten wordt tevens verzocht van de klaargezette spijzen en sirihpruimpjes te willen nuttigen, waarna Mandé Roebiah aan de vrouwelijke djihins gelast, den levensgeest in het lichaam terug te brengen. Deze djihins doen dat onder het opdreunen van de volgende pantoens:

Baboeah-boeah si lakoeiʿ	De lakoep (een wilde mangga) draagt vruchten;
Baboeah doeŏ poeloeăh	Zij draagt er zeven en twintig;
Soemangèʿ lah kami djapoeiʿ	Den levensgeest hebben wij gehaald;
Badiri kabatang toeboeăh	Hij zetelt in het lichaam.

Baboeah-boeah si lakoei^{c}	De lakoep draagt vruchten;
Baboeah sa kampiě baih	Zij draagt er een mandje vol;
Soemangè^{c} lah kami djapoei^{c}	Den levensgeest hebben wij gehaald;
Badiri kadjari manih	Hij zetelt in den ringvinger.
Baboeah-boeah si lakoei^{c}	De lakoep draagt vruchten;
Baboeah sa kampiě pandan	Zij draagt er een mandje vol;
Soemangè^{c} lah kami djapoei^{c}	Den levensgeest hebben wij gehaald;
Badiri ka indoeà^{c} tangan	Hij zetelt in den duim.
Baboeah-boeah si lakoei^{c}	De lakoep draagt vruchten;
Baboeah sa kampiě padi	Zij draagt er een mandje vol;
Soemangè^{c} lah kami djapoei^{c}	Den levensgeest hebben wij gehaald;
Badiri ka indoeà^{c} kaki	Hij zetelt in den grooten toon.
Baboeah-boeah si lakoei^{c}	De lakoep draagt vruchten;
Baboeah doeŏ poeloeăh asŏ	Zij draagt er een en twintig;
Soemangè^{c} lah kami djapoei^{c}	Den levensgeest hebben wij gehaald;
Badiri ka oerang-oerang matŏ	Hij zetelt in de pupil van 't oog.

Na afloop van dit alles, vraagt men gewoonlijk nog aan Mandé Roebiah, waar de soemangat vertoefd heeft, wat men voor den lijder nog verder doen moet, en welke geneesmiddelen men hem zal ingeven; en dikwijls raadt deze geest dan aan, dat men een bad zal maken met limau manih er in, waarin de zieke zich, met het gelaat naar den eenen of anderen berg gekeerd, vóór 12 uur, moet wasschen, en verder, dat men op eene door haar aangeduide plaats, in de avondschemering, een ataran zal neerzetten, bestaande uit een gekookt kippenei, in twee helften gesneden, rijst, sirih en tabak, waarnevens wat benzoë wordt gebrand. Deze ataran is dan het aan den plaaggeest beloofde offer. Mandé Roebiah bepaalt ook de geneesmiddelen, of zegt, dat men zich daarvoor tot de doekoen wenden moet. Deze schrijft dan de medicijnen voor, maar meestal niet terstond na het terugbrengen der soemangat, aangezien zij op dat oogenblik nog te vermoeid is, zooals blijkt als zij uit hare bezwijming is bijgekomen.

Het is hier de meest geschikte plaats, om, alvorens verder te gaan, nog het een en ander over deze doekoens en hare practijken te zeggen. Gelijk uit het medegedeelde te bespeuren is, is de doekoen, die hare soemangat uitzendt om de djihins te halen en die later door deze djihins bezeten wordt, welke door haren mond spreken, een shaman [1].

[1] Hierover lese men: Het shamanisme bij de volken van den Indischen archipel door Dr. G. A. Wilken, Bijdragen tot de T. L. en Vk. van Ned. Indië, vijfde volgreeks, dl. II, bls. 427 vv.

Vandaar dan ook de benaming oerang kapitoeroenan — van toeroen = dalen, nederdalen, dus: persoon in wien geesten plegen neder te dalen — waaronder de doekoens ook bekend zijn. Niet altijd echter geschiedt de ziektebezwering op de zooeven vermelde wijze. Somtijds n. l. gaat de doekoen voor dat doel achter een koelamboe (gordijn) staan, na vooraf den patient, die zijn hulp kwam inroepen, en alle personen, die bij hem mochten zijn, ernstig op het hart gedrukt te hebben, bij alles wat zij zien of hooren mochten, een diep stilzwijgen te bewaren. Na eenige oogenblikken verschijnen er voor den doekoen achter het gordijn een of meer met hem bevriende geesten, en hoort men hem dezen over het ziektegeval raadplegen. Daarna komt de doekoen weêr te voorschijn, om den zieke te vertellen, waar deze ongesteld geworden is, en hem de noodige geneesmiddelen te geven, die hij bespuwt en waarover hij een tooverformule uitspreekt. Aangezien de Minangkabauer zegt, dat, tijdens de conferentie achter het gordijn, niet de stem van den geest, maar wel die van den doekoen gehoord wordt, heeft men blijkbaar in dit geval niet te doen met een persoon, in wien de geesten nederdalen, doch met iemand, die de geesten oproept ten einde hen te raadplegen.

Hoezeer men hecht aan het geloof, dat de soemangat een tijdlang buiten het lichaam kan rondwaren, vindt men bevestigd in het sprookje van den hantoe haroe-haroe [1]. Het gebeurt wel eens, zoo vertelt de Minangkabauer, dat iemand, in de duisternis onderweg zijnde, een geheimzinnig persoon tegenkomt, die veel gelijkenis heeft met zijn broer of oom of met een van zijn goede kennissen. Deze noodigt hem uit, hem te volgen naar zijn huis of naar een of ander feest. Voldoet hij daaraan, dan vindt hij zich eensklaps geplaatst in een wonderland, vol breede wandelwegen en schoone bosschen, waar de geur van de welriekendste bloemen hem tegenwaait. Verre, verre wordt hij door den dwaalgeest, hantoe haroe-haroe, weggevoerd, totdat hij aankomt in een fraaie kampoeng, met prachtige huizen, speel- en badplaatsen. Schoone vrouwen en levenslustige jongelingen verwelkomen hem. Ruiters, op weelderige paarden gezeten, galoppeeren er in de sierlijkste wendingen, en ook hij ontvangt een vurig ros, om het te berijden. Frissche maagden maken er de welluidendste muziek en noodigen hem tot meedoen uit ; dansers en danseressen bewegen er zich, op

[1] Hantoe = geest, gewoonlijk: booze geest, spook; — haroe = I. verontrusten, storen; II. naam van een boom. Sommigen leiden den naam van de eerste, anderen van de tweede beteekenis af.

de maat der heerlijkste tonen, met lichte en losse bewegingen in 't rond. Door gulhartige gastheeren wordt hij onthaald op spijzen en dranken, wier geur en smaak hem geheel onbekend zijn. Gaarne zou hij in dit schoone feeënoord willen blijven. — Wij hebben hier met niets anders te doen, dan met een droom onder een bijzonderen vorm, zooals blijkt uit hetgeen de Minangkabauer verhaalt omtrent het opsporen van zulk een betooverde. Deze wordt namelijk opgezocht onder het slaan op verschillende instrumenten, zooals de gandang, tjènang, enz., waarbij men onophoudelijk zijn naam uitschreeuwt, door welk rumoer hij dan ook weer tot zijn zinnen komt. Gewoonlijk wordt hij gevonden onder een grooten boom of in het kreupelhout.

Dat de soemangat het lichaam kan verlaten en daarin terugkeeren, is een opvatting, waarop het zoogenaamde manggasiĕng [1] berust, een tooverij, die vaak wordt toegepast door wraakzuchtige minnaars. Deze namelijk hebben de overtuiging, dat zij door die tooverij de hulp kunnen erlangen van booze geesten, om de soemangat weg te voeren van de vrouw, die hen afwees, en haar zoodoende in een toestand van razernij te brengen, die bekend is onder den naam van Si Djoendai [2] en veelvuldig onder de vrouwen in de Padangsche Bovenlanden wordt aangetroffen. Voor dat doel zoekt hij in 't bezit te komen van het voorhoofdsbeen, tangkoeraᶜ, van een gestorven oerang barani [3] of oerang barélémoe [4], en van eenige hoofdharen zijns slachtoffers. Aan dat been geeft hij den vorm van een schijf; hij windt er de haren om heen en boort er een paar gaten in, zoodat het werktuigje door het heen en weer trekken aan een koord, dat door de openingen gebracht is, een snorrend geluid voortbrengt. Met deze gasiĕng, waarover een tooverspreuk wordt uitgesproken, begeeft hij zich, gewoonlijk des avonds, naar de eene of andere heilige plaats in het bosch, waar hij, aan het koord trekkende, voor zijn doel de hulp der geesten inroept. Is zijn toeleg gelukt, dan begint de vrouw te lijden aan vlagen van krankzinnigheid, die zich in zulk eene woestheid openbaren, dat zij gillend overal tegen opklimt en de kleederen zich van het lichaam rukt of

---

[1] Gasiĕng is een speeltuigje, bestaande uit een plat schijfje van been of iets dergelijks, met twee gaatjes er in. In deze gaatjes wordt een koord gestoken, waaraan getrokken wordt, om het werktuigje in beweging te brengen en een snorrend geluid te laten maken.

[2] Si Djoendai is ook de naam van het toovermiddel-zelf.

[3] Oerang = mensch, persoon; barani = dapper, stoutmoedig.

[4] Oerang barélémoe beteekent gewoonlijk: iemand, die allerlei kunstenarijen kent.

stuk scheurt, daarbij onophoudelijk den naam van haren minnaar uitroepende. Het eenige middel om dezen toestand te doen ophouden, is dat een der bloedverwanten van de betooverde, insgelijks door toedoen van het manggasiĕng, de booze geesten terugdrijft of hen overhaalt, de soemangat van den belager eveneens te kwellen.

De Si Djoendai Pakaᶜ [1] is een dergelijke ziekte, die echter niet door het manggasiĕng ontstaat, maar door het eten van allerlei vuiligheid, die de afgewezen minnaar de vrouw heeft weten te bereiden [2].

Een ander gebruik, dat op deze opvatting wijst, is het zoogenaamde maninggam, dat in 't kort hierop nederkomt. Wanneer iemand zijn wrok niet koelen kan of zijne liefde op den duur onbeantwoord ziet, roept hij de hulp in van een oerang barélémoe om het voorwerp zijner haat of wanhopige liefde de tinggam te bezorgen. Nadat hij den toovenaar de noodige inlichtingen heeft gegeven omtrent naam, gedrag, lichaamsgestalte, woonplaats en familie van de bewuste persoon, maakt hij een pop, die het slachtoffer moet voorstellen, en begeeft zich daarmede naar het woud, waar hij de beeltenis aan een geheel alleen staanden boom ophangt. Onder het prevelen eener tooverformule steekt hij dan door den navel der pop zoolang in den boom, dat het sap van dezen door de ontstane opening heendringt. Dit sap is, volgens de voorstelling, de soemangat van het slachtoffer. Spoedig daarna openbaart zich bij dit laatste de tinggam [2], die hoe langer hoe erger wordt, en alleen genezen kan, wanneer het aan de bloedverwanten gelukt, een stuk hout van bedoelden boom machtig te worden. Slagen zij daarin niet, dan moet de zieke sterven.

Bestaan er, zooals wij uit 't bovenstaande zien, middelen om een afwezige soemangat in het lichaam terug te voeren, men kan ook in sommige gevallen haar heengaan voorkomen. Vandaar dat men bij voorbeeld een kraamvrouw somtijds een streng garen of een koord om den pols of de lendenen bindt. De soemangat, die ontvluchten wil, vindt hierdoor den aftocht gesloten.

Wij komen nu tot de vraag, in welken vorm of in welke gedaante de levensgeest het lichaam verlaat. De opvatting daaromtrent is verschillend. Bij de meesten treft men heden zelfs de meening aan, dat de geest, iets onstoffelijks zijnde, geen vorm of gedaante bezit. Dat echter

[1] Pakaᶜ = doof, harthoorend, dof, klankloos. Si Djoendai Pakaᶜ is ook de naam van het toovermiddel-zelf.

[2] Tinggam is een soort van booze zweer, ook de naam van het voorwerp, waarmede in de beeltenis of pop gestoken wordt.

vroeger eene andere beschouwing ook bij den Minangkabauer moet hebben bestaan, blijkt o. a. uit den inhoud van bovenaangehaalde pantoens, en uit het gezegde „de soemangat staat op den trap", waarmede haar terugkomst in de woning van een zieke wordt aangekondigd. Terwijl sommige doekoens verder beweren, dat de soemangat heengaat en terugkeert als homunculus, zijn andere van gevoelen, dat dit geschiedt als rangi^{c}, vlieg, en vandaar het gebruik om spijzen klaar te zetten, ten einde haar wederkeeren te bewerkstelligen. De eerste rangi^{c}, die zich daarop nederzet, wordt als de ontvloden levensgeest beschouwd.

Een ander voorbeeld, als blijk van bedoelde opvatting, vinden wij m. i. in zekeren lijkzang rato^{c} patimah geheeten, die dient om de door een sterfgeval getroffen familieleden te troosten, kapalengah-lengah hati nan kamatian, en o. a. dichtregelen telt, zooals de volgende:

Ditjantjang-tjantjang batang hinai.	De hinaistengel wordt aan stukjes gehakt;
Ditjantjang tjantjang djŏ radawan.	Hij wordt aan stukjes gehakt met een radawan;
Lah tarabang boeroeăng pingai	De vogel pingai is weggevlogen;
Tarabangnŏ manjisi awan.	Hij is weggevlogen langs het hemelgewelf.
Ditjantjang-tjantjang batang hinai.	De hinaistengel wordt aan stukjes gekapt;
Dibari dimakan hajam	En aan de kippen te eten gegeven;
Ma^{c} tarabangi boeroeăng pingai	De vogel pingai wilde heen vliegen;
Tinggalah sangka tampat diam.	Zijn kooi, waarin hij woonde, is achterge-[bleven.
Ditjantjang-tjantjang batang hinai.	De hinaistengel wordt aan stukjes gekapt;
Ditjantjang laloe ka pangkanŏ	Hij wordt gekapt tot aan zijn boveneinde;
Ko^{c} pai si boeroeăng pingai	Mocht de vogel pingai zijn heengegaan;
Lah tingga tangka karosongno^{c}	Zijn kooi en de afgelegde huid zijn achter-[gebleven.

Duidelijk genoeg komt in bovenstaande regelen de voorstelling uit, die men had en soms nog heeft, dat de ziel in de gedaante van een vogel haar omhulsel verlaat.

Dr. Wilken wijst er op, hoe het woord koer of koeroe bij sommige volkeren in den Archipel wordt gebezigd, om de soemangat, alsof zij een vogel of hoen ware, te roepen, hetzij om te voorkomen dat zij wegvliege, hetzij om te maken, dat zij terugkeere, wanneer zij reeds weggevlogen mocht zijn; en zoo ook dat koer soemangatnja! een zeer gewone uitroep bij plotselinge ongesteldheid of schrik is, in welke gevallen de soemangat geacht wordt het lichaam te verlaten [1]. Mocht men voor dit koeroe of

[1] Zie Indische Gids 1884, blz. 948.

koer de juiste beteekenis nu niet meer kunnen aangeven, en het vrij algemeen voor een verbastering van koeroes = mager aanzien, — iets waartegen evenwel de uitspraak, die dan koeroeih zou zijn, opkomt, — een feit is het, dat dit woord nog bij enkele gelegenheden uit den mond van den Minangkabauer gehoord wordt, o. a. van een moeder, wier kind schrikt, en die daarmede den ontvloden levensgeest van den kleine wil terugroepen. Zoo zegt de Minangkabauer somtijds ook koer of koeroe soemangèᶜ, indien hij in verachtelijken zin over iets nuttigs of dienstigs spreekt, bevreesd als hij is, dat zijn levensgeest, als straf voor zijn zonde, zal heengaan. Is het gebruik van deze woorden dus niet meer algemeen en kan men zich al geen goede rekenschap geven van hunne beteekenis, uit de aangehaalde voorbeelden mag men toch besluiten, dat, evenals elders in den Archipel, in vroegere tijden ook hier aan de soemangat de gedaante van een vogel werd toegeschreven.

Waar overigens in het menschelijk lichaam de soemangat haren zetel heeft, weet de Minangkabauer niet te zeggen. Vele doekoens houden het er voor, dat dit in het hart is, en voeren als grond van hunne bewering het volgende aan. Wanneer iemand schrikt, legt hij 't eerst de hand op het hart, omdat dit, ten gevolge van het wegvlieden der soemangat begint, te kloppen, darah koemirŏᶜ, zooals de Minangkabauer dat uitdrukt. En verder: al snijdt men iemand armen en beenen af, al wordt hij ook aan het hoofd ten zeerste gewond, hij kan toch in 't leven blijven, maar als hij slechts met een fijne lidi (klappernerf) in 't hart gestoken wordt, moet hij sterven. Ook het zoogenaamde manggajoeăng oerang[1] zou deze meening moeten bevestigen. Dit is namelijk een middel, dat wordt toegepast door iemand, die een ander haat. Terwijl hij voor zijn vijand allerlei onheil, ziekte en zelfs den dood afbidt, geeft hij hem met de hand of met een paar vingers ongemerkt een tik, of raakt hij hem met den voet even aan, zich daarbij voorstellende hem in het hart te treffen. Dit lichaamsdeel toch is voorzien van een tali (koord), dat door de aanraking breken kan, in welk geval de dood spoedig volgt. Breekt het koord niet, dan zijn toch een langdurig lijden, hevige pijnen en tal van tegenspoeden de gevolgen. — Andere doekoens willen dat de soemangat in het geheele lichaam zit. Dit zou ook moeten blijken uit den regel badiri kabatang toeboeah van de hiervoren

[1] Manggajoeăng = uitvallende beweging bij het schermen maken; stooten, steken naar iemand.

vermelde pantoen, terwijl, te oordeelen naar de overige verzen dierzelfde pantoen, de ringvinger, de duim, de groote toon en de pupil van het oog de deelen zijn, waarin men zich de soemangat in het bijzonder gezeteld denkt.

Als eene bijzondere uiting van het leerstuk omtrent het onafhankelijk bestaan der ziel van het lichaam noemt Dr. Wilken de lykanthropie. De lykanthropos, lezen wij, is iemand die in eenen wolf, of, met uitbreiding van de beteekenis van het woord, in eenig dier zich veranderen kan, juister wiens ziel het vermogen bezit het lichaam tijdelijk te verlaten en in dat van eenen wolf of ander dier over te gaan.

Bij den Minangkabauer van de Padangsche Bovenlanden wordt de lykanthropie niet aangetroffen, en wezens, zooals de tjindakoe bij de Koerintjiers, waarvan de Heer Van Hasselt vertelt, zijn hem onbekend. Toch zou men, rekening houdende met enkele sprookjes, die hier en daar nog wel eens de rondte doen, tot de meening komen, dat althans vroeger het geloof moet hebben bestaan aan personen, die het vermogen bezaten, om reeds tijdens hun leven zich in eenig dier te veranderen. Zoo hoorde ik vertellen van een grassnijder, die, naar het bosch gegaan zijnde, niet meer terugkeerde. Zij, die hem gingen zoeken, vonden wel zijn grasmes en korf, maar hij-zelf was spoorloos verdwenen. Een paar dagen later ontmoetten eenige personen in het bosch een vreemdsoortig wezen, dat deels op een tijger, deels op een mensch geleek. Denkende aan den verdwenen grassnijder, kwam men weldra tot de gedachte, dat het deze kon zijn, die bezig was zich van gedaante te veranderen, en deze gedachte werd overtuiging, toen men, het halfdier gevangen hebbende, dit door kracht van allerlei toovermiddelen weder den menschelijken vorm zag aannemen.

Over het algemeen hecht de Minangkabauer meer aan eene metamorphose, die geheel geleidelijk geschiedt, en behoort hij dus tot de stammen, die de jongere ontwikkelingsphase omtrent dit leerstuk zijn toegedaan. Aangezien de metamorphose voor den Minangkabauer eerst na den dood plaats heeft, is eene verdere beschouwing daarvan hier niet op hare plaats en zal daarop teruggekomen worden bij de behandeling van de zielsverhuizing.

Wat het heksengeloof betreft, dat evenzeer een uitvloesel is van het leerstuk van het onafhankelijk bestaan der ziel, Dr. Wilken deelt daarover zooveel mede, dat er hier met een enkel woord over volstaan kan worden. De opvatting van den Minangkabauer is, dat sommige personen de eigenschap is aangeboren, om zich des nachts het hoofd

van den romp te scheuren en dit uit spoken te laten gaan, dan wel dit helsche werk met hun geheele lichaam te verrichten.

Van deze heksen, die den naam van palasi^{c} hebben, zijn er dus twee soorten: de palasi^{c} bangkai en de palasi^{c} panangga, of, zooals zij meer algemeen genoemd worden, de palasi^{c} koedoeăng [1] en de palasi^{c} sabatang badan of sabatangnŏ.

Van de eerste vertelt men, dat, terwijl het hoofd zich van den romp afzondert, de ziel daarin meegaat om rond te spoken, terwijl het afgelegde gedeelte levenloos achterblijft. Tegen den morgen keert het hoofd terug, en de gescheiden deelen vereenigen zich weder tot een levend wezen. De opvatting schijnt dus te zijn, dat de ziel, die zich vrijwillig uit het lichaam kan verwijderen, tevens het vermogen heeft, waar dit eene begeerte of neiging van haar is, bepaaldelijk een enkel deel daarvan zich tot zetel te kiezen en dit van het overige gedeelte af te zonderen. Is men gelukkig genoeg deze heksen op haren rooftocht te overvallen en te bedwelmen, door ze met eenig toovermiddel te bespuwen, waarvan o. a. peper het hoofdbestanddeel is, dan werpt men ze een grooten klapperdop over het hoofd en drukt op dit laatste zoolang met een rijststamper, dat zij van pijn en benauwdheid gedwongen zijn, haren naam te zeggen.

Indien de palasi^{c} sabatang badan uit de woning vertrekt, is hare plaats op de legerstede ledig. Hare komst op de kerkhoven wordt voorafgegaan door die van drie groote koembang tjiri^{c} - stinktorren — en zij-zelve is vergezeld van drie witte honden. Op de plaats, waar zij een lijk wil rooven, slaat zij met een bundel van zeven klappernerven op den grond, en dwingt zij, door het aanhoudend voortbrengen van een eigenaardig zuigend geluid, gelijk aan dat waarmede men honden roept, den doode het graf te verlaten, waarna zij dezen op eene eenzame plaats verslindt. Gewoonlijk verschijnt zij bij hevige stortregens en stormen.

Te weten, wie palasi^{c} is, is hoogst moeielijk; kenteekenen echter zijn een paar buitengewoon groote ooren, die ver van het hoofd staan, en een schuine, gluipende blik.

Tot dusverre werd alleen aangetoond, dat door den Minangkabauer

---

[1] Malasi^{c} = zuigen, opzuigen, uitzuigen; palasi^{c} = de persoon, die dit werk verricht; koedoeăng = afgekapt, afgehouwen. De uitdrukking palasi^{c} panangga beteekent: de palasi^{c} aflegger (scil. van den romp), palasi^{c} sabatang badan of sabatangnŏ daarentegen: de palasi^{c} met zijn geheele lichaam.

aan menschen het bezit van een soemangat wordt toegeschreven; een paar voorbeelden moge doen blijken, dat ook dieren zulk een levensgeest in zich hebben.

Mampatinggi soemangèᶜ andjiĕng mamparandahkan goenoeăng Marapi, d. w. z.: 〃iets, wat het niet waard is, ophemelen, en wat werkelijk groot of belangrijk is, minachten〃, is een spreekwoord, dat men den Minangkabauer nog al eens hoort gebruiken, en waaruit blijkt, dat aan den hond een soemangat wordt toegekend, zij het dan ook dat zij als niet veel bijzonders beschouwd wordt. De uitdrukking beteekent toch letterlijk: de soemangat van een hond verheffen, en de Marapi (een bekende berg) verlagen.

Van een buffel of koe, die ter slachtbank wordt geleid, zal men b.v. zeggen: indaᶜ basoemangèᶜ bantiĕng toe lai, dat beest heeft geen soemangat meer, doelende op de stille, droevige uitdrukking in de oogen en op den lusteloozen gang van het dier, wiens soemangat is heengegaan, en waardoor ook aan ons wel eens de uitdrukking ontlokt wordt: 't is alsof het dier een voorgevoel van zijn dood heeft. Wanneer de meester van een paard gedurende den tijd, dat hij dit in zijn bezit heeft, door veelvuldige ongelukken wordt getroffen, schrijft de Minangkabauer dat toe aan den tegenzin van de soemangat van dat dier, om het eigendom van dien heer te zijn, hetgeen hij eigenaardig uit drukt met de woorden: karèh soemangèᶜ nŏ, zijn soemangat is koppig. [1]

Dat de Minangkabauer overigens aan allerlei soorten van dieren het bezit eener ziel toekent, of althans vroeger dit gedaan heeft, is blijkbaar af te leiden uit de omstandigheid, dat er in de Minangkabausche legenden zoo menigvuldig sprake is van dieren, die als menschelijke wezens handelen en gevoelen. Zoo leest men o. a. in den Mandjau Ari [2] van een tijger, die tot een paar zwervelingen zeide: 〃Hier zal ik mijn eetlust kunnen verzadigen aan menschelijke wezens, die in het bosch verdwaald zijn〃. Een bladzijde vroeger, wordt iets dergelijks verteld van een bidaislang, en, op een volgende, van een varken. — In den Soetan Manang Kérang [3] ontmoeten wij een hert, een rhinoceros en een tijger, die spreken kunnen

---

[1] In dergelijke gevallen hoort men echter meer tinggi rasinŏ zeggen. Men vergelijke over dit woord rasi de woordenboeken van v. d. Wall en Pijnappel.

[2] Zie Verh. Bat. Genootschap, Dl. 45, v. d. Toorn.

[3] Bijdragen tot de T. L. en Vk. van N. I., 4de serie, dl. 10.

en hulp verschaffen aan den held der legende, dien zij ieder tot aan de grens van hun gebied wegdragen. De vogels Sikò^c Samarlaoei^c redden, na beraadslaging, prinses Andam Déwi uit den buik van een visch, en twee draken voeren haar, nadat zij vooraf twist gehad hadden of zij haar al dan niet zouden opeten, naar de rijstschuur van hunne meesteres Taroeih Matŏ. — In de geschiedenis van Poeteri Balkis [1] spelen vooral twee pauwen (mara^c) een hoofdrol. Die van de prinses was o. a. beleidvol, verstandig en welgemanierd en sprak altijd de waarheid. Eenmaal hoort men hem zelfs tegen de prinses zeggen, dat hij haar met den koning der wereld zal samenbrengen, en »in zijnen geest« haar reeds met den vorst (Soelaiman) vereenigd ziet. Die van Salomo was even verstandig en knap. In ditzelfde verhaal komt ook een kraai voor, die spreken kan, en die door Soelaiman als afgezant wordt gebruikt. Deze vorst zeide o. a.: »Geesten, vogels en andere dieren van het woud en menschen, verzamelt u allen, opdat prinses Balkis kan zien, dat ik haar met luister ontvang«. Alle menschen kwamen daarop bijeen, de dieren verlieten het woud, de vogels kwamen uit de boomen, de geesten kwamen van de eilanden, zoodat de uitgestrekte plaats vol raakte. Daarop beval Soelaiman weer: »Gaat nu allen geregeld staan, mijn onderdanen; vermengt u niet met elkander: vogels bij vogels, tijgers bij tijgers, slangen bij slangen, kruipend gedierte bij kruipend gedierte, herten bij herten, siamangs bij siamangs, neushoorns bij neushoorns, kippen bij kippen, mieren bij mieren, enz.« Nauwelijks hadden zij de woorden van den koning gehoord, of het volk (hiermede worden de onderdanen, dus allen die opgenoemd zijn, bedoeld) ging op weg. — De geschiedenis van Tjindoer Matŏ [2] brengt den lezer in kennis met een stier, Binoeang geheeten, die begon te schreien, toen de vorstin, zijne meesteres, afscheid van hem nam, terwijl de legende van Moerai Batoe [3] eveneens een vogel sprekende en handelende opvoert.

Mocht verder, wat het bezield-zijn van levenlooze voorwerpen aangaat, de Minangkabauer tegenwoordig meer de voorstelling toegedaan zijn, dat daarin de ziel huist van een geest, hetzij van een goeden of van een kwaden — een leerstuk dat dus eigenlijk bij

---

[1] Zie Verh. Bat. Genootschap, Dl. 41, Gerth v. Wijk.
[2] Verh. Bat. Genootschap, Dl. 45, v. d. Toorn.
[3] Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra.

het fetisisme of spiritisme tehuis hoort — afgaande op hetgeen vooral van sommige natuurobjecten wordt verteld, zou men kunnen aannemen, dat het geloof aan eene wezenlijke bezieling daarvan vroeger wel moet bestaan hebben. Dit moge straks blijken.

Wat de gewassen betreft; is het de rijst waaraan de Minangkabauer thans nog bepaaldelijk een soemangat toekent. Dit blijkt onder anderen uit de meening, die men wel eens hoort verkondigen, dat de rijst op de gewone wijze gestampt, lekkerder is dan die uit de pelmolens, daar bij deze laatste, ten gevolge van de ruwe behandeling, de soemangat uit de korrels gevloden is. Doch vooral hebben wij de aandacht te vestigen op de beschouwingen en gebruiken omtrent de zoogenaamde indoeăᶜ padi.

Evenals de Javaan, gelooft de Minangkabauer, dat de rijst onder de bijzondere bescherming staat van een vrouwelijken geest, Saning Sari geheeten [1], die hij zich met het gewas zoodanig vereenzelvigd denkt, dat hij dit laatste dikwijls naar haar heet. In het bijzonder wordt echter Saning Sari vertegenwoordigd door enkele halmen of korrels, indoeăᶜ padi, dat is letterlijk: moeder van de rijst, eene benaming die dikwijls ook aan den beschermgeest-zelven gegeven wordt. In het bestaan van deze indoeă padi vindt men den grond voor een aantal ceremoniën bij het planten, oogsten en bewaren van de rijst in acht genomen, waarvan wij er enkele in 't kort willen aangeven.

Den dag voordat men op de kweekbedding de banih = de zaadpadi gaat uitstrooien, worden de daarvoor bestemde korrels in het late avonduur, als alles stil en rustig is, afgemeten, waarbij het een verbod is de soekat of maat af te strijken. Dit geschiedt onder het opzeggen van de doa: Bismillah moedjoeă satangkai

---

[1] Volgens Dr. Wilken zou de naam Saning Sari beantwoorden aan Sangijang Çri. Intusschen moet opgemerkt worden, dat die naam dikwijls anders wordt opgegeven. Zoo hoort men, naar men mij bericht, meermalen, respectievelijk in Soengai Pagoe en in Oud-Agam, Si nan Sari en Sinang Sari. Aan sari nu geeft de Minangkabauer de beteekenis, welke men er ook, nevens die van Ceres, in de woordenboeken voor vindt, namelijk: de quintessens, de voedende bestanddeelen, de proteine. De naam Si nan Sari zou dan beteekenen: de bij uitstek voedende. Wat Sinang Sari betreft, daarin zou sinang eene samentrekking zijn van si en inang = verzorgster, zoodat de naam zou zijn te vertalen door: de verzorgster van sari, van de voedende bestanddeelen. Elders hoort men spreken van Sana, Sanan, Sanang, Saling, Silang, Sadiĕng Sari, enz., en tracht men, onder allerlei gezochte verklaringen, zijne onkunde omtrent de beteekenis van deze namen te verbergen.

sasoekè^{c}, saroempoen sakatidiĕng; kadimakan ana^{c} boeah; kadimakan oerang samandŏ; kaparara^{c} kaparirièng kapadjamoe goeloĕang lapiĕ^{c}, d. w. z.: „In den naam van God, moge ik gezegend worden, zoodat een halm een soekat, een stoel een mandvol moge opleveren, tot voedsel voor mijne kinderen en familieleden, tot onthaal van ons, wanneer wij in feestdos rondgaan, en tot onthaal van de volgelingen daarbij, en om te dienen daar, waar men slechts één dag gasten heeft". De padi wordt dan op een matje in verschillende hoopjes, soort bij soort, gelegd en, onder het opzeggen van een doa, met water besprenkeld, waarin o. a. bladeren van den si tawar en si dingin gelegd zijn, en uit deze hoeveelheid korrels worden weer de beste uitgezocht, om op de kweekbedding tot indoea^{c} padi te dienen. Den volgenden morgen plant men, voor het uitzaaien, in het midden der kweekbedding, nog van dergelijke planten, die den naam dragen van djoendjoeăng banih [1], zijnde zij het, die de indoeă^{c} padi tot een geheimzinnigen steun verstrekken. De opvatting toch is, dat de toestand van de indoeă^{c} van den meesten invloed op het gewas is, en een slechte oogst er het gevolg van moet zijn, als zij ziek wordt of kwijnt. Om deze djoendjoeăng plant men de indoeă^{c} padi en daaromheen de gewone zaadpadi. Op weg naar de kweekbedding gaande, werpt men, op het erf voor de woning, een handvol van het laatste uit voor de kippen, daarbij roepende: koeroe ajam! sabanja^{c} padi ajam mantjotŏ^{c}, sabanja^{c} padi dèn! hetgeen beteekent: „moge mijn padi even menigvuldig worden, als de kippen oppikken!" De vrouwen, die dit doen, hebben de haren loshangen en gaan zich, na afloop daarvan, met limau-water reinigen en baden, alles als zinnebeeld van een overvloedigen oogst en uit eerbied voor de indoeă^{c} padi.

Is de tijd daar, dat de banih kan worden overgeplant, dan bespuwt men de indoeă^{c} padi met sirih en pinang toeŏ of begiet men haar met rijstewater, waarna haar gewoonlijk in een hoek of in het midden van het veld een plaats wordt aangewezen. De doa, waarmede dit gepaard gaat, luidt o. a.: Saning sari satangkai sa soekè^{c}, saroempoen sakatidiĕng; djan takadjoei^{c} digoeroeăh dan di patoeih, djan takadjoei^{c} di oerang laloe; kò panēh baŏ gala^{c} kŏ^{c} riboei^{c} rilahkan, kŏ^{c} hoedjan pambasoeăh moekŏ! d. w. z.: „Saning Sari, moge van een rijsthalm een soekat, van een stoel een mandvol komen; moogt ge

[1] djoendjoeăng = staak, latwerk, waartegen klimplanten opgroeien.

niet bevreesd gemaakt worden, noch door den bliksem, noch door voorbijgangers! Zonneschijn make u blijmoedig, met den storm moogt ge vrede hebben, en regen zij u het middel, om het gelaat te wasschen!" Terwijl de rijst groeit, wordt *deze* indoeà^c padi uit het oog verloren; doch vóór de oogst van het veld gehaald is, heeft men een andere gevonden. De algemeen heerschende meening toch is, dat zij als beschermengel of schutsgeest ook in de loemboeăng of rijstschuur voor het product zorg draagt en dit niet zelden ook daarin doet vermenigvuldigen. Als de padi nu zoo rijp is, dat zij gesneden kan worden, gaat het oudste vrouwelijke familielid of een doekoen naar het veld, om de nieuwe indoeă^c padi te zoeken, of, zooals men elders zegt, om te mandjapoei^c padi tσedjoeăh samandŏ, d. i.: om de zeven zusterhalmen af te halen. Onder het prevelen van een doa, wordt het gewas met limau-water besproeid en de planten, die zich dan het eerst buigen — volgens het geloof van den Minangkabauer natuurlijk uit zichzelve — bevatten de indoeă^c padi, waarnaar gezocht wordt. Met een paar stengels, opzettelijk daarvoor meegebracht, worden nu de gevonden padihalmen bij elkander gebonden, doch deze niet afgesneden, vóórdat men de zoogenaamde oeloe tahoen huiswaarts heeft vervoerd. Deze is de eerste vrucht van het veld, dienende tot een feestmaaltijd voor familieleden en goede kennissen en tevens voor de huisdieren, daar de beschermgeest wil, dat men ook dezen van hare goede gaven zal doen nuttigen. Na afloop daarvan, wordt de indoeă^c padi afgehaald door eenige fraai uitgedoste lieden, die haar zeer zorgvuldig, onder een scherm, in een sierlijk gewerkt zakje of taschje — kamboei^c — naar de loemboeăng overbrengen, waar zij haar een plaatsje in het midden geven. Een en ander geschiedt in alle stilte, terwijl het opbergen van de indoeă^c padi met meerdere ceremoniën gepaard gaat, onder anderen met het branden van een wierookoffer.

Hiermede zijn de plechtigheden en formaliteiten tegenover de indoeă^c padi of Saning Sari niet ten einde. Is toch de oogst afgeloopen, dan wordt er, alvorens dat met het trappen, dat is het dorschen, van de padi een begin wordt gemaakt, aan den voet van de lampoeă^c = padihoop, een schaal gekookte rijst neergezet als voedsel voor Saning Sari. Zoo ook besprenkelt men, wanneer de rijst voor den eersten maaltijd bestemd, onder het te drogen liggen, gekeerd wordt, de palen, waarop de loemboeăng gebouwd is, met water, waarin lagoendi- en limau-manih-bladeren gedaan zijn, en legt men op het rijstblok,

waarin zij gestampt wordt, een stuk lijnwaad. Die eerste rijst mag, op de droogmat liggende, niet verlaten worden, ook niet als geschenk dienen, en moet zonder spreken worden genuttigd. Vóór den zevenden dag mag men haar ook niet uit de rijstschuur halen.

In verband met de opvatting van de rijst als een bezield wezen, bestaan bij den Minangkabauer eene menigte pantangan's. Het woord pantang beteekent: ongeoorloofd, verboden, met het oog op de nadeelige gevolgen, die uit het doen van iets voortvloeien. Ongeoorloofde handelingen tegenover de rijst zijn o. a.:

Op het rijstveld zijn baadje uittrekken om daarmede het hoofd te bedekken; — de padikorrels vallen er door uit de halmen;

het lijk van eene in zwangerschap gestorven vrouw voorbij de padi te dragen; — de halmen rollen zich dan op en willen geen bloesems voortbrengen;

natte kleeren te drogen hangen aan den keukenzolder; — de rijstkorrel wil dan bij het koken niet zwellen;

terwijl de vrouw onrein is (de menstruatie heeft) in de nabijheid van de padi komen; — de rijstkorrels bederven er door;

met ongedekt hoofd, boven- of onderlichaam op het rijstveld of in de loemboeăng zijn; — dit is een groote beleediging Saning Sari aangedaan, waarvan het gevolg is, dat de hoeveelheid padi vermindert;

de padi anders, dan door ze te dragen, naar huis brengen; — zij wil, door deze oneerbiedigheid vertoornd, niet in de rijstschuur blijven;

onkuische taal op het rijstveld spreken; — de rijst schaamt zich daarover en verliest haar soemangèᶜ, d. w. z. zij wordt ziek of verliest kleur en smaak;

de rijst, die men van 't veld gehaald heeft, onder het huis opbergen; — de smaak en het voedzame (sarinŏ) gaan er door verloren.

Over het algemeen heeft dus hij, die moebazir [1] tegenover het gewas is, een verdwijnen van zijn oogst of eene vermindering van de kwaliteit der vruchten te wachten. Zooals sommigen zeggen, heeft het ontvluchten uit de loemboeăng plaats in den vorm van bijenzwermen, en geschiedt dit onder aanvoering van Saning Sari.

[1] In het Riouwsch beteekent moebazir: verkwisting, hier echter: met minachting of op vernederende wijze behandelen.

Hierboven werd gesproken van de meening bij den Minangkabauer, dat de rijst, onder den invloed van hare indoeă^c, zich zelfs in haar bergplaats nog kan vermenigvuldigen. In verband met dit begrip staat een ceremonie, die nog in enkele streken wordt gevolgd bij den bouw van een padischuur. Als men hiermede n. l. gereed is, wordt er een feestmaal aangericht, waaraan steeds een hoogst zwangere vrouw moet deelnemen. Op deze zinnebeeldige wijze wordt de wensch geuit, dat de padi zich in een talrijk kroost verheugen moge.

Treft men dus bij den Minangkabauer al geen echtpaar aan dat, evenals bij den Javaan, aan linggam en yoni offert om daardoor de teeldrift bij de rijst op te wekken, in het bovenbeschrevene kan men toch grond genoeg vinden om te onderstellen, dat de bevruchting, zooals die bij den mensch geschiedt, eenmaal ook van de rijst werd aangenomen, en dat deze beschouwing ten deele nog bestaat. Dit is verder af te leiden uit den naam andai gadih, d. i. letterlijk: maagdelijke moeder, dus: vrouw, die geen kinderen heeft ter wereld gebracht, zooals in sommige streken het gewas in het algemeen, in tegenoverstelling van de indoeă^c padi, genoemd wordt. Dat de padi-korrels beschouwd worden, kinderen te zijn van de indoeă^c, blijkt verder uit de gewoonte, die men hier en daar nog aantreft, om, na het uitzaaien van de banih op de kweekbedding, boeboeă = rijstepap te eten, als zinnebeeld van de goede voeding, die men hoopt, dat door de indoeă^c aan haar telgen zal gegeven worden.

Wat hierboven verteld is, betreft in hoofdzaak het landschap Oud-Agam. De ceremoniën elders komen echter vrij wel op hetzelfde neer. In Natal b. v. wordt de indoeă^c padi opgespoord door een doekoen, die, onder het opzeggen van een doa, zeven malen met een doek over de rijst wuift, om te zien welke halmen zich het eerst bewegen. Van deze neemt hij zeven halmen, die met banang pantjaroenŏ, d. w. z. een draad van drieërlei kleur, omwonden en, na bewierookt te zijn, aan den hoofdstijl van de woning vastgebonden worden. In Soengai Pagoe wordt de indoeă^c padi aan een boomwortel en een bamboe vastgehecht, welk werk men maoetjapi = roepen, uitnoodigen noemt. Gedurende de drie eerste dagen nadat zij is tehuis gebracht, mag de eigenaar van het rijstveld geen geld uitgeven en moet hij, gebrek hebbende aan iets, dit bij een ander leenen. Overtreding hiervan heeft den toorn van Saning Sari ten gevolge. In andere streken weer zoekt men zeven padi-stoelen, en wordt voor de indoeă^c uit elk daarvan een halm afgezonderd. Vandaar de naam van

toedjoeăh samandŏ (in 't algemeen is samandŏ = aanverwant, bloedverwant), die in verschillende negorijen voor de rijst voorkomt [1].

Het behoeft zeker wel niet gezegd te worden, dat, onder den invloed van den Islam, tal van oude geloofsbegrippen verloren gegaan zijn, en vele, die bleven voortleven, gewijzigd en met den nieuwen godsdienst zooveel mogelijk in overeenstemming zijn gebracht. Daaraan mag het toegeschreven worden, dat men b. v. aan de benaming van indoeă^c padi thans dikwijls alleen de beteekenis van hoofdplant in het rijstveld wil gegeven zien, niettegenstaande men boven beschreven ceremoniën tegenover haar in acht blijft nemen. Zoo ook wordt de doa niet altijd meer beschouwd als gericht tot den schutsgeest der rijst, maar ziet men daarin slechts een bede, waarmede men om zegen van den alvermogenden Allah vraagt.

Mocht er bij de andere planten van een soemangat geen sprake wezen, enkele begrippen, die men in de legenden aantreft, en de gebruiken tegenover sommige gewassen ook thans nog wel eens in acht genomen, zouden tot de veronderstelling moeten brengen, dat er bij den Minangkabauer ook min of meer aan een bezield-zijn van dezen geloofd wordt. Zoo leest men b. v. in den Tjindoer Matŏ, dat, toen de Toeankoe op reis ging, de planten zich eerbiedig voor hem bogen, alah soedoed tanam tinaman. Zoo bestaat sporadisch de gewoonte, om, bij het planten van klappers en pisang, een jong kind op den schouder mee te dragen, en heerscht elders het begrip, dat het zaaien van peper of djagoeng niet moet overgelaten worden aan lieden, die hun gebit kwijt zijn, daar men dan weinig of geen vruchten te verwachten heeft.

Wij zijn nu gekomen tot de vraag, hoe de animistische beschouwing van den Minangkabauer is ten opzichte van het voortbestaan der ziel na den dood.

---

[1] Naast de indoeă^c-padi, kent de Minangkabauer ook o. a. nog een indoeă^c amèh (*a*) en een indoéa^c katoemboeăhan (*b*). De eerste heeft een zeer geheimzinnige afkomst, en wordt door sommigen zelfs beschouwd als uit den hemel te zijn gevallen. Hij, die haar vindt, is verzekerd van een onuitputtelijken rijkdom, daar deze indoeà^c steeds voor het aanwezig zijn van meer goud zorg draagt. Spilzucht of verkwisting echter zijn oorzaak, dat zij op even geheimzinnige wijze verdwijnt. Men ziet het, 't moebazir treedt ook hier weer op den voorgrond. Evenzoo is er onder de pokken, die het lichaam bedekken, er eene, die gezegd wordt de moeder te zijn, uit wie de anderen zijn voortgekomen.

(*a*) amèh = emas = goud.

(*b*) katoemboeăhan = pokziekte.

Gelijk boven is aangetoond, acht de Minangkabauer zich in het bezit van twee zielen, de eene njaŏ réhan of soemangé^c, de andere njaŏ nan sabananŏ of eenvoudig njaŏ geheeten. Deze laatste wordt, waar het de ziel van een afgestorvene geldt, meermalen met het Arabische aroeăh aangeduid, zij het dan ook dat men voor hilang soemangè^c wel eens hilang aroeăh hoort gebruiken.

Terwijl, zooals wij zagen, de soemangat verdwenen is op het oogenblik dat het lichaam krank begint te worden, neemt de njaŏ eerst afscheid bij den dood. De engel Gabriël stijgt met haar naar het hemelruim en laat haar daar de plaats aanschouwen, die zij er in de eeuwigheid zal erlangen. Daarna voert hij haar terug naar de aarde, waar hij haar nederzet aan het hoofdeinde der stervenssponde. De doode heeft nog het vermogen om alles te hooren, wat er gesproken wordt; alles te zien, wat er om hem heen gebeurt; alles te gevoelen wat men hem aandoet. Alleen de spraak ontbreekt hem. Op weg naar het graf wordt de draagbaar nog eenige stonden nedergezet op het voorplein van de woning, om de ziel gelegenheid te geven vergiffenis te vragen voor al het kwaad den haren aangedaan en afscheid te nemen van al wat haar lief geweest is. Tingga sahabat, handai dan tolan, fluistert zij, tingga kampoeăng, tingga halaman, tingga tapian tampè^c mandi, d. i.: „vaartwel vrienden en kameraden, vaartwel mijn dorp en erf mijner woning, vaarwel mijn badplaats”. Naar men mij mededeelde, bestaat in het Solóksche het begrip, dat de ziel aan de haren verzoekt er in te berusten, dat zij moet heengaan naar 't zielenoord, de kampoeang achirat, zooals de Minangkabauer dat eigenaardig uitdrukt. Verder vergezelt de ziel het lijk niet, doch keert zij naar de ouderlijke woning terug, waar zij zich op den zolder of op den nokbalk plaatst. Die van den man bezoekt dagelijks de woning der weduwe; van eene vrouw echter blijft de ziel voortdurend bij de ouders, tenzij die vrouw tijdens haar leven eene afzonderlijke woning gehad heeft, in welk geval de ziel ook daar van tijd tot tijd heengaat. Dit duurt zoo honderd dagen, na verloop van welken tijd de ziel zich zetelt op de medjan, d. z. de twee steenen, die op het graf van den overledene zijn geplaatst, wachtende daar op den dag des oordeels. Alleen één keer in de week, n.l. op Donderdagavond, komt zij eenige stonden toeven in haar vorig verblijf. Het is dan ook daarom, dat men dien avond veelal in gebed doorbrengt en zich wacht voor huiselijke oneenigheden. Panggang ba'a koemajan, mandoa ba'a sakètè^c, sanang-sanang samiëng ba'a, aroeăh kan habih poelang kini kŏ, zeggen

de huisgenooten tot elkander, hetgeen beteekent: „laten wij een reukoffer branden en een weinig bidden; laten wij tevreden onder elkander zijn, want de ziel van onzen afgestorvene zal zoo dadelijk tehuis komen”. Gedurende die honderd dagen worden de zit- en ligplaats van den doode zindelijk en schoon gehouden, want diens ziel ergeren, door daarin nalatig te zijn, mag men niet. Met eerbied en erkentelijkheid wordt over den gestorvene gesproken: zijn ziel toch heeft het vermogen hulp te verleenen, en menigmaal wordt deze in moeielijke omstandigheden ingeroepen. Gedragen de nagelatenen zich oneerbiedig, dan verlaat de ziel reeds vóór den honderdsten dag hare woonplaats, om die dan te kiezen in het huis van vredelievende bloedverwanten. Nimmer keert zij dan tot de haren weder; hulp verschaffen wil zij hun niet meer, en niet zelden wreekt zij zich over de onheusche bejegening haar aangedaan.

Na den 100sten dag verlaat de ziel deze aarde en gaat naar het zielenland, de *kampoeng achirat* of *nagari kakal*, in het luchtruim, d. i., naar de door den Islam gewijzigde voorstelling, voor velen thans de *siroegŏ*, de hemel, het verblijf der braven of de *narakŏ*, de hel, de plaats der boosdoeners.

Welke voorstelling men zich vormt omtrent dit heengaan van de ziel naar de kampoeng achirat of nagari kakal, blijkt o. a. nog uit de volgende verzen van de boven genoemde Batŏ^c Patimah:

Ditjantjang-tjantjang batang hinai	De hinaistengel wordt aan stukjes gehakt;
Ditjantjang laloe ka hoeratnjŏ	Hij wordt gehakt tot aan den wortel;
Lah tarabang boeroeăng pingai	De vogel pingai is weggevlogen;
Tarabang djŏ soerè^c-soerè^c nŏ	Hij is weggevlogen met zijn lotsbeschikking [1]
Ditjantjang-tjantjang batang hinai	De hinaistengsl wordt aan stukjes gekapt;
Boengŏnjŏ diambiĕ ka oebat	Zijn bloemen worden genomen tot geneesmiddel;
Lah pai si boeroeăng pingai	De vogel pingai is heengevlogen;
Pai dibaŏ malaikat.	Weggebracht door den doodsengel.
Ditjantjang-tjantjang batang hinai	De hinaistengel wordt aan stukjes gekapt:
Boeahnjŏ dimakan djawi	Zijn vruchten worden door de koeien gegeten;
Mamboeboeăng si boeroeăng pingai	De vogel pingai is opgestegen;
Dirintang ana^c bidadari.	De luchtgeesten zijn daardoor in groote drukte.
Ditjantjang-tjantjang batang hinai	De hinaistengel wordt aan stukjes gehakt;
Diambiĕ ka oempan poejoe	En tot lokaas gebruikt voor de poejoe;
Lah rahi^c si boeroeăng pingai	De vogel pingai is verdwenen;
Di sisi awan nan koelaboe.	Langs het blauwe hemelgewelf.

[1] In dien zin komt het woord *soerat* meer voor.

Een andere meening omtrent het zielenland hoort men wel eens door sommige ingewijden, vooral door doekoens, verkondigen. Deze zeggen namelijk, dat de ziel, na verloop van honderd dagen, ergens het wereldruim inspoedt en zich daar verder ophoudt op de bergen, in de bosschen, op groote boomen, in steenen en bronnen. Daar ontmoet zij de zielen van vroeger gestorvenen en leidt er hetzelfde leven als op aarde. Met de ziel van hen, die in den oorlog gebleven of in het water omgekomen zijn, geschiedt dit eveneens. Genoemde plaatsen en voorwerpen staan dan ook nog zelfs bij hen, die den Islam omhelsden, in een reuk van heiligheid, en niet zelden wordt er den geesten der afgestorvenen een offer gebracht. Uit een en ander kan dus genoegzaam blijken, dat bij den Minangkabauer de opvatting bestaan heeft en — al is hij er zich minder van bewust — nog bestaat, dat het hiernamaals of het zielenland op de aarde-zelve is gelegen. De bezoeken, die de zielen ook nog wel na den honderdsten dag, gewoonlijk op Donderdag avond of op feestdagen, bij de haren afleggen, getuigen evenzeer voor deze meening.

Het tijdstip, waarop de ziel geacht wordt, naar haar eeuwige woonplaats heen te gaan, is — we zagen het reeds — na den honderdsten dag. Hiermede is meer dan waarschijnlijk het feit in verband te brengen, dat het doodenfeest, op dien dag gevierd, het grootst is, en dat men dan in optocht de laatste rustplaats nog eens opzoekt. Waar de achtergeblevenen weten, dat de ziel thans voorgoed afscheid neemt, moet, vóór de lange reis naar het nieuwe vaderland door haar aanvaard wordt, haar nog eens in ruime mate een blijk gegeven worden van eerbied en toegenegenheid. Een uitvloeisel daarvan mogen we ook zien in het zoogenaamde mandjapoeiʿ dansanaʿ of mandjalang soedah[1], dat door den Heer Van Hasselt wordt beschreven, en bestaat in een afscheidsbezoek van de weduwe aan de familie van haren echtgenoot, met welke familie zij dan ook een bedevaart naar zijn graf doet.

In het voorgaande vindt men blijkbaar ook de verklaring van het gebruik om de boedelscheiding, bij overlijden van de vrouw, eerst na den honderdsten dag, bij overlijden van den man echter, reeds den dag na de begrafenis te doen plaats hebben. Zooals wij toch gezien hebben, blijft van eene vrouw de ziel voortdurend in de familiewoning, daar dus waar die vrouw, tijdens haar leven,

---

[1] mandjapoeiʿ dansanaʿ = de bloedverwanten afhalen.
mandjalang soedah = een eindbezoek afleggen.

met haren man heeft samengewoond [1]. Gedurende dien tijd wordt de weduwnaar nog als medebewoner van dat huis beschouwd, en is de huwelijksband feitelijk dus niet geheel verbroken. De ziel van de vrouw wordt derhalve geacht met den man nog alle goederen in gemeenschappelijk gebruik te hebben, totdat zij voorgoed afscheid neemt om naar het zielenland te vertrekken, dat is tot den honderdsten dag, op welk tijdstip dan ook de boedelscheiding plaats heeft, de weduwnaar het zijne bekomt en weggaat. Is echter de man gestorven, dan verlaat diens ziel reeds terstond na de begrafenis het huis der vrouw, om in de eigen familiewoning haren intrek te nemen. De echtverbintenis is dus feitelijk dadelijk verbroken, en van een verder gemeenschappelijk gebruik der goederen kan geen sprake meer zijn. Het is dus noodig, dat ieder terstond het zijne krijgt, en vandaar dat men in dit geval reeds zoo spoedig tot de boedelscheiding overgaat.

Gaan wij nu na welke de opvattingen zijn omtrent het leerstuk der zielsverhuizing of wedergeboorte, dat ook bij den Minangkabauer wordt aangetroffen.

Zoodra de personen, die het lijk grafwaarts hebben gedragen, slechts op een afstand van zeven schreden van de groeve verwijderd zijn, beginnen voor den doode, zoo hij een boosdoener is geweest, de straffen der eeuwigheid. Deze veroorzaken hem zulk een lijden, dat hij de hulp inroept van den engel Gabriël, wien hij smeekt bij Allah zijn voorspraak te willen zijn, om op aarde als mensch te mogen wederkeeren, ten einde, door het verrichten van goede en vrome werken, de vroegere zonden uit te wisschen. Allah's besluit is echter eene weigering, en de doode vraagt nogmaals, om dan toch als dier te mogen herleven. Vóór of op den zevenden dag wordt deze bede toegestaan: de doode verrijst van uit zijn donkere rustplaats, en de ziel komt in het lichaam terug. Het hoofd heeft echter den vorm aangenomen van dat eens diers, gewoonlijk van een tijger, boschzwijn of slang. Dit wezen, hetwelk den naam draagt van oerang djadi-djadian, zet zich neder in de nabijheid van de woning zijner familie, waar het eenig voedsel ontvangt, doch ook tevens verzocht wordt, zich te verwijderen. Badjalanlah dahoeloe, zegt men, kahabih takadjoeiᶜ padja-padja oerang laloe bagai, d. i.: "ga weg, als 't u belieft, de kinderen en ook de voorbijgangers zullen bang worden". Het

[1] Gelijk van algemeene bekendheid is, blijft, als een uitvloeisel van de instelling van het matriarchaat, bij de Minangkabauers, de vrouw bij het huwelijk in hare familiewoning, terwijl de man daar zijn intrek neemt.

halfdier gehoorzaamt, maar verwijdert zich toch niet ver van de woning. Wanneer er nu wederom zeven dagen zijn verloopen, is het vreemdsoortig wezen geheel in een dier, hetzij tijger, aap, varken, enz., veranderd, en heeft het op het leven der zijnen eenen grooten invloed. Het staat hen bij in gevaren, helpt hen in moeielijke omstandigheden, en vergezelt hen op verre reizen. Doodt men het, dan keert het toch weer in het leven terug.

Zooals dus blijkt, hecht de Minangkabauer thans minder aan eene zielsverhuizing, dan wel aan eene wedergeboorte als dier, en heeft deze, misschien als eene latere wijziging, min of meer het karakter van straf, aangezien het bepaaldelijk boosdoeners zijn, die dit lot ondergaan. De metamorphose heeft geleidelijk plaats; want, zoo vertelt men, het wezen wordt in het eerste stadium der vormverandering wel eens ontmoet, heeft dan den kop van een tijger, slang of varken, en een lichaam, dat met dunne haren is begroeid, en dat dikwijls nog gehuld is in het doodsgewaad. Van den tijger, die vroeger mensch was, zijn de tanden afgevijld; hij onderscheidt zich door een sterk begripsvermogen en een voorkomen, dat vrees en ontzag inboezemt. In het graf vindt men eene opening, en de plaats, waar de doode gerust heeft, is ledig.

Volgens sommigen zou de wedergeboorte van mensch in dier, en van dit dier in een ander, zeven malen geschieden, en daarna van het eenmaal als mensch bestaande niets meer overblijven dan aarde. Volgens anderen heeft de metamorphose slechts eenmaal plaats, en gaat de ziel, nadat het dier gestorven is, naar het zielenland [1]. Opmerking verdient het nog, dat, volgens sommigen, de metamorphose erfelijk is in een familie, hetzij voor alle leden er van, hetzij slechts voor enkele [2].

---

[1] Een uitvloeisel van het begrip, dat eenig dier uit een ander kan voortkomen, is b. v. het verbod, hier en daar bestaande, om de kat bij haren naam te noemen, wijl men gelooft, dat zij uit een koningstijger ontstaan is. Zoo willen sommigen ook, dat de zoogenaamde sipoeloei' bega, een kleefrijst, onder het groeien in gewone padi veranderen kan, terwijl anderen weer vertellen dat de oebi, te groot wordende, een draak kan worden.

[2] Personen, die zich, door middel van tooverformules, bij de wedergeboorte in een der door hen gewenschten toestand kunnen verplaatsen, worden bij den Minangkabauer niet aangetroffen, en evenzoo is de kluizenaar bij hem een geheel ander persoon, dan bij den Javaan. De Minangkabauer toch begeeft zich in afzondering, alleen met het doel om in aanraking te komen met geesten, van wie hij de eene of andere tooverij wil leeren, zooals b. v. die om zich onkwetsbaar te maken. Gewoonlijk gaat hij daarvoor naar den top van een hoogen berg of in het dichtste gedeelte van het woud, waar hij blijft totdat hij zijn wensch vervuld ziet, meestal echter niet langer dan zeven dagen.

Wat de herinnering aan den vorigen levenstoestand betreft, deze blijft voor den Minangkabauer bij de wedergeboorte bestaan. Het dier geworden mensch toch weet het huis zijner bloedverwanten terug te vinden, herkent de personen, die vroeger de meeste toegenegenheid voor hem koesterden, en gevoelt zich tot enkelen hunner bij voorkeur aangetrokken, zoodat hij hen op verre reizen vergezelt en, waar het noodig is, op den rug neemt. Op aarde teruggekeerd, tot straf voor zijn zonden, heeft het berouw daarover en toont dit, door zijn beschermeling, wanneer het met dezen in de eenzaamheid is, van een of ander kwaad terug te houden [1].

Een natuurlijk uitvloeisel van het leerstuk der zielsverhuizing of wedergeboorte is het geloof aan de verwantschap van menschen met dieren, bepaaldelijk met die, waarin men zich de afgestorvenen bij voorkeur geincarneerd denkt. Deze dieren worden met eerbied behandeld. Dit blijkt uit de bijzondere namen aan hen gegeven, met het doel hen daardoor te streelen of hunne booze gezindheid te matigen. Zoo heet b. v. de tijger injiĕ^c balang, d. i. gestreepte, gevlekte voor- of grootvader, het boschzwijn injiĕ^c tjentjeng [2], de muis injiĕ^c poeti [3]. Het zal dan ook bij den Minangkabauer niet opkomen van een tijger kwaad te spreken, of hem op andere wijze onaangenaam te stemmen; hij durft hem menigmaal niet eens bij den naam van harimau of rimau te noemen, doch spreekt gewoonlijk van toean, d. i.: heer. Alleen op bevel zal men hem dooden, of wanneer het gevreesde wezen in de kampoeng onheil heeft berokkend, terwijl men dan nog eerst trachten zal, het levend te vangen, ten einde in de gelegenheid te zijn het vergiffenis te vragen voor het feit, dat men het zal ter dood brengen. Er mocht in den omtrek een der verwanten aanwezig zijn, die anders de euveldaad zou wreken. Het varken en de muis worden injiĕ^c genoemd in de overtuiging, dat deze dieren ten gevolge dezer vleierij de op het veld staande vruchten meer ontzien zullen. Waar men hen verjagen of dooden wil, roept men de hulp in van een geest, onder belofte van een offer, zoodra de oogst zonder veel schade is binnengebracht.

---

[1] Als eene bijzonderheid stip ik hier nog aan, dat de tijger iemand altijd van achteren aanvalt, omdat hij volgens den Minangkabauer vrees gevoelt voor de spreuk: „God is groot", die op het voorhoofdsbeen van den mensch staat geschreven. Ook de palasi^c durft daarom niemand aan te kijken.

[2] tjentjeng = lief, aanvallig,

[3] poeti = prinses.

Behalve aan de zooeven genoemde dieren, wordt door den Minangkabauer aan den krokodil veel eerbied bewezen, dewijl, zooals de legende zegt, zijn groote wetgever Katoemanggoengan als zoodanig is herboren. De nakomelingen van dezen Katoemanggoengan, waartoe, naar men mij mededeelde, de Regent van Indrapoera en zijne familie gerekend worden te behooren, zijn dus aan de krokodillen verwant, en erlangen dan ook, als zij b. v. op reis gaan, in menig opzicht hulp en bescherming van deze dieren. Een voorbeeld van krokodillenvereering vindt men overigens in de ceremoniën, die o. a. op enkele strandplaatsen plaats hebben, als zulk een dier gevangen is. Een menigte vrouwen voeren dan verschillende dansen uit, veel overeenkomst hebbende met die, wanneer iemand gestorven is. Hetzelfde gebeurt, om dit hier nog op te merken, in sommige streken, alvorens dat een gevangen tijger van het leven wordt beroofd.

Bij Kapau, een plaats in de nabijheid van Fort de Kock, is een vijver vol heilige visschen, die, volgens sommigen, gezegd worden van een kind af te stammen, dat door zijne moeder aan den kant van het water achtergelaten zijnde, daarin viel en in een visch veranderde. Niemand eet van die visschen, en bij eene pokkenepidemie worden ook zij, volgens het volksgeloof, door die ziekte aangetast [1].

Duidelijk blijkt uit het medegedeelde hoezeer de Minangkabauer, evenals zoovele andere Archipelbewoners, gelooft aan een verwantschap tusschen menschen en dieren. Met dit leerstuk staat de menigte van pantangan's in verband, die men bij den Minangkabauer, evenals dit het geval is bij de rijst, ten opzichte van verschillende dieren aantreft, en waarvan wij er hieronder enkele willen opnoemen.

Pantang tegenover den tijger is het b. v.:

een weg te beloopen, die reeds langer dan een jaar niet meer betreden werd; — de tijger heeft zich dien tot voetpad gekozen en vindt het oneerbiedig als anderen dat ook doen.

des nachts, met andere personen op reis zijnde, achter elkander te gaan; — de tijger komt daardoor in de meening, dat men bevreesd voor hem is, en gevoelt zich daardoor gekrenkt;

zonder hoofddoek des nachts op weg zijn; — de tijger vindt daarin iets oneerbiedigs tegenover hem;

---

[1] Bovengenoemde benaming van *injiĕˁ* wordt ook gegeven aan de pokken, die men wel eens *injiĕ pasanaˁan* (*pasanaˁan* = bloedverwant, familielid, weerga, evenbeeld) hoort noemen, in de meening, dat zij dan minder verwoestingen aan het lichaam zullen aanrichten.

op reis in den nacht, gedurig omkijken; — de tijger ziet hierin een teeken van angst;

het gloeiend einde van een stuk brandhout stuk slaan; — de rondspattende vonkjes doen aan het glinsteren van tijgerknevels denken, en het dier beschouwt dit als naäperij.

Het niet in acht nemen van deze en nog vele andere pantangans wekt den toorn van den injiĕ^{c} balang, den tijger, zoodanig op, dat hij er dikwijls toe komt, den onvoorzichtige te verscheuren, en vandaar dat in dit geval de Minangkabauer zegt — zooals de Heer Van Hasselt reeds opmerkte — antah kŏ^{c} salah, er zal wel een reden geweest zijn, doelende op het verzuimen dier voorschriften. Dit gezegde wordt echter niet toegepast op hem, die een poesar (kruintje) in den nek heeft, daar dit ongeluksteeken hem reeds lang voorspelde, dat hij eenmaal zulk een lot zou ondergaan.

Tegenover den olifant is het pantang:

hem gadjah (olifant) te noemen; — de titel van toean gadang [1] of soetan bakaboei^{c} [2] is hem veel aangenamer;

hem, in het woud zijnde, schertsenderwijze uit te dagen; — hij verschijnt dan oogenblikkelijk;

met een toedoeăng [3] op 't hoofd veldarbeid te verrichten; — de olifant ziet er eene nabootsing van zijne ooren in.

Pantang is het tegenover een krokodil:

om kookpotten in de rivier te wasschen; — de krokodil acht zich daardoor beleedigd, meenende dat men hem de restantjes van het eten wil geven;

om veel beweging in het water te maken, als men het vaatwerk, waaruit gegeten is, reinigt; — dit wekt bij hem dezelfde gedachte op.

De twee laatstgenoemde pantangan's hebben betrekking op de leden van de Soekoe Piliang, hetgeen in verband staat met hetgeen hierboven gezegd is omtrent den wetgever Katoemanggoengan [4].

Een uitvloeisel van deze verwantschap is zeer zeker wel de mee-

[1] gadang = groot, voornaam.

[2] kaboei^{c} = nevel, damp; nevelig, mistig; bakaboei^{c} = in nevelen gehuld.

[3] toedoeăng = hoed.

[4] De pantangans ten opzichte van dieren zijn echter niet altijd een gevolg van het leerstuk der wedergeboorte, doch kunnen ook om andere redenen bestaan. Zoo is het voor de soekoe Djamba^{s} b. v. pantang, om het vleesch van den yoeparang, een haaiensoort, te nuttigen. De stamvader van die soekoe toch, uit Makah (!) terugkeerende, leed schipbreuk, waarbij al zijn tochtgenooten omkwamen, en hij alleen door den visch gered en op het droge gebracht werd.

ning, dat menschen uit dieren kunnen geboren worden, waarvan men een sprekend voorbeeld vindt in hetgeen de legende omtrent de eerste bevolking van Sumatra vertelt.

Soetan Sari Maharadjă di Radjŏ, zoo luidt het in het kort, was de zoon van Soelthan Iskander Zoelkarnaini (Alexander de Groote). Met zijn broeder op reis zijnde naar het eiland Langkapoeri, wist hij zich, met behulp van zijn slimmen goudsmid Si Auli, van de gouden kroon zijns vaders meester te maken, waarna hij op Poelau Amèh (Sumatra) aankwam. Van dit groote eiland bestond toen nog niets dan de bergtop van den Marapi of Barapi; doch door het afnemen der zee werd er een uitgestrekt land gevormd, waarover zijne kinderen de gebieders werden. De vorst n.l. had een tijger, een hond en een kat bij zich, die, door Gods beschikking, ieder een kind ter wereld brachten, waarvan het eerste gebieder werd over A g a m, het tweede over K o e b o e ă n g T i g ŏ B a l é h (XIII Kota's) en het derde over L i m ŏ P o e l o e ă h (L Kota's). Deze kinderen werden de stamvaders van de Minangkabausche bevolking der Padangsche Bovenlanden, en alleen de bewoners van Tanah Datar zijn uit 's vorsten huwelijk met een prinses afkomstig. Aan de waarheid van deze legende twijfelt de Minangkabauer niet, en hij, die dit doet, wordt o. a. gewezen op het kenmerkend verschil, dat er in den spreektoon en de stembuiging bestaat tusschen de bewoners van bovengenoemde landschappen.

Vanzelf zijn wij nu tot de vraag gekomen, of de Minangkabauer, als zoovele andere Archipelbewoners, de opvatting heeft, dat er ook uit planten menschen kunnen voortkomen. Rekening houdende met zijn geloof, dat er niet zoozeer eene zielsverhuizing, dan wel eene wedergeboorte plaats heeft, en er voor dit laatste, — ook al in verband met hetgeen er van het dier-geworden mensch verteld wordt, — een wezen noodig is, dat zich vrij bewegen kan en organen bezit zooals de mensch, moet men tot de conclusie komen, dat er van een dergelijke opvatting geen sprake kan zijn, althans tegenwoordig niet. Bij wien door mij dan ook onderzoek naar dit leerstuk werd ingesteld, een ieder verklaarde mij, dat het niet bestond, en voor zoo verre mij bekend is, treft men in de Minangkabausche legenden geen voorbeelden aan, die bepaaldelijk op het ontstaan van menschen uit planten wijzen. Toch zou men uit de rol, die deze laatsten bij menschelijke geboorten somtijds spelen, besluiten kunnen, dat er in vroegere tijden eene andere opvatting moet hebben be-

staan. Het zij ons vergund, dit met een paar voorbeelden aan te toonen.

Er was eens, zoo zegt de legende, eene arme maagd, die met slechts ééne borst geboren was. Op zekeren dag met een bundeltje biezen, die zij in het bosch gezocht had, huiswaarts keerende, gevoelde zij zich buitengewoon afgemat, en een onbeschrijfelijke dorst kwelde haar. Naast haren last een oogenblik terneergezeten, om wat uit te rusten, ontdekte zij op eenigen afstand een fraai gevormd keladiblad, waarop kristalheldere waterdroppels schitterden, en zij draalde niet, de droge lippen met dit kostelijk vocht te verkoelen. Eenigen tijd daarna, gevoelde zij, dat zij moeder moest worden, en toen ook hare kampoenggenooten de kenteekenen daarvan bij haar gewaar werden, wilden zij haar als eene ontuchtige vrouw steenigen en hare woning vernietigen. Iedere maal echter, dat zij voor dit doel uitgingen, werden zij door een hevig onweder overvallen, en noodzaakte een zware plasregen hen huiswaarts te keeren. Het knaapje, aan wien zij het leven schonk, werd reeds vroeg op de soerau [1] gedaan, maar ofschoon het in ijver en aanleg boven al zijne medeleerlingen uitblonk, bleef de smet zijner geboorte aan hem kleven, en de verachting, die men hem en zijne moeder toonde, week niet, vóórdat hij gelegenheid had, den menschen te overtuigen, dat er bovennatuurlijke eigenschappen in hem sluimerden. Dit geschiedde, toen de dorpsbewoners een zwaren balk, voor den bouw eener moskee bestemd, naar het dorp wilden slepen, doch dien niet van zijne plaats konden krijgen, niettegenstaande er honderden uit al hunne macht aan trokken. Op dat oogenblik kwam de held der legende voorbij, en nu was een enkele aanraking met zijn staf voldoende, om het gevaarte met gemak in beweging te brengen. Dit wonder was genoeg, om hem en zijne moeder heilig te doen verklaren. Latere wonderen, door hem verricht, overtuigden de bevolking, dat hij werkelijk een ana^c indardjati was, d. w. z. geboren, zonder dat de moeder door een man bezwangerd is. Deze buitengewone man was de Toeankoe nan kiramat van Kota Gadang, de Heilige, van wien de Heer Gerth van Wijk reeds vertelde [2].

Een ander voorbeeld vindt men in den bovengenoemden Tjindoer Matŏ. Maharadjŏ Lelo Pandjang Ramboei^c, de vertrouweling van de

---

[1] Bedehuis, gebouw waar de Minangkabauer de Qoran en andere godsdienstige geschriften leert lezen.

[2] Zie: Een Menangkabauwsche Heilige, door Gerth v. Wijk, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk.

vorstin van Minangkabau, werd door deze eens uitgezonden om een klapper n i o e r b a l a i te halen. Op den top van den boom gekomen, die deze vruchten droeg, werd hij door honger en dorst overvallen en maakte hij er voor zich een open, de stukken van de schaal naar beneden werpende. Een dezer stukken werd opgegeten door een buffel, die daardoor moeder werd van den stier S i B i n o e a n g; een ander werd genuttigd door een paard, dat den hengst S i G o e m a r a n g ter wereld bracht, en een derde door een kip, die aan den haan S i K i n a n t a n het aanzijn schonk, drie dieren, welke in de legende, als menschen handelende, optreden. Nog eenige oogenblikken op den boom toevende, hoorde Maharadjŏ Lelŏ een geheimzinnige stem, die tot hem zeide, dat de vorstin zwanger zou worden, en dat het kind, hetwelk zij ter wereld zou brengen, geen gewoon menschenkind, maar dat van een afgezant Gods was. I t o e l a h d j a s a t s a b a n a r n j a, heet het verder, waarmede bedoeld wordt, dat niet de vleeschelijke omgang met een man de oorzaak der geboorte zou zijn. Zoo zou ook Kambang Bandahari, een der hofjuffers, onder dezelfde omstandigheden, een kind ter wereld brengen, want, staat er: t i d a^c l a i n - t i d a^c b o e k a n, d a r i a w a l s a m p a i s a k a r a n g b a r a n g m a m a k a n n i o e ă b a l a i, d. i.: „zoo en niet anders is het door alle tijden heen geweest met ieder, diè van de nioer balai at". Maharadjŏ Lelŏ Pandjang Ramboei^c bracht vervolgens een klapper naar het paleis, waar de vorstin en Kambang Bandahari er ieder een deel van opaten. Zoo kon dan ook de Toeankoe, de zoon van de vorstin, tegen Tjindoer Matŏ, de zoon van Kambang Bandahari, zinspelende op deze omstandigheid, later zeggen, dat zij wel twee lichamen, doch slechts één ziel hadden, t o e b o e ă h d o e ŏ n j a ŏ n j ŏ s a t o e, en op hetzelfde oogenblik sterven zouden, a d i è^c m a i^c d e n a i p o e n k a p a n.

In het derde hoofdstuk van zijne verhandeling wijst Dr. Wilken er op, hoe uit de beschouwing, dat het leven hiernamaals slechts eene voortzetting is van het aardsche, de zoogenaamde doodenoffers zijn voortgevloeid, welke door de nagelaten betrekkingen gebracht worden uit vrees, dat zij anders door de geesten verontrust en gekweld zouden worden. Deze doodenoffers onderscheidt hij in die, welke bij en welke vóór en ná de begrafenis plaats hebben. De eersten moeten voorzien in de behoeften van de ziel in het hiernamaals, de anderen zijn bestemd om door haar op aarde te worden gebruikt. Dr. Wilken zet verder nauwkeurig uiteen, hoe de menschen-, dieren- en plantenof-

fers, ja zelfs de offers van levenlooze voorwerpen, in verband staan met de voorstelling, dat alles bezield is, terwijl hij er verder op wijst hoe de dierenoffers aanleiding gegeven hebben tot de doodenmalen en doodenfeesten.

Wat er van deze offers en feesten onder den invloed van den Islam geworden is, en welke beteekenis zij verkregen hebben voor de stammen, die dezen godsdienst belijden, dus ook voor de Minangkabauers, behoeft wel geen betoog. Het zijn voor hen, schrijft Dr. Wilken, geen offers meer aan, maar voor de dooden, opdat hunne zielen rust vinden en bij God in genade worden aangenomen. De offeraar verbindt daaraan intusschen terstond het verzoek voor zichzelven, dat de overledene zijn voorbidder zij bij Allah, en is tevens daarbij gedachtig aan de gansche schaar zijner voorouderen, van onze eerste stamouders af, en van alle profeten en heiligen van den Islam.

Bij de Minangkabauers bestaan, als overblijfsel van het oude geloof, in hoofdzaak niets meer dan de doodenmalen, die, gelijk door Dr. Wilken, naar aanleiding van de geschriften van de Heeren Van Hasselt en Verkerk Pistorius, reeds vermeld is, den 3den, 7den, 40sten en 100sten dag na het overlijden gegeven worden, en de gewoonte, elk jaar, in de maand sja'bân, ter eere van alle afgestorvenen feest te vieren en de graven van onkruid te reinigen. Gaat men echter de gebruiken na, die, zij het dan ook sporadisch, naast deze doodenmalen plaats hebben, dan ontmoet men nog duidelijk de sporen, die aanwijzen hoe in zekeren zin nog offers gebracht worden aan, en niet voor den doode, al is de Minangkabauer zich daarvan niet meer bewust, en al stelt hij er ook veel van op rekening van het Mohammedanisme, waarvan trouwens de meesten slechts eene zeer oppervlakkige kennis hebben.

Is er iemand in eene andere negorij gestorven, en kan hij in zijn eigen kampoeng niet begraven worden, dan is het in sommige streken de gewoonte, dat de ouders van den overledene met de andere familieleden de hilau laten uitvoeren. Hieronder verstaat men een dans door vrouwen — gewoonlijk bloedverwanten en goede kennissen van den doode — uitgevoerd, waarbij o. a. de lotgevallen van den gestorvene bezongen worden. Gewoonlijk heeft deze feestelijkheid plaats eenige dagen na het ontvangen van de doodstijding, en wel eerst in de woning der ouders, daarna in die van het oudste familielid en eindelijk in het openbaar. De danseressen worden alleen op sirih en tabak onthaald en krijgen geen eten, omdat, zegt de Minangkabauer, droefheid belet dit laatste klaar te maken, m. i. echter

eigenlijk, omdat de ziel van den betreurde afwezig is en daarom toch niet van de gerechten kan nuttigen. Op sommige plaatsen wordt de hilau echter ook gehouden voor personen, die in hun eigene kampoeng gestorven zijn, en wel voor aanzienlijken.

In Oud-Agam is het gebruik, dat er bij de doodstijding tevens het een of ander kleedingstuk van den in den vreemde overledene wordt toegezonden, dat dan bij de doodenfeesten op den 3den, 7den, enz., dag telken male te voorschijn gehaald wordt en neergelegd of opgehangen in het vertrek, waar het mando'a plaats heeft, blijkbaar als vertegenwoordiger der ziel van hem, die is heengegaan.

Deze en dergelijke ceremoniën doen dus m. i. ook denken aan de opvatting, dat de ziel niet tot rust komen en het groote zielenrijk binnentreden kan, alvorens de nabestaanden zich van hunne plichten omtrent haar gekweten hebben. De Minangkabauer noemt dan ook het vervullen van de verplichte diensten ten opzichte van een doode eigenaardig mangardjati [1].

Er is echter meer. Zoo wordt in Soengai Pagoe de overledene gekleed in zijn beste kleeren, en worden naast hem zijn kris en gouden en zilveren sieraden gelegd, terwijl andere kostbare kleedingstukken van hem in de lijkkamer worden opgehangen of ten toon gesteld. Is de afgestorvene een aanzienlijke geweest, dan wordt zijn lijk niet zelden eerst naar de moskee gebracht, alwaar men laat sambahjang, of, om zoo te zeggen, een lijkdienst of mis houdt. Vroeger bestond daar tevens de gewoonte, de doodenmalen, op de boven aangegeven dagen, op het graf-zelf te geven; doch is men langzamerhand er toe overgegaan, om dit in huis te doen, aangezien het — zegt de Minangkabauer — zoo lastig was, de spijzen daarheen te brengen en men dikwijls van den regen, enz., te lijden had. Ook hier komt dus duidelijk het oude geloof voor den dag, dat n. l. den overledene de reis naar de eeuwigheid moet vergemakkelijkt worden en hem de ziel van het geofferde daarbij van nut is.

Duidelijker nog blijkt dit uit sommige ceremoniën, zooals die nog hier en daar bij een sterfgeval in het Soloksche bestaan. Alvorens dat het lijk gewasschen wordt, wordt het door sommige vrouwelijke familieleden, onder het weeklagen van eenigen en het in-zwijmvallen van anderen, van het begin naar het einde der woning gedragen. Na de wassching, wordt het lijk in de kleeren gestoken en op een praalbed tegen fraaie kussens gezet, onder tentoonstelling van al hetgeen de

---

[1] In verband met kadjo (kerdja) = werk, bezigheid, drukte.

overledene aan kostbaarheden bezat. Is de doode eene vrouw, dan worden naast het hoofdkussen eenige schoteltjes geplaatst, die later als geschenk dienen aan hare aangetrouwde familieleden en aan de oerang nan manjandarnjŏ [1].

Indien het overlijden in den namiddag plaats heeft, wordt het lijk één nacht overgehouden, in welk geval er niet in het sterfhuis, doch in eene andere woning gegeten wordt, terwijl in dien nacht de doode een damarkaars naast zich krijgt. Iedere vrouwelijke bloedverwante, die den volgenden morgen van verre komt, brengt een stuk lijnwaad voor het doodskleed mede, en, na het gewone mangadjikan mai^c, gaat men dikwijls over tot het marati^c taga^c, mede eene soort van doodendans, waarbij zoo hard mogelijk op den vloer der woning wordt gestampt. Zoo ook wordt het lijk, alvorens het grafwaarts gaat, door de bloedverwanten van het hoofd tot de voeten gewreven, onder den uitroep van elò^c elò^c badjalan sajang djangan tarambè^c tabalintang, d.i.: „moogt ge zoo rustig mogelijk uwe reis maken, lieveling, en uwen weg ongestoord vervolgen!"

Nog is het in evengenoemde streken de gewoonte, om het lijk, nadat de reiniging heeft plaats gehad en het in de faaaiste kleederen gestoken is, de lippen met sirihspeeksel rood te verven en het een aangestoken sigaar in den mond te geven, zoodat de doode geheel het voorkomen van een bruidegom heeft, vooral als men hem te voren de haren heeft gekamd en deze met olie besmeerd heeft, en hem, met een scherm boven het hoofd, tegen een stapel van fraaie kussens heeft geplaatst.

Het uitvoeren van de hilau is, evenals het opschikken van het lijk, overigens vrij algemeen, en zoo ook de gewoonte, dat vrouwen den doode omringen en hem weeklagende allerlei boodschappen opdragen aan de zielen van vroeger gestorvenen.

Bij het feest op den 3n en 7n dag, waarvan het tweede grooter is dan het eerste, brengen de vrouwen ieder een hoeveelheid rijst mede, die door de mannen wordt genuttigd, doch waarvan de beteekenis wel zal zijn, dat ook de afgestorvene het zijne krijgt.

Ten slotte mogen wij blijkbaar ook sporen van de oude opvatting zien in het gebruik, dat hier en daar bestaat, om, zooals de Heer

---

[1] Van sandar; manjandar = steunen, medehelpen; een gewoonte of voorschrift onder de Minangkabausche vrouwen, om, bij den dood van eene bloedverwante of vriendin, gedurende eenigen tijd, gewoonlijk zeven dagen, in het huis van den overledene te helpen, en onder de mannen, om, als er een man gestorven is, gedurende drie jaren, van tijd tot tijd iets aan zijn kinderen te schenken.

Van Hasselt meedeelt, op het grootste doodenfeest, — dat op den hondersten dag, — huisraad, zooals borden, matten, mandjes, en verder vleesch en rijst ten geschenke te geven. Dit geschiedt aan bloedverwanten, vrienden en bekenden van den overledene, doch zal wel als eene wijziging beschouwd kunnen worden van een vroeger bestaand hebbend gebruik, om, zooals het in sommige streken van den Archipel nog de gewoonte is, deze voorwerpen op de graven te plaatsen.

II.

Fetissisme. — Spiritisme.

Aan het begin van het vierde hoofdstuk zijner verhandeling wijst Dr. Wilken er op hoe uit het dogma, dat alles bezield is, het fetissisme, en uit dat, hetwelk een vrij-zijn der zielen aanneemt, het spiritisme voortspruit. Tusschen spiritisme en fetissisme bestaat er, zooals wij daar lezen, geen onderscheid. Hetgeen in beide gevallen aangebeden wordt, is de ziel, de geest, doch bij het laatste wordt de geest geheel met het voorwerp, waarin hij huisvest, vereenzelvigd, daarvan niet onderscheiden, zoodat het feitelijk het voorwerp is, dat als een bezield en machtig wezen vereerd wordt. Verder onderscheidt Dr. Wilken de voorwerpen, die in de bezielde en onbezielde natuur als fetissen worden beschouwd, in twee groepen, die, welke in het bezit zijnde van enkele individuen, alleen voor deze fetissen zijn, en die, welke door niemand bezeten, door ieder als fetis vereerd worden.

Wat den Minangkabauer betreft, vindt men van de eerste soort van fetissen een merkwaardig voorbeeld in de rijkssieraden van den Toeankoe van Pasimpai in de Padangsche Bovenlanden, van welker vereering men de beschrijving leest in het werk over Midden-Sumatra van den Heer Van Hasselt. Enkele andere voorbeelden mogen nog nader doen zien, hoezeer het geloof, aan de bovennatuurlijke krachten van sommige kunstvoorwerpen bij den Minangkabauer heerschende is.

In de boven reeds aangehaalde legende Tjindoer Matŏ is de vorstin van Tandjoeng Boengŏ, in het rijk van Minangkabau, in het bezit van een kain, doek, die, uitgespreid, het geheele rijk besloeg, en, opgerold, zoo groot was als een nagel. Dat kleedingstuk was geweven door een nimf, die jaarlijks slechts één slag op het weeftoestel deed, terwijl de kain zichzelf inspoelde. Die vorstin had tevens een heilige kris, Madang Géri genaamd. 't Gevest daarvan was van khamat-hout gemaakt; 't wapen-zelf was in drie stukken verdeeld, waarvan er een in

Roem, een in China, en een op Sumatra zich bevond, terwijl de vereeniging dezer deelen het einde der wereld voorspelde. Het baadje van de vorstin had eveneens bovennatuurlijke kracht; het was een erfstuk van den profeet Adam, en engelen hadden er de stof van geweven. Het wondergoud, dat haar toebehoorde, deed den draagstok, waarmede men het vervoeren wilde, breken. Behalve de genoemde, had zij nog een menigte andere voorwerpen, die, door hunne bovennatuurlijke geaardheid, allen als heilig werden beschouwd.

Evengenoemde kris Madang Géri werd, zooals men verder leest, bewaard in een doos van paarlemoer en moest zeer eerbiedig behandeld worden, wijl zij ongeluk aanbracht, als men over haar heenstapte, en de beenen verlamde, als men vóór haar heenging. In het vertrek, waar zij bewaard werd, lag nog een andere, Sampŏnŏ Gandjŏ érah geheeten, benevens een ring, tjintjin tjanagŏ, waarvan men niet kon zeggen of hij van goud dan wel van zilver, van rood of van geel koper was, en die tot de nalatenschap van den vorst van Roem behoorde. Indien deze voorwerpen uit de schatkamer gehaald moesten worden, werd deze eerst bewierookt en met gele rijst bestrooid, waarna de deur der bewaarplaats, onder het doen van een gebed, geopend werd. Onder de verschillende artikelen, als heilige poesakŏ's [1] door de vorstin in eere gehouden, behoorde ook een kain, die een nabootsing was van de Sandoesin, die men in den hemel maakte. Van den gordel, die er bij behoorde, leest men, dat de stof er van was gesponnen door oerang baparoeăh [2], uitgeplozen door oerang barisang [3], en geweven door garagasi [4]. In 't water was er de eerste hand aan gelegd, en in 't vuur was hij afgewerkt; uitgerold, besloeg hij 't geheele rijk, opgerold, was hij zoo groot als een nagel; oorspronkelijk van Roem afkomstig, was zij meêgebracht door de zwaluwen. De ring Tjanagŏ taroeăhan deed, door zijn flonkeringen, de onderdanen op de knieen vallen. Van een der krissen heet het, dat zij hinnikte, als zij in de schede gestoken, en bromde, als zij er uitgehaald werd; de punt er van had zichzelve gevormd en zat vol vergif; als haar lemmet een weinig uit het hecht week, was er een jaar lang zulk een droogte, dat er verscheidene dieren en planten stierven. Het vergif was van den hemel afkomstig; de persoon, wiens schaduw slechts er mede in aanraking kwam, moest dit reeds

---

[1] Erfstuk, erfenis.
[2] Oerang baparoeah = menschen met een snavel.
[3] Oerang barisang = menschen met kieuwen.
[4] Garagasi = reuzen.

met den dood bekoopen. Evenzoo werd aan de vorstelijke pajoeng een bovennatuurlijke kracht toegeschreven. Niet minder was dit het geval met de heilige Agoeng Ganta Alam, het geweer Allah Oerabi en verschillende taboeh's in het rijk, door het geluid van welke voorwerpen geheel Pagar Roejoeng in opschudding kwam, het water in de Soengai Boengŏ begon te zwellen, de dakranden der woningen zich naar boven bewogen, de fondamenten zich verplaatsten, de planken bogen, en de heilige klapperboomen heen en weder wuifden, zoodat men dacht, dat het einde der wereld daar was.

In de geschiedenis van Soetan Manangkérang komt een zwaard voor, Djanawi geheeten, dat sprak, als men het uittrok, en bromde, als men het in de schede stak, en een rentjong, soort van tweesnijdend mes, dat wegsprong, nadat het tot zijn meester had gezegd: „Laat mij los, ik zal Mahajoen Boekiᶜ dooden", terwijl in het verhaal van Prinses Balkis o. a. gesproken wordt van een doek, die nooit gebruikt werd, een erfstuk van den geestenkoning was, en den dood veroorzaakte aan den persoon, die hem omsloeg.

Doch behalve kunstvoorwerpen, zijn er tal van objecten uit elk rijk der natuur, die, naar de voorstelling van den Minangkabauer, bovenaardsche krachten, gelukaanbrengende of onheilveroorzakende eigenschappen, bezitten, batoeah of tilakŏ zijn, gelijk dit heet. Somtijds hangen deze eigenschappen van eigenaardige kenteekenen af. Bij de katitiran's, balam's en poejoeh's, de hanen en andere vogels, zijn het de plaatsing der teenen, de schubben aan de pooten en de kleur der vederen; bij paarden en andere viervoetige dieren, de zoogenaamde poesar's; bij vrouwen, behalve dergelijke poesar's, ook de wijze van haargroei; bij wapenen, de spatten, vlammen en scheurtjes in het staal, waarvan zij zijn vervaardigd. Waar het noodig geacht wordt, zooals o. a. bij de hanengevechten, kunnen die bovennatuurlijke eigenschappen worden uit- of aangeroepen, hetgeen de Minangkabauer manjaroekan noemt, en waarover bijna in elke legende gesproken wordt.

Dat het gebruik van amuletten algemeen is bij den Minangkabauer, behoeft nauwelijks te worden gezegd. Een amulet, waarop o. a. veel prijs gesteld wordt, is de rantai koendieᶜ, waarvan in de Mandjau Ari wordt verteld, dat zij onkwetsbaar maakt; een ander is de ring tjinto-tjinto, die zijnen bezitter alles doet verkrijgen, wat deze verlangt, en die als een vader en moeder voor hem zorgt. Moentiko's of bezoarsteenen, welke o. a. gevonden worden in den kop van een slang of in waterputten, zijn insgelijks

voorwerpen van heilige vereering, en zoo ook de r e n ŏ, een buitengewoon glanzend stukje been in het voorhoofd van den tijger, of een met hellen gloed glinsterend gedeelte in het goud [1]. Nog moet, hoewel deze geen amulet in den strikten zin des woords is, immers niet als een gelukaanbrengend of onheilwerend middel gedragen wordt, de b a t o e p a n d a p e^c a n hier genoemd worden, een koperkleurige steen, in vroegere tijden gevonden en zorgvuldig bewaard, om gebruikt te worden, wanneer iemand zijn toekomstig lot wil onderzoeken. In hoeverre dit gunstig dan wel ongunstig zal zijn, blijkt uit de omstandigheid, of de proefnemer den steen niet dan wel tot eene zekere hoogte kan oplichten. Hoe eindelijk de k a t i t i r a n een amulet is, waarvoor groote eerbied gekoesterd wordt, is door mij reeds elders uitvoerig medegedeeld [2].

Tot dusverre werd hoofdzakelijk alleen gewezen op zaken, die fetissen zijn voor enkele personen. Thans willen wij enkele voorwerpen noemen, die, aan niemand toebehoorende, door een ieder als fetis kunnen worden beschouwd.

Naar de voorstelling van den Minangkabauer, zijn er tal van voorwerpen, waarin of waarbij geesten, zoowel kwade als goede, huizen. Zij zijn b a h o e n j i — bewoond — gelijk dat heet. Een gevolg van dit bahoenji is, dat die voorwerpen s a t i (= s a k t i), dat is: met bovennatuurlijke macht of kracht toegerust, zijn. Zoo zijn de b a t o e n a n m a n d a r o e i^c, geluidgevende steenen, bahoenji en dus sati: zulk een steen wordt toch gezegd de woonplaats te zijn van een geest of van een o e r a n g w a l i, een vertrouwde of vriend Gods. Zoo vindt men bij Kota Gadang de zoogenaamde b a t o e b a^c k o e t j i ĕ n g, een steen, waaraan men, met eene eenigszins sterke verbeeldingskracht, den vorm van eene kat kan onderkennen. Ook deze steen is sati, kan o. a. regen schenken, waarom men hem wel eens met kippenbloed besmeert, en, onder het prevelen van eene tooverformule, wrijft en bewierookt.

Wat de planten betreft, uit de ceremoniën ten opzichte van de rijst in acht genomen, heeft men reeds kunnen zien, hoezeer deze laatste voor den Minangkabauer een voorwerp van fetistische vereering is.

---

[1] Volgens sommigen beteekent r e n o, ook: de geheimzinnige glans, die er uitgaat van plaatsen, waar zich dingen bevinden, waarvoor de Minangkabauer grooten eerbied koestert, en welken glans hij wel eens ontwaart daar, waar veel goud in den grond zit, of zich veie tijgers ophouden.

[2] Van der Toorn, Iets over het Batoeah en Tilako bij de Maleiers, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVI.

Behalve de rijst, worden nog verschillende andere gewassen als heilig beschouwd, en het zich-in-bezit-stellen daarvan gaat met de ongeloofelijkste moeite gepaard. Zoo leest men b. v. in de Tjindoer Matŏ van een limau poeroet, die bij een grooten steen aan een bron groeit, en waarvan er zeven vruchten aan één tak zitten, overhangende naar het Oosten. Hij, die ze gaat halen, moet vooraf driemaal tegen den stam schoppen, den adem inhouden, en dan eerst naar boven klimmen. Hij mag de vruchten niet met de handen aanraken, maar moet ze in den mond naar beneden brengen, en een volmaakt stilzwijgen bewaren, als iemand in die oogenblikken iets aan hem vraagt. De stukken van deze limau's, met andere ingrediënten, als toovermiddel gebruikt om een blik in de toekomst te werpen, voorspellen, in hunne bewegingen, zoowel goed als kwaad, en kunnen alle gevaren der wereld verdrijven.

Hierboven maakten wij reeds gewag van de klapper nioer balai [1] en leerden wij de gevolgen kennen, welke het eten daarvan, volgens de legende, placht te hebben. De boom, waaraan deze klapper groeide, was, zoo wordt er verder verteld, zoo hoog, dat zijn kruin tot aan het hemelgewelf reikte. Aan zijn wortels kronkelde een draak, aan zijn stam een slang, in zijn vruchtentros kakelde een tadoeăng, aan zijn takken lekte een oepa, aan zijn bladnerven hingen wespen, en vergiftige bijen bromden er om heen. Al deze dieren moesten den boom bewaken. Alvorens dat de persoon, die de vruchten er van ging halen, naar boven klom, werd er door een priester voor zijn behouden terugkomst gebeden, want zeven dagen zou het duren voor hij terug kon zijn. Toen de vorstin van het Minangkabausche rijk een der vruchten met de heilige kris Koelah kamar openmaakte, brak deze in drie stukken.

De talang parindoe — eene denkbeeldige bamboesoort — waarvan eveneens in de Minangkabausche verhalen veel gesproken wordt, groeit op de toppen van eenzaam gelegen bergen en brengt een zacht weemoedig geluid voort, dat den hoorder beweegt er op af te gaan. Wie zoo gelukkig is, die tooverplant te vinden, kan zich verzekerd houden van buitengewonen voorspoed.

Niet alleen in geschriften worden sommige planten als heilig beschouwd, ook in den mond des volks zijn zij dit. Een voorname plaats onder de boomen b. v. bekleedt de baringin, waarvan de vele groote en dichte luchtwortels een stil en rustig verblijf aan de

[1] Ook wel kălapŏ nioeă gadiăng genoemd.

geesten bieden. Menigmaal ziet men dan ook zulk een woudreus omgeven door een stevige schutting, opdat menschenkinderen het daar niet te druk zouden maken. — Een geheel denkbeeldige boom is de baringin sonsang, wiens bladeren met de ruwe oppervlakte naar boven gekeerd zijn, en die, op de maan groeiende, tot lusthof dient van jonggestorven kinderen, welke er door bidadari's worden heengebracht en neergelegd in gouden wiegjes, hangende onder den rijken bladerdos. — De kajoe ramang is een boom, die vooral tot zetel van booze geesten strekt, en daarom zulk een groote vrees inboezemt, dat men in het donker niet gaarne in zijne nabijheid komt. — Bij Lasi, een kampoeng op 4 à 5 palen afstands van Fort de Kock, lag vroeger, in de bedding van de daar voorbijstroomende rivier, een boom, die, bij den doorbraak op den top van den Marapi in 1882 (?), geheel onder het afgevoerde zand was bedolven. Deze boom was het voorwerp van eene heilige vereering bij de bewoners der omliggende dorpen. Zij, die de eene of andere vrome bedoeling hadden, gingen er bidden en offeren, en zagen het voorwerp hunner vereering, als teeken dat het met hen meedeed, zich eenigszins oprichten en nederbuigen.

Werden er van de dieren hiervoren reeds eenige opgenoemd, die voorwerpen van fetistische vereering zijn, vele zijn er nog, welke, zonder dat bepaaldelijk te wezen, door de bevolking als heilig beschouwd worden. Zoo leest men in de Mandjau Ari omtrent den vogel Bora^c (marak), dat hij onder het aansteken van een reukoffer aangeroepen werd, om den gestorvene Moerai Randin tot het leven terug te brengen. Nadat hij uit den hemel naar beneden gekomen en door Rangin Paménan met eene zware vervloeking bedreigd was, liet hij aïĕ mawa en zeven klappernerven achter, als middel om Moerai Randin weer levend te maken. Hij wordt beschreven als „een vogel met een baard; zijn vederen zijn beschilderd met goudwater, zijn vleugelen afgezet met asŏ, zijn snavel is van goud. Het geluid, dat hij onophoudelijk met bek en snavel maakt, klinkt als de poepoet en de saroenai, en doet denken aan den klank der talempoeng van de Javaansche vorsten". Ook in andere verhalen komt de Bora^c of Mara^c voor, o. a. in de Poeteri Balkis, gelijk wij hiervoren gezien hebben, waar hij als afgezant dienst doet bij de prinses en bij Soelaiman.

Bekend is de vrees, die men koestert voor den boeroeng hantoe, den nachtuil, door den Minangkabauer beschouwd als de voorbode van den geest, die den mensch zijn stervensuur aankondigt. Voor dien uil is men zoo bang, dat men, bij het vernemen van zijn

geluid, de deken, waaronder kleine kinderen liggen, uitschudt. — Zoo ook maakt de moerai, wiens geroep anders het aanbreken van den dageraad verkondigt, van tijd tot tijd een geluid, waarin de Minangkabauer duidelijk pitjiĕng = dichtknijpen, van de oogen, hoort, ziende dit voor hem op een nabijzijnd sterfgeval. — De lawah en bingkaroeng mogen niet gedood worden, doch de tjatja^c wel. Dit grondt zich op eene gebeurtenis, den profeet overkomen. In een oorlog moest hij n.l. voor den vijand vluchten, en verschool hij zich in een spelonk. Terstond weefde een spin haar web voor de opening, en wischte een bingkaroeng zijn voetsporen uit. Een tjatja^c echter, in het hol haar verblijf houdende, beging de onvoorzichtigheid te schreeuwen, zoodat indien de vervolgers door het spinneweb niet de overtuiging gehad hadden, dat de vluchteling daarbinnen niet zijn kon, het met den grooten man gedaan zou zijn geweest. — Ook visschen kunnen als heilig beschouwd worden. Op een menigte plaatsen in de Padangsche Bovenlanden vindt men vijvers, waarin zij gehouden worden. Een voorbeeld daarvan zagen wij reeds hierboven. — Overigens zijn het, onder de viervoetige dieren, vooral de driekleurige, of die welke om het lichaam een ring hebben van afstekende kleur — witte beesten gewoonlijk een zwarten, en zwarte het liefst een witten — die min of meer in een reuk van heiligheid staan en speciaal geluk aanbrengen. Zoo koesterden mijn bedienden voor koetjiĕng balang eene zekere voorliefde ten opzichte van de andere katten in mijne woning.

Hoezeer de bevolking nog doordrongen is van de heiligheid en de bovennatuurlijke krachten in dieren aanwezig, daarvan was ik o. a. zelf getuige, tijdens mijn verblijf in de Padandgsche Bovenlanden. In het jaar 1882 of '83, meen ik, was er in de nabijheid van Padang Pandjang eene koe, die het voorwerp van eene algemeene vereering was. Dagelijks kwam er eene ontelbare menigte op, om van het dier genezing te erlangen voor allerlei kwalen. De genezende kracht ging uit van de tong, waarmede de koe het zieke of verwonde deel lekte. De vergoding was zelfs zoo groot, dat velen zich alle moeite gaven, om de uitwerpselen van het dier machtig te worden, ten einde die voor hetzelfde doel aan te wenden [1].

Als een voorbeeld dat menschen beschouwd kunnen worden met bovennatuurlijke macht begaafd of heilig te zijn, en als zoodanig

[1] Artikelen daarover zullen hoogstwaarschijnlijk nog wel te vinden zijn in de Sumatra Courant van den Heer Chatelin.

vereerd worden, wijst Dr. Wilken op den vorst van Bangkara, die voor de Bataksche stammen als een godheid optreedt. In de reeds meermalen genoemde legende van Tjindoer Matŏ vinden wij telkens een dergelijke opvatting omtrent den Toeankoe. Van dezen leest men, dat hij de ledematen verlamde, als men over hem henen stapte, de tong verstijfde, als men zijn naam uitsprak, en blind maakte, als men hem aanstaarde. Toen hij op reis ging naar Soengai Tarab, hadden er allerlei wonderen plaats: zoo liet op dat oogenblik een enkele donderslag zich hooren, en werd de glans van den bliksem weerkaatst tot ver in den omtrek, waardoor de bevolking in aanbidding op de knieën zonk. Waar, in een ander gedeelte van het verhaal, Si Barakat werd uitgezonden, om een pisang tongga te gaan zoeken, was het, naast de beschikking van God, de heiligheid van den vorst, welke hem deze vrucht deed vinden. Nog in meer gevallen was het aan de bovennatuurlijke eigenschappen van den Toeankoe toe te schrijven, dat het een of ander bereikt werd.

Soelaiman, wordt in de Poetri Balkis genoemd „de profeet Gods, de beheerscher der wereld, die rijk was boven alle beschrijving en aan wien alles onderworpen was; de ruischende wind gehoorzaamde hem; de wilde vogels, de dieren des wouds, de visschen in de zee, de geesten op de eilanden waren hem onderdanig. Soelaiman kon op de wolken wandelen, daartoe werd hij door den wind opgevoerd; wanneer hij wilde opstijgen, werd een geelkoperen zitmat voor hem uitgespreid; hij steeg er op met de rijkssieraden en honderden menschen; dan kwam er een gunstige wind, die den man hoog in de lucht opvoerde”.

Van zulk een geloof aan de bovennatuurlijke eigenschappen van iemand en de daarmede gepaard gaande vereering van diens persoon, trof ik, eenige jaren geleden, een merkwaardig geval aan in de Padangsche Bovenlanden. In dien tijd reed men n. l. te Fort de Kock en in de omstreken, in een kinderwagentje, een knaap rond, die gezegd werd drie à vier jaar oud te zijn, doch die naar gissing minstens zeven of acht moest wezen. Van dat kind werd verteld, dat het spreken kon, toen het ter wereld kwam, en dat het op den leeftijd van drie jaren den Qoran zoodanig uit het hoofd kende, dat het er een tal van spreuken uit wist op te zeggen. Van die spreuken had hij er een menigte, op strookjes papier geschreven, bij zich, die door hem onder de schare van bezoekers uitgedeeld werden, en geheel als adjimat werden beschouwd. Het voertuigje, waarin de knaap werd voortgeduwd, was steeds omringd

door een menigte personen, die hem over allerlei zaken om raad kwamen vragen, en er ten zeerste op gesteld waren, een amulet van hem te ontvangen. Menschen van verschillenden leeftijd hielden gesprekken met hem, en waren opgetogen over zijn wijsheid en zeggingskracht.

Van den Heilige van Kota Gadang, hierboven reeds genoemd, vinden wij nog vermeld, dat hij, in een gebed bezwijmd geraakt zijnde, op zee een scheepje zag, waarvan de opvarenden met een hevigen storm te kampen hadden. Bijgekomen, was hij in de volle overtuiging de schepelingen gered te hebben, en dat hij werkelijk op zee vertoefd had, kon men zien aan het zilte water, dat hem uit de kleeren droop. Nog duidelijker bleek dit echter, toen de geredden hem eenigen tijd later, onder aanbieding van rijke geschenken, hun innigen dank kwamen brengen. Gevolg gevende aan zijn plan, een bedevaart naar Mekka te doen, om vandaar een heilige goeng te halen, ondernam hij die reis op een zitmatje, na vooraf van zijne kampoenggenooten de belofte verkregen te hebben, dat men, zoo zijne moeder intusschen mocht sterven, tot zijne terugkomst wachten zou met haar te begraven. Acht dagen later reeds was hij, met de goeng bij zich, weder in zijn dorp, doch vernam daar, dat zijne moeder reeds begraven was. Bedroefd en vertoornd over het schenden der belofte, slingerde hij het voorwerp van zich, dat later op verren afstand in een rijstveld teruggevonden werd [1].

Na hetgeen wij hierboven medegedeeld hebben omtrent het „lagere fetissisme", zooals Dr. Wilken dat noemt, ligt het vanzelf op onzen weg, eenige oogenblikken stil te staan bij het hoogste: den dienst der hemellichamen, en wel in de eerste plaats dien van den hemel of de zon in betrekking tot de aarde.

De mythe van het huwelijk tusschen hemel en aarde, die op de Zuid-Oostelijk gelegen eilanden van den Archipel zulk een voorname rol speelt en daar bepaaldelijk zich tot een eeredienst heeft ontwikkeld, wordt bij den Minangkabauer niet aangetroffen, iets, wat na de zoo duidelijke verklaring van Dr. Wilken omtrent den oorsprong dier mythe, eigenlijk onnoodig was te vermelden. Dit neemt niet weg dat de anthropopathische opvatting van de aarde, den hemel,

[1] Van den Heilige, die plotseling verdween, hoorde men sedert niets meer; de goeng echter wordt bewaard in de Soekoe Si Koembang, en heeft tot heden nog het vermogen, den klank van al hare zusteren in de nabijheid dof te maken en te verzwakken.

de zon en de maan voorheen moet hebben bestaan. Wat de aarde betreft, blijkt dit o. a. uit de vervloeking, die men over zichzelf uitspreekt, wanneer men de waarheid van het een of ander bevestigen wil. Inda^c ditarimŏ boemi dèn, dat is: ik moge door de aarde niet ontvangen worden (als dit of dat enz.), pleegt men dan namelijk te zeggen. Blijkbaar gaat men daarbij uit van de meening, dat de aarde, denkend, gevoelend en willend, te heilig zich acht, om een meineedige in haren schoot op te nemen. Hoezeer de zon en de maan als persoonlijke, mannelijke en vrouwelijke, met elkander in het huwelijk verbonden wezens gedacht worden, blijkt uit enkele zegswijzen. Zoo leest men in de Poeteri Balkis, blz. 48: „De prinses ging naast den koning zitten, evenals de maan naast de zon, en geen vrouw kon met haar vergeleken worden”. Op blz. 54 heet het, waar de pauw met de prinses over vorst Solaiman spreekt: „Ik zie in mijn geest u en Solaiman vereenigd, gelijk de maan met de zon”, terwijl op blz. 63 vermeld staat: „En toen nu prinses Balkis met Solaiman gehuwd was (en zij vereenigd waren) als de maan en de zon, omhelsde Balkis het ware geloof” [1]. Kan het uit de aangehaalde voorbeelden blijken, dat men

[1] In dit opstel hebben wij herhaaldelijk voorbeelden aangehaald uit de Poeteri Balkis. De vraag zou nu kunnen worden gedaan, of men, ten aanzien van die voorbeelden, wel met opvattingen van den Minangkabauer te doen heeft, aangezien de schrijver van dat verhaal zelf meedeelt, dat hij dit "getrokken heeft uit de heilige overleveringen", en "men den oorsprong daarvan vinden kan in die van den profeet Soeleiman." De Heer Gerth van Wijk wijst er op, hoe die schrijver een vrome geloovige, een malim, was, die de bedoeling had, de heidensche lectuur, zooals de Malin Deman, te verdringen door stichtelijke, d. w. z. door geschriften, gegrond op de eene of andere vertelling uit de heilige overleveringen, en waarin dus God, de profeet, enz., te pas gebracht konden worden, en de wondermacht van den Islam kon worden verheerlijkt. In hoeverre nu die malim aan het oorspronkelijke verhaal omtrent Salomo, verondersteld dat hij er werkelijk een had gehad, getrouw gebleven is, valt moeielijk na te gaan. Hij-zelf geeft te kennen, er wat aan toegevoegd en wat van weggelaten te hebben. Zeker echter is het, dat men in de Poeteri Balkis veel vindt, dat, als geheel aan het leven van den Minangkabauer ontleend, ook in andere legenden van dat volk wordt aangetroffen. Gaat men b. v. na, welke bovennatuurlijke eigenschappen aan den Toeankoe in de Tjindoer Mato worden toegeschreven, dan valt het te begrijpen, dat bedoelde malim Salomo, dien hij een profeet Gods, den belijder van het ware geloof, van den Islam, noemt, tevens kan voorstellen als iemand, die gebiedt over alle schepselen op aarde, over het geheele geestenrijk, over wind en weder, en die zich als afgezant bedient van een pauw, wier bovennatuurlijke eigenschappen aan eene heidensche opvatting doen denken. — Bedoelde voorbeelden uit de Poeteri Balkis mocht ik, mijns inziens, dus wel gebruiken, te meer omdat er van dien aard in menigte, ook in andere Minangkabausche verhalen, gevonden worden.

zich over het algemeen de zon als iets krachtigs of mannelijks voorstelt, de maan daarentegen het zachte, het vrouwelijke vertegenwoordigt, men vindt deze opvatting ook terug in de verklaring, die de Minangkabauer hier en daar van den droom eener zwangere vrouw pleegt te geven, die, als zij in haar slaap de zon ziet, een zoon, wanneer zij de maan aanschouwt, een dochter ter wereld zal brengen.

Bij de behandeling van de mythe van het huwelijk van hemel en aarde, spreekt Dr. Wilken ook over regenbezweringen. Dergelijke bezweringen — het zij hier terloops opgemerkt — komen ook bij de Minangkabauers voor. Zoo bestaat in het Soloksche, naar men mij verhaalde, de gewoonte, dat bij eene langdurige droogte eene menigte halfnaakte vrouwen zich met een onnoozelen man naar de rivier begeven en hem daar, al stoeiende, met water begieten, hierin een middel ziende om den regen af te dwingen. Somtijds nemen de vrouwen een zwarte kat mede, welk dier men onder water houdt of laat rondzwemmen, om het daarna, als het aan den wal gekomen is, onder luid getier, met water na te gooien. Deze ceremonie is bekend onder den naam van basimboeă simboeă aiĕ = elkander met water begieten. Elders weer gaan er, als het lang droog geweest is, eene menigte vrouwen onder begeleiding van muziekinstrumenten en het aanroepen van Allah om en door het dorp heen. Meer algemeen is echter het zoogenaamde manjarang hari. Onder de Minangkabauers komen er n. l. personen voor, van wie men gelooft, dat zij het weder kunnen bezweren, d. i. zoowel aanhoudende regens als langdurige droogte kunnen doen ophouden. Het middel, dat zij daartoe aanwenden, is een tooverformule en een benzoë-offer. Een tiental jaren geleden en kort voor mijn vertrek van Fort de Kock, was ik getuige van eene dergelijke bezwering. Er zou n.l. een groote buitenpartij gehouden worden, waarvoor, op eenigen afstand van genoemde plaats, een ruime loods voor de genoodigden was opgeslagen. Verscheidene dagen achtereen waren er regens gevallen, zooals men die alleen in de tropen ziet, zoodat men er over begon te spreken, de verdere toebereidselen voor het feest te staken, uit vrees dat dit toch mislukken zou. Het Maleische Hoofd echter — wij zullen ons onthouden 's mans naam te noemen —drong er op aan, dat men zich zou houden aan hetgeen bepaald was en op den aangegeven dag feest zou vieren. Den avond vóór dien dag, viel het water bij stroomen uit den hemel, maar in die oogenblikken werd er ook geofferd, om het weder tot bedaren te brengen, en — o, wonder! — den daarop volgenden morgen

ging het gezelschap, bij een vriendelijken zonneschijn, welgemoed het gebergte in. Wat de kroon op het werk zette, was, dat de sluizen des hemels zich weer met nieuwe kracht openden, zoodra, bij het huiswaarts keeren, de eerste ruiter te paard gestegen was. Een anderen keer, toen men eenigen tijd achtereen gezwoegd had onder eene verzengende hitte, vond ik, op het oogenblik dat ik den man een bezoek bracht, in een hoekje van de voorgalerij zijner woning een potje benzoë staan. Hij-zelf was dicht daarbij op den grond gehurkt en scheen te droomen. Toen ik hem vroeg, waarvoor die benzoë gebrand werd, begon hij te glimlachen, en antwoordde met het gewone *inda*^{c} *toean*, dat is: „'t is niets, mijnheer!" Op mijn aandringen en dat mijner medebezoekers, allen Maleiers, vertelde hij mij, met denzelfden glimlach, dat het was om te *manjarang hari*.

Dat door den Minangkabauer een persoonlijk aanzijn ook aan andere natuurvoorwerpen wordt toegekend, en in verband daarmede deze mannelijk of vrouwelijk gedacht worden, moge hier nog met een paar voorbeelden worden aangetoond. In de eerste plaats wijzen wij op den zoogenaamden *batoe barana*^{c}, een steen wiens vorm van dien aard is, dat het schijnt alsof er een kleinere aan is vastgehecht. De meening is, dat deze kleinere uit den grootere is voortgekomen, zooals wij reeds bespeuren kunnen uit den naam *barana*^{c} = met een kind, een kind krijgende, een kind barende, zijn. Zoo ook bestaat omtrent de bergen Marapi en Singgalang de volgende legende: De bergreeks, waartoe deze twee gevaarten behooren, was in vroeger tijden, zoo vertelt de Minangkabauer, verbonden met die, waaruit de Pasaman zich verheft. Die drie toppen waren toen de beste vrienden ter wereld, maar de eerste en laatste vatten gelijktijdig eene vurige liefde op voor hun schoone vriendin de Singgalang. Minnenijd was nu de oorzaak van eene hevige uitbarsting der beide reuzen: het tusschenliggende landschap werd daardoor met steenklompen overdekt en door diepe ravijnen doorsneden; de keten, die hen samen had gehouden, was voorgoed verbroken. De Marapi was overwinnaar gebleven en vierde met zijn geliefde den bruiloftsnacht, tengevolge waarvan de Singgalang nog immer zwanger is, waarmede de Minangkabauer bedoelt, dat deze vulkaan nog zijn eerste uitbarsting moet ondergaan [1].

---

[1] De eerste bevalling, d. i. de eerste uitbarsting, van den Singgalang zal, volgens sommigen, ook voor ons Nederlanders belangrijk wezen, daar onze heerschappij op Sumatra dan een einde nemen zal.

Wij hebben ten slotte nog na te gaan, wat er bij den Minangkabauer valt op te merken omtrent het spiritisme, de vereering van onzichtbare, vrij rondwarende geesten, en wel in de eerste plaats van de zielen der afgestorvenen.

Wat betreft de geesten van beroemde voorouders of van personen, die om de eene of andere reden eenen naam onder de bevolking verworven hebben, zij worden geacht op 's menschen leven een grooten invloed uit te oefenen. Onder hen bekleeden de zielen van de stichters eener negorij of van de stamvaders eener familie eene voorname plaats. Tegenwoordig brengt men er ook de zielen van beroemde sjaichs toe. Gewoonlijk treden zij als beschermers op, wanneer gevaar of onheil dreigt, of zijn zij krachtige medewerkers, waar men zich voorstelt eenig plan te volvoeren of aan eene vrome of heilige bedoeling gevolg te geven. Daarom is het dan ook, dat zij naast Allah en den grooten profeet in het gebed aangeroepen worden, zooals o. a. blijkt in de legende van Soetan Manangkérang, waar Andam Dewi aan den herder vraagt, om haar moendam uit het water te halen, en waar men leest: Laloe diambiĕᶜ malah api, tagaᶜ ka djoengoeiᶜ tabiĕng tinggi di panggang koemajan poetiĕh, karatan koemajan baroeih, mamantang injŏ kagoenoeăng, mangadap injŏ ka bilat, didjoedjoeăng djari nan sapoeloeăh, manjaroe injŏ disanan: barakat nènèᶜ djŏ moejang, barakat ajah djŏ boendŏ, ajah dèn lai asa radjŏ mandé den lai asa poeti, baramboeihlah angin dari tangah toelaᶜkan moendam katapi, d. i.: „Vervolgens nam zij vuur, ging aan den uithoek van een hoogen afgrond staan, stak een stukje benzoë van Baros aan, en sprak, terwijl zij, met het gezicht naar het Westen gekeerd en de handen op het hoofd gevouwen, naar de bergen blikte: „Ik smeek U (zij bidt tot God en de Heiligen, mamintaᶜ padŏ Allah bakaoeă tantang nan kiramat) laat door de heiligheid mijner voorouders en ook door die mijner ouders, welke beiden van vorstelijke afkomst zijn, de zeewind mijn moendam naar het strand drijven!" [1] Een dergelijk voorbeeld vindt men ook in de Mandjau Ari, waar Moerai Randai afscheid neemt van hare woning en bidt: „Ik smeek dit aan U en Moehamad, ter wille van de macht en de grootheid mijner voorvaderen, die begraven liggen op den heiligen berg Ledang, en aan wie, zoowel bij hun leven als

---

[1] De regels van dit gedeelte zijn in de editie van den Soetan Manangkerang eenigszins verkeerd geplaatst en moeten volgen zooals hierboven.

na hun dood, zij, die eene gelofte hadden afgelegd, hun offers brachten". De plaats, waar die geesten worden aangeroepen, zijn over het algemeen de tampat kiramat, de heilige graven. Men vindt ze meestal op den top van een heuvel of berg, overschaduwd door een of meer groote baringin-boomen. Zij, die de hulp dier machten willen inroepen of die willen voldoen aan hetgeen zij vroeger beloofd hebben, gaan gewoonlijk onder aanvoering van een priester er heen, om te offeren en te bidden. Het offer is veelal een dier, dat buitengewone kenteekenen heeft, b. v. een geit of schaap met een witten ring om het lichaam. Dikwijls ook bepaalt men zich tot bidden, en bestaat de offerande alleen uit eenig geld, dat aan den priester geschonken wordt.

Wat betreft de geesten van hen, die pas gestorven zijn, aanbidding van dezen bestaat bij den Minangkabauer niet. Toch wordt er, voornamelijk gedurende den tijd, dien zij geacht worden nog op aarde te zijn — wij zagen dat hierboven — met grooten eerbied aan hen gedacht en bestaat de voorstelling, dat men hen zoowel vertoórnen als gunstig voor zich stemmen kan. Zoo sluit zich het menschdier bij den meest geliefde onder zijne bloedverwanten aan en treedt beschermend voor hem op, en is de ziel vijandig gezind, waar twist en tweespalt haar verhinderen, de woning der haren te bezoeken.

Bij de vereering van de afgestorvenen maakt de Minangkabauer geen gebruik van beelden, zooals dit het geval is bij andere stammen in den Archipel, en evenmin bedient hij zich, tot een gemakkelijker verkeer met hen, van lichamelijke overblijfselen. Bedenkt men echter, dat de Minangkabauer zich door den Islam verboden ziet eenige teekening of schilderij, anders dan die betrekking heeft op dezen godsdienst, in zijne woning te hebben, dan is het voor niet onwaarschijnlijk te houden, dat ook hier de voorvaderlijke gewoonten door vreemden invloed langzamerhand verloren zijn gegaan. Dat aan eenig lichamelijk overblijfsel van een afgestorvene bovennatuurlijke kracht wordt toegeschreven, dat dit als medium tusschen mensch en geest dienst kan doen, is ons o. a. gebleken in het hierboven medegedeelde omtrent het toovermiddel om de Si Djoendai te verwekken, waarbij van het voorhoofdsbeen van een overleden held gebruik gemaakt wordt. Evenzoo verhaalt de Heer Van Hasselt, hoe men zich, in het geval dat eene ziekte beschouwd wordt het gevolg van eenig boos opzet te zijn, bedient van een gasiëng tangkoera^c oerang mati badarah, d. i.: een schijf uit den

schedel van een mensch, die een bloedigen dood gestorven is. Op eene vereering van lichamelijke overblijfselen wijst misschien nog eene mededeeling in den Soetan Manangkerang, waar het afscheid beschreven wordt, dat de held van het verhaal van zijne ouders neemt, om zijne zuster Andam Devi te gaan zoeken. Zich voorstellende, dat hij de ouderlijke woning niet zal wederzien, geeft hij zijn vader een haarlok, waarvan de gedurige aanschouwing de gedachte aan den afwezige levendig moet houden [1].

Dat de reliekenvereering daarentegen in zekeren zin nog onder de Minangkabauers wordt aangetroffen, is reeds gezegd bij de behandeling van het fetissisme. Nu eens om hunne bovennatuurlijke afkomst, dan weder dewijl zij erfstukken zijn van beroemde vorsten of heiligen, meestal wegens hun bijzonder maaksel en hunne eigenschappen, die geheel van de natuurlijke afwijken, zijn zaken, die aan de voorouders toebehoord hebben, voorwerpen van vereering geworden, die men alleen met reukoffers en gebeden naderen mag.

Tot dusvere beschouwden wij de geesten, die voor de menschheid eene vriendelijke, liefderijke geaardheid aan den dag leggen. Gaan wij nu na, wat er verteld wordt van hen, die, volgens den Minangkabauer, den mensch kwalijk gezind zijn.

Evenals de andere stammen in den Archipel aan de pontianak, gelooven de Minangkabauers aan den Si Koenia^{c}, den natuurlijken vijand van het mannelijk geslacht. Als eene zwangere vrouw — zoo vertelt men omtrent het ontstaan van dit wezen — haar kind heeft afgedreven en dit in het bosch of elders doet begraven, blijft de geest van het ongeboren schepsel op die plaats rondzwerven in de gedaante van een kikvorsch. Deze toont zich een verbitterd vijand te zijn van alle mannen, doch in het bijzonder van zijn vader, wien hij, zoo hij daartoe kans ziet, bij de genitalien grijpt, welke hij niet loslaat, voordat hij hem die van 't lichaam heeft gescheurd. Men noemt dezen boozen geest, die, zooals men zegt, als een klein kind schreeuwt, ook wel koenjia^{c} of kankoeăng ngea^{c}. Verder hoorde ik vertellen van een spook, dat onder den naam van Si Sindai of Si Tjiṅdai voorkomt, en onstaat uit vrouwen, die een dood kind ter wereld brengen, of wier kind, onmiddelijk na de geboorte, sterft, en die, tengevolge van hare groote droefheid daarover, zelve sterven. Ook deze geesten hebben een grooten afkeer van de mannen, die

[1] Bij het bovengenoemde manggasiĕng doet het haar van een nog in leven zijnde persoon dienst.

zij in de duisternis overvallen en hun de genitalia afrukken [1]. Aan de pontianak beantwoordt ook een spook, dat gezegd wordt er uit te zien als een schoone vrouw met lange, loshangende haren. Niet alleen zou zij de mannen haten en kwellen, doch ook pasgeboren kinderen. Volgens de opvatting is het de ziel van eene vrouw, die, tijdens haar huwelijk, in overspel leefde, en stierf, op het oogenblik dat het kind, de vrucht harer zonde, het leven zag [2]. Vrouwen integendeel, die gedurende hare zwangerschap sterven, komen onvoorwaardelijk in de sorga, den hemel, hetgeen ook het geval is met doodgeboren en jonggestorven kinderen, die eene plaats krijgen in de wiegjes onder den bovengenoemden baringin sonsang.

Behalve de zielen der afgestorvenen, kennen de Minangkabauers nog eene menigte andere geesten, die, als wij het zoo eens mogen uitdrukken, meer het eigenlijke godendom vormen. Gaan wij echter eerst na, hoe de Minangkabauer zich het heelal voorstelt. De lezer kan zelf oordeelen, waar men met begrippen van den Islam te doen heeft.

De aarde is een platte schijf, rustende op de puntige horens van een vervaarlijk groot rund. Dit dier staat op een ei, dat gelegen is op den rug van een visch, die rondzwemt langs de oppervlakte van de onmetelijke wereldzee. Onder die zee is niets meer en heerscht eene dikke duisternis. Wanneer eenig insect de onbeschaamdheid heeft, zich een rustplaats te kiezen in het oor van dat rund, schudt dit dier den kop en de aarde beeft.

Wanneer de donder rolt, zijn de engelen vertoornd op de dichte drommen van geesten, die elkander in het luchtruim verdringen, en van wie zij de meest vermetelen door geweerschoten terugdrijven. In zeven stukken verdeeld, vallen de getroffenen ter aarde, maar uit elk deel groeit een nieuwe geest, en zoo vermeerdert het aantal duivelen zevenvoudig. Het vuurwapen, waarmede geschoten werd, springt uitelkander, en de splinters daarvan richten vernieling aan onder menschen en dieren, boomen en gebouwen.

Het bliksemt. Het helle licht, dat in afgebroken richting het zwerk doorklieft, is de weerglans van de reuzenzweep, waarmede de malaikats, de engelen, de oproerige geesten kastijden.

Hoog boven bergen en wouden strekt zich het vriendelijk blauw

[1] Anderen zeggen dat Si Tjindai de naam is van een ziekteverschijnsel, dat veel overeenkomst heeft met de Si Djoendai, en zich vertoont bij moeders, die haar kind verloren hebben, of bij vrouwen, die langen tijd aan hevige koortsen hebben geleden.

[2] De naam van dit spook is mij ontgaan.

uit van het heerlijke gewelf, dat de schoonheden des hemels voor het menschelijk oog verborgen houdt. In zeven verdiepingen is het opgebouwd van de schoonste stoffen, die heerlijker en kostbaarder worden naarmate men nadert tot het verblijf, waar Allah, de oppergeest, op zijn troon zetelt, samengesteld uit de schitterendste diamanten.

Het blauwe koepeldak is de helft van een zilveren bol, waarop millioenen fakkels hun glans weerkaatsen, ter verlichting van het aardrijk. Tal van engelen zwerven daar rond als wachters aan de pintoe's (poorten), door welke de zielen geleid worden voor den troon des Allerhoogsten. De zon, uit louter vuur bestaande, wordt er door hemelnimfen in blinkend gewaad voortbewogen, onder den jubelzang van lâ ilaha illâ 'llah, d. i.: er is geen God dan Allah.

In het zilverlicht van de platte maanschijf spiegelt zich de schaduw af van een reuzenbaringin, wiens bovenste bladerenvlakte naar beneden is gekeerd. In de koele schaduw van dien reus jubelen en dartelen de bidadari's, de overschoone vrouwelijke hemellingen — totdat zij, spelensmoede, zich ter ruste vleien in sierlijke wiegen, zoo duidelijk zichtbaar als men, bij volle maan, door een zijden doek de nachtvorstin aanschouwt.

Zon en maan kunnen evenzeer als gewone menschenkinderen lijden, en waar zij ziek zijn, vertoonen zij zich in den somberen sluier, dien wij verduistering heeten, en die de harten met zooveel schrik en angst vervult [1].

Boven het zilveren hemelgewelf strekt zich eene onmetelijke zee uit, en wanneer het aardrijk dorst, ontstaat er in dat gewelf een tal van openingen, waardoor een weldadige regen akkers en velden beproeit.

In dat groote heelal nu leven talrijke geesten. Allah, de Schepper, — de Toeankoe koeasŏ, d. i.: de machtige Heer, zooals hij volgens den Heer Van Hasselt door sommigen wordt genoemd — is de oppergebieder. Alle anderen zijn zijne dienaren. Zij zweven door het luchtruim boven bosschen, velden, bergen en wateren, houden zich op in spleten en spelonken, en bewonen de toppen van hooge boomen zoowel als de bronnen en putten; zij zijn om en

[1] De Minangkabauer spreekt van boelan en matohari saki^c. Sommigen noemen als oorzaak van dit natuurverschijnsel de garoedo^c, een draak met zeven koppen, die de bollen geheel of gedeeltelijk inslikt. Deze opvatting komt mij echter voor van vreemden oorsprong te zijn.

bij de woning, ja men kan zeggen op elk plekje in het heelal.

Het leven der geesten is — wij zagen het reeds boven — gelijk aan dat der menschen op aarde. In het schimmenrijk vindt men fraaie dorpen, vol wegen, tuinen en speelplaatsen. In de Poeteri Balkis o. a. komen twee paleizen voor, ieder van zeven verdiepingen, beide omringd door groote vijvers en voorpleinen, met gewitte steenen netjes geplaveid. Die vijvers waren gedekt met glas, uit vrees dat de kinderen er in mochten vallen; er zwommen allerlei visschen met gouden vinnen in rond, die tot tijdverdrijf dienden van Balkis, Soelaiman en de jeugd.

Hoe verder de voorstelling is van het leven in zulk een geestenverblijf, kan men opmaken uit het hiervoren medegedeelde omtrent de hantoe haroe-haroe. Men verlustigt er zich in spel, zang, dans en paardrijden, men dobbelt en vecht er. Ieder heeft er echter ook zijne bezigheden, waarbij enkelen slechts gebieden, velen gehoorzamen en uitvoeren. Zoo is Radjŏ Mambang de geest, die gebiedt over de kleurschakeringen van het avondrood, en zijn de si mambang zijne dienaars [1]. De boenian, wier ontstaan, zooals men bij den Heer Van Hasselt kan lezen, zoo bijzonder fantastisch is, hebben hun rijk in de mijnen. Zij worden met den grootsten eerbied behandeld, zooals blijkt uit tal van ceremoniën bij de werkzaamheden, o. a. in de goudmijnen, in acht genomen. Zoo worden, bij het mantjatja[c] laboeăng (graven of aanleggen van de mijnput), de grond en de benoodigde gereedschappen met het bloed van een geslachte kip besmeerd, terwijl men om een spoedige en gezegende vondst bidt. Tin, ivoor en dergelijke mogen niet meegebracht worden, dewijl op den reuk daarvan de boenians het goud laten verdwijnen. Zoo ook is het, om dezelfde reden, verboden sommige dieren bij hun naam te noemen, en bedient men zich, als er over hen gesproken wordt, van andere woorden. In enkele gevallen, zooals b. v. bij het wegnemen van afgevallen goudkorrels, moet er een diep stilzwijgen bewaard en mag er volstrekt niet bevolen of gevraagd worden.

Ook het woud heeft zijn geestenkoning. In het ruischen van het lover hoort men hem, met zijn drom van volgelingen, zich door zijn verblijf henenspoeden; het wuiven der boomtoppen is de eerbiedige groet,

---

[1] Volgens den Heer Van Hasselt is elders de mambang een booze geest, die zwangere vrouwen vijandig is. Dewijl deze geesten zich vooral bij zonsondergang of avondschemering voordoen, komt het mij voor dat beide verklaringen met elkander in verband staan.

hem gebracht; de gouden lichtplekken zijn de plaatsen, waar de geesten van tijd tot tijd zich komen vermaken. Een enkelen pilaar slechts aan dat boschpaleis te ontrooven, door houweel en zaag de aangrijpende, plechtige stilte van 's vorsten gebied te verstoren, zijn daden, die in hooge mate zijn toorn opwekken, en niet, voordat door gebed en offerande vergiffenis is gevraagd voor hetgeen hij doen zal, treedt de Minangkabauer het heiligdom binnen. — Eene beschrijving van zulk een vorst der woudgeesten vindt men in de Poeteri Balkis. Azoe Sarah, de hoofdmantri van Koning Saraki, den vorst van Saba, in het woud verdwaald zijnde, riep de geesten op, om hem eten en drinken te geven en hem op den rechten weg te helpen. Eerst verscheen hem een buitengewoon schoone vrouw, die er uitzag als een maagd, en daarna een man van een heldhaftig en vorstelijk voorkomen, breed gebouwd, met sik en baard. 't Was de boschkoning met zijn dochter Hamizah. Met deze prinses trad Azoe Sarah in het huwelijk, waarbij er een feest gegeven werd, dat zeven dagen duurde en door alle aanzienlijke geesten werd bijgewoond. Als Poeteri Balkis later het verzoek deed, een paleis voor haar te bouwen, op de vlakte van Palmipata, buiten de stad Saba, dat tachtig Arabische hastaas lang, veertig hastaas van Jaman diep en bijna dertig Perzische hastaas hoog moest zijn, gaf haar vorstelijke grootvader, de geestenkoning, aan zijn volk last om hout te gaan kappen, en was in drie nachten het groote gebouw afgewerkt.

De geesten, die in de spleten en spelonken der rotsen in eenzame en woeste oorden huizen, kunnen den uitgang hunner woningen naar willekeur verkleinen en vergrooten en scheppen op deze wijze wind en storm. Een machtige geest huisvest ook in sommige heilige putten en bronnen. Gevoelt deze begeerte, om zich in den warmen zonneschijn te koesteren, dan kronkelt hij zich als een groote slang in elkander. Bevindt zich op dat oogenblik een regenwolk tegenover de dagvorstin, dan wordt de verblindende glans van zijn lichaam in de schoonste kleuren op die wolk teruggekaatst, en men aanschouwt den regenboog. Treurig echter, wanneer deze niet in zijn geheel is, de uiteinden aan den verren horizon het aardrijk niet bereiken, want dan voorzeker sterft er een jongmensch of wordt er iemand met geweld om het leven gebracht.

De geesten, die aan het hoofd staan van hen, die allerlei ziekten onder het menschdom brengen, zijn voornamelijk Si Boedjang Hitam en Si Mamboe Tongga, terwijl de Si Koelambai de booze geest is, die iemands bezittingen verwoest door brand. Hij

wordt gezegd er uit te zien als een oud, verschrompeld man, vuil en slordig gekleed, met lang, ongekamd hoofdhaar, dat hem op de schouders hangt. De Djoembalang is de kwelduivel, die iemand overvalt, als hij zonder eten op weg of aan het werk gaat, en dit aan anderen vertelt. Boedjang-Djoearŏ is de beschermgeest, die bij de hanengevechten wordt aangeroepen, doch wiens genegenheid verbeurd wordt als men leugentaal spreekt.

Zooals blijkt, zijn de bemoeienissen van de geesten tegenover den mensch uitgestrekt en menigvuldig, en is het bestaan van dezen ten eenemale van de gezindheid en het karakter der eersten afhankelijk. De Minangkabauer onderscheidt de geesten in goede en kwade, de eersten gewoonlijk samenvattende onder den naam van djihin islam, de laatsten onder dien van ibilih, setan of hantoe. Hantoe pleegt men anders ook een geest te noemen, zoodra deze zich, onverschillig in welke gedaante, aan den mensch vertoont. Merkwaardig vooral zijn dergelijke verschijningen aan vrouwen in haren slaap, daar die, volgens de volksopvatting, zwangerschap ten gevolge hebben. De geest heet dan een wali, een vriend Gods, te zijn, en wordt afgeschilderd als een man met een blanke gelaatskleur en een langen baard; hij is gewoonlijk in het wit gekleed, heeft een witten tulband op het hoofd, en verspreidt geuren van de kostbaarste reukwerken. Zulke geesten denkt men zich uit den hemel nedergedaald; men geeft hun dikwijls tot afgezant den meergenoemden vogel Bora^c, wiens bestemming het ook wel is, dienst te doen als rijpaard voor de zielen, die het rijk van Allah zullen binnentreden. Van uit hun hooge woonplaats verkondigen die geesten met luider stemme wat zij willen, of geven dit ook wel te kennen in eenig geschrift, waarmede zij Bora^c naar beneden zenden, of dat zij eenvoudig laten vallen. Voorbeelden daarvan vindt men o. a. in de Poeteri Balkis en in den Mandjau Ari. Andere vogels, die den geesten ten dienste staan of zelve als geesten beschouwd worden, zijn de boeroeăng niroe en de boeroeăng bajan.

Hierboven werd gezegd, dat de geesten zich o. a. ook ophouden bij of in putten en bronnen, en daar deze plaatsen zoo vaak bezocht worden, hetzij om er het lichaam te reinigen, hetzij om er de dagelijksche gebeden te doen, spreekt het vanzelf, dat men telkenmale gevaar loopt vooral dáár met hen in aanraking te komen. Dit is vooral het geval op middagen, dat het stofregent en dat tegelijkertijd de zon schijnt. Op zulk een oogenblik waren daar eene menigte daemononen rond, en hij, die nu oneerbiedig genoeg is om het basi-

tabiĕ[c], groeten, te vergeten, loopt groot gevaar, door een hunner aangesproken te worden (disapŏ setan), waarvan een spoedig daaropvolgende ongesteldheid het gevolg is [1].

Een uitvloeisel van het geloof, dat er ook om en bij de woning veel geesten rondwaren, is de vrees van den Minangkabauer, om b.v. in de deuropening te gaan staan, aangezien de goede geesten dan verhinderd zijn binnen te treden, en alzoo vanzelf het geluk buiten gesloten wordt.Zoo ook zal hij liever niet vertoeven onder het afdak zijner woning, wetende dat hij daar een boozen demon zou kunnen aantreffen. In 't bijzonder geldt dit voor zwangere vrouwen, die dan ook b.v. niet aan de deur of op de trap mogen staan of zitten, of, naar de keuken gaande, niet halverwege mogen terugkeeren, willen zij niet, als gevolg van den toorn der geesten, allerlei hindernissen bij hare bevalling ondervinden. Hoevele ceremonien er overigens bij deze gebeurtenis in acht genomen worden, kan men lezen bij den Heer Van Hasselt. Om er nog een paar voorbeelden aan toe te voegen, zij er op gewezen, dat men een vrouw in dien toestand geen leelijke woorden of scheldnamen mag toevoegen, uit vrees dat het kind zou kunnen worden, zooals men de moeder noemt. Zoo ook mag zij b.v. geen kara[c] — gebrande rijstkorst — eten, daar het kind dan een zwarten schedel kan krijgen. Haar onthouden, waarin zij trek of begeerte heeft, mag men niet, omdat het kind anders ter wereld zal komen met het gebrek, dat hem het speeksel immer uit den mond blijft loopen.

Waar men de hulp der geesten noodig heeft, roept men nu eens dezen, dan weer genen aan, naarmate van de macht, waarover zij gezegd worden, te kunnen beschikken. Zulk een aanroeping heet, gelijk wij reeds zagen, doa, bij sommigen ook wel pitoea. Gewoonlijk is het tot den vorst van een geestengroep dat men zich wendt.

Het zal wel overbodig zijn te zeggen, dat deze doa's in de geneeskunst van den Minangkabauer een groote rol spelen, en de toovermiddelen evenzoo zeer talrijk zijn. Zoo heeft men, om van deze laatsten er enkele te noemen, de pitoendoeă[c] en de pilajah, waardoor men iemand tegenover zich geheel machteloos maakt, hem geheel onder zijn wil brengt; de pigariĕng en piganta, die iemand in hooge mate vreesachtig maken; de pikasiĕh een drank

[1] Door ziekte aangegrepen zijn, ten gevolge van de ontmoeting met booze geesten, heet tatamèh, terwijl met manamèh-namèhi het onderzoek wordt aangeduid, dat de doekoen daarnaar instelt (Men vergelijke het woord temas[2]).

of ander middel, waardoor liefde wordt opgewekt, enz. Een ander onder den invloed van eenig toovermiddel brengen heet manoedjoe. Men spreek van toedjoe radjang, tengevolge waarvan iemand onmiddelijk sterft, nadat hij, die het toovermiddel op hem heeft toegepast, zijn gebed of aanroeping heeft geeindigd; toedjoe paramajŏ, waardoor iemand eerst bedwelmd wordt, en later een booze huidziekte of het lichaam vol bulten krijgt (hij is dan kanal toedjoe paramajŏ = geraakt of getroffen door dat toovermiddel); toedjoe galang-galang, waardoor iemand door hevige buikpijnen wordt overvallen, enz. Is iemand onder den invloed van een toovermiddel of bezwering, dan zijn er ook weer formulieren om hem er aan te onttrekken. Deze hebben dan algemeenen naam van tjoetjŏ. Door dergelijke toetjŏ's kan men echter ook de eigenschappen van sommige voorwerpen doen verdwijnen, de werking daarvan krachteloos maken. Zoo is b. v. tjoetjŏ karakoetŏ de tooverspreuk, waarmede zekere ziekte, veel overeenkomst met lepra hebbende, genezen wordt, en is tjoetŏ basi er eene, waarmede eenig wapen onschadelijk wordt gemaakt. Verder spreekt men van tjoetjŏ rotan, tjoetjŏ bisŏ, enz.

De aard van dit opstel laat niet toe, hier verder er over uit te wijden. Hij, die er meer van weten wil, leze het belangrijke artikel van den Heer Van Hasselt, voorkomende in het derde hoofdstuk van zijne Volksbeschrijving van Midden-Sumatra.

ALBINO'S
IN DEN INDISCHEN ARCHIPEL

DOOR

DR. G. A. WILKEN.

De oorzaak van het verschil in huidskleur is, gelijk men weet, gelegen in eene kleurstof, die bevat is in de cellen, waaruit de opperhuid bestaat, en wel in die lagen der opperhuid, welke onmiddelijk op de eigenlijke huid, de zoogenaamde lederhuid, het corium, gelegen zijn. Deze onderste, nog niet verhoornde, lagen zijn week en worden als het Malpighiaansche slijmnet van de buitenste, droge en hoornachtige, lagen der opperhuid onderscheiden. Bij alle menschen nu bevat dat slijmnet eene min of meer donker gekleurde stof, het pigment. Zelfs bij de blanken is dit het geval: de huid toch van dezen is nimmer in den eigenlijken zin des woords wit. Eene wezenlijk witte huid komt slechts voor bij de zoogenaamde albino's, en is het uitvloeisel van een aangeboren gebrek, dat bestaat in een volkomen gemis van pigment. Om dezelfde reden zijn de haren wit van kleur. Even kenmerkend zijn de oogen. Deze zijn eveneens van pigment ontbloot. In het bijzonder is dit het geval met de iris, ten gevolge waarvan ook hierdoor lichtstralen toegelaten worden, welke teruggekaatst, na door de talrijke bloedvaten van de evenzeer van pigment geheel ontbloote choroidea te zijn gegaan, aan de pupillen een rooden schijn geven [1]. Ook de iris-zelve is om die reden, en wegens het onverhinderd doorschijnen van het in haar eigen weefsel aanwezige bloed,

---

[1] Dat bepaaldelijk de door de iris invallende lichtstralen de roode kleur aan de pupil geven, stelt Fick (Medicinische Physik, blz. 302 vlg.) uitdrukkelijk op den voorgrond. Bij albino's, merkt hij op, na aangetoond te hebben waarom bij een normaal oog de pupillen zich zwart voordoen, „rührt die Helligkeit ihres Augenhintergrundes lediglich von dem Lichte her, das von der erleuchteten Iris diffus auf die Netzhaut ohne Unterschied einzelner Stellen fällt, nicht daher, dass von dem durch die Pupille eindringenden Lichte wegen der Pigmentlosigkeit mehr zurückgestrahlt wird. In der That hält man das die Iris beleuchtende Licht durch

min of meer rood gekleurd. De door de terugkaatsing veroorzaakte diffusie van het licht in het inwendige van het oog, en de omstandigheid, dat de lichtstralen, niet alleen door de pupil, doch ook zijdelings overvloedig kunnen invallen, maken dat de albino's bij dag niet duidelijk zien kunnen en niet in staat zijn, het volle licht te verdragen, waarom zij dan ook steeds het hoofd voorovergebogen houden of de oogen met de handen beschaduwen. In den volsten zin des woords zijn zij heliophoben. Het is deze eigenaardigheid, die aan de albino's den naam bezorgd heeft van *kakkerlakken*, naar de bekende lichtschuwende insecten [1a].

Het behoeft nauwelijks te worden opgemerkt, dat al de genoemde kenteekenen alleen voorkomen bij totale afwezigheid van pigment. Waar pigment aanwezig is, doch in onvoldoende hoeveelheid, moeten die kenteekenen zich in geringere mate voordoen. Bij zulk een lichteren graad van albinisme zullen bij voorbeeld de pupillen, hoewel van binnen verlicht en dus de gewone zwarte kleur missende, niet rood schijnen, en is de iris waterig blauw; de oogen blijven echter lichtschuw en zwak. Huid en haar hebben wel eene lichtere kleur, doch zoo, dat dergelijke albino's onder de blanken nauwelijks opgemerkt zouden worden. Bij de donker gekleurde rassen moeten zij natuurlijk de aandacht blijven trekken door hunne min of meer Europeesche tint, waardoor men hen voor bastaarden van Europeanen en inboorlingen zou kunnen houden [2].

In de kortelings verschenen nieuwe reeks zijner „Ethnographische Parallelen und Vergleiche", heeft Dr. Richard Andree over het aanwezen van albino's bij de natuurvolken belangrijke mededeelingen

---

einen Schirm mit einer Oeffnung von der Grösse der Pupille ab, dass eben *nur* noch durch *diese* Licht eindringen kann, so erscheint — worauf Donders zuerst aufmerksam gemacht hat — der Augenhintergrund eines Albino ebenso dunkelschwarz, wie bei einem reichlich pigmentirten Auge". Zie ook: Hermann, Lehrbuch der Physiologie, blz. 527.

[1a] Vroeger meende men dat albino's alleen bij het negerras voorkwamen. Vandaar de naam van *witte negers*, waarmede men hen wel eens bestempelt.

[2] Het albinisme doet zich, gelijk van genoegzame bekendheid is, ook bij sommige dieren voor. De witte konijnen, witte muizen, witte olifanten en het fretje (dat niets anders dan een albino van den gewonen bunsing is) zijn daarvan bekende voorbeelden. In den Indischen Archipel zijn het de witte karbouwen of buffels. Deze vertoonen de gewone kenmerken van albino's: roodachtig witte huid, wit of geelachtig wit haar en roodachtige oogen. Zij zijn vooral veelvuldig in de bergdistricten van West-Java (Veth, Java, dl. I, blz. 584). Ook op Sumatra komen witte karbouwen voor met eene lichtroode huidskleur en geelachtig witte haren (Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, blz. 373).

gedaan. Ook eenige voorbeelden uit den Indischen Archipel zijn door hem gegeven. Dat albino's hier bekend zijn, blijkt uit de voor hen, in de verschillende talen, voorkomende inheemsche namen, en uit de eigenaardige beschouwingen, welke er omtrent hen bestaan. Beginnen wij allereerst met de werkelijk geconstateerde gevallen van albinisme, voor zoover ons die uit de literatuur en uit mondelinge berichten bekend zijn, te vermelden.

Reeds in de oudere geschriften over den Indischeu Archipel vindt men, gelijk reeds door Prof. Van der Lith, in de belangrijke aanteekeningen, door hem aan zijne uitgave van den "Kitâb 'adjâib al-Hind" toegevoegd, is aangetoond [3], bij herhaling van albino's gewag gemaakt. Zoo zag Cornelis de Bruin, toen hij, op zijne reis door het Oosten van 1701—1708, ook Bantam bezocht, aan het hof aldaar eene der bijwijven van den Sultan, die een albino was. Zij was afkomstig "uit het gebergte, gelegen meest om de Z. Oostersche eilanden by Ternate, welcker inwoners Kackerlacken genoemd worden". "Dit volk", gaat de verhaler voort, "ziet beter by nacht dan by daegh: zy kunnen ook de zon niet wel verdragen. Het heeft gedurigh de oogen half toe, en zit veel by den dagh in donkere hoeken" [3a]. Mr. Radermacher, Raad extraordinair van Nederlandsch Indië en een der oprichters van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten eu Wetenschappen, ontmoette in 1774 te Batavia eenen albino-knaap, afkomstig van Ceram en daar "van twee zwarte ouders geboren" [3b], en vernam van Valkenaar, die in de tweede helft der 18e eeuw Gouverneur was te Ternate, dat deze, gedurende zijn zevenjarig verblijf op dit eiland, er vier albino's had gekend, "onder welke eene prinses en een oppasser van den koning, beide omtrent zestig jaren oud, fris en gezond, alle vier van zwarte ouders geboren en zwarte kinderen telende" [4]. Eene uitvoerige beschrijving van eene Papoesche albino-slavin, van de hand van Dr. Josua van Iperen, Predikant te Batavia, vindt men in het tweede deel, jaargang 1784, van de "Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen". "Penau", zoo luidt de naam van deze

---

[3] Van der Lith, O. c., blz. 212 vv.

[3a] Cornelis de Bruins Reizen over Moskovie door Persie en Indie, Amsterdam, 1714, blz. 380.

[3b] Radermacher, Proeve nopens de verschillende gedaante en kleur der menschen, Verhandelingen v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. II, blz. 120 (van den derden druk).

[4] Verhandelingen v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. I, blz. 231 (van den derden druk).

slavin, „is van top tot teen ruw en ongelijk van oppervlakte: uitgenomen van binnen en boven op de handen, daar zij wat gladder is. Over het bovenste en voorste van hare armen en beenen tot aan de schouders en lijfspier toe, heeft zij wit vlassig haar, hetgeen bij het bevoelen de ruwheid vermeerdert..... De wenkbrauwen witachtig rood, staan genoegzaam onder aan de randen van het voorhoofd-been, hetgeen als eene zoldering maakt, waaronder tegen, vrij wat diep de oogleden indrukken. De brauwen, zoo van onder als van boven, zijn vrij wat rosser. Het wit der oogen zuiver melkwit, de oogen blaauw, eindigende aan de appelen met bleekblaauwe, geele en oranjeachtige stralen. De oogballen vertoonen zich magtig klein. Indien men haar wel begrijpt, zoo is het eenig gebrek van haar gezigt, dat het midden op den dag wat donkerder is, dan bij duister weder of tegen den avond. Maar als de lampen zijn aangestoken, wordt zij wederom stikziende, en buiten staat, om te naaijen" [5]. Behalve van deze Papoesche albino-slavin, heeft dezelfde Josua van Iperen ook eene beschrijving gegeven van een Balineeschen albino, welke ongeveer dien tijd te Batavia als slaaf zich bevond. Op het geheele onderlijf had deze „ruwe en lange witte haren, die als een bontwerk, of harige vacht van een aap, of ander dier, blindelings bevoeld, zich voordoet". Het hoofdhaar is „onzuiver wit, met eene citroenverwige vlamme". Maar niets, aldus heet het verder, „ontsiert meer, dan een paar ingetrokkene oogen en laag gedokene witte wenkbraauwen. Met den avond worden de oogleden ronder opengezet. De toenijping der oogen geeft een blijk van eene zwakheid in het gezigt, waardoor hetzelve buiten staat gesteld wordt, om de grootste glanzen, bij menigte, in te laten .... Het oog is grof beschilderd, bij verwijdering uit het middelpunt, met geelroode en paarsche stralen: en ook kan men, aan den oogappel, niets zwarts toeschrijven; want hij is roodachtig bruin". Deze albino was getrouwd en bezat een zoon, die de gewone zwarte kleur had [6]. Ook omtrent het voorkomen van albino's in het Westen van den Archipel — de tot dusverre genoemden waren allen uit het Oosten, de Molukken, Nieuw-Guinea en Bali, afkomstig — vinden wij bij de oudere schrijvers

[5] Van Iperen, Beschrijving van eene blanke Negerin uit de Papoesche eilanden, Verhandelingen v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. II, blz. 129 en 132 (van den derden druk).

[6] Van Iperen, Beschrijving van eenen witten Neger van het eiland Bali, Verhandel. v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. I, blz. 222 en 227, en dl. II, blz. 135, noot (van den derden druk).

eenige mededeelingen. „Auch ist allhier (Malacca)", lezen wij onder anderen in de „Orientalische Reise-Beschreibunge Jürgen Andersen aus Schleszwig der An. Christi 1644 ausgezogen und 1650 wiederkommen" [7], „eine art Leute, welche von den Holländern filii de Kackerlac genant werden, weil sie wie die Kackerlacken des Tages mit offenen Augen auch nicht viel sehen können, sondern nur des Nachts, und können in den finstern Ortern das Gelt kennen und zehlen, nehen und andere Handthierung treiben, welches sie des Tages nicht vermügen, daher liegen sie des Tages und schlaffen, sobald aber die Sonne unter den Horizont gangen, dass es zur demmerung kömpt, beginnen sie wieder zu sehen. Von statur und proportion, auch von Farben seynd sie den Europeern gleich; haben graue Augen, dasonst alle Orientalische Völcker schwartze und schwartzbraune Augen haben, ihr Haar ist gelbicht..... Habe dergleichen Leute auch in Batavia gesehen" [8].

Van meer beteekenis, ook wegens hunne meerdere volledigheid, zijn de berichten, die wij in de nieuwere geschriften aantreffen over het voorkomen van albino's bij de volken van den Indischen Archipel. In het Oosten beginnende, noemen wij in de eerste plaats de Papuwa's van Nieuw-Guinea. Uit de mededeelingen van Dr. Andree blijkt, dat bij de stammen in het Zuidoosten van dit eiland albino's vaak waargenomen zijn [9]. In het Westen, werd onder anderen in het Arfak-gebergte, bij de Dorei-baai, een geval van albinisme geconstateerd door Dr. Meyer. „Es betraf", schrijft deze, „ein junges etwa 16jähriges gut gewachsenes und ausgebildetes Mädchen. Die Haut war rosa weiss, wie die einer Europäerin, aber mit vielen hellgelben Pigmentflecken (Sommersprossen) behaftet. Die Haare röthlich blond, die Iris blau und starker Nystagmus vorhanden. Sie beugte nach Art der Albinos den Kopf stets herunter und beschattete die Augen. Es machte einen durchaus eigenthümlichen und nicht angenehmen Eindruck, ein junges, ausgewachsenes Mädchen mit der Hautfarbe einer Europäerin ganz nackt, nur die Schamtheile eben bedeckt, umherlaufen zu sehen". Dit meisje zou een broer hebben,

---

[7] Herausgegeben durch Adam Olearium, Schleszwig, 1669. Eene Hollandsche vertaling verscheen te Amsterdam in 1670.

[8] Zie het aangehaald werk, blz. 102 (Hollandsche uitgave, blz. 90). — Hetgeen De Vries, in zijne „Curieuse Aenmerckingen der bysonderste Oost- en West-Indische Verwonderens-waerdige Dingen", Utrecht, 1682, dl. III, blz. 558, over het voorkomen van albino's in Malaka zegt, is blijkbaar aan het werk van Andersen ontleend.

[9] Andree, Ethnographische Parallelen und Vergleiche, blz. 243 vlg.

die eveneens een albino was. De vader was echter een gewone Arfak-Papuwa [10]. Nog andere schrijvers maken van albino's onder de Papuwa's van de Geelvinksbaai gewag. Zoo de Italiaansche reiziger D'Albertis, hoewel het niet onwaarschijnlijk is, dat de door dezen waargenomen individuen dezelfde zijn als de door Dr. Meyer bedoelde. D'Albertis, die eenige maanden vóór Dr. Meyer aan de Geelvinksbaai vertoefde [11], vond in het, tegenover het Arfak-gebergte gelegen, dorpje Hatam een tweetal albino's. „Eene groote verrassing”, aldus schreef hij, „wachtte mij echter nog. Een man trad binnen, evenals de anderen gewapend en met bloemen en halsbanden opgesmukt, vergezeld van eenen zoon van omstreeks vijf-en-twintig en eene dochter van nagenoeg twintig jaren, beiden albino's. Zij hebben lichtbruin haar en blauwe oogen, terwijl de huid blank is als die van een Europeaan. Ofschoon hunne bedekking in overeenstemming was met de eischen der welvoegelijkheid in deze streken, deed hunne huidskleur mij hunne naaktheid sterker in het oog vallen, dan van hunne zwarte metgezellen, want in mijn oog komt de zwarte huidskleur aan de absentie van kleedingstukken te gemoet” [12]. Een ander bericht omtrent het voorkomen van albino's onder de Papuwa's vinden wij in de „Aanteekeningen gehouden op eene reis naar Dorei”, van Juni tot September 1863, door den Kontroleur Goldman. Volgens dezen zijn die personen „zeer gezond, doch kunnen zij het heldere daglicht niet verdragen” [13].

Behalve bij de Papuwa's van Nieuw-Guinea, was Dr. Meyer, op zijne onderzoekingsreizen in Indonesië, nog in de gelegenheid meermalen schoone gevallen van albinisme te constateeren bij de Alfoeren van de Minahasa [14]. Zelve zagen wij, tijdens ons verblijf in dat land, twee albino's. Een hunner, eene vrouw, had lichtblauwe oogen. Lichtschuwheid was aanwezig, doch in betrekkelijk geringe mate. Huid en haren hadden echter de kenmerkende witte kleur.

Betrekkelijk veelvuldig schijnen albino's voor te komen op het eiland Bali. De Heer Van Eck zag er een paar, doch zegt er niets

---

[10] Meyer, Anthropologische Mittheilungen über die Papuas von Neu-Guinea, blz. 15 vlg.

[11] D'Albertis was aan de Geelvinksbaai van Augustus tot November 1872, Meyer van Maart tot Augustus 1873.

[12] D'Albertis, New Guinea, dl. I, blz. 108.

[13] Tijdschrift voor Indische T. L. en Vk., dl. XVI, blz. 398.

[14] Meyer, Anthropologische Mittheilungen über die Papuas von Neu-Guinea, blz. 16.

meer van, dan dat men iets akeligers zich niet kan voorstellen [15]. Beter worden wij op de hoogte gesteld door Dr. Jacobs. „Als eene andere monstruositeit”, schreef deze mij, „moet ik hier gewag maken van eenige albino's, die ik op Bali, en wel ten getale van vier, heb waargenomen, terwijl een der Balineesche reisgenooten mij vertelde, dat er, voor zooverre hem bekend was, in het geheel op het eiland zeven zouden voorkomen, waarvan twee in het rijk Badoeng. Zij toonden in alles de bekende afwijkingen, namelijk geelachtig-wit, zijdeachtig-glanzend hoofdhaar, rose huid, roode pupil, lichtroode iris, en verder lichtschuwheid in hooge mate, zoodat zij op het midden van den dag zich moeielijk buiten konden bewegen. Van de vier, die ik zag, waren drie volwassen vrouwen en één een jongen. Daar, waar ik in de gelegenheid was er onderzoek naar te doen, was van herediteit geen sprake”.

Van geen volk in Indonesië — Prof. Veth vestigde er reeds vroeger de aandacht op [16] — hebben wij echter zoovele berichten van geconstateerde gevallen van albinisme als van de Dajaks. In Juli 1822 zond de natuuronderzoeker George Müller een Dajaksch albino-meisje aan den Gouverneur-Generaal te Batavia, en gaf van haar tevens, in eenen brief aan Dr. Blume, de volgende beschrijving: „Deze vrouw, of, als men haar zoo noemen wil, dit meisje, is uit het land der Kajans; haar vader, moeder en twee broeders zijn zwart, of, zooals alle andere bewoners dezer landstreek, van dezelfde koperkleur als de bewoners van Java. Zij behoorde aan Pangeran Anom, broeder van den Sultan van Sambas, welke voorgeeft dat hij haar van Kajans, die naar de kust waren afgezakt, ten geschenke heeft ontvangen. Men schat haar ongeveer 18 of 19 jaar oud. Zij is van meer dan middelbare grootte, heeft een dik hoofd, van achteren breed, van voren eenigszins spits toeloopend, maar zonder wanstaltigheid, den neus wel geproportioneerd evenals eene Europeesche vrouw, de ooren insgelijks, witachtig geel haar, aan de punten roodachtig geel. Zij heeft een dik gezicht, witte oogharen en wenkbrauwen, kleine gesloten oogen, altijd met de oogleden bedekt, daar zij het licht niet kan verdragen. Bij nacht moet zij zeer goed kunnen zien. Handen en voeten zijn wel geëvenredigd, behalve dat zij plat van oppervlakte zijn. Hoe de beenen en wat zij verder te vertoonen heeft er uitzien, heb ik niet onderzocht,

[15] **Van Eck, Schetsen van het eiland Bali, Tijdschrift v. Nederl. Indië, jaarg. 1880, dl. II, blz. 90 (blz. 404 van den overdruk).**

[16] **Veth, Borneo's Wester-Afdeeling, dl. II, blz. 225 vlg.**

want zij was beschaamd om te laten zien wat haar kleedje bedekte. Zij spreekt geen Maleisch". Dr. Blume zag deze vrouw te Batavia, en zegt dat, ofschoon zij, ten gevolge van haren aanleg tot waterzucht in het hoofd, zeer achterlijk was in verstandsontwikkeling, zij echter bij hare aankomst in het spreken van Maleisch reeds tamelijke vorderingen gemaakt had [17]. Nog verschillende andere schrijvers gewagen van albino's onder de Dajaks. Schwaner ontmoette er een in het Zuidoosten bij de Olo-Ngadju [18]. De Deensche natuuronderzoeker Bock kreeg in Koetei een paar albino's te zien met lichtbruin haar en grijze oogen, wier schurftachtige huid van eene lichtroode kleur was, terwijl hem verzekerd werd, dat er verscheidene dergelijke wezens in dat land zouden voorkomen [19]. Ritter zegt, dat vele albino's onder de Dajaksche stammen der Westkust gevonden worden [20]. Van Lynden maakt zelfs gewag van eene geheele Dajaksche familie te Pontianak, die aan dit gebrek leed [21]. Ook bij Engelsche schrijvers vinden wij mededeelingen van dien aard. "Albino varieties of the human race", zegt Low, "are well known to most of the tribes inhabiting the island". Hij-zelf zag er een onder den stam der Milanau's in het Noordwesten. "His skin was white, but of a reddish or pink tinge, and rather rough; his hair was yellow and flaxen, his eyes greyish blue. He said that he enjoyed perfect health, though his eyes were weak in the glare of the sun, and his sight most vigorous and acute in the mornings and evenings. Some others of this man's family were said to present the same remarkable features of complexion" [22]. Van de Zee-Dajaks sprekende, merkt Brooke op: "Albinoes are found amongst them, and are sad objects, though the natives are fond of such monstrosities; to a white man their appearance is a most distressing sight. . . . They do not appear to be so deficient in physical as mental capacity. The weakness of their eyes produces a nervous trembling, as if the pupil could not bear the light — the colour is of a faint pinkish tinge" [23]. Een ander schrijver, die hier genoemd moet worden,

---

17 Blume, Toelichtingen aangaande de nasporingen op Borneo van G. Müller, Indische Bij, dl. I, blz. 119 vv.

18 Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 160.

19 Bock, Reis in Oost- en Zuid-Borneo van Koetei naar Banjermassin, blz. 75.

20 Tijdschrift v. Nederl. Indië, jaarg. 1844, dl. III, blz. 215.

21 Van Lynden, Aanteekeningen over de landen van het stroomgebied der Kapoeas, Natuurkundig Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. II (1851), blz. 590.

22 Low, Sarawak, its inhabitants and productions, blz. 340.

23 Charles Brooke, Ten years in Sarawak, dl. I, blz. 62.

is Boyle. „The Dyaks”, lezen wij, „brought down with them an albino, a monstrosity which is not very rare in their country. He was a miserable looking wretch; his skin, of an unhealthy white, was almost concealed with great blotches of sun-freckle; his hair was of no known colour; his eyes were of a pale grey, but he was quite unable to raise them from the ground in consequence of the sun-glare from the river; he told us, in fact, that he never could look up for more than a glance when the sun was above the horizon. However, he was unmistakeably a white man, and the Dyaks rejoiced in him accordingly .... We were told that the parents of this specimen were both of the national colour, but that all his brothers and sisters were albinos, and also that several of his ancestors had shown the same peculiarity” [24].

Van de stammen in het Westen, noemen wij de Niasers. Opmerkelijk, zegt Von Rosenberg van hen, is het veelvuldig voorkomen van albino's, met eene witte huid, roode oogen, vuurrood hoofd- en sneeuwwit lijfhaar [25]. Uitvoerig beschrijft Dr. Durdik eenen albino-knaap, door hem te Goenong Sitoli waargenomen. Hij had een zwakken lichaamsbouw en leed aan groote lichtschuwheid met contractie van de pupillen; de pupil [26] was niet, zooals bij Europeesche albino's, rood, maar donkergroen. Overigens vertoonde hij alle uitwendige kenteekenen van een Europeesch kind, had eene zeer witte, teere huid, blonde wenkbrauwen en oogwimpers, en blonde haartjes over het geheele lichaam verspreid [27]. — Veelvuldiger dan op Nias, zijn de gevallen van albinisme op Bangka. Van de bewoners van dit eiland sprekende, zegt Dr. Mohnike: „Auffallend war mir das sehr häufige Vorkommen des Albinismus unter ihnen. Bei meiner zweiten Anwesenheit auf dieser Insel, wo ich auch den Zustand der Vaccine daselbst zu inspiciren hatte, fand ich in den verschiedenen Districten unter 993 Kindern 78 Albino's. Diese Erscheinung befremdete mich um so mehr, als ich auf Java kein einziges Mal, auf den Molukken so wie auf Sumatra aber nur sehr selten Fälle von Albinismus wahrgenommen hatte” [28]. Ook Dr. Epp maakt van albino's op Bangka

[24] Boyle, Adventures among the Dyaks of Borneo, blz. 95 vlg.

[25] Von Rosenberg, Der Malayische Archipel, blz. 145, en Het eiland Nias, blz. 24.

[26] Er staat: de choroidea, dat is dus — dit moet wel de bedoeling zijn — de kleur der choroidea, zooals die sich in de pupillen afspiegelt.

[27] Durdik, Genees- en verloskunde bij de Niasers, Geneeskundig tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. XXII, blz. 268.

[28] Mohnike, Banka und Palembang, blz. 52.

gewag, waarvan hij er eenige zag, „von weissrother Hautfarbe, blonden Haaren und lichtbraunen Augen; ihr Körper war stark behaart. Sie genossen einer guten Gesundheit und waren kräftig. Sie waren von Eltern erzeugt, die eine braune Haut, schwarze Augen und Haare hatten" [29]. — Onder de Maleiers schijnen albino's zeldzaam te zijn. Newbold zag er echter een, een knaap, op het schiereiland Malaka. „His skin of a reddish white, with blotches here and there, was thinly covered with short white hairs. The eyes were small and contracted; the iris of a very light vascular blue; the lids red, and fringed with short white lashes; the eyebrows scant and of the same colour; the pupil much contracted from the light.... He evinced an extreme sensibility to the stimulus of light, from which he almost constantly kept his eyes guarded, by shading them with his hands. He told us he could see better than his neighbours in imperfect darkness, and best by moonlight". Overigens was hij „by no means deficient in physical strength". De zuster van dezen knaap leed aan hetzelfde gebrek. Hunne beide ouders hadden echter de gewone kleur. De grootvader was weder een albino [30].

Uit het medegedeelde blijkt het, dat het albinisme bij de volken van den Indischen Archipel geen ongewoon verschijnsel is, ja bij enkele stammen, de Dajaks en de bewoners van Bangka, zelfs zoo veelvuldig voorkomt, dat het bijna gezegd kan worden bij hen endemisch te zijn. Hetgeen door alle schrijvers als kenteeken wordt opgegeven, is de witte of rose huidskleur, de witte, geelachtig witte, roodblonde of lichtbruine kleur van het hoofdhaar, en de witte kleur van de wenkbrauwen en wimpers en van de haren op het lichaam. Wat de oogen betreft, wordt slechts door een paar waarnemers (Dr. Jacobs en Von Rosenberg) de roode kleur als kenmerk daarvan opgegeven. Door de overigen worden echter de oogen [31] gezegd, blauw of lichtblauw, grijs, lichtbruin of donkergroen te zijn [31a].

---

[29] Epp, Schilderungen aus Holländisch-Ostindien, blz. 172.

[30] Newbold, Political and statistical account of the British settlements in the Straits of Malacca, dl. II, blz. 160 vlg.

[31] Normaal zijn de oogen, bij de volken van den Indischen Archipel, gitzwart of donkerbruin van kleur.

[31a] Onder kleur van de oogen verstaat men gewoonlijk de kleur van de iris. Het is echter aan te nemen, dat waar, in de geciteerde beschrijvingen van de albino's, zonder meer van de kleur der oogen gesproken wordt, daaronder zoowel die van de iris als van de pupillen bedoeld is. In geen geval zullen deze laatsten zwart schijnen.

Zonder onderscheid worden echter door bijna allen de lichtschuwheid en het vermogen, om in het duister of halfduister beter te zien dan bij klaarlichten dag, op den voorgrond gesteld. — Ofschoon het albinisme bepaaldelijk als een pathologisch verschijnsel moet worden beschouwd, schijnen de personen, daarmede behept, niet altijd zwakke of ziekelijke en geestelijk achterlijke of minder ontwikkelde individuen te zijn. Meerdere berichtgevers (Goldman, Dr. Meyer, Low, Brooke, Dr. Epp, Newbold) vermelden juist het tegendeel van de door hen waargenomen exemplaren. — Merkwaardig is de herhaaldelijk terugkeerende mededeeling (van Radermacher, Valkenaar, Dr. Meyer, D'Albertis, George Müller, Boyle, Dr. Epp, Newbold), dat de albino's uit normale ouders geboren zijn, die volstrekt niet aan het gebrek lijden, en het bericht, bij een paar der oudere waarnemers (Radermacher en Valkenaar), dat de kinderen van de albino's geene albino's zijn, de gewone huidskleur hebben. Hiertegenover staat het door velen (Dr. Meyer, D'Albertis, Van Lynden, Boyle, Low en Newbold) geconstateerde feit, dat het albinisme niet geisoleerd, doch bij meerdere of alle leden van hetzelfde gezin of van dezelfde familie zich voordoet. Ook de mededeeling van Newbold, dat de grootvader, en van Boyle, dat verschillende der voorouders van de door hen waargenomen albino's eveneens albino's zijn geweest, verdient bijzondere opmerking. Een en ander schijnt er op te wijzen, dat het albinisme erfelijk is, doch slechts atavistisch optreedt, dat wil zeggen niet rechtstreeks op de kinderen, doch, met overspringing van een of meer geslachten, op latere descendenten overgaat [32]. — Wat overigens de aetiologie van het albinisme betreft, wil Dr. Blume het veelvuldig voorkomen van dit gebrek bij de Dajaks aan het verblijf in de bosschen toeschrijven. „Geen wonder", zegt hij, „dat de Dajaks, en vooral het vrouwelijk geslacht, als van een slapper en lymphatischer gestel, nog al dikwijls aan dezen ziekelijken toestand, die op Java tot de zeldzaamheden behoort, zijn blootgesteld, daar zij hun leven in donkere wouden verslijten, waarin de altijd vochtige dampkring als opgesloten blijft en schaars door

---

[32] De erfelijkheid van het albinisme, ofschoon bij de dieren geconstateerd, is bij de menschen nog niet aangetoond. Dr. Andree merkt hieromtrent op: „Erblichkeit des Albinismus würde mit den Beispielen aus dem Tierreich vor Augen an und für sich nichts auffallendes haben; er ist aber bei den Menschen nicht nachgewiesen und es muss berücksichtigt werden, dass bei den Albinotieren bewusste Züchtung vorliegt. Nur Mollien giebt an — und zwar nach Hörensagen — dass die in Senegambien untereinander heiratenden Albinos wieder Albinokinder zeugten. Dagegen

winden gezuiverd wordt" [33]. Van de bewoners van Bangka merkt Dr. Mohnike op, dat zij op hem den indruk maakten, "als ob sie im Allgemeinen nicht allein minder gut genährt, sondern auch von einer viel schwächlicheren Körperconstitution wären als die meisten andern malaiischen Volksstämme auf den indischen Inseln", en wil hij hierin de oorzaak zoeken van het veelvuldig optreden van het albinisme bij hen [34]. Anders Dr. Meyer. "Es dürften", merkt hij, van de Papuwa's sprekende, op, "diese Fälle von Albinismus in dem Heirathen innerhalb der Familie oder des engeren Stammes ihren Grund haben" [35]. Deze meening behoeft hier geen uitvoerige wederlegging. Het leerstuk der schadelijkheid van consanguinaire huwelijken voor de progenituur, vroeger algemeen als bewezen aangenomen, is in den laatsten tijd op goede gronden meer en meer betwijfeld geworden [36].

Gaan wij nu de volksbeschouwingen na ten aanzien van de albino's. Dat hun eene bovennatuurlijke afkomst wordt toegekend, en, in verband daarmede, zij òf met minachting behandeld en geschuwd worden òf bij hunne medeburgers in aanzien staan, kan geene verwondering baren [37]. Allereerst wijzen wij op de Niasers. Deze

bestätigen aber eine ganze Reihe von unabhängigen und zuverlässigen Beobachtern das Gegenteil, dass nämlich von Albinoeltern normale Kinder gezeugt wurden: Powell für Neu-Britannien, de Rochas für Neu-Kaledonien, Wilson für Zentralafrika" (Andree, Ethnographische Parallelen und Vergleiche, blz. 254. Zie ook: blz. 240). Aan de mogelijkheid van het atavistisch optreden van het albinisme schijnt dus door Dr. Andree niet te zijn gedacht, en blijft een nader onderzoek in deze richting gewenscht.

[33] Blume, Toelichtingen aangaande de nasporingen op Borneo van G. Müller, Indische Bij, dl. I, blz. 120, noot.

[34] Mohnike, Banka und Palembang, blz. 52.

[35] Meyer, Anthropologische Mittheilungen über die Papuas van Neu-Guinea, blz. 16.

[36] Zie onder anderen het uitvoerige werk van: Huth, The marriage of near kin, *passim*. — Dat albinisme een gevolg zou zijn van consanguinaire huwelijken, is meermalen beweerd. Dr. Andree (Ethnographische Parallelen und Vergleiche, blz. 253 vlg.) merkt hieromtrent op: "Die von verschiedenen Seiten ausgesprochene Ansicht, dass Albinismus eine Folge consanguiner Ehen seien, scheint keinen Grund zu haben; Emin Bey (Dr. Schnitzer) widerspricht derselben mit Rücksicht auf Zentralafrika und Raseri, welcher die italienischen Albinos untersuchte, ist derselben Meinung".

[37] Dat dezelfde beschouwingen ook elders voorkomen, heeft Dr. Andree (O. c., blz. 240 vlg.) met verscheidene voorbeelden aangetoond. — Hier willen wij nog opmerken, hoe evenzeer ten aanzien van albino-dieren dergelijke voorstellingen bestaan. Men herinnere zich slechts de vereering van den witten olifant in Siam en Pegu.

noemen eenen albino *ono'm-bela*, dat is: kind van eenen *bela* of boozen geest, want zij gelooven dat zulk een wezen de vrucht is van den bijslaap van eene vrouw met eenen bela. Dikwijls, zegt Von Rosenberg, maken ongehuwde zwangere vrouwen van dit geloof gebruik, en beweren, dat zij door eenen bela verkracht zijn. In dat geval wordt de bevalling afgewacht: blijkt het kind bij de geboorte geen albino te zijn, dan ondergaat de vrouw de gewone straf, welke op zwangerschap buiten het huwelijk gesteld is. De geboorte van eenen albino wordt overigens, volgens Dr. Durdik, als een onheil beschouwd, en is voor de moeder eene groote schande. Slechts als de vader overtuigd is, dat de booze geest zijne gedaante heeft aangenomen, om de vrouw te bedriegen, laat hij het kind opgroeien, in de hoop dat later de kleur van de huid bruingeel en de haren zwart zullen worden. Is dit tot het vijftiende jaar niet gebeurd, dan wordt er iemand gehuurd, om den albino te vermoorden, zoodat op Nias geene volwassen albino's worden aangetroffen. Intusschen schijnt dit niet zoo algemeen te gebeuren, zooals uit de mededeelingen van Von Rosenberg blijkt. Volgens dezen worden de albino's in het leven gelaten, doch strekken zij tot speelbal van oud en jong. Het exemplaar, dat Von Rosenberg zag, was dan ook daardoor geheel verstompt en verdierlijkt. Volwassen geworden, kan de albino zelfs eene vrouw bekomen, doch is de te betalen bruidschat grooter dan gewoonlijk. Voorbeelden dat eene albino-vrouw tot een huwelijk is gekomen, zijn echter, volgens Von Rosenberg, niet bekend [38].

De beschouwing, dat eene vrouw, die eenen albino ter wereld brengt, op eene bovennatuurlijke wijze bevrucht is, vindt men bij meer volken van den Archipel. "The credulous Malays", zegt Newbold, "imagine that the Genii have some furtive share in the production of such curiosities, though this they tell as a great secret". Anders echter dan bij de Niasers, worden bij de Maleiers de albino's juist daarom met bijgeloovigen eerbied beschouwd en na hunnen dood zelfs vereerd. Zoo werd het graf van den grootvader van den door New-

---

In den Indischen Archipel wordt de witte buffel (zie noot 2 hierboven) alleen als trek- of lastdier gebruikt, doch nooit geslacht, omdat, naar het heet, het gebruik van het vleesch schadelijk is voor de gezondheid (Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, blz. 373; Veth, Java, dl. I, blz. 584; Coolsma, Soendaneesch woordenboek, i. v. *bule*).

[38] Zie voor het in den tekst medegedeelde: Von Rosenberg, Het eiland Nias, blz. 24, 41 en 102, en Der Malayische Archipel, blz. 145, 155—156 en 167; Durdik, Genees- en verloskunde bij de Niasers, Geneeskundig Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. XXII, blz. 262 vlg.

bold beschreven albino-knaap, die eveneens, gelijk reeds werd opgemerkt, een albino was, heilig gehouden, en werden geloften daarbij afgelegd [39]. — Bij de stammen van Centraal-Celebes bestaat het geloof, dat albino's kinderen zijn van vrouwen, die met de *angga's* of geesten der voorouders gemeenschap hebben gehad [40]. Op de Ceramlaoet- en Goram-eilanden staan de albino's in zeker aanzien, dewijl zij kinderen zijn van vrouwen, die tegen den ochtend door de morgenster bevrucht zijn geworden, terwijl zij bij de Amboneezen aan eene vallende ster op die wijze het aanzijn te danken hebben [41].

Van de overige volken vinden wij niet medegedeeld, welke de beschouwingen zijn ten aanzien van de albino's. Zooveel is echter zeker, dat zij, noch bij de Dajaks, noch bij de Papuwa's van de Geelvinksbaai, geminacht zijn of als verstootelingen worden beschouwd. Integendeel, "the natives are fond of such monstrosities", meent Brooke, eene getuigenis die bevestigd wordt door Boyle, waar deze zegt, dat de Dajaks in de witte kleur van de albino's behagen vinden [42]. Van de door hem waargenomen albino-vrouw deelt Dr. Meyer mede, dat zij vele minnaars had. "Man schien den starken Contrast ihrer Hautfärbung mit der eigenen zu lieben und sie mit keinerlei Abneigung zu betrachten" [43]. Ook bij de Balineezen schijnen de albino's, zooals Dr. Jacobs ons berichtte, volstrekt niet verafschuwd of gemeden te worden. Degenen, die Dr. Jacobs zag, bewogen zich ten minste schijnbaar vrij onder de menigte.

Op eene eigenaardige positie, die de albino's soms innemen, hebben wij nog de aandacht te vestigen. Bekend is het, dat, gelijk voorheen vaak aan de Europeesche hoven gebeurde, zoo ook door de Javaansche en Maleische vorsten voor hun vermaak personen worden gehouden, die mismaakt zijn of aan eenig gebrek lijden, als: dwergen, gebochelden, enz. [44]. Tot deze personen nu behooren

---

[39] Newbold, Political and statistical account of the British settlements in the Straits of Malacca, dl. II, blz. 160 vlg.

[40] Riedel, De oorspronkelijke volksstammen van Centraal-Celebes, Bijdragen tot de T. L. en Vk. van Nederl. Indië, 5e volgreeks, dl. I, blz. 78.

[41] Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 75 en 176.

[42] Zie blz. 112 en 113 hierboven.

[43] Meyer, Anthropologische Mittheilungen über die Papuas von Neu-Guinea, blz. 15 vlg.

[44] Zie onder anderen: Niemann, Maleische Chrestomathie, dl. I, Aanteekeningen, blz. 14. — Zelfs in de Gouvernementslanden op Java ziet men, hoe de regenten

ook albino's. Zoo zag de Heer Van der Pant, nog in het jaar 1878, te Soerakarta twee dergelijke wezens, die aan den Soesoehoenan behoorden als *kalangĕnan*, als voorwerpen van vermaak [45]. Reeds in vroegere tijden schijnen de albino's op die wijze aan de Javaansche hoven te hebben verkeerd. Prof. Kern vestigde onder anderen mijne aandacht op eene oud-Javaansche oorkonde uit het begin van de negende eeuw, waaruit blijkt hoe door tusschenkomst van eenen *bule*, dat is: een albino, die blijkbaar een gunsteling was van den vorst, aan dezen een verzoek werd gedaan. Ook op Sumatra worden blijkbaar albino's tot vermaak door de vorsten gehouden. In de *undang-undang* van de Pasĕmah-landen vindt men onder anderen de bepaling: "Indien er in de marga (het district) personen met bochels (*bungkok tjabol*), albino's (*orang buli*), personen met kroes haar (*orang wandan keritang*) of dwergen (*orang dangkak pandak*) gevonden worden, mogen die aldaar niet aangehouden worden, maar moeten aan den pasirah (het districtshoofd) worden gebracht, die hen verder aan den vorst te Palembang opzendt" [46]. Evenzoo geldt in het Maleische rijk van Matam, in de Wester-Afdeeling van Borneo, het voorschrift, dat albino's, dwergen, enz., *ulur*, slaven, moeten worden bij den vorst. Misschien dat zij ook hier als "voorwerpen van vermaak" worden gebruikt, hoewel het heet, dat de veroordeeling tot den slavenstand geschiedt, dewijl dergelijke personen als onheilbrengend worden beschouwd [47].

Alvorens te eindigen, moeten wij nog hier met enkele woorden over het voorkomen van het *partieele albinisme* bij de volken van den Indischen Archipel spreken. Bij dit partieele albinisme zijn maar enkele gedeelten van de huid van pigment ontbloot en dus wit. Dergelijke witte huidvlekken nu kunnen het gevolg zijn van eene

---

vaak dergelijke personen in hun gevolg houden, zich bij voorbeeld den zonnescherm doen nadragen door dwergen of andere menschelijke gedrochten (Hardouin en Ritter, Tooneelen uit het leven, karakterschetsen en kleederdrachten van Java's bewoners, blz. 105 vlg.).

[45] *Kalangĕnan* = wat tot vermaak of verlustiging strekt van een vorst, zooals: een lusttuin, priëel, bijzit, hofnar, een mooi paard, een mooie hond of vogel, enz. (Roorda-Vreede, Javaansch woordenboek, i. v. [illegible]).

[46] Gersen, Oendang-oendang of verzameling van voorschriften in de Lematang-Oeloe en Ilir en de Pasemah-landen, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XX, blz. 125, art. 38.

[47] Von de Wall, Matam, Simpang, Soekadana, de Karimata-eilanden en Koeboe, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XI, blz. 28 vlg.

ziekte, en dus tijdens het leven verworven wezen (vitiligo, alphus, enz.), of aangeboren zijn. Alleen om het partieele albinisme, als aangeboren anomalie, is het ons hier te doen. Men treft het onder anderen aan bij de Niasers en bij de Menangkabausche Maleiers van Midden-Sumatra. "Ook gedeeltelijke kleurveranderingen, of beter gezegd ontbreken van kleurstof aan de huid, worden dikwijls gezien", zegt Von Rosenberg van de eerstgenoemden [48]. Wat de Menangkabausche Maleiers betreft, zag de Heer Van Hasselt onder hen "eenige mannen en vrouwen, wier huid groote roomgele vlekken vertoonde, die bij een enkelen ietwat rose getint waren. Die vlekken waren zeer onregelmatig over het lichaam verspreid; terwijl soms de eene arm de natuurlijke, donkerbruine, kleur had, was de andere geheel geel, en waren de beenen en het gelaat gevlekt. Niemand hunner had roode oogen, maar wel waren de wenkbrauwen en oogleden wit". Naar men den Heer Van Hasselt zeide, waren allen met die vlekken geboren [49]. Als een partieel albinisme, doch dan van lichteren graad, is misschien ook het *panau* te beschouwen. Zoo noemen de Maleiers vlekken op de huid van eene eenigszins lichtere kleur dan de huid-zelve, welke vlekken tot de schoonheden van het lichaam gerekend worden [50]. Ook bij de Atjehers is dit het geval, bij wie dergelijke vlekken *panée* heeten [51].

---

[48] Von Rosenberg, Het eiland Nias, blz. 24.

[49] Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, blz. 5.

[50] Von de Wall-Van der Tuuk, Maleisch woordenboek, i. v. ڤانو. Zie ook: Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, blz. 4.

[51] Van Langen, Woordenboek der Atjehsche taal, blz. 178, i. v. *panée*. — Eene gevlekte huid wordt bij meer volken mooi gevonden. Waar de vlekken niet van nature aanwezig zijn, brengt men ze door kleursel op de huid. Zoo bij de Balineezen. Eene gewoonte is het bij hen, zich de huid pleksgewijze met boreh, eene soort van gele zalf, in te smeren, omdat eene gevlekte huid bijzonder geliefd is (Catalogus der Afdeeling Nederlandsche Koloniën van de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam, Groep II, blz. 49).

DIE SEELENZAHL DER EINZELNEN EINGEBORNEN STÄMME DER PHILIPPINEN.

VON

PROF. F. BLUMENTRITT.

Die Seelenzahl der einzelnen philippinischen Eingebornenstämme ist zum ersten und letztenmal im Jahre 1865 von der spanischen Regierung mitgetheilt worden. Sind auch diese Mittheilungen, wie ich es im Jhrgg. 1887 der Berliner Zeitschrift für Erdkunde im einzelnen nachgewiesen habe, nicht zuverlässig, so waren sie doch allen Freunden der philippinischen Bevölkerungsstatistik sehr willkommen. Leider scheint seit dieser Zeit nichts mehr in dieser Beziehung zu geschehen sein, wenigstens finde ich keine dies bezügliche Bemerkung in den mir zu gebote stehenden Censuslisten, auch auf private Anfragen habe ich nur verneinende Antworten erhalten.

Wenn ich nun heute es wage, die einzelnen Volksstämme der Philippinen nicht nur anzuführen, sondern auch deren Seelenziffer anzugeben, so bin ich mir wohl bewusst, dass meine Zahlen nur einen relativen Wert besitzen, obwohl ich bei der Berechnung und Schätzung mit aller Vorsicht und Bedächtigkeit vorgegangen bin.

Meine Ziffern sind in drei Spalten eingetheilt. Die erste Spalte enthält jene Ziffer, zu welcher ich durch Schätzung, spanischen und französischen Quellen folgend, gekommen bin. Die Ziffern der zweiten Spalte resultieren aus der Berechnung der natürlichen Vermehrung durch Überschuss der Geburten über die Sterbefälle, mit Berücksichtigung der Choleraepidemien von 1884 und 1889. Bei der dritten Spalte nahm ich die Bevölkerungsziffer der Philippinen mit 7½ Millionen an (wie man dies allgemein thut, ohne Rücksicht auf die letzte Censusziffer) und berechnete nun die Seelenzahl der einzelnen Stämme nach demselben Procentsatz, den in der Gesammtbevölkerungsziffer von 1865 die einzelnen Stämme eingenommen hatten, natürlich auch die geänderten Verhältnisse in Betracht ziehend. Dies

gilt aber nur für die civilisierten und christlichen Stämme, bei den heidnischen und mohamedanischen Stämmen hat seit 1865 durch die Eroberung und Occupation damals unabhängiger Territorien sich das Verhältnis zu der Zählung von 1865 so total umgeändert, dass es mir unmöglich war, die Berechnungsmethode der Spalten II u. III auf sie anzuwenden.

Wegen Mangels jeglicher Daten konnte ich die Alimut, Altasanen, Bayabonanen, Bouayananen, Bujuanos, Bulalaçaunos, Bungananen, Calingas, Dulanganen, Gamunang, Guimbahanos, Ifumangies, Ilamut, Ileabanen, Irapis, Isinays, Itetapanen, Ituis, Jumangi, Nabaguganen, Panuipuyes, Tagabaloyes, Tagabawas, Tinitianos, u. Tinivayanes nicht in die Tabellen einstellen.

A. Civilisierte sind christliche Stämme.

NAMEN.			
Adang	1,000	—	2,800
Agutainos	2,200	2,700	—
Bikol oder Vicol	380.000	421,000	451,900
Bisayas oder Visayas	1,700,000 — 2,500.000	2,794,000	2,927,300
Cagayanes	82,000	80,000	83,200
Calamianos	5,000	3,800	3,900
Coyuvos	8000 — 13,000	18,000	19,100
Ilocanos	460,000	428,000	512,400
Pampangos	250,000	277,000	279,700
Pangasinanes	300,000	313,000	380,300
Tagalog:	1,250,000	1,677,000	1,759,000
Zambales:	70,000	93,000	99,700

B. Heidnische oder nur theilweise zum Christenthum bekehrte Stämme.

Abakas	800 — 1,000,	Gaddanen	10,000
Abra-Igorroten	6,000	Guiangas	6,000
Apayaos	3,000?	Guinaanen	6,000
Aripas	1,000?	Ibilaos	4,000
Atáas (de Mindanao)	21,000	Ifugaos	23,000
Bagobos	10 — 12,000	Igorroten	40,000
Balugas:	3,000	Ilongoten	4,000
Bilanes:	3 — 4,000?	Irayas	3,000
Bontok-Igorroten:	10,000	Italonen	5,000?
Bukidnon (Mindanao)	20,000	Malaueg	3,000?
Bukitnon (Negros)	40,000	Mamánuas	2 — 3,000
Calàganen	2,000?	Mandayas	30,000
Carolanos	2,400 — 9,000	Manguangas	80,000?
Catalanganen	3,000?	Manguianen	30,000
Catubanganen	500?	Manobos	22,000
Dadayag	2,000	Mayoyaos	4,500

Mundos . . . . . 5000 — 17,000	(Suflin-Igorroten . . . . . . 6,000)
Negritos 20,000	Tagabelies 10,000
Pungianen 2,400	Tagacaolos . . . . . 12 — 14,000
Quianganen 6,000	Tagbanuas . . . . . 20 — 30,000
Samals 2,000	Tinguianen 16,000
Silipanen . . . . 2,400?	Tirurays . . . . 8 — 10,000
Subanos . . . . 20 — 70,000	

C. Mohamedaner.

Suluaner . . .	200,000—500,000.
Illanos	
Lutaos	
Maguindanaos . .	
Sâmales	

Leitmeritz, 3 November 1889.

PALI-HANDSCHRIFTEN VAN 'S RIJKS ETHNOGRAPHISCH MUSEUM TE LEIDEN.

DOOR

H. KERN.

Onder de geschenken waarmede de Heer Hamel, gewezen Consul-generaal te Bangkok, het Ethnographisch Museum te Leiden verrijkt heeft, behooren ook ettelijke handschriften op palmblad. Toen ik op verzoek van den Heer Schmeltz die handschriften onderzocht, bleek mij dat alle geschreven waren in dezelfde karakters, namelijk in een soort van Cambodja-schrift, doch in verschillende taal. Drie er van zijn in 't Pāli, de vier overige in eene mij onbekende taal. Eene korte beschrijving van de Pāli-handschriften zal wellicht dezen of genen welkom zijn.

Het HS. gemerkt N°. 207, in 18 bladen, is het bekende, Kammawācaṁ betitelde formulierboek der Buddhistische geestelijken. Een gedeelte van de verzameling is in der tijd uitgegeven door Prof. Fr. Spiegel [1]; omtrent den aard der k a m m a 's in het formulierboek vindt men het noodige bij Childers, Dictionary of the Pâli language, p. 180, vg., en in Spence Hardy's Eastern Monachism, p. 44, 207 en 283. De titels der verschillende handelingen, aan het einde van elke afdeeling, luiden in het alles behalve correcte HS. als volgt:

Upasampadā kammaṁ niṭṭhitaṁ	fol.	6, b.
Kaṭhinakammaṁ samuhataṁ (!) niṭṭhitaṁ	〃	7, b.
Sīmaṁ samuhataṃ (!) kammaṁ niṭṭhitaṁ	〃	8, a.
Sīmaṁ samuhanataṁ (!) kammaṁ niṭṭhitaṁ . , .	〃	〃 〃
Sīmaṁ samattaṁ (!) kammaṁ niṭṭhitaṁ	〃	9, b.
Abbhānakammaṁ niṭṭhitaṁ	〃	18, b.

Zoowel in deze onderschriften als in den tekst komen verscheidene fouten voor; zoo is voor s ī m a ṁ s a m u h a n a t a ṁ te lezen s. s a m û h a t a ṁ of s ī m a s a m ū h a n a n a ṁ, en het eerste s ī m a ṁ s a-

---

[1] Kammavâkya (Bonn 1841) en Anecdota Palica (Leipzig 1843).

muhataṁ schijnt eene vergissing te zijn voor eenen geheel anderen titel, namelijk ticīwarena wippawāso, dat één regel verder staat. Samatta is eene fout voor sammata.

Een tweede handschrift bevat dezelfde verzameling formulieren. Beide MSS. zijn netjes geschreven en verguld op snede; er is dus aan 't uiterlijk zorg genoeg besteed, maar de tekst is verre van correct, zoodat men geen hoogen dunk opvat van de geleerdheid der Siameesche monniken.

Het derde HS., gemerkt No. 36, groot 13 bladen, bevat insgelijks verschillende stukken: vooreerst de bekende Buddhistische geloofsbelijdenis; wijders de tien sikkhāpadāni of zedelijke geboden. Daarna volgt het verhaal van den monnik, die door een giftige slang gebeten stierf. Het is hetzelfde verhaal, maar in andere redactie, dat wij ook aantreffen in Culla-Vagga 5, 6 (uitgave van Prof. H. Oldenberg). De monnik draagt den mij van elders onbekenden zonderlingen naam Girimānanda, waarnaar het verhaal dan ook genoemd is: Girimānanda-suttaṁ.

Zoo de drie Pāli-handschriften ons, wat den inhoud betreft, nagenoeg geheel bekend waren, en zij dus onze kennis niet vermeerderen, hebben zij toch deze waarde vóor ons, dat zij, voor zoover mij bekend, de eenigste MSS. hier te lande zijn, die gemelde schriftsoort vertoonen. Uit den vorm van dat schrift is mij duidelijk geworden, hoe Prof. Spiegel in zijne voormelde uitgave van het Kammawākya telkens utti heeft voor ñatti; het karakter voor de ña vertoont namelijk groote gelijkenis met dat voor de *u*. In het Singhaleesche schrift lijkt de ña niets op de *u*; hierin kan de vergissing nooit ontstaan zijn.

JALOGRA.

DOOR

H. KERN.

Het Jav. [Javanese script], minder juist ook [Javanese script] gespeld, is gelijk men weet het hooge woord voor [Javanese script], fluim. Neemt men in aanmerking dat [Javanese script] eigenlijk hetzelfde woord is als 't Oudjavaansche *ryak*, stroom, dan komt men van zelf tot de gevolgtrekking dat ook [Javanese script] oorspronkelijk niets anders zal zijn dan eene Sanskritvertaling van *ryak* en eene verbastering van *jalaugha*, d. i. waterstroom, stroom waters. Nadat *ryak* zijne beteekenis van „stroom" verloren had, bleef ook het gelijkwaardige *jalaugha*, hetwelk in 't Jav. klankstelsel [Javanese script] moest worden, alleen in eene eigenaardig beperkte beteekenis bewaard. De *r* in de hedendaagsche uitspraak van het woord is „anorganisch", gelijk bijv. ook in [Javanese script] voor *sang-hyang-we*, daggod, [Javanese script] voor [Javanese script], e. dgl.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der **Bijdragen** en **Werken**, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

Uitgaven van MARTINUS NIJHOFF, te 's-Gravenhage.

MEKKA

VON

Dr. C. SNOUCK HURGRONJE.

HERAUSGEGEBEN VON "HET KON. INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERL.-INDIË."

Erster Band: Die Stadt und ihre Herren.

Zweiter Band: Aus dem heutigen Leben.

Twee deelen roy. 8vo. met Atlas van 36 platen.

Prijs *f* **20.—.**

Een **Prospectus** wordt gratis verzonden op *franco* aanvraag.

Supplement op het

Boegineesch-Hollandsch Woordenboek

DOOR

Dr. B. F. MATTHES,

Afgevaardigde van het Ned. Bijbelgenootschap op Celebes.

Een deel roy. 8vo. *f* **3.—.**

Het **Woordenboek** zelf verscheen in 1874 onder den titel:

BOEGINEESCH-HOLLANDSCH WOORDENBOEK,

met Hollandsch-Boegineesche Woordenlijst en verklaring van een tot opheldering bijgevoegden **Ethnographischen Atlas.**

Een deel roy. 8vo. met Atlas in gr. folio Prijs *f* **20.—.**

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS. — VIJFDE DEEL.

(DEEL XXXIX DER GEHEELE REEKS.)

TWEEDE AFLEVERING.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1890.

INHOUD.

SUMATRA'S WESTKUST VAN 1836—1840.

DOOR

E. B. KIELSTRA.

EERSTE HOOFDSTUK.

Zending van Steinmetz. — Zijn verslag omtrent den toestand in Januari 1836. — Verslag van den resident omtrent den geest der bevolking en de door hem getroffen maatregelen. — Beslissing der regeering; vermeerdering der troepenmacht, vervanging van den luitenant-kolonel Bauer door den generaal-majoor Cleerens; wijziging der operatieplannen. — Instructie voor Cleerens. — Onderhandelingen met Toewankoe Imam. — Hervatten der vijandelijkheden.

Uit ons opstel „Sumatra's Westkust van 1833—1835" heeft de lezer kunnen zien, dat de toestand voor Bondjol, en dientengevolge ook in andere gedeelten der residentie, tegen het einde van het jaar 1835 verre van bevredigend was.

De Indische Regeering had echter geen voldoende gegevens om te beoordeelen, wat verder zoude moeten worden gedaan. De luitenant-kolonel Bauer, zelf sukkelend en nagenoeg van alle persoonlijke hulp verstoken, hield haar onvoldoende op de hoogte van den gang van zaken.

Zij had daarom reeds, bij besluit van 6 November 1835 nº. 2, bepaald dat de 1e luitenant van den algemeenen staf W. Cyré en de 1e luitenant der genie P. G. Van Blokland ter beschikking van den militairen commandant van Sumatra's Westkust zouden worden gesteld; maar bij haar besluit van 13 November 1835 nº. 4 overwoog zij nader, dat deze voorziening „niet dadelijk, maar slechts na eenig tijdsverloop ten gevolge zou hebben dat meer omstandige berichten omtrent de gesteldheid van zaken op het tooneel van den oorlog zouden worden ontvangen; dat het intusschen wenschelijk was, eenige voorloopige inlichtingen deswege zoo spoedig mogelijk in te winnen, en dat dit doel zou kunnen worden bereikt door aan de beide genoemde officieren nog een derde toe te voegen, bestemd

om met het vaartuig, dat hen gezamenlijk naar Padang zou overvoeren, naar Batavia terug te keeren, voorzien van de berichten waarmede zoowel de civiele als militaire chefs hem zouden belasten, en met de kennis, die hij noodzakelijk door zijne dagelijksche aanraking met dezen en door eenig verblijf op het tooneel des oorlogs zou opdoen.″

Deze zending werd ″opgedragen aan den 1n luitenant C. P. C. Steinmetz, adjudant van den luitenant-gouverneur-generaal, met uitnoodiging aan den resident en den militairen commandant van Sumatra's Westkust, om dien officier alle mogelijke hulp te bewijzen tot het bereiken van het doel zijner zending, en hem, hetzij schriftelijk of mondeling, al die berichten te verschaffen welke tot eene volkomen kennis van den tegenwoordigen stand van zaken kunnen leiden″; terwijl den heer Steinmetz werd gelast, ″bij zijne terugkomst te Batavia een omstandig verslag van den afloop zijner zending in te dienen.″

Steinmetz ging dientengevolge in November 1835 te Batavia scheep, stelde zich na aankomst te Padang hier zooveel mogelijk op de hoogte en vertrok vervolgens naar het tooneel des oorlogs, waar hij den 8n Januari 1836 aankwam en weinige dagen bleef. Zijn verslag is van groot belang; zoowel omdat het ons den toestand op dat oogenblik doet kennen, als omdat het van grooten invloed was op de verder door de regeering getroffen maatregelen. De Gouverneur-Generaal schreef den 30n October 1837 no. 20 aan den Minister van Koloniën dat Steinmetz, ″in 1835 naar Bondjol gezonden om het Gouvernement met den waren staat van zaken bekend te maken,″ door ″zijne militaire kennis en daarop gegrond oordeelkundig verslag den Gouverneur-Generaal had in staat gesteld om die maatregelen te nemen welke eindelijk tot den val van Bondjol geleid hadden, en alleen daarom niet eerder met een gunstigen uitslag waren bekroond geworden wijl de onbekwaamheid van een bevelhebber ze niet wist te benuttigen.″

Wij laten derhalve hier een uittreksel uit bedoeld verslag volgen. [1]

— — — ″Te Bondjol aangekomen (8 Jan. 1836) leerde ik den staat van zaken uit een ander en minder voordeelig oogpunt beschouwen dan ik tot nu toe gedaan had; en ik moet onbewimpeld verklaren

[1] Het is vreemd, dat Lange met geen enkel woord van de zending van Steinmetz melding maakt (ofschoon zij hem, blijkens de 2e noot op bl. 111 van het IIe deel, niet onbekend kan zijn geweest), en (bl. 112) de in Februari 1836 getroffen maatregelen voorstelt als het gevolg van een door Bauer opgehangen tafereel van den stand van zaken.

dat die gesteldheid op dit oogenblik in den volsten zin van het woord kan genoemd worden slecht, hoewel niet hopeloos; spoedig aangebrachte en zeker werkende hulpmiddelen alleen zijn het, die ons uit de gevaarlijke positie kunnen redden waarin wij ons in de Padangsche Bovenlanden bevinden.

„De oorlog met Bondjol heeft ons tot dat alternatief gebracht; ik zoude, om duidelijk te zijn, hier met de geschiedenis van dien oorlog en der plaats gehad hebbende operatiën moeten beginnen, doch hiervoor ontbreken mij de gegevens. Laat het dus voldoende zijn te herinneren dat de luitenant-kolonel Bauer last had, Bondjol te nemen; dat na de verrassing van Matoea de onderhandelingen met Bondjol zijn afgebroken; dat in April 1835 de militaire operatiën zijn begonnen tegen Bondjol, van Matoea en het circa 14 palen verder gelegen Bambang uit; dat de troepen weinig of geen tegenstand in dat allermoeielijkst terrein, ook niet bij de rivier Massang, ontmoet hebben en zeer spoedig te Koempoelan waren, ruim 1½ uur van Bondjol gelegen, in eene kleine met bergen omgeven kom, die van de kom, waarin Bondjol ligt, gescheiden wordt door eenen zeer steilen bergpas; dat het nemen van eenige vijandelijke liniën bij Koempoelan, het aanleggen eener versterking enz. enz. geduurd heeft tot in de laatste helft van Juni. en dat toen de doortocht door de bergpas naar Bondjol over den berg Tjampa, het met veel verlies nemen van Padang lawas, beneden dien berg naar de zijde van Bondjol, en het nemen van positie in de vlakte van Bondjol heeft plaats gevonden; de operatiën duren dus nu reeds 10 maanden, en de troepen zijn 7 maanden in genoemde vlakte gelegerd.

„Deze vlakte, kom of vallei van Bondjol wordt gevormd of begrensd door het gebergte, dat van den Ophir afdaalt, ten Westen; door ander hoog gebergte, van een anderen vulkaan afdalende, ten Noorden; door hoog gebergte aan de grenzen van de L Kota's ten Oosten, en door hoog gebergte van de VII Loerahs ten Zuiden.

„In die vlakte komen de volgende bergpassen uit:

ten Westen, die van Alahan Mati;

ten Noorden, die van Loeboe Sikaping;

ten Oosten, verscheidene van de L Kota's;

ten Zuiden, die van de VII Loerahs en Matoea, of de vroeger bestaan hebbende groote weg, die noordwaarts over Loeboe Sikaping naar het Fort Amerongen (Rau) liep; het vroeger bestaan hebbende fort van Bondjol lag waar nu de kampong Aleh is.

„Voorts wordt de vlakte nog begrensd, ten Westen, door eene

groote breede rivier, die uit de bergpas van Loeboe Sikaping zuidwaarts loopt door de bergpas van Koempoelan en zich waarschijnlijk verder zuidwaarts in de Massang stort.

„Eenige kleine bergstroomen doorsnijden de vlakte en storten zich daar in de rivier. De geheele uitgestrektheid der vlakte schat ik op 15,000 passen in omtrek; hare grootste breedte, 3000 passen, is ten Noorden van Bondjol.

„De hoofdversterking Bondjol ligt, wanneer men van Koempoelan in de vlakte nederdaalt, rechts op c.c. 1500 passen van het begin van het vlakke gedeelte, dat hier het smalst is; ten Zuiden en Oosten was Bondjol gedekt door eene menigte versterkingen, op de toppen van het zich aldaar bevindende lager gebergte aangelegd.

„Bij den opmarsch is de troep daarlangs getrokken; de eerste positie waarin wij ons versterkt hebben was de redoute, door kapitein Sutherland gecommandeerd, en de daarop volgende die welke vlak voor Bondjol ligt [1].

„Gedurende den opmarsch reeds en tijdens het eerste verblijf in de eerste positie had men zooveel te lijden van het vuur uit de bentings des vijands, van de toppen der evengenoemde lagere bergen, dat men verplicht is geweest, alvorens tot den hoofdaanval op Bondjol over te gaan — die men dan ook meende dat door het vuur van die bentings mislukken zoude —, eerst al die gedetacheerde werken te nemen, waarin men dan ook langzamerhand geslaagd is (vooral door den moed en de volharding van den 1n luitenant Raaff, die met zijne Boegineezen achtereenvolgend negen van die bentings 's nachts aangevallen en genomen heeft) in zooverre, dat van die zijde alleen nog bezet zijn gebleven de tegen Bondjol aansluitende bergen, waarop de vijand eene linie heeft, met geschut — waarschijnlijk een 3-℔er en eenige lilla's — bewapend. [2]

Intusschen hadden nog andere colonnes tot de operatiën medegewerkt.

Van de Westzijde was de 2e luitenant Schultze, met een detachement infanterie en de hulptroepen van Mandaïling, over Alahan mati opgemarcheerd en doorgedrongen. Alahan mati, dat door ons bezet was geworden, viel echter tegelijk met Koempoelan af, en met moeite is de bezetting door kapitein Vogel vandaar gehaald [3]; luitenant

[1] Dit zijn de redoutes XIV en XVIII op de kaart van de „Vallei van Alahan Pandjang” (Lange, II.)

[2] Nl. de linie op de Boekit Terdjadi en eene sterkte tusschen deze en batterij XIbis gelegen.

[3] Zie Lange, II, bl. 106.

Schultze, met zijne Mandaïlingers, waarvan de regent gesneuveld is, heeft dus die gemeenschapslijn moeten abandonneeren en heeft zich met de troepen voor Bondjol vereenigd.

„Van de L Kota's was de luitenant Schouten met een detachement infanterie en de hulptroepen van Halaban ingelijks opgerukt en doorgedrongen tot door den bergpas heen, toen deze colonne, die zoo het scheen niet door de Bondjollers verwacht werd, stootte op de vijandelijke kampong Talang en daaruit zoo hevig werd aangevallen, dat zij met verlies in den bergpas teruggeworpen werd, dien de vijand nu bezit; het detachement heeft verder achteruit, te Poear Datar, eene redoute opgeworpen.

„Van den Noordkant is, van Rau, opgemarcheerd de kapitein Van Beethoven met een detachement infanterie, onlangs met 190 man onder luitenant Wille en de Rauenaren versterkt. Deze colonne heeft den bergpas van Loeboe Sikaping niet kunnen forceeren, dien zij aan de Noordzijde nóg bezet. Het is van gewicht, deze positie te behouden om de vrije gemeenschap van Bondjol met Tamboesei te beletten; deze laatste tracht de slechtgezinden in Rau op te ruien, zoodat kapitein Van Beethoven c. q. moeite zal hebben zijne vivres van Rau te krijgen.

„In de vlakte waren, en zijn nu nog, behalve Bondjol, door den vijand bezet en verstrekt:

Djamba en Kota,
Aleh,
Kampong baroe en Tengah,
„ Mandhari,
„ Padang koedoedoeq,
eene kleine tegen eene helling liggende kampong (Merappa) en Talang.

„De luitenant-kolonel Bauer had het plan om Bondjol stormenderhand te nemen verwisseld met dat om die plaats in te sluiten en zich langzamerhand daaromheen uit te breiden, en dit werd, nadat versterking van Batavia was aangekomen, uitgevoerd, zoodat bij mijne aankomst onze linie eene lengte besloeg van cc. 6000 passen, afgebroken door het daartusschen vallende Djamba; de geheele circumvallatie zoude, om Bondjol ten volle in te sluiten, nog eene uitbreiding behoeven van cc. 4000 passen, en successief zouden alle bovengenoemde kampongs moeten worden genomen.

„De geheele macht echter, die nu in de vallei van Bondjol verzameld is, bedraagt niet meer dan omstreeks 1300 man troepen en

1500 Maleiers; en aan geschut: een 6℔er, twee 3℔ers, een houwitser van 5½ duim, z. g. bresschieter, en één mortier van 16 ℔ ijzer, zijnde een gedetacheerd bij de colonne te Kampoelan.

„Deze macht nu acht ik niet alleen ontoereikend om het plan te volvoeren, maar zelfs te gering voor het goed bezetten van de nu reeds geoccupeerde uitgestrektheid; want zij telt wel 1300 man troepen, maar daaronder zijn de gezonden en niet aan de verwachting beantwoordende Sumanappers begrepen, en in het geheel zijn cc. 700 man ziek in de infirmerie en in het kwartier, terwijl het overige gedeelte geheel is gedemoraliseerd door de aanzienlijke geleden verliezen; door ziekte, toe te schrijven aan buitengewone vermoeienissen, afgewisseld met langdurige werkeloosheid in een allerongezondst klimaat, en het geringe personeel van den geneeskundigen dienst; door het mislukken van eenige ondernemingen; door de tracasseriën van een rusteloozen vijand, die niet ophoudt nu en dan midden in onze stellingen manschappen te verwonden, des nachts aanvallen te doen en te trachten de woningen in brand te steken, hetgeen hem dan ook reeds met een kruitmagazijn gelukt is; door de compleete onmogelijkheid om zich meer aan te schaffen dan hun van Gouvernementswege verstrekt wordt; door het weinig vooruitzicht, dat de soldaat zeer goed ziet, dat er is om tot een einde van dezen veldtocht te komen, en eindelijk door het ontzettend verlies aan officieren en den ziekelijken toostand der overgeblevenen, zoodat, zeg ik, met de beschikbare macht met geen mogelijkheid iets uit te voeren is, en zij in den striktsten zin niet toereikend is voor het goed bezetten eener linie van 6000 passen.

„Voeg hierbij:

dat de luitenant-kolonel Bauer, de man die alles dirigeeren moet, zoodanig door maanden lange ziekte geleden heeft dat hij zijne kamer moet houden;

dat de majoor Prager, zijn opvolger, in een beklagenswaardigen toestand naar Fort de Kock geëvacueerd is;

dat de luitenant-kolonel Oosthout eerst tijdens mijn aanwezen te Bondjol van Padang opgeroepen is;

dat, wanneer een groot verlies aan officieren geleden is, deze grootendeels de beste geweest zijn en de luitenant-kolonel Bauer zich over vele der overgeblevenen beklaagt, die oorzaak zijn dat van de goeden te veel wordt gevorderd, waardoor de kapitein Sutherland, 1e luitenants Raaff, Etzel, Stuten, 2e luitenants Donleben en Van Geersdaele compleet hunne gezondheid moeten verloren hebben, het-

geen den kapitein Vogel, den 1e luitenant Van der Tak en den 2e luitenant Ravens ook te wachten staat;

dat de vuurmonden van te klein kaliber zijn en door te weinig officieren worden gecommandeerd. Het bresschieten met de daarvoor bestemde houwitser van 5½ duim is eene schoone theorie, maar onuitvoerbaar in de practijk hier; en de overige stukken zijn daartoe nog minder geschikt, terwijl de vijand zich overdag te weinig in het open veld laat zien om daartegen met vrucht te werken. Nu heeft men bij 8 vuurmonden twee officieren: de 1e luitenant Stuten en de 2e luitenant De Lange. Eerstgenoemde was reeds voor de 3e keer voor bloedspuwing naar Koempoelan en doet daar evenwel nog dienst bij de colonne van kapitein Vogel; dus bleven 7 vuurmonden onder het bevel van een jong officier zonder ondervinding, die ook reeds ziek was geweest en, toch dienstdoende, langzaam herstelde. De granaten zijn uit het worpgeschut van te klein kaliber en blijven, evenals de brandkogels, van te weinig effect omdat zij, daar de Maleische huizen op stijlen gebouwd zijn, door deze heenslaande, bij de explosie zelden veel kwaad doen en geen huis in brand steken.

„De lijn van gemeenschap, of van terugtocht, bestaat uit eenige langs den grooten weg van Bondjol naar Matoea en Fort de Kock opgeworpen redoutes; zij heeft naar gissing eene lengte van:

van den berg Tjampa, van Bondjol tot Koempoelan	6 palen
over een zeer bergachtig terrein van Koempoelan tot Samawang gedang .	2 „
over eene aaneenschakeling van bergen, van Samawang gedang tot Pisang	6 „
idem van Pisang tot de rivier Massang	2 „
idem (zeer hooge bergen) van de Massang tot Bambang.	6 „
over meer uiteenliggende en een vrijer gezicht opleverende bergen, van Bambang naar Matoea	14 „
	36 palen

en over een nieuwen, grooten omweg door ontzettend diepe en steile ravijnen van Matoea naar Fort de Kock . . . . . 12 palen.

	offic.	inl. offic.	man
„Koempoelan heeft, behalve de mobiele colonne, sterk	3	7	338
welke tevens 3 kleine bentings bezet die sedert den afval van Koempoelan enz. op den weg naar Bondjol zijn aangelegd, eene bezetting van	1	—	32
zieken en reconvalescenten	5	—	131
Samawang gedang, bezetting	—	—	28
Pisang	1	—	50
Redoute aan de Massang	—	—	41
Bambang. . . . . , ...	1	—	60
te zamen, behalve Matoea . .	11	7	690

	offic.	inl. offic.	man
Over te brengen . . .	11	7	690
In de vallei van Bondjol zijn	20	13	1329
In de bergpas der L Kota's	1	—	75
Colonne aan gene zijde van Loeboe Sikaping . .	4	—	350
Totaal der tegen Bondjol ageerenden ±. .	36	20	2444

welke ik zoo straks reeds zeide dat niet voldoende waren om het plan te executeeren.

„Wij hebben gezien hoe weinig van de troepen tegen Bondjol te verwachten is, en dat onze gemeenschapslijn ernstig werd bedreigd door den afval van Koempoelan, Alahan mati enz.; laat ons nu zien, wat wij van de overige door ons bezette gedeelten en met ons bevriende landschappen te verwachten hebben.

„Uit de Noordelijke Afdeeling waren, kort vóór mijn vertrek, de anders gunstige tijdingen plotseling vrij alarmant; zij waren van 29 December en volgens deze zoude het Toewankoe Tamboesei gelukken om in het Rau'sche eenige ontevredenen te verzamelen en de hoofden aan het gisten te brengen, zoodat kapitein Van Beethoven zeer bevreesd was dat zijne communicatie met Rau afgesneden, of de toevoer van levensmiddelen bemoeielijkt zoude worden. Met den luitenant-kolonel Bauer heeft hij geene andere gemeenschap dan langs het zeestrand over Priaman.

„In Lintou hadden priesterverzamelingen plaats, onder Hadji Ismaël, van een onrustigen aard. De resident is daarheen geweest om de gemoederen tot bedaren te brengen.

„In de L Kota's en Tandjong alam was de geest, door het langdurig leveren van hulptroepen en het onderhoud van deze, minder gunstig, doch redelijk. Toewankoe Halaban voor zijn persoon verdient allen lof.

„Tanah datar en de XX Kota's begonnen schoorvoetende met hunne hulpbenden aan te komen; eenige districten, vooral van de XX Kota's, bleven geheel weg.

„De bevolking van Batipoe alleen is ons geheel genegen; op haar kunnen wij rekenen; verlaten wij de bovenlanden, dan is die bevolking verplicht ons naar de benedenlanden te volgen en haren geboortegrond te verlaten.

„In de Danau-districten is het vrij rustig, alleen hadden eenige arrestatiën een kwaden indruk gemaakt, die de resident getracht heeft weg te nemen.

„Agam en Matoea zijn zeer ontevreden; gedurig hebben daar onder

allerhande voorwendsels van twisten verzamelingen plaats, en het is de tegenwoordigheid van den resident alleen, die zeer veel op de Maleiers vermag, die dat gevaarlijk gedeelte nog in suspens houdt, Die bevolking schijnt slechts op een échec van onze troepen te wachten — waarschijnlijk ook uit vrees voor de wraak van Bondjol — om andermaal de hoofden op te steken; en wat is onze macht daar, zoowel als in de andere districten? Zij is gereduceerd op het kleinste minimum: de geringe bezetting der forten.

„Agam, Matoea en Lintou zijn ons nog in het geheel niet genegen. Lintou is ten allen tijde hardnekkig de sectie der Padries toegedaan geweest; van deze landschappen, zoowel als van alle andere, geene uitgezonderd, bevinden zich eenige heethoofden in Bondjol, en deze hebben hunne bloedverwanten en verdere betrekkingen in hun geboorteland; en hoezeer die bevolking ons nu oogenschijnlijk vrijwillig de behulpzame hand biedt in den oorlog tegen Bondjol, hebben wij alles kwaads van haar te wachten zoo de zaken niet spoedig eene betere wending nemen.

„Het is niet met den Toewankoe Imam, hoofd van Bondjol, een bekend, verstandig inlander, alléén dat wij te doen hebben, — neen, wij hebben te kampen met al de daar verzamelde dweepers, met de vrees voor onze onverbiddelijke wraak over den vroeger gepleegden moord aan de bezetting der forten, met de geestelijke oppermacht en invloed welke Bondjol immer over de nabijliggende landschappen uitgeoefend heeft, en eindelijk met het verlies van vertrouwen op onze macht bij de bevolking der onderworpen districten, door de langdurigheid van de operatiën tegen Bondjol, dat als een heilig land beschouwd wordt waartegen geene menschelijke pógingen bestand zijn.

„De aangeknoopte onderhandelingen met Toewankoe Imam zullen ook wel geen ander gevolg hebben dan dat wij tijd winnen om betere maatregelen te beramen en eene voldoende macht te verzamelen, terwijl intusschen de resident zijnen invloed gebruikt om te trachten Koempoelan enz. weder in onderwerping te brengen en de bevolking op onze gemeenschapslijn in rust te houden.

„Om ons uit de kritieke stelling, waarin wij ons in de Padangsche bovenlanden bevinden, te redden; om onzen verloren invloed en het vertrouwen in onze macht te herstellen, blijft ons maar een middel over.

„De stelling te verlaten, of wel een terugtocht der troepen, houd ik voor onmogelijk; het te doorloopen terrein laat dit niet toe; de

menigvuldige bergpassen, de den weg van cc. 36 palen van alle zijden beheerschende bergen; de weinige bescherming der fortjes, die zelf door bergen zijn omgeven en die men niet gewaar wordt voordat men er op een half geweerschot van af is; de ziekelijke toestand der troepen en de menigvuldige zieken, die niet in staat zijn te marcheeren, en eindelijk de geest der bevolking, die dadelijk in openbaren opstand zoude geraken, zijn zoovele onoverkomelijke hinderpalen.

„Er blijft mijns inziens niets over dan Bondjol met geweld ten onder te brengen; eene macht te ontwikkelen zooals de Maleiers nimmer een gezien hebben, en die hun de overtuiging zal geven dat, wanneer wij willen, het ons niet aan middelen ontbreekt om een eens begonnen werk te voltooien.

„Om dit te bewerkstelligen heb ik den luitenant-kolonel Bauer te te kennen gegeven, die dit met mij eens geworden is, dat, zoo spoedig als maar mogelijk is:

a. de macht voor Bondjol vermeerderd worde met een bataljon infanterie, oude, geëxperimenteerde soldaten, waarbij zoo weinig mogelijk Europeanen en vooral geene die pas van Nederland zijn aangekomen;

b. nog een detachement van 100 man infanterie op Rau worde gedirigeerd, om aan de pogingen van Toewankoe Tamboesei paal en perk te stellen en te voorkomen dat kapitein Van Beethoven genoodzaakt zij van Loeboe Sikaping terug te trekken;

c. eene batterij van 12℔-kanons, minstens 4, en van 16℔-steenmortieren, minstens 2, ruim voorzien van munitie en een aantal knuppelkogels om de verhakkingen uit den weg te ruimen, bres te schieten en, als ik die uitdrukking mag bezigen, Bondjol onderste boven te keeren, te vernielen, — met een genoegzaam aantal officieren en bediening derwaarts worde gezonden, zoomede

d. een detachement van 50 goede pionniers en

e. een 300-tal Javanen, bannelingen of kettinggangers, om als koelies voor die goederen gebezigd te worden waarvoor de Maleiers niet geschikt zijn. Van de reeds bestaande vaste transportmiddelen heeft men in de Padangsche bovenlanden weinig dienst; dat zijn meest menschen van Coromandel, die weinig of niet aan de verwachting voldoen en waarvan $\frac{2}{3}$ op de posten ziek ligt.

f. het bevel over het geheel te doen overgeven door den luitenant-kolonel Bauer, die door langdurige ziekte niet meer in staat is dit commandement te blijven voeren, aan een hoofdofficier, onder of

hooger in rang dan die welke zich reeds ter Westkust van Sumatra bevinden en dan dien van het te zenden bataljon infanterie;

g. naar Padang te doen zenden het door sneuvelen en evacueeren ontbrekend aantal officieren, benevens drie. chirurgijns van de 2e klasse, twee van de 3e klasse en een apotheker, behalve de officieren van gezondheid die bij het te zenden bataljon behooren, zijnde de meesten voor Bondjol ziek en gedeeltelijk geevacuëerd.

„Voorts, enz.

„In het algemeen zouden de versche troepen kunnen bezig worden gehouden met het nemen der nog vijandelijke kampongs, terwijl Bondjol beschoten wordt, en het nu reeds daar aanwezig geschut van klein kaliber kan zeer dienstig zijn om van een daarvoor zeer voordeelig gelegen punt met blikken doozen den storm te protegeeren.

„Het bataljon infanterie zoude moeten ontschepen te Tikoe en te Priaman, het geschut en de tweede helft der pionniers te Padang, zoodat eensdeels de last der transportmiddelen zooveel mogelijk verdeeld, en ten andere de infanterie een moeilijke marsch door de Padangsche benedenlanden bespaard wordt.

„De resident zal zorgen dat, tegen den tijd dat zulks noodig is, de geheele bevolking *rameh-rameh* niet-alleen de troepen enz. behulpzaam zal zijn met het dragen van alles wat medekomt, maar zelfs gewapend in massa de expeditie medemaakt. Er zal wel opgelet moeten worden dat alles in afzonderlijke vrachten voor een man moet ingericht zijn, niet zwaarder dan 50 Amsterdamsche ponden, omdat de Maleiers alles op het hoofd dragen. Bovenal zal aan de troepen ingeprent moeten worden, die menschen niet te mishandelen, noch met woorden, noch met daden, want daaraan zijn de Maleiers zeer gevoelig, en zij zijn in dat geval onze helpers, geen gewone koelies."

Ongeveer gelijktijdig met dit rapport van Steinmetz ontving de Regeering het verslag van de in den laatsten tijd voorgevallen krijgsverrichtingen (missive van Bauer dd. 22 Januari 1836 no 85 [1]),

[1] Dit verslag komt geheel bij Lange (II, bl. 107—110) voor; aangezien de daarin vermelde krijgsverrichtingen van ondergeschikt belang zijn, staan wij daarbij niet stil, doch wenschen wij van de gelegenheid gebruik te maken om eene onnauwkeurigheid van Lange te redresseeren (bl. 108, onderaan). Volgens het rapport werd den 11n Januari last gegeven, eene versterking aan te leggen op circa 70 pas afstand van de ten Zuiden van Bondjol gelegen vijandelijke versterking, welke door haar gunstige ligging onmogelijk bij verrassing kon worden genomen; daar zij ons bij verdere operatiën zeer hinderlijk zou zijn, had Bauer beproefd „haar door

en de missive van den resident dd. 23 Januari 1836 n° 2. Deze laatste brief vult de mededeelingen van Steinmetz aan en doet ons nader zien, in welke moeilijke omstandigheden men destijds ter Westkust van Sumatra verkeerde. De bemoeiingen van den resident, om overal de rust te handhaven en met de militaire autoriteiten mede te werken, blijken het best uit zijn dagboek, maar het zou ons te ver leiden indien wij daaruit wilden gaan putten; om niet te uitvoerig te worden bepalen wij ons tot de mededeeling van een uittreksel uit bedoelden brief.

— — — „Bij mijne rapporten van 9 en 29 October, 24 November en 23 Dec. jl. n°s 102, 108, 114 en 125 heb ik getracht, Uwe Excellentie aan te toonen de afnemende goede gezindheid der bevolking en den rampspoedigen toestand van het leger te velde. Ik heb daarbij gewezen op de noodzakelijkheid der toezending van versterking, ten einde de Maleische hulpbenden met hunne hoofden gedurende de poeasa ten minste naar huis te kunnen zenden.

„De tijdige aankomst van die versterking heeft onze hoop wel opgewakkerd, maar het doel, om de bewuste hulptroepen huiswaarts te doen keeren, is niet bereikt.

„De toestand van de onzen was, door ziekte, sterfte, slecht weder, ongebaande wegen en hoogen stand der rivier in die mate verergerd, dat versterking en hulptroepen beide benoodigd waren om zich nog onder zooveel tegenspoed staande te houden.

„Het lange aanhouden der laatsten kon echter niet nalaten, eene nadeelige uitwerking op de algemeene rust te hebben, om welke tegen te gaan ik heb bevonden dat mijne tegenwoordigheid in de binnenlanden hoogst noodig was. Gedurende de vasten spelen de priesters hier doorgaans eene grootere rol onder de bevolking dan in gewone tijden, doch hun invloed wordt getemperd door de tegenwerking der wettige hoofden.

„De laatsten bevonden zich echter gedurende de laatste poeasa in grooten getale vóór Bondjol, waardoor eerstgemelde de handen ruimer hebben gekregen en, aangespoord door groote beloften en door het goud van Toewankoe Imam uit Bondjol, de bevolking tegen ons in het harnas hebben zoeken te jagen, en zelfs op de zwakke gemoederen

middel van het geschut te doen ontruimen, wat echter mislukt was." Door de nieuw op te werpen verschansing zou men "een ruim uitzicht op Bondjol verkrijgen", en tevens de gelegenheid om een achterwaarts gelegen kleinen post in te trekken.

der vrouwelijke sekse hunnen invloed hebben uitgeoefend door zich te beklagen dat de door ons aangevangen oorlog tegen Bondjol hunne bloedverwanten buiten de gelegenheid stelde op een gelukkig oogenblik de rijstvelden te ontginnen, waardoor men zich niet anders kon beloven dan een slechten oogst en hongersnood, — maar ook dat zij daardoor vergaten de verschuldigde offers te brengen aan de graven der voorouderen, op welk verzuim volgens hunne bijgeloovige begrippen de straf des Hemels zeker niet lang meer zou uitblijven, ja zelfs zich onder de belegeraars reeds gevoelen deed door tegenspoed, ziekte en dood, waarvan zij evenmin als wij verschoond bleven.

„Hoezeer nu de door het Gouvernement bezoldigde hoofden in het algemeen ons toegenegen blijven, zoomede de soekoe's waartoe zij behooren, zoo neemt dit toch niet weg dat eene groote menigte andere soekoe's — en hoevele zijn er hier niet in elk district! — aan de inblazingen der priesters hebben gehoor gegeven, onverschillig, en zelfs vele van den oorlog afkeerig geworden zijn.

„Voeg daarbij den heimelijken wrok van de menigte soekoe-hoofden tegen de bezoldigde districtshoofden, de misbruiken, door sommige der laatsten op 's Gouvernements gezag gepleegd — een gebrek, in tijden van oorlog het allermoeielijkst tegen te gaan, — en de onberedeneerde voorkeur, die eenige militaire commandanten aan Maleiers geven zonder geboorte, waardoor zij de wettige hoofden ontevreden maken; de heerendiensten, waartoe de Maleische hulpbenden op het bivak verplicht worden door het vervaardigen van bentings als anderszins; de lastige koeliediensten ten behoeve van gezonde en zieke militairen, die den trotschen Maleier, ondanks de strikte bevelen van den militairen commandant, met de meeste minachting bejegenen; de groote opofferingen, die de geleverde contingenten voor onderhoud aan de kampongs kosten, — dan is het wel na te gaan, dat, door eene geweldige inspanning van 8 maanden zonder eenig goed gevolg, de bevolking op eene te harde proef gesteld is om in hare toegenegenheid jegens het Gouvernement te blijven volharden.

„De sporen daarvan heb ik op vele plaatsen aangetroffen; die van het landschap Batipoe, die ons in den Padrie-oorlog zoo getrouw heeft bijgestaan, is daarvan niet uitgezonderd. [1]

[1] In den avond van den 31n December 1835 had de resident eene ontmoeting met den regent van Batipoe. Volgens een verslag van den resident omtrent zijne „bevindingen en verrichtingen" op zijne reis naar de Bovenlanden (28 December 1835—22 Januari 1836) deelde de regent hem mede:

"Uwe Excellentie zal opmerken dat de Maleiers, zelfs zij die de meeste verplichting aan het Gouvernement hebben, bij menige gelegenheid een zeer wispelturig karakter aan den dag leggen; maar dit zijn de onvermijdelijke gevolgen van herhaalde omwentelingen gedurende meer dan een derde van eene eeuw, waarbij zoovele maatschappelijke banden zijn losgemaakt, die in hare gevolgen bij voortduring verwarring en opstand veroorzaken.

"dat hij zeer verheugd was den resident te kunnen spreken, daar de tegenwoordige staat van zaken in de Bovenlanden hem zeer bezorgd maakte;

"dat de lange duur van den oorlog tegen Bondjol vele opofferingen heeft gekost van de bevolking door het leveren van hulptroepen en het vervoeren van de noodige munitie en levensmiddelen; voorts dat vele menschen gesneuveld en door ziekten zijn omgekomen; dat zij, bij alle deze opofferingen en verliezen, nog geen uitzicht ziende dat de oorlog spoedig zal eindigen en de thans gevorderde zware diensten ophouden zullen, thans mismoedig begon te worden en reeds op eenige plaatsen blijken gaf van openbare ontevredenheid;

"dat de slechtgezinden onder deze omstandigheden de schoonste gelegenheid vinden om de bevolking tegen het openbaar gezag op te ruien en dat hij bevreesd is, dat wanneer de oorlog nog 2 à 3 maanden blijft voortduren, groote ongeregeldheden onder de bevolking in het algemeen zullen ontstaan en 's lands gezag in gevaar brengen;

"dat hij zelfs op de bevolking van zijn eigen district zich niet meer verlaten kan, dewijl hij reeds een slechten geest onder haar bespeurt, waarschijnlijk omdat zij zooveel geleden heeft voor Bondjol;

"dat hij nu gedurende ruim 7 maanden circa 800 man onafgebroken voor Bondjol heeft gehad, en een groot gedeelte van de beste zijner hoeloebalangs heeft verloren, zoowel voor den vijand als door ziekte;

"dat de geheele massa hulptroepen moet worden onderhouden door bijdragen in geld en rijst van het achterblijvend gedeelte der bevolking, en dat de daarvoor gedaan wordende heffingen met vele misbruiken gepaard gaan, die aanleiding geven tot groote misnoegdheid onder de bevolking in het algemeen, waarvan de slecht gezinden gebruik weten te maken om den gemeenen man op te ruien tegen de eerste hoofden;

"dat hij om al deze redenen het als zeer noodzakelijk beschouwt voor de algemeene rust der bovenlanden, een spoedig einde te maken aan den oorlog tegen Bondjol, althans dat de bevolking binnen twee maanden ontheven wordt van de verplichting om hulptroepen te leveren."

De resident, zich met de meening van den regent vereenigende, beloofde dezen, de Regeering daarmede in wetenschap te zullen stellen en inmiddels, wanneer binnen 30 dagen Bondjol nog niet genomen was, de noodige maatregelen te zullen treffen om de bevolking zooveel mogelijk van de op haar drukkende lasten te ontheffen.

Toen hiervan ook elders de dringende noodzakelijkheid bleek, bepaalde Francis, den 19n Januari, dat de hulptroepen zouden worden bezoldigd. (Zie beneden bl. 142.)

Uit het hier medegedeelde is af te leiden, dat de hulptroepen niet, gelijk de Generaal De Stuers (II, bl. 130) zegt, met het oog op de te verwachten roof en buit, voor hun genoegen medegingen.

„De noodlottige invloed van het voormalig priesterdom doet zich nog in verscheiden richtingen gevoelen; eenige ontijdige arrestatiën, door militaire commandanten, hebben wantrouwen en wrok verwekt die, door priesterlist geleid, het eerste in Koempoelan zijn uitgebarsten door het afvallen van Simpang, Alahanmati en Kota Ketjil; gebeurtenissen, die den toestand van ons leger te velde nog bedenkelijker konden maken indien zij achtervolgd werden door opstand van de VII Loerahs, Danau, XII Kota's en Matoea, waar het niet aan opstokers en kwaadgezinden mangelt.

„Om uit deze moeielijke omstandigheden ons te redden zag ik geen beter middel dan om, mijne grondbeginselen getrouw blijvende, andermaal den weg van onderhandelingen in te slaan. Te meer werd ik in die meening versterkt, omdat de militaire commandant er nu geen geheim meer van maakt dat, met de te zijner beschikking staande middelen, Bondjol met geweld niet te nemen is.

„Vooraf echter moest getracht worden, de slechtgezinde en wankelende hoofden in eene betere stemming te brengen; ook dit is, onder de gegeven omstandigheden, geen geringe taak onder het zoo veelhoofdig Maleisch bestuur; overal treft men andere beginselen, andere belangen aan, belangen, die ook van onzen kant uit een tweeledig oogpunt beschouwd worden, te weten: door het civiel bestuur anders dan door het militair gezag, welk laatste gedurende den oorlog — dit kan niet ontkend worden — op het inwendig bestuur en de inlandsche huishouding een groot overwicht uitoefent, de gebreken van het voormalig bestuur telkens onder de bevolking verlevendigt, en daardoor de goede bedoelingen van het Gouvernement verlamt en het zedelijk overwicht, dat men zich had weten te verschaffen door het openhartig afkondigen van 's Gouvernements milde beginselen (publicatie van 25 October 1833), doet ophouden.

„Het kan niet ontkend worden, dat een gedeelte dezer bezittingen sedert jaren bewezen heeft, zich tevreden te kunnen houden met eene verstandige en matige vrijheid; maar dat gedeelte is in geen halve eeuw door eenige rustverstoring van eenig belang geteisterd geworden, en heeft het genot van den vrede leeren kennen. Wij vorderen te veel, wanneer wij dit verwachten van een ander gedeelte, dat in de laatste jaren door overdreven begrippen, breidellooze driften, onbeteugelde eerzucht en egoïsme geheel uit zijn verband is gerukt. Er behoort tijd toe, om die gewenschte gemoedsstemming onder zulke onbeschaafde menschen te verkrijgen. Wanneer die inwendige gebreken niet met toegevendheid worden behandeld

en telkens in de beste vouwen geplooid, zonder krenking van wederzijdsche belangen, van adel, geestelijkheid en volk, dan zullen wij nimmer tot een rustig bezit van die landen geraken.

„Dit is echter niet mogelijk in praktijk te brengen onder den invloed van een militair gezag, waaronder de oproerige landen tot dusver gestaan hebben. De militairen geven telkens te veel aanstoot door het gevoel van meerderheid, dat hun steeds te na aan het harte ligt. Dit oordeel berust op de overtuiging, die ik gedurende mijn verblijf in de binnenlanden opnieuw heb opgedaan.

„Ik heb geene pogingen onbeproefd gelaten om de ontstemde gemoederen tot bedaren te brengen, en ik koester de hoop dat ik niet te vergeefs gearbeid heb.

„In den stand van zaken, waarin wij ons bevinden, heb ik mij verplicht gezien op het leveren der hulpbenden eenige regelingen te maken, en de bevolking te ontlasten van de zware onkosten die daaruit voortvloeien. Mitsdien heb ik met overleg van den militairen commandant het hulpkorps gebracht op 1500 koppen (behalve de Batta's en de hoofden) waaraan maandelijks, zoolang zij in dienst zijn, *f* 8 per man en *f* 16 aan de hoofden zal worden betaald. [1]

„Vervolgens ben ik met de hoofden overeengekomen, op den 1n Febr. a. s. een groot nationaal feest te houden bij gelegenheid van het eindigen der poeasa, hebbende de militaire commandant mij beloofd, alle hoofden, die gemist kunnen worden, ter viering van dit feest naar hunne landschappen terug te zenden. Dit heeft een tweeledig doel, nl. om de eerzucht der hoofden te vleien, en om hen in eene goede stemming te brengen jegens de belangen van het Gouvernement; ten einde daarna met hen te overleggen de middelen, die naar hunne wijze van zien kunnen leiden om met Bondjol tot eene goede

---

[1] Met inbegrip van 250 hoofden zouden gerequireerd worden 1750 man (waarna alle voor Bondjol aanwezigen zouden worden afgelost), nl.:

uit Agam.	500 man
„ L Kota's	400 „
„ . Tanah datar	500 „
„ XX Kota's.	100 „
„ Batipoe en X Kota's	100 „
„ Tandjong alam	50 „
„ Matoea	100 „
Samen. . .	1750 man

maandelijks eene uitgaaf vorderende van *f* 16000 (beschikking van den resident dd. 19 Januari 1836, n°. 23, goedgekeurd bij Gouv.-Besluit van 25 Februari 1836, n°. 9, met aanbeveling „om deze bezwarende uitgaven zoodra mogelijk weder te verminderen of in te trekken„).

uitkomst te geraken en de troepen voor Bondjol krachtdadiger te ondersteunen.

„Bij den Toewankoe Imam van Bondjol heb ik den eersten stap tot onderhandeling reeds gedaan. . . [1]

„Nu de zaken zoover gekomen zijn en de pogingen der krijgsmacht ontoereikende zijn geweest om Bondjol en de pas afgevallen kampongs te bedwingen, durf ik echter niet verzekeren dat mijne maatregelen overal dien zedelijken invloed zullen uitoefenen, die noodig is om rust en orde te doen wederkeeren.

„De physieke macht der militairen is zoo geknakt, dat het bestuur nu geheel lijdelijk moet worden en zich moet verlaten op de medewerking van inlandsche hoofden, die van onze onmacht bewust zijn. In hoever het doel van het Gouvernement daarmede bereikt kan worden, laat zich na al hetgeen bereids is medegedeeld gemakkelijk beoordeelen, terwijl de verkregen ondervinding en de tegenwoordige stand van zaken de noodzakelijkheid aantoont, dat op nieuw eene indrukmakende macht hier vereischt wordt om den invloed van het Gouvernementsgezag te herstellen en de vijanden van dat gezag tot rede te brengen.

„Om al de vermelde omstandigheden geef ik Uwe Excellentie dringend in overweging, met den meestmogelijken spoed eene toereikende macht herwaarts te zenden, om den oorlog tegen Bondjol te doen eindigen en in het bijzonder om den verloren moreelen invloed onzer macht zooveel mogelijk te herstellen; want zonder dat zal het bestuur te dezer kust in den vervolge altijd met groote moeielijkheden te worstelen hebben, om 's lands gezag in deze gewesten met goed gevolg te handhaven.

— — „Ik zal door de nog overblijvende gehechtheid der bevolking onze macht voor Bondjol nog eenigen tijd kunnen ondersteunen en zorgen ten minste de gemeenschapslijn tusschen Matoea en Bondjol open te houden, maar daar de bevolking reeds te veel geleden heeft, zoo mag men met billijkheid niet al te lang op dezen steun rekenen.”

Na ontvangst der bovenbedoelde verslagen van Steinmetz, Bauer

[1] Nl. door hem den 7n Januari 1836 een eigenhandigen brief te zenden, waarin werd medegedeeld dat de resident zich thans in de bovenlanden bevond en het dezen aangenaam zoude zijn den Imam aan te hooren wanneer deze iets in zijn belang voor te stellen had.

Hierop werd den 15n Januari het antwoord ontvangen, dat in substantie is medegedeeld door den generaal De Stuers (II, bl. 88).

en Francis, nam de Indische regeering eene beslissing bij besluit van 26 Februari 1836 n°. 1.

In dat besluit wordt overwogen: dat volgens de ontvangen rapporten de staat van zaken ter Westkust van Sumatra niet was verbeterd; dat de ongesteldheid van den militairen commandant, luiienant-kolonel Bauer, steeds aanhield, zoodat hij bij voortduring verplicht was zijne kamer te houden, en dat zoowel door den resident als door den militairen commandant werd aangedrongen op nieuwe versterkingen, daar beide van oordeel waren dat de aldaar voorhanden middelen ontoereikend waren om de vijandelijkheden door kracht van wapenen ten einde te brengen.

Mitsdien werd bepaald, dat, uithoofde van de aanhoudende ziekte van den luitenant-kolonel-adjudant Bauer, het bevel over de troepen ter Sumatra's Westkust zou overgaan op den generaal-majoor J. B. Cleerens, en dat de krijgsmacht aldaar zoude worden vermeerderd met:

Het 6e bataljon infanterie, compleet (thans in garnizoen te Kedong Kebo);

3 officieren en 100 kanonniers; de kapitein, over dezen bevelvoerende, moest „een officier zijn van beproefde bekwaamheid en geschiktheid”.

1 detachement infanterie, bestaande uit 2 officieren, 4 onderofficieren en 100 Javanen die minstens een jaar gediend hadden;

5 officieren van gezondheid en 1 mil. apotheker;

en voorts zooveel officieren als op Java gemist konden worden en voor de vervanging van zieken noodig waren, benevens het noodige geschut met munitie.

Bij de mededeeling van dit besluit aan den Minister van Koloniën scheef Baud denzelfden dag (missive n°. 100):

„In het rapport van den 1n luitenant-adjudant Steinmetz vindt men eenigermate de oplossing van den tragen voortgang der militaire operatiën sedert eenige maanden, en van de aanhoudende aanvragen om meer hulpmiddelen; daar het blijkbaar is dat het ontwerp van den overste Bauer — eene insluiting of omsingeling der gansche vallei van Bondjol — niet was uit te voeren zonder eene zeer aanzienlijke macht. Dat ontwerp zal nu door dat van een geregelden en krachtigen aanval op het hoofdpunt worden vervangen.”

Bij het besluit van 6 Maart 1836 n°. 1 werd bepaald dat Steinmetz — thans adjudant van den Gouverneur-Generaal — weder „in commissie” naar Sumatra's Westkust zou worden gezonden; hij werd aldus aan den generaal Cleerens toegevoegd.

De instructie, bij besluit van 9 Maart 1836 n°. 1 voor dezen opperofficier vastgesteld, luidt als volgt:

Art. 1. De generaal-majoor titulair Cleerens zal zich bij zijne aankomst ter Westkust van Sumatra onverwijld in communicatie stellen met den resident te dezer kuste en met den luitenant-kolonel Bauer, commandant der troepen, ten einde van laatstgemelde het commandement der troepen over te nemen en van beide die autoriteiten alle mogelijke inlichtingen te bekomen omtrent den staat van zaken in die residentie in het algemeen, en omtrent alles wat betrekking heeft tot de operatiën tegen Bondjol in het bijzonder.

Art. 2. Van het oogenblik af aan, dat de generaal-majoor Cleerens het commandement heeft overgenomen, berust op hem de verplichting om met de ter zijner beschikking staande militaire macht, versterkt met de weldra nog van Java te vertrekken expeditie, bestaande uit: een bataljon infanterie, een battterij van 4 twaalfponders, twee steenmortieren van 16 pond met bediening, eene compagnie sappeurs en eenige transportmiddelen, met die klem en die beradenheid welke de hem bekend gemaakte omstandigheden vorderen en de beschikbare macht toelaat, de operatiën tegen Bondjol voort te zetten en te eindigen.

Art. 3. Uit de aan hem, generaal-majoor titulair Cleerens, door het Militair Departement ter hand gestelde afschriften van vroeger gegeven instructiën en andere tot de operatiën tegen Bondjol betrekking hebbende stukken, zal hem genoegzaam blijken welke oorzaken tot de bestaande vijandelijkheden aanleiding hebben gegeven en in welken geest het Gouvernement verlangt dat gehandeld worde; hij zal zich derhalve daarnaar, zooveel de omstandigheden dit nog zullen gedragen, hebben te gedragen.

Art. 4. Dien onverminderd, en hoezeer ook het commandement der troepen ter Westkust van Sumatra, zonder eenige reserve, uitsluitend berust bij den generaal-majoor Cleerens, en de resident, geheel afgescheiden daarvan, de eerste of hoogste civiele autoriteit is, zoo is het de uitdrukkelijke begeerte van den Gouverneur-Generaal, dat de beide genoemde autoriteiten, civiele en militaire, steeds met gemeenzaam overleg zullen handelen, met dien verstande dat de commandant der troepen, nadat hij met den resident zal zijn overeengekomen dat de operatiën wederom een aanvang zullen nemen, de directie der mouvementen bij uitsluiting uitoefent, en de resident zal gehouden zijn van zijnen kant, op aanvraag van den commandant der troepen, die hulpmiddelen te verstrekken welke met de

behoeften geëvenredigd zijn en het land en de bevolking zonder bezwaar kunnen leveren; terwijl de leiding van eventueel noodig of nuttig geoordeeld wordende; of de voortzetting van de reeds aangevangen onderhandelingen met het hoofd der vijandelijke macht aan den resident zal blijven opgedragen, die echter geene beslissing, dan met overleg van den commandant der troepen, zal mogen nemen.

De generaal Cleerens kwam den 14n April, de versterking der troepenmacht in de eerstvolgende weken (Steinmetz met een deel der troepen den 4n, de laatste compagnie eerst den 25n Mei 1836) te Padang aan.

Om den toestand te doen kennen, welken de nieuwe bevelhebber aantrof, dienen wij thans mede te deelen wat ons bekend is omtrent de inmiddels met Toeankoe Imam gevoerde onderhandelingen.

Uit den boven medegedeelden brief van Francis dd. 22 Januari 1836 no. 85 blijkt, dat deze, om zich uit de moeielijke omstandigheden te redden, den weg van onderhandelingen had ingeslagen en den 7n Januari 1836 daartoe den eerste stap had gedaan door een schrijven te richten tot Toewankoe Imam, hetwelk echter op weinig bevredigende wijze was beantwoord.

Den 8n Februari vatte Toewankoe Imam de onderhandelingen evenwel weder op; op dien datum ontving Francis een brief van den Toewankoe, waarin deze te kennen gaf, tot onderwerping geneigd te zijn op de volgende voorwaarden:

1o. dat de gemeenschapsweg met Rau over Alahan mati zoude aangelegd worden;

2o. dat de kampong Bondjol vrijgelaten werd van alle heerendiensten en van het maken van wegen, doordien zij uitsluitend de verblijfplaats was van hem, zijne vrouw en kinderen, benevens van menschen die zich geheel aan den godsdienst wijden;

3o. dat men met de overige kampongs naar verkiezing zou kunnen handelen.

De resident deelde hierop denzelfden dag (missive no. 51) aan den militairen commandant mede, dat hij de bespoediging der onderwerping van Toewankoe Imam zeer wenschelijk achtte.

Bij zijne komst in de Bovenlanden toch had hij Koempoelan, VII Loerahs, XII Kota's, Halaban en een groot gedeelte van Agam rijp gevonden voor eenen opstand, terwijl ook in eenige andere districten vele zaden van ontevredenheid werden bespeurd, die geene mindere bezorgdheid wekten. De rampen, hieruit voortvloei-

ende, waren gelukkig bijtijds gestuit, maar het kwaad was niet geheel uitgeroeid, en bij voortduring werd derhalve groote omzichtigheid van de zijde des bestuurs gevorderd.

Imam toch stond, zooals de resident had ontdekt, in verbintenis met de meeste invloedrijke priesters in onze districten, vooral in Agam, welke priesters niet alleen zijne belangen behartigden, maar hem ook van alle benoodigdheden voorzagen die hij noodig had om den krijg te kunnen voortzettten. Die priesters, waarvan nu een groot aantal met den resident in aanraking waren, hielden zich stil uithoofde van de aangeknoopte onderhandelingen en in de verwachting, dat het voorstel van Toewankoe Imam een gunstig onthaal bij ons vinden zoude; maar wanneer hun het tegendeel bekend werd, zou te voorzien zijn dat dat de thans heerschende stilte spoedig weder afgebroken zou worden.

De resident verzocht daarom den militairen commandant, alle deze omstandigheden en den tegenwoordigen staat van onze macht, in verband met de bevelen van het Gouvernement en de bestaande vooruitzichten om ons doel door geweld van wapenen te bereiken, rijpelijk te overwegen en hem dan te doen weten in hoever het raadzaam moest worden geacht, de voorgestelde voorwaarden van Toewankoe Imam aan te nemen of te verwerpen.

Dit schrijven bleef voorloopig onbeantwoord. Inmiddels hield Francis de onderhandelingen slepende, zooals blijkt uit deze zinsneden van een door hen aan den Gouverneur-Generaal gerichten geheimen brief van 25 Maart 1836 La A:

——— „De onderhandelingen hebben dien voortgang niet gemaakt welke ik aanvankelijk verwachtte; de oorzaak daarvan ligt m.i. in den stilstand der operatiën tegen Bondjol; het terugtrekken van de luitenant-kolonels Bauer en Oosthout wegens ziekte: de eerste naar Fort de Kock, de tweede naar Koempoelan; de verwijdering van eenige officieren en manschappen van het tooneel des oorlogs, tot betere dekking van den rug. Deze omstandigheden, gevoegd bij de hoop op eene omwenteling in de Bovenlanden, zullen bij den vijand de hoop verlevendigd hebben van ons geheel uit onze stelling voor Bondjol te zien aftrekken; Imam zal het daarom naar alle waarschijnlijkheid raadzaam hebben geacht voor zijn belang, de. onderhandelingen op den langen baar te schuiven. Eenige dagen geleden liet hij mij weten dat, hoezeer hij ook voor zijn persoon zich gaarne wenschte te onderwerpen, hij door de slecht ge-

zinden binnen Bondjol daarin verhinderd werd. Het was hem daarom onmogelijk geworden mij thans zijne afgevaardigden te zenden om te onderhandelen.

„Aangezien de schijn van onderhandeling met Bondjol in de gegeven omstandigheden een voor ons gunstigen indruk maakt op de gemoederen der kwaadgezinden in de onderworpen districten, heb ik het nog ongeraden geacht, de bestaande aanraking af te breken; ik heb mitsdien mijn aanzoek herhaald met eene boodschap om nadere explicatie van des Imams meening. Ik verwacht mijnen zendeling dagelijks terug, doch vlei mij met geene gunstige uitkomst, aangezien het te verwachten is dat het onlangs door de onzen bij Doeriantinggi geleden échec [1] den vijand weder moed zal hebben ingeboezemd om zijn geluk nog verder te beproeven." . . . .

In de maand April zond Toewankoe Imam zijne zendelingen naar de resident, met de vraag of de aangeboden voorwaarden al dan niet konden worden aangenomen. Zoo ja, dan verklaarden de zendelingen gemachtigd te zijn, een paar vertrouwde personen van het Gouvernement naar Bondjol mede te nemen om de bedoelde onderwerping tot stand te brengen.

De resident schreef, naar aanleiding daarvan, den 18n April 1836 no. 15 aan de Regeering o.a.:

„In ieder geval. . . onder den hachelijken toestand der troepen en de geheime aanslagen van kwaadwilligen tot verstoring van de rust in de onderworpen districten, blijft het vredesvoorstel van Imam altoos eene gewenschte omstandigheid, waarmede men de zaken nog eenigen tijd slepende kan houden, misschien wel tot de aankomst der zoo hoogst benoodigde troepen van Java, zonder welke men niet krachtdadig tegen Bondjol zal kunnen ageeren, daar het nu veel moeite kost om te behouden wat wij hebben en de rust te bewaren."

En denzelfden dag (missive no. 108) schreef hij aan Bauer, met verzoek om antwoord op de hem bij schrijven van 18 Februari no. 51 gestelde vragen.

Bauer voldeed daaraan thans onmiddellijk; zijn brief van 20 April 1836 no. 358 is zeer belangrijk, omdat daaruit blijkt hoe van militaire zijde de toestand beoordeeld werd. Die brief luidt als volgt:

„In aanmerking nemende den algemeenen staat van zaken, de

[1] Zie Lange, II, bl. 121, en beneden blz. 157.

opofferingen die wij reeds hebben moeten ondergaan, het verlies onzer beste officieren en manschappen, zoowel voor den vijand als door aanhoudende vermoeienissen in een ongezond klimaat als dat in het dal voor Bondjol, den ziekelijken en zwakken toestand der overige officieren en manschappen en de verliezen die wij ons nog bij een eventueel hervatten der operatiën zouden moeten getroosten; de onzekerheid, of de verwacht wordende aanzienlijke versterking voldoende zijn zal om aan dezen hardnekkigen en kostbaren strijd een einde te maken, in de veronderstelling dat wij met de nieuwe versterking en het grof geschut Bondjol nemen, hetwelk zeker niet anders dan met groot verlies plaats hebben zal, dan is het nog niet waarschijnlijk dat daarmede de oorlog geëindigd zal zijn, en wij hebben alsdan nog een oorlog van kampong tot kampong te vreezen, waarin ons de wel versterkte vijand door eene hardnekkige, aan woede grenzende verdediging (waarvan tot nog toe geen voorbeeld was) gevoelige slagen zoude kunnen toebrengen, ongerekend de verliezen door ziekten, die aanhoudende vermoeienissen en ontberingen in eene ongezonde landstreek altijd tengevolge hebben, die al spoedig de gelederen verminderen en de hospitalen vullen, en wel vooral bij de nieuw aangekomene, nog niet geacclimatiseerde troepen, zijnde de ziekte, zoogenaamde moeraskoorts, van dien aard dat de lijder haar niet dan na langen tijd weder te boven kan komen; een zoodanige oorlog zoude ons bovendien verplichten, afwijkingen te maken van onze lijn van operatiën, deze te verlengen, nieuwe posten aan te leggen tot verzekering der gemeenschap, en alzoo ook op die wijze onze macht te verminderen;

„zouden wij nogmaals in de onaangename verplichting worden gebracht versterking aan te vragen, dan is het wel denkelijk dat het Gouvernement verlegen zou zijn om die te verleenen.

„ook moeten wij indachtig zijn om het hoofd nergens te stooten, dewijl bij een échec van belang de door het geheele land verspreide priesters, onze aartsvijanden, die zich thans wederom stil houden, al dadelijk het hoofd zouden opsteken, waarbij nu nog komt dat, volgens schrijven van den kapitein Van Beethoven, commandant der Noordelijke afdeeling, van 30 Maart jl. nº. 104, Toewankoe Tamboesei tegen het Mandaïlingsche in beweging zoude zijn, hij kapitein reeds het grootste gedeelte zijner Battasche hulpbenden heeft moeten terugzenden en de andere waarschijnlijk al spoedig van zelf zullen volgen;

„al het bovenstaande rijpelijk in overweging genomen hebbende,

alsmede dat alleen door een verdrag tot onderwerping een spoedig einde aan dezen vernielenden oorlog te maken is, komt het mij raadzaam voor, de aangeboden voorwaarden tot onderwerping van Toewankoe Imam van Bondjol aan te nemen, mits er zich niet al te veel hinderpalen opdoen om den nieuwen weg over Alahan mati en Simpang aan te leggen.

„Mijns erachtens zal het Gouvernement, op grond der aangehaalde redenen, de hooge noodzakelijkheid eener afwijking van de gegeven bevelen in de omstandigheden waarin wij ons bevinden wel willen inzien. Ik verzoek u mij te willen doen kennen in hoever u met mijne gevoelens in deze belangrijke zaak instemt."

De resident antwoordde denzelfden dag (missive Lª. A) dat, hoezeer het om vele redenen zeer te wenschen ware dat de oorlog tegen Bondjol met geweld der wapenen geëindigd werd, hij nochtans onder de gegeven omstandigheden volkomen met den militairen commandant moest instemmen, dat het sluiten van een voordeeligen vrede de voorkeur verdiende boven eene gewaagde kans in de voortzetting van den oorlog, die al zoovele moeielijkheden had opgeleverd en zeker nog groote opofferingen, en aan den lande, en aan de bevolking kosten zou.

De militaire commandant gaf (dd. 23 April 1836 nº. 379) kennis van de gevoerde correspondentie en den (22 April) aangevangen wapenstilstand aan den generaal Cleerens, die inmiddels te Padang was aangekomen.

Hij deelde daarin mede dat reeds in de maand November 1835 een zendeling van Toewankoe Imam bij hem was geweest om te vragen wat diens lot zou zijn in geval van onderwerping. Bauer had toen geantwoord hetgeen door den Commissaris-Generaal ten aanzien van Bondjol was voorgeschreven. Die voorwaarden waren door Imam verworpen; deze deed weten dat hij nooit de kampong Bondjol, de zetel van het geloof, van hem en van zijne leerlingen, slechten zou en zich liever tot den laatsten man toe verdedigen wilde. Hij had toen ook dadelijk de onderhandelingen gestaakt totdat hij ze in Februari weder, bij den resident, had hervat.

Bauer vroeg aan Cleerens of hij ook nadere instructiën had medegebracht en welke zijne meening was omtrent de voortzetting der vijandelijkheden. Cleerens antwoordde dd. Fort de Kock, 28 April nº. 18bis, dat hij zich geheel vereenigde met de meening van mili-

tairen commandant en resident; ook wegens „de weinige hoop om Bondjol, wegens zijne voordeelige ligging en de sedert circa een jaar aangebrachte verdedigingsmiddelen vanwege den vijand, met geweld van wapens, die zelfs der verwacht wordende troepen der expeditie er onder begrepen, te kunnen overmeesteren; waarbij nog komt de weinige hulp die wij van het grootste gedeelte onzer Maleische hulptroepen te wachten hebben in een strijd, waarvan de overwinning zeer twijfelachtig is, aangezien hun eigen belang vordert dat zij steeds de zijde van de sterksten kiezen, zooals sommigen reeds bij vroegere nederlagen bewezen hebben; en eindelijk de nadeelige resultaten, die ongetwijfeld zouden voortvloeien uit een nederlaag van onze zijde, welke het verlies der geheele bezitting zoude ten gevolge hebben."

De resident gaf daarop, dd. 29 April n°. 115 en 14 Mei n°. 17, verslag aan de Regeering van de gevoerde onderhandelingen.

Aan de zendelingen van Toewankoe Imam had hij, na ontvangst van den brief van den luitenant-kolonel Bauer dd. 20 April, medegedeeld dat de tegenwoordige stelling der troepen voor Bondjol niet zoude worden verlaten alvorens men de volkomen zekerheid had van de onderwerping van Bondjol, en voordat de weg naar Loeboe Sikaping (over Alahan mati) zoude zijn voltooid, doch dat inmiddels een een wapenstilstand zoude kunnen worden toegestaan.

Hij merkte hun verder op dat zij te veeleischend waren en niet wantrouwend ten opzichte van de vergevensgezindheid van het Gouvernement behoorden te zijn; dat zij zich hunne onverzettelijkheid spoedig zouden kunnen beklagen, daar onze macht eerlang met vele troepen en schepen zou versterkt worden, die aan Bondjol een geduchten oorlog voorspelden, enz.

Met de zendelingen werd eindelijk overeengekomen dat zij, ingeval Toewankoe Imam zich nu wilde onderwerpen, een witte vlag in Bondjol zouden vertoonen, hetgeen van onze zijde op gelijke wijze zoude worden beantwoord ten teeken dat de vijandelijkheden geschorst waren.

Inderdaad werd reeds den 22_n in de Bondjolsche benting het afgesproken vredesteeken geheschen, doch tegelijkertijd werd op sommige andere vijandelijke bentings eene zwarte vlag waargenomen.

Hieromtrent gaf de resident de volgende verklaring:

„Bondjol is tegenwoordig niets meer dan eene schuilplaats voor kwaadwilligen, ontevredenen en geestdrijvers uit verscheidene land-

schappen, die zich onder den oproer-standaard van Toewankoe Imam hebben geschaard en zich van alle verplichtingen jegens hunne moederkampongs en soekoes hebben ontslagen.

„Nevens dezen hoop kwaadwilligen staat de bevolking der Bondjolsche soekoes met hunne hoofden van den ouden stempel, die, jaloersch op de grootheid van Imam, en weinig gediend met zijne despotieke regeering, die niet met den geest hunner vooroudelijke instellingen overeenkomt, zeer naar den vrede verlangen, en die van de eerste gunstige gelegenheid die zich aanbiedt gebruik zullen maken om zich te ontdoen van de dwingelandij van Imam en zijne geweldenaars, wien het in den grond der zaak om niets anders te doen is dan om het oppergezag, ten einde onbeteugeld en schaamteloos even als hunne voorgangers, — de instellers der Padrische secte — allerlei ongeregeldheden door het geheele land te plegen.

„De partij van Imam is langen tijd de sterkste geweest, doch, naarmate de oorlog langer duurt, de inspanning en opofferingen grooter worden, begint zij te verzwakken. Het beurtelings hijschen van de witte en zwarte vlag is een duidelijk bewijs, dat de volksmenigte in Bondjol in een moeielijken tweestrijd is: de partij van den Imam pleit voor oorlog, maar die den oude soekoes voor vrede.

„Hierbij komt nog eene andere omstandigheid. Imam heeft gedurende onzen hachelijken toestand in de eerste drie maanden dezes jaars door zijne geheime zendelingen velerlei woelingen en onrust in de onderwerpen districten weten te stichten; hij vond overal aanhang onder de heerschzuchtige geestelijkheid, die onze strijdkrachten uitgeput zag en in eene verhitte verbeelding de geestdrift bij onze moedige tegenstanders wist op te wekken, de eenvoudige Maleiers omtrent de bedoelingen van Imam misleidende, en in het geheim de hoop koesterende dat door volharding der Bondjollers en medewerking van buiten, de zaak van Imam eindelijk zou zegepralen en de Padrische secte andermaal het oppergezag in handen zou weten te krijgen.

„Tijdige tegenwerking heeft de verwachting van die volksleiders teleurgesteld, terwijl door Imam, dien zij, als strijdende vóór het ware geloof tegen ongeloovigen, als onoverwinnelijk hebben uitgekreten, dat plan nu geheel verijdeld wordt door het opsteken eener witte vaan en het zenden van gezanten; beide veege voorteekenen in de oogen der Maleiers, om den oorlog langer tegen ons vol te houden; voorteekenen, waardoor de heiligheid en onfeilbaarheid van Imam, en de verzekeringen zijner geheime aanhangers worden

gelogenstraft, en die de algemeene achting voor Bondjol doen verflauwen.

„Desniettemin blijven de eischen van Imam nog veel." . . .

Den 3n Mei had deze een mondgesprek buiten zijne benting met twee zendelingen van den resident; en hij zond die zendelingen terug met Katib Bandhara, een der aanzienlijken van Bondjol, met de mededeeling dat hij verlangde:

1o. het terugtrekken van de belegeraars op Koempoelan,

2o. herstel der gemeenschap tusschen Koempoelan en Loeboe Sikaping, buiten bemoeienis van Bondjol.

3o. vrijheid voor de Bondjollers van alle gouvernementsdiensten, met voorbehoud om, daartoe verzocht, in billijkheid vrijwillig het Gouvernement bij te staan.

De vredesgezindheid van Imam had, zoo schreef de resident verder eene gunstige uitwerking gehad, zoowel bij onze afgematte belegeraars als bij de nieuw aangekomen versterking, en de moedeloosheid doen ophouden. Ook droeg de gunstige weergesteldheid veel bij tot herstel van vele verzwakte manschappen.

Het toenemen onzer strijdkrachten zou den vijand nog handelbaarder maken. Imam had den eersten stap gedaan, noodgedrongen door zijne tegenpartij, doch bij dien stap had hij de belangen zijner eigene partij ernstig in het oog gehouden. In zijnen benarden toestand kon hij wel niet anders doen; doch mocht de nood nog hooger rijzen, dan verwachtte de resident dat Imam zich met zijne vertrouwelingen zou trachten te redden en Bondjol aan zijn lot overlaten.

„De onderhandelingen — aldus meldde Francis — die ik vroeger op alle mogelijke wijzen gerekt heb, en nog rek om slechts tijd te winnen tot wij al onze strijdkrachten vereenigd hebben, boezemen, onder zoo veranderde omstandigheden, van weerskanten andere wenschen en andere verwachtingen in. Van onzen kant beschouw ik, zonder eene onvoorwaardelijke onderwerping, eenig vergelijk of minnelijke schikking geheel doelloos, en de onderwerping met geweld daarentegen als volkomen berekend om den schok te herstellen, dien ons gezag onder de laatste ongelukkige militaire operatiën gekregen heeft." . . .

In zijn schrijven dd. 31 Mei 1836 no. 27 meldde Francis aan de Regeering, dat de onderhandelingen met Bondjol nog vervolgd of liever aangehouden werden; meer met het inzicht tot bevordering

eener onderlinge toenadering en om zoo mogelijk vertrouwen in ons in te boezemen dan met eenige bepaalde hoop op een dadelijk goed gevolg, nl. eene geheele onderwerping des vijands.

Hiertegen, zegt hij, kant zich nog te zeer de groote verdeeldheid tusschen het Maleisch en Padriesch bestuur, welke, schoon onderling naijverig, gezamenlijk het bewind over de bevolking voeren en te zeer uiteenloopende belangen bij eene eventueele onderwerping hebben om tot eene ineensmelting dier belangen reeds nu te kunnen besluiten: hetgeen alleen te verwachten is bij een overwicht van macht en invloed, welke de loop der omstandigheden aan een der beide partijen zal verzekeren. Omstandigheden, waaruit te voorzien is dat zelfs bij eene onderwerping van Toewankoe Imam, het hoofd van het Padriesch bestuur, waarmede de onderhandelingen thans voornamelijk worden gevoerd en die het meest tot eene onderwerping overhelt, groote moeielijkheden ons zullen worden veroorzaakt door Baginda Kaleh, zijn tegenstander." . . .

Ook de generaal Cleerens was van meening dat Toewankoe Imam inderdaad vredelievend gezind was; maar, — zoo schreef hij den 6n Mei 1836 (particulier) aan den generaal-majoor Cochius, commandant van het Indisch leger — „de bedoeling van Imam, die geenszins oppermachtig is in Bondjol, wordt geparalyseerd door hen die hem omringen en belang hebben bij den voortdurenden stand van zaken. Dat hij zelf gezind is om tot ons over te komen betwijfel ik niet, maar zijne afhankelijkheid in den loop der onderhandelingen blijkt uit het feit dat, toen Imam met onze zendelingen in gesprek was, Padries hem bewaakten die met schietgeweer in het kreupelhout verscholen waren."

En, nadat hij zich omtrent de toestanden nader op de hoogte had gesteld, schreef hij nog den 26n Mei 1836 aan Cochius o.a.: „De ongezondheid van de vallei van Bondjol is nog meer te duchten dan de vijand zelf." . . . „In een bergachtig land als Sumatra's bovenlanden kan de geheele macht van Oost-Indië opgeofferd worden indien men door kracht van wapenen de bevolking wil ten onder brengen. Men staat verwonderd wanneer men hunne middelen van verdediging ziet". . . „Dagelijks krijg ik meer vertrouwen in de onderhandelingen; de toenadering tusschen de militairen en de Padries van Bondjol wordt van dag tot dag grooter. Ik ben van meening, dat de versterking op den berg van Bondjol [1] door geen geweld te

---

[1] De Boekit Terdjadi.

nemen is, en een iegelijk deelt dat gevoelen. Ik maak intusschen gebruik van den wapenstilstand, om het terrein van nabij te laten verkennen, en zal den Imam den toevoer van rijst moeielijk maken. „ . . . „Ik denk geheel eenstemmig met den resident, en laat de onderhandelingen geheel aan dezen over" . . .

Op verzoek van Bauer — waarschijnlijk in de hoop dat inmiddels de vrede gesloten zou zijn — had Cleerens het overnemen van het militair bevel tot den 3n Mei uitgesteld. De onderhandelingen leidden evenwel in den loop dezer maand evenmin als te voren tot een bepaald resultaat, en in het begin van Juni hervatten de Padries de vijandelijkheden door de opwerping van een benting ten Noorden van Bondjol itam. Hoe onze pogingen om den vijand van daar te verdrijven faalden en met een volkomen échec eindigden, is door Lange (II bl. 146 en 148) in overeenstemming met het rapport van Cleerens dd. 6 Juni 1836 n°. 185 verhaald.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Krijgsverrichtingen in 1836. — Toewankoe nan Tinggi. — De meening van Van den Bosch. — Maatregelen der Indische Regeering. — Generaal Cochius als Gouvernements-Commissaris naar Sumatra's Westkust. — De commissie van Mr. C. Visscher. — Toewankoe nan Tinggi, beoordeeld door Cochius en van der Hart. — Vervanging van Cleerens door Michiels. — Bondjol veroverd. — Verdiensten van Cochius, Michiels en Ondaatje. — De Bondjol-medaille. — De regent van Batipoe. — Toewankoe Imam. — Ongeregeldheden in de Benedenlanden. — Het transport-etablissement. — De versterking van Padang. — Cochius keert naar Batavia terug.

Omtrent de krijgsverrichtingen, welke in den loop van 1836 hadden plaats gehad, hebben wij, behoudens enkele détails, geene andere gegevens dan Lange, die over al de militaire rapporten te beschikken heeft gehad. Wij zullen daaromtrent alzoo slechts zooveel mededeelen als ons noodig schijnt om den algemeenen gang van zaken te kunnen volgen.

Wij hebben vroeger gezien dat, in de Noordelijke Afdeeling, de kapitein Van Beethoven steeds met vele moeielijkheden te kampen had. Menigvuldige regens, vele zieken en gebrekkige aanvoer van levensmiddelen waren de oorzaak dat hij, in de laatste maanden van 1835, niet meer kon doen dan zich staande houden in de nabijheid van Doeriantinggi (niet ver van Loeboe Sikaping gelegen), uit welke versterkte kampong de onzen, den 30n September en den 4n October, te vergeefs getracht hadden den vijand te verdrijven.

Den 26n December 1835 werd Van Beethoven's macht met 109 (van Padang gezonden) inlandsche soldaten aangevuld. Hij hoopte nu, zoodra de weersgesteldheid gunstiger werd, weder actief te kunnen optreden, doch ondervond daarbij weinig voorspoed. Wel werd den 23n Januari eenig voordeel behaald, maar een aanval, den 4n Februari op de kampong Djamba — mede in de vallei van Loeboe Sikaping gelegen — ondernomen, liep ongelukkig af; met een verlies van 2 dooden en 14 gekwetsten moesten de onzen tot

den terugtocht besluiten. Toen in het laatst der maand Februari de adsistent-resident Bonnet was aangekomen met 900 man hulptroepen, benevens een drieponder en een handmortier, waagde Van Beethoven den 8n Maart een aanval op de kampong Tandjong Waringin (ten zuiden van Doerian tinggi), die weder met een échec eindigde: 7 dooden en 13 gewonden, benevens 23 lichtgekwetsten bij de geregelde troepen en 7 dooden en 48 gekwetsten bij de hulptroepen waren aan onze zijde het resultaat van den strijd.

En den 18n Maart stootten de onzen weder het hoofd voor eene vijandelijke benting, met een verlies van 10 gewonde soldaten, en 1 doode en 8 gekwetsten bij de hulpbenden.

Intusschen had Bauer, na van den mislukten aanval van 8 Maart bericht te hebben ontvangen, last gegeven de offensieve bewegingen te staken totdat weder aanvallend tegen Bondjol zoude worden opgetreden. Voorloopig had diensvolgens niets bijzonders meer plaats.

Wij hebben in het vorige hoofdstuk gezien, dat overeenkomstig het voorstel van Steinmetz, een detachement infanterie, bestaande uit 2 officieren, 4 onderofficieren en 100 Javanen door de Regeering was beschikbaar gesteld om Van Beethoven's macht te versterken en hem in de gelegenheid te stellen, zich althans te Loeboe Sikaping staande te houden. Die versterking, ter aanvulling van de geleden verliezen nog met 2 officieren en 12 onderofficieren vermeerderd, kwam den 25n Mei te Padang, den 18n Juni te Natal en den 6n Juli te Loeboe Sikaping aan, waar de toestand inmiddels weinig verandering had ondergaan.

In de eerste helft van Mei had de Jang dipertoewan van Rau, die sinds lang voortvluchtig was en "de veiligheid des lands bedreigde", zich met onderscheidene hoofden en een 600-tal volgelingen onderworpen. Op hunne aansporing had de bevolking de moeielijke gemeenschap op verscheidene plaatsen verbeterd, waardoor het vervoer van leeftocht en munitie voor de troepen belangrijk vergemakkelijkt was. In afwachting van den afloop der onderhandelingen met Bondjol waren ook van 's vijands zijde (Doerian tinggi, Tandjong Waringin, Djamba enz.) de vijandelijkheden gestaakt gebleven (missives van Francis aan den Gouverneur-Generaal van 31 Mei en 7 Juni 1836, nos 27 en 29.) Vele vrouwen en kinderen uit de vijandelijke kampongs waren, wegens groot gebrek aan levensmiddelen, bij ons overgeloopen, om het genadebrood smeekende (brief van Van Beethoven van 1 April 1836). De toestand bleef overigens nog langen tijd in statu-quo. Alleen werden nog, van

October tot December 1836, vijandelijkheden ondernomen (1) tegen Taloe, welke vijandelijkheden den onzen op een ondubbelzinnig échec te staan kwamen (Lange II bl. 181, 182.) Bij het op 25 December 1836 bij Taloe geleverd gevecht viel eene som van f 2040.— aan zilvergeld in 's vijands handen (Gouv. besluit van 9 September 1837, n°. 4.)

Niet voordeeliger ging het, in het jaar 1836, de onzen voor Bondjol.

De bevolking van Alahan mati (ten Westen) en van Koempoelan (ten Zuiden) van Bondjol, door zendelingen van Toewankoe Imam daartoe overgehaald, keerde zich in de eerste dagen des jaars tegen ons. De luitenant-kolonel Bauer was dieusvolgens verplicht, de noodige maatregelen te nemen tot verzekering der gemeenschap; daartoe werden twee bentings tusschen Bondjol en Koempoelan opgeworpen, en het ten Zuiden van Koempoelan gelegen Batoe Bedindit bezet (rapport van Bauer, van 7 Januari 1836 n°. 26). De post, te Alahan mati gevestigd, was geheel door den vijand ingesloten; hij werd, den 10n Januari, door den kapitein Vogel met 300 bajonetten en eenige honderde hulptroepen bereikt en ontzet, maar tegelijkertijd ontruimd.

Terwijl aldus de operatiën tegen Bondjol niets vooruit kwamen, werd de toestand in den omtrek ongunstiger, en de Padries, daardoor aangemoedigd, verontrustten onze posten aanhoudend door kleine aanvallen. Bij Kota ketjil, ten Westen van Bondjol, versterkten zij zich meer en meer, en in het ten Westen van Koempoelan zich verheffend gebergte hadden zij verschillende bentings opgeworpen.

Omstreeks het midden van Maart rukte de kapitein Vogel, met 150

---

1 De Battasche hulptroepen, die tot dusver, krachtens eene resolutie van den resident van 18 Mei 1835, n°. 3, alleen rations rijst en zout ontvingen, schenen den strijd moede te worden en verwijderden zich veelvuldig van het terrein des oorlogs. Om dat te verhinderen, zag de resident zich verplicht, hun van 1 November 1836 af, in de plaats dier rations, een vasten onderstand toe te leggen voor den tijd gedurende welken zij bij het leger te velde zouden dienst doen:

één opperhoofd à	f	30	's maands
4 districtshoofden à f 15	"	60	"
20 kamponghoofden à f 10	"	200	"
1475 gewapende manschappen à f 6. . .	"	8850	"
Samen 1500 personen voor.	f	9140	's maands.

(Gouv. Besluit van 4 Maart 1837, n°. 5.)

bajonetten en eenige Maleische hulpbenden, uit om hen van daar te verdrijven. Hij slaagde er in, hun "een gevoeligen slag toe te brengen; eenige Padries sneuvelden, andere vielen ons levend in handen, maar hun tegenweer was zoo groot dat men hen op de plaats moest afmaken. De onzen verbrandden een honderdtal huizen en maakten eene aanzienlijke hoeveelheid kleedingstukken enz. buit." (Brief van Bauer aan generaal Cochius, van 22 Maart 1836.)

Volgens een rapport van den commandant van Z. M. korvet *Van Speijk*, dd. 29 April 1836 n°. 1, had de vijand bij deze gelegenheid 24 dooden achtergelaten en waren 5 voorvechters gevangen genomen, waarvan 3 door de Afrikanen werden omgebracht. "Deze voordeelen hadden bij meer geestkracht aan den kant onzer troepen betere gevolgen kunnen opleveren indien men ook Kota Ketjil, dat door den vijand bezet was, had genomen; doch men verzekert dat kapitein Vogel zijne troepen daartoe niet heeft kunnen bewegen, en hij verplicht is geweest, nadat een paar gewonden waren gevallen, terug te trekken."

Zeker is het wel, dat met onze troepen, door ziekte en sterfte steeds verminderend, niet veel was uit te richten. "Wij durven ons in de gegeven omstandigheden, en in afwachting der gevraagde versterking hoegenaamd niet meer uitbreiden", schreef Bauer den 22n Maart particulier aan Cochius; "in geval van grooten tegenspoed zouden de gevolgen onberekenbaar zijn", schreef hij den 15n April aan Cleerens. De gevoerde onderhandelingen kwamen hem dus wel te stade, om de zaken slepende te kunnen houden.

Zooals wij gezien hebben, werden die onderhandelingen in het begin der maand Juni 1836 afgebroken. Doch ook daarna verliepen er nog maanden voordat de eigenlijke operatiën konden worden hervat: de aanvoer van zwaar geschut en munitie eischte veel tijd, en ondanks de versterking, welke de troepenmacht had ondergaan, kon nog geenerlei vooruitgang worden geconstateerd. Nu en dan hadden kleine schermutselingen plaats; de koeliediensten, welke van de goedgezinde bevolking moesten worden gevorderd, maakten haar ontevreden; de lange duur van Bondjol's beleg maakte de hoofden onverschillig, en inderdaad werd de toestand steeds gevaarlijker. Naar de meening van Van der Hart was het alleen aan de trouw van Toewankoe nan Tinggi, het hoofd der VIII Kota's, te danken dat wij ons zoolang voor Bondjol hebben kunnen staande houden. [1]

[1] De meening hieromtrent van Cochius en Van der Hart zullen wij beneden

Eindelijk werd echter tot een grooten aanval op Bondjol besloten; den 18n November waren alle krijgsbehoeften ter plaatse aanwezig en de inlandsche hulptroepen, ten getale van ongeveer 13000 man, opgerukt en over de verschillende posten verdeeld. Aan het hoofd dier hulptroepen bevonden zich de regenten van Batipoe, Halaban, L kota's en Priaman, die, met de aanzienlijkste hoofden, gewillig waren opgekomen; onder de Maleiers heerschte een goede geest. Men was op genoemden datum nog met het opwerpen van batterijen bezig en kon dus den dag van aanval nog niet bepalen (Maandrapport over November 1836).

Die dag werd nader vastgesteld op 4 December, maar de onderneming liep noodlottig af; naar de uitdrukking van Lange (II. bl. 170) "oogstten onze wapenen meer schande dan roem." Volgens de officieele en particuliere berichten, door den Gouverneur-Generaal ontvangen, scheen de mislukking toe te schrijven "grootendeels aan de mismoedigheid der troepen" (Gouv. Besluit van 5 Januari 1837 no. 11), of — zooals de Gouverneur-Generaal den 9n Januari 1837 missive no. 1, aan den Minister schreef — "grootendeels aan de wankelmoedigheid der militaire macht en de verwarring welke reeds bij het eerste indringen der bres ontstond."

Alvorens nu mede te deelen welke maatregelen, naar aanleiding van dit nieuwe échec, door de Indische Regeering genomen werden, moeten wij eenige oogenblikken stilstaan bij eene correspondentie, door den minister Van den Bosch omstreeks dezen tijd met Koning Willem I gevoerd. Van die correspondentie geeft Lange (II bl. 291—293) alleen het resultaat, en het gevolg daarvan is geweest dan men, naar het ons voorkomt, de werkelijke bedoeling des Ministers verkeerd heeft opgevat.

Het zou ons te ver voeren indien wij de beide tot den Koning gerichte brieven, van 12 December 1836 La H 6 Kabinet en 8

---

mededeelen. Hier zij slechts de opmerking gemaakt, dat de Regeering niet juist kan zijn ingelicht geweest toen zij, in het Koloniaal Verslag van 1875, bl. 77, mededeelde dat Toewankoe nan Tinggi na 1832 "een dubbelzinnige rol" gespeeld had, maar in de moeielijke omstandigheden destijds door het bestuur "ontzien" was..... "hoewel hij zich als larashoofd dikwijls aan knevelarijen schuldig maakte." In 1872 werd Toewankoe nan Tinggi als larashoofd ontslagen. In de wijze, waarop hij toen behandeld is, kunnen wij weinig dankbaarheid ontdekken van het bestuur, dat, speciaal in 1836 en 1837, inderdaad *zeer groote* verplichtingen aan hem had gehad. Hij overleed in 1873.

Februari 1837 L^a A 1 Kabinet, hier *in extenso* wilden mededeelen. Een analyse dier beide brieven zal evenzeer aan ons oogmerk voldoen.

De eerste brief vangt aan met de mededeeling, dat de 1e luitenant P. C. Stuten, van den algemeenen staf van het leger in Indië, in Nederland was aangekomen en den Minister vele inlichtingen had verstrekt omtrent den gang van zaken voor Bondjol.

Stuten was een "intelligent officier", die van den aanvang der expeditie tegen Bondjol deze had bijgewoond.

Zijne mededeelingen en de verdere overwegingen van Van den Bosch leidden dezen staatsman, in zijn rapport aan den Koning bovengenoemd, tot de slotsom dat onze tegenspoed in hoofdzaak te wijten was aan de gebrekkige militaire kennis der toenmalige hoofdofficieren van het Indische leger. "Veelal van studiën ontbloot, bepaalt zich hunne kennis tot die ondervinding, welke de oorlog op Java en elders in Indië hun heeft verschaft, dat is de oorlog in het open veld, of het bestormen van inlandsche versterkingen, meestal zonder eenige bekwaamheid aangelegd en diensvolgens zeer verschillende van die welke men op Sumatra ontmoet."

Bauer, geen kans ziende om de vijandelijke linie ten oosten van Bondjol te forceeren, had daarom besloten haar in te sluiten en te bombardeeren; maar de insluiting was wegens gebrek aan troepen en door den in Rau en bij Loeboe Sikaping ondervonden tegenstand onvoltooid gebleven, en het bombardement kon weinig effect hebben wegens het gering aantal stukken en het moerassig terrein.

Van den Bosch meende dat de lange duur van Bondjol's weerstand slechts kon worden toegeschreven aan eene opeenstapeling van misslagen en onkunde; had men de zaak met meer beleid aangevat, dan had die weerstand, nadat de troepen eenmaal voor Bondjol waren aangekomen, geen acht dagen kunnen duren.

Door de ontwikkeling zijner zienswijze omtrent het plan van aanval dat gevolgd had moeten worden, trachtte Van den Bosch deze stelling te bewijzen Het was mogelijk, dat de generaal-majoor Cleerens intusschen het doel bereikt had, ofschoon eene bestorming moeielijk blijven zou en zeer wel mislukken kon, wanneer men niet door middel van loopgraven de vijandelijke versterking naderde; mocht de generaal Cleerens niet slagen, dan zou ook "de noodzakelijkheid bewezen zijn om van hier afdoende maatregelen te nemen om een einde te maken aan een staat van zaken die, tot schande van ons leger in Indië, maar al te lang geduurd heeft en te veel nutteloze en bloedige offers heeft verslonden."

„De voorzichtigheid zou in dat geval aanraden, den generaal Cleerens door eenen anderen commandant te doen vervangen. Hij is voorzeker een braaf officier, die meermalen bewijzen van beleid en moed gegeven heeft, doch hij zou dan hebben getoond, minder geschiktheid te bezitten voor dat soort van oorlogen dan voor die in het open veld . . . . De kolonel Le Bron de Vexela, die eerstdaags naar Indië vertrekt, zou in dat geval met het commando kunnen worden belast, na hier de vereischte instructiën te hebben ontvangen omtrent de wijze, waarop de aanval moet worden geleid.

Van den Bosch betoogde verder dat het, bij mislukking der aanvallen van Cleerens, noodig zoude zijn de dan waarschijnlijk ontmoedigde troepen van Java te versterken; en voorts dat het, niet voor de ten onderbrenging van Bondjol alleen, maar voor de verdere verovering van Sumatra noodig was een goed korps sappeurs van 2 à 300 man op Sumatra te bezitten. „Een langdurige burgeroorlog heeft de bewoners aldaar geleerd, hunne dorpen te versterken; zij hebben daarin zooveel vorderingen gemaakt, dat zij veelal tegen een aanval *de vive force*, den eenigen dien zij kennen, bestand zijn. Maar zoo men in Europa de vestingen, door talrijk geschut verdedigd, door meerdere diepe grachten en buitenwerken omringd, op het doelmatigst aangelegd, in een betrekkelijk korten tijd ten onder brengt, dan moeten op Sumatra aarden borstweringen, alleen door geweervuur verdedigd, veelal van geringe capaciteit, niet zelden gedomineerd, voor gelijke middelen bezwijken . . ."

„Een geschikt korps sappeurs, geoefend in al die werken die het aanvallen en verdedigen van versterkingen kunnen vorderen, zal in Indië, ook elders dan op Sumatra, hoogst nuttig zijn."

Op de zaken van Bondjol kwam Van den Bosch terug bij zijne tweede, zeer geheime kabinetsmissive van 8 Februari 1837, naar aanleiding van eenen particulieren brief van den Raad van Indië Van Sevenhoven, dd. 20 Sept. 1836, waarbij een extract uit een brief van generaal Cleerens, dd. 25 Augustus 1836, was overgelegd.

Zoowel over den inhoud van dezen laatsten brief als over den gang van zaken in het algemeen voor Bondjol was Van den Bosch zeer ontevreden, en in dit opzicht is zijn rapport aan den Koning in hoofdzaak eene herhaling van het boven medegedeelde. Het is onnoodig hierbij stil te staan; slechts eene aanhaling uit dit gedeelte van het rapport zij ons geoorloofd, omdat daaruit eenigszins de geest der onderworpen bevolking blijkt.

"Wat de generaal Cleerens zegt over de verbittering der bevolking, die den koeliedienst moede wordt, — zou het te verwonderen zijn dat zij, de nutteloosheid harer pogingen ondervindende, het moede wordt verder tot het doel mede te werken; terwijl de schampere verwijten aan de hoofden die, gelijk o.a. van Batipoe, ons in de moeielijkste omstandigheden trouw gebleven en ten allen tijde met hunne geheele macht ondersteund hebben, genoegzaam doen zien hoe weinig de generaal Cleerens gezind is de goede diensten te erkennen, vroeger door hen bewezen, en zich van hunne welwillende medewerking te verzekeren!"

Omtrent den resident Francis wordt het volgende gezegd:

"Deze man, van Engelsche ouders in Bengalen geboren, bezit eene zeer groote ambitie en veel geschiktheid om met inlanders om te gaan. Het is altijd een voorwerp van zijne eerzucht geweest om de oproerige districten door onderhandelingen tot onderwerping te te brengen, omdat hij, als civiel ambtenaar, met het bestuur der militaire aangelegenheden niet kon worden belast. Alle zijne pogingen daartoe zijn vruchteloos geweest, en natuurlijk moet het thans zijne eigenliefde streelen, dat ook de militaire commandant geen ander middel meer ziet dan onderhandelen en veel geld". . .

Het is wel zeker, schrijft Van den Bosch verder, dat noch de generaal Cleerens, noch de resident Francis geschikt is om Bondjol in onderwerping te brengen; derhalve behooren er andere en meer afdoende maatregelen in deze te worden genomen.....

"Waar het op Sumatra voornamelijk op aankomt, bestaat in het vermeesteren van versterkte dorpen, en dat wel kunstmatig". Met het oog daarop gaf Van den Bosch thans in overweging, den kolonel Van der Wijck (tijdelijk in Nederland aanwezig) met de ten onderbrenging van Bondjol te belasten. Deze hoofdofficier had "in den oorlog op Java gedurende een geruimen tijd mobiele colonnes aangevoerd en daarbij dikwerf bewijzen van dapperheid en beleid gegeven, terwijl het wel niet te betwijfelen is, of hij verstaat grondig alles wat tot de kunstmatige veroveringen gevorderd wordt." — "Een tijdsbestek van zes weken of twee maanden is meer dan voldoende om de zaken op Sumatra te herstellen."

— — —

"De Gouverneur-Generaal zou dan moeten worden aangeschreven dat Uwe Majesteit verlangde, een einde gemaakt te zien aan den oorlog op Sumatra en, de onderwerping van Bondjol verlangende, het noodig acht dat de heer Raad van Indië Nahuys, die vroeger

op Sumatra is geweest, derwaarts gezonden wordt, als Commissaris van het Gouvernement met het hoogste gezag aldaar bekleed, en dat aan den kolonel Van der Wijck aldaar het militair gezag worden opgedragen....; dat aan den Heer Nahuys en den kolonel Van der Wijck speciaal zal worden opgedragen om Bondjol te onderwerpen; dat onmiddellijk daarna beproefd zal moeten worden om ook de overige dessa's van dat district in onderwerping te brengen, hetzij door geweld of door onderhandeling, en dat, zoo de pogingen, daartoe thans aangewend, andermaal mochten mislukken, het aan hem Gouverneur-Generaal wordt overgelaten om de zaken op de best mogelijke wijze op Sumatra te schikken. Ik acht deze bijvoeging daarom noodig, omdat, na deze laatste proef, er wel geene redenen bestaan kunnen om zich verder af te matten, schoon het dan in de gevolgen blijken zal dat Sumatra voor ons verloren is. Ik houd mij intusschen verzekerd dat, zoo de onderwerpelijke bevelen wel worden uitgevoerd en de kolonel Van der Wijck voor Bondjol zijne macht en middelen verzameld heeft, de tegenstand van die, noch van eenige andere versterkte kampong drie dagen zal duren, en derhalve spoedig een einde zal zijn gemaakt aan eenen oorlog, die reeds al te lang geduurd, te veel opofferingen gevorderd heeft en den schijn verkrijgt alsof het Rijk der Nederlanden geene genoegzame macht en middelen meer heeft om een ellendig versterkt dorp, ontbloot van geschut, door Sumatranen verdedigd, in onderwerping te kunnen brengen. Een schijn, hoogst gevaarlijk voor onzen zedelijken invloed in Indië!„

Gelijk door Lange is medegedeeld, vereenigde de Koning zich met 's Ministers voorstellen, met dien verstande dat de door Van den Bosch aangegeven „bijvoeging„ achterwege moest blijven. De Koning verlangde dat de algeheele onderwerping van Sumatra, buiten het gebied van Atjeh, steeds zou blijven het staatkundig beginsel van het bestuur in Indië.

In zijn brief van 30 Maart 1837 n°. 1, waarbij Van den Bosch den Gouverneur-Generaal mededeeling deed van de gevoerde correspondentie, drukte hij de door hem verlangde „bijvoeging„ in korte woorden aldus uit: „zoo ook met de nu gezonden middelen het oogmerk niet zou kunnen worden bereikt, zou men *als het ware* de zaak kunnen opgeven.„ Uit de boven aangehaalde zinsnede uit zijn rapport aan den Koning blijkt nu echter, welke zin aan dat *als het ware* moet worden gehecht.

De even bedoelde "middelen" kwamen echter pas te Batavia aan in Augustus 1837, omstreeks het oogenblik van Bondjol's val. Niet de bemoeienissen van den Minister van Koloniën, maar wel de maatregelen van de Indische regeering, inmiddels genomen, leidden tot afdoende verbetering van den toestand.

Bij het besluit van 5 Januari 1837, n°. 11 werd, naar aanleiding der omtrent den aanval van 4 December 1836 ontvangen berichten, aan den leger-commandant, generaal-majoor F. D. Cochius, opgedragen:

"om, zoodra Z. M. stoomschip *Willem de Eerste* voor den actieven dienst beschikbaar zou zijn, zich met dien bodem te begeven naar Sumatra's Westkust om aldaar plaatselijk den stand van zaken met opzicht tot de krijgsoperatiën te onderzoeken, naar aanleiding der reeds bij hem bekende berichten en de stukken welke hem ter zake nog nader door den Gouverneur-Generaal zouden worden medegedeeld, en voorts, in het bijzonder, om, na zich volledig met den staat van zaken bekend gemaakt te hebben, ter plaatse zoodanige maatregelen onder de nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal in het werk te stellen als waartoe onverwijlde noodzakelijkheid mocht bestaan; zullende van hem, zoo spoedig mogelijk na aankomst, een omstandig rapport nopens zijne bevinding worden tegemoet gezien, vergezeld van zijne beschouwingen en van zoodanige voorstellen als hem nuttig zullen voorkomen tot bereiking van het beoogde doel, en wijders, te zijner tijd, volledige berichten nopens de genomen maatregelen, met bekendstelling van de daartoe geleid hebbende motieven."

Aan deze opdracht werd, bij Gouvernements besluit van 15 Januari 1837, n°. 2, nog eene belangrijke uitbreiding gegeven.

De Gouverneur-Generaal De Eerens schreef op dien datum (missive n°. 14/2) aan den Minister van Koloniën: "Er bestaan bij mij geene redenen om aan de goede bedoelingen van den resident Francis te twijfelen, maar in den loop van mijn bestuur en vooral in de laatste tijden is mij herhaaldelijk meer of min stellig gebleken, dat de zaken op Sumatra en in het bijzonder de handelingen van dezen en genen ambtenaar aldaar een onpartijdig en nauwgezet onderzoek vorderen, ten einde nopens een en ander zoodanige volledige wetenschap te bekomen als noodig is in het belang van het Gouvernement."

En in den considerans van genoemd besluit werd o. a. gezegd,

dat officieele en particuliere berichten [1] "onzekerheid hadden doen ontstaan, of het beheer ter Westkust van Sumatra in onderscheidene meer of min ondergeschikte deelen van den dienst met genoegzame bekwaamheid en beleid, met klem en uitsluitend met het oog op de belangen van den lande gevoerd wordt en inzonderheid ook of het hoofd des bestuurs aldaar, zoodanig als diens positie is, middelen heeft om zich eenen behoorlijken gang van zaken te verzekeren, in dier voege als gewenscht moet worden tot verwezenlijking van 's Gouvernements bedoelingen met Sumatra".

Daarom werd de generaal-majoor Cochius nu benoemd, tot commissaris van het Gouvernement ter Westkust van Sumatra, speciaal om, als zoodanig, een nauwkeurig onderzoek te doen omtrent al wat het civiel bestuur aldaar betreft." Mr. C. Visscher werd hem hiertoe als adjunct-commissaris toegevoegd, "onverminderd de voort-

(*) Van wien deze berichten afkomstig waren, wordt niet vermeld. Het zij ons vergund, hier de veronderstelling uit te spreken — welke veronderstelling eenige steun vindt in de omstandigheid dat de heer Visscher aan Cochius werd toegevoegd — dat een der particuliere berichtgevers van den Gouverneur-Generaal was Mr. C. Visscher (later algemeene secretaris en lid in den Raad van Ned.-Indie), die sinds geruimen tijd ter Westkust van Sumatra aanwezig was.

Omtrent het doel dier aanwezigheid hebben wij het volgende aangeteekend.

Naar aanleiding van art. 4, § d, van het besluit van den Commissaris-Generaal van 10 October 1833, n°. 310, had de Commissaris Van Sevenhoven een Raad van Justitie te Padang in werking gebracht en van eene voorloopige instructie voorzien.

De resident Francis begreep echter al spoedig na de aanvaarding van zijne betrekking, dat de Raad van Justitie, zooals hij door Van Sevenhoven was ingesteld, niet strookte met de belangen der bevolking en ook niet met de door den Commissaris-Generaal voor het bestuur van Sumatra's Westkust vastgestelde beginselen. Hij maakte derhalve andere bepalingen, volgens welke de rechtsmacht van den Raad van Justitie zich bepaalde tot zaken van appel en tot de rechtsbedeeling onder de Europeanen en Christenen.

Bij de resolutie van 22 Juli 1835, n°. 8, werd deze verrichting van Francis afgekeurd en aan den Raad in het Hooggerechtshof Mr. C. Visscher opgedragen om, nadat het door den heer Van Sevenhoven in werking gebracht reglement door het Hoog gerechtshof zou zijn herzien, gedurende een jaar de functiën van president van den Raad van Justitie te Padang op zich te nemen om voorts het reglement in quaestie, in overleg met den resident, in werking te brengen en om na ommekomst van het jaar gezamenlijk met den resident te dienen van consideratiën en advies omtrent de werking van het reglement, zoowel uit een justitieel als uit een politiek oogpunt.

Visscher diende den 30n September 1836 een "ampel rapport" in, dat hij den 21n December d. a. v. nog "breedvoerig" toelichtte.

De zaak werd verder, gelijk in het volgende hoofdstuk zal blijken, door Cochius (althans in naam) behandeld en naar aanleiding van diens voorstellen tot afdoening gebracht.

during der commissie," hem in 1835 ter zake der justitie opgedragen.

Aan den commissaris, generaal Cochius, werd opgedragen "zoodra mogelijk een omstandig rapport van zijne bevinding in loco aan den Gouverneur-Generaal in te dienen, vergezeld van zijne beschouwingen en van zoodanige voorstellen als hem nuttig zullen voorkomen, met aanbeveling om in ernstige overweging te nemen en deswege bij het gemeld rapport zijn gevoelen gemotiveerd mede te deelen, in hoever het als nuttig en noodzakelijk te beschouwen is, het civiel en militair bestuur ter Westkust van Sumatra in een persoon te vereenigen."

Bij Besluit van 16 Januari 1837 n°. 4 werd bepaald dat Cochius, behalve door zijn adjudant, kapitein P. J. T. A. Battaerd, zou worden vergezeld door den majoor van den generalen staf Jhr. C. P. A. de Salis, die als zijn chef van den staf zou optreden, en door den kapitein-ingenieur P. P. C. O. Ondaatje. Ter aanvulling der in den laatsten tijd geleden verliezen werden 150 man infanterie bestemd, en voorts bepaald dat "ter vervanging van overleden en zieke officieren der infanterie en artillerie, zoodanige officieren naar Sumatra's Westkust zouden vertrekken als bij het leger op Java konden worden gemist."

Daar, met het oog op het groot aantal troepen, de benoeming van een tijdelijk auditeur-militair te Padang "gebiedend gevorderd" werd, besloot de Regeering daartoe bij haar besluit van 19 Januari 1837 n°. 1.

De generaal Cochius kwam den 9n Maart te Padang aan. Intusschen waren slechts krijgsbedrijven van ondergeschikt belang voorgevallen, en van de onderhandelingen, in het laatst van Januari 1837 weder door Toewankoe Imam geopend, verwachtte men niets; naar vermoed werd, was het deze slechts te doen om eenige zorgeloosheid bij de onzen te doen ontstaan en tijd te winnen. Onze troepen werden nog steeds door ziekten geteisterd: volgens een verslag van 10 Maart was de generaal Cleerens ongesteld en waren bovendien nog 32 officieren ziek.

De verschillende maatregelen, door Cochius getroffen, zijn uitvoerig door Lange medegedeeld. Wij zullen ons daarbij niet meer ophouden dan noodig is om op enkele punten het juiste licht te doen vallen.

Cochius bleef tot den 19n Maart te Padang, en begaf zich toen naar de Padangsche Bovenlanden, over welk gewest hij het civiel bestuur opdroeg aan den kapitein-adjudant Steinmetz. Van 22 Maart

tot 9 April hield de generaal zich op te Fort de Kock, waarna hij, met generaal Cleerens, naar de vallei van Bondjol toog.

Op de reis van Matoea over Soengei poear naar Bambang (10 April) ontmoette hij, te Soengei poear, den Toewankoe nan Tinggi. In zijn verslag aan den Gouverneur-Generaal van 29 April 1837 n°. 34/99 schreef hij over dit hoofd het volgende, waaruit tevens het groote gewicht blijkt van het behoud van den weg over Soengei poear voor onze troepen, welk behoud slechts van Toewankoe nan Tinggi's gezindheid afhing:

„De weg, door de VIII Kota's, alwaar geen effen terrein gevonden wordt, is zeer doelmatig door dit hoofd aangelegd, en gewis zou geen ingenieur dat beter hebben gedaan; men kan echter gereedelijk vaststellen dat hij in eene nacht niet-alleen onbruikbaar te maken is, maar de stellingen die hij oplevert zijn zoo, dat er, wanneer zij verdedigd worden, aan geen doortrekken te denken is. Nimmer zag ik een terrein beter geschikt om voet voor voet betwist te worden.

Toewankoe nan Tinggi is een snugger inlander, die zich, van hoeloebalang van den vorigen Toewankoe, door moed in het gezag over dit land heeft weten te verheffen; van den tijd der Padries af heeft hij eene eenhoofdige regeering weten te handhaven, waarbij zijne bevolking welvaart, terwijl hij haar leidt en beveelt hoe, en om, het land tot haar eigen voordeel te bebouwen; zoo heeft hij dan ook de koffieteelt aangemoedigd, wel inziende welke voordeelen daarbij in de toekomst te behalen zijn. . . .

„Hij tracht geenszins te verbergen, hoezeer zijn belang medebrengt met ons wel te zijn, daar de Maleier geenszins gaarne bevolen wordt zooals hij dat doet; zoolang hij echter met ons wel is, durft men zich niet tegen hem te verzetten. Wel behandeld wordende, is het dus niet te denken dat dit hoofd ons afvallig zou kunnen worden; gebeurde dit nochtans, dan zou onze positie voor Bondjol zeer netelig, ja zelfs gevaarlijk worden, daar ons dan alleen de weg over Paloepoe voor de gemeenschap open zou blijven. Ik houd den Toewankoe nan Tinggi ten volle berekend, met zijne bevolking zijn land, zoo bijzonder daartoe geschikt, krachtdadig te verdedigen."

Het schijnt ons hier de geschikte plaats, mede te deelen wat Van der Hart, den 15 Maart 1853, in zijn Verslag van de residentie Padangsche Bovenlanden, schreef omtrent de toestanden tijdens den krijg om Bondjol. Ook daaruit kan men zien hoe destijds „het water aan de lippen stond", en hoeveel verplichting wij hadden aan

„het scherpzinnig overleg en de onkreukbare trouw van Toewankoe nan Tinggi". ([1])

„Wie, die vóór 15 en 20 jaren den staat van zaken op Sumatra heeft gekend, zal het een hoofd thans als vergrijp gaan aanrekenen, dat hij destijds aan deze of gene kampong eene koe of buffel heeft ontnomen om voor de troepen te slachten; wie zal thans als een misdrijf gaan straffen dat hij toen dezen of genen van een wapen of van eenig ander voorwerp heeft beroofd, om hem te dwingen, hetzij bij de colonnes, als koelie, dan wel voor Bondjol als hulpsoldaat dienst te doen? Wij, die bij ondervinding weten welke moeite en inspanning het heeft gekost aan de hoofden om hunne contingenten voor Bondjol voltallig te houden en van levensmiddelen te voorzien, zullen dit voorzeker niet doen, want wij begrijpen dat in een toestand, als waarin het Gouvernement te dier tijd op Sumatra was geplaatst en het de beslissing gold eener quaestie *to be or not to be*, dikwijls naar geweldige middelen moest gegrepen worden.

„In dien tijd ging het op de volgende wijze toe: waren er bouwstoffen noodig voor logies van troepen, of behoefte aan levensmiddelen voor deze, zoo werd het larashoofd bij den commandeerenden officier ontboden, en dan was het: Toewankoe, op dezen of dien tijd moeten er zooveel bamboe's, zooveel balken, zooveel van dit en zooveel van dat wezen; of wel: Toewankoe, lever een buffel, of eene koe, eene genoegzame hoeveelheid rijst, zout enz. Men vroeg niet, kunt gij dat leveren? Neen, men bepaalde zich tot het bevel: levert, en daarin lag opgesloten: het is mij onverschillig hoe gij er aan komt, maar zorg dat het er is, of vrees de gevolgen. In dien staat van eeuwigdurenden oorlog werd zoo, en kon dikwijls ook niet anders worden gehandeld". . .

„Welken indruk, vraag ik, zou het nu maken, wanneer wij daden gingen straffen, die jaren herwaarts bedreven zijn, hetzij om eene woeste menigte in bedwang te houden, dan wel ons bij te staan of

---

[1] Naar het ons voorkomt is de meening van Van der Hart niet juist opgevat door Van Swieten en de Regeering. Uit zijne beschouwingen is o. i. niet af te leiden „dat het beste middel om 't gezag der gouvernementshoofden te sterken was, hunne kleine knevelarijen en willekeur door de vingers te zien" (medegedeeld door den heer E. De Waal, *Onze Indische financiën*, VI, bl. 171), maar wel, dat het z. i. onbillijk was in het verledene te zoeken naar ongeoorloofde handelingen, en daarvan een wapen te maken tegen hoofden die ons toen zoo groote diensten bewezen hadden.

te gehoorzamen, en die wij toen als deugden en als blijken van verknochtheid toejuichten?

„Welken indruk moet zoo iets maken op mannen als Toewankoe nan Tinggi, Toewankoe Radja en anderen van hetzelfde gehalte, die wij, toen ons het water tot aan de lippen stond, op allerlei wijzen cajoleerden, [1] die nimmer de regeeringsbeginselen van het plakaat pandjang hebben aangenomen, vermits zij in 1833 nog als vijanden tegenover ons stonden, die in hun land in den waren zin autocraat waren en met de scherpte van het zwaard regeerden; die geene overwonnelingen zijn, maar, bouwende op onze goede trouw, als bondgenooten zich aan het Nederlandsche Gouvernement hebben aangesloten onder voorwaarde dat hunne prerogatieven en rechten zouden ontzien worden, doch die zich thans geduldig naar den vooruitgang gebiedenden eisch des tijds schikken en ten volle bewust zijn dat wij, aan wier edelmoedigheid zij zich hebben overgegeven, hen niet zullen verlaten, nu wij zelf machtig zijn en, om te blijven bestaan, hunnen bijstand en vriendschap niet meer behoeven?

„De massa ziet dit wellicht evengoed in als de hoofden; ook haar vertrouwen wordt aangetast, ofschoon zulke handelwijze voor een deel moge geprovoceerd zijn; ik geloof, het zij in eerbied gezegd, dat de grootste politieke kracht van het Gouuernement ligt in goede trouw, billijkheid en consequent handelen, en niet in veranderlijkheid van beginselen.

„Men denke overigens niet, dat de hoofden geen invloed bezitten en bloot onze werktuigen zijn; dit zou eene deerlijke dwaling wezen, die wrange vruchten zoude kunnen dragen; de beide zooeven genoemde Toewankoe's hebben getoond, waartoe mannen van energie in staat zijn. Zonder het scherpzinnig overleg en de onkreukbare trouw van Toewankoe nan Tinggi ware het leger voor Bondjol (1835—1837) onfeilbaar verloren geweest. Zal men thans, nu onze suprematie onwrikbaar gevestigd is, deze trouw gaan miskennen, ja wat meer is, daarin een middel van vernietiging zoeken van hen die vroeger zulke gewichtige diensten bewezen hebben?„ . . .

---

[1] Toewankoe nan Tinggi ontving sedert 1 Augustus 1834 eene maandelijksche bezoldiging van *f* 20 (Res. in Rade van 10 Februari 1836, n°. 12), en sedert 1 Februari 1836 eene personeele tractements-verhooging tot hetzelfde bedrag (id. van 2 April 1836, n°. 10). — Bij besluit van 25 April 1838, n°. 14, werd hem een inkomen van *f* 100 's maands toegelegd; deze bezoldiging werd bij besluit van 3 Juni 1840, n°. 12, definitief vastgesteld.

Na deze uitweiding keeren wij tot Cochius terug. Deze bracht eenige dagen in de vallei van Bondjol door (12—18 April), nam alle posten en stellingen in oogenschouw, en wist den goeden geest onder de troepen weder op te wekken. Daartoe strekte ook een dagorder, den 18n April uitgevaardigd, waarin o.a. werd gezegd:

„Het leger, waarop ik trotsch ben, te midden van velen Uwer eene reeks van 20 jaren een deel te hebben uitgemaakt, heeft meermalen moeielijke oogenblikken doorgestaan, en zelfs met belangrijker tegenspoeden dan gij ondervonden hebt, te kampen gehad; door volharding echter heeft het alle bezwaren overwonnen, en elken oorlog die gevoerd is moeten worden tot behoud en verzekering van orde en rust in de kolonie, ons door Koning en Vaderland toevertrouwd, met roem weten te eindigen."

Toen Cochius zich in alle opzichten van den stand van zaken had op de hoogte gesteld, deed hij, bij missive van 8 Mei 1837 no. 29/4 geheim, den Gouverneur-Generaal het voorstel, den generaal Cleerens te doen vervangen.

„Alle rapporten van den generaal-majoor Cleerens — zoo merkte hij op — dragen den stempel van weifelachtigheid; zelfs in zijn rapport van 8 December jl. zegt hij, alleen tengevolge van 's residents berichten tot den aanval besloten te hebben. . . . Ik heb echter noch bij de officieren, noch bij de soldaten onwil aangetroffen; wel heb ik ontevredenheid bij de eersten bespeurd."

Onder de bestaande omstandigheden achtte de generaal Cochius Cleerens niet geschikt voor het militair commando ter Westkust van Sumatra, „moetende de chef dezer gewesten zijn een man met eenen vasten wil, van veel ondervinding in de Indische oorlogen; die tevens de instructie, de orde en de goede verzorging en het geregeld beheer van dit gedeelte des legers weet te leiden, en verder door zijne handelingen en daden een zeker vertrouwen aan de hoofden en het volk weet in te boezemen".

Was Cleerens in deze opzichten tekort geschoten, de billijkheid vorderde, niet te verzwijgen „dat de thans overleden luitenant-kolonel Bauer, hoezeer hij de troepen met moed heeft aangevoerd, echter de zaken zoodanig had laten verloopen, dat de latere tegenspoeden daaraan grootendeels mogen geweten worden, hetgeen het eenparig oordeel van de officieren is die nog onder hem gediend hebben. De volbrenging van de taak, aan Cleerens opgedragen, was daardoor des te moeielijker."

Wat de vervanging van dezen opperofficier betrof, stelde Cochius op den voorgrond dat, althans zoolang de oorlog voortduurde, het noodig was het civiel en militair gezag in eene hand te vereenigen, om wrijvingen en tegenwerking te voorkomen. Wanneer men dat beaamde, dan konden alleen de luitenant-kolonels A. V. Michiels en H. F. Buschkens in aanmerking komen:

„Als aanvoerder van troepen heeft de eerste bewezen voorzichtigheid met fermiteit te paren, zijn omgang met den inlander is zacht en omzichtig. . . .

„De tweede is meer bedaard, heeft een grondig oordeel, is een kundig en ijverig dienaar, van een zeer fatsoenlijke levenswijze, maar, geloof ik, bezit minder vastheid van karakter dan de eerste. De eerste had ook ten allen tijde, zoo in de Java-oorlog als daarna, voorspoed bij zijne ondernemingen; terwijl de tweede wel eens met tegenspoeden heeft geworsteld die, hoezeer ten volle bewezen buiten zijn schuld geweest te zijn, dan nog ten gevolge hebben dat ieder officier en soldaat met meer vertrouwen den vijand onder de oogen treedt met den luitenant-kolonel Michiels aan het hoofd, dan met den luitenant-kolonel Buschkens."

Naar aanleiding dezer beschouwingen werd, bij Gouvernementsbesluit van 31 Mei 1837 n°. 1, de generaal Cleerens door Michiels vervangen.

Hoe de Gouverneur-Generaal De Eerens dezen hoofdofficier beoordeelde, blijkt uit zijn geheim schrijven n°. 93 van denzelfden datum, waarin o. a. het volgende voorkomt:

— — „Het is mij bekend, dat de overste Michiels aan zijne andere eigenschappen eene voortvarendheid in den dienst paart welke soms, in overdrijving ontaardende, nadeelige gevolgen zou kunnen hebben voor de hoogere belangen van het Gouvernement . . . Mijns inziens voorts is hij een man, die, hoezeer uitmuntende in voorzichtigheid en fermiteit en ofschoon meer goede eigenschappen bezittende, nochtans, in andere opzichten, de palen van voorzichtigheid lichtelijk overschrijdt door het te veel luisteren naar eigen begrippen en plannen van omvang, waarin hij een steun vindt door gevestigd zelfvertrouwen en het terugzicht op eenen schoonen loopbaan. Uit de stukken betreffende zijne zending naar de oostkust van Sumatra (Djambi) en het destijds verhandelde blijkt, dat hij wel eens verder ging of anders handelde dan met de bedoelingen van de toenmaligen Gouverneur-Generaal Van den Bosch strookte. Eene herhaling daarvan moet worden voorkomen, door het daarheen

te leiden dat geen verdere vrees voor de gevolgen zijner te groote voortvarendheid behoeft gekoesterd te worden.

— — — "Het is de vraag, of de overste Michiels, aan zich zelven overgelaten, beter zal reusseeren dan de vroegere militaire commandanten Elout, Bauer en Cleerens. Maar als de uitvoerder van uwe bevelen vlei ik mij met een gunstigen uitslag. Ik noodig u derhalve, om nog vooreerst op Sumatra te blijven, de zaak te dirigeeren, na gelukkige beëindiging daarvan den overste Michiels den gematigden weg te wijzen hoe verder te handelen, en eerst dan naar Java terug te keeren wanneer u meenen zult, den genoemden hoofdofficier gerustelijk het commandement onverdeeld te kunnen toevertrouwen, het tijdstip waarvan ik volgaarne aan de kennis en het oordeel van u overlaat."

Door de benoeming van Michiels tot militair commandant van Sumatra's Westkust, met het vooruitzicht daar ook als civiel bestuurder op te treden, bleef deze voor den dienst des lands behouden: gelijk ons uit een later (particulier) door hem aan Van den Bosch geschreven brief dd. 10 October 1840 is gebleken, stond hij in Mei 1837 op het punt, ontslag te vragen en zich als suikerfabriekant in Banjoemas te vestigen.

Hij begaf zich nu naar Sumatra, waor hij den 20ⁿ Juli aankwam, den 6ⁿ Augustus, in de vallei van Bondjol, het bevel van den generaal Cleerens overnam, en meer dan elf jaren lang de gewichtigste diensten bewijzen zou.

De krijgsverrichtingen tegen Bondjol — waartoe, bij Gouvernements besluit van 4 Juni 1837 nº. 1, nog de Afrikaansche compagnie van het 2ᵉ bataljon, de te Palembang boven de bepaalde sterkte aanwezige inlandsche militairen en, ter aanvulling van hetgeen aan de bepaalde sterkte ter Sumatra's Westkust ontbrak, de noodige Europeanen werden beschikbaar gesteld, — werden intusschen, volgens de lastgevingen van generaal Cochius, met "veel voortvarendheid" hervat. Van die operatiën heeft Lange een zoo uitvoerig en juist overzicht gegeven, dat wij kunnen volstaan, daarnaar te verwijzen.

Op den 16ⁿ Augustus 1837 — den 21ⁿ verjaardag van de weder in bezitneming der kolonie door het Nederlandsch bestuur — viel Bondjol ons eindelijk in handen.

Ter aandenken dat Bondjol onder de regeering van den Gouverneur-Generaal De Eerens veroverd was, gelastte de generaal Cochius dat diens naam aan de aldaar door ons op te werpen sterkte zoude worden

gegeven, zoodat „het voormalige Bondjol in de toekomst, en te rekenen van 22 Augustus, de benaming zou voeren van *Sterkte De Eerens* (rapport van 21 Augustus 1837 n°. 40/143).

De Gouverneur-Generaal antwoordde daarop (Gouv.-besluit van 3 October 1837 n°. 19) dat de eer der eindelijke overwinning van Bondjol geheel was toe te schrijven aan den generaal Cochius, en bepaalde (art. 5):

„dat de sterkte Bondjol geheel zal worden geslecht, en dat op dit belangrijk punt een établissement zal worden opgericht, hetwelk, ter eere van den generaal-majoor F. D. Cochius, commandant van het Indisch leger en commissaris van het Gouvernement ter Westkust van Sumatra, aan wiens wijs beleid en militaire kennis de overwinning van Bondjol te danken is, genoemd zal worden *Kota Generaal Cochius*".

Cochius werd, bij Koninklijk Besluit van 8 Mei 1838 n°. 72, bevorderd tot commandeur der Militaire Willemsorde; de twee personen, die zich bij de aanvallen op Bondjol het meest hadden onderscheiden — Michiels en Ondaatje — werden met buitengewone bevordering, resp. tot kolonel en majoor, beloond.

Van Michiels getuigde Cochius in zijne daartoe strekkende voordracht: „Hij is in de gelegenheid geweest zich op eene uitstekende wijze te onderscheiden door het dirigeeren van de beide aanvallen op de berglinie en daarna het innemen van Bondjol zelf"; en van Ondaatje, „een officier, dien ik om zijn betoond beleid in den Java-oorlog van Java had medegenomen": „Heeft hij bij de permanente verdedigingswerken bewezen een excellent ingenieur te zijn, niet minder heeft hij dat bij de berenning en inneming van Bondjol getoond; het gold hier niet-alleen de verkenning der plaats, maar ook de verandering van de oude linie die wij bezet hielden. De daarop volgende aanvallen zijn door hem bijgewoond, om zich dadelijk van het veroverde te verzekeren. De loopgraaf, tegen Bondjol geopend, is meest door hem zelven bestuurd, geholpen door infanterie-officieren, daar de officieren der genie en sappeurs allen gewond waren. Eindelijk was hij een der eersten binnen Bondjol, terwijl hij, onverminderd dit alles, herhaalde malen zware aanvallen van koorts had, daarmede echter in dezen moeielijken arbeid heeft volhard en de linie niet verliet. . . ."

Bij het reeds genoemd Koninklijk besluit van 8 Mei 1838 no. 72 werden aan een aantal officieren en mindere militairen belooningen geschonken. Bijzondere vermelding verdient hier, dat aan 3 inlandsche officieren zilveren, aan 20 mindere militairen metalen medailles

werden toegekend, met de bepaling dat „in afwachting van eene te nemen beslissing omtrent het al of niet instellen van een bepaald eereteeken voor inlanders”, de vorm enz. der medailles door de Indische Regeering zoude worden vastgesteld. Deze schreef, bij haar besluit van 19 November 1838 n°. 3, voor dat die medailles, vierkant van vorm, ten opschrift zoude hebben:

aan den eenen kant: Bondjol — Voor moed en trouw — 1837, met het omschrift: Het Nederlandsch-Indisch Gouvernement;

aan de keerzijde: hetzelfde in de Maleische taal met Arabische karakters.

De medaille zoude gedragen worden aan een oranjelint met één blauwe streep.

Bij Koninklijk besluit van 24 Januari 1839 n°. 102 werd evenwel de (thans nog bestaande) medaille voor moed en trouw ingesteld, en het Gouvernements-besluit van 18 November 1839 n°. 5, art. 2, gelastte dat de vroeger verleende vierkante zilveren en metalen medailles (voor Bondjol) zouden worden ingewisseld tegen de nieuwe, waaraan geldelijk voordeel verbonden was.

De Bondjol-medaille heeft alzoo slechts één jaar bestaan, maar de verovering van Bondjol is de aanleiding geweest tot het in 't leven roepen van de medaille voor Moed en Trouw.

Nu wij van belooningen spreken, is het hier de plaats om te vermelden dat, bij besluit van 15 Februari 1838 n°. 7, „aan den verdienstelijken regent van Batipoe” eene gouden medaille werd verleend, met de vergunning tevens, om de Nederlandsche vlag te mogen voeren.

De regent had het verzoek gedaan „om een titel, onderscheiden van de larashoofden”; doch de regeering was in dat verzoek niet opgetreden, naar het schijnt op advies van den generaal Cochius „dat eene inwilliging van dat verlangen den schijn zoude hebben alsof het Gouvernement zich met het inlandsch bestuur op Sumatra wilde inlaten.” [1]

Eene som van ƒ 3000.— door den regent ten koste gelegd aan een vredes- of verzoeningsfeest na den val van Bondjol, werd bij besluit van 8 Maart 1838 n°. 6 voor rekening van den lande genomen.

---

[1] De Minister van den Bosch kon zich, blijkens zijn zeer geheim Kabinetsschrijven van den 17n April 1839, L_a A^5 niet geheel met deze beslissing vereenigen.

„Het beginsel eener zoo min mogelijke bemoeiing met de huishoudelijke aangelegenheden der inlandsche bevolking” — aldus schreef hij bij die gelegenheid aan den Gouverneur-Generaal — „moet toch altijd ondergeschikt blijven aan het eind-

Na den val van Bondjol zwierf het hoofd van den opstand, Toewankoe Imam, nog eenige weken rond; maar hij vond nergens aanhang meer, zoodat hij zich, den 28n October 1837, onvoorwaardelijk aan het gouvernement overgaf, slechts het behoud zijns levens afsmeekende. De kolonel Michiels zond hem als krijgsgevangene naar Java, waar de regeering hem aanvankelijk Tjiandjoer (Preanger Regentschappen) tot verblijfplaats aanwees (Besluit van 23 Januari 1838 no. 3). Maar nog in den loop van 1838 bleek den resident van evengenoemd gewest het "min doelmatige", om staatsgevangenen van dezen stempel daar verblijf te doen houden, aangezien men hun moeielijk kon beletten, ongeoorloofde relatiën aan te knoopen. De Regeering overwoog, of men hem te Batavia zoude kunnen

---

oogmerk dat men zich omtrent Sumatra heeft voorgesteld, nl. van het wel vestigen van ons gezag, en hoezeer ter bereiking van dat doel geenszins gevorderd wordt dat wij ons vooreerst met den dagelijkschen gang van het inlandsch bestuur inlaten, zoo zal het niettemin ter bevordering van onze oogmerken strekken, dat successievelijk de hoofden der bevolking in de verschillende districten meer en meer in invloed toenemen, en daardoor in staat gesteld worden onze belangen te behartigen, daar het altijd gemakkelijker zal zijn daaraan eenige hoofden dan de geheele bevolking te verbinden. Hoezeer nu de verwezenlijking van 's Gouvernements-bedoelingen ten aanzien van Sumatra slechts geleidelijk, en alleen na een verloop van vele jaren zal kunnen bereikt worden, en dus, tegen eene ongepaste bemoeizucht van 's Gouvernements-ambtenaren, het beginsel van zoo min mogelijke bemoeiing met de huishoudelijke aangelegenheden der inlandsche bevolking aldaar wel en terecht is aangenomen geworden, behoeft zulks echter niet te verhinderen dat het Gouvernement door daden, die geene dadelijke bemoeiing, althans ostensibel, aan den dag leggen, trachte de inlandsche bevolking aan een geregeld bestuur te gewennen, en tevens de bestaande volksregeering langzamerhand door een meer eenhoofdig bestuur, en de gelijkheid van standen door de vestiging eener aan ons verbonden aristocratie, waar die niet mocht aanwezig zijn, te vervangen.

"Met dat inzicht zijn reeds jaarwelden toegelegd geworden aan een aantal inlanders die op dat oogenblik in hunne districten gebleken waren den meesten invloed uit te oefenen; en het is mij voorgekomen, dat het geheel hiermede in overeenstemming zou zijn geweest om passende titels te schenken aan de zoodanigen, die mochten te kennen geven dat zij op die openbare bewijzen van onzen gunst en van ons vertrouwen prijs stellen.

"Dat men bij het verleenen van dergelijke gunstbewijzen niet met te veel omzichtigheid kan te werk gaan, zal wel geen betoog behoeven, en Uwe Excellentie zal overtuigd zijn dat het de bedoeling is, daarbij niet alleen te letten op verknochtheid aan het Nederlandsch Gouvernement en op daaraan bewezen diensten, maar ook, en wel in geen geringe mate, op de omstandigheid of de personen, die tot eenige onderscheiding in aanmerking zouden kunnen komen, ook het vertrouwen der inlandsche bevolking bezitten en hierbij in aanzien staan."

Deze aanschrijving bracht echter geene wijziging in de eenmaal door de Indische Regeering genomen beschikking te weeg.

interneeren, gelijk door den heer Francis was voorgesteld, omdat hij daar, met meer beschaafde inlanders in aanraking komende, minder in de gelegenheid zou zijn, door zijne dweepzucht kwaad te stichten; maar de Raad van Indië was (advies van 20 Dec. 1838 n°. 1494) van oordeel „dat ook de hoofdplaats Batavia ongeschikt was voor het verblijf van den genoemden balling, aangezien hij door zijne dweepzuchtige gevoelens aldaar een aanhang zoude kunnen verwerven, welke in zijne gevolgen nadeelig voor de rust zoude kunnen zijn, terwijl hij daarenboven aldaar wellicht spoedig de gelegenheid zoude kunnen vinden om zich aan het oog der politie te onttrekken en heimelijk naar Sumatra terug te keeren."

Mitsdien werd bij geheim besluit van 19 Januari 1839 La F bepaald „dat de staatsbanneling Toewankoe Imam met een der Nederlandsche oorlogsschepen naar Amboina zoude worden overgevoerd om aldaar voortaan als staatsgevangene verblijf te houden, met aanschrijving op den Gouverneur der Moluksche Eilanden om bij aankomst van dien persoon een waakzaam oog op hem te houden en te doen houden ter voorkoming van ontvluchting."

In 1841 werd hij van Amboina overgevoerd naar Menado, waar hij den 6n November 1854 overleed.

Nog vóór den val van Bondjol was de toestand in de Noordelijke Afdeeling ten onzen gunste veranderd. Reeds den 10n Augustus was Doerian tinggi door den vijand verlaten, en den 16n onderwierpen zich alle kampongs in de vallei van Loebae Sikaping, wel ziende dat de krijgskans nu voor goed ten onzen gunste gekeerd was, aan ons gezag.

Aan de te Loeboe Sikaping op te werpen versterking werd door Cochius de naam gegeven „Redoute kolonel Michiels" (goedgekeurd bij Gouvernements-besluit van 27 December 1837 n°. 13).

Wij hebben nu nog eenige oogenblikken stil te staan bij eenige onrustige bewegingen, welke omstreeks denzelfden tijd in de Padangsche Benedenlanden voorvielen. Tengevolge van opruiingen van Toewankoe Imam en de zijnen heerschte er sedert geruimen tijd gisting in de in de XII Kota's benedenlanden, en eindelijk kwam het tusschen de twistende partijen tot dadelijkheden, zonder dat nog een opstand tegen het Gouvernement beoogd werd. De partij, die de wapens had opgevat, vestigde zich te Gasang gedang (aan het zeestrand, tusschen Tikoe en Priaman), onder de leiding van zekeren aanzienlijken maleier, den jang di pertoewan van Mengauw. Zij belemmerde

den doortocht tusschen Tikoe en Priamau, bracht den Chineeschen opiumpachter te Tikoe om het leven en verbrandde de eigendommen van Toewankoe nan Ello, het hoofd der XII Kota's.

De kapitein-commandant van Mengoppo rukte daarop uit met een detachement infanterie, versterkt met eene afdeeling mariniers. Den 9n Augustus overviel hij de kampong Gasang gedang, die door den vijand bij zijne vlucht in brand gestoken werd; Toewankoe nan Ello werd bij deze gelegenheid gewond. Nadat de gewapende bende verstrooid en de Jang di pertoewan naar de binnenlanden gevlucht was, hielden de vijandelijkheden op, en na den val van Bondjol keerde de rust geheel terug.

Wij zullen in het volgend Hoofdstuk mededeelen welke voorstellen door Cochius — die in het begin der maand September 1837 Sumatra's Westkust verliet en den 6n October te Batavia terugkeerde — werden gedaan tot organisatie van het belangrijk gewest, dat, na den val van Bondjol, nu in werkelijkheid aan ons gezag onderworpen was. Wij zullen daarbij regelingen van meer plaatselijken aard buiten sprake laten, en teekenen hier slechts aan, dat het door Lange (II bl. 295—296) medegedeeld plan tot oprichting van een „transport-établissement onder militair beheer van Padang naar Bondjol", aan welks uitvoering eene jaarlijksche uitgaaf van ƒ 74.220 verbonden was, werd goedgekeurd bij Gouvernements besluit van 31 October 1837 no. 10. Volgens dat plan zouden transportparken, bestaande uit karren, karbouwen, draagpaarden en koelies (Koringi's, pandelingen of bannelingen) gestationneerd worden op 12 stations: Padang, Doekoe, Loeboe Along, Kiambang, Kajoetanam, Padang Pandjang, Fort De Kock, Matoea, Soengeipoear, Bambang, Pisang en Koempoelan. [1]

Voorts nog, dat bij het Besluit van 2 December 1837 no. 3 machtiging werd verleend tot de oprichting van een fort op een open terrein ter Noord-oosten van Padang; daartoe waren reeds in 1828 voorstellen gedaan, waaraan nog geen gevolg was gegeven. De opbouw werd nu „dringend noodzakelijk" geacht: „deels tot bescherming der plaats tegen mogelijke aanvallen, b.v. van het onafhankelijk landschap XIII Kota's, als ook om aan het gezag aldaar meer klem bij te zetten ter bescherming van handel en landbouw,

---

[1] Het transport-établissement werd, bij Besluit van 21 April 1840, no. 2, weder onder civiel beheer gebracht.

en om aldaar een versterkt punt te hebben hetwelk thans geheel en al ontbreekt". [1]

---

[1] Aan dit besluit werd niet dadelijk uitvoering gegeven; bij besluit van 18 Mei 1840, n°. 6 werd opnieuw autorisatie verleend tot den bouw van een fort te Padang. Met dien bouw werd toen weldra een aanvang gemaakt, maar blijkens het besluit van 29 Maart 1842, n°. 2, werd het plan zoowel door den majoor der genie Dibbetz als door den kolonel Michiels afgekeurd. Zij gaven de voorkeur aan een versterkt kampement, waarin het geheele garnizoen kon worden opgenomen. De Directeur der genie, kolonel Van der Wijck, kon zich evenmin met het vastgestelde plan vereenigen, maar wenschte eene bamboedoeri-linie met 3 of 4 blokhuizen "ten einde Padang aan de landzijde tegen aanvallen te dekken."

De Regeering gaf daarop bij genoemd besluit machtiging om de aangevangen werkzaamheden te staken, en zond den kolonel Van der Wijck in commissie tot het instellen van een plaatselijk onderzoek. Gelijk bekend is, is later, overeenkomstig diens denkbeeld, gehandeld; er zijn twee blokhuizen (thans het hospitaal en het provoosthuis) gebouwd en een bamboedoeri-(auer-auer-) linie aangelegd, maar de bouw van het 3e blokhuis nabij het zeestrand is achterwege gebleven.

DERDE HOOFDSTUK.

Rechterlijke organisatie. — Voorstellen van Cochius betreffende het civiel bestuur. — Beslissing der Regeering. — Michiels benoemd tot civiel en militair gouverneur. — Instructie voor de officieren en ambtenaren. — Provisioneele instructie voor den gouverneur, met memorie van toelichting.

Reeds zeer kort na zijne aankomst te Padang had de Gouvernements-commissaris Cochius zijne goedkeuring gehecht aan de voorstellen van mr. Visscher omtrent de rechterlijke organisatie ter Westkust van Sumatra. Zijn aan de Regeering gericht rapport van 30 April 1837 L[a]. C[a] bevatte eene algemeene beschouwing over de werking van politie en justitie in dat gewest en over de regeling der rechterlijke aangelegenheden aldaar, vooral met betrekking tot de rechtspleging tegenover de Maleier der Padangsche Benedenlanden; daarbij werd overgelegd eene concept-instructie voor de ambtenaren en officieren, met voorstel haar te arresteeren, gelijk geschiedde bij het straks te noemen besluit van 29 November 1837 no. 8.

Na ingewonnen adviezen van het Hoog gerechtshof en den Raad van Indië werd, bij besluit van denzelfden datum n°. 9, a. o. bepaald:

dat de Raad van Justitie zou bestaan uit 1 president, 4 leden, 1 fiscaal, 1 griffier en een deurwaarder. De 4 leden waren geene ambtenaren, doch ontvingen eene maandelijksche toelage van f 50.—; de fiscaal was tevens magistraat en auditeur-militair te Padang; de griffier was tevens belast met de functie van notaris aldaar. Voor den Raad van Justitie werd een nieuw „provisioneel reglement" vastgesteld; verder werd eene instructie gearresteerd voor den magistraat van Padang en voor de eerste civiele autoriteit te Priaman; en

dat te Padang en te Priaman inlandsche rechtbanken zouden worden opgericht onder den naam van landraden, welke zouden werken volgens een bij genoemd besluit gevoegd reglement. De

oprichting van een landraad te Natal was mede in overweging genomen, doch afgestuit op de overweging: dat tusschenkomst in de huishoudelijke en justitieele inrichtingen van den Maleier onraadzaam was, aangezien deze zich nimmer als aan ons onderworpen heeft beschouwd, en nu allicht op het denkbeeld zou komen dat wij onderwerping aan ons gezag zouden beoogen; "terwijl bij zijne gehechtheid aan eigen begrippen en instellingen het voorbeeld van de daarstelling van landraden wel eens hinderlijk zou kunnen zijn aan de uitbreiding van ons gezag ter Sumatra's Westkust."

Voor Padang en Priaman golden deze overwegingen niet, aangezien dan ook reeds vroeger landraden gevestigd geweest waren; hunne weder-instelling was zelfs wenschelijk, omdat de hoofden zich beklaagd hadden, door de intrekking in hun aanzien en in hunne rechten verkort te zijn. Maar voor Natal werd bepaald dat voorloopig de de oude instellingen behouden zouden blijven, onder dien verstande dat in de wijze waarop zij werken nader de noodige wijzigingen zouden kunnen worden gebracht.

Omtrent de samenstelling van het civiel bestuur ter Westkust van Sumatra schreef Cochius, bij missive van 20 October 1837 La Qe, na raadpleging van den Adjunct-commissaris en "voor zooveel noodig" ook van den resident, o. a. het volgende aan den Gouverneur-Generaal.

"Het gezag van het opperhoofd dezer kust strekt zich uit over bijna de geheele Westkust van het eiland en hetgeen verder van daar door ons in de binnenlanden wordt bezet; eene lengte langs de kust, gerekend tot aan de rivier Singkel tot waar onze uitbreiding vermoedelijk zal ondernomen worden, van 161 Holl. mijlen, waarop, behalve verscheiden kleine établissementen, tegenwoordig reeds als belangrijk zich hebben doen kennen de zeehandelplaatsen Padang, Priaman, Natal en Bengkoelen. De beide laatstgenoemden kunnen vooralsnog van de hoofdplaats slechts over zee worden bereikt, en vordert de reis naar een daarvan, en terug, gewoonlijk eene maand, welk tijdsverloop voor het hoofd des bestuurs nog wordt verlengd door het door hem in te stellen onderzoek der bestaande inrichtingen en den gang van het bestuur. Zooals onze uitbreiding binnen'slands nu reeds tot stand is gebracht, vordert zij ook aldaar van dezen hoofdambtenaar de bijzondere aandacht, om den geest van het volk dat dit gedeelte bewoont gade te slaan en te doen leiden niet alleen, maar ook om te waken dat het daar geves-

tigd Europeesche gezag zoodanig werkt als is uitgedrukt bij het besluit van den Commissaris-Generaal van 11 October 1833 n°. 310, hetwelk van den beginne af aan zorgvuldiger in acht genomen had behooren te worden.

„Ongeacht dezen uitgebreiden omvang rust op den resident de verplichting en verantwoordelijkheid om voor 's lands belangen, en tevens voor die van de geheele bevolking te waken.

„Het een en ander veroorzaakt veel, en geen alledaagsch werk: aan den eenen kant geregelde inrichtingen voor het financieel bestuur, bij verscheidene handeldrijvende plaatsen langs de kust en eene niet onaanzienlijke, zich op den handel toeleggende Europeesche bevolking, waarvan de meesten vreemdelingen, benevens vele vreemde inlandsche handelaars; en, aan den anderen kant, eene niet aan onze wetten onderworpen en oorlogzuchtige inlandsche bevolking die, om onzen handel uit te breiden, tot den landbouw dient te worden aangemoedigd.

„De daaruit voortvloeiende arbeid is omslachtig: de financiën, de correspondentie, de contrôle over de menigte ambtenaren, in een woord de surveillance dat alle bevelen der regeering en hare inzichten met dit land over het geheele gebied worden nagekomen, is eene, voor een persoon te zware taak, hetgeen de tegenwoordige resident dan ook niet geaarzeld heeft mij te verklaren.

„Onze financieele belangen, voorzeker een essentieel punt, binden den resident aan Padang, alwaar die behandeld worden, hetgeen dan ook de reden is, dat die hoofdambtenaar, zoolang hij daar het gezag voert, noch Natal, noch Bengkoelen heeft gezien, gezwegen van de plaatsen van minder belang op de kust; alleen door den drang der omstandigheden genoodzaakt heeft hij, van tijd tot tijd, in de bovenlanden, waar de oorlog werd gevoerd, zich opgehouden, zonder evenwel meer te kunnen zien dan hem de omstandigheden aanboden; weshalve de landen der L Kotas, van Halaban, Boea en Lintou nog niet door hem bezocht zijn kunnen worden, evenmin als, om de Noord, de onderworpen landen Rau en Mandaïling.

„Ofschoon de afscheiding, van de residentie, van de adsistent-residentie Bengkoelen welke ik als zeer doelmatig beschouw, reeds in overweging genomen is, oordeel ik, al wordt daartoe ook overgegaan, de uitgestrektheid der residentie van Sumatra's Westkust nog te groot voor ééne inrichting als de bestaande; hetgeen nu in de Bovenlanden bestaat is geheel onvolmaakt, zonder eenheid en aanzien; daarom acht ik het invoeren van een geregeld bestuur in

die landen niets meer dan dat daarmede eerst een begin zal worden gemaakt, hetgeen ook niet ten onrechte op de kust van toepassing is, alzoo men vandaar weinig meer verneemt dan hetgeen de plaatselijke ambtenaar in zijne rapporten opgeeft.

"Het mag daarom van belang niet-alleen, maar zelfs noodzakelijk worden geoordeeld, dat de inrichting van het civiel gezag te dezer kust aan het opperhoofd toelaat, zich te kunnen bewegen opdat hij, vooral in den beginne, dikwerf de onderscheiden gedeelten zal kunnen bezoeken om zich te verzekeren dat zijne ondergeschikten gelijk, met beleid en met zachtheid arbeiden in den geest der voor hen ontworpen instructie, Uwe Excellentie aangeboden bij mijne missive van 30 April jl. L^a^ C^2^, en welke gegrond is op de voorschriften, bij het besluit van 11 October 1833 n°. 310 gegeven.

"Vertrouwende, uit het vorenstaand kort overzicht te hebben aangetoond van hoeveel omvang en van welken aard de velerlei verplichtingen zijn die op den resident rusten, zoo geloof ik daaruit te kunnen besluiten — nog in aanmerking nemende de inzichten van het Gouvernement met dit land, waarvan de bevolking zoo noodig heeft met beleid te worden beteugeld, — dat de taak van den resident, met het personeel waarover hij te beschikken heeft, te zwaar is, en zelfs naar eisch niet is na te komen.

"De resolutie van den 23^n^ Jannari 1833 n°. 3 bevat de bepalingen dat het hoofd van het bestuur dezer kust zich in de bovenlanden zal vestigen, dat de keuze voor de hoofdplaats zoodanig moet zijn dat zij, door het aanleggen van verdedigingswerken en het aldaar plaatsen van de reserve van de bezetting der kust de hand kan leenen tot behoud der inwendige rust, en tevens de middelen aanbiedt om een buitenlandschen vijand te kunnen weerstaan; — dezelfde regel als tot basis voor Java is aangenomen.

"In het besluit van den 11^n^ October 1833 n°. 310 en in de daarbij gevoegde toelichtende memorie heeft de Commissaris-Generaal echter den geest van ons bestuur ter bedoelde kust op eene andere wijze geregeld, en bepaald dat er in de Bovenlanden wel één versterkt handelsetablissement zal worden opgericht, maar is tevens, bij het besluit van dienzelfden datum n°. 313, bevolen dat Padang de residentie voor den civielen, en ook voor den militairen gezaghebber zal zijn.

"In de, voormeld besluit n°. 310 gevolgde instructie voor den militairen commandant der kust van 20 December 1833 n°. 467 is wijders voorgeschreven dat onze reserve in de Bovenlanden zal worden

gelegerd, en wel omstreeks Padang Pandjang of het daar nabij gelegen Goenoeng, vóór de kloof of bergpas; tot welk einde, bij besluit van 8 October 1835 no. 1, eene som van f 41339,25 is beschikbaar gesteld voor den opbouw van een kampement.

„Uit den geest van alle aangehaalde stukken meen ik nochtans te mogen besluiten dat de bedoelingen van den lastgever dezelfde zijn gebleven, zoo met opzicht tot het behoud van de inwendige rust als tot de verdediging naar buiten; en dat de verplaatsing van den hoofdzetel des bestuurs naar de bovenlanden achterwege is gebleven met het oogmerk daarop nader terug te komen, alzoo de latere wijzigingen in het bestuur, hetwelk in de voren aangehaalde resolutie van den 23n Januari 1833 no. 3 is omschreven, met het oog op de inlandsche bevolking zijn gemaakt.

„In het belang van alle deze oogmerken mag het er voor gehouden worden dat het aanwezen van het hoofd des bestuurs in de Bovenlanden noodzakelijk is, en dat zijne bezigheden vorderen, hij zijn beweegbaar zij en mitsdien in de gelegenheid zij gesteld zich dààr te vertoonen, waar hij zulks noodig acht om met den volksgeest en den gang van zijn bestuur door eigen overtuiging bekend te blijven.

„Over het verkieslijkste punt voor het aanleggen van den hoofdzetel en over al het belang dat wij er bij hebben dat deze verdedigbaar zij, zal ik de gelegenheid hebben nader uit te weiden bij mijn rapport over de militaire aangelegenheden te dezer kust.

„De opgenoemde overwegingen leiden mij tot de verklaring dat naar mijn oordeel het gezag ter Westkust van Sumatra, in naam van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië, door een Gouverneur of Opperhoofd gevoerd worde en deze bijgestaan zij door de noodige mindere ambtenaren.

„Voorts, dat hij meer macht dient te hebben en van ruimere instructien voorzien zij dan thans het geval met den resident is. Het verschil tusschen den Gouverneur of het Opperhoofd en den resident dient niet alleen in naam te bestaan. Hoezeer Padang, hemelsbreedte, niet ver van Batavia verwijderd is, zoo verloopen er soms 3 à 4 maanden voordat op een dezer plaatsen tijding van den andere wordt aangebracht, hetgeen in spoedvorderende zaken hinderlijk, ja dikwijls schadelijk voor de belangen werkt. Daarbij zal, gelijk ik zooeven heb aangemerkt, het hoogste gezag naar mijn inzien uit de Bovenlanden moeten gevoerd worden.

„Nu ontstaat de vraag, of de eerste autoriteit te dezer kust zal

dienen te zijn een civiel dan wel een militair persoon; waarop ik, in overeenstemming met den heer Adjunct-commissaris, mij voor een militair moet verklaren.

„De afscheiding van het hoogste civiel van het militair gezag kan op Java in de residentiën bestaan, omdat het land gerekend mag worden in vrede te zijn, de commandant van het leger zich daar bevindt, en, in geval van verschillen, in korten tijd de toevlucht genomen kan worden tot de Gouverneur-Generaal, in wien, van beide, de oppermacht vereenigd is.

„In het algemeen acht ik de vereeniging van civiel en militair gezag wenschelijk op de Buitenbezittingen, die niet louter handelsplaatsen zijn; en voor Sumatra's Westkust, waar een zoo aanzienlijk gedeelte van het leger geëmployeerd wordt, oordeel ik eene verdeeling van gezag allernadeeligst voor 's lands belangen om de volgende overwegingen:

„1o. Tracht het Indisch Gouvernement, nadat eenmaal vaste voet in de Bovenlanden van Padang zal zijn verkregen, zich over Sumatra uit te breiden, zooals het besluit van den Commissaris-Generaal van 11 October 1833 no. 310 zoo stellig beveelt. Met uitzondering eener kortstondige onderwerping van Bondjol en Rau, benevens eenige kampongs aan de Oostelijke grenzen gelegen, heeft die uitbreiding bij den oorlogzuchtigen, dweepzieken en volhardenden Sumatraan slechts door kracht en door de schrik onzer wapenen knnnen worden aangevangen. In het tegengesteld geval, n.l. wanneer die uitbreiding langs den vredelievenden weg, door onderhandelingen wordt verkregen, zoo brengt niettemin de onderwerping van elk landschap de verplichting voor ons mede het te beschermen, en dikwijls het te bezetten.

„Tot het verkrijgen der bezetting zal de civiele autoriteit zich alzoo tot den militairen bevelhebber moeten wenden; en, vooraf niet in staat geweest zijnde om de militaire macht te berekenen, kan hij zich onvoorzichtiglijk in eene te groote uitbreiding voor die macht hebben gewaagd, en grooter verplichtingen, door te verleenen bescherming, op zich geladen dan kan worden nagekomen.

„Bij den militairen bevelhebber, met het opperste gezag bekleed, aan wien de bedoelingen bekend zijn, maar die ook tevens nauwkeurig bekend is met de voorhanden middelen, wordt eene verkeerde berekening dienaangaande onverschoonbaar, althans is hem de gelegenheid benomen om de gevolgen van verkeerde maatregelen of onjuiste berekeningen in de uitkomst op eene hem tegenover-

gestelde autoriteit te werpen; zijne verantwoording is onverdeeld.

„2°. Zonder hulp der bevolking, die alleen aan het Opperhoofd der kust het oor leent, kunnen noch militaire bezettingen, noch oorlogsoperatiën worden ondernomen. Hetzij nu de bevolking als bondgenoot zich vrijwillig aanbiedt, hetzij zij daartoe aangespoord moet worden, vordert het belang der zaak, dat de militaire bevelhebber over deze medewerking de directe beschikking heeft.

„Ons bezit der Padangsche Bovenlanden is nog niets meer dan eene militaire bezetting, die onderlinge twisten tusschen de bevolking moet trachten te voorkomen, in het vooruitzicht dat eene voortdurende rust de volksindustrie zal ontwikkelen, en tegelijk eene toeneming van behoefte aan voortbrengselen van elders zal teweeg brengen. Het gezag is weinig meer dan ideaal, niets meer dan invloed oefenen wij bij de bevolking uit; onze uitbreidingen zijn door militaire bewegingen verkregen, waarin de Maleier ons gewillig zijn bijstand bood; maar die goede hulpvaardige gezindheid is verdwenen met de verwijdering der Padries van het grondgebied en met de vrees voor hunne onverbiddelijke gestrengheid.

„De beloften, door 's Gouvernements Commissarissen aan de bevolking gedaan, bij publicatie van 25 October 1833, dat zij bevrijd zoude worden van de koeliediensten, kunnen nimmer, zelfs niet met de grootste inspanning worden nagekomen daar, zooals is aangemerkt alle militaire occupatiën van de diensten der bevolking afhankelijk zijn. De daardoor bij het volk ontstane teleurstellingen worden wel is waar in het voordeel onzer belangen iets gematigd door zijne eigene overtuiging dat de koeliediensten niet geheel afgeschaft konden worden, maar daardoor wordt, hoe aanzienlijk ook de loonen zijn die daarvoor worden betaald, de afkeer niet verminderd welke de inboorling vrij algemeen voor dezen dienst voedt. Alles wat in deze gedaan kan worden is, zooveel mogelijk, de bevolking te verlichten, en vooral te waken dat door soortgelijke diensten hunne gemeenschappelijke dorps- of akkerbezigheden niet lijden.

„Om dit te kunnen beoordeelen behoort het bestuur zich met het aantal inwoners, de gesteldheid van den bodem en met 's volks plaatselijke bezigheden bekend te maken, waarbij de toestand van den oogst niet over het hoofd mag worden gezien, waarover de berichten in te winnen zijn bij hem, die eenigen tijd onder de bevolking zijn geplaatst geweest.

„Hiermede kunnen de officieren maar zeldzaam de vereischte nauwkeurige bekendheid hebben; zoo wegens hunne vele verplaatsingen

als omdat zij geen voldoende oorzaken hebben om zich in de huishoudelijke inrichtingen van den inlander in te dringen.

De militaire kommandant zal alzoo, bij de noodzakelijkheid van het aanleggen van een militairen post en het doen eener beweging het civiel bestuur daartoe moeten raadplegen, van wiens inlichtingen en hulpvaardigheid al deze ondernemingen afhankelijk zijn.

„Zonder gemeenschappelijk overleg van het civiel en militair bestuur kan dus in den regel het welslagen eener onderneming niet worden verwacht; dit welslagen is evenzeer onderworpen aan den spoed waarmede elke onderneming wordt ten uitvoer gelegd, welke spoed bij eene afscheiding van gezag niet wordt bevorderd door den tijd, welke er verloopt voordat alles tusschen de civiele autoriteit en den militairen kommandant is overlegd, waardoor niet zelden de gunstigste oogenblikken verloopen om, met één slag, de zaak reeds in hare geboorte te smoren; noodwendige briefwisselingen, die het gevolg eener scheiding van gezag zijn, geven daarenboven aanleiding dat, met verbreking der geheimhouding, een bepaald voornemen uitlekt en daardoor een voorbereide vijand wordt aangetroffen.

„De beschikbaarstelling van de noodige middelen vordert, zelfs met de meeste eensgezindheid en overeenstemming, bij eene scheiding van gezag, bevelen van verschillende autoriteiten, waardoor, reeds van den aanvang af aan, de bewegingen verdeeld worden bestuurd ten koste der snelle uitvoering, en is de militaire kommandant onmachtig zelfs om de mindere civiele gezaghebbers tot voortvarendheid aan te sporen of wegens terecht te wijzen; hetgeen, 't zij dan te recht of ten onrechte, bij tegenspoeden, vooral in den aanvang, gewoonlijk een beroep op het civiel bestuur tot verontschuldiging voor den militairen commandant oplevert.

„Nimmer zijn, ter Sumatra's Westkust, de verschillende bedoelingen van het Gouvernement volkomener en spoediger uitgevoerd dan onder het bestuur van eenen civielen en militairen commandant, in 1831 en 1832; het wederom verloren gaan der behaalde voordeelen is aan velerlei oorzaken toe te schrijven, onder welke als een der niet onbelangrijkste te tellen is dat buitenlandsche aangelegenheden de toezending van versterking derwaarts hebben in den weg gestaan, waarop het hoofd des bestuurs dier kust op een vastgesteld tijdstip recht had te mogen rekenen.

„Niets heeft ongetwijfeld de behaalde voordeelen meer bevorderd en ook bij de geleden tegenspoeden het behoud van het terugtrekkende leger en de rust in het ons onderworpen land meer begunstigd

dan de omstandigheid, dat in den bevelhebber van het leger zich tevens het hoogste civiel gezag vereenigde, deze alzoo met den geheelen omvang der hulpmiddelen van de bevolking bekend was, daarnaar zijne bewegingen konde regelen en diezelfde middelen zelf op een bepaalde tijd en op eene bepaalde plaats kon laten werken.

„Deze vereeniging van beiderlei gezag in denzelfden persoon heeft nochtans opgehouden, en sedert zijn de militaire operatiën op een nog meer ernstigen voet voortgezet; de militaire commandant, met bepaalde instructiën en stellige bevelen voorzien, is afhankelijk geweest van de inlichtingen, hem door het civiel bestuur gegeven, en van de middelen, die hem door dat bestuur tot voortzetting van den oorlog moesten worden verleend. Of nu èn inlichtingen, èn middelen zoo volledig mogelijk en tijdig genoeg zijn gegeven als ware verwacht, en of niet daarmede de gunstigste oogenblikken zijn verloopen, tot bereiking van het grootste nut, is iets dat moeielijk is te beslissen, doch door mij betwijfeld wordt op grond van hetgeen ik gedurende mijn aanwezen op de kust zelf gezien en ondervonden heb; maar minder twijfelachtig is het, dat daardoor de verantwoordelijkheid van den militairen commandant aanmerkelijk is verzwakt geworden.

„3°. De inlander van Sumatra is weinig in staat, de verhouding van het militair gezag, als een afgescheiden bestuur, te bevatten. Zoolang zijn belang medebrengt dat hij onderworpen is weet hij zich bij dat gezag in te dringen waarmede hij in onmiddellijke aanraking staat en waarvan hij directe bevelen ontvangt. Ten zuiden van Padang en in onze oude bezittingen te Padang, Priaman, Tikoe en Ajer Bangies was de inlander slechts met een gezag, het civiele, bekend gemaakt; gezag, aan wien ook toevertrouwd, wordt daar door hem ontzien. Deze zeeplaatsen zouden eene algeheele uitzondering maken op de nuttigheid van een eenhoofdig bestuur, ware het niet dat zij middelen bezitten die, althans bij de voorgenomen uitbreidingen, noodzakelijk ten dienste van den militairen bevelhebber dienen te staan.

„In de Padangsche Bovenlanden, alwaar het Nederlandsche gezag, en daarmede het eerste Europeesche, met den sterken militairen arm gevestigd is, begreep de inboorling in 1833 den overgang niet tot een civiel bestuur en van een civiel opperhoofd, evenmin als van eenen militairen gezaghebber, zonder macht om hem zijn verlangen te doen verstaan. Meesterlijk heeft de Maleier zich dan ook weten te bedienen van de indertijd gerezen oneenigheden tusschen

den civielen gezaghebber in de Padangsche Bovenlanden en den militairen commandant, waarvan hij al spoedig onderricht werd, en daarmede zijn voordeel gedaan om zijn traagheid in het leveren van transportmiddelen en hulptroepen te verschoonen. De pogingen, die gedaan zijn om voor het civiel oppergezag achting in te boezemen hebben op die plaatsen, waar het tooneel van den oorlog niet metterdaad was overgebracht, eene minachting voor het militair gezag doen geboren worden. Door dit laatste mochten aan de bevolking geene bevelen worden gegeven; zij moesten van de hoogste civiele autoriteit uitgaan, en op de mindere afdalen, om zoo tot de bevolking te geraken; deze gerekte, hoezeer regelmatige weg verlamde, zooals licht is te beseffen, de opvolging, zoowel van de onverschilligste als van de noodzakelijkste verzoeken.

„4°. De afscheiding der beide opperbesturen heeft het gevolg, dat ieder ambtenaar en elk officier, daar ter kuste, zich alleen tegenover zijnen chef verantwoordelijk acht, en niet geheel bekend is met de bedoeling en de belangen van het Gouvernement, waardoor beider streven naar verschillende oogmerken is; de ambtenaar beschouwt alles wat hij voor het leger in het geheel, of voor enkele militairen in het bijzonder, te verrichten heeft als een last, en daar zijn er die het maar al te zeer laten blijken. De officier verbeeldt zich niets dan opofferingen te doen en den ambtenaar er de vruchten in rust en overvloed van te zien plukken.

„Uit deze verhouding ontstaat, ten minste hier, eene spanning tusschen beide, welke nadeelig op den dienst van beide departementen werkt, omdat hare uitwerking door twee verschillende hoofden van bestuur moeielijk onmiddellijk kan worden bespeurd. Wordt het civiel en militair gezag in denzelfden persoon vereenigd, zoo overziet deze het geheel, verhoedt botsingen, beider werking is hem even belangrijk, en 's Gouvernements belangen kunnen daardoor slechts bevorderd worden.

„5°. De oogmerken van het Gouvernement met de binnenlanden vorderen dat de rust zooveel maar mogelijk bewaard worde, om bijna de eenigste inkomsten te verzekeren door middel der aankweeking van de cultuur, opdat het product naar de markt kan afvloeien; ten opzichte waarvan nog zij aangemerkt dat een eenhoofdig bestuur het beste in staat is, smeulende opstanden door voorzichtige en tijdige maatregelen te voorkomen.

„Uitgaande van het denkbeeld dat het bestuur over Sumatra's

Westkust aan een Gouverneur wordt opgedragen en deze zijn verblijf zal houden op eene aan te geven plaats in de Padangsche Bovenlanden, dan dient, naar mijn oordeel, onder zijn opperbestuur, deze kust verdeeld te worden in 3 afdeelingen of residentiën, als:

„1o. de Zuidelijke of Bengkoelen (zoolang deze nog onder de Westkust van Sumatra zal behooren);

„2o. het midden, of Padang, en

„3o. de Noordelijke, waarvan het goed zoude zijn, vooreerst den zetel van Natal naar Ajer Bangies te verleggen, omdat:

a. Ajer Bangies gezonder is;

b. daar veiliger reede is, welke te Natal ontbreekt;

c. Ajer Bangies meer en meer gemakkelijker débouché's naar Mandaïling, Rau en de Ophirdistricten heeft, en

d. Ajer Bangies voorheen eene aanzienlijke handelsplaats was, alwaar veel benzoë en kamfer verhandeld werd.

„Wellicht zal er later betere gelegenheid zijn om den zetel dezer residentie meer Noordelijk te vestigen, waaromtrent nader; daarom zullen de inrichtingen te Ajer Bangies zoo min mogelijk omslachtig, doch temporair moeten zijn. En om der bezuinigingswille behoeft deze verplaatsing naar Ajer Bangies niet vermeden te worden, daar toch het ongezonde Natal, bij allermoeielijkste gemeenschap met de binnenlanden, gelijke uitgaven zal vorderën door den slechten toestand, waarin zich de établissementen aldaar bevinden.

„De grensbepaling tusschen Bengkoelen en Padang kan blijven zooals zij thans bestaat, zoodat Moko-Moko tot eerstgenoemde, Indrapoera tot laatstgenoemde afdeeling blijft behooren; die tusschen Padang en de Noordelijke residentie acht ik het doelmatigst de Massang, van zee af, waar deze rivier meer onder den naam van Katiagan bekend is en thans de rechtstreeksche afstrooming daarvan is, tot daar waar de Alahan Pandjang in die rivier valt; vervolgens de noordelijkste grens, van de VII Loerahs en de L kota's, zoodat beide deze landschappen tot de residentie Padang zullen behooren; de uiterste noordelijke grens van de noordelijke residentie zal zich tot aan de rivier van Singkel moeten bepalen.

„Eene door mij ontworpen samenstelling van het bestuur van Sumatra's Westkust, verdeeld in twee residentiën, Padang en Ajer Bangies, wordt Uwe Excellentie hierbij aangeboden, waarop ik de onderindeeling der residentiën naar mijn oordeel gebracht heb, benevens het personeel dat ik voor het bestuur der thans onder ons gezag gebrachte uitgestrekheid noodig acht, hetgeen, voor zoover

de onderdeelen betreft, naar gelang der verdere uitbreiding zal vermeerderen.

„Tot de verdeeling van dit gedeelte der kust in twee residentiën heeft mij geleid:

„1°. dat de Maleische bevolking van Padang en de Bovenlanden wel degelijk al de aandacht van een kundig resident, bijgestaan door goede en beschaafde ambtenaren vordert, en dat het woelziek en oorlogzuchtig karakter der Maleiers niet gedoogt, dat de resident zich ver van hen verwijdert;

„2°. dat, naar mijn inzien, het streven van evenbedoelden ambtenaar moet zijn, de bevolking der XIII Kota's zoodanig te leiden, dat zij eindelijk verplicht wordt zich in onze armen te werpen en onze bescherming in te roepen; een oorlog aan dien kant zal onze inkomsten te veel schaden, en meen ik dat deze onderwerping gemakkelijk zal gaan, wanneer wij op de grenzen van dat land, in de XX Kota's en in het Padangsche, goede aarden versterkingen aanleggen, hetgeen hen zal imponeeren en niet moeielijk doen zijn om bij dat volk eene onderlinge verdeeldheid te onderhouden welke, volgens mij, hen het spoedigste en zekerst verplichten zal, ons als beschermers en beslechters hunner geschillen in te roepen, waarna hun invloed langs de kust van Padang tot Indrapoera zal ophouden. Oostelijk van onze grenzen, in de Padangsche Bovenlanden, vindt men zeer weinig bevolking meer, en valt er weinig van dat land te zeggen daar het nagenoeg onbekend is.

„3°. geloof ik dat voor den resident van Ajer Bangies het schoonste veld geopend is om land en bevolking onder ons gezag te brengen, daar het zich laat aanzien dat aan de Battasche bevolking onze bescherming meer welkom zal zijn dan aan de Maleiers, die van de eerstgenoemde de ergste vijanden zijn; het volk is vlijtiger, gehoorzaam aan zijne hoofden en lijdelijker; dit wordt bewezen door het land van Mandaïling en Angkola, en laat zich ook met grond van de meer Noordelijk gelegen Batta's vermoeden.

„Het gering getal Maleiers en Atjehers langs de kust zal, zoo de Batta's die meer binnenslands wonen onze bescherming genieten, van zelf moeten zwichten en dus zal, geloof ik, met weinig bezwaar de geheele kust, van Natal af tot aan de Singkel-rivier toe, benevens de binnenlanden, in weinige jaren onder ons gezag kunnen komen, mits de zaak met voorzichtigheid en overleg wordt ondernomen.

„Hier zal niet behoeven te worden omschreven wat daarbij de handel zal winnen, die nu meestal door vreemde handelaren wordt

gedreven; immers levert dat gedeelte van dit eiland eene aanzienlijke hoeveelheid peper, benzoë, kamfer, goud en meer andere artikelen op, die dan in handen van den Nederlandschen handel moeten vallen.

„De kust levert schoone reeden, baaien, en zelfs binnen'slands bevaarbare rivieren op.

„Zal de hoop ons in dit land uit te breiden kunnen worden vervuld, zoo lijdt het geen twijfel of een afzonderlijk hoofd van bestuur is om de Noord noodig, en dan zal later de hoofdplaats daarvan wellicht het geschiktst aan de monding van de rivier Singkoeang, ook wel genaamd Batang Ajer Gadies, te verleggen zijn; eene rivier die tot in het land van Angkola bevaarbaar moet zijn en in dat opzicht de belangrijkste van deze kust is.

„Het zal Uwe Excellentie gewis opvallen dat vele ambtenaren door mij noodig zijn geacht voor het bestuur in de Binnenlanden. Ik acht het daarom dienstig op te merken dat onze ambtenaren te dezer kust in zekeren zin datgene moeten verrichten wat op Java de regenten doen: komt van hen de last, zoo wordt daaraan door de bevolking voldaan; geschiedt dit daarentegen door hare eigen hoofden, dan slechts ten deele en ook wel in het geheel niet. Daarenboven zijn de ambtenaren noodig om het oog op de bevolking te houden en toe te zien wat er onder haar omgaat.

„Deze ambtenaren heb ik met den titel van contrôleur bestempeld; het is te wenschen dat er vele onder hen gevonden zullen worden die met de cultures bekend zijn, daar de Maleier leerzaam is en spoedig zijn voordeel met verbeteringen weet te doen.

„De adsistent-residentie Bengkoelen laat ik buiten sprake, daar er plannen bestaan haar met Palembang te vereenigen, wat m.i. zeer te wenschen is.

— — „Ik heb mij uitsluitend bepaald tot civiele ambtenaren, dewijl het zeer zelden goed is, aan den ondergeschikten officier, die beschikking over de gewapende macht heeft, tevens het civiel gezag op te dragen, hetgeen hier vroeger veel kwaad heeft gedaan en zoo ik meen veel onheil heeft berokkend; de officier wordt door zijne dubbele betrekking daarenboven aan zijne plaats gebonden en blijft niet beschikbaar; daarbij oordeel ik de zekere contrôle, welke er bestaan zal wanneer het civiel bestuur van het militair commandement in de districten zal zijn afgescheiden, nuttig èn voor den jongen ambtenaar, èn voor den officier.

— — — „Eindelijk heeft mij, bij het ontwerpen der samenstelling van het bestuur voor deze kust, nog geleid Uwer Excellentie's

kabinets-missive van den 7n Juli jl. no. 126 geheim, waarbij 's Konings wil omtrent dit eiland zoo uitdrukkelijk wordt kenbaar gemaakt, tengevolge waarvan het personeel in evenredigheid der verdere uitbreiding zal moeten toenemen." — — —

Overeenkomstig de voorstellen van den generaal Cochius werden bij Besluit van 29 November 1837 no. 8 verschillende bepalingen vastgesteld.

Onder nadere goedkeuring des Konings werd het algemeen bestuur van Sumatra's Westkust opgedragen aan een civiel en militair Gouverneur, tot welke functie de kolonel Michiels werd geroepen "met bepaling dat hij zal moeten verblijf houden te Padang Pandjang." Den resident Francis werd "tengevolge van de intrekking van zijn ambt en naar aanleiding zijner verzoeken" eervol ontslag uit zijne betrekking verleend, met bepaling dat hij naar Java zoude terugkeeren.

De hoofdtrekken der organisatie van het civiel bestuur kunnen als volgt worden samengevat.

Het gewest zoude worden verdeeld in twee residentiën: Padang (resident de heer A. J. Vriesman, tot dusver adsistent-resident van Patjitan) en de Noordelijke Residentie (wd resident, gevestigd te Ajer Bangies, de kapitein C. P. C. Steinmetz, thans civiel gezaghebber in de Padangsche Bovenlanden).

De residentie Padang zou bestaan uit de volgende afdeelingen:

a. Padang (standplaats van den resident), waartoe behooren: Padang, Nangalo, XX Kota's, Limau-manis, Loeboe kilangan, Boengoes, Tjindaki, Toeloe Kaboeng, Pau (standplaats van een contrôleur 4e kl.), Kota tengah, Troesan, Sigoentoer en Poeloet-Poeloet.

b. Priaman, onderverdeeld in: Priaman met V Kota's, Naras (Mangong), Priaman (contrôleur 1e kl.), VII kota's, Oelakkan; Tikoe met Tikoe (contrôleur 3e kl.), Mengoppo, Gragahan, Loeboeq bassoeng, XII Kota's; Kajoetanam (contrôleur 3e kl.) met Pakandangan en Sinto Loeboeq along.

c. Poeloe tjinko (contrôleur 3e kl.) met Bajam, Salido, Painan, Batang kapas, Tello, Taratta, Seranti, Priongpara, Kambang, Palanghai, Soengeitoro, Pangissan, Ajeradji en Indrapoera.

d. de Batoe-eilanden (een controleur 4e klasse).

e. de Padangsche Bovenlanden, gesplitst in:

1. Padang Pandjang (IX Kota's, XX Kota's, Batipo), met 1 contrôleur 1e kl. te Padang Pandjang en 1 contrôleur 2e kl. te Singkaraq;

2. Fort van der Capellen (Tanah datar en Tandjong Alam) met 1 contrôleur 1e kl. te Fort van der Capellen en 1 contrôleur 4e kl. te Tandjong Alam;
3. Fort de Kock (Agam en VII Kota's), met 1 contrôleur 1e kl. te Fort de Kock en 1 contrôleur 4e kl. te Peloepoe;
4. Matoea (XII Kota's en Danau-districten), met 1 contrôleur 2e kl. te Matoea, 1 contrôleur 3e kl. te Bambang en 1 contrôleur 4e kl. te Manindjoe;
5. Pajacombo (L kota's en Halaban) met 1 contrôleur 1e kl. te Pajacombo, 1 contrôleur 3e kl. te Halaban, 2 contrôleurs 4e kl. te Fort van den Bosch en Fort Veltman.
6. Boea (Lintou en Kota toedjoe), met 1 contrôleur 2e kl. te Boea en 1 contrôleur 4e kl. te Tandjong Ambalo.

De residentie Ajerbangies zou bestaan uit de volgende afdeelingen:

a. Ajerbangies, standplaats van den resident.
b. Pasaman en Westelijke Ophirdistricten, met 1 contrôlenr 2e kl., vermoedelijk te Katiagan, 1 contrôleur 4e kl. te Parik batoe of te Kinàli;
c. Natal en Tapanoeli, met 1 contrôleur 1e kl. te Natal en 1 contrôleur 3e kl. te Tapanoeli;
d. Mandaïling en Angkola, met 1 contrôleur 2e kl. te Kota Nopan en 1 contrôleur 3e kl. te Angkola;
e. Rau, Bondjol en Oostelijke Ophirdistricten, met 1 contrôleur 1e kl. te Rau, 1 contrôleur 2e kl. te Bondjol (kota Generaal Cochius), 1 contrôleur 3e kl. te Taloe of Melampoe, 1 contrôleur 4e kl. te Loeboe Sikaping.

Vier der aangewezen contrôleurs 1e kl. konden ook den rang van adsistent-resident bekleeden.

Met inbegrip van al het verder personeel enz. voor bureau-werkzaamheden, politie en justitie, geldelijk beheer, in- en uitgaande rechten, civiele gebouwen, het havendepartement, de civiele pakhuizen en het zout was het totaal der uitgaven van het civiel bestuur geraamd op hoogstens *f* 309,376 's jaars.

Bij het genoemd besluit werd voorts aan den Raad van Indië, wd directeur-generaal van financiën (J. C. Reynst) en den generaal-majoor Cochius opgedragen, „zich onverwijld bezig te honden met het ontwerpen eener provisioneele instructie voor den civielen en militairen gouverneur ter Sumatra's Westkust,” gegrond op de inzichten des Konings omtrent Sumatra en op vroegere beslissingen van den Commissaris-Generaal Van den Bosch.

Verder werd den heer Visscher vergund, naar Batavia terug te keeren zoodra voor den Raad van Justitie te Padang een president benoemd en die raad behoorlijk in werking zou zijn.

En eindelijk werd (art. 7) „met op last den Gouverneur om de naleving daarvan te verzekeren", vastgesteld de hiervolgende [1]

Instructie voor de Officieren en Ambtenaren ter Westkust van Sumatra.

Onze heerschappij te dezer kust berust en moet berusten op het algemeen gevoelen onder de inlanders, van onze meerderheid in goede trouw, in wijsheid en in macht boven hunne eigene hoofden, en zullen zij zich daarnaar nog te eerder voegen, zoo wij achting aan hunne inrichtingen en aan hunne godsdienst bewijzen. Bijaldien niet aldus gehandeld wordt, zal hun geloof en bijgeloof gekwetst worden en zullen wij bij hen als trotsche veroveraars voorkomen.

Aan oneenigheid onder de hoofden der districten en soekoe's mogen wij ons gezag toeschrijven, maar bijzonder ook aan de secte der Padries, die zich in den aanvang dezer eeuw hebben opgeworpen hebben, waardoor van zelve de geestelijkheid in macht toenam.

Tegen deze secte hebben de Maleiers onze hulp in 1821 ingeroepen en ons staatkundig belang is, die verwijdering onder hen te laten bestaan, maar tevens vijandelijkheden onderling te verhoeden; eene gelijke behandeling in alle onderdeelen door onze ambtenaren, en waakzaamheid van hunne zijde zal die het beste voorkomen.

Vroeger had de inlander een onbepaald begrip van onze macht, doch dit is reeds merkelijk geminderd door de oorlogen, welke wij sedert 1821 tot heden gevoerd hebben; wij vinden echter nog den grootsten steun in de meening van den minderen stand der bevolking, wier welvaart bevorderd wordt door rust en vermeerdering van industrie; terwijl een deel der hoofden door bezoldigde ambten aan ons verbonden moet worden, in evenredigheid en naargelang dat hunne onbepaalde invloed onder de bevolking toeneemt.

Al het streven onzer ambtenaren en militairen moet zijn de achting en toegenegenheid der bevolking te winnen en zoo ten minste het denkbeeld van overheersching geen wortel te doen schieten, want de Sumatraan houdt van zijne vrijheid en is minnaar van den oorlog;

---

[1] Dit stuk is reeds openbaar gemaakt door den heer E. De Waal (*Onze Indische financiën*, VI bl. 147). Maar het is door dezen met recht genoemd een »fundamenteel stuk," en mag, naar het ons voorkomt, in ons opstel niet ontbreken.

tot dat einde moeten zij zich nog bijzonder met de taal, zeden en gebruiken der bevolking bekend maken en die zelfs tot richtsnoer in hunne handelingen nemen, zooveel mogelijk in en buiten ambtsbezigheden.

Eene minzame behandeling der inlanders, van welken rang ook, is een hoofdvereischte, waaruit van zelve volgt, dat men zich ook van de minste oploopendheid moet onthouden; daar de eerste de blijken draagt van hartelijkheid en allen schijn van gunst uitsluit, zoo zal de inlander zulks op prijs weten te stellen, daar hij schrander genoeg is om op dit punt door te dringen.

Men heeft dan ook ontwaard, dat, naargelang de ambtenaren en militairen met de taal en zeden van het volk meer bekend worden, ook hunne handelwijze jegens deze beter en vriendelijker wordt; die zich daarop niet toelegde, bleef meest altijd stroef en onbemind.

Niets kan gewis meer tot onze duurzame heerschappij over deze gewesten leiden, dan gepaste nederigheid der Europeanen, die altijd de gezellin der wijsheid en ware verdiensten is, en waarmede zich stipt eerlijke vervulling van ambtsplichten moet paren.

Hoezeer wij nu ook alle mogelijke achting voor zeden, godsdienst en gewoonten der inlanders mogen en moeten hebben, moeten wij ons echter onthouden daarom onze Europesche zeden te verloochenen en de hunne aan te nemen, immers zouden hierdoor hunner begrippen van onze meerderheid verloren gaan.

In allen officieelen omgang met inlanders is het hoofdvereischte, dat de laatsten altijd, van welken rang of stand ook, eenen gemakkelijken en vrijen toegang tot de Europeesche ambtenaren hebben en dat het den inlandschen ambtenaar niet vrij staat hen naar willekeur af te wijzen; eensdeels zouden de inlandsche ambtenaren daardoor te veel invloed verkrijgen en, ten anderen, zouden zaken soms verholen kunnen blijven, welke voor ons gezag gevaarlijk konden worden.

Ons recht van tusschenkomst is zeer beperkt, zoodat het maar zelden zal zijn, dat de Europeesche ambtenaar meer kan doen, dan bedaardelijk en klaar de beginselen te ontvouwen, op grond van welke hij zich in de zaak verder kan mengen; hij zal zijne redenen wellicht meermalen moeten herhalen, maar dit moet hij zich getroosten om onze begrippen van bestuur begrijpelijk te maken, en ook hierdoor zal het algemeen vertrouwen bevestigd worden, wanneer men weet, dat het opperhoofd met alles bekend is.

Een tweede belangrijk punt in onze officieele betrekkingen met

inlanders is het bekend doen worden onder hen, van de gronden op welke het bestuur berust, vermits deze daardoor meer bevattelijk voor den inlander worden, die ons anders onvolkomen begrijpt; kwaadwilligen zullen daaraan minder eene verkeerde uitlegging kunnen geven, de taak der ambtenaren zal er door verlicht worden en immers in gewone zaken zijn geene geheimen. Eene particuliere conferentie met inlandsche hoofden leidt zelden tot iets; zij zijn geheimzinnig, ten einde zich als gewichtig te doen voorkomen.

Boven alles moet ieder ambtenaar omtrent alle gebeurtenissen, welke ook maar in het minste de rust kunnen storen en wier kennis tot hem komt, oplettend zijn, maar ook hier moet de grootste omzichtigheid in acht genomen worden; geene wel gestaafde berichten mogen in den wind geslagen worden, maar hij moet daarentegen met omzichtigheid het oor leenen aan particuliere mededeelingen die geene bewijzen van zekerheid dragen, evenals aan berichten van agenten of aanbrengers, want de inlander poogt steeds wantrouwen te doen geboren worden, vooral zoo hij dit in zijn belang kan doen werken. — Er zijn altijd, en vooral hier, ontevredenen die tot oproerige bijeenkomsten en opruiingen genegen zijn; men lette op al wat men hoort, maar zij omzichtig om tot de wapens te grijpen of er ophef aan te geven; wanneer de zaken tot dadelijkheid kunnen komen, zal men tijds genoeg en met zekerheid het voor of tegen weten; en dus ook in tijds, zoo dit noodig wordt bevonden, krachtige maatregelen knnnen nemen.

Min gewichtige zaken loopen van zelve te niet en het is beter zich daaraan niet te storen, dan personen en kampongs van geheime aanbrengers afhankelijk te maken of eenen vijandigen geest onder de inlanders aan te kweeken, door hen altijd met een wantrouwend oog gade te slaan.

De bestaande bevelen tegen het drijven van handel, en het geven of ontvangen van geschenken, zijn nadrukkelijk; ieder ambtenaar moet op dat punt, als in alle andere opzichten, stipt eerlijk zijn en weten te verhoeden om zich van andere personen afhankelijk te maken.

De bevolking benoemt op Sumatra's Westkust hare eigene hoofden; — waar deze nu of in den vervolge ter onzer keuze zullen staan, trachte men altijd die te doen vallen op personen uit het district of land zelf, en die ter goeder naam en faam bekend staan, daarbij, in evenredigheid der betrekking, vooral ook op geboorte lettende.

De inlandsche bevolking behoudt haar eigen recht, met de uitzon-

deringen omschreven in het besluit van den Commissaris-Generaal dd. 11 October 1833 no. 310.

Ingeval van openlijke geschillen tusschen districten of kampongs en wanneer, onverminderd alle aangewende pogingen, deze onderling tot de wapenen grijpen, en de zaak zoo veel spoed vereischt, dat niet vooraf de bevelen van het hoofd des bestuurs gevraagd kunnen worden, (die motieven zullen omstandig gerapporteerd worden) zal de ambtenaar zich tot den naasten militairen commandant wenden en hem omstandig met de zaak bekend maken; aan dezen moet de keuze van middelen en wapens blijven, welke hij vermeenen zal noodig te hebben. Wij zullen dan altijd dengenen bijspringen, die het defensieve gehouden heeft en alzoo onze krachten wenden tegen den aanvaller: zoowel aan den ambtenaar, als militairen commandant wordt echter ten nadrukkelijkste aanbevolen, om te zorgen, de middelen van aanval of hulp ruim te nemen en mochten die niet aanhanden geoordeeld worden, liever hulp af te wachten en zich inmiddels maar in eene dreigende houding te stellen, daar het mislukken van eene eerste poging van onze zijde, altoos de heilloosste gevolgen heeft; — zoo het maar immer kan geschieden, blijft het beter, het hoofd des bestuur vooraf bevelen te vragen, in welk geval deze zich vooraf met den militairen commandant ter Westkust van Sumatra kan verstaan en waardoor dus van zelf de te nemen maatregelen des te zekerder zullen werken.

De heeren Reynst en Cochius boden het concept eener instructie voor den Gouverneur, vergezeld van eene memorie van toelichting, den 25n December 1837 aan de Regeering aan, die beide vaststelde bij haar besluit van 11 Januari 1838 no. 10.

Daar de toen gearresteerde „provisioneele instructie" in September 1840 door eene „definitieve" werd vervangen, schijnt het ons onnoodig, haar hier geheel mede te deelen; de voornaamste artikelen waren de volgende:

Art. 4. De Gouverneur zal steeds waken dat de gemeenschap open blijve tusschen de forten en posten, welke reeds bestaan of nog zullen worden opgericht in de landschappen en op de plaatsen, genoemd in het organiek besluit van 29 November 1837 no. 8, en dat de omstreken van deze forten en posten zuiver worden gehouden.

Art. 5. Buiten de grenzen van die landschappen mogen geene nieuwe forten of posten worden opgericht zonder bijzondere machtiging der Regeering.

Art. 6. Evenmin zullen eenige militaire operatiën, welke uitbreiding van gezag tengevolge hebben, zonder bijzondere machtiging van den Gouverneur-Generaal mogen worden ondernomen, dan alleen wanneer zulks voor het behoud der reeds bezette landen, forten en posten, of voor hunne onderlinge gemeenschap onvermijdelijk mocht zijn, omtrent welke operatiën de Gouverneur alsdan persoonlijk verantwoordelijk blijft.

Art. 7. Tot het verkrijgen der autorisatiën, in art. 5 en 6 bedoeld, zal de Gouverneur goed ontwikkelde voordrachten doen zoodra hem de gelegenheid gunstig toeschijnt tot het handhaven of daarstellen van het Nederlandsch gezag binnen de limieten, daarvoor aangewezen in den kabinetsbrief van 9 Januari 1833 nº 46 en in het besluit van den Commissaris-Generaal van den 11ⁿ October 1833 nº. 313.

Art. 9. De inlander moet zooveel mogelijk aan zijn eigen bestuur en aan de leiding zijner hoofden worden overgelaten; wordende den Gouverneur de stipte opvolging van dit artikel bijzonder aanbevolen, en zal hij gehouden zijn om bij de minste, door hoogen nood geboden afwijking van het ten deze voorgeschrevene, daarvan dadelijk kennis te geven aan den Gouverneur-Generaal, met openlegging van de redenen welke tot zijne handelingen hebben aanleiding gegeven.

Art. 10. Alzoo moet door het Europeesch bestuur niet meer politie en justitie worden uitgeoefend dan voor zijne veiligheid en ter bescherming der ingezetenen die onmiddellijk tot dat bestuur behooren noodzakelijk is. . .

Art. 11. De ambtenaren behooren dus alleen leiding aan de zaken te geven; zij moeten echter steeds waakzaam en oplettend zijn, ten einde het Europeesch bestuur, zonder eigenlijke bemoeienis, gestadig worde bekend gemaakt met alles wat zijne tusschenkomst naar den boven omschreven zin zoude kunnen vereischen.

Art. 12. De teelt van producten, waaronder speciaal die voor de Europeesche markt, en hun vervoer naar onze havens moeten worden aangemoedigd, zonder dat daartoe bepaalde bevelen worden uitgevaardigd.

Art. 13. Tot dat einde is het van groot belang, dat in de binnenlanden tot goedkoope prijzen verkrijgbaar worden gesteld: amfioen, zout, ijzer, lijnwaden en andere benoodigdheden.

Art. 14. Geen andere belastingen dan die respectievelijk voor iedere plaats door het Gouvernement zijn vastgesteld of goedgekeurd, mogen door het bestuur op Sumatra's Westkust worden geheven.

Art. 15. De Gouverneur moet zijne standplaats hebben te Padang Pandjang.

Art. 16. Hij zal echter gestadig de verschillende afdeelingen van het Gouvernement onder zijn beheer bezoeken, zoodanig dat iedere plaats, met uitzondering van Bengkoelen, ten minste eenmaal 's jaars door hem worde geïnspecteerd.

Art. 22. Hij zal alle maatregelen, welke de bedoelingen van het Gouvernement ter Sumatra's Westkust en 's lands geldmiddelen kunnen bevorderen en tot welker invoering hij niet bevoegd mocht zijn, aan het Gouvernement voorstellen.

Art. 25. Hij zal alle drie maanden aan het Gouvernement inzenden een afschrift van zijn dagregister. . . .

Art. 27. Hij zal jaarlijks aan het Gouvernement indienen een algemeen staatkundig, administratief en financieel verslag, vergezeld van zijne beschouwing der vorderingen en vooruitzichten.

Art. 31. Alleen in zeer buitengewone omstandigheden, welke niet zonder nadeel voor 's Gouvernements inzichten, aangeduid in de hierboven genoemde stukken, en speciaal in de aan deze instructie gehechte memorie van toelichting, gedoogen dat eene zaak of onderneming vooraf aan de beoordeeling van den Gouverneur-Generaal worde onderworpen, zal het den Gouverneur vrijstaan zich eenige afwijking van de tegenwoordige instructie te veroorloven, mits zich voor zijne handeling en de daaruit voortvloeiende gevolgen persoonlijk verantwoordelijk stellende.

Art. 33. Behalve de aflegging van eeden, voorgeschreven bij Stbl. 1827 n°. 115, zal door den Gouverneur de naleving dezer instructie speciaal worden beëedigd.

Van meer belang dan deze »provisioneele instructie« schijnt ons de »Memorie van toelichting betrekkelijk de aangelegenheden van Sumatra's Westkust«, welke memorie, volgens evengenoemd art. 31 der instructie, als een integreerend deel van deze moet worden aangemerkt. Zij geeft aan, welke gedragslijn thans door het bestuur moest worden gevolgd, en is van den volgenden inhoud.

»De oogmerken, welke het Gouvernement heeft met het eiland Sumatra, zoomede de belangrijkheid van deze bezitting zijn door Zijne Excellentie, den Commissaris-Generaal Van den Bosch, in het breede ontwikkeld bij zijne missive aan den commandant van het

leger dd. 20 December 1833 no. 467. Die oogmerken al meer en meer te bereiken moet het aanhoudend streven zijn van het bestuur op Sumatra. Ter Westkust van dat eiland is daartoe de gelegenheid thans gunstig, uithoofde van den val van Bondjol en van de onderwerping aan ons gezag van de vroeger van die plaats afhankelijke landen, zoowel als door de middelen die daartoe aan het gouvernement der kust zijn verleend, met de bij besluit van 26 November ll. no. 8 gearresteerde organisatie van het civiel bestuur aldaar en eindelijk door de aanwezige militaire macht.

„Alle deze middelen moeten in de eerste plaats worden aangewend om de rust in de reeds onderworpen landschappen te bevestigen, want toch van rust hangt stilstand of vooruitgang van den landbouw af, welke door den daaruit voortvloeienden uitvoer van producten, nagenoeg de eenigste bron onzer inkomsten op dit eiland en daarbij van invloed is op onzen nationalen handel, terwijl door oorlogen, en vooral zooals die op Sumatra gevoerd worden, het gansche leger in moeielijkheden wordt gewikkeld.

„Handhaving van rust en vermijding van alles wat deze kan storen zij alzoo het eerste streven van het gouvernement dier kust, om welke te behouden het noodig is dat de bij boven aangehaald besluit gearresteerde instructie voor de officieren en ambtenaren aldaar, door dezen met welbegrepen belangstelling worde behartigd en door de hoogste autoriteit worde gehandhaafd, daar de ondervinding voldoende heeft aangetoond hoe, aan den eenen kant, de mindere ambtenaren, het is waar onder eene andere inrichting van bestuur, zonder toezicht en bij gemis aan instructiën, zich eigendunkelijkheden veroorloven, en dat, aan den anderen kant, de Maleier, zeer gehecht is aan zijne volksinstellingen, afkeerig van hetgeen tegen het algemeen gevoelen strijdt, en zijne vermeende rechten met halstarrigheid verdedigt. Het is daarom voor elk ambtenaar ter Sumatra's Westkust van het eerste belang, dat hij zich toelegt om met de volksinstellingen bekend te raken. . .

„Dat de geaardheid van den Maleier zich heeft gewijzigd naarmate hij langer of korter met ons in betrekking heeft gestaan, valt genoeg in het oog, en heeft in de bedeeling van zijne justitie op sommige plaatsen eene voorziening noodig gemaakt. Zoo is de Maleier der Padangsche Bovenlanden in zijn oordeel niet gelijk aan dien der Benedenlanden en speciaal niet aan die van Padang, Priaman en Natal; de bovenlandsche leeft meer in zijne eigene huishouding en van ons afgescheiden, waardoor hij aan de leiding van zijne

eigene hoofden kan worden overgelaten, terwijl daarentegen de benedenlander in gedurige aanraking en zelfs vermenging met 's Gouvernements onderdanen zich bevindt, en door eenen omgang van twee eeuwen met den Europeaan veel van zijne adats heeft verloren en het gezag der hoofden door lang bestaan hebbende andere inrichtingen dan die sedert de laatste vier jaren bij hen zijn ingevoerd, is verlamd; waaraan is toe te schrijven dat een in alle opzichten gelijk bestuur voor de Boven- en Benedenlanden voor de eerste nuttig mag zijn, doch voor de laatste zonder veerkracht is bevonden. Dit heeft aanleiding gegeven tot de onlangs plaats gevonden herstelling der landraden op de drie bovengenoemde handelsplaatsen, om daardoor het gezag der hoofden te ondersteunen, hen tot eerlijkheid en onpartijdigheid in de rechtsbedeeling aan te houden, en om de rechten van 's Gouvernements onderdanen van alle landaarden op die plaatsen te handhaven.

„Voor het overige is het onnoodig en in de Bovenlanden zelfs onraadzaam, dat wij ons met de huishoudelijke aangelegenheden van den inlander bemoeien; alleen zij hem het voeren van den oorlog onderling door ons verboden; bovenal moet het bestuur waken tegen alle aanmatigingen van den kant der contrôleurs in de verschillende landschappen, als moetende deze zich alleen bepalen tot de aanmoediging (niet bevelen) van de teelt van producten, tot het toezien dat geene samenzweringen tegen ons gemaakt of versterkingen opgeworpen worden, en om, als daartoe aanzoek wordt gedaan, de raads- en scheidsman te zijn in de vele beuzelachtige quaestiën, waaromtrent de Maleier zoo gaarne den Europeaan raadpleegt.

„De genoemde contrôleurs moeten met de meeste bescheidenheid en onder vermijding van allen argwaan de beweging der bevolking gadeslaan en daarvan, zoo die niet gunstig voor ons is, hunnen respectieven resident dadelijk kennis doen dragen, welke laatste, indien 's Gouvernements tusschenkomst wordt vereischt, zonder verwijl de zaken plaatselijk met de hoofden zal trachten te vereffenen. Evenzoo zal, wanneer er iets van Gouvernementswege te verrichten en dit van eenig gewicht is, dit door den resident of door de hoogste autoriteiten worden geregeld, in dier voege dat de contrôleurs of civiele gezaghebbers alleen hebben toe te zien of het beraamde behoorlijk wordt uitgevoerd, zoodat deze ambtenaren op *veel* moeten letten, maar *weinig* moeten doen.

„Evenzoo dient gewaakt te worden dat de inboorling geen, althans zoo min mogelijk overlast hebben van de militaire bezettingen,

opdat van die zijde geene verbitteringen geboren worden, waarom het doen onderhouden van eene strenge krijgstucht onder de troepen, en bovenal op de kleine posten, de aandacht van den Gouverneur niet mag ontgaan.

„Aldus aan haar eigen bestuur en aan de leiding harer eigen hoofden overgelaten, zal de bevolking, wanneer haar op eene doelmatige wijze onze bedoelingen zullen zijn begrijpelijk gemaakt, het wantrouwen vergeten hetwelk zij jegens onze vroegere handelswijze voedde.

„Intusschen mag deze overlating aan eigen bestuur, politie en justitie geenszins in eene straffelooze losbandigheid ontaarden, hetgeen dan ook nimmer de bedoeling is geweest bij de herstelling daarvan, en waaromtrent de Commissaris-Generaal Van den Bosch bij brief van 24 Januari 1834 nº. 68 zich op de volgende merkwaardige wijze expliceert:

„„Hoezeer — zegt Zijne Excellentie – ik er ook voor ben, den „inlander met billijkheid te behandelen, moet dit echter niet tot „zwakheid leiden. Het Gouvernement moet met waardigheid handelen, „geene ongepaste aanmatigingen dulden, maar deze met kracht tegen„gaan. Zoo dit niet wordt in acht genomen, stelt men zich nader„hand bloot om met gestrengheid te moeten handelen, en stort „duizenden in het ongeluk, die men door eene verstandige handel„wijze had kunnen sparen.„

„Het was van Zijne Excellentie voormeld de bedoeling dat, nadat Bondjol zoude zijn onderworpen, ons gezag door onderhandelingen in de XIII Kota's wordt uitgebreid en dat, zoo daartoe de medewerking van de militaire macht noodig werd geoordeeld, alsdan de reserve, die Zijne Excellentie veronderstelde te Goenoeng te hebben post gevat om de rust te verzekeren, ondersteund door de hulptroepen, derwaarts zoude oprukken om mede te werken, dit land, zoowel als de overige ten oosten daarvan gelegen Kota's, in onderwerping te brengen.

„De weg der onderhandelingen om het voor ons alleszins belangrijke landschap XIII Kota's aan ons te trekken is voorzeker de verkieslijkste, uithoofde der voordeelen welke dat industrieus land nu reeds aan ons oplevert, en waarvan de uitvoer uit Padang het onwedersprekelijkste bewijs is. Deze voordeelen zullen in de eerste tijden aanzienlijk verminderen indien de onderwerping door de wapenen moet verkregen worden, terwijl de toekomst in dit geval niet te berekenen is, door de gevolgen welke het brengen der hulpbenden

binnen dit welvarend land kan veroorzaken; daar deze, den oorlog om roof en buit voerende, in hunne verwoestingen van de eigendommen der overwonnenen moeielijk te beteugelen zijn.

„Wat is er in gelijk geval van Lintou geworden? Na jaren begint dat land zich nu eerst op te beuren!

„De verwachting van eenen gunstigen uitslag der onderhandelingen met de XIII Kota's laat zich beoordeelen aan de overwegingen, dat door den val van Bondjol ons moreel overwicht op den Maleier tot heden toe aan deze gebleken is; dat wij hen door onze aangenomen beginselen moeten overtuigen dat wij de volksinstellingen eerbiedigen; dat zij, door een van ons onafhankelijken staat te zijn, tevens vreemd aan ons blijven en dat, wanneer hunne naburen hen verontrusten, zij niet op onze bescherming mogen rekenen, die hun ten deel zoude vallen wanneer zij zich aan ons zullen hebben aangesloten; dat onze bezitneming op hunne grenzen, van Padang riboe-riboe, en een in de nabuurschap van die plaats aan te leggen kampement voor een half bataljon eene demonstratie is welke eene toenadering doet ontstaan en, in een tegenovergesteld geval, indien het mocht gebeuren dat uit de XIII Kota's op de eene of andere wijze tot ondernemingen tegen ons mocht besloten worden, deze zal verijdelen; zijnde, met dit laatste inzicht, van de zijde van Padang de daar aan te leggen versterking mede bestemd. Eindelijk zal, door het aanleggen van een weg van Padang, langs de grenzen der XIII Kota's om onze gemeenschap te vergemakkelijken — en, die als zoodanig voor ons noodig, aan de bevolking der XIII Kota's begrijpelijk moet worden gemaakt — met deze, die reeds eenigen omgang met ons te Padang heeft, eene meerdere gemeenzaamheid met ons worden geboren, die tot bevordering der onderhandelingen zal leiden. En mocht het al gebeuren, wat bij den aanvang van het werk onder de mogelijkheden behoort, dat haar deze weg niet welgevallig is, zoo laat het zich niet vermoeden dat zich zij daartegen ernstig zal verzetten, daar de militaire bezetting in deze residentie voldoende in staat is om dien arbeid te ondersteunen. Te minder is het te verwachten dat bedoelde bevolking aanvallenderwijze zal ageeren, wanneer men let op hare krachtelooze pogingen bij vorige gelegenheden, toen onze benarde positie haar zoo gunstig was.

„Mocht het ons gelukken op deze wijze onzen politieken invloed in de XIII Kota's te vestigen, zoo is het niet te betwijfelen of wij zullen daardoor bij de Maleiers in het algemeen in vertrouwen winnen en eene hoopvolle toekomst voor de verdere uitbreidingen openen,

die waarschijnlijk niet zoo gunstig zal zijn wanneer deze eerste onderneming door overweldiging wordt gekenmerkt.

„De Gouverneur zij daarbij indachtig dat, ofschoon nagenoeg de zekerheid bestaat dat de XIII Kota's door kracht van wapenen tot onderwerping zijn te brengen, door de overmacht van onze zijde, zoowel als door de omstandigheid dat de bevolking daarvan gerekend kan worden in het voeren van den oorlog vreemd te zijn, deze overwegingen alleen geenszins voldoende zijn om het gebruik van geweld te wettigen, alzoo daardoor, zooals reeds is aangemerkt, een deel der inkomsten van het Gouvernement der kust wordt gewaagd en het gansche leger in de moeielijke gevolgen van eenen oorlog wordt gewikkeld; terwijl nog, afgescheiden van deze consideratiën, het allerwenschelijkst is, dat bij den Maleier de zucht voor den landbouw zooveel maar mogelijk worde aangemoedigd, en daarentegen de heerschende neiging bij het tegenwoordig geslacht voor den oorlog wordt uitgedoofd, waaruit vanzelf volgt dat de diensten der hulptroepen, die evenwel bij onze oorlogen op Sumatra meestal voor ons noodig zijn, zooveel mogelijk vermeden moeten worden, te meer omdat ons de ondervinding te veel heeft doen zien hoe zij den overwonnene volgens hunne adats met oorlogscontributiën belast, waardoor ons de verbittering daarover van den ten onder gebrachte ten deel valt.

„De Gouvernenr wordt dus herinnerd aan de aanschrijving, welke hij te dezer zake van den generaal-majoor, commandant van het leger, moet hebben ontvangen, om n. l. de XIII Kota's niet met geweld te bedwingen, ten ware hij de stellige verzekering had dat zich eene overmachtige partij in dat landschap bevond, of wel bijzonder overwegende redenen bestaan welke eenen aanval daarop noodzakelijk maakte, omtrent welken maatregel de verantwoordelijkheid echter aan den Gouverneur wordt gelaten.

„Nadat deze eerste pogingen, op welke wijze dan ook, zullen gelukt zijn, zal het halve bataljon van Padang riboe-riboe, waarvan hiervoor reeds is gesproken, op de meest doelmatige wijze binnen het landschap der XIII Kota's gebezigd worden; hetzij om daar de inwendige rust te handhaven, de oostelijke en zuidelijke grenzen te dekken, of daarmede zoodanig te ageeren als de plaatselijke gesteldheid en omstandigheden zullen noodig maken; zullende van den Gouverneur te zijner tijd worden ingewacht de voorstellen, om in de XIII Kota's, wanneer deze aan onzen invloed zullen zijn onderworpen, een civiel bestuur te organiseeren naar de beginselen, aangenomen voor de reeds onderworpen landschappen.

„De uitbreiding van onzen politieken invloed oostwaarts dient noodzakelijk te worden voorafgegaan door het inwinnen van zooveel mogelijk de nauwkeurigste berichten omtrent de daargelegen, ons nog onbekende landen.

„De berichten omtrent de ten oosten onzer bezittingen ter Westkust van Sumatra gelegen landen zijn over het algemeen te onvolledig om vooraf met eenige juistheid te kunnen beoordeelen welke middelen ter uitbreiding langs dien kant zullen gevorderd worden en van waaruit men zal moeten ageeren; hieromtrent zij in het algemeen aangemerkt dat het als eene zaak van het grootste belang moet worden geacht, dat wij meester worden van den aanvoer welke, zoo langs de rivier van Siak als langs die van Indragiri, plaats heeft; blijkende het uit de missive van den Commissaris-Generaal Van den Bosch dd. 20 December 1833 n°. 467, dat het Zijner Excellentie's bedoeling is, dat wij trachten andermaal meester te worden van de overblijfselen van een vroeger door ons bezeten fortje aan de eerstgenoemde rivier.

„De uitbreidingen, welke het Gouvernement om de Noord beoogt, laten in de uitvoering zich gemakkelijker dan elders aanzien door de bekende betere geaardheid der Batta-volkeren, die voor het grootste gedeelte de bewoners dier landen zijn, niet alleen, maar ook omdat het te voorzien is dat daar vanzelf onze bescherming zal worden ingeroepen, in zelver voege als de inboorlingen van Angkola en Padang Lawas hebben gedaan.

„Afkeerig van den Maleier en goedgezind jegens ons, hebben de Mandaïlingers sedert 1832 zich op eene alleszins voordeelige wijze aan ons doen kennen; de oorzaken tot diezelfde gezindheden bestaan bij alle Batta-volkeren, als in eene voortdurende onderdrukking levende van de hen overheerschende Maleiers. Onze taak zal bij hen dus zijn, minder om hun land in onderwerping te brengen, maar daarentegen meer om hen van een gehaat juk te verlossen; waarmede verondersteld wordt, door de plaatsing te Rau van een half bataljon infanterie reeds een begin is gemaakt met betrekking tot Angkola en Padang Lawas, welke landen, hangende de zaken met Bondjol, wij onvermogend zijn geweest, tegen herhaalde invallen van het Maleische hoofd Toewankoe Tamboesei te beveiligen.

„Doch alvorens voorstellen tot uitbreiding te doen, moet bij den Gouverneur de overtuiging bestaan dat de rust en onze invloed in de reeds bezette landen voldoende zijn bevestigd en ontwikkeld; dat de militaire macht volkomen toereikende is om, met eene behoorlijke

bescherming dier landen, nog nieuwe forten of posten te bezetten en wellicht vooraf offensief te ageeren.

„De nieuw aan te leggen hoofdplaats Padang Pandjang eigent zich door hare ligging bijzonder om in hare nabijheid de hoofdmacht te te hebben, waartoe dan ook het aangelegd wordende kampement te Goegoeq Malintang voor een bataljon infanterie, eene compagnie artillerie en een hospitaal bestemd is.

„Van hier uit is deze macht in alle richtingen door de Zuidelijke residentie spoedig in beweging te brengen, tot zelfs naar Padang, indien een overzeesche vijand (evenwel geen te overmachtige) het zoude ondernemen ons te willen verontrusten. Nabij Padang riboeriboe, dan wel elders in het Zuidelijk gedeelte der XX Kota's zal een half (mobiel) bataljon dienen te worden gelegd om de hiervoor reeds genoemde oogmerken te bereiken.

„Het laat zich aanzien dat in de Noordelijke Residentie vooreerst de mobiele macht het best te bezigen is te Rau en te Kota Generaal Cochius; bij de eerste plaats een bataljon infanterie en eene compagnie artillerie, en binnen de laatste een half bataljon infanterie, behalve nog eene compagnie van het algemeen depôt als vaste bezetting. Later, wanneer de grenzen van Atjeh worden genaderd en de rust in de valleien van Bondjol en Loeboeq Sikaping, als ook in de Ophirdistricten voldoende bevestigd is, zal laatstbedoeld half bataljon naar die zijde getrokken kunnen worden en dan 1½ compagnie binnen Oud-Bondjol voldoende zijn voor de rust dier landstreek.

„De genoegzaamheid van het aangegeven getal voor de bezetting van de vaste posten, ter verzekering onzer communicatiën en ter beveiliging der ambtenaren blijkt voldoende uit de tegenwoordige emplacementen. Wel is waar zullen zoodanige posten mettertijd vermeerderen, maar daarentegen kunnen er van de tegenwoordige, naarmate de rust geconsolideerd wordt, worden ingetrokken.

„Het is eindelijk noodig dat de hoofdplaats van het Gouvernement der kust tegen verontrustingen van den kant der bevolking worde gedekt, waartoe het voldoende is dat aan den Oostkant van Padang Pandjang eene enkele aarden redoute wordt aangelegd. Deze plaats zal later, door een aan te leggen goed aardewerk aan de Westzijde, zelfs tegen eenen Europeeschen vijand zijn te beveiligen, indien deze het al eens mocht ondernemen, uit de Benedenlanden op te rukken, hetgeën nochtans, door de bekende moeielijkheden der Kloof, niet is te voorzien. Daarom is het nog dienstig dat onze

voorraad van oorlogsbehoeften van allen aard in de legerplaatsen Goegoeq Malintaug en Rau worde opgelegd.

„De voordeelen van de omschreven dislocatie van de legermacht op deze kust vallen genoeg in het oog, en het kan niet anders voorzien worden dan dat, indien eene gepaste krijgstucht bij de troepen wordt onderhouden, zij de handhaving der rust en de uitbreiding van onzen invloed, hoe die dan ook verkregen zal worden, op eene voldoende wijze waarborgen."

VIERDE HOOFDSTUK.

Beschouwingen van Cochius omtrent de militaire organisatie ter Westkust van Sumatra.

Bij zijnen brief aan den Gouverneur-Generaal van 9 December 1837 n°. 4 deed de generaal-majoor Cochius, als commandant van het Indisch leger, het voorstel, de troepenmacht ter Westkust van Sumatra (zonder Bengkoelen) te bepalen op een totaal van 196 officieren en 5043 manschappen.

Ter toelichting schreef hij het volgende, dat ons van voldoend belang voorkomt om hier eene plaats te vinden.

„Bij de voordracht die ik, als een gevolg mijner volbrachte zending als Gouvernements-commissaris voor de Westkust van Sumatra, in dato 20 October jl. La Q 6 de eer had Uwe Excellentie voor de organisatie van het civiel bestuur aldaar te doen, had ik voor oogen de door den Commissaris-Generaal in dato 11 October 1833 n°. 311 ontworpen Memorie van toelichting betrekkelijk de aangelegenheden van Sumatra's Westkust, waarbij uitbreiding van ons gezag of van onzen invloed in de binnenlanden van Sumatra is voorgeschreven en waarvan, in weerwil der moeilijkheden waarmede wij daar in de laatste jaren hebben te worstelen gehad, overeenkomstig Uwer Excellentie's kabinetsmissive van den 7n Juli jl. n°. 126, niet mag worden afgeweken.

„Daar met den val van Bondjol het bestuur of de invloed der Padries kan gerekend worden te hebben opgehouden, zal voorzeker deze belangrijke tegenkanting onzer voornemens ons niet meer in den weg staan; echter mag m. i. niet uit het oog worden verloren, dat door evengenoemde secte een geestelijk gezag werd uitgeoefend en strenge godsdienstregels door haar werden voorgeschreven, die te vuur en te zwaard zijn verspreid en ondersteund, hetgeen van den eenen kant de Maleische hoofden, en wel de afstammelingen van het Menangkabansche rijk voor hunnen ondergang deed vreezen, en van den anderen kant de Maleiers, welke nog niet aan het juk der

Padries waren onderworpen, beducht deden zijn voor den dwang waaronder zij stonden te geraken en welken zij van hunne hoofden niet te vreezen hadden.

„Het waren alzoo deze beweegredenen die èn de hoofden èn het volk indertijd noopten den bijstand van het Gouvernement in te roepen, toen zij reeds op den rand stonden van voor den dwang der Padries te moeten bukken; doch zoodra was niet, door onze tusschenkomst, het evenwicht tusschen de strijdende partijen hersteld, of wij moesten al zeer spoedig ondervinden dat eenige onzer nieuwe bondgenooten weifelden, en dat anderen ons zelfs geheel afvielen. Het laat zich niet betwijfelen of dit was het gevolg van de vrees, dat wij ook weldra ons gezag aan hen zouden doen gevoelen.

„De Maleier hecht wel aan zijne regeering, indien deze zoo genoemd mag worden, omdat hij zich daarbij vrij gevoelt; en onze invloed in de binnenlanden van Sumatra is bij den aanvang voorwaar niet van dien aard geweest dat hij de bevolking welgevallig kon zijn: de Maleier is te slim om niet toen reeds te hebben ontwaard dat wij ons voor de verleende hulp hebben willen schadeloos stellen, en de uitgaven, welke wij deden, te zijnen koste wilden dekken. Ik geloof evenwel dat de middelen, die daartoe van onzen kant zijn aangewend, niet de doelmatigste waren, althans niet zooals die in werking zijn geweest.

„Zoolang onze macht in de binnenlanden gering was, wij lijdelijk waren bij het heffen van evengenoemde inkomsten, vooral ons onthoudende daarbij een gebiedenden toon te voeren, en dat gedeelte der bevolking dat het meest van den dwang der Padries afkeerig was onze hulp noodig had, bleven de zaken in de Bovenlanden stationnair.

„De Padries, van die zijde niets meer met eenig succes kunnende ondernemen, poogden ons toen in de Benedenlanden te benauwen, waarin zij, door den aanhang welken zij zich wisten te verschaffen, zoo wel slaagden, dat wij in 1830 bedreigd werden van de door ons bezette Bovenlanden te worden afgesneden; welk dreigend gevaar door den gelukkig juist om dien tijd geëindigden vijfjarigen oorlog op Java is kunnen worden afgewend, waardoor een deel der alzoo op dit eiland beschikbaar geworden macht kon worden afgezonden om de Benedenlanden van Padang van Padries te zuiveren en weder in onderwerping te brengen, waarin men volkomen slaagde. Daarna werden deze troepen in de Bovenlanden gebezigd, waar wij allerwege voorspoed hadden en ons uitbreidden, hetgeen voor een oogenblik zoodanig den schrik voor onze wapens onder de bevolking bracht,

dat alles zich aan ons gezag onderwierp; doch weldra, van dien schrik bekomen en onze macht allerwege verdeeld ziende, werd door de bevolking, die wij aan ons onderworpen waanden, een verraad gesmeed, hetwelk in den aanvang van 1833 uitbrak en voor een oogenblik ons bestaan in de Bovenlanden in de waagschaal stelde. Tot demping van dien opstand is in genoemd jaar weder eene aanzienlijke krijgsmacht naar Sumatra gezonden, waarmede echter slechts ten deele het verlorene is kunnen herwonnen worden, en is het eindelijk eerst nu, in de maand Augustus jl., gelukt, met de andermaal, in 1836, gezonden aanzienlijke versterking, door den val van Bondjol onzen invloed te herstellen waar die reeds vóór 1833 geldig was.

„Dit zij in het kort aangeteekend van de krijgsverrichtingen sedert 1819 ter Westkust van Sumatra, waarvan de omstandige beschrijving bij den Generalen Staf berust.

„Uitbreiding van grondgebied, vestiging van gezag en hetgeen de ondervinding heeft geleerd in hoever op de onderwerping der Maleische bevolking kan worden gerekend, strekken alzoo ter beoordeeling van de militaire macht, welke noodig wordt geacht om ons veld op Sumatra te vergrooten en in de onderworpen landen de rust te handhaven; hetgeen wiskunstig wel niet te bepalen is, maar waarbij op de plaatselijke gesteldheid en op de geest van het volk valt te letten; en hier is de geaardheid van het volk oorlogzuchtig, de oorlog hun dikwijls eene uitspanning, en zijn zij, in het voeren daarvan, meer dan andere volkeren uit dezen archipel, listig.

„Bij mijn schrijven van 20 October jl. La Q 6 heb ik reeds opgegeven waar en hoe, naar mijn oordeel, de eerste passen tot uitbreiding te doen zijn, waarmede ik de vestiging van een geregeld civiel bestuur bedoel.

„Uit den hierbij gevoegden staat [1] zal Uwe Excellentie gelieven te ontwaren, welke militaire macht ik noodzakelijk acht om zoodanig beginsel te ondersteunen.

„De verdeeling dezer macht over het eiland zal ik, voor zoover mij zulks doenlijk is, hieronder laten volgen, vooraf aanmerkende dat bedoelde legermacht noodig zal hebben, haren steun te vinden in verdedigbare kampementen of forten van minderen omvang. Uit de eerste zal, wanneer het noodig wordt, met macht kunnen worden opgerukt, terwijl door de laatstgenoemde onze gemeenschap moet worden bewaard en deze tevens tot bescherming der ambtenaren en

[1] Verkort opgenomen door Lange II bl. 299.

's lands gelden en goederen kunnen dienen. Hierbij is derhalve te letten dat wij evengoed door eenen overzeeschen vijand kunnen worden bedreigd, als dat de veiligheid door muiting der inboorlingen in de waagschaal kan worden gesteld, waarom het m.i. noodzakelijk is dat langs de kusten, waar onze handels-etablissementen noodig blijven, deze tegen een *coup-de-main* worden beveiligd, met het oog waarop mijn voorstel van 3 November jl. nº. 4 [1] is gedaan, om daardoor Padang als het voornaamste punt te verzekeren; andere zullen eerst later met kennis van zaken kunnen worden voorgedragen.

„Onze hoofddepôts dienen meer landwaarts in geplaatst te worden op welgekozen punten, zoodat zij aan het dubbele oogmerk voldoen van, door hunne ligging, van de zeezijde moeielijk genaakbaar te zijn, om daardoor een overwicht op eenen overzeeschen vijand te beloven, voor wien de toegang naar de Binnenlanden zooveel mogelijk gesloten behoort te zijn; terwijl, aan den anderen kant, de bevolking daardoor geïmponeerd dient te worden.

„Het zal wel onnoodig zijn hier van Bengkoelen te gewagen, daar deze landstreek vermoedelijk van onze Noordelijk gelegen bezittingen op Sumatra zal worden afgescheiden; weshalve ik mij alleen zal bepalen tot het Gouvernement van Sumatra's Westkust, zooals het door mij, voor de organisatie van het civiel bestuur aldaar, is voorgesteld.

„In de eerste plaats komt dan in aanmerking de bezetting voor de residentie Padang, welke in haar geheel door Maleiers wordt bewoond, alle van denzelfden godsdienst, en wier zeden en gewoonten (adats) door de geheele residentie ongeveer dezelfde zijn, waaromtrent hiervoor reeds genoeg is gezegd ten betooge dat hier onze bijzondere aandacht en afdoende maatregelen vereischt worden, willen wij eenige zekerheid voor de rust hebben; te meer nog, dewijl in het midden dezer residentie een nog geheel van ons onafhankelijk volk woont, dat der XIII Kota's, waarvan ik evenwel geloof, bij welgekozen militaire stellingen en goed overleg van het civiel bestuur, dat het zich van zelf, en gemakkelijker nog dan door dwangmiddelen onder onze bescherming zal moeten stellen, daar het zich laat aanzien dat de onderlinge twisten het daartoe zullen leiden.

„Vóórdat dit landschap zich onder onze bescherming zal hebben gesteld, dan wel aan ons onderworpen zal zijn, acht ik het niet

---

[1] Tot het bouwen eener permanente sterkte te Padang.

raadzaam dat uit deze residentie eenige verdere uitbreiding worde ondernomen.

„De handelsvoordeelen, welke de XIII Kota's opleveren, zijn nagenoeg reeds in onze macht, althans innen wij de rechten op den in- en uitvoer, met uitzondering van het weinige slechts dat langs de kusten wordt verhandeld; door rust zijn wij van al de voordeelen verzekerd die de handel afwerpt en die bijna de eenigste inkomsten zijn voor het Gouvernement der kust: de bewaring dier rust dient dus, zoo niet ons eenigste, dan toch ons voornaamste streven te zijn, waartoe eene voldoende machtsontwikkeling onontbeerlijk is, en die hierdoor tevens zal medewerken om, de bevolking ontzag inboezemende, de heerschende neiging tot oorlogen van het tegenwoordig geslacht der ons bekende inboorlingen van Sumatra uit te dooven en hunne zucht voor den landbouw, de toekomstige bron van schadeloosstelling der gedane opofferingen, aan te moedigen.

„Hieruit voortgaande zal eene beoordeeling der locale gesteldheid des lands de beste leiddraad zijn. Sumatra wordt in de lengte, en wel aan de Westzijde meest dicht aan het strand, door een vrij hoogen bergrug doorsneden; de toegangen daarover van het strand naar de binnenlanden zijn meestal moeielijk. In de Residentie Padang bestaan reeds twee hoofdwegen die naar de binnenlanden leiden en waarlangs geschut kan worden vervoerd; de eerste loopt door de vallei of kloof van de rivier Aneh naar Padang Pandjang, welke plaats 3432 voeten boven de oppervlakte der zee gelegen is, omtrent welken weg valt op te merken dat, wat ook daaraan gedaan wordt, hij nimmer tot een wagenweg zal kunnen worden ingericht, maar voor draagbeesten zeer geschikt is. Vóór de kloof, tot waar deze weg zeer bruikbaar is voor wagens, vereenigt hij zich met een die naar Priaman leidt, terwijl een ander tracé tot Padang doorloopt.

„De tweede weg, die iets minder moeielijk is, gaat van Tikoe langs Loeboeq Bassoeng en den Danau naar Matoea, waar hij zich vereenigt met den grooten gemeenschapsweg die over Fort de Kock naar de vallei van Bondjol leidt.

„Het laat zich voorts vermoeden, althans de daaromtrent ingewonnen berichten zijn gunstig, dat later een derde, zeer nuttige weg kan worden aangelegd van Padang langs de XIII naar de XX Kota's in de Bovenlanden.

De middelste dezer drie wegen, en wel de eerstvermelde, blijft de belangrijkste, aangezien langs dezen het grootste gedeelte van den op- en afvoer plaats heeft; voor dien weg vindt men de bevolking

van Agam, Tanah datar en de L Kota's, zonder van die der minder belangrijke districten te gewagen; in die landen, en wel in het Tanah datarsche, is de vroegere zetel van het Menangkabausche rijk.

„Al die wegen zijn overigens, des noodig, even gemakkelijk onbruikbaar te maken.

Bij resolntie van 8 October 1835, no. 1, is reeds de oprichting van een kampement te Goegoeq Malintang bepaald voor een bataljon infanterie, eene compagnie artillerie, benevens een hospitaal; deze plaats ligt op een half kanonschot van den vorenbedoelde weg en Padang Pandjang, waar hij het meest bewoonde gedeelde der Bovenlanden bereikt.

„Het gekozen emplacement heb ik bevonden zeer doelmatig te zijn en uit dien hoofde, en ook omdat er gebrek aan huisvesting bestond voor de troepen nu de vallei van Bondjol grootendeels kon worden ontruimd, ben ik er toe overgegaan om, overeenkomstig mijn voorstel van 13 September jl. no. 40/73 [1] met den aanleg van gezegd kampement dadelijk een begin te doen maken.

Het is hier te Padang Pandjang, dat, aan den grooten weg, de ambtenaar, belast met het civiel gezag over de IV en VI Kota's, is gevestigd, dat de Handelmaatschappij een etablissement heeft en waar ik eindelijk den zetel voor het hoofd des bestuurs het best geplaatst acht.

„Door eene enkele aarden redoute ten Oosten dezer etablissementen kunnen zij tegen verontrustingen van den kant der bevolking worden gedekt, en zal het niet moeielijk zijn, die door een later aan te leggen goed aardewerk aan de Westzijde zelfs tegen eenen overzeeschen vijand te beveiligen, indien deze het zoude ondernemen, uit de Benedenlanden op te rukken, hetgeen nochtans, uithoofde van de moeielijkheid van den weg in de Kloof, niet te voorzien is; daarenboven is, in minder dan 24 uur, de weg aldaar zoodanig te ruïneeren dat hij zelfs voor eene partij voetgangers onbruikbaar is zoo hij door lichte troepen wordt bewaakt.

„Deze stelling, op de omschreven wijze opgericht en bezet, en in verband met de overige mindere posten, acht ik voldoende om ons gezag in de residentie Padang te verzekeren; met dien verstande nochtans dat, ter bevordering der voorgenomen uitbreiding aldaar, op een der doelmatigste punten op de grenzen der XIII Kota's, hetgeen vermoedelijk in de Zuidelijkst gedeelte der XX Kota's zal

[1] Zie Lange II bl. 296.

zijn, nog een temporair kampement voor een half bataljon infanterie worde aangelegd, waarmede niet-alleen de ons onderworpen landen van de zijde der XIII Kota's zullen zijn verzekerd, maar waardoor onze invloed meer geldig zal worden bij een aan te leggen weg van daar, langs de grenzen van laatstgenoemd landschap naar Padang; een weg die, volgens berichten, niet langer dan twee dagmarschen zal zijn en dus den handel zal begunstigen. Voorts zal de bezetting van bedoelde plaats moeten dienen om, bij eene eventueele onderwerping der XIII Kota's, daarin over te gaan, om de zuidelijke landen in bedwang te kunnen houden.

„Behalve deze bezettingen en die voor Padang, waarvan hiervoor reeds melding is gemaakt, worden thans door ons in de residentie Padang de navolgende kleine sterkten bezet:

1. Priaman.
2. Tikoe.
3. Mengoppo.
4. Boekit Manindjoe.
5. Loeboeq Bassoeng.
6. Kajoe Tanam.
7. Soengei Djawi.
8. Manindjoe.
9. Matoea.
10. Bambang.
11. Blokhuis aan de brug over de Massang.
12. Peloepoe.
13. Fort de Kock.
14. Goegoeq Sigandang.
15. Koriri.
16. Tandjong Alam.
17. Fort van der Capellen.
18. Tandjong Ambalo.
19. Boea Panian.
20. Paja combo.
21. Fort Raaff.
22. Fort Veldman.
23. Fort Van den Bosch.
24. Pau-Datar.

„En is nu onlangs een post in XX Kotas, te Padang riboe riboe, aangelegd en door onze troepen bezet, en is eindelijk op Poeloe Tjinko een geringe militaire post.

„Van de opgenoemde zullen wellicht later n°. 4, 7 en 15 kunnen komen te vervallen; de andere blijven echter noodig, en wel voor jaren, om onze gemeenschap te verzekeren; eerst dan, wanneer onze verhouding tot de bevolking meer zekerheid zal opleveren, zal een deel der overige kleine posten achtervolgend kunnen worden ingetrokken, maar daarentegen zullen, bij verdere uitbreiding, nieuwe sterkten moeten worden aangelegd en bezet.

„Daarop is gerekend door het voor deze residentie bestemde garnizoens bataljon eene sterkte te geven van 1198 hoofden, hetgeen ruim voldoende voor de bezetting der opgenoemde posten zal zijn.

„Behalve dit bataljon acht ik voor deze residentie nog benoodigd

1½ veldbataljon, waarvan de emplacementen en de bestemming hiervoor reeds zijn aangewezen; maar dan darzel ik ook niet, te verklaren dat, naar mijn gevoelen, wij onder dit woelige volk op alle gebeurtenissen voorbereid zullen zijn, en dat een buitenlandsche vijand het niet licht zal ondernemen ons aan te vallen, wanneer onze voorraad van oorlogsbehoeften van allen aard binnen het kampement te Goegoeq Malintang vereenigd zal worden en al het noodige op de overige posten zal zijn.

„Hiervoor reeds aangemerkt zijnde dat het meest belangrijke punt op de kust, Padang, verzekerd wordt, zoo reken ik er op dat die plaats tegen kleine aanvallen, zooals van 2 à 3 fregatten, gedekt zal zijn, en desnoods bij eene grootere macht, evenwel zoo die niet *te* overwegend op de onze is, uit de Bovenlanden hulp kan worden afgewacht.

„De noordelijke residentie van het Gouvernement van Sumatra's Westkust, Ajer Bangies, zal naar mijn inzien gunstiger voor onze uitbreidingen zijn omdat zij, voor een groot gedeelte, door de Batta's bewoond wordt en de Maleiers daar slechts een minder gedeelte occupeeren.

„De eerstgenoemden zijn steeds onder de verdrukking der laatsten geweest en dat gedeelte, de bewoners van Mandaïling, welke sedert 1832 onze bescherming genieten, betoonen zich bij voortduring daarvoor erkentelijk, waaraan mag worden toegeschreven dat sedert een geruimen tijd de Batta's van Angkola en Padang Lawas, het voorbeeld der Mandaïlingers volgende, zich onder onze bescherming hebben gesteld, alhoewel wij tot dusver onvermogend waren, hen tegen de Maleiers van Toewankoe Tamboesei te behoeden, waaraan echter nu, na den val van Bondjol, gevolg kan worden gegeven; tot welk einde dan ook reeds drie compagnieën van het 6e bataljon infanterie zijn afgezonden om vooreerst een kampement bij de sterkte te Rau, gelegen in het midden van het landschap van dien naam, te betrekken.

„Alle berichten hierover doen dan ook vermoeden dat de Battasche bevolking zich van lieverlede onder onze bescherming zal stellen, naargelang wij ons daar uitbreiden; hetgeen zich te eerder laat aanzien, doordien de Maleier den Batta als een heiden beschouwt, dien hij daarom van al wat hij bezit meent te mogen berooven, — waarvan de verschrikkelijke sporen, door den Imam van Bondjol en door Toewankoe Tamboesei, door den eerste meer, door den ander minder, achtergelaten, nog ten getuige strekken. Het was niet alleen om have of vee te doen, maar zelfs de menschen werden als slaven

weggevoerd en verkocht. Van den anderen kant hebben de Atjehers en Maleiers zich van de Westkust der Battalanden meester gemaakt om de bewoners der binnenlanden bij zich ter markt te doen komen ter aanschaffing van het door hen benoodigde voor gewilde producten, waaruit wel is af te leiden hoe weinig voordeelig deze handel voor de Batta's wezen moet, en hoe welkom bij dezen een beschermend en geregeld bestuur zal zijn, te meer indien alle van denzelfden inborst zijn als die welke wij kennen: zachtaardig en werkzaam.

„Reeds voordat mij op eenig gezag steunende berichten bekend waren omtrent onze Noordelijke bezittingen dezer kust, heb ik uit de ligging van het land en meer andere omstandigheden kunnen afleiden dat het landschap Rau eene groote bevolking heeft, en hierdoor, benevens door zijne aanraking ten Westen en ten Noorden aan de Battalanden, geschikt was ter vestiging onzer mobiele macht om de Noord; hetgeen mij heeft doen besluiten, na den val van Bondjol den militairen commandant der kust te gelasten om, zoo er geene overwegende redenen tegen waren, in het landschap Rau een kampement voor een half bataljon te doen aanleggen en te doen bezetten.

„De weg van Fort de Kock tot in de vallei van Bondjol en de vele daaraan verbonden bezwaren zijn vroeger door mij beschreven. De kolonel Michiels, die reeds toen ik nog op de kust aanwezig was eene plaatselijke inspectie om de Noord heeft ondernomen, welke na mijn vertrek is voleindigd, bericht dat van de evengenoemde vallei, gerekend van Bondjol, de afstand tot aan Tandjong Baringin in de vallei van Loeboeq Sikaping, twee dagmarschen is, en op den weg derwaarts de bergrug wordt overgetrokken die de afstrooming van het water naar het Ooster- en Westerstrand bepaalt; dat, in eene Noordelijke strekking vervolgende, Tandjong Baringin van het Fort Rau, in het landschap van dien naam, drie zware dagmarschen verwijderd is; beide deze valleien of landschappen zijn, zooals reeds is opgemerkt, door Maleiers bewoond; dat voorts, van het Fort Rau tot aan Natal, een afstand is van 13 zware étapes, zijnde een enkele weg derwaarts, gedurende den jongst geëindigden oorlog, onze eenigste gemeenschapslijn in het Noordelijk gedeelte met de zee geweest, die toen door slechts weinige militaire posten beschermd werd; maar die weg loopt door het ons zoo trouwe landschap Mandaïling, en was aan de Noordzijde verzekerd door de landen Angkola en Padang Lawas, zooals boven reeds gezegd, door ons toegedane Batta's bewoond.

„Verder maakt de kolonel Michiels gewag van eenen gemeenschapsweg van Fort Rau naar Kota Dalem in het landschap Taloe, zijnde

4 dagmarschen, voorts van het bovengenoemde Tandjong Baringin naar evenvermeld Kota Dalem, in 2 dagmarschen, en van deze laatste plaats naar het aan zee gelegen Sassak in vier dagen, van Bondjol naar Parit Batoe in 3½ étape, en eindelijk zoude het zich, volgens de door den kolonel ingewonnen berichten, laten aanzien dat de toe- en afvoer naar de landschappen VIII Kota's, VII Loerahs en al de landen tusschen de Massang, over Bondjol tot Rau, mettertijd het best en gemakkelijkst zullen kunnen geschieden langs de rivier Katiagan of Massang tot aan Bindjai, tot waar die rivier met slechts weinig verval bevaarbaar is, terwijl vandaar, langs een aan te leggen weg, Bondjol in een of anderhalven dag bereikt zal kunnen worden.

„De moeielijkheden der wegen van Rau naar Natal en Ajer Bangies moeten, volgens diezelfde berichten, zoo groot zijn, dat daarvan voor de thans door ons bezette landen geen gebruik kan worden gemaakt.

„De Noordelijke landen onder ons gezag worden over het geheel gunstig afgeschilderd, en inzonderheid de schoone kom of liever de vlakte van Rau; en ook de geaardheid des volks wordt even gunstig beoordeeld als hiervoor reeds door mij is beschreven.

„De kolonel Michiels oordeelt, dat in de Noordelijke residentie (Ajer Bangies) wel is waar van de door ons bezette posten:

1. Natal.	14. Senatar.
2. Ajer Bangies.	15. Soengei Padahan.
3. Tapanoeli.	16. Loeboeq Sikaping.
4. Ajer Nanali.	17. Kota tengah.
5. Fort Elout.	18. Pasaman.
6. Kota Nopan.	19. Parit batoe.
7. Batang.	20. Kota Generaal Cochius.
8. Rau.	21. Koempoelan.
9. Loender.	22. Padang Mangies.
10. Tambangang.	23. Semawang gedang.
11. Tjobada.	24. Ajer Kidjang.
12. Serassa.	25. Araban en
13. Batoe Bedindi.	26. Pisang,

vele zullen kunnen vervallen door den thans bestaanden staat van rust; dat echter, om orde en zekerheid onzer gemeenschap te waarborgen, andere posten dienen te worden opgericht en daartoe vooreerst in aanmerking komen:

1. Soentang.	4. Kenali.
2. Taloe of Kota Dalem.	5. Katiagan, Sassak of Pasaman,
3. Melampa.	6. Bindjai,

alle in de Ophir-districten gelegen, zonder dat nog is gewag maakt van de landen van Angkola en van Padang Lawas, die posten tot hunne bescherming zullen behoeven, evenals andere Battalanden, die zich nader bij ons zullen aansluiten; waardoor dan van zelf militaire posten ook langs de kust zullen noodig worden, ten einde ons van den handel met bedoelde binnenlanden te verzekeren, hetgeen zeer waarschijnlijk al spoedig een goeden militairen post aan of nabij de monding der rivier Singkoeang, ook Batang Ajer Gadies genoemd, zal vorderen. Naar hetgeen mij daarvan is opgegeven zou deze rivier tot in de binnenlanden van Angkola bevaarbaar zijn.

„De voren door mij beschrevene, gegiste gunstige positie voor eene mobiele macht is door den kolonel Michiels zoodanig overeenkomstig bevonden, dat hij dadelijk heeft doen beginnen met het opslaan, onder de bescherming van het fort te Rau, van een kampement voor een ½ bataljon infanterie, zoodat, om deze en de vroeger vermelde redenen, het zich niet laat vermoeden, er zelfs bij meerdere uitbreiding een gunstiger gelegenheid voor de mobiele macht in deze omstreken zal gevonden worden; terwijl, indien hier ook onze voorraadmagazijnen voor deze afdeeling vereenigd worden, de in- en uitwendige rust van hier uit verzekerd zal worden.

„Het zal niet noodig zijn, hier iets te voegen bij hetgeen hiervoor reeds is gezegd, ten opzichte der mindere sterkten, zoo die langs de kust als die, ter verzekering van de gemeenschap en ter beveiliging van ambtenaren noodig: de tijd zal meer bepaald doen kennen welke als een gevolg der toenemende rust kunnen vervallen, en welke bij uitbreiding van ons grondgebied moeten worden aangelegd. Ik herhaal hier dat het mij wenschelijk voorkomt, dat eene spoedige maar tevens voorzichtige uitbreiding in deze Noordelijke gedeelten worde ondernomen, om daardoor des te eerder den vreemden sluikhandel van Sumatra's Westkust te verdrijven.

„Het vorenstaande strekke om aan te toonen, waarom ik ook voor deze Noordelijke afdeeling een sterk garnizoensbataljon heb ontworpen, en tot welke oogmerken ik acht dat 1½ veldbataljon, benevens eene compagnie artillerie met 4 bespannen veldstukken, ook hier noodig zullen zijn.

„Een dezer veldbataljons zal te Rau dienen gestationneerd te worden, waar voorloopig nu slechts 3 compagnieën zijn, en het andere te Kota Generaal Cochius; terwijl bovendien, in deze laatste plaats, nog eene compagnie van het garnizoensbataljon zal dienen te zijn

om het halve veldbataljon in zijn geheel steeds mobiel te doen blijven. Worden de grenzen van Angkola genaderd, en is de rust in de valleien van Bondjol en Loeboeq Sikaping meer bevestigd, zoo zal dit halve bataljon naar die zijde kunnen gebezigd worden, en dan 1½ compagnie, voor de rust in die landstreek, binnen Oud-Bondjol voldoende zijn.

„Het te Rau te stationneeren bataljon kan, desgevorderd, om de Noord ondersteuning verleenen, Oostelijk de Maleiers in bedwang houden, en tevens dienen om de rust in de ons onderworpen landen te helpen handhaven.

„Het gezegde zal naar mijn oordeel voldoende zijn om aan te toonen de behoefte, welke hier bestaat voor de noodig geoordeelde macht, zoo tot bezetting, handhaving van inwendige rust, als om de voorgenomen uitbreidingen te bewerkstelligen.

„Wel is waar is door Zijne Excellentie, den Heer Commissaris-Generaal Van den Bosch, geen verwijderd. noch bepaald tijdstip voor de te ondernemen uitbreidingen aangewezen; maar ik ben van oordeel, dat het oogenblik daarvoor zooveel maar mogelijk bespoedigd dient te worden, en dat wij ten deze ons slechts dienen te bedwingen door het op solieden voet vestigen alvorens verder te gaan, hetgeen ik vermeen hiervoor, voor zooveel zich dit tegenwoordig laat doen, reeds te hebben aangewezen.

„Bij eene spoedige uitbreiding, die ik met de aangegeven middelen mogelijk acht, zal ook de handel op Sumatra's Westkust, en meer bijzonder in de Noordelijke afdeeling, rasser in onze handen komen, daardoor onze welvaart vermeerderen en 's lands inkomsten doen toenemen; om evenwel daartoe te geraken, zal het noodig zijn dat het opperhoofd der kust ook over eene zekere maritieme macht zal kunnen beschikken; zooals ik bij mijne voordracht van 20 October jl. La Q 6 heb opgegeven benoodigd te zijn: 4 welbemande en gewapende koloniale oorlogschoeners, en van tijd tot tijd een groot oorlogsvaartuig dat deze kust bezoekt; ik stel mij voor dat daarmede niet weinig tot onze uitbreiding binnen'slands zal worden bijgedragen."

Niet geheel juist zegt Lange (II bl. 300) dat de voorstellen van Cochius omtrent de formatie der bezetting van Sumatra's Westkust „voorloopig goedgekeurd" werden. Aangezien daaraan belangrijke uitgaven verbonden waren, onthield de Gouverneur-Generaal zich van eenige beslissing, doch verzocht hij die van het Opperbestuur; alleen werd het Militair Departement gemachtigd, bij zijne voorstellen tot aan-

vulling der krijgsmacht op Sumatra de organisatie, door Cochius ontworpen, tot grondslag aan te nemen. Welke de beslissing was het Opperbestuur, zullen wij in het Zesde Hoofdstuk mededeelen.

Het is hier de meest geschikte plaats om te vermelden, dat het millitair commando van Sumatra's Westkust, volgens het Gouvernementsbesluit van 24 Maart 1838 n°. 26, was verdeeld in 4 hoofdafdeelingen: Padangsche Benedenlanden, Padangsche Bovenlanden, Rechteroever van de Massang (waaronder begrepen de Ophirdistricten en Loeboeq Sikaping), en de Noordelijke afdeeling. De tijdelijke militaire commandanten in die hoofdafdeelingen werden bij dat besluit bevoegd verklaard tot het benoemen en samenstellen van krijgsraden.

Eindelijk hebben wij nog mede te deelen, dat bij Besluit van 26 Juli 1837 n°. 15 de volgende wijzigingen werden gebracht in de organisatie der Padangsche schutterij:

1°. De sterkte der Europeesche compagnie zou evenredig zijn aan het aantal dienstplichtigen van dezen landaard te Padang.

2°. Van de te Padang metterwoon gevestigde Javanen en van de daaraanwezige Sipahis, die tot dusver met het korps Klingaleezen waren vereenigd geweest, zou een korps schutterij worden opgericht met 2 Europeesche officieren.

3°. Aan het korps Niassers en Batoe-eilanders, en aan het korps Javanen en Sipahis zou het noodig aantal geweren met toebehooren en compleet ledergoed worden verstrekt om daarmede de meest geschikte manschappen te wapenen.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN HET BANTĔNSCH DIALECT DER SOENDANEESCHE TAAL

DOOR

J. J. MEIJER,

Voormalig kontrôleur van Goenoeng Kantjana

(Zuider-Regentschap van Bantĕn).

„Veel is nog onbekend, zelfs wat de taal van de Preanger en „van Buitenzorg betreft, hoeveel te meer dan wat bijvoorbeeld het „Djampangsch, Krawangsch en Bantamsch aangaat. Mogen allen, „die op West-Java gevestigd zijn of waren en die in het Soendaneesch „belangstellen, zich na de verschijning van dit boek opgewekt ge„voelen mede te deelen of openbaar te maken wat zij tot aanvulling „en verbetering van het hier geleverde kunnen geven."

Deze uitnoodiging in de voorrede van het Soendaneesch-Hollandsch woordenboek door den heer S. Coolsma spoorde mij aan om de Bantĕnsche woorden, welke in zijn werk ontbreken, te verzamelen.

Bij algeheel gemis aan geschriften moest ik mijne gegevens putten uit gesprekken met de bevolking gevoerd. De volgende bladzijden bevatten slechts de op mijne tournées gemaakte aanteekeningen.

Ik heb mij hoofdzakelijk bepaald tot het dialect van het Zuider Regentschap — de afdeeling Lĕbak —; de dialecten van het Midden en Wester Regentschap (de afdeelingen Pandegĕlang en Tjaringin) en van het aan Tanggĕran grenzend district Tjikande bleven tot mijn spijt door omstandigheden onafhankelijk van mijn wil nagenoeg geheel buiten beschouwing.

Ik hoop, dat men deze lijst gelieve te beschouwen als eene zwakke poging om eenig licht te verspreiden over de taal, welke in dat deel van West-Java gesproken wordt, terwijl mijne in Bantĕn geplaatste collega's deze studiën wel zullen willen voortzetten. Op den ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur toch rust de verplichting tot beoefening der volkstaal.

De namen van zeevisschen werden mij opgegeven door visschers

uit Laboean en Tjaringin; achter die, welke aan het Zuiderstrand niet bekend zijn, heb ik de letters Tj. gevoegd, eene verkorting voor Tjaringin, het district waarin die twee plaatsen liggen.

Waar geen twijfel bestaat, meende ik het niet ondienstig om van planten ook den botanischen naam te vermelden.

Ontegenzeggelijk komen in deze weinige pagina's fouten voor.

Het was dikwijls moeielijk om uit de meest uiteenloopende antwoorden van den kleinen man het juiste uit te kiezen en de inlandsche ambtenaren lieten mij als scheidsrechters menigmalen in den steek. Ik doe daarom een beroep op de welwillendheid van ieder, die onjuistheden mocht ontdekken.

Met erkentelijkheid herdenk ik de talrijke inlichtingen mij verstrekt door mijnen trouwen vriend Raden Toemĕnggoeng Soerija Nataningrat en den Heer van Gelder. Aan beiden zij hier mijn oprechte dank gebracht.

Ten slotte eene toelichting over eenige geciteerde werken.

Met Coolsma bedoel ik: Soendaneesch-Hollandsch Woordenboek door S. Coolsma, oud-Zendeling der Nederlandsche Zendingsvereeniging, Afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap. Leiden bij A. W. Sijthoff.

Met Oosting: Soendasch-Nederduitsch Woordenboek op last van het Gouvernement van Nederlandsch Indië zamengesteld door H. I. Oosting. Batavia Ogilvie en Co. 1879.

Met Rigg: A Dictionary of the Sunda Language of Java bij Jonathan Rigg. Deel XXIX der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Met Resumé: Resumé van het bij Gouvernements Besluit van 10 Julij 1867 N° 2 bevolen onderzoek naar de regten van den inlander op den grond in de residentie Bantam, zamengesteld door den Chef der afdeeling Statistiek ter Algemeene Secretarie, krachtens Gouvernements Besluit van 1 November 1858 N° 19 Batavia Landsdrukkerij 1871.

Met Mr. L. W. C. van den Berg: De Inlandsche rangen en titels op Java en Madoera door Mr. L. W. C. van den Berg, uitgegeven op last van Z. E. den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië. Batavia. Landsdrukkerij 1887.

'S GRAVENHAGE, Januari 1890.

INLEIDING.

Het verschil tusschen de taal, welke de inlander in de Preanger Regentschappen spreekt en die van Zuid-Bantĕn is niet zoo groot als men wellicht zou denken.

De Noordelijke districten danken hunne tegenwoordige bevolking aan emigratie uit de aangrenzende Buitenzorgsche dĕmangschappen Djasinga, Leuwilijang en Tjampea.. Onderscheidene invloedrijke Lĕbaksche geslachten stammen van Buitenzorgsche familiën af. De door Multatuli's Max Havelaar vermaarde Raden Adipati Karta Nata Nagara — die in de herinnering van het volk voortleeft als Dalĕm sĕpoeh en wiens naam men heden ten dage nog met eerbied uitspreekt — zijn opvolger Raden Toemĕnggoeng Prawira Koesoema, meer bekend als Dalĕm Rila, waren in het voormalig regentschap Bogor geboren.

Er bestaat voortdurend een levendig verkeer tusschen het Zuider Regentschap van Bantĕn en de afdeeling Buitenzorg. Het is daarom niet gewaagd te verklaren, dat in deze twee gedeelten van West-Java, waar het Soendaneesch de spreektaal vormt, men niet van een dialectisch verschil spreken kan.

In het oostelijk deel van het district Tjilangkahan, zooals de desa's Tjibareno, Sawarna, Soewakan, Tjisoengsang, Tjidikit vindt men daarentegen hoofdzakelijk lieden, die afstammen van Preangersche verhuizers. Daar domineert het Djampangsch.

Dat het verschil tusschen het Soendaneesch der Preanger Regentschappen en dat van Zuid-Bantĕn weinig beteekent, werd mij bevestigd door onderscheidene personen, die op dit gebied wel gezag hebben.

In de allereerste plaats noem ik hier den tegenwoordigen Regent van het Zuider Regentschap Raden Toemĕnggoeng Soerija Nataningrat, oudsten zoon van wijlen Raden Hadji Moehamad Moesa, hoofdpangoeloe van Limbangan. Hij heeft steeds perfect de bevolking kunnen verstaan en omgekeerd werd hij volkomen door haar begrepen.

In de tweede plaats haal ik den heer W. van Gelder aan, vroeger Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor Inlandsche onderwijzers te Bandoeng thans met verlof in Patria. Deze had onder zijne leerlingen jongelieden uit Rangkas betoeng en Tjilangkakan, zoons van desahoofden en gegoede inlanders.

Niet alleen dat hij in zijne gesprekken met hen nooit eenige moeite ondervond, maar in betrekkelijk korten tijd spraken zij het Bandoengsch.

Twee dier oud-leerlingen heb ik in de kontrôle-afdeeling Goenoeng Kantjana gehad, den een, Agoes Poerwa Tanaja, als mantri tjatjar — vaccinateur — van het vaccinedistrict Kandang Sapi en den anderen, Agoes Raksa Atmadja, als djoeroe toelis (kontrôleursschrijver). Herhaaldelijk moesten zij mij bij onderzoekingen bijstaan en hoewel zij volgens getuigenis van den Regent van het Zuider Regentschap altijd Preangersch Soendaneesch spraken, kon ik nimmer opmerken, dat de bevolking hen niet verstond.

Er zijn dan ook slechts een betrekkelijk klein aantal woorden, welke Coolsma in zijn woordenboek opneemt, die de Zuid-Bantĕner niet kent. Die woorden behooren op weinige na uitsluitend tot de basa lĕmĕs of basa panĕngah.

Het onderscheid in taalsoorten, basa lĕmĕs, basa panĕngah en basa kasar, zooals in de Preanger Regentschappen, bestaat wel, doch in zeer geringe mate en bepaalt zich behalve tot de pronomina slechts tot een gering aantal woorden, welke men bezigt om de hoofden te believen. Zoo noemt de desaman zijn huis steeds imah of rorompok en rorongko; van de kaboepaten of de woning van een inlandschen ambtenaar zegt hij boemi of imah.

Van zijne eigene vrouw sprekende bedient hij zich van de woorden bikang, pamadjikan, pabibitan. Geldt het een zijner superieuren dan treden daarvoor in de plaats awewe, pamadjikan. Wien het betreft, men zal immer voor sterven hooren paeh, soms maot, een enkelen keer poepoes, nooit palastra.

Al kent men de lĕmĕs woorden, door ongewoonte laat men ze meestal achterwege. Hoogst zelden gebruikt een desahoofd tegenover zijne meerderen het fijne gadoeh in plaats van het grove boga. De desaman begaat onwillekeurig dwaasheden bij het bezigen van beleefde termen tegenover hoogergeplaatsten.

Raden Toemĕnggoeng Soerija Nataningrat, die zich veel moeite geeft om de taal van zijn regentschap te beschaven, kreeg op de

vraag aan een Zuid Bantĕner, hoeveel kinderen hij had, het antwoord: "h a n t e u k a g o e n g a n" (ik heb er geen). Verder herkent men den bewoner van het Zuider Regentschap aan zijne spraak door het algeheel ontbreken van de l a g o e.

Terwijl men in de Preanger Regentschappen bij het gebruik van een zelfde woord door het meer of minder zangerige laat uitkomen of het een meerdere in rang, een oudere in leeftijd, bloedsbetrekking betreft, maakt hij daarin geen onderscheid.

Dit is waarschijnlijk de reden dat de Bantĕnsche Soendaneezen bij hunne Preangersche naburen voor onbeschaafd doorgaan. Voorts leveren nog een verschil op vele woorden, waarin in het Preangersch eene *i* voorkomt. Deze klinker wordt in het Zuid-Bantĕnsch door eene *a* vervangen, zooals a n t j o e, a n d j o e k, p a t j o e n g, t a l o e, b a t o e n g, a j o e h, a n d o e n g, t a m o e, t a w o e a n, p a n o e h, r a n j o e h voor i n t j o e, i n d j o e k, p i t j o e n g, t i l o e, b i t o e n g, i j o e h, i n d o e n g, t i m o e, t i w o e a n, p i n o e h, r i n j o e h.

Daarentegen is in andere woorden de *i* behouden, gelijk h i d j i, i m a h, k i k i s, k i d o e l, t i r i s, t i w a s, p i p i r, enz.

Dikwijls bestaat het verschil eenvoudig in verspringing der consonanten, bijv.:

Preangersch dialect.	Zuid-Bantĕnsch dialect,
b o e r o e j (§)	b o e j o e r
b a j a r	b a r a j,

in verwisseling van medeklinkers of vocalen:

Preangersch dialect.	Zuid-Bantĕnsch dialect.
r e n d e n g	r e n t e n g
g a n a s	k a n a s
d j i g a en s i g a	d i g a
g o m b e r	g o m b e l
g i d ĕ g	g i d e u g
i l o k	e l o k
l ĕ m b o e t	l ĕ m b e t
k ĕ l ĕ n g	g ĕ l ĕ n g,

(§) Het woord b o e r o e j komt bij Coolsma en ook in de andere Soendaneesche lexica niet voor. Ik denk, dat het in de Preanger Regentschappen wel bekend is. Daar toch bestaat eene desa T j i b o e r o e j, die haren naam ontleend zal hebben aan een zoo geheeten stroompje.

Dit plaatsje heeft eenige vermaardheid door de daar bewaarde handschriften op lontarblad, afkomstig uit den voor-islamitischen tijd. Zie Veth. Java. Dl. III pag. 349.

ook door het wegvallen van een nasaal of eene andere consonant:

Preangersch dialect.	Zuid-Bantěnsch dialect.
handjěli	hadjěli
handjere	hadjere
gangsal	gasal
sambara	samara
rambětoek	rěmětoek.

Dan verdient nog vermelding eene versterking van den meervoudsvorm door inschuiving van ar en al bij nomina, adjectiva, verba en verbale uitdrukkingen.

Het Soendaneesch bijv. van knaap is boedak. Over eenige knapen sprekende zegt men baroedak; maar wil men te kennen geven, dat het op een bijzonder groot aantal betrekking heeft, zoo gebruikt men de uitdrukking bararoedak.

Andere voorbeelden zijn: kapalalasar, pararotong, parěrěgat, malalaboer, kadararijeu, sararijeuneun naast kapalasar, parotong, parěgat, malaboer, kadarijeu, sarijeuneun van kapasar, passerwaarts gaan; potong, breken, stuk, zijn gebroken; pěgat, knappen, afbreken van touwwerk; maboer, vliegen; kadijeu, naar hier, herwaarts, kom hier; sijeun, bevreesd, bang, bang zijn.

Was oudtijds in de Preanger Regentschappen het Javaansch de taal, waarin men met elkander briefwisseling hield, in Bantěn schijnt tijdens het Sulthansbestuur het Maleisch de taal der correspondentie te zijn. Nu nog schrijven niet alleen de hooggeplaatste inlandsche ambtenaren, maar zelfs de desahoofden elkaâr in het Maleisch.

Ik heb de transcriptie van Coolsma gevolgd. De korte paměpět (stomme *e*) is met *ě*, de lange paměpět met *eu*, de paneleng (scherpe *e*) met *e*, de panjoekoe met *oe* teruggegeven.

A.

Adjahan. Naam van een zeevisch (Tj.)

Agĕl. Naam der vezelstof, bereid uit pondoh, het jonge blad van den gĕbang palm In de residentie Tegal kadoet genoemd.

Ajoe. I Zie bij Coolsma. II Een vrouwelijke titel in het Wester-Regentschap (afdeeling Tjaringin); wordt gevoerd door vrouwen, wier vader het praedicaat Ĕntol heeft.

Akoet. Zie bij Coolsma. Ngakoetan: van vogels, ganzen, manilla-eenden, aandragen van takjes, stroo, veêren, om een nestje te maken. Manoek djapati noe hideung anggeus njileungleum, noe bodas keurngakoetan. De zwarte duiven zitten reeds te broeden, de witte dragen juist takjes, stroo enz. aan om een nestje te maken. Akoet akoet eene soort van kleine wesp.

Amas. Samas. Eene benaming voor zestien duiten.

Ampijan. Gehucht; onderdeel eener desa. (Zie bij [illegible] in Gericke en Roorda Javaansch-Nederduitsch Woordenboek, vermeerderd en verbeterd door A. C. Vreede).

Andang. Een bamboe, links en rechts van een klein vaartuig aangebracht, evenals bij eene vlerkprauw (prahoe kintjangan), om het omslaan te voorkomen.

Antol. I. Zie bij Coolsma. II Noemt men ook de sasak om van den wal op een veer, eene prauw, een vlot of omgekeerd — over te stappen.

Antjal. Gewoonlijk hama antjal: eene ziekte onder het padigewas, veroorzaakt door eene rups, welke zich ophoudt in den worteltop der plant en haar in hare ontwikkeling belemmert.

Antjlok. Ngantjlok, springen van eene kikvorsch, een vogel van den eenen op den anderen tak, springen van een sprinkhaan. Antjlok-antjlokan, bij herhaling heen en weer springen.

Apel Naam van een gebak, gemaakt van rijst, zout en gestampte geroosterde tjaoe-radja.

Apoes. Een stuk van den tros (toeroej) van de tjaoe, bestaande uit drie hoja. Apoes boentoet: staart riem.

Are. Bij de Badoejs: alles wat buiten hun gebied gelegen is.

Oerang are de niet Badoejsche of Mohammedaansche bevolking. In de beteekenis, door Coolsma en Oosting opgegeven, wordt het woord niet gebruikt.

Asak. Zie bij Coolsma. Asakaneun. Allerlei eetbare bladeren en jonge uitspruitsels. Hetzelfde als lalab lalab.

Asal. Beteekent ook mits; onder voorwaarde, dat; als maar; zoo maar. Montong boga ewe noe geulis, asal boga kĕbo djeung sawah. Men behoeft geene schoone vrouw te hebben als men maar sawahs en karbouwen bezit.

Asoj. Een hengel met een snoer van koperdraad. Ngasoj: met zulk een hengel visschen; een dergelijken hengel gebruiken.

Ataeun. Een stopwoord, overeenkomende met ons „och, dinges.“ Hetzelfde als etaeun bij Coolsma onder eta.

Atak. Satak. Eene benaming voor acht duiten. Tĕloeng atak hetzelfde voor vier en twintig duiten.

Atje. Een basa neneh; ongeveer hetzelfde als asep

Awe. Sawe. Eene benaming voor twee duiten. Hiervoor zegt men ook sēdjĕbir. (Zie bij djĕbir in Coolsma.)

B.

Babalak. Naam van een zeevisch (Tj).

Badi of Badi badi. Een dolkmes van hoogstens twee decimeters lengte. Dit wapen vervangt met den peso raoet den kris der Javanen. Volgens Coolsma: eene soort gobang of sabel.

Badong. Het metalen gedeelte van een bĕnten (buikband).

Bagad. Naam van een zeevisch, die naarmate hij grooter wordt, mangapas en galang tjangkek genoemd wordt.

Bahar. Naam van een zeevisch.

Bajong. Een bontjel van de grootste soort (ter dikte van eene dij).

Bakat. Deining.

Bale. I.. Zie bij Coolsma onder I. De tweede beteekenis, door dezen auteur opgegeven is in Zuid-Bantĕn niet bekend. II. De desa-moskee, waar ook de vreemdelingen gehuisvest worden.

Balida. Naam van een zee- en riviervisch.

Balikoepih. Naam van een grijs en wit gekleurden watervogel (in Midden Java [illegible] genaamd).

Balo balo. Gedroogd, gezouten bandĕng. Verklaard met gegesek bandĕng. Ook naam van een zang, angkloeng, topeng en gamĕlanwijs.

Bij zang is het refrein als volgt:

Moending di sabrangkeun,
Koeda di peuntaskeun,
Ka pasar ka Pandegĕlang,
Adoeh, akang balo-balo.
(De buffels worden overgevaren,
De paarden worden overgezet,
Naar de markt, naar Pandegĕlang,
Och, broeder balo-balo.)

Baloek. Eene vrouw, die in de desa's rondreist om seureuh, bako, apoe, oejah, delan in kleine hoeveelheden te verkoopen. Ngabaloek het bedrijf van baloek uitoefenen; met seureuh, bako enz. de desa's rondreizen om ze in kleine hoeveelheden te verkoopen.

Bandawa. Eene kleine soort krab, welke men in sommige tijden van het jaar aan of bij de mondingen der Zuid-Bantĕnsche rivieren in menigte vindt. (Verklaard met anak keujeup.)

Bandĕl. Een lokvogel.

Bangbangan. Naam van een zeevisch.

Bangkanang, ook uitgesproken als bangkĕnang en bangkeunang. Een jonge banteng.

Bango. Zie bij Coolsma. Bango bango. Een pikhouweel.

Banjar. Naam van een zeevisch.

Bapang. Ngabapang: in evenwicht zijn van eene weegschaal, van eene koletjer, wanneer zij horizontaal staat. Ngabapangkeun: in evenwicht brengen; ook: iemand met de armen uitgespreid laten staan, de polsen vastgebonden aan een kruis. De door Coolsma opgegeven beteekenissen zijn in Zuid-Bantĕn niet bekend. De metalen plaat, welke de politie-oppassers als distinctief dragen, noemt men pĕlat, verbastering van het Hollandsche plaat, of bapĕm, afkomstig van wapen.

Bapĕm. De metalen plaat met het rijkswapen, welke de politie-oppassers als distinctief aan een leeren bandelier op de borst dragen. Verbastering van het Hollandsche wapen.

Baragadjoel. Vroeger een lid van het desa-bestuur, dat dezelfde functie verrichtte als elders de pantjalang. Beide deze titels bestaan thans niet meer en zijn vervangen door pangiwa of marinjoe (in andere desa's ook panglakoe). Tegenwoordig komt baragadjoel alleen voor in de beteekenis van aanvoerder eener bende desaklagers. Ook noemt men zoo iemand, die

zijne desagenooten ophitst om klachten bij het bestuur in te brengen.

Barandjang. Een werktuig om visch, voornamelijk paraj, te vangen. Het gelijkt op eene fuik, wordt echter vertikaal geplaatst en steekt slechts voor twee derden in het water. De visch gaat er door eene opening op zijde in.

Baringbit. Overvloed van tijgers. Oesim baringbit: de tijd, dat er in eene streek veel tijgers zich vertoonen. (Rigg zegt echter bij barimbit "a general fear caused to the inhabitants of any part of the Country by the presence and ravages of tigers. A general panic.")

Batjok. I Zie bij Coolsma. II. Een drinknap van awikasap, eenigszins gelijkend op een bierseidel, door de Badoej's gebruikt om er wajoe uit te drinken.

Bĕlang. Zie bij Coolsma. Bĕlang koening. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Bĕlap. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Bengkong. De persoon, die bij een jongen of een man de besnijdenis verricht.

Bĕntong. Naam van een zeevisch (Tj.)

Bibilak. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Bibit. Zie bij Coolsma. Pabibitan, huisvrouw.

Bi-it, (Badoej). Weinig, niet veel. Verklaard met sa-eutik en hĕnteu loba

Bikang. Zie bij Coolsma. Wordt in Zuid-Bantĕn ook ten opzichte van personen gebruikt. Bikangna: zijne vrouw. Anak bikang: dochter. Boedak bikang: meisje. Boedjang bikang: eene vrouwelijke bediende. De kleine man bezigt dit woord uitsluitend wanneer er sprake is van individuen uit de volksklasse. Geldt het hoofden of voornamen, zoo zegt hij awewe.

Bilatoeng. I. Zie bij Coolsma. II. Ook eene zeer jonge kat; verklaard met anak oetjing. De Zuid-Bantĕner meent, dat, wanneer men anak oetjing zegt, het jong onmiddellijk door de moeder verslonden wordt.

Bilis. I. Naam van een kleinen zeevisch, gelijkende op de tĕri. II. Hark.

Biraloek. Een tijgerval, als volgt ingericht: een raam van bamboe wordt aan twee staken met eene flauwe helling bevestigd; aan het boveneind hangt het aas (eupan), zóódanig, dat, wanneer de tijger langs het raam klimmende daaraan trekt, de touwen, waar-

mede dat raam aan de staken is vastgebonden, loslaten, het dier met het toestel valt en terecht komt in de in den grond geplante scherpgepunte bamboe's (boerang), welke hem in den regel diep in het lichaam dringen en doodelijk wonden.

Biroeloek. Eene jonge kokosnoot, vóórdat zij tjěngkir genoemd wordt, dus ongeveer ter groote eener vuist. (Javaansch [illegible] of [illegible].)

Bobondol. Naam van een zeevisch (Tj.)

Bodo. I. Zie bij Coolsma. II. Een toespijs, voornamelijk der Badoej's, bestaande uit rottende kleine vischjes, welke men na koking onder toevoeging van zout in een roewas· conserveert en bij de rijst nuttigt of in tjeungtjeum doet om er een beteren smaak aan te geven. Ngabodo: bodo bereiden; kleine vischjes op die wijze conserveeren. Coolsma geeft op, dat de visch begraven wordt. Dit geschiedt in Zuid-Bantěn niet.

Boeděg. Geknoopte agěl voor het maken van een pajang.

Boegbag. Ngaboegbag. Ontwouden; een bosch ter ontginning open kappen.

Boelan. Zie bij Coolsma. Boelan boelan. Ook naam van een zeevisch.

Boenar. Eene awis-oort, ook awi tamijang genaamd.

Boengin. Eene zandbank in eene rivier.

Boeroej. Larve van eene kikvorsch. Verklaard met anak bangkong. Ook uitgesproken als boejoer.

Boeroenoek. Naam van een zeevisch (Tj).

Bogel. Eene kleine, misvormde djagoengkolf. Pokek bogel: een broek, die slechts tot boven de knie reikt.

Bongkor. Van bouwgrond: onbeplant, braak. Ngabongkorkeun: onbeplant, braak laten (van bouwgrond).

Bontjel. Naam van een rivier- en rawavisch — elders ook gaboes en dělěg genaamd. (Dit woord is ook in de Preanger bekend, alhoewel bij Coolsma niet opgegeven.)

Botok. De klappernoot, welke men heeft laten rotten om er olie uit te persen door middel van eene houten oliepers, kampa-ăn. Pangbotokan. De plaats, waar men op die wijze olie bereidt; eene inlandsche oliefabriek. Hetzelfde als sobong.

Brěnoek. Naam van een boomachtigen heester, die veel tot paggers om desa's wordt aangeplant. (Cretensia cumifolia — natuurlijke familie der Bignoniaceae). II Naam van eene gamělan-wijs.

D.

Dahoe Naam van een grooten boom met eetbare zure vruchten.

Dangdeur. I. De wilde kapoek. II. De gewone naam in Zuid-Bantĕn voor de cassave (Manihot utilissima, natuurlijke familie der Euphorbiaceae). In de Preanger Regentschappen draagt deze plant den naam van sampeu. Coolsma geeft dit woord ook op, doch zegt niet, welke hoewi men er mee bedoelt.

In het dialect van het district Salĕm (residentie Tĕgal) heet deze knol bodin. Ngadangdeuran. Iets bijv. een sawah, een hoema met dangdeur beplanten. Didangdeuran, van een bouwveld: met dangdeur beplant.

NB. Op deze wijze afgeleide werkwoorden komen veelvuldig voor. Zoo zegt men van een hoema: didjagongan: beplant met djagong; dibontengan: beplant met bonteng; ditiparan: beplant met pare tipar enz.

Datawalang. Naam van een zeevisch.

Delan. Fijn gewreven, tot ballen geknede rottende visch of garnalen, bij de Indische huismoeders bekend onder den naam van trasi. Ngadelan, van iets delan maken; iets tot delan prepareeren. Ngadelanan, iets met delan klaar maken; iets van delan voorzien.

Diga. Gelijk; als; er uitzien als; schijnen te zijn. Hetzelfde als bij Coolsma djiga, siga en kawas.

Dja. Hetzelfde als nja.

Djadjambean. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Djalak. Zie bij Coolsma. Tapak djalak noemt men ook het kruisje, hetwelk men op den dorpel of op de deur met kalk teekent ter afwering van ziekten of geesten.

Djalidin. Naam van een zeevisch (Tj).

Djamaka. Naam eener plant, waarvan men den wortel als reukwerk (paranti ngoekoes) brandt (Dianella montana — natuurlijke familie der Asparagineae.)

Djangkar. I. Wortel eener plant in het algemeen. Bij Coolsma: zijwaarts uitstaande boomwortels. II. Op strandplaatsen: anker.

Djantowor. Van de lippen: opgezet, gezwollen, tengevolge van een stoot, val, slag, steek, of beet bijv. eener bij.

Djaoera. Naam van een boom met eetbare, zure vruchten. Dit woord wordt ook uitgesproken als djawoera.

Djapoeh. Naam van een zeevisch (Tj).

Djarawat. Een puistje op het aangezicht. Ook koehkoel genoemd.

Djaro. I. Zie bij Coolsma II. Is in de residentie Bantěn ook de algemeene officieele titel van een desahoofd. Kadjaroan: het rechtsgebied der desa; het gebied, waarover iemand als djaro is aangesteld. Djaro dangka (Badoej's): de vertegenwoordiger van den girang poe'oen bij de oerang panamping.

Djasa. Een redewoord ter versterking: zeer, erg, uitermate, bovenmate, hevig, bijv.: gěde djasa, zeer groot; njěri djasa hevige pijn veroorzakend. Hetzelfde als amat en těměn, welke woorden in Zuid-Bantěn nevens djasa bestaan.

Djatake. Naam van een boom met eetbare vruchten en jonge bladeren. Heet elders gandarija (Midden-Java ꦒꦤ꧀ꦢꦫꦶꦪ) Bouea gandarija, natuurlijke familie der Anacardiaceae. Dit woord wordt ook door Rigg en Oosting genoemd. De eerste geeft als botanischeu naam van dezen boom op Mangifera oppositifolia.

Djawok. Dja'djawokan. Hetzelfde als djampe: bezweringsformulier, tooverspreuk.

Djegeng. Naam eener graansoort, in Midden-Java [illegible] genaamd. (Pennisetum macrochaeton — natuurlijke familie der Gramineae.)

Djeuraj. Naam van een riviervisch.

Djiloeloet. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Djinaka. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Djodog. Een niet overdekt uitstek op zij of achter het huis, waar men zich de voeten wascht alvorens binnen te gaan.

NB. Ter verduidelijking wordt hier aangeteekend, dat bijna alle huizen in Zuid-Bantěn op neuten staan.

Djoebag. Door ouderdom, ziekte, verlies of beschadiging van een der ledematen niet meer in staat om lichamelijken arbeid, welke met krachtsinspanning gepaard gaat, te verrichten — bijv.: de heerendiensten. Zie bij Coolsma onder djompo, welk woord in Zuid-Bantěn in dezelfde beteekenis ook bekend is, maar minder vaak gebruikt wordt. Ngadjoebagkeun: iemand djoebag verklaren.

Djoedjoeng. Naam van een riviervisch, die op de bontjel of gaboes gelijkt, maar korter en gevlekt is.

Djoempoer. Naam van een rivier- en zeevisch.

Djolor. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Djonge. Naam eener plant. (Gynura sarmentosa — natuurlijke familie der Compositae.)

Doblang. Een kleine bědoeg. Ook eene vertooning door zangers, waarbij het orchest bestaat uit vier bědoegs en vier angkloengs van afnemende grootte.

Doedoeroek. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Doejoeng. Bruinvisch of de boer met zijn varkens onzer zeelieden. De in Coolsma bedoelde amulet is de tjimata doejoeng, de tranen van den bruinvisch, die volgens het bijgeloof het vermogen bezitten om liefde op te wekken. Oosting en Coolsma geven voor bruinvisch op pěrěsoet.

Doekoeh. Boomgaard. Doedoekoehan en Padoekoehan, hetzelfde. De door Coolsma opgegeven beteekenis van gehucht is in Zuid-Bantěn niet bekend. Daarvoor heeft men ampijan. De boomgaarden zijn meestal tarikolot.

Doelang. Zie bij Coolsma. Doelang sontak: de naam van een kruid, elders ook wel antanan, patjoel gowang en tjowet gompeng genoemd. (Hydrocotyle asiatica, natuurlijke familie der Umbelliferae.) Dit gewas, waarvan de bladeren rauw als toespijs bij de rijst gegeten worden, plant men veel aan in koffietuinen aan den kant der terrassen om het afspoelen tegen te gaan.

Doele. Naam eener duivensoort, welke alleen op de eilanden Tindjěl en Děli gevonden wordt. Zij heeft de grootte van eene kadantja, eene donkergroene kleur, groene verlengde puntige halsvederen, die met een goudglans voorzien zijn, en een korten staart.

Dokdok. Een vischtuig om kleine vischjes, zooals impoen en garnaaltjes te vangen, bestaande uit een V vormig geraamte van bamboe en een net van agěl.

E.

Ekor koening. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Elak. Naam van een zeevisch.

Ĕmpe. De klappernoot, welke men heeft laten rotten om er olie uit te persen door middel eener houten oliepers kampaän. Wordt ook botok genoemd.

Ĕndji. Zie bij Indji.

Ĕndoeh. Niet willen; ik wil niet. Zie bij Coolsma onder ěmboeng.

Ĕntol. Een adellijke titel, volgens de legende gevoerd door de afstammelingen van zekeren Djoh, een der eerste bekeerlingen en handlangers van Maulana Hasanoedin. Zij worden het meest gevonden in het Wester en Noorder regentschap van Bantěn (de

afdeelingen Tjaringin en Serang.) Hunne dochters voeren het praedicaat ajoe. Zie o.a. Resumé pag. 2 en Mr. L. W. C. van den Berg, pag. 12 en volg. pag. 61 en volg.

Etem. Ook naam van een zeevisch aan de Tjaringinsche kust.

Ewon ewon. Naam van een zeevisch. (Tj.)

G.

Gabral. Naam van een grooten boom met eetbare, zure vruchten. Hij gelijkt veel op den peusar.

Gagajaman. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Gahil. I. Zie bij Coolsma. II. Ook een wild varken. Hetzelfde als bagong en bĕdoel.

Galang. Ook uitgesproken als gĕlang en geulang. Een generieke naam voor verschillende rivier- en zeevischsoorten. Men heeft:

galang	badak	galang	mĕrak
galang	banen	galang	rangkong
galang	djantoeng	galang	rowaj
galang	djĕroek	galang	sadap
galang	handjoewang	galang	seupah
galang	ilĕs	galang	soempitan
galang	kadal	galang	tadji
galang	koekoepoe.	galang	tjangkek
galang	konengan	galang	tjawene
galang	mejong	galang	toke.

Galih. I. Zie bij Coolsma. II. Het inwendige harde hout van een boom.

Gambos. Zie bij Coolsma. Gagambos. Long. Hetzelfde als bajah.

Gameja. Oerwoud; ook een zeer groot bosch.

Gandik. I. Vijzel. Ook genaamd sĕlaki pipisan. II. Naam van een riviervisch.

Gasal. Oneven. Zie bij Coolsma onder gangsal.

Gĕbir. Hetzelfde als siheun.

Gĕbog. I. Zie bij Coolsma. II. Eene hoeveelheid garen van tien kiriwil of ĕntel

Gĕdong. I. Zie bij Coolsma. II. De zijde der muntstukken, waarop het wapen gestempeld is. De andere zijde heet tjawang.

Gĕgĕbĕl. Naam van een zeevisch (Tj.)

Gĕgĕrit. Naam van een zeevisch.

Gĕlĕng. Een stukje bijv. van suikerriet. Hetzelfde als bij Coolsma kĕlĕng.

Gembel. Ĕmbe gembel. Een schaap. Hetzelfde als domba bij Coolsma.

Gĕrĕng. Ook de doorn van de awi haoer tjoetaek.

Gĕrong. Generieke naam van eenige zeevischsoorten. Aan de Tjaringinsche kust kent men de volgende.

gĕrong	boewad
gĕrong	gĕrpoeh
gĕrong	mangmoeng
gĕrong	panjoel
gĕrong	rambeh

Gĕrpoe. Naam van een zeevisch, eenigszins gelijkend op den kakap. Aan de kust van Tjaringin heet deze visch koerapoe. Te Batavia wordt hij ikan krapoe genoemd.

Geuwang. Naam van eene landkrab ter grootte van een kapiting, doch in uiterlijk gelijk aan de keujeup, maar met eene roode schaal.

Gideug. Hetzelfde als gidĕg bij Coolsma. Ngagideugkeun: iemand heen en weerschudden. Galideug: in schudding brengen, schudding veroorzaken bijv.: door hard op de paloepoeh te loopen.

Gigilig. Naam van een zeevisch (Tj.)

Gindjĕl. Gigindjĕl De nier. (Javaansch ꦒꦶꦚ꧀ꦗꦶꦭ꧀.)

Gipang. Naam van een gebak. In Batavia als tengteng bekend In het dialect van Salĕm heet het djipang.

Girang poe'oen en girang seurat. Titels van de voornaamste geestelijke hoofden bij de Badoejs. Kortheidshalve worden zij ook eenvoudig poe'oen en seurat genoemd.

Girang is in de Badoejsche pantoentaal hetzelfde als soenan in de pantoens der Preanger Regentschappen, bijv.: girang rama, girang adi, girang kaka. (Raden Toemĕnggoeng Soerija Nataningrat) Soenan en Soehoenan worden door den Badoejschen toekang mantoen ook gebruikt. Volgens den Heer van Gelder zegt men in de Preanger veelal toewang, zooals toewang rama.

Goah. Eene bergplaats van pare of beas binnen'shuis. Ladja goah: naam eener plant (Alpinia javanica, natuurlijke familie der Zingiberaceae.)

Gobang. Ook een twee-en-een half centsstuk. Dit woord is ook in deze beteekenis in de Preanger bekend.

Gobed. Eene breede arit. Ngagobed: met een gobed het gras

op sawah's verwijderen, de galĕngs in orde maken. Het door Coolsma onder dit woord beschreven werktuig wordt koedjang genoemd. Een gobed kan men niet gebruiken om hout te kappen, daar het ijzeren gedeelte te dun is.

Goegoela. Bed; bedding voor plantsoen (Javaansch ꦒꦸꦒꦸ).

Go-ël. Naam van eene soort gierst, welke men op de hoema's en tipars tegelijk met pare, gewoonlijk langs de paden plant (Sorghum vulgare, natuurlijke familie der Gramineae). Zie bij Coolsma onder gandroeng.

Goelama. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Goelangsing. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Goeroe desa. Een andere naam voor het sterrebeeld Orion, dat anders Kidang of Bentang kidang heet.

Volgens Rigg is het echter een andere naam voor Kĕrti, de Pleiaden. "Guru Désa, the village Monitor Called also Kĕrĕti which see. The constellation Pleiades by which the villagers are guided in their yearly Paddy plantings. Guru, a teacher, Désa village."

Gogol. I. Zie bij Coolsma. II Een persoon, die voor een veekooper in de desas karbouwen zoekt en dan namens hem met den eigenaar over den verkoop onderhandelt. Ngagogol. Het beroep van gogol uitoefenen.

III. Heler van gestolen goed; de handlanger van een dief. Ngagogol: gestolen goed helen; een dief in het stelen helpen, door het gestolene in ontvangst of in bewaring te nemen. Ngagogolkeun: iemand met gestolen goed er op uit zenden om dat van de hand te zetten.

Gogot. Naam van een zeevisch.

Gok gokan. Naam van een zeevisch.

Gombel. Oorknop. Hetzelfde als gomber bij Coolsma. Pamĕlar is een sierlijker woord daarvoor. (In Midden-Java [Javaansch schrift] Ng. [Javaansch schrift] Kr.)

Gol. Ngĕgol. Zijne schulden niet willen betalen; weigerachtig in de afdoening zijner schulden. Verklaard met boga hoetang hĕnteu daek maraj. Pangĕgolan: iemand, die overal schulden maakt, maar ze niet betalen wil.

H.

Hadjĕli. Naam eener graansoort. (Eleusine Coracana — natuur-

lijke familie der Gramineae.) Hetzelfde als handjĕli bij Coolsma.

Hadjere. Naam van een graangewas, waarvan de zaden gelijken op die van de hadjĕli, doch nooit gegeten worden. Zij dienen slechts tot de vervaardiging van halskettingen voor kinderen en rozekransen (palagi kongkorong boedak djeung tasbe). (Coyx Lacryme, natuurlijke familie der Gramineae.) Hetzelfde als handjere bij Coolsma.

Hedjo. Zie bij Coolsma. Hedjoan. Eene overeenkomst van leening tegen interest van geld of pare. Ngahedjokeun: geld of pare tegen interest uitleenen. Ngahedjo tihang zegt men van iemand, die gedurig van woning verandert, van de eene hoema naar de andere trekt, iets wat in Zuid-Bantĕn, waar de hoemabouw op eene uitgebreide schaal gedreven wordt, veelvuldig voorkomt. Coolsma geeft op de uitdrukking djalma hedjo tihang.

Hĕrit. Zegt men van een bosch of van eene landstreek, waar het wemelt van maoeng, kĕroed.

Hijoe. Een generieke naam voor haaiachtige visschen. De door Coolsma opgegeven beteekenis is niet geheel en al juist. Er bestaan van deze vischsoort exemplaren van eenige decimeters en ook van onderscheidene voeten lengte. Men heeft:

hijoe	areuj	hijoe	kĕre
hijoe	bangbara	hijoe	landjam
hijoe	bĕkĕm	hijoe	malam
hijoe	boewas	hijoe	pahitan
hijoe	gĕganden	hijoe	pĕdang
hijoe	geulis	hijoe	toke.
hijoe	kadoet		

Hiras. Zie bij Coolsma. Ngahiras. Beteekent in Zuid-Bantĕn ook hetzelfde als het Javaansch [illegible]: hulp vragen zonder betaling, doch tegen verstrekking van voeding en versnaperingen, bijv. bij de sawah of hoema-bewerking, bij den bouw eener woning. Dit woord wordt ongeveer in dezelfde beteekenis ook in de Preanger gebruikt.

Hoenoeng. Eene moedervlek (naevus).

Hoja. Een ris van de tjaoe vrucht. Een stuk van den tros (toeroej) bestaande uit drie hoja noemt men apoes.

I.

I n d j i. Een b a s a n e n e h voor meisjes in de taal der pantoens, komt echter in het Wester-regentschap van Bantĕn in de spreektaal nog voor, overeenkomende met n o k of ĕ n o k. Wordt ook nog uitgesproken als ĕ n d j i.

I n t i l. Naam van een gebak, bereid uit rijst met arensuiker en fijn geraspte klapper.

I w o e l. Naam eener palmsoort (Calyptrocalyx spicatus, natuurlijke familie der Palmeae.)

J.

J o e t o e n. Naam van eene duivensoort, fraai gekleurd, ietwat grooter dan de p o e r k o e t o e t en kleiner dan de p o n e (welke veel overeenkomst met de j o e t o e n heeft.)

K.

K a d i n g. Is het niet waar? Niet waar? Is het niet zoo?

In de Preanger Regentschappen zegt men volgens Raden Toemĕnggoeng Soerija Nataningrat, daarvoor k e t a h.

K a d j o e. Naam eener vrucht, waarvan de boom t a n g k a l k a d j o e heet — elders d j a m b o e m e d e of d j a m b o e m o n j e t. (Anacardium Occidentale, natuurlijke familie der Anacardiaceae.)

K a g o l. Verhinderd om iets te doen, omdat men aan wat anders bezig is, bijv. wanneer men uitgenoodigd wordt om op reis te gaan: k a g o l, k e u r d i b o e w a t (ik ben verhinderd, mijn p a r e wordt juist geoogst.) Er moet echter steeds bij gedacht worden: het zou jammer zijn om hetgeen men juist bezig is te doen, te staken. Zie bij Coolsma onder t a n g g o e n g in de eerste beteekenis. K a p a l a n g wordt in de Preanger meer gebruikt. In het Javaansch zegt men t a n g g o e n g (ꦠꦁꦒꦸꦁ) Ng. en t a n g g ĕ l ꦠꦁꦒꦼꦭ꧀ Kr.

K a ï t. I. Eene hoeveelheid p a r e wegende tien kati's. Hetzelfde als g e d e n g. Een k a ï t wordt verdeeld in twee p o t j o n g. N g a ï t: p a r e in bosschen van tien kati's binden. II. Zie bij Coolsma.

K a k a t j a n g a n. Naam van een zeevisch.

K a k a p a s a n. Naam van een zeevisch.

K a k a p o e r a n. Naam van een riviervisch.

K a k o e r o e n g. Naam van een zeevisch (Tj.)

Kambeuti. Een zak gemaakt van een blad van den gĕbangpalm, tot berging van tabak, seureuh en de daarbij behoorende ingredienten, gekookte rijst, zout enz.

Kanas. De ananasvrucht. Tangkal kanas de ananasplant (Ananassa sativa, natuurlijke familie der Bromeliaceae).

Kanas bogor, kanas prasman, kanas beurum, namen van verschillende ananas variteiten. Soesoe kanas zie bij ongkled. In de Prenanger zegt men ganas.

Kandar kasisi. Naam vau een onheil aanbrengenden vogel, manoek pangalitan. Wordt ook naar het geluid, dat hij maakt, wak wak wik wik genoemd.

Kande. Een zak van katoen, linnen, laken, gesloten met een knoop. Tjikande. Naam van een district, omvattendė de partikuliere landen Tjikande-oedik en Tjikande-ilir.

Kandĕl biwir. Naam van zeevisch. (Tj.)

Kangkareng. Naam van een vogel, eenigszins gelijkende op, doch veel kleiner dan de djoelang.

Karae. Naam van een riviervisch.

Karĕmbĕng Een cilindervormige leu-ït.

Kareo. Naam van een knolgewas. (Alocasia macrorhiza, natuurlijke familie der Aroideae).

Karo. Naam van eene der maanden bij de Badoejs. Evenzoo katiga, kalima, kanĕm, kapitoe, kadelapan, kasalapan, kasapoeloeh.

Kasa. Naam van eene der maanden bij de Badoejs.

Katelong. Naam van een duizendpoot, gelijkend op doch grooter dan de titinggi.

Katja. Zie bij Coolsma. Katja katja. Eereboog, eerepoort.

Kawaloe. Naam der drie godsdienstige feesten bij de Badoejs, die gevierd worden: de kawaloe mitĕmbej in de maand kasa; de kawaloe tĕngah in de maand karo; de kawaloe toetoeg in de maand katiga. Ook bij Rigg opgegeven.

Kampis. Naam van een tamelijk grooten boom, die veel aan het Zuiderstrand van Bantĕn voorkomt. (Hernandia sonora, natuurlijke familie der Hernandiaceae) Uit de zaden perst men lampolie.

Kejok. Zie bij Coolsma. Kekejokan. Hetzelfde als kejok kejok: van een haan herhaaldelijk of aanhoudend schreeuwen.

Kĕkĕmpis. Zwemblaas van een visch. In de Preanger zegt men Kĕmpis. Coolsma geeft deze beteekenis niet op.

Kĕkĕmpit. Naam van een zeevisch.

Kĕkĕrot. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Keketjlek. Een zeer jonge gaboes.

Kelehker. Gedroogde zaden van patjoeng (Pangium edule, natuurlijke familie der Pangiaceae.)

Kĕlĕmpeng. Gedroogde peuteuj zaden. Verklaard met peuteuj ditoehoerkeun. Coolsma en Oosting geven beiden hiervoor op kelehker.

Kĕnoer. Snoer van een hengel. Verklaard met tali-oeseup.

Kĕpĕr. De vliegende witte mier. Hetzelfde als siraroe.

Kĕrĕmi. Maden in den buik of in de anus. Kĕrĕmian. Zie bij Coolsma. Koemarĕmi zegt men van jonge dieren, wanneer zij op een leeftijd komen, dat zij erg speelsch zijn.

Kĕrti. Naam van het Sterrebeeld de Pleiaden. Ook wel Kĕrtika genaamd.

Kĕrtika. Zie bij Kĕrti.

Keser Zie bij Coolsma. Keseran. Een kleine leuït, dienende tot berging van de heutjak, zoo genoemd, omdat men het dak heen en weer kan schuiven. Draagt ook den naam van pangheutjakan.

Keteng. De helft van een koentili.

Keu-eus. De vrucht van de tjaoekole, wilde pisang (Musa simiarum, natuurlijke familie der Musaceae.) Volgens Coolsma is keu-eus ook de naam der plant. In Zuid-Bantĕn heeft het woord uitsluitend betrekking op de vrucht.

Kidang. Het sterrebeeld Orion. Wordt ook wel Goeroe desa genoemd. Het speelt bij den Zuid-Bantĕnschen landbouw eene groote rol. Tanggal kidang toeroen koedjang, Soeroep kidang toeroen koengkang. Wanneer Orion tegen den morgen in het zenith staat, bewerkt men het veld met den koedjang. Wanneer Orion tegen den morgen ondergaat, heeft men last van de koengkang.

Kihkil. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Kintjang. De vlerk eener vlerkprauw, prahoe kintjangan. Ngintjang: een vaartuig van zulk eene vlerk voorzien.

Kiwa. Pangiwa. Titel van een lid van het desa-bestuur, belast met het overbrengen der bevelen van den djaro, het desahoofd, aan den kleinen man, tjatjah. Hij heet elders ook wel panglakoe en marinjoe. De grondbeteekenis van kiwa door Coolsma opgegeven is in Zuid-Bantĕn ook bekend, maar het woord wordt nooit gebruikt. Men zegt altijd kentja.

Koehkoel. Een puistje op het aangezicht. Ook wel djarawat genaamd.

Koekoeloeng. Eene leiding ter aftapping van water. Ngoekoeloengkeun: aan het irrigatiewater eene andere richting geven.

Koekoeniran. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Koeloewoeng. I. Zie bij Coolsma. II. Een cilindervormig, uitgehold stuk hout, dienende om de aseupan overeind te houden. De houten cylinder van de bĕdoeg.

Koeman. Schurftmijt.

Koengkoeng. I. Zie bij Coolsma. II. Een stuk, bamboe bevestigd aan de toomen van in het span loopende paarden, opdat zij elkaar niet bijten.

Koentili. Een halve duit.

Koepang. Eene waarde van vier duiten. Komt tegenwoordig nog slechts voor in de uitdrukking tĕloeng koepang voor tien cent of twaalf duiten. Volgens Coolsma beteekent dit woord hetzelfde als pitjis en kĕtip — dubbeltje.

Koerapoe. Zie bij gĕrpoe; koerapoe njonja naam van een zeevisch aan de Tjaringinsche kust.

Koereuw. Naam van eene boschduif ter grootte eener gewone tamme duif, bruin gekleurd, met een langen staart, in de Preanger Regentschappen manoek oentjal in Tĕgal dĕroek sĕprah genoemd.

Koerisi. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Koero. Naam van een zeevisch.

Koesi. Een cylindervormige mand bij de Badoejs, vervaardigd van tjangkoewang bladeren (Pandanus furcatus, natuurlijke familie der Pandaneae) dienende tot berging van zout.

Kohoj. Gebogen, kromloopend.

Kokot. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Kokopong. Gezouten zeevisch, ingevoerd uit Siam. Hetzelfde als pĕda bij Coolsma en Oosting.

Kokotjolan. Zoo noemt men den jongen gaboes, wanneer hij de dikte van een duim heeft bereikt.

Kolejang. Op den grond liggende droge bladeren. Bij Coolsma: de bloem of vrucht van den dadapboom (?)

De grondbeteekenis zal wel zijn: zwevend neervallen. Zoo o. a. in het pantoenverhaal Paksi-kĕling: „pontengkeun djangga mastakana kolejang kahandapkeun koemolejang koemolentang di manggoeng di awangawang.”

Kolejangka. Een roofvogel, met donkerbruine en grijze vederen, die zich door een schel geluid onderscheidt en meestal hoog in de lucht zwevende op aas loert. In Midden-Java draagt hij den naam van [illegible]

Kolelet. Naam van een boom, die caoutchouc oplevert. (Urostigma elasticum, natuurlijke familie der Artocarpeae.) Hetzelfde als karet bij Coolsma. Ook een plaatsnaam, die veelvuldig voorkomt.

Kolot. Zie bij Coolsma. Karolot. Een der titels, waarmede de girang poe'oen door de Badoejs wordt aangesproken.

Komĕt. Ik weet het niet. Een laag (doesoen) woord voor doeka en walahoealam. Bij Rigg komĕd. Deze transcriptie is ook voor Djasinga foutief.

Kompa. Naam van een zee en riviervisch, die ook bĕrod en sarompet genoemd wordt. Verklaard met loebang karang. De door Coolsma opgegeven beteekenis is in Zuid-Bantĕn niet bekend, daar men brandspuiten slechts op de hoofdplaats Serang waar Tjerebonsch-Javaansch gesproken wordt, vindt.

Konjal. Naam eener klimplant, waarvan het vocht, dat men uit den stam door insnijding verkrijgt, tot medicijn tegen buikziekte dient.

Konjel. Een jonge aap.

Kono. Kokono. Vertellen, mededeeling doen, mededeelen, berichten, Mikono. Hetzelfde. Ngonokeun. Aan iemand iets vertellen, mededeelen, zeggen, berichten, aan iemand van iets mededeeling doen. Hetzelfde als poepoelih.

L.

Lajang. I Zie bij Coolsma. II Naam van een zeevisch. (Tj.)

Lajar. Zie bij Coolsma. Lalajaran. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Lakar. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Lalaos. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Lamadang. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Lamoeroe. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Landjak. Een net om mĕntjĕk, peutjang, mandjangan, gahil enz. te vangen, vervaardigd van indjoek, teureup kasoengka. Ngalandjak, iets bijv.: mĕntjĕk, peutjang enz. met een landjak vangen; met een landjak er op uitgaan om het een of ander wild te vangen. Ngalandjakan: iets met een landjak vangen. Toeloej noe kasep Koedawangi

di landjakan koe karembong. Vervolgens werd Koedawangi middels de karembongs gestrikt. (Uit het Badoejsche pantoenverhaal Koedawangi.)

Langgoko. De vrucht van de kiraj. (Metroxylon sagus, natuurlijke familie der Palmeae). (In het Javaansch ꦭꦁꦒꦏꦺꦴ.)

Lantaj. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Lantjoeran. De persoon, die een besnijdenis of huwelijksfeest geeft.

Lapeh. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Lapoen. Ngalapoen. Vogels vangen, door boven het nest met eieren of jongen een korfje te hangen en dit te laten zakken, wanneer de vogels in het nest zitten.

Leledah. Naam van een zeevisch, gelijkende op de tong. Wordt ook laoek sabeulah genoemd.

Lělěmah. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Lěmbet. Hetzelfde als lěmboet.

Lěmpoe. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Leutaj. Tot stof vergaan.

Lilijoer en lilijoeran. Onderling hulpbetoon met verplichte wederkeerigheid. Volgens Coolsma wordt dit woord verklaard door piligěnti: elkander helpen; wederzijds elkaar bijstaan. In Zuid Bantěn is de wederkeerigheid verplichtend. Zie o. a. Eind Résume pag. 125.

Lolontjong. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Loloreng. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Londa. Langzaam. Hetzelfde als laoen. Lělondaän. Langzaam van iemands gang (lalaoenan.)

Longok. Lolongok. Een achterdeurtje in eene Zuid Bantěnsche desa woning.

Loöt I. Kleine aardwormen. Verklaard met geureung leutik.

II. Geconserveerde jonge patjoeng vruchten. Men kookt de pitten, doet ze vervolgens vermengd met wat zout in een roewas en laat ze tot gedeeltelijk bederf overgaan.

De op die wijze geprepareerde pitten eet men — vooral onder de Badoejs — als toespijs bij de rijst of gebruikt men om aan tjeungtjeum een hooger gout te geven. Ngaloöt. Loöt bereiden.

Lorah. Ravijn. Hetzelfde als lolong krang.

Lowang en lowang koening. Namen van zeevischen aan de Tjaringinsche kust.

M.

Mangapas. Zie bij bagad.
Mangoe mangoe. Naam van een zeevisch. (Tj.)
Manjoeng. Naam van een zeevisch.
Mantare. Hetzelfde als bij Coolsma manten.
Marasoedji. Naam van een zeevisch. (Tj.)
Marinjoe. Titel van een lid van het desabestuur. Hetzelfde als pangiwa (zie bij kiwa) en panglakoe, onder lakoe bij Coolsma.
Maroes. Naam van een zeevisch. (Tj.)
Měndoet. Naam van een zeevisch. (Tj.)
Měngar. Naam van een zeevisch. (Tj.)
Měngkoek. Heuveltop; bergtop, zooveel als pasir bij Coolsma in de eerste beteekenis.
Měntroeng. Hetzelfde als měngkoek.
Mili. Naam van een zeevisch.
Moedoen. Naam van een zeevisch. (Tj.)
Moekoe. De jonge vrucht van de tjaoe karok, eene wilde pisangsoort. (Musa sapientum, natuurlijke familie der Musaceae.)
Moesoeng. Slechts een testikel in het scrotum hebben. Cryptorchismus aan een kant. Zie bij Coolsma onder sanglir.
Mojong. Naam van een zeevisch. (Tj.)

N.

Ngadon. I. Zie bij Coolsma. II. Beteekent ook naar de plaats van herkomst gaan om van de producenten een zeker product in groote hoeveelheid op te koopen; bijv. ngadon beas, ngadon goela, ngadon seureuh: rijst,. suiker, seureuh bladeren in het groot van de producenten opkoopen om ze later op andere plaatsen en détail weder van de hand te zetten.
Nila nila. Naam van een zeevisch. (Tj.)
Njaï. Grootmoeder; oudtante. Njaï-njaï. Naam van een zeevisch. (Tj.)
Njangorong. Een vooruitstekend gebit hebben.
Njěrěng. Zegt men van spijs of drank, die bij gebruik eene prikkeling in den neus veroorzaken, zooals champagne, apollinariswater, tjabe rawit.
Njoengtjoeng. Boven het omliggend terrein uitstekend van een kegelvormigen berg of heuveltop.
Njongsoëng. Hetzelfde als siheun bij Coolsma.
Nok. Eene basa neneh, welke gebruikt wordt tegen meisjes.

Ook bezigen bejaarden dit woord tegenover hunne vrouwelijke bloed- en aanverwanten, die hen aanspreken met ama, oewa, ĕmang, aki.

Not. Eene basa neneh, welke de man tegen zijne vrouw bezigt.

O.

Oejang. Een adellijke titel, volgens de legende aan personen in het Zuider Regentschap door een Sulthan van Bantĕn, die na de bedevaart te hebben verricht, zich in Lĕbak had gevestigd, voor bewezen diensten verleend. Zie o. a. Resumé pag. 2 en Mr. L. W. C. van den Berg, pag. 12 en volg. pag. 61 en volg. Tegenwoordig worden slechts in de desa's Tjoö en Leuwi tjoö van het district Lĕbak personen gevonden, die dezen titel voeren.

Oemeur. Eene soort mug.

Oendjal. Zie bij Coolsma. Ngoendjal. Beteekent ook: vervoeren van de reeds in bossen gebonden gedroogde pare van de droogstokken, lantajan, naar de schuur, leuït. Verklaard met mawa pare noe anggeus toehoer ti lantajan ka leuït.

Oetik, oetik songot, oetik kadongdong. Namen van zeevisschen aan de Tjaringinsche kust.

Oetjĕng. Bloesem en vruchtknop van den tangkal sake (Gnetum gnemon, natuurlijke familie der Gnetaceae). (Tj.)

Oetjoet. Zie bij Coolsma. Ngoetjoetkeun: beteekent ook afdrijven van den foetus.

Oewaw. Naam van een duizendpoot, grooter dan de katelong. Verklaard met titinggi gĕde.

Ogong. Naam van eene rivierschelp.

Ongang. Een jonge lajoer.

Ongkled. De uitspruitsels onder aan de ananasvrucht. Verklaard met soesoe kanas. Het inwendige van de ongkled wordt gekookt en met sambĕl gegeten..

Ongkol. De bloem van de tjaoe. Hetzelfde als djantoeng bij Coolsma en Oosting.

Ongret. Larve van een kever. (In Midden Java [illegible].)

P.

Padengdang. Een dans uitgevoerd door mannen. Ook het orchest, dat daarbij gebruikt wordt. Voor zoover ik kon nagaan, komt het uitsluitend in het Wester-Regentschap voor.

Païr. Papaïran. Bij de Badoejs: met elkaâr wajoe drinken.

Pajang. Een treknet, gemaakt van lawe of agĕl, om in zee

te visschen (breedte tot 5 en lengte tot 200 vademen.) Majang. Met een pajang visschen. (Zie bij Coolsma onder majang V.)

Pamajangan of volledig prahoe pamajangan noemt men het vaartuig daarbij gebruikt.

Pamatang. Heuvelrug.

Pamĕlar. Oorknop. Een sierlijker woord voor gombel.

Pandjoet. Mandjoet. 's Avonds met een obor op de sawahs naar visschen, sprinkhanen, palingen zoeken. Ook zoo veel als ngaronom: 's avonds vogels vangen.

Pantjo. Een werktuig om visch te vangen. Mantjo. Visch met een pantjo vangen; met een pantjo visschen.

Pantjong. Mantjong: pikken van kippen en vogels; bijten van eene slang.

Mantjongan: van kippen en vogels iets pikken, bij herhaling pikken; van eene slang iemand of iets bijten, bij herhaling bijten. Mantjongkeun. Een vogel of kip iets of iemand laten pikken; eene slang iets of iemand laten bijten.

Pamantjong. Bek van een vogel.

Papalata. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Papanggo. Een tijdelijk wachthuis (in tegenstelling van een gardoe, een permanent wachthuis.).

Papatik. Naam van een zeevisch.

Parigĕl. Hetzelfde als pantĕs.

Patoek. Matoek. Pikken van vogels, kippen. Matoekan: van vogels, kippen, iets pikken; bij herhaling pikken. Matoekkeun: een vogel of kip iets of iemand laten pikken.

Pamatoek. Bek van eene kip, een vogel. (Dit woord komt wel bij Rigg doch niet bij Coolsma voor. De laatste geeft alleen den afgeleiden vorm pamatoek op.)

Pĕlat. Verbastering van het Hollandsche plaat. Hetzelfde als bapĕm.

Pepegon. Een ploeg of eg, die slechts door een karbouw wordt getrokken.

Pĕpĕlok. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Pĕrang pĕrang. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Pĕtjil. Een lĕmeswoord voor anak. Hetzelfde als poetra. Het is Bantĕnsch-Javaansch, doch heeft in het Soendaneesch van Zuid-Bantĕn burgerrecht verkregen.

Pĕtjing. Een bamboestokje, ongeveer anderhalven voet lang en een vinger dik, dat in den grond geplant wordt aan het boven-

eind omwonden met een met urine, petroleum of carbolzuur gedrenkt stuk goed, en dient om wilde varkens van een bouwveld af te houden. Dergelijke stokjes staan op een afstand van twee à drie voet van elkander om het te beveiligen veld. Pĕpĕtjing. Hetzelfde. Mĕtjing. Eene kleinigheid vragen bijv.: door de onbezoldigde helpers der koffieinkoop pakhuismeesters en ondercollecteurs van de personen, die koffie inleveren, landrente of andere belastingen betalen.

Pĕtjingan. Het geld, hetwelk men van den prijs der ingebrachte koffie of van het uitbetaalde collecteloon aan die onbezoldigde trawanten geeft, als eene kleine tegemoetkoming voor verleende hulp.

Peujeum. Meujeum. Tjaoe kunstmatig rijp maken op eene der volgende wijzen: *a.* Men graaft twee kuilen, die door een gangetje met elkaar in verbinding staan. In den eenen doet men den tros tjaoe omwonden met droge tjaoe bladeren. Den anderen vult men op met brandende houtskool. Daarna dekt men beiden met aarde toe, echter zoodanig dat het vuur blijft smeulen. Door de warmte krijgt de groene tjaoe spoedig eene egaal gele kleur. Op deze wijze maakt men ook andere vruchten kunstmatig rijp, zooals kadoe, mangpĕlĕm. Hetzelfde als ĕmpos bij Coolsma. *b.* Men graaft den stam uit, ontdoet hem van de bladeren, omwikkelt den tros met andjoek en plant den boom in de nabijheid van het huis. Ter verduidelijking wordt hier bijgevoegd, dat de tjaoe aanplantingen der Zuid-Bantĕners op de hoema's staan, bij den saoeng hoema en niet op de erven.

De beteekenis van peujeum door Coolsma opgegeven is in Zuid-Bantĕn niet bekend. Zie bij tapaj.

Peupeundeujan. Naam van een insect.

Peusar. Naam van een grooten boom met eetbare vruchten, welke op nangka gelijken. (Artocarpus polyphema, natuurlijke familie der Artocarpeae.)

Peutjeuk. Bij de Badoejs: zwart. Het woord hideung is boejoet.

Pigeuj. Migeujkeun. Iemand napraten; het gesprokene van iemand nazeggen, met het doel om hem te plagen of bespottelijk te maken.

Pitjoeng. Zie bij Coolsma. Mitjoeng. Visch conserveeren door middel van jonge pitjoeng noten. Pitjoengan. Visch op die wijze geconserveerd. Men zegt meer patjoeng, matjoeng, patjoengan.

Pitrah. I. Zie bij Coolsma. II In Pandegĕlang een inhoudsmaat

voor koffie in de hoornschil, verdeeld in twee oendĕm.

Poengoet. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Poe'oen. Zie bij girang.

Poeroeg. Dikwijls; meer dan eens; gedurig; bij herhaling. Zie bij Coolsma onder mindĕng.

Poeroet. Naam van een grooten boom met eetbare, zuurachtige vruchten, Hij gelijkt veel op den peusar. (Artocarpus callophylla, natuurlijke familie der Artocarpeae.

Pogot. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Pondoh. Het jonge blad van den gĕbang-palm. (Corypha umbraculifera, natuurlijke familie der Palmeae.) Verklaard met poetjoek gĕbang. Men maakt er agĕl van.

Popondok. Naam van een zeevisch. (Tj.)

R.

Radjoe. In het Wester Regentschap van Bantĕn (afdeeling Tjaringin) een aantal van veertig bij het tellen van visch.

Rahong. Een bosch om den oorsprong eener rivier.

Rane. Een generieke naam voor de verschillende Lycopodiaceae.

Ranggejong. Bos (wordt alleen ten opzichte van pare gebruikt.)

Raploek. Als een hagelbui neerkomen bijv. van afvallende vruchten. Hetzelfde als rapot bij Coolsma.

Rapong. Naam van een zee en riviervisch.

Rarong. Kleine garnalen. Verklaard met anak hoerang. In Midden Java [illegible].

Ratoe, veelal verkort tot Toe. De hoogste adellijke titel voor vrouwen. Wordt gedragen door vrouwen, wier vader het praedicaat Toebagoes voert. Ratoe bagoes. Zie bij Toebagoes.

Rĕdjang. Een dans uitgevoerd door vrouwen uit de volksklasse (geene dansmeiden) voornamelijk in de desa Bama van het Wester Regentschap.

Rĕmĕtoek. Eene soort van kleine vliegen of muggen. Hetzelfde als bij Coolsma rambĕtoek.

Rĕmpa rĕmpa. Allerhande specerijen en kruiderijen, behoorende tot de inlandsche pharma copea en verkrijgbaar bij den padagang patjĕraki. (Zie over dit laatste woord bij tjĕraki.)

Rĕndo. I. In het Wester Regentschap dansmeid; zooveel als ronggeng. II. In het Zuider Regentschap van Bantĕn: een orchest bestaande uit trawangsa, soeling en rĕbab.

Renteng. Van paarden: naast elkander in het span loopen, in

tegenstelling van in lang span, roentoet. Ngarenteng. Naast elkaar zijn of loopen. Ngarentengkeun: naast elkander laten loopen, van een span paarden.

Bĕdil renteng. Een geweer met dubbelen loop. Hetzelfde als rendeng bij Coolsma.

Reu-eun. Alles wat men aanwendt om netten, hengelsnoeren bruin te kleuren en sterker te maken, bijv. een aftreksel van babakan salam, babakan mandjĕl, der bladeren van verschillende pasang soorten. Ngareu-eun. Netten, hengelsnoeren met reu-eun tot versterking bruin kleuren. Hetzelfde als reu-euj bij Coolsma.

Riringkĕb. Een muizenval, in vorm gelijkend op een tjara.

Roengsit. Hetzelfde als soge.

Ronom. Ngaronom. I. Zie bij Coolsma. II. 's Avonds met eene flambouw vogels zoeken en daarna door middel van een bamboe met leugeut vangen.

Rorongkeng. Eene kleine soort kikvorsch.

Rorongko. Hetzelfde als rorompok bij Coolsma. Zoo onder anderen in het pantoenverhaal Kidang Panandri: Bageja soemping tjalik ka rorongko toewang koering. (Wees welkom, zet u neer in mijne woning.)

S.

Sabĕlit. Hoofddoek. Hetzelfde als romal en ikĕt.

Saboen. I. Zie bij Coolsma. II. Bij de Badoejs een beteldoos.

Saboet. De harige, vezelachtige schil van sommige vruchten, zooals van de djĕboeg, kalapa enz. (In Midden Java ꦱꦧꦸꦠ꧀.)

Sabrĕn. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Sake. In Tjaringin de vrucht van den tangkal sake, die in het Zuider Regentschap van Bantĕn tangkal tangkil heet. (Gnetum gnemon, natuurlijke familie der Gnetaceae.)

Samara. Specerijen, gebruikt bij de bereiding van prijzen; kruiderijen behoorende tot de inlandsche pharmacopea. Hetzelfde als sambara bij Coolsma.

Sambaroep. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Sangkan. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Sapi. Het wijfje van een banteng.

Sarompet. Zie bij kompa.

Sawala. De zee komkommer, meer bekend onder den naam van tripang. (Holothuria edulis.)

Segeng. Eene soort van krijgsdans of spiegelgevecht, welke bij

feestelijke gelegenheden door jongelieden uit eenige desas in het Midden Regentschap op de aloen aloen uitgevoerd wordt. De deelnemers zijn vrij haveloos gekleed, versieren hun hoofd met klapperbladeren en rijden op dorre klappertakken. Het zou doen denken aan een bacchanten dans.

Sĕrisit. Naam van eene soort paardevlieg, kleiner dan de piteuk, doch grooter dan de laleur.

Sĕrotong. Pijp voor strootjes, sigaren, tabak.

Sesejah. Naam van een zeevisch.

Seundah. Golf; branding.

Seurat. Zie bij girang.

Sewa. I. Zie bij Coolsma. II. Het bedrag, waarvoor de desa of een belastingschuldige is aangeslagen in de landrente. Padjĕg sewa, de landrente in tegenstelling van padjĕg pakoentoengan, de belasting op het bedrijf, padjĕg kolong het hoofdgeld (als aequivalent voor eenige afgeschafte categorien van heerendiensten. (Zie o. a. Resumé pag. 230.)

Sewoe. Eene benaming voor veertig duiten.

Sigeung. Naam van een grooten boom, die een goed, sterk hout oplevert, geschikt voor huizenbouw.

Sigi. Bloesem en vruchtknop van den tangkal tangkil. Dit woord wordt in het Zuider Regentschap gebruikt Zie oetjĕng.

Siloek. Vlechtwerk van touw of draad, evenals bij het vlechten van den staart bij de Chineezen, doch steeds in een even getal (oelah gasal) Njiloek. Zulk vlechtwerk maken. Kodja siloek Een kodja van zulke gevlochtene draden of touwen, in tegenstelling van de kodja manjeuseup, de geknoopte kodja. Vergelijk oenten bij Coolsma. Verschil tusschen oenten en siloek: het eerste is plat, het andere rond.

Simba. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Sinapeul. Oerwoud, waarin men geene hoema's mag aanleggen, ja, zelfs niet binnendringen, omdat allerlei booze geesten en gevaarlijke dieren daarin zetelen. Verklaard met leuweungkolot noe roengsit, een oerbosch, dat men niet ongestraft schendt.

Singgokgok. Naam eener duivensoort, gelijkende op en ter grootte van de kadantja, echter met bruine veeren.

Singkara. Eene kiezelzure verbinding, welke men neergeslagen in de awi apoes vindt. Zij wordt door de bevolking ingezameld en te Batavia aan chineezen verkocht. De samenstelling en het gebruik dezer zelfstandigheid vindt men uitvoerig beschreven in een

artikel van den heer A. G. Vorderman, getiteld „De Chineesche behandelingswijze van keeldiphtheritis" en geplaatst in het geneeskundig tijdschrift voor Nederlandsch-Indië. Deel XXIX aflevering 5 en 6, pag. 631 en volg.

Singkir. I. Zie Coolsma. II. Volledig djoekoet singkir. Een geneeskrachtig kruid. (Ortosiphon stamineus, natuurlijke familie der Labiateae.) Wordt elders ook koemis oetjing genaamd.

Simping. In de Preanger Regentschappen: gebroken, stuk gebeten bijv. van de poot van een djangkrik, nadat men ze heeft laten vechten. Sisimping. De paarlemoerschelp. Zij komt voor aan de kust van Tjaringin. In Midden Java [illegible].

Sobong. I. In Tjaringin: eene inlandsche klapperolie fabriek. Njobong. Eene klapperoliefabriek drijven; olie bereiden in een sobong.

II. Een klein huisje, dat tegen een grooter huis gebouwd is en in den regel door iemand bewoond wordt, die niet bij machte is om eene eigene woning te bekostigen. Verklaard met imah napĕl of in de Preanger Regentschappen imah nangkod. Zie over de woorden napĕl en nangkod bij Coolsma onder tapĕl en tangkod. Njobong. Een sobong bewonen; een huisje tegen dat van een anderen bouwen.

Soekang. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Soembajoet. Alles wat men over den schouder in een zakdoek bij zich draagt, zooals seureuh, bako, bĕbĕkĕlan, kleedingstukken. Hetzelfde als boentĕlan en gendongan.

Soemindal. Naam van een insect.

Soe-oem. Paddestoelen, welke op den grond zich ontwikkelen in tegenstelling van soepa, dit zijn die, welke zich in geboomten vormen..

Soepa. Paddestoelen, die in het geboomte ontstaan. (Volgens Coolsma I. algemeene benaming voor paddestoelen. De tweede beteekenis: „een roode uitslag aan de rijstplanten, die in witte schimmel overgaat" is in Zuid-Bantĕn — voor zoover ik zulks kon nagaan — niet bekend.)

Soepaja. I. Zie bij Coolsma. II. Beteekent ook: maar; doch. Hetzelfde als tanapi en atanapi. Het heeft naast zich het lĕmĕswoord soepantĕn,

Soepantĕn. Zie bij Soepaja.

Soeroeboek. Mest in het algemeen; alles wat tot bemesting dient. Njoeroeboek. Bemesten; bezig zijn om mest aan te wenden.

Soesoedik. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Soesoewalan. Vierregelige gedichten, evenals de maleische pantoens, waarbij slechts de laatste regelen de bedoeling uitdrukken. Volgens Raden Toemĕnggoeng Soerija Nataningrat komen zij overeen met de bangbalikan en sisindiran in de Preanger Regentschappen. Zie bij Coolsma onder sindir.

Voorbeeld:

Kolejang kalakaj pandan,
Di djalan kapanggilingan,
Njoreang lain koehajang,
Bisi djadi kaoelinan.

(Droge op den grond liggende bladeren,
Op den weg naar den molen, droge pandan bladeren,
Ik kijk om, niet omdat ik zin in heb,
Het mocht een aardigheidje worden.)

Kamana hambiroeng djangkoeng,
Barang toewar pilisoengeun,
Kamana noe hideung djangkoeng,
Oerang sijar pibatoereun.

(Waar is de hooge hambiroeng-boom,
Om voor een rijstblok om te kappen,
Waar is de donkere slanke,
Die ik voor levensgezellin zoek.)

Voorbeelden van Preangersche sisindiran:

Kapinis di mana mandi,
Nja mandi di tjai leutik,
Noe geulis koemaha djangdji,
Nja djangdji omong sa eutik.

(Waar baden zich de zwaluwen?
Zij baden zich in de kleine rivier;
Wat heeft mij de schoone belooid?
Zij heeft beloofd om wat met mij te praten.)

Bareto djalan parered,
Ajeuna djalan padati,
Bareto ngadjak tjerewed,
Ajeuna ngadjak ngadjadi.

(Vroeger was het een pareredweg,
Thans is het een padatiweg,
Vroeger noodigdet gij mij uit om te kibbelen,
Thans noodigdet gij mij uit om (het huwelijk)
tot stand te brengen.

Soge. Zegt men van een boom, graf, bosch enz. dat men niet ongestraft kan schenden. Hetzelfde als roengsit. In Midden-Java

Sokong. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Soleng. I. Eene jonge djagoengkolf geschikt voor sajoer, atjar of of om gekookt als lalab gegeten te worden. Solengan. Zegt men van een djagoeng aanplant, wanneer de vruchtzetting heeft plaats gehad. II. Het handvatsel van de etem.

Sorangan. I. Zie bij Coolsma. II. Is in het Zuider- en een deel van het Wester-Regentschap van Bantĕn ook een persoonlijk en bezittelijk voornaamwoord van den tweeden persoon, minder kasar dan sija. Het komt ongeveer overeen met maneh. Voorbeelden van gezegden tegen een djaro:

Koemaha, sorangan ĕnggeus njaho saha noe kahoeroean? — Hoe is het, weet gij al, wiens huis in brand is gevlogen?

Sorangan ĕnggeus taloe kali dititah ngahadean goegoeroeng. — Reeds drie malen heeft men u last gegeven om den duiker te herstellen.

Sewa sorangan sabraha? — Hoeveel bedraagt uwe landrente?

Sorondoj. Een afdak op zij of achter een huis, waar soms de lisoeng staat.

Sorong. Een lange broek, evenals den achtbroeken der Europeanen.

Sosoro. Een afdak, voor, op zij of achter een huis.

T.

Tabĕng. Een werktuig om visch, voornamelijk lele te vangen. Het gelijkt op de barandjang, is echter kleiner en steekt geheel in het water, tot op den bodem der rivier.

Talagoedag. Een groote bĕdoeg.

Talang. I. Zie bij Coolsma in de eerste beteekenis. II. Naam van een zeevisch.

Tamban. Naam van een zeevisch.

Tampoej. Het verzuurde vruchtvleesch van de kadoe vrucht. (Durio Zibethinus, natuurlijke familie der Sterculiaceae.) Verklaard met kadoe boeroek. In sommige gedeelten van het jaar is dit voor onderscheidene desalieden de éénige toespijs bij de rijst, soms met tjabe, uien, peuteuj en het vruchtvleesch van de bingloe. (Mangifera Kemanga, natuurlijke familie der Anacardiaceae.) Nampoej. Tampoej prepareeren. Nampoejkeun. Van kadoe tampoej maken.

Tawing. Zie bij Coolsma. Tangtawing. Een werktuig om wilde varkens van een bebouwd veld af te houden, bestaande uit een staak, waaraan een oud kleedingstuk (lamak) of een stuk van een mat (samak), een versleten njiroe hangt, hetwelk door den wind heen en weer bewogen wordt. Nangtawingkeun. Iets tot tangtawing bezigen; van iets een tangtawing maken.

Tapaj. Een gebak, bestaande uit kĕtan, of djegeng, of dangdeur, of hadjĕli, welke men door middel van ragi een begin van gisting heeft laten ondergaan. Tjitapaj. Het vocht, dat men door uitpersen van tapàj heeft verkregen en een zoetsmakenden, licht alkoholischen drank oplevert.

Napaj. Tapaj maken, bereiden. Napajkeun. Iets bijvoorbeeld kĕtan, dangdeur enz. tot tapaj bereiden. Dit woord komt ook bij Oosting en Rigg voor. Hetzelfde als bij Coolsma onder peujeum.

Tatambak en tatambak mantjoeng. Namen van zeevisschen. (Tj.)

Tatoengkoel. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Teke. Een stuk pisang, pandan of bamboeblad, gebruikt bij wijze van bord, bijvoorbeeld bij het verkoopen van pindangtĕri.

Tenggek. Naam van eene soort boomslak. Dit woord is in de Preanger bekend.

Tĕrawas. Nĕrawas. Bij de hoema bewerking: een klein plekje open kappen en schoon maken, als een begin van ontginning, ten einde daarop panglaj als toembal te planten. Deze ceremonie gaat immer het ontginnen, njatjar, vooraf. Coolsma geeft bij tarawas op. II. Een korter weg nemen. Narawas idem.

Zie ook bij Oosting en Rigg, die beiden ongeveer dezelfde beteekenis als hier opgeven. Die van Coolsma is in Zuid-Bantĕn niet bekend.

Tĕrasan. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Tetedeng. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Tipoeloeng. Hoofddoek. Hetzelfde als sabĕlit, romal en ikĕt.

Tjahel. Naam van een zeevisch.

Tjaheum. I. Een zeer plat woord voor soengoet, overeenkomende met ons bek of snoet ten opzichte van personen. Njaheum Een verachtelijk woord voor den mond open doen, den mond gebruiken om te spreken. II. Een werktuig om riviervisch te vangen; eene soort fuik.

Tjalĕbek. Een klein stuk sawah. Verklaard met kotakan leutik.

Tjaloeng. I. Zie bij Coolsma. II. Ook naam van een grooten boom met eetbare vruchten. (Garcinia Cornea, natuurlijke familie der Clusiaceae.)

Tjambatoe. De vrucht van de nipah of daon. (Nipa fruticans, natuurlijke familie der Palmeae.)

Tjangri. Eene varieteit van de tĕpoes. (Elettaria coccinea, natuurlijke familie der Zigiberaceae.) Dit woord wordt ook door Rigg opgegeven.

Tjangkok. I. Zie Coolsma in de eerste beteekenis. II. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Tjaoe. De generieke naam van verschillende varieteiten van Musa paradesiaca en andere Musasoorten, (natuurlijke familie der Musaceae.) Men kent in het Zuider-Regentschap van Bantĕn de volgende namen:

	tjaoe	ambon	*	tjaoe	kole
*	tjaoe	badak	*	tjaoe	kole monjet
*	tjaoe	beusi	*	tjaoe	lĕmpeneng
	tjaoe	boerajoet	*	tjaoe	loebang
	tjaoe	bogo		tjaoe	mandjangan
	tjaoe	djahe		tjaoe	moeli
	tjaoe	djaroem		tjaoe	oedjoeng
*	tjaoe	ĕmas	*	tjaoe	panggalek
*	tjaoe	gĕmbor	*	tjaoe	radja
	tjaoe	geulis	*	tjaoe	radja pandan
*	tjaoe	hanggasa		tjaoe	radja sijĕm
	tjaoe	hideung		tjaoe	salawe
*	tjaoe	hoerang		tjaoe	sanintĕn
	tjaoe	kaloetoek	*	tjaoe	sĕpĕt
*	tjaoe	kapas	*	tjaoe	sewoe
*	tjaoe	karok		tjaoe	sisir
*	tjaoe	kĕpok of tjaoe kĕpokan.		tjaoe	soesoe.

Rigg geeft 43 variteiten op. (§)

Tjaoeng. Naam van een riviervisch. Zie bij Rigg chaung.

Tjarang hoentoe. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Tjaratjah. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Tjatihan. Een blok hoema's. Njatihan zegt men van hoema's,

(§) De met een * gemerkten komen ook in zijn woordenboek voor.

wanneer twee of meer aandeelen van verschillende personen een geheel vormen, in tegenstelling van njomplong, geïsoleerd.

Tjatjanggih. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Tjatji. Gesp. Hetzelfde als katimang bij Coolsma.

Tjawang. I. De ijzeren haak, bevestigd aan de bamboe, welke men gebruikt om vaartuigen voort te stuwen. Het geheel heet gala. II. De zijde der koperen geldstukken, waarop het arabisch en javaansch schrift gestempeld is. Zoo genoemd, omdat op de oude duiten de V van het monogram der Vereenigde Oost-Indische Compagnie op zulk een haak gelijkt. De andere zijde heet gĕdong. III. Zie bij Coolsma.

Tjawis. Naam van een zeevisch.

Tjĕkek. Njĕkek. I. Zie bij Coolsma. II. Visch bijvoorbeeld lajoer conserveeren, door den kop en de ingewanden te verwijderen, de holte te vullen met asch, den hals toe te binden en daarna den visch boven rook te hangen of in de zon te drogen.

Tjĕkekan. Op die wijze geprepareerde visch: laoek tjĕkekan, lajoer tjĕkekan.

Tjeng. Een basa neneh. Zegt men tegen kleine jongens uit de volksklasse. Wellicht eene verkorting van tjengeng. Zie bij Coolsma en Oosting. sub voce.

Tjĕpet. Zie bij Coolsma. Pitjĕpet. Een muizenval.

Tjepet. Njepet. Eene kleinigheid wegstelen, bijvoorbeeld van geld of eetwaren op de passer. (In Midden-Java. ꦕꦺꦥꦶꦠ꧀.)

Tjĕraki. Een mand, verdeeld in een aantal kleine hokjes, tot berging van allerhande snuisterijen als garen, naalden, spelden, spiegeltjes, scharen, messen enz., verder specerijen en kruiderijen (rĕmpa rĕmpa). Patjĕraki of patjĕraken. Het bedrijf van den pĕdagang patjĕraki, dat is de persoon, die zich met dergelijken kleinhandel bezig houdt.

Tjeungtjeum. Bij de Badoej's: gekookte groenten met haar saus, in de Indische huishoudens bekend als sajoer. Hetzelfde als angeun. De bij Coolsma en Oosting opgegeven beteekenis van njeungtjeum is in Zuid-Bantĕn niet bekend. Daarvoor zegt men ngadĕdĕr.

Tjijĕr. Naam van een vogel.

Tjoetak. Beambte op een particulier land, door den eigenaar aangesteld en door het gewestelijk bestuur van eene aanstelling voorzien. Hij oefent het politie-toezicht uit en kan als zoodanig vergeleken worden bij een assistent-wedana in de gouvernementslanden.

Tjoetjoedoet. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Tjoendrik. Eene soort dolkmes, van Lampongschen oorsprong.

Tjokop. Een werktuig om visch te vangen.

Tjokrom. Naam van een heester, waarvan de jonge vruchten gekookt en rauw gegeten worden. Hetzelfde als terong bij Oosting en Coolsma. (Solanum melongena, natuurlijke familie der Solaneae.) Zie bij Rigg onder Chokrom.

Tjolomontok. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Tjomplong. Njomplong. Geïsoleerd gelegen van een huis of van een hoema, het laatste in tegenstelling van njatihan. Zie bij Rigg onder nyomplong.

Tjongtjong. Njongtjong. Pikken van eene kip, een vogel; bijten van eene slang. Njongtjongan. Herrhaaldelijk bijten of pikken (van die dieren); iets of iemand pikken of bijten. Njongtjongkeun. Eene kip of een vogel iets of iemand laten pikken; eene slang iemand laten bijten. Panjongtjong. Bek van eene kip of een vogel. Ook een haak van hout gebruikt bij het bewerken van een hoema of bij het grassnijden, om het hout dan wel het gras naar zich toe te trekken. Hetzelfde als kakaït.

Toebagoes. Verkorting van Ratoebagoes. De hoogste adellijke titel in den tegenwoordigen tijd in Bantĕn. Wordt gevoerd door de mannelijke afstammelingen in de mannelijke linie der Bantĕnsche Sulthans familie. Het wordt ook in de spreektaal verkort tot Toes zooals Toes Djamil, Toes Lija. Ratoe bagoes zegt men echter nooit. Nog minder wordt het geschreven. De dochters van een Toebagoes voeren het praedicaat Ratoe, verkort tot Toe als Toe Men, Toe Palmah. Zie hieromtrent Resumé pag. 2 en Mr. L. W. C. van den Berg, pag. 12 en volg. pag. 61 en volg.

Toël. De lengte van een persoon plus de in de hoogte uitgestoken hand. Djĕrona sĕtoël: zoo diep, dat wanneer men op den bodem staat, men met de toppen der vingers den rand aanraakt. No-ël. Zie bij Coolsma onder toël.

Toeloeng. Zie bij Coolsma. Noeloeng. Beteekent ook: eene vrouw bijstaan bij de bevalling; eene vrouw helpen verlossen. Panoeloeng of vollediger doekoen panoeloeng. Hetzelfde als paradji in den zin van vroedvrouw.

Toenang toenang. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Toenggoe bale. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Toenggeu. Naam eener eetbare keversoort.

Toenoel. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Toeralak. Naam van een boom, die in de Preanger Regentschappen boerahol, in Midden-Java ꦏꦼꦥꦼꦭ꧀ heet. (Stelechocarpus Burahol, natuurlijke familie der Anonaceae.) Zie bij Rigg.

Toes. Zie bij toebagoes.

Toetoes kadjang. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Torelang. Een soesoewalan woord. Manoek torelang. Naam van een denkbeeldigen vogel, het wijfje van den manoek haoer.

Het komt alleen voor in het volgende vierregelige versje:

Torelang manoek torelang,
Manoek haoer lalakina,
Toëlan geura toëlan,
Meungpeung djaoeh salakina.

De vogel torelang,
Het mannetje er van is de manoek haoer,
Laat ik haar gauw even aanstooten,
Terwijl haar man ver verwijderd is.

Totongkol. Naam van een zeevisch.

W.

Wajoe. Bij de Badoejs: lahang, welke reeds een begin van gisting heeft ondergaan, de gewone drank der oerang kadjeroan, bereid met babakan peuteuj (Parkia speciosa, natuurlijke familie der Mimoseae) en babakan tjajoer. (Pérospermm Blumeanum, natuurlijke familie der Büttneriaceae.) Zie bij Rigg.

Wak wak wik wik. Naam van een onheilaanbrengenden vogel, manoek pangalitan. Ook kandar kasisi geheeten.

Watoe. Naam van eene plant, uit welker zaden men door persing olie verkrijgt. (Sesamum indicum, natuurlijke familie der Sesameae.) Hetzelfde als widjen bij Coolsma. Zie bij Rigg onder watu.

Wawahis. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Wawaron. Naam van een zeevisch. (Tj.)

Wĕlĕng. Een tijgerval, gevormd uit paggers, evenwijdig loopend naar eene omheinde ruimte, waarin het lokaas (eupan) bestaande uit eene geit of beter nog de overblijfselen van de prooi geplaatst is. Verder is binnen de door de paggers gevormde strook, op de hoogte van een tijger een touw gespannen, dat in verbinding staat met den trekker van een geladen geweer met

overgehaalden haan of een aan een veerkrachtig stuk hout bevestigde scherpe bamboe. Wanneer de tijger het lokaas wil bereiken, stoot hij tegen het touw; het schot gaat af of het veerkrachtig stuk hout raakt los en de kogel dan wel de scherpgepunte bamboe brengen het dier in den regel eene doodelijke wonde toe. N g a w ĕ l ĕ n g. Een tijger met een w ĕ l ĕ n g vangen; een w ĕ l ĕ n g plaatsen om tijgers te vangen. Zie bij Rigg. Eene uitvoerige beschrijving van dit middel om tijgers te vangen vindt men in het Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur van 1888, Dl. II, Afl. III. pag. 186 en volg.

W o g o t. Naam van een zeevisch. (Tj.)

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

Uitgaven van MARTINUS NIJHOFF, te 's-Gravenhage.

MEKKA

VON

Dr. C. SNOUCK HURGRONJE.

HERAUSGEGEBEN VON "HET KON. INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERL.-INDIË."

Erster Band: Die Stadt und ihre Herren.

Zweiter Band: Aus dem heutigen Leben.

Twee deelen roy. 8vo. met Atlas van 36 platen.

Prijs *f* **20.—**.

Een **Prospectus** wordt gratis verzonden op *franco* aanvraag.

Supplement op het

Boegineesch-Hollandsch Woordenboek

DOOR

Dr. B. F. MATTHES,

Afgevaardigde van het Ned. Bijbelgenootschap op Celebes.

Een deel roy. 8vo. *f* **3.—**.

Het **Woordenboek** zelf verscheen in 1874 onder den titel:

BOEGINEESCH-HOLLANDSCH WOORDENBOEK,

met Hollandsch-Boegineesche Woordenlijst en verklaring van een tot opheldering bijgevoegden **Ethnographischen Atlas.**

Een deel roy. 8vo. met Atlas in gr. folio Prijs *f* **20.—**.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS. — VIJFDE DEEL.

(DEEL XXXIX DER GEHEELE REEKS.)

DERDE AFLEVERING.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1890.

INHOUD.

SUMATRA'S WESTKUST VAN 1836—1840.

DOOR

E. B. KIELSTRA.

(Vervolg van blz. 221.)

VIJFDE HOOFDSTUK.

Verovering der XIII, onderwerping der IX Kota's. — De meening daaromtrent van den Gouverneur-Generaal De Eerens. — Operatiën in de Noordelijke Afdeeling. — Verovering van Daloe-daloe. — Beschouwingen van Michiels. — Goedkeuring, door den Gouverneur-Generaal, van diens handelingen in 1838. — Vestiging van een post aan de samenvloeiïng der Panei- en Bila-rivieren aan de Oostkust; de aldaar ondervonden moeielijkheden. — De inzichten van Michiels omtrent onze verhouding tegenover de inlandsche bevolking.

De kolonel Michiels, die den 17_n Januari 1838 het civiel bestuur van den heer Francis overnam, was, geheel in overeenstemming met de in het vorige Hoofdstuk medegedeelde zienswijze van den generaal Cochius, van meening dat de door den Commissaris-Generaal Van den Bosch voorgeschreven en thans ook door den Koning uitdrukkelijk verlangde uitbreiding van ons gezag in de allereerste plaats toepassing moest vinden op de nabij de hoofdplaats Padang gelegen XIII Kota's, die tot nu toe hare onafhankelijkheid hadden weten te bewaren, maar steeds die hoofdplaats in meerdere of mindere mate bleven bedreigen. De uitbreiding onzer macht in de Noordelijke Afdeeling moest dan — hoe noodzakelijk zij ook was, gelijk straks nader zal blijken — voorloopig nog uitgesteld blijven.

Met het oog op die overweging was, zooals wij gezien hebben, reeds tijdens de aanwezigheid van den generaal Cochius besloten om, naarmate de rust in de valleien van Bondjol en van Loeboe Sikaping bevestigd werd, gedeelten van de aldaar opgehoopte militaire macht in de nabijheid der XIII Kota's te legeren; reeds in de maand December was eene mobiele colonne te Padang-riboe-riboe vereenigd, een observatiekorps tot dekking van Padang en tot demonstratiën van de zijde van Pau — waar, evenals te Limau-manis, troepen geposteerd werden — aangewezen, en eene reserve colonne te Padang Pandjang samengetrokken.

Inmiddels werden, overeenkomstig de ontvangen instructiën, onderhandelingen met de voornaamste hoofden der XIII Kota's gevoerd om, zonder wapengeweld, de onderwerping van dat landschap te verkrijgen. Aanvankelijk bestond alle hoop dat men in de bereiking van dit doel slagen zoude: den 10n Januari werd met twee dier hoofden, Radja Bandara van Solok en Datoe Soetan van Selajoe, eene overeenkomst gesloten waarbij zij beloofden, vóór den 26n Januari de onderwerping van de XIII Kota's te zullen bewerken; slaagden zij daarin niet, dan zou het Gouvernement gewapenderhand kunnen te werk gaan.

De onderwerping volgde echter niet; naar men vermoedde „door opruiïng van anderen in dat landschap", en Michiels nam nu zijne maatregelen. Van Z. M. fregat *de Zaan*, dat den 25n Januari ter reede van Padang was aangekomen, deed hij 100 man ontschepen, om het garnizoen der hoofdplaats te versterken, wat bij onverhoopten tegenspoed nuttig kon zijn. Op zijnen aandrang om „buitengewonen toevoer van troepen" (ook met het oog op de Noordelijke Afdeeling) antwoordde de Gouverneur-Generaal dat daarvan geen sprake kon zijn „met het oog op de behoefte aan eene voldoende legermacht op Java", zoodat hem „met nadruk de meeste gematigdheid en voorzichtigheid werd aanbevolen" (Gouv. Besluit van 1 Maart 1838 no. 12.)

Michiels had echter dit antwoord niet afgewacht; toen het hem voldoende gebleken was, dat voor ernstig verzet in de XIII Kota's geen gevaar bestond en de bevolking hoofdzakelijk eene vrijwillige onderwerping weigerde omdat zij het als eene schande beschouwde zich te onderwerpen zonder een gevecht te hebben geleverd, rukten de troepen, gesteund door hulpbenden van Batipoe, Halaban, Tandjong Alam en Agam, den 9n Eebruari de XIII Kota's binnen, en in zijn rapport van 22 Februari 1838 kon Michiels berichten, dat na een veldtocht van weinige dagen en eenige schermutselingen, waarbij van de militaire macht niemand gesneuveld of gewond, en van de hulptroepen niet meer dan 3 man gesneuveld en 1 gewond was, alles in onderwerping was gekomen; dat de gezamenlijke wettige hoofden naar 's lands gebruik den eed van onderdanigheid en trouw hadden afgelegd, en ook die der IX Kota's zich bij ons hadden aangesloten. De IX Kota's hadden niets, de XIII Kota's zeer weinig geleden; de bevolking toonde vertrouwen, en alle maatregelen waren genomen om haar te beschermen [1].

[1] Omtrent het verloop der krijgsverrichtingen verwijzen wij verder naar Lange, II bl. 308—316.

„Als onvermijdelijk om het inlandsche bestuur in de XIII Kota's te vestigen" legde Michiels eene bezoldiging van ƒ 20.— toe aan de hoofden der elf districten: Gawong, Persekatan, Goegoeq, Kota diroe, Kota baroe, Kenari, Moeara panas, Salong, Gantoeng Tjiri, Tjoepaq, Kota Hilalang, en ƒ 30.— aan de beide hoofden van Solok en Selajoe, als hoofden van den eersten rang. Aan deze twee hoofden werden gouden, aan de overigen zilveren rottingknoppen als onderscheidingsteeken toegekend (Gouv. Besluit van 26 October 1838 nº. 11).

Nog een paar malen hadden onze troepen weerstand te bieden aan aanvallen, tegen hen gericht door bewoners van de aangrenzende, nog onafhankelijke gewesten; in beide gevallen (27 Februari en 29—30 Maart) werden de vijanden zonder veel moeite uiteengedreven: den 29n Maart vielen aan onze zijde 4, den 30n 6 gewonden, Maar de geest der bevolking in de XIII Kota's was over 't algemeen uitmuntend. Volgens een rapport van Michiels dd. 27 April had hij, na den 10n April in het bivak bij Moeara Panas te zijn aangekomen, enkel vergezeld van eenige officieren en plaatselijke ambtenaren, eene tournée gemaakt door de XIII en IX Kota's en speciaal de nieuwe, nu voltooide benteng te Soengei Lassi (nabij Taroengtaroeng) bezocht. „De weg was door de zeer gewillige bevolking doelmatig aangelegd."

Ter belooning van de medewerking, bij de expeditie tegen de XIII Kota's ondervonden van den regent van Batipoe, gaf Michiels aan deze 2 eenponders ten geschenke. Bij Gouv. besluit van 16 September 1838 nº. 11 werd daarin berust, met machtiging de bij die kanons behoorende affuiten te doen aanmaken „ter verdere uitreiking aan dien regent, en hem tevens 100 scherpe patronen te doen verstrekken". Michiels ontving echter tevens de opdracht, „in den vervolge geen geschut aan inlandsche hoofden ten geschenke af te staan."

De kolonel Michiels had, reeds voor zijn optreden als hoofd van het civiel bestuur, betoogd (zie Lange, II, bl. 303) dat van den indruk, door den val van Bondjol over het gansche land te weeggebracht, moest worden gebruik gemaakt om het werk der vestiging van ons gezag te Westkust van Sumatra „zijn volle beslag te geven". Hij vroeg daartoe bij herhaling eene aanzienlijke vermeerdering der krijgsmacht, doch, gelijk wij reeds zagen, was de regeering te Batavia onmachtig hem die te verstrekken.

De Gouverneur-Generaal De Eerens deelde overigens de inzichten

van Michiels, waarin hij versterkt werd door alles wat hij van Sumatra's Westkust vernam. Zoo schreef hem Steinmetz, die nog steeds als civiel gezaghebber der Padangsche Bovenlanden fungeerde, particulier dd. 15 April 1838 o. a.:

— — „Wij zijn nu onverwacht tot het tijdstip gekomen dat ik ver af waande te zijn; van alle zijden, uit de Oost, komen zendelingen om met het Gouvernement in betrekking te komen en ik meen te mogen vaststellen dat er nu wel denken kan zijn aan de verwezenlijking van een groot gedeelte van het plan om het eiland meester te worden. Op dit oogenblik heb ik zendelingen bij mij van den radja van Kwantan (getrouwd met de dochter van dien van Indragiri)" . . .

Naast de vertoogen van Michiels was het ook deze brief, die aanleiding gaf tot een particulier schrijven van De Eerens aan den Minister Van den Bosch, waarin hij diens „meening en desnoods bepaalde voorsehriften ten opzichte onzer bezittingen op Sumatra" vroeg. In dien brief (dd. 24 Mei 1838 n°. 18) schreef hij o. a.:

— — — „Veel zal het zeker afhangen van de wijze van zien van Uwe Excellentie omtrent de legermacht welke wij op Sumatra moeten onderhouden en welke, althans gedurende nog verscheidene jaren, vrij aanzienlijk zal moeten zijn, wil men eenig nut van onze reeds bestaande en in het verschiet zich opdoende uitbreiding hebben, en het behoud daarvan verzekeren. De geest van Padang's beneden- (binnen-?) landen is U overbekend, en deze noodzaakt steeds tot voorzichtigheid en tot eene zekere concentratie onzer macht, om niet door eene verdunning der linie ons bestaan op Sumatra aan de grootste en aldaar niet zeer vreemde onheilen te zien blootgesteld. Wordt de door den kolonel Michiels gevraagde macht, d. i. 15- à 1600 man meer dan de voorgestelde organisatie (à 5300 hoofden) van den generaal Cochius toegestaan, dan zeker zoude het thans, bij de stemming waarin zich de volkeren op dat eiland door onze overwinning bevinden, het oogenblik zijn om ons van den loop der rivieren meester te maken tot aan hare mondingen toe, ten einde onzen handel op de beide kusten te verzekeren. Het gebrek aan voldoende macht heeft ook den kolonel Michiels belet om eene expeditie naar Baros te doen, hetwelk zeer door de Atjehers gekneld wordt en waar de hoofden reeds gedreigd hebben zich aan hen te zullen onderwerpen zoo wij hen niet spoedig komen beschermen. De gouverneur heeft zich moeten vergenoegen met er Z. M. fregat *de Zaan* en een paar mindere vaartuigen naar toe te zenden, om eene ver-

tooning te maken en de Atjehers zoo mogelijk in bedwang te houden. Het zijn dus al weder troepen die men vraagt en die onbetwistbaar noodig zijn, wil men het groote doel bereiken der bemeestering van Sumatra, of ten minste tot Singkel en Siak of Rokkan. Ik intusschen kan die troepen niet verstrekken, al ware het ook dat ik mij tot het maken der kosten daarvoor berechtigd kon rekenen, wijl ik Java niet meer kan ontblooten dan het reeds is... Ik ben dus onmachtig, aan de anderszins wel gegronde eischen van den Gouverneur van Sumatra's Westkust te voldoen"...

Het feit, dat Michiels, zonder de gevraagde vermeerdering van troepen af te wachten, tot de aanhechting der XIII Kota's was overgegaan, stemde den Gouverneur-Generaal echter tot ongerustheid. Michiels had — gelijk hij den 27n Februari 1838 particulier aan den generaal Cochius schreef — de offensieve bewegingen in de Noordelijke Afdeeling voorloopig doen staken om eerst tegen de XIII Kota's te kunnen optreden; De Eerens meende dat eerst wanneer onze wapenen in de Noordelijke Afdeeling hadden gezegevierd, aan de onderwerping der XIII Kota's had moeten worden gedacht. Bij kabinetsbrief, dd. Soerakarta 15 Juli 1838 no. 95, bracht hij Michiels onder het oog dat deze "niet op meer middelen moest rekenen dan hem bepaaldelijk zijn toegezegd." "Uit het voorbijzien van dien regel — zoo luidde het verder — beschouw ik uwe vroegere handelingen, speciaal het ontijdig aanvallen der XIII Kota's zoolang de zaken om de Noord niet beter waren geschikt, te zijn voortgevloeid."

Intusschen erkende de Gouverneur-Generaal dat, zoo Michiels niet "van te veel voortvarendheid kon worden vrijgepleit", deze "als het ware met de voorschriften van den Commissaris-Generaal in de hand in al zijne ondernemingen voortgaat" (part. brief van De Eerens aan Van den Bosch dd. 8 September 1838 no. 19).

Wij moeten ons thans in gedachten verplaatsen naar de Noordelijke Afdeeling, waar in den loop van 1838 belangrijke krijgsbedrijven plaats hadden (zie Lange, II, bl. 304—306, 318—336).

Na den val van Bondjol en de ontruiming door de Padri's van de vallei van Loeboe Sikaping had de majoor Van Beethoven de opdracht ontvangen, Toewankoe Tamboesei binnen zijne grenzen terug te drijven of in bedwang te houden; dit hoofd was bezig zich tegen ons te versterken, en met grond kon alzoo worden verondersteld dat hij onze grenzen door strooptochten zou trachten te verontrusten.

Van Beethoven rukte alzoo in November 1837 uit en bezette, den 23n December, Pertibi zonder belangrijken tegenstand. Toewankoe Tamboesei werd gezegd „daardoor een grooten steun te verliezen; door de onzen achtervolgd, zou hij zich wel spoedig moeten overgeven, of in onze handen vallen, of voor goed teruggedreven zijn.” Inderdaad liet alles zich gunstig aanzien, toen, na het nemen van Pertibi, zich „geheel Padang lawas tot en met Kota Pinang” onderwierp. Bij het opmarcheeren uit Kota Nopan naar Pertibi hadden onze troepen „een halven boog beschreven, om het eigenlijke land Tamboesei heen, waardoor Angkola, Sipirok en de verdere noordelijke Battalanden waren bevrijd geworden van het zware juk, waaronder zij zoo langen tijd hadden moeten zuchten.” (Rapport van Michiels van 19 Maart 1838 nº. 242, Gouv. besluit van 1 Mei 1838 nº. 15).

Men had aldus, in Maart 1838, Toewankoe Tamboesei geheel in zijn eigen land teruggedrongen en was van zijne hoofdplaats, de kampong Daloe-daloe, noch slechts 5 marschdagen verwijderd. Die kampong, ten Z. O. van Pertibi gelegen, was volgens de berichten „met sterke wallen omgeven en goed gewapend”; maar Toewankoe Tamboesei zou, door den afval van Padang lawas en andere landschappen, zoodanig ontmoedigd zijn dat hij zich reeds een schuilplaats zou hebben in gereedheid doen brengen op een eiland aan de Oostkust.

Gelijk wij reeds mededeelden, had Michiels intusschen last gegeven om — bij gemis aan eene voldoende troepenmacht — de offensieve bewegingen in de Noordelijke Afdeeling voorloopig te staken. Het hoofddoel — de verlossing der ons zeer genegen Batta's van Tamboesei's overheersching — was bereikt.

En toen men in de volgende maanden de handen wat ruimer kreeg, was de herhaalde verwisseling in het bevel — majoor Van Beethoven werd ziek en overleed; zijn vervanger, majoor Lincklaan Westenberg, werd ernstig gewond; de majoor Schlosser, die nu voor de Noordelijke Afdeeling bestemd was, kon wegens leverziekte die bestemming niet volgen; de majoor der artillerie Hojel, daarop aangewezen, overleed in September — de voornaamste oorzaak van vertraging.

Eindelijk lieten de omstandigheden toe dat de kolonel Michiels zich zelf naar de Noordelijke Afdeeling begaf; met eene compagnie infanterie kwam hij, den 16n December 1838, bij de mobiele, colonne aan, die zich langzamerhand tot in de nabijheid van Daloe-daloe had verplaatst. Onder zijne leiding werden nu achtervolgend verschillende buitenwerken veroverd, en werd in den namiddag

van 28 December 1838 de kampong Daloe-daloe, „de beste en geregeldste Indische versterking die Michiels nog had aangetroffen" stormenderhand ingenomen.

Het verslag omtrent dit wapenfeit, dd. 12 Februari 1839, nº. 122 door Michiels aan de Regeering gezonden, is nagenoeg letterlijk door Lange (II, bl. 326 en volg.) overgenomen, met uitzondering echter van het slot, waarin een algemeen overzicht en eenige belangrijke beschouwingen omtrent den toestand in de Noordelijke Afdeeling voorkomen.

Na te hebben medegedeeld dat de Toewankoe Tamboesei, genaamd Hadji Mohammed Saleh, spoorloos verdwenen en wellicht om het leven gekomen was, schreef Michiels verder:

„In allen gevalle kan ik Uwe Excellentie de verzekering aanbieden, dat het rijk van den Toewankoe van Tamboesei, laatste steun en zetel der Padrische overheersching, voor altijd heeft opgehouden te bestaan en van hem niets meer is te duchten.

„Alvorens echter over te gaan tot de beschouwing der politieke voordeelen, door deze overwinning verkregen, zij het mij vergund, in korte woorden terug te komen op de operatiën van den geheelen veldtocht en de daarbij opgevolgde strategie.

„Na den val van Bondjol en in December 1837 zuchtten nog, meer of min direct, onder het juk van den Toewankoe van Tamboesei, de volkeren van Tibawan, Selajang, Rokan, Kasekan, die welke de oevers der rivieren Laboe en Sossak bewonen, die van Kota Pinang, van Padang lawas, van Batang Oenang, die van Sipirok, van Angkola djai en van Angkola dioeloe, benevens een gedeelte van Toba-Silindoeng, welke laatste zich niet aan hem onderwierpen maar zich verder noordwaarts of in de bosschen verscholen; dit gebied langs de oostkust, loopende ongeveer van 1° tot 3° N. B., grensde alzoo ten Z. aan het Rijk van Siak, ten W. aan de vallei van Loender en Rau en aan Mandaïling en nog, met een bocht, aan de westerstranden nabij en achter Tapanoeli en Baros. Ten N. was dit uitgestrekt gebied begrensd door de beide Toba's, en het besloeg alzoo een oppervlak van ± 180 □ mijlen.

„De naaste weg naar het oorspronkelijk landschap Tamboesei, hetwelk door Maleiers wordt bewoond, ware geweest uit Rau, over Kota Radja Rau, achter welke plaats reeds onmiddellijk de vijandelijke linie begon; van die zijde was, verscheidene dagen achter elkander, het terrein hoogst moeielijk. Het hoofddoel was ook, de Batta's aan de dwingelandij der Padri's te onttrekken en alzoo,

naarmate onzer vorderingen, ons den bijstand te verzekeren van menschen, wier trouw, èn door eigenbelang, èn door dankbaarheid gewaarborgd was.

„De beweging, reeds met medio November 1837 uit het Mandaïlingsche aangevangen, leverde tot in December weinig bijzonders op, hebbende het volk van Angkola djai, door welk land toen werd getrokken, zich dadelijk aan onze zijde geschaard.

„Pitjir Koling bezet hebbende, werd eene Oostelijke richting genomen over den hoofdbergketen naar de vallei van Batang Oenang, waarvan de overgebleven bevolking, zoomede die van het landschap Sipirok, zich ook bij ons voegde.

„De colonne onder bevel van den majoor Van Beethoven, en hoofdzakelijk bestaande uit 2 compagnieën van het 6e bataljon infanterie, het algemeen depôt en de hulptroepen van Mandaïling ter sterkte van 1500 man, alsnu te Si-oenang gebivakkeerd zijnde, werd de majoor Westenberg naar de zijde van Pertibi gedetacheerd, waarop de vijand eenige bentings verliet en in den brand stak. De geheele colonne, den 20n December voor Pertibi gebivakkeerd zijnde, werd deze plaats den 23n genomen en den 30n daaropvolgende ook Lantassan, ten gevolge waarvan Oeristak, Simang hambat en Kota baroe zich onderwierpen. De vijand was nu geheel van het Noorden afgesneden.

„De troepen dirigeerden zich thans zuidelijk; de te Rau in observatie gebleven compagnie van het 6e bataljon kreeg last om rechtstreeks van die zijde, dat is over Kota Radja Rau en Parit, op te rukken; en nadat de vijand, die dit scheen te willen beletten, verjaagd was, had, den 22n Januari 1838, de vereeniging onzer troepen plaats op Radja Moendang.

„Alzoo van beide zijden de oevers der rivier Sossak bereikt en ook het oorspronkelijk landschap Tamboesei genaderd zijnde, was het te verwachten dat de tegenstand ernstiger zou worden en zulks werd ook werkelijk ondervonden. Ik liet daarom nog eene compagnie van het 6e bataljon uit de vallei van Bondjol oprukken, die den 22n Mei zich met de colonne, daardoor gebracht op 4 compagnieën van het 6e bataljon, vereenigde. De weinige troepen van het algemeen depôt en een gedeelte der hulptroepen waren gebruikt geworden om de vele bentings te bezetten, waardoor onze achterwaartsche gemeenschapslijnen moesten worden geëchelonneerd.

„Zeker beducht voor eenen inval, had de Toewankoe van Tamboesei reeds meer dan een jaar te voren de geheele bevolking gedwongen, zich met vrouwen en kinderen achterwaarts van zijne hoofdplaats te

begeven; hij had alzoo tusschen onze grenzen en hem van alle zijden niets gelaten dan een verscheidene marschdagen ver verwoest land, alleen door eene menigte bentings als bezaaid. Deze omstandigheid, en de verre afstand der hoofdmagazijnen, zou het onmogelijk hebben gemaakt, eene groote numerieke macht aldaar te onderhouden en de oorlog kon niet dan langzaam worden voortgezet, naarmate, door het verbeteren der wegen en het regelen der transporten. in de behoeften kon worden voorzien.

„Het overlijden van den majoor Van Beethoven, het verwonden van den majoor Westenberg, het sneuvelen van den kapitein Schoch en eindelijk de ziekte en verwijdering van den majoor Hojel, op alle welke achtervolgend het bevel was overgegaan, had ook bijgedragen om de operatiën te vertragen.

„Evenwel werd door allen dezelfde taktiek gevolgd: men had n. l. opgemerkt dat een rechtstreeksche aanval op de vijandelijke versterkingen met te groote verliezen gepaard ging en dan nog niet altijd gelukte; daarentegen dat het, met hen om te trekken en zelfs voor het oogenblik verschansingen in hunnen rug aan te leggen, altijd meer of min spoedig geschiedde dat zij hunne beste stellingen verlieten. Deze wijze van manoeuvreeren was alleen mogelijk door de trouwe hulp der Mandaïlingers, voor wie geen werk te zwaar was om hunne oude en zoo doodelijke vijanden te verderven.

„Zoo was het dan, dat de oorlog reeds 14 maanden had geduurd voordat wij Daloe-daloe hadden bereikt, en dat, door het nemen dier vijandelijke hoofdplaats, een einde werd gemaakt aan de overheersching van den Hadji Mohammad Saleh, en van dat Padrisch bestuur dat om de Noord nog veel grooter verwoestingen dan elders had aangericht.

„Maar zoo de langdurige veldtocht van onze troepen, onder ontberingen en vermoeienissen van allerhande aard, eene buitengewone inspanning en volharding had vereischt, zoo zijn ook de voordeelen groot die de uitslag ons verzekert. Met de aanwinst van een uitgestrekt grondgebied, door schoone, bevaarbare rivieren doorsneden, hebben wij aan ons eene natie verbonden van eenen zachten, lijdzamen aard, nog meer mogelijk dan de Javanen vatbaar voor beschaving en voor de ontwikkeling en uitbreiding van die takken van landbouw en nijverheid, waardoor haar eigen welvaart in gelijke mate zal worden bevorderd als 's Gouvernements belangen. Het openen van eene dwarsche gemeenschap van het Wester- naar het Oosterstrand, met het bezit van twee groote riviermonden in

Straat Malakka is, in verband met de bezetting der riviermondingen van Djambi en Indragiri, een reusachtige stap tot de bereiking van het groote doel hetwelk op Sumatra wordt nagestreefd en dat zoo vele opofferingen heeft gekost, — dewijl, om van onze bezittingen op Sumatra aan gene zijde een gesloten geheel te maken, alleen nog maar ontbreekt het bezit der landen van Siak en Kampar, beide onder den invloed van den Jangdipertoewan van Siak staande.

„Sedert verscheidene maanden reeds is met goed gevolg de gemeenschap aangeknoopt met de volkeren van Mintareh, V Kota's, IX Kota's (Kampar nan sembilan) en eindelijk VI Kota's Pangkalan Kota baroe, in dezelfde volgorde gelegen van het Noorden naar het Zuiden langs onze bezittingen in de vallei van Loender, Loeboe-Sikaping en de L Kota's, en alzoo hoofdzakelijk aan de boventakken van de Kampar-rivier.

„Dit doet mij vertrouwen, dat de Vorst van Siak, de rijkste en machtigste der oostkust, maar die zich daar aan den zeekant van weerszijden ziet ingesloten, en wiens handelskanalen hoofdzakelijk afhangen van de hierboven genoemde binnenlandsche communicatiën, wel spoedig, en waarschijnlijk zonder wapengeweld, tot eene billijke overeenkomst zal zijn te brengen, waaromtrent ik dagelijks voorstellen wachtende ben.

„Eindelijk heeft de laatste overwinning het direct en niet onbelangrijk voordeel aangebracht van ons nu ontdaan te zien van alle openlijke vijanden, en, door de moreele overtuiging der onmacht van allen tegen den voorspoed onzer wapenen, ook in alle onze bezittingen de rust te bevestigen.

„Buiten het door mij in mijne militaire betrekking in te dienen verslag met voordracht omtrent de militairen die zich hebben onderscheiden, zij het mij vergund, hier te getuigen van de trouwe en ijverige medewerking, welke ik onder de vele ingewikkelde omstandigheden en gebeurtenissen, die het jaar 1838 hebben gekenmerkt, ondervonden heb van alle civiele en militaire gouvernementsdienaren, en wel in het bijzonder van den resident van Ajerbangis Steinmetz, onder diens leiding van den controleur der 2e kl., civiel gezaghebber te Rau, Ivatts, welke rechtstreeks mijne pogingen in den laatsten veldtocht in de Noordelijke Afdeeling hebben ondersteund, terwijl met geen minder prijzenswaardigen ijver en activiteit de resident Vriesman en de luitenant-kolonel Bakker, commandant der troepen in dit gedeelte, gezamenlijk de doelmatigste maatregelen hebben genomen om in de residentie Padang rust en vrede te houden, speciaal gedurende mijne verwijdering uit deze oorden.

„En eindelijk, — zoo de beginselen, die mijne verrichtingen hebben bestuurd in het afgeloopen jaar 1838, Uwer Excellentie's goedkeuring niet hebben mogen wegdragen, zoo op mijne handelingen de blaam van overhaasting moet blijven rusten, dan zij het mij vergund te mogen hopen dat de gelukkige, de tot bevordering der gewichtige ontwerpen welke voor Sumatra worden gekoesterd zoo beslissende uitslag, mij, behoudens de op mij gestelde verantwoordelijkheid, in Uwer Excellentie's oogen verschooning zal kunnen doen vinden voor de begane misslagen.”

De Gouverneur-Generaal beantwoordde dit schrijven met eenen kabinetsbrief dd. 27 Maart 1839 n°. 66, luidende als volgt:

„Over het gewichtig wapenfeit van den 28ⁿ December jl. zal de generaal-majoor, commandant van het Indische leger, U en de troepen welke onder Uwe aanvoering 's vijands hoofdversterking stormenderhand hebben ingenomen, reeds voorloopig mijne meeste tevredenheid hebben betuigd. Thans is het mij een genoegen, U de verzekering te geven dat ik. Uw rapport van den 12ⁿ der vorige maand, n°. 122, nopens de krijgsoperatiën tegen den Toewankoe van Tamboesei, met welgevallen gelezen heb. Ik schrijf de behaalde overwinning grootendeels aan Uwe onvermoeide activiteit toe, en beaam volkomen de voordeelen, welke U daarvan opnoemt. Ofschoon ik dan ook volhard bij mijn gevoelen. dat U indertijd voorzichtiger zoudt gehandeld hebben indien U de XIII Kota's had bezet *nadat* de zaken om de Noord zouden zijn afgeloopen, aarzel ik echter niet, nu de invasie van dat landschap de bedenkelijke gevolgen niet heeft gehad welke daarvan te vreezen waren, U de meeste genoegdoening te doen ondervinden over den uitslag Uwer militaire verrichtingen gedurende 1838, door U te betuigen dat zij tot een voor's Konings dienst luisterrijk einde zijn bestuurd.”

Tijdens de aanwezigheid van Michiels in de Noordelijke Afdeeling kwam het bericht, dat het hoofd van Panei door den Toewankoe van Tamboesei was opgeruid om te zijnen voordeele eene diversie in onzen rug te maken, en dat het hoofd van Kota Pinang, die tot dat plan zijne medewerking niet wilde verleenen, door de lieden van Panei was vermoord, welke ook de plaats verwoest en de bevolking verdreven hadden.

Michiels detacheerde daarop den luitenant Baudoin — gelijk hij in een brief, gedagteekend 12 December 1839 n°. 1523 (gericht

aan den Gouvernements-Commissaris Merkus) meldde — „met eenige infanterie om den voortgang van het kwaad te stuiten; en dewijl, na het nemen van Daloe-daloe, een deel der doebalangs van Hadji Mohammed Saleh naar die zijde waren getrokken, werd deze officier gevolgd, en naderhand vervangen, door den kapitein Linkhand. Wel was het mijne eerste bedoeling niet, onze posten verder Oostwaarts uit te zetten dan tot Kota Pinang; niet omdat ik zoude hebben kunnen bevroeden dat het bezit van Panei, schoon begrepen in de ontwerpen van den Commissaris-Generaal, als eene nadeelige stelling kon worden beschouwd, maar uit vrees om de zoover verwijderde troepen zonder den steun van zeemacht in de wateren van Straat Malakka te veel blootgesteld te zien, en, dewijl die mondingen gerekend worden onder het gebied van den vorst van Siak te behooren, ontijdig argwaan en mogelijk tegenwerking van de zijde der Engelschen te provoceeren. De schriftelijke bevelen, eindelijk gegeven om den voortgang der operatien aan die zijde te stuiten, zijn te laat of in 't geheel niet aangekomen [1], en dewijl de latere voorvallen door den steun dien wij in den bijval der bevolking vonden, de vrees voor ongelukken verwijderde, dacht ik mij te mogen verheugen dat eene samenloop van gelukkige omstandigheden ons met zulke reusachtige schreden om zoo te zeggen bij de hand had geleid, zoo nabij de algeheele bereiking althans van het werktuiglijk doel, dat mijne instructiën mij voorschreven.”

De bezetting van de aan de oostkust gelegen landschappen (kapitein Linkhand had aan de samenvloeiïng van de Panei- en Bila-rivieren een bivak opgeslagen) leidde al spoedig tot moeielijkheden. Uit een rapport van Michiels d.d. 11 December 1840 geheim n°. 1898 en het verhoor, dat kapitein Linkhand den 5n Februari

[1] De kapitein De Leau, provisioneel commandant der Noordelijke Afdeeling, schreef bij missive dd. 18 Maart 1839 la. B te zijner verantwoording: .... „Voorts is door mij, zooals UHEdG. bekend is, den 2n luitenant Breukers (die Baudoin vervangen had) te Kota Pinang last gezonden om aldaar te blijven posthouden; daar die brief echter te laat bij hem ontvangen is, zoo is door hem de expeditie vervolgd; en daar voor zijne kleine macht bij een terugtocht alles te vreezen zou zijn geweest en hij mij herhaaldelijk om versterking vroeg, zoo heb ik die niet durven weigeren en scheen het mij het doelmatigst toe, eene compagnie van het 6e bataljon infanterie (onder kapitein Linkhand) derwaarts te dirigeeren. Zooals uit de rapporten blijkt is het den 2e luitenant Breukers gelukt Kota Panei te overmeesteren en hebben derhalve alle vijandelijkheden opgehouden..... Wellicht is slechts onze voorwaartsche beweging tegen Kota Panei de oorzaak dat zich de negorijen benoorden Pertibi dagelijks aan ons onderwerpen.”

1841 onderging, putten wij de volgende bijzonderheden, welke de door Lange (II, bl. 337—340) medegedeelde aanvullen.

In de maand Mei 1839, alzoo kort na onze vestiging in de genoemde landstreek, werd de militaire commandant aldaar onderricht dat gewapende prauwen werden uitgerust om zijne stelling aan te vallen; en onder den naam van aldaar ten handel te komen slopen werkelijk meer dan 70 dier vaartuigen de rivier in, en trokken zij zelfs voorbij onzen post.

Door sloepen met soldaten gewapend gelukte het, 5 groote prauwen, die wegens tegenwind en zwaren stroom niet spoedig genoeg uit den weg konden, te bemachtigen en de opvarenden naar het bivak te brengen, waar alstoen raad werd gehouden met de aan ons getrouwe inlandsche hoofden, welke zeiden, onder de gevangenen verscheidene doebalangs van Toewankoe Tamboesei te herkennen; zij verhaalden verder, dat bovendien jaarlijks deze streken door zeeroovers geteisterd werden die menschen en goederen wegvoerden. Staande dit onderzoek trachtten door de gevangenen, niettegenstaande zij gedeeltelijk ontwapend waren geworden, amok te maken en de wapens der wachthebbende manschappen te bemachtigen. Toen dit mislukt was, wierpen zich velen in de rivier, verdronken of werden gedeeltelijk doodgeschoten, en nog een getal van 16 aangehouden. Volgens getuigenis der hoofden bevonden zich daaronder 3 doebalangs van Tamboesei en een zoogenaamde Radja van Siak. Alle oogenblikken door eenen aanval bedreigd, zonder bijna eenig retranchement, met eene macht van niet meer dan 80 bajonetten, vond de militaire commandant zich buiten staat om de gezegde gevangenen te bewaken of op te zenden en besloot hij, op het advies der hoofden, om de vier genoemden, welke hij beschouwde als hoofdaanleggers van een verraderlijk complot, „militairement te executeeren", terwijl de overigen, welke erkend werden meerendeels geroofde menschen van het land-zelf te zijn, vrijgelaten werden. Op de 5 genomen prauwen werden gevonden: 8 lilla's, 30 krissen, 10 klewangs, 25 lansen, 6 donderbussen, 10 geweren en, behalve eenig buskruit, geene andere goederen dan eenige amfioen.

Twee prauwen werden daarna door de onzen bemand om de overige vijanden na te gaan en hun zoo mogelijk het verder doordringen in de rivier, waardoor de onzen zich van alle gemeenschap afgesneden vonden, te beletten. Op hunne nadering detacheerden zich drie groote vijandelijke prauwen, voorzien van eene sterke verschansing, voorop met superieur geschut gewapend, en die dan ook op de

onzen het schrootvuur openden, met dat gevolg dat de Maleische roeiers onzer vaartuigen over boord sprongen en naar wal zwommen, terwijl de soldaten, de riemen vattende, met veel moeite den oever bereikten. Behalve eenige (12) geweren, werd een soldaat vermist. Onder aanvoering van zekeren Radja Laut kwam alstoen de geheele vijandelijke vloot, bestaande uit ± 80 goed gewapende prauwen, zich voor het bivak stellen, en openden zij daar een hevig vuur; evenwel had de kapitein-commandant zich in der haast genoegzaam daartegen gedekt, en het gelukte hem zelfs, daar zij zich vrij nabij hadden gewaagd, hun met zijn geweervuur genoeg schade toe te brengen, om hen te dwingen af te deinzen; en na nog een tijd lang op grooteren afstand te hebben gekanonneerd, koos de vijand zee.

Met den val van Daloe-daloe was de laatste vijand, die ons gezag op de Westkust van Sumatra kon betwisten, verdreven, en Michiels kon nu zijne aandacht, meer dan vroeger, wijden aan de organisatie van het burgerlijk bestuur en aan de belangrijke vraag, in hoever dit bestuur zich moest bemoeien met de huishoudelijke aangelegenheden der inlandsche bevolking. Hij richtte, dd. 12 Februari 1839 nº. 120, over dit onderwerp den volgenden brief tot de Indische Regeering; in verband met de spoedig gevolgde zending van den Heer Merkus schijnt die brief onbeantwoord te zijn gebleven, maar hij schijnt ons belangrijk om Michiels inzichten te doen kennen.

„De beginselen van het soekoe-bestuur zijn genoegzaam bekend. Die soort van aristocratische regeeringsvorm schijnt, van onheugelijke tijden af, in het grootste gedeelte althans der Maleische landen van Sumatra te hebben bestaan; zij was deliberatief van aard en berustte niet op vaste wetten: de overlevering van oude gebruiken had eene kracht van wet waarvan zelden werd afgeweken, en niet anders dan bij algemeene stemming.

„Geheel in strijd hiermede deed zich eene secte van puristen op, meer algemeen onder den naam van Padri's bekend, welke, te vuur en te zwaard, hare leerstellingen voortplantte; en de dwingelandij eener willekeurige theocratie verving de aan ongebondenheid grenzende vrijheid van het oude bestuur. Na eene worsteling van 20 jaren hadden meest alle landschappen der Padangsche Bovenlanden voor hen moeten bukken, toen, in het begin van den jare 1821, door eenige hoofden van het zoogenaamde Rijk van Menangkabau onze hulp werd ingeroepen tegen den alles vernielenden stroom. Van dat tijdstip dagteekent voor ons de Padri-oorlog; van dat tijdstip hadden

wij in de Padri's openlijke en onverzoenlijke vijanden, terwijl wij terzelfdertijd niet zelden afval en verraad ondervonden, en steeds te duchten hadden, van de tegengestelde of Maleische partij; dit werd — en niet zonder reden — veelal toegeschreven aan het onvoorzichtig of willekeurig gedrag van civiele en militaire beambten die, door onkunde of verkeerde driften geleid, diezelfde volksgebruiken kwetsten, die wij geroepen waren te handhaven of te herstellen. Door de onheilen, hieruit ontsproten aandachtig gemaakt, oordeelde het Hooge bestuur het noodig, strenge bevelen aan ambtenaren en officieren te geven, waarbij het eerbiedigen van 's lands gebruiken op den voorgrond werd gesteld en meer of min bepaalde instructiën werden gegeven omtrent de punten van aanraking tusschen het inlandsch en Europeesch bestuur in deze gewesten. Als voornaamste stelregel te dien aanzien werd aangenomen dat, aangezien de Maleier jaloersch is van zijne vrijheid en rechten, bijzonder gehecht aan bestaande gebruiken, het beste middel om hierin geen aanstoot te geven was, zich zoo min mogelijk met het huishoudelijke van zijn bestuur in te laten, en bijna niet anders dan waar dit in onmiddellijk contact kwam met het hoofdvereischte van ons bestaan op Sumatra: het onderhouden van openbare rust in het algemeen, en waar het geldt de aanranding van personen en goederen van Eropeanen of van onmiddellijk onder het Europeesch bestuur staande vreemde opgezetenen.

„Tot de heilzame werking van deze wijze voorschriften behoort echter, van de zijde van 's Gouvernements ambtenaren, behalve de kennis van inlandsche zeden en gewoonten, een duidelijk begrip der ware politieke gesteldheid waarin wij ons hier bevinden tengevolge der plaats gehad hebbende beroeringen en langdurige oorlogen.

„Aan onze tusschenkomst alleen hebben het de oude geslachten te danken, dat zij zich grootendeels hebben kunnen herstellen, zoowel in het gezag als in hunne andere voorrechten en instellingen of gebruiken; dit heeft echter niet plaats gehad dan na eenen zeer wisselvalligen worstelstrijd van 36 jaren, gedurende welken het onmogelijk was, dat oude overleveringen niet zouden zijn òf deels geheel verloren gegaan, òf verduisterd, en diensvolgens ook de volksgebruiken wijziging moeten ondergaan, bijzonder ten aanzien der onder den invloed der Padrische leer opgekomen generatiën.

„Dagelijks blijkt het dan ook, dat zij het onderling omtrent het aanhalen van oude gebruiken en hunne echtheid niet eens zijn; hetgeen des te natuurlijker is, omdat de priesters, bijna de eenigste bezitters van schrifturen en de opvoeders der jeugd, zeker eerder

genegen zijn het oude te verduisteren, dan instellingen te bevorderen waarvan een der eerste beginselen was, hen van alle bemoeienis met het bestuur uit te sluiten.

„Zoolang de groote quaestie tusschen Padri's en Maleiers nog niet geheel door de wapenen was beslist, absorbeerde zij de mindere belangen en hartstochten, en het kon toen als staatkundig worden beschouwd, zich met het huishoudelijke van het inlandsch bestuur in geenen deele in te laten. Dit begrip vordert thans, naar mijn inzien, eenige wijzigingen, omdat de partijzucht, geen open kampveld meer hebbende, in het inwendige der soekoes, in het hart der familiën is teruggekeerd en daar blijft wroeten. En welke diepe sporen van wangunst en haat moest niet een strijd hebben nagelaten, gedurende welken dweepzucht en hebzucht elkander de hand leenden om de wettige bezitters uit rang en eigendom te stooten; gedurende welken niet zelden de broeder den broeder, de zoon den vader heeft verdrongen, en beide partijen door roof, brandstichting en moord, beurtelings hun recht wilden doen gelden!

„Het politiek overwicht, hierdoor te weeggebracht, is zeker ter vestiging van ons gezag dienstig; doch eene volstrekte non-interventie zou de noodlottigste gevolgen hebben, en is ten eenenmale onbestaanbaar met het behoud van de, ter bevordering van den landbouw en nijverheid zoo hoognoodige rust. Ik bedoel hier niet eene lastige, ongezochte en nutteloze bemoeienis met kleine inlandsche zaken, maar wel een soort van arbitrage, door allen gewild, door allen gevraagd, en zelfs dikwijls gevorderd; eene arbitrage, voor alle partijen noodig en door allen gewild, omdat de Maleische partij, aan zichzelve overgelaten, mogelijk niet bestand zoude zijn, zich in hare verkregen rechten te handhaven; terwijl onze tusschenkomst ook noodig is om te beletten dat de overwonnen partij nu niet te zeer wordt onderdrukt en tot wanhoop gebracht.

„Eene vredelievende tusschenkomst is dus niets anders dan het gevolg der vroegere gewapende tusschenkomst; zij is de consequentie, en mogelijk de voorwaarde, van ons politiek bestaan op Sumatra.

„Alzoo uit den aard der zaak geplaatst als bemiddelaar in alle twisten, ontsproten uit de wrijving van zoovele geheel strijdige hartstochten en belangen, behoort de civiele gezaghebber een helder doorzicht te bezitten en eene ruime mate van geduld, zachtheid en kracht van overreding. Zijn taak is veel moeielijker dan die van eenen in de binnenlanden van Java geplaatsten ambtenaar: 1°. uithoofde der verdeeldheid van het inlandsch gezag in zoovele van elkander onaf-

hankelijke geslachten en het totaal gemis van trapsgewijze opvolging daarin; 2° omdat, uit de boven ontvouwde redenen, zijne bemoeienis zich dikwijls moet uitstrekken tot kleine zaken die, schijnbaar huishoudelijk, zich evenwel door bijna onzichtbare draden aan de vroegere, nog zoo kort gedempte politieke beroeringen weder hechten.

„Hetgeen den Maleier het meest van de voorouderlijke gebruiken is bijgebleven, is afkeer van veranderingen van allen aard, of van afwijkingen van eens ingevoerde maatregelen, voorschriften enz. voordat hem de bedoelingen daarvan duidelijk zijn kenbaar gemaakt; overigens is hij niet zoo uitsluitend gehecht aan zijne eigene nationale instellingen of begrippen; men hoort hem dikwijls eveneens als *adat* aanhalen wat onder het bestuur van dezen of dien resident of gezaghebber is ingesteld, en zich daarop beroepen. Het bestuur moet daarom attent zijn, om zooveel mogelijk ééne leiding te blijven houden; overigens kan een civiel gezaghebber veel rekenen op de macht der overreding.

„Uit den aard van de oude gebruiken, die de behandeling van publieke, zoowel als particuliere belangen meest altijd bij openbare beraadslaging doen plaats hebben, heeft de Maleier de behoefte behouden, om overtuigd te willen worden voordat hij tot het een of ander toetreedt; hij bezit daarbij ook de begaafdheid van zijne eigene begrippen te ontvouwen en zijne belangen te bepleiten, op eene dikwijls niet onbehendige, maar ook wel eens langdradige wijze, die van den Europeeschen ambtenaar zachtheid en geduld vordert. Uit zijne gehechtheid aan het oude volgt ook nog, dat hij zich langzamerhand aan eenen gezaghebber, al kent hij hem gebreken toe, meer en meer zal hechten en hem alzoo zal verkiezen boven eenen nieuweling, hoe goed deze ook moge wezen.

„Uit al het vorenstaande geloof ik hoofdzakelijk het volgende te mogen afleiden:

1°. „dat het, ter bereiking der bedoelingen van het Gouvernement met Sumatra, een voornaam vereischte is dat naar deze kust geene andere ambtenaren worden gezonden dan dezulke, welke reeds het bewijs hebben gegeven, niet alleen van het bezit van de gewone kundigheden, maar hoofdzakelijk van geschiktheid om met inlanders en inlandsche zaken om te gaan, omdat het alhier op proef stellen van gevaarlijke gevolgen kan zijn, en bij verkeerden uitslag ook den lande nutteloos kosten veroorzaakt;

2°. „dat, ter voorkoming van te veel mutatiën onder het personeel, de bevordering of belooning van verdienstelijke ambtenaren niet altoos eene plaatsverandering vereischt en dat, om te voorkomen dat alzoo

de uitgaven te hoog loopen, de verhooging van tractement of rang van ambtenaren niet vast aan deze of die plaats, maar veeleer aan bekende verdienste, waar die ook worde gevonden, worde toegewezen. Ik bedoel natuurlijkerwijze die betrekkingen, welke den ambtenaar in onmiddellijke aanraking met het inlandsch bestuur brengen, en geenszins de vaste administratieve of justitiëele posten;

3°. dat ook steeds eenige surnumeraire jongelieden van goeden aanleg herwaarts worden gezonden om onder toezicht van ervaren ambtenaren te dezer kust plaatselijk te worden opgeleid, waardoor ten eerste ook zal kunnen worden voldaan aan het bevel van Uwe Excellentie, om langzamerhand over te gaan tot het vervangen der militairen, die civiele posten bekleeden.

„Hoofdzakelijk voor Agam, Matoea en de Danau, waar respectievelijk de kapitein Helbach en luitenant Van Geersdaele het gezag voeren, moet ik bekennen dat mij de keus van geschikte ambtenaren zeer moeielijk valt.

„De uitzichten tot uitbreiding van cultuur van producten voor de Europeesche markt, welke de tegenwoordige toestand op Sumatra aanbiedt, zouden het nu buitendien doelmatig doen achten, dat een zeker getal daarvoor speciaal geschikte ambtenaren ter beschikking van het bestuur op Sumatra werden gesteld; niet-alleen voor de nieuwe, maar ook voor de oude districten, waar eigenlijk de ambtenaren, behalve officieren van politie, tegelijk kashouders, postmeesters en dikwijls leveranciers van levensmiddelen voor de troepen en administrateurs van het opium zijn, en hierdoor te veel aan de plaats zijn gebonden om met hun district goed bekend te kunnen worden en de ambulante diensten naar behooren te presteeren, welke het aanmoedigen van cultuur of andere takken van nijverheid zoude vereischen.

„Daar dit laatste wel geacht zou kunnen worden in strijd te zijn met mijn in Juli 1838 gedaan verzoek om de toeschikking van nieuwe ambtenaren van Java vooreerst te staken, merk ik op dat destijds ons gebied nog niet die zoo aanzienlijke uitbreiding had verkregen en de politieke zaken in het algemeen nog niet die hoogte hadden bereikt, welke mij thans met vertrouwen de schoonste vooruitzichten doet omhelzen”.

ZESDE HOOFDSTUK.

De aanleiding tot de zending van Mr. P. Merkus als Gouvernements-Commissaris; de adviezen van Baud en Van den Bosch. — De bezetting van Baros. — De meening van Michiels omtrent het verledene en de toekomst op Sumatra's Westkust. — Verslag van Merkus.

In het Derde en Vierde Hoofdstuk hebben wij medegedeeld welke voorstellen door den heer Cochius, als Gouvernements-Commissaris en als legerbevelhebber, waren gedaan omtrent de burgerlijke en militaire organisatie van de Westkust van Sumatra, en wat door de Indische Regeering deswege, bij hare besluiten van 29 November 1837 nos. 8 en 9, besloten was.

Wij moeten daarop thans terugkomen om te doen zien welke de gevolgen waren van de behandeling dier voorstellen bij het Ministerie van Koloniën.

De Gouverneur-Generaal De Eerens had n.l., bij zijn brief van 6 Februari 1838, kabinet no. 11 La D, op genoemde besluiten „voor zoover het organieke betreft", 's Konings goedkeuring verzocht, en tevens bericht dat hij, met opzicht tot de voorgedragen reorganisatie der militaire macht, had doen nagaan hoeveel de gewenschte bezetting kosten zou, en den legercommandant had gevraagd haar „in verband te beschouwen met de acht millioen guldens, welke dusver als maximum voor het geheele leger door den Koning zijn bepaald."

Uit de berekening bleek dat de sterkte des legers ter Sumatra's Westkust volgens de ontworpen organisatie eene uitgaaf van bijna 2 millioen aan de schatkist zou veroorzaken; „terwijl generaal Cochius, indachtig aan de middelen welke de verdediging der defensiewerken en van het geheele eiland Java zal vorderen, voorshands de toezegging niet durfde geven dat de uitgaven van het Militair Departement het bepaalde maximum niet zouden overschrijden, maar veeleer de vrees deed kennen dat de macht, voor die verdediging tot dusver gegeven, bij een nader opzettelijk onderzoek zal worden bevonden

onvoldoende, en alzoo mede eerder vermeerdering dan vermindering van uitgaven deed vooruitzien.〃

Deze bedenkingen hadden den Gouverneur-Generaal weerhouden om de voorgestelde formatie, ook zelfs voorloopig, organiek te bepalen, en hem doen besluiten haar liever aan de beslissing van den Minister te onderwerpen.

〃Hiertoe — voegde de Gouverneur-Generaal er bij — ga ik te eerder over, omdat eene voorafgaande organieke bepaling van de militaire bezetting minder noodig is dan die van een civiel bestuur en eene rechterlijke macht, om ter Westkust van Sumatra de middelen te verkrijgen en te behouden welke strekken moeten tot bereiking der oogmerken omtrent dat eiland, daar toch nu reeds zich ter genoemde kust eene legermacht bevindt, weinig in sterkte met de voorgestelde verschillende en die, althans vooreerst, in allen gevalle daar blijven en aangevuld worden moet.〃

De Gouverneur-Genenaal had intusschen de overtuiging dat de voorgedragen militaire macht 〃noodwendig werd gevorderd〃 en zelfs 〃met alle zuinigheid is berekend〃; in die overtuiging was hij versterkt door dringende aanvragen van den kolonel Michiels 〃gedeeltelijk voor het doorzetten van bepaalde plannen tot uitbreiding〃, om nog *zes* compagnieën, elk van 200 à 250 man, boven de door generaal Cochius ontworpen formatie.

Hangende de beslissing van het Opperbestuur in Nederland had de Gouverneur-Generaal het Militair Departement gemachtigd om, bij zijne voorstellen tot aanvulling der krijgsmacht van Sumatra's Westkust, de organisatie, door Cochius voorgedragen, tot grondslag aan te nemen; alleen zou de civiele en militaire gouverneur tevens 〃kolonel, militaire commandant〃 zijn en dus het voor dezen voorgedragen tractement worden uitgespaard.

De ontvangen bescheiden werden door Baud, ad interim belast met het Departement van Koloniën, bij missive van 5 Juli 1838 La A 4 kabinet, den Koning aangeboden. Baud schreef daarbij dat hij aan den Minister Van den Bosch wenschte over te laten (na diens terugkomst) den Koning over die stukken te dienen van consideratiën en advies; hij bepaalde zich er toe, ze den Koning ter lezing aan te bieden, met de opmerking dat het nadeelig verschil tusschen ontvangsten en nitgaven voor Sumatra's Westkust, door de nieuwe organisatien belangrijk stijgen zou.

Het deficit was over het jaar 1836 berekend op *f* 133,399; nu zou het civiel bestuur *f* 128,732, het militair departement *f* 1,050,129

meer kosten en dus, wanneer de ontvangsten dezelfde bleven, het deficit stijgen tot *f* 1,312,260.—.

De Koning deed de stukken bij missive van den Secretaris van Staat, dd. 18 Juli 1838 geheim La F30, terugzenden met de mededeeling, dat Z. M. de beschouwingen en het advies van den Minister Van den Bosch na diens terugkomst zoude inwachten.

Alvorens aan deze opdracht te voldoen. verzocht Van den Bosch de voorlichting van den Staatsraad Baud, die dd. 8 September 1838 nº. 344 advies uitbracht.

De beschouwingen van Baud waren in hoofdzaak van financieelen aard. Volgens nader ontvangen gegevens (de Indische begrooting voor 1838) zou het deficit, bij de vroegere organisatiën slechts *f* 13,110, bij de nieuwe daarentegen minstens *f* 1,191,971 bedragen, en de vraag was, of Minister en Koning tot zoodanige opoffering bereid zouden zijn om ons gezag op Sumatra te bevestigen en uit te breiden. Opofferingen, b. v. 6 à 8 ton gouds per jaar, zouden naar de meening van Baud "door onze staatkundige belangen dringend gevorderd worden", maar boven die grens scheen de zaak af te hangen van de beslissing van het Opperbestuur omtrent den minder of meer snellen voortgang van de uitbreiding van ons gezag.

In dit advies komen voorts nog enkele gedeelten voor, die op de vastgestelde organisatie van het civiel bestuur betrekking hebben en hier de vermelding wel waard schijnen:

"Zoo men aan den eenen kant zou kunnen beweren dat, vermits de hoofdtrek van ons bestuur in betrekking tot de inlanders moet zijn *niet-bemoeiïng*, daardoor dan ook niet slechts de noodzakelijkheid vervalt om overal gezagvoerende ambtenaren te plaatsen, maar zelfs de doelmatigheid aan grooten twijfel onderhevig is, daar het vast staat dat elk dier ambtenaren zich van lieverlede eenen zoo ruim mogelijken werkkring scheppen en elken dag het verbod tegen *bemoeiïng* overtreden zal, — zoo schijnt het aan den anderen kant dat de Gouverneur, om zich van zijne verplichtingen te kunnen kwijten in de gevallen waarin directe *bemoeiïng* met de bevolking niet te ontgaan is, zal dienen bekend gemaakt en gehouden met een aantal bijzonderheden, welker kennis niet anders dan door plaatselijke ambtenaren zal kunnen worden verkregen.....

"Zoo er eenige zekerheid bestond, dat de contrôleurs grootendeels zouden zijn bekwaam en zachtzinnig, juist den middenweg wetende te bewaren tusschen koude onverschilligheid en omgrijpende bemoeizucht, zou ik genegen zijn, de daargestelde organisatie geschikt te

achten om het daarmede beoogde doel te treffen. Deze zekerheid bestaat intusschen niet..... De contrôleurs der 3e en 4e klasse zullen zoo jong en onervaren zijn dat zij, in weerwil van alle voorzorgen, geene waarborgen hoegenaamd zullen opleveren voor de behoorlijke waarneming hunner plichten...

„Deze aanmerking is wellicht in mindere mate op die van de beide eerste klassen toepasselijk, doch voor allen zal het uiterst moeielijk wezen zich, uithoofde van hunnen beperkten werkkring, voor de beide uitersten, *te veel* en *te weinig* bemoeiïng, te wachten. Die in het eerste vervallen zullen *schadelijk*, de anderen zullen *nutteloos* zijn.

„Wellicht zou het oogmerk beter zijn bereikt geworden door de toevoeging aan elk der residenten van twee of drie ambulante, doch in het binnenland wonende ambtenaren van zoodanigen rang en jaarwedde, dat men daartoe had kunnen kiezen menschen van nagenoeg denzelfden stempel als de adsistent-residenten of contrôleurs 1e klasse op Java. Voor een zoodanig verminderd getal ambtenaren zou, naar het voorkomt, de verplichting om gestadig in eene grootere uitgestrektheid lands te moeten reizen, aldaar de geschillen te beslechten en allerlei topographische en statistieke bijzonderheden te moeten opzamelen, eenen werkkring hebben opgeleverd, die hen zou behoed hebben voor gevaarlijke bemoei- en regeerzucht, waarin de ambtenaar zoo lichtelijk vervalt, wiens bezigheden hem te veel ledigen tijd laten en die zich geplaatst ziet te midden van eene Indische bevolking over welke hij, door zijne positie, eene vrij beslissende meerderheid uitoefent, wat ook in zijnen lastbrief mag gezegd worden tot beperking van zijn gezag.

„De slotsom van dit alles is, dat het mij voorkomt dat de aanrakingen met de inlandsche bevolking, welke noodwendig uit de in 1833 vastgestelde beginselen zullen voortvloeien, thans zijn opgedragen aan een te groot aantal amtenaren; dat er onder deze te veel zijn van de mindere klasse, — en dat mitsdien de thans ingevoerde burgerlijke organisatie geene waarborgen oplevert voor de behoorlijke naleving dier beginselen, en bijgevolg voor de bevrediging der inlandsche bevolking met ons bestuur"....

— — „Alvorens af te stappen van de beschouwing der burgerlijke aangelegenheden, meen ik nog de volgende aanmerking aan beter oordeel te moeten onderwerpen.

In de gegeven voorschriften wordt, op meer dan eene plaats, gesproken van het *aanmoedigen* der teelt van producten voor de Europeesche markt, zonder (dus zegt men) dat daartoe echter bepaalde

bevelen mogen worden uitgevaardigd. Wat bedoelt men daarmede? Overreding? Aansporing? Het komt voor dat er groot gevaar bestaat, dat zulke onbepaalde aanwijzingen, die door ieder naar zijn persoonlijke begrippen worden uitgelegd en gewrongen, onvermijdelijk leiden zullen tot eene *gedwongene teelt* en, in de gevolgen, tot nieuwe ontevredenheid."

Het advies van den minister Van den Bosch aan den Koning is gedagteekend 22 October 1838 La S 7, kabinet, en bevatte, na eene uitvoerige mededeeling van 's Ministers denkbeelden omtrent de te volgen gedragslijn, het voorstel om den heer mr. P. Merkus, met verlof in Nederland aanwezig, weder in zijn vroegere functie van lid in den Raad van Indië te herstellen en tot Gouvernements-Commissaris voor Sumatra te benoemen.

De Koning vereenigde zich met de beschouwingen en voorstellen van Van den Bosch (missive van 4 November 1838 geh. La W 35), behoudens enkele opmerkingen, die nader (missive van 17 November 1838 La T 8) worden beantwoord; bij deze beantwoording werd eene voor den heer Merkus ontworpen instructie aangeboden en 's Konings machtiging gewaagd om aan den Gouverneur-Generaal mededeeling te doen van de beschouwingen, in het rapport van 22 October 1838 vervat, en daarvan, voor zooveel noodig, copij of extract aan den heer Merkus af te geven.

De concept-instructie en de concept-aanschrijving aan den Gouverneur-Generaal werden door den Koning goedgekeurd blijkens de missives van den Secretaris van Staat dd. 21 November en 24 December 1838 geheim La W 48 en Q 54.

Die aanschrijving, gedagteekend 29 December 1838 zeer geheim La R 10, stemt geheel, op vele plaatsen zelfs letterlijk, overeen met het eerste advies van Van den Bosch; en om diens zienswijze te kennen is alzoo de kennisneming van dien brief geheel voldoende.

Deze is echter grootendeels reeds openbaar gemaakt door den Hoogleeraar P. J. Veth, in het *Tijdschrift van Nederlandsch-Indië* van 1867, I bl. 387 en vlg; daarnaar verwijzende, kunnen wij volstaan met hier de inleiding terug te geven, die door den heer Veth achterwege gelaten werd, doch naar onze meening onmisbaar is om de meening te kennen van den Minister omtrent de aangeboden voorstellen en de reeds getroffen regelingen:

"Uwer Excellenties kabinetsbrieven van den 6n Februari jl. no 11 La D, van den 10n Maart jl. no 33 La I en van den 1n Juni jl.

nº 90 I/ª X, waarvan de eerste handelt over eene organisatie van het burgerlijk bestuur ter Westkust van Sumatra alsmede omtrent eene concept-organisatie der militaire macht aldaar, terwijl het tweede stuk betrekking had tot de vereeniging van Palembang en Bengkoelen en het derde, onder de noodige toelichting, eene mededeeling bevatte van de rapporten betreffende de krijgsoperatiën ter Westkust van Sumatra, hebben het onderwerp uitgemaakt van ernstig onderzoek, gelijk de belangrijkheid die aangelegenheden dan ook ten volste vorderde.

„Het kwam mij echter voor dat de val van Bondjol het oogenblik had doen geboren worden om in meer opzettelijke overweging te nemen de beginselen naar welke, niet het eene of andere gedeelte van Sumatra, maar het geheel onzer bezittingen op dat eiland, ook in verband met eene successieve uitbreiding, behoort bestuurd te worden.

„Ik mag voor Uwe Excellentie niet ontveinzen dat voor een zoo algemeen overzicht der aangelegenheden van Sumatra de nu ontvangen Indische stukken niet alles inhielden wat bij de beschouwingen tot leiddraad had kunnen strekken, evenmin als dat ik voor Uwe Excellentie zou willen verbergen dat de lezing van de eerstaangehaalde Harer kabinetsbrieven den twijfel heeft doen ontstaan, of men niet, bij het ontwerpen der civiele en militaire organisatiën voor Sumatra's Westkust meer bijzonder is uitgegaan van het denkbeeld wat er tot het civiel en militair beheer van eene gegeven uitgestrektheid lands, afgescheiden van andere consideratiën, noodig zou kunnen zijn, en dat men vervolgens heeft overwogen, wat met die middelen zou kunnen verkregen worden; ofschoon het natuurlijker zoude zijn geweest, dat men eerst had nagegaan wat, met het noodige regard op de gesteldheid van het land, als ook op de geaardheid en de begrippen en instellingen der verschillende bevolkingen op Sumatra, ons doel ten aanzien van het bezit van dat eiland kon en moest zijn, om daarna, zonder de middelen die ter onzer beschikking staan uit het oog te verliezen, na te gaan welke maatregelen en welke inrichtingen van bestuur tot bereiking van dat doel zouden kunnen dienen.

„Zoo men dien weg had gevolgd, zou al spoedig zijn ingezien dat de achtervolgende onderwerping van Sumatra en het bezet houden van dat eiland niet door krachtdadige militaire maatregelen konden verkregen worden, maar integendeel het gevolg behoorden te zijn van zachtheid, en van de overtuiging bij den inlander dat onder het Nederlandsch gezag rust en welvaart voor hem te wachten waren; terwijl, dit eens uitgemaakt zijnde, men als van zelf ook tot het

resultaat zou zijn gekomen dat een burgerlijk bestuur, hetwelk zonder noemenswaarde medewerking eener militaire macht onder eene aan ons gezag tot dusver vreemde bevolking moest gevestigd worden, zijne grootste kracht moest ontleenen uit de instandhouding (voor zooveel de inwendige rust en veiligheid dit vorderde) van de instellingen dier bevolking en uit hare genegenheid jegens ons, — en dat dus zoodanig bestuur moest worden ingericht naar het zooveel mogelijk in acht nemen van het beginsel van onthouding van alle onnoodige bemoeiïngen met de huishoudelijke aangelegenheden der bevolking; de opvolging van welk beginsel dan ook geen talrijk personeel van ambtenaren schijnt te vereischen.

„Instede van dien heeft men Uwe Excellentie niets dan de bouwstoffen voor eene kostbare, zoowel civiele als militaire organisatie gesuppediteerd, en wel verre dat zulks voldoende wordt beschouwd, blijkt het uit latere mededeelingen van Uwe Excellentie dat de gouverneur van Sumatra's Westkust, uithoofde van de ontoereikendheid der militaire macht die te zijner beschikking staat, bedenkingen heeft gemaakt tegen het in onderwerping nemen van ettelijke volksstammen, die zich daartoe kwamen aanbieden, daar hij vermeende niet de noodige middelen te bezitten tot het bezet houden van eene grootere uitgestrektheid lands dan thans plaats heeft, zoodat hij daarom, zoowel als tot voortzetting der militaire operatiën, reeds versterking van troepen heeft aangevraagd.

„Het is er verre van af, dat ik door het bovenstaande eenigen blaam zou willen werpen op den tegenwoordigen gouverneur van Sumatra's Westkust; integendeel neem ik deze gelegenheid gaarne te baat om aan zijne militaire bekwaamheden en aan den door hem in 's lands dienst, zoo nu als vroeger, aan den dag gelegden ijver alle recht te doen wedervaren, in het volle vertrouwen dat hij zal voortgaan om zijne aanspraken op de welwillendheid van het Gouvernement te vermeerderen.

„Maar mijne beschouwingen hadden ten doel, te betoogen dat men eenen verkeerden weg heeft ingeslagen door de zaken op Sumatra met eene militaire krachtsontwikkeling te willen dwingen, want, indien de bezetting en het beheer onzer bezittingen ter Westkust van Sumatra, voor zoover die zich op dit oogenblik uitstrekken, nu reeds een zoo groot personeel van ambtenaren en eene zoo talrijke militaire macht vorderen, wat, mag men redelijkerwijze vragen, zou dan de onderwerping en het bezet houden van het overige gedeelte wel kunnen vereischen?

„De in Indië ontworpen organisatiën voor Sumatra's Westkust worden nog verdedigd door het argument, dat de gewichtige en belangrijke inzichten van het Gouvernement ten opzichte van dat eiland niet zonder groote opofferingen knnnen verwezenlijkt worden, en dat men dus tegen die ontwerpen te minder bezwaar kan inbrengen, daar ook ik van gevoelen was geweest dat men voor geene opofferingen behoefde terug te deinzen wanneer het vooruit te zien was dat zij door de verwacht wordende resultaten rijkelijk zouden vergoed worden.

„Ik ben nog van dat gevoelen, hoezeer ik verklaren moet, niet in te zien hoe men daarvan eene toepassing op de bedoelde organisatiën heeft kunnen maken, zonder vooraf te hebben bewezen dat geen ander middel dan dat van opofferingen tot het doel leiden kon.

„In de door Uwe Excellentie ingezonden stukken heb ik te vergeefs naar dat bewijs gezocht; en dit kon ook wel niet anders, want hoe zou men, bij de aanvankelijk gunstige resultaten welke een stelsel van zachtheid in de Padangsche Binnenlanden heeft opgeleverd, het hebben kunnen geven?

„Boven dit alles bleef het nog niet onopgemerkt, dat de kosten der Indische organisatiën in geene verhouding hoegenaamd stonden met de middelen om ze te bestrijden, zonder eenig vooruitzicht daarbij dat spoedig eene evenredigheid te dien opzichte zoude zijn te wachten; terwijl, integendeel van dien, het deficit hetwelk de bewuste organisatiën voor Sumatra's Westkust alleen de eerstvolgende jaren zouden te weeg brengen, bij eene uitbreiding van ons gebied en eene daarmede hand aan hand toenemende vermeerdering van het personeel der ambtenaren en van de militaire macht in geen geringe mate stond vergroot te worden, en zoodoende wellicht de opofferingen zoo aanzienlijk zouden zijn geworden dat deze althans voorloopig en tot een zeer verwijderd tijdstip het excedent van Java zouden verslonden hebben.

„Inzonderheid zou het noodig zijn geweest, wèl te onderscheiden wat voor eenen permanenten staat van zaken aldaar benoodigd geoordeeld werd, met aanwijzing dat de daarvoor te doene uitgaven uit de inkomsten konden worden bestreden, en welke tijdelijke of buitengewone middelen en onkosten vooralsnog vereischt werden.

„Doch wat hiervan ook wezen moge, Uwe Excellentie zal uit het voorafgaande lichtelijk knnnen opmaken dat die organisatiën weinig bijval hier te lande hebben gevonden, en ik heb dan ook gemeend, bij de aanbieding dezer stukken aan den Koning, Zijner Majesteit

niet in overweging te mogen geven om daaraan HD. goedkeuring te hechten.

„Ondertusschen was, zooals ik hierboven reeds heb opgemerkt, het oogenblik ook naar mijn inzien daar, om, ten aanzien van Sumatra algemeene beginselen of een algemeen stelsel van bestuur vast te stellen, en vermits het mij toescheen dat de uit Indië ontvangen stukken niet van zoodanigen inhoud waren dat de Koning daardoor op de hoogte kon worden gesteld om met kennis van zaken eene beslissing in deze te nemen, meende ik Z. M. mijne beschouwingen en denkbeelden omtrent dat eiland te moeten ontwikkelen, met dat gevolg dat HD. zich gereedelijk daarmede heeft kunnen vereenigen. Gemachtigd zijnde om ze ter kennis van Uwe Exc. te brengen, voldoe ik daaraan door de mededeeling van het volgende.

I. „Beschouwing der gesteldheid van Sumatra's Binnenlanden in het algemeen en die van de onderworpen districten in het bijzonder.

II. „Het doel hetwelk men zich behoort voor te stellen met opzicht tot Sumatra.

III. „Beoordeeling der middelen die aangewend kunnen worden om het oogmerk te bereiken."

De inhoud van deze drie hoofdstukken is door den Hoogleeraar Veth medegedeeld (t. a. p. bl. 388—406) en kan alzoo hier achterwege gelaten worden. [1]

Zij worden gevolgd door de mededeeling dat de heer Merkus is aangewezen om als Gouvernements-commissaris „de uitvoering van al het ontwikkelde" te leiden (id. bl. 406—408) en door de door Van den Bosch ontworpen instructie voor dien hoofdambtenaar (id. bl. 408—414) [2].

Nadat Merkus in Indië was aangekomen, volgde bij Gouv. Besluit van 25 Juni 1839 nº. 1 zijne benoeming tot Gouvernements-commissaris op Sumatra en werd de instructie definitief vastgesteld. Deze was geheel gelijk aan het uit Nederland ontvangen concept, behoudens:

[1] De eerste zinsnede op bl. 406 is echter onjuist teruggegeven. Zij luidt: „Eene vestiging aan de rivier van Siak en verder noordwaarts op zal almede met veel voorzichtigheid dienen te worden voorbereid. Hier inzonderheid zal men de tegenwerking van Engeland ontmoeten, dat nu vooreerst en totdat wij overal elders wel gevestigd zullen zijn, moet worden ontzien."

[2] In art. 4 is door den Heer Veth abusievelijk gesteld dat de kosten voor het civiel en militair bestuur ten minste bestreden moeten worden „uit de baten, die binnen een bestek van vier of vijf *maanden* redelijkerwijze te verwachten zijn." In plaats van *maanden* leze men *jaren*.

1°. dat art 1 verviel, daar zijn inhoud in evengenoemd besluit zelf werd opgenomen, en

2°. dat daaraan een slot-artikel werd toegevoegd, luidende: „De commissaris van het Gouvernement zal gehouden zijn om bij elke voorkomende gelegenheid het Departement van Koloniën rechtstreeksche mededeeling te doen van den stand van zaken op Sumatra, onder verplichting om die correspondentie ter kennisse te brengen van den Gouverneur-Generaal, telkens wanneer daarin iets voorkomt dat niet vervat is in de aan het Gouvernement gerichte gewone rapporten.”

De Heer Merkus kwam in Juli 1839 ter Westkust van Sumatra aan. Alvorens echter te spreken over zijne verrichtingen aldaar, moeten wij nog mededeelen wat inmiddels was voorgevallen.

Al zeer spoedig na den val van Bondjol hadden de hoofden van Baros zich tot den resident Francis gewend met verzoek om ondersteuning en bescherming — overeenkomstig de oude overeenkomsten — tegen de Atjehers. De resident berichtte daaromtrent aan de Regeering, bij zijne missive van 1 December 1837 n°. 2902 „met referte tot de vroeger reeds ingediende berichten en onder nadere bekendstelling van den toenemenden euvelmoed der Atjehers, die zich langzamerhand te Baros hadden genesteld en zich nu aldaar schenen te versterken om zich van dat landschap meester te maken”. Francis stelde nu voor, Baros te doen bezetten, waartoe eene expeditie noodig werd geacht van een corvet der Nederlandsche, eenige gewapende vaartuigen der civiele marine en 3 à 400 man troepen.

De generaal Cochius, ter zake gehoord, gaf (missive van 28 December 1837 n°. 2) als zijn gevoelen te kennen dat het bezetten van Baros vroeg of laat zou moeten plaats hebben, naarmate van de vorderingen van de regeling des bestuurs in de Battalanden.

Bij besluit van 23 Januari 1838 n°. 16 werd de inmiddels opgetreden gouverneur Michiels gemachtigd, te gelegener tijd tot de bezetting van Baros over te gaan en, zoo noodig, het bezit dezer plaats te verzekeren door het aanleggen van eene goede sterkte, geëvenredigd aan de behoefte en het gewicht der vestiging.

Deze was inderdaad noodig: de Maleische bevolking van Baros, dat vroeger onder het onmiddellijk beheer der O. I. Compagnie had gestaan, werd door de Atjehers „grootelijks mishandeld”, en door de onlusten, tusschen beide partijen uitgebroken, werd de vaart op Baros „ten koste van den smallen handel” belemmerd (Besluit van

1 Januari 1838 n°. 5). Bovendien liet het zich voorzien, dat de bevolking, in den strijd met de Atjehers, op den duur het onderspit zou moeten delven.

Doch gelijk wij gezien hebben, werden alle aanvragen van Michiels om vermeerdering zijner krijgsmacht met een *non possumus* beantwoord. Hij was dus verplicht, de bezetting van Baros uit te stellen totdat Daloe-daloe gevallen was en, met de vernietiging van dien laatsten schuilhoek der Padri's, troepen beschikbaar kwamen.

Inmiddels deed hij wat hij kon: den 25n Maart 1838 zond hij het fregat *De Zaan* met de civiele kruisschoener *De Haai* en een kruisboot naar Baros »ten einde door vertoon en zoo noodig door krachtige middelen de bevolking dier plaats te beveiligen tegen aanrandingen der Atjehers, die daar dagelijks invallen doen en hunne strooptochten tot in de kampongs doorzetten« (Besluit van 1 Mei 1838 n°. 15.)

De verrichtingen van deze flotille zijn door Lange (II bl. 361—366) medegedeeld; zij hadden ten gevolge, dat de toestand in statu quo bleef totdat, in April 1839, Baros door 2 compagnieën infanterie, zonder tegenstand te ontmoeten, kon worden bezet en de hoofden den eed van onderwerping en trouw in handen van Michiels aflegden (Lange, II bl. 367).

Als eene kenschetsende bijzonderheid ten aanzien van de beperktheid der middelen, waarover men destijds de beschikking had, vermelden wij hier dat Michiels, na de bezetting van Baros, bij missive van 16 Juli 1839 n°. 514/54 de dringende noodzakelijkheid betoogde van eenige vermeerdering der maritieme middelen: hij vroeg nog *twee* kruisbooten, die *f* 2300.— per stuk kostten. Maar aangezien de begrooting geen ruimte liet om nog in 1839 met den aanbouw dier kruisbooten te beginnen, bepaalde de Regeering bij haar besluit van 12 Augustus 1839 n°. 18, dat op dien bouw zoude worden gerekend bij de begrooting voor 1840, vermits »de zeemacht, ter Westkust van Sumatra gestationneerd, in verband met de beschikbare middelen (moest) worden vermeerderd in evenredigheid der meerdere behoeften, veroorzaakt door de uitbreiding der Nederlandsche bezittingen op die kust, daarbij in aanmerking nemende de onzekerheid der gezindheid van de naburige Atjehers.«

Wij zullen in een volgend hoofdstuk nagaan, welke de gevolgen waren van de bezetting van Baros, en keeren — na volledigheidshalve aangestipt te hebben dat bij Gouvernements-besluit van 14 Mei 1839 n° 10 de adsistent-residentie Bengkoelen administratief ge-

heel werd losgemaakt van het Gouvernement van Sumatra's Westkust[1] — tot Merkus terug.

Wanneer men kennis neemt van de talrijke schrifturen, gedurende zijn verblijf ter Westkust van Sumatra (tot het laatst van 1840) door hem en Michiels ten papiere gebracht — schrifturen, waarvan wij enkele der belangrijkste zullen mededeelen — dan is het duidelijk, gelooven wij, dat Merkus te Padang kwam met een vooroordeel tegen het »militair« bewind van Michiels, en van deze weinig medewerking verwachtte. Maar ook, dat Merkus al spoedig in Michiels een staatsman erkende, wiens inzichten in den regel juist bleken. Later, toen Merkus als Gouverneur-Generaal aan het hoofd van Nederlandsch-Indië stond, heeft hij dan ook steeds blijk gegeven, de inzichten en handelingen van Michiels in hooge mate te waardeeren. In den aanvang stonden beide eenigszins *tegenover* — later stonden zij trouw *naast* elkander.

Kort na zijne aankomst te Padang zond de Gouvernements-commissaris, bij missive van 27 Augustus 1839 n°. 19/73, aan den gouverneur Michiels een zestal vraagpunten, waarvan hij, te zijner voorlichting, de beantwoording verzocht. De inhoud dier vraagpunten blijkt uit de volgende belangrijke missive van 4 September 1839 n°. 1027 van Michiels:

»Alvorens over te gaan tot de speciale beantwoording der vraagpunten, vervat in de missive van UHEdG. dd. 27 Augustus jl. n°. 19/73, vermeen ik die beantwoording te moeten doen voorafgaan door een meer algemeen overzicht van den stand van zaken, omdat tusschen het doel, hetwelk men zich bij de uitbreiding op deze kust had voorgesteld, dat, hetwelk nog wordt beoogd, de middelen ter bereiking gebezigd, de progressieve vorderingen na lang ondervonden moeilijkheden, de tegenwoordige gesteldheid van land en volk, de voordeelen daaruit reeds verkregen en nog te verwachten, en eindelijk de middelen ter bestendiging, een innerlijk verband bestaat.

»Bij de menigvuldige politieke en financieele beschouwingen,

[1] Bengkoelen werd nu gevoegd bij de residentie Palembang; de resident zou te Tebing-tinggi gevestigd zijn, adsistent-residenten op de hoofdplaatsen Palembang en Benkoelen. Maar „zoolang de gemeenschap van Bengkoelen en Palembang niet verzekerd was", zou de adsistent-resident te Bengkoelen niet aan den resident ondergeschikt, maar alleen verplicht zijn hem van al wat voorviel op de hoogte te houden.

Gelijk bekend is, heeft de feitelijke vereeniging van Bengkoelen en Palembang nooit plaats gehad.

waarvan sedert onze vernieuwde vestiging de aangelegenheden van Sumatra het onderwerp zijn geweest, is steeds, als voornaam punt van overweging en van twijfel voorgekomen de quaestie van uitvoerbaarheid van het plan van uitbreiding van gebied in de binnenlanden.

„In een verslag aan de Regeering van 31 Augustus 1825 nº. 20 beijvert zich de Commissie, belast met het overnemen der Britsche bezittingen langs deze kust, en aan het hoofd daarvan de kolonel en resident De Stuers, om van de handelingen en verrichtingen der vorige bestuurders af te leiden en daaruit aan te toonen, hoe onbeduidend de afstand van het z. g. rijk van Menangkabau, door eenige onbevoegde of onvermogende hoofden aan het Gouvernement gedaan, werkelijk geweest is, en op welke illusoire politieke speculaties gevolgelijk de onderneming steunde, die het herstel van dat rijk ten grondslag hebben zoude; terwijl bij den eersten stap, tot de in bezitneming der binnenlanden gedaan, zich de groote hinderpalen vertoonden, welke de macht der Padri's en de onafhankelijke geest van den Maleier zelven in den weg stelden tegen eene territoriale uitbreiding van gebied, zooals zij scheen bedoeld te worden; de grootste opofferingen van de zijde van het Gouvernement tot dat tijdstip — dat was gedurende 4 jaren — hadden toch geen ander resultaat geleverd dan het bezit van Tanah Datar en van een gedeelte van Agam, waarvan de bevolking op niet meer dan 200,000 zielen kan worden geschat, gezeten op eene oppervlakte van cc. 1800 vierkante palen, waarin de Merapi begrepen is.

„Het waren dan ook deze geringe uitzichten op goeden uitslag, welke den kolonel en resident De Stuers deden besluiten om gedurende zijn bestuur alleen eene defensieve houding aan te nemen om zoodoende met den vijand tot vredelievende toenadering te komen. Hiervoor moest men, wel is waar, afzien van alle vergoeding voor de reeds gedane opofferingen, en het partieel reeds verkregen bezit der binnenlanden bleef een lastpost; doch daar het doel, hetwelk men primitief had nagejaagd, ongenaakbaar scheen, was het een betrekkelijk voordeel, niet nog meer nuttelooze kosten daaraan te verspillen.

„En werkelijk, toen in latere jaren nogmaals het zwaard werd getrokken, scheen de ondervinding de wijsheid van dat gevoelen te bevestigen, dewijl de geringe vermeerdering van gebied, door het précair bezit van Lintou, de L Kota's en nog eenige districten verkregen, slechts diende om ook den kring der moeielijkheden,

waarin wij ons gewikkeld zagen, uit te breiden, zonder meer vooruitzicht dan in 1825 op algemeenen goeden uitslag.

»Evenwel werd in 1833, door de besluiten van den Commissaris-Generaal, een bepaald doel voor onze pogingen aangewezen, terwijl men te voren, bijzonder nadat de vroegtijdige dood van den luitenant-kolonel en resident Raaff en de loop der zaken het oorspronkelijk plan van het herstel van het Menangkabausche rijk ter zijde hadden doen stellen, wel had kunnen gelooven dat het bevechten der Padri's in de binnenlanden van Sumatra door de meeste bevelhebbers alleen nog werd beschouwd als eene geopende baan ter verwerving van eer en personeelen roem, zonder verdere consideratie van algemeen of bepaald nut.

»Hoe het ook zij, — de hinderpalen schenen zich te verheffen in dezelfde evenredigheid als door ons, met opofferingen van allerhanden aard, grootere strijdkrachten werden ontwikkeld, en wel ver van het vooruitzicht op eene algemeene heerschappij over de Sumatrasche binnenlanden te hebben, was nog in 1837 ons geheel politiek bestaan voor Bondjol op het spel gezet.

»Dààr echter was het punt van crisis; en evenals tegenspoed ons totaal verderf zoude hebben na zich gesleept, was de reactie ten voordeele beslissend.

»Een jaar later was, door den val van Daloe-daloe en het vernielen des rijks van den Toewankoe van Tamboesei, aan de overheersching der Padri's de laatste slag toegebracht. Hunne secte heeft opgehouden te bestaan, en met geene andere middelen dan die, welke bevorens ten hoogste toereikend waren bevonden om ons in een zeer beperkte kring staande te houden, zien wij thans het Nederlandsch gezag gevestigd over eene grootere uitgestrektheid lands dan — te recht of naar overlevering — aan het rijk van Menangkabau werd toegeschreven, of dat, als doel onzer pogingen, door den Commissaris-Generaal Van den Bosch was aangewezen.

»Dat een land, zoo rijk aan voortbrengselen als Sumatra, een ruim veld aanbiedt voor de schoonste politieke en financieele speculatiën, is door niemand ooit in twijfel getrokken geworden; en dewijl nu de quaestie van uitvoerbaarheid, waarop de bezwaren steunden welke steeds geopperd werden tegen de pogingen van uitbreiding, die de basis dier speculatiën was, dewijl die quaestie, zeg ik, thans daadzakelijk is opgelost, hebben wij, naar mijn inzien, nog maar onze aandacht te vestigen op de geschiktste middelen om van het beslissend verkregen politiek overwicht gebruik te maken tot eene

geëvenredigde ontwikkeling van nijverheid en handel, en dusdoende niet-alleen vergoeding te erlangen voor de zoo aanzienlijke opofferingen, reeds gedaan, maar ook, om van het bezit van Sumatra eene mogelijk niet mindere bron van welvaart voor het moederland te maken dan Java geworden is.

„Evenals na eenen geweldigen storm de voortbrengselen van het plantenrijk met een bloeiender aanzien schijnen te prijken en met meer groeikracht te zijn bezield, zoo bevredigend vertoonen zich ook, na de doorgestane politieke stormen, de thans voor deze gewesten ontluikende vooruitzichten.

„En heeft Java dan ook niet onder soortgelijke omstandigheden verkeerd? Gedurende tien jaren van een vreedzaam bezit der ons van ouds aldaar toebehoorende landstreken was men in het huishoudelijk bestier, met weinige afwijkingen, blijven voortwandelen op het spoor van oude gebruiken en instellingen; zoo niet met nadeelige, althans met geene schitterende resultaten. Een vijfjarige, hardnekkige oorlog bracht ons alstoen op den raad des verderfs, en werd slechts ten koste van veel schatten en van veel bloed beslecht, maar dan ook met eene aanzienlijke aanwinst van grondgebied, waardoor geheel Java aan ons gezag meer rechtstreeks werd onderworpen en aan het bestuur meer veerkracht gegeven. Hierdoor geschraagd, kon toen een wijs bestuurder het oog vestigen op de middelen, om ook den verachterden financieelen toestand te verbeteren, — en het cultuurstelsel werd geboren! Echter was het niet zonder nog eenige geldelijke opofferingen, niet dan na meer of min geslaagde proefnemingen, dat de schitterende uitkomsten verkregen werden waarover zich thans het vaderland mag verheugen.

„De voltooiïng van het werk op Sumatra zal ook nog wel dergelijke middelen vergen, doch niet meer op verwijderde, en van het twijfelachtig lot der wapenen afhankelijke vooruitzichten. Het grove werk is verricht: de ruwe steen is gevonden en wacht slechts naar de hand des bewerkers, om met zijn vollen luister en waarde voor elks oog te prijken.

„De groote opofferingen, gedaan terwijl de langdurige tegenspoed onzer wapenen de hoop op verbeterde omstandigheden zoo zeer verflauwde en de vergoeding in een onberekenbaar verschiet stelde, hebben natuurlijk beschroomdheid moeten nalaten voor alles wat de lasten nog meer kon doen vermeerderen; en mogelijk kan nog de vraag ontstaan of de, hoe ook verbeterde, politieke stand van zaken wel ooit voordeelen zal opleveren, aan die lasten geëvenredigd. Men

lette echter, dat de inkomsten der schatkist tot heden alleen voortvloeiden uit de rechten op het handelsvertier van een gering gedeelte der binnenlanden. De groote kosten, tot de uitbreiding besteed, kunnen dan ook niet anders in balans worden gebracht dan als uitschotten op toekomstige financieele speculatiën, afhankelijk van de voltrekking van het plan van uitbreiding, en waarvan men dan ook nu pas kan beginnen te verwachten de vruchten te zien ontkiemen, terwijl, bij het bereiken van het zoolang nagestreefd doel, de uitgaven daartoe gevorderd, nagenoeg blijven stilstaan.

»Tot maatstaf der te verwachten progressieve opklimming der baten tegen de lasten kan dan met billijkheid genomen worden het materieel verschil in de bronnen, waaruit de eerste tot heden ontsproten en die waaruit thans zal kunnen worden geput.

»Immers, terwijl de Sumatraan meer het zwaard dan de ploeg hanteerde, steeds onderdrukker of onderdrukte was, terwijl de gemeenschap geheel gestremd of onveilig was, de meeste handelskanalen voor vrijen handel openstonden of tegen sluikhandel niet konden worden beveiligd en wij volstrekt geen invloed konden uitoefenen op de nijverheid van zelfs een gering gedeelte der bevolking, — immers destijds bracht niettemin deze nijverheid, door het nog gebrekkig gesurveilleerd, eenvoudig middel der douane, gevoegd bij eenige mindere takken van plaatselijke inkomsten, eene schatting aan den lande van gemiddeld *f* 1,550,000.—.

»En nu de onrustige geest van den Maleier kan worden afgeleid op de ontwikkeling van nijverheid en landbouw, nu de zoolang onderdrukte Batta de bosschen, waarin hij moest schuilen om de slavernij of het moordstaal te ontkomen, gerust kan verlaten, en veilig de schoone akkers kan bebouwen van zijnen vruchtbaren geboortegrond; nu zal ik vragen waarom de productie niet, door doeltreffende huishoudelijke inrichtingen, eenen even snellen voortgang zou maken als zulks op Java het geval is geweest? Voeg nu hierbij eene betere regeling ook van de strandposten, die de kanalen zijn moeten langs welke zich die productie moet ontlasten; het nooit te voren gekend voordeel om uit al die punten in rechtstreeksche aanraking te kunnen komen met de binnenlandsche volkeren, en daardoor aan de handels-speculatiën eenen vrijeren en grooteren omvang te kunnen geven en zoodoende ook op de nijverheid des volks te kunnen werken tot vermeerdering van het productieve; — dan kan er, naar mijn inzien, wel geen twijfel meer bestaan, of de verbeterde politieke gesteldheid van zaken ook krachtig op verbetering

van het financieele zal werken, en de lasten der vereischte organieke regelingen dubbel zal vergoeden.

„Ter meer directe beantwoording van de vraagpunten, voorkomende in de reeds aangehaalde missive, zal ik nu hier laten volgen:

ad 1°. „dat de hierbij overgelegde figuratieve kaart onzer bezittingen op deze kust kan aantoonen welke uitbreiding 's Gouvernements gebied en gezag tot dusver heeft verkregen. De geheele strook lands, ten Westen van de groote waterscheiding of kapitale bergketen en begrepen tusschen 1° Z. en 2° N. B., is volkomen in ons bezit; terwijl vroeger, althans ten Noorden van Tikoe, ons werkelijk gezag zich tot de onmiddellijke nabijheid, en bijna letterlijk tot de dracht van het geschut van enkele strandposten bepaalde. De landschappen, in dat gedeelte sedert 1837 bijgekomen, zijn die van Bondjol, Malampa, Taloe, geheel Angkola, al het Westelijk gedeelte Toba-Silindoeng, van de rivier Singkoeang bijna tot Baros, en eindelijk Baros zelf. Ten Oosten van de kapitale bergketen hebben wij sedert dat tijdstip in vol bezit gekregen de IX en XIII Kota's, met eene groote uitbreiding ten Z. en ZO. der VII Kota's, dat ons in aanraking brengt met het rijk van Kwantan, aan de boventakken der Indragiri-rivier gelegen; de landschappen Loeboe Sikaping, Loender, Rau, Tamboesei, Padang Lawas, Ramba, Kapanoean, twee groote riviermonden, de Panei en de Bila met daaraan verbonden districten, terwijl wij connecties hebben aangeknoopt met de Batta-bevolking van groot-Toba; zijnde eindelijk door al deze voordeelen alle onze overige bezittingen, bijzonder in de binnenlanden, tot in de nabijheid van Padang zelf uit den steeds précairen toestand geraakt waarin zij tot dusver verkeerd hadden.

ad 2°. „Wat betreft de vraag omtrent de gesteldheid en de gezindheid der bevolkingen welke onder 's Gouvernements bestuur of invloed zijn gebracht, alsmede den geest harer hoofden, zal ik in de eerste plaats verzoeken, mij grootendeels te mogen gedragen aan de algemeene politieke beschouwingen in het hoofd dezes voorkomende, en aan den inhoud mijner missive aan den Gouverneur-Generaal dd. 12 Februari jl. n°. 120, waarbij ik reeds heb trachten te ontvouwen hoedanig uit alle de politieke woelingen, waardoor deze landen zijn geteisterd geworden, een stand van zaken geboren is die het voor alle partijen tot een nood maakt, zich aan het Europeesch gezag en bestuur als eenigste redmiddel vast te grijpen.

„Het is niet-alleen in dienstverrichtingen of onder den directen

invloed van dwang, dat er een in het oog loopend verschil is tusschen den Maleier van 1837 en dien van den tegenwoordigen tijd, maar zelfs in zijne uiterlijke houding en gebaren. Met de bewustheid, die hem thans in het algemeen bézielt, der vruchteloosheid en schadelijkheid voor hem zelven van alle pogingen tot openbare opstand of van het op den duur voeren van oorlog tegen ons, heeft hij, zonder tot laagheid te vervallen, zijnen vorigen trots gebogen tot eene eerbiedige en lijdzame gehoorzaamheid ten aanzien van den Europeaan in het algemeen, en in het bijzonder van die gebieders welke met hem weten om te gaan en die hij als braaf en eerlijk heeft leeren kennen. Het gematigd gebruik, van de overwinning gemaakt, eene matiging, aan zijne eigene geaardheid en gebruiken geheel vreemd, heeft hem achting voor, en vertrouwen in ons bestuur doen opvatten.

ad 3o. "Minder gemakkelijk zal het mij vallen, de derde vraag van UHEdG. te beantwoorden, met betrekking tot de werking van het militair en civiel bestuur in het algemeen, en speciaal die van het besluit van 29 November 1837 no. 8, waarbij de organisatie van het Gouvernement ter Westkust van Sumatra is gearresteerd, omdat de volkomene beantwoording van dat punt mij zoude noodzaken, teêrgevoelige aangelegenheden aan te roeren. Ik zal mij daarom vergenoegen met hier aan te teekenen, dat de samenstelling van civiel en militair bestuur, zooals die bij genoemd besluit is vastgesteld, vermoedelijk berekend is geweest naar den op Java op dat tijdstip bekenden of voorónderstelden stand van zaken; dat in het tijdsverloop tot het bekend worden alhier dier samenstelling, en nog veel later van de voorschriften, in de provisioneele instructie van den 11n Januari 1838 no. 10 begrepen, de gebeurtenissen zich hebben opgevolgd met de snelheid, gewoon gevolg van eene groote politieke crisis, en geloopen zijn geheel buiten het bestek, bij de organisatie van 1837 bedoeld; dat hieruit vanzelf volgt dat de elementen van bestuur en beschouwingen, op een vroegeren stand van zaken gegrond, niet wel meer geheel toepasselijk kunnen zijn op, noch als voldoende worden geacht bij de overgroote uitbreiding van gebied, en ontwikkeling van vooruitzichten als daaruit geboren werden.

"Ook was het niet bevreemdend dat de nog zeer oppervlakkige kennis van land en volk, in 1837 verkregen, in de onderlinge verhouding en verdeeling der landschappen, zooals die bij de meermalen aangehaalde organisatie van 1837 werd begrepen, eenige misvatting had doen sluipen.

„Aan het verlichter oordeel van UHEdG., wiens wel toevertrouwde missie het is, plaatselijk te onderzoeken en te beslissen, zij het mij dan vergund de verdere navorsching over te laten omtrent de gebreken, waaraan tot heden de werking van het militair en civiel bestuur te dezer kust in het algemeen, en speciaal die van November 1837 mank gaat, dat overigens, voor zoover het vereenigd is in den civielen en militairen gouverneur en beschouwd kan worden speciaal van diens handelingen afhankelijk te zijn geweest, zijne eenigste kracht ontleent aan de faculteit om de middelen, te zijner beschikking, hoe gering die ook betrekkelijk zijn, naargelang der afwisselende omstandigheden en naar wijziging der politieke gesteldheid van land en volk, meer of min doelmatig te kunnen aanwenden.

ad 4°. „Uit de beschouwingen, die betrekking hebben op de pogingen tot uitbreiding sedert 1819, met zoo groote opofferingen en onder zulke afwisselende kansen gedaan, is wel reeds af te leiden welke vruchten men zich uit het welslagen dier pogingen kan beloven, terwijl uit den aard der redenen, die daartoe in de binnenlanden hebben aanleiding gegeven, ontwikkeld bij de instructiën van den Commissaris-Generaal, — bestaande die redenen hoofdzakelijk in het doen ophouden der gestadige oorlogen en twisten der binnenlandsche volkeren, ten einde hunne energie aan te wenden tot vermeerdering van het productief vermogen des lands, dat bij den uitvoer aan onze stranden den tol komt betalen — insgelijks kan worden opgemaakt dat de werking van den nog zoo kort bestaanden vredestoestand nog niet vele directe voordeelen heeft kunnen opleveren; zijnde daarentegen de verwachtingen geëvenredigd aan de grootere of mindere massa van bevolking, welker industrie of nijverheid op die wijze kan worden ontwikkeld en aan onze belangen cijnsbaar gemaakt.

„Reeds het voordeel behaald, om van alle punten goede en veilige gemeenschapswegen te bezitten; de lijnwaadhandel van Nederlandsch fabrikaat is aanmerkelijk toegenomen, evenals het debiet van zout; de pachten van eenige middelen zijn verhoogd, en het laat zich aanzien dat, althans in dit jaar, de uitvoer van koffie die van alle vroegere jaren zal te boven gaan.

„De uitbreiding aan de stranden, ook op punten waar men niet, zooals op Baros, dadelijk het voordeel aantreft van een reeds gevestigden handel, staat, in het bijzonder wat de Westkust betreft, in verband met de uitbreiding in de binnenlanden, om de eenvoudige reden dat, zoo wij door het onderhouden van vrede het productief vermogen des lands kunnen vermeerderen en den handel ontwikkelen,

wij tevens moeten zorgen dat de vruchten daarvan zich niet langs vreemde kanalen kunnen ontlasten, daar anders de verkregen vrede en de veiligheid der tusschen de onderscheiden landschappen geopende communicatiën ons ten laatste meer schade dan voordeel aanbrengen zouden.

ad 5°. „De vijfde vraag wordt door het voorgaande ook bijna geheel beantwoord, dewijl, met uitzondering mogelijk van Baros, het in bezit nemen van geen punt in het N. en N. O. gedeelte dezer bezittingen met een afzonderlijk oogmerk is geschied, maar wel ter bereiking van het algemeene doel der voorschriften van de Regeering, om te trachten meester te worden van geheel Sumatra, van Straat Sunda af tot de hoogte van Singkel toe, zoowel ten Westen als ten Oosten, en zoowel mogelijk van de tusschen de kusten begrepen binnenlandsche landschappen; welk beginsel o. a. is vastgesteld bij de Memorie van Toelichting betrekkelijk de aangelegenheden van Sumatra dd. 11 October 1833 n°. 311 en verdere instructiën van den Commissaris-Generaal, — alle welke instructiën mij te voren en nog speciaal bij het tweede lid mijner instructie als richtsnoer waren aangewezen.

„De beperkingen, bij art. 5 en 6 der laatstgenoemde instructie gemaakt op de bevoegdheid van den Gouverneur om tot uitbreiding over te gaan, waardoor in den echten zin geheel de bedoeling van art. 2 verviel, waren reeds overschreden voordat zij bekend werden; ook was het meest tot behoud van het reeds verkregene, dat tot nieuwe operatiën moest worden overgegaan. Ik ben van oordeel dat behalve het belang, bij goeden uitslag in de zaak-zelve gelegen, het ook steeds voordeeliger is (bijzonder tegen eene ongeregelden vijand) om met een geringe macht offensief, dan defensief te ageeren. Op de volkeren dezer gewesten, meer dan elders, is de eerste moreele indruk van groote uitwerking; en het is mogelijk daaraan dat ik mag toeschrijven dat de middelen, beraamd voor het in bezit houden van het beperkt gebied, bij de organisatie van 1837 bedoeld, tot eene zoo groote uitbreiding zijn toereikend bevonden.

„De eens aangevangen operatiën tegen den Toewankoe van Tamboesei, laatste hoofdzetel der Padrische overheersching, brachten ons van lieverlede nader bij de Oostkust, en de beslissende verovering van Daloe-daloe stelde ons al dadelijk in het bezit van al hetgeen, meer of min rechtstreeks, onder den invloed van dien Toewankoe gestaan had. Hij vluchtte naar de stranden, en moest vervolgd worden zoover als noodig was om hem te beletten, meerderen aan-

hang te verkrijgen en nog kwaad te kunnen doen. Oeristak was bezet, Kota Pinang had zich onderworpen en werd alsnu bedreigd door de hoofden van Panei. Het detachement, ter hulp gesneld, veroverde Panei en Bila, en wij waren aan het Oosterstrand gezeten bij de monding van schoone, hoog op bevaarbare rivieren die in de straat Malakka uitwateren. Van deze kanalen kan òf tot het direct belang van den handel, en bijgevolg tot stijving van 's lands schatkist door het middel van in- en uitgaande rechten worden gebruik gemaakt, dan wel ook tot goedkooperen en spoedigen toevoer van benoodigdheden voor de troepen, in het achtergelegen binnenland gevestigd. De Sultan van Siak maakt aanspraken op die strandplaatsen, welke aanspraken echter ongegrond zijn. De ware hoofden en bevolking hebben onze vestiging aldaar met genoegen gezien, daar deze hen beschermt tegen den zeeroof waaraan zij jaarlijks blootgesteld waren; en het stationneeren van eenige maritieme macht aldaar kan voor ons het dubbel voordeel opleveren, dat wij kunnen voldoen aan onze verplichting om die zeerooverijen, ook in de Straat Malakka en Straat Bangka tegen te gaan. Zoo voorgesteld, kan dan ook, naar mijn inzien, de noodzakelijkheid van het bezetten dier riviermonden aan de Oostkust geene aanleiding geven tot botsing met vreemde mogendheden, en die bezetting zou dan ongetwijfeld de onderwerping doen volgen van Siak en Kampar, waardoor het cordon van onze bezittingen geheel zou zijn gesloten; en tot het maken van een aaneengeschakeld geheel van onze bezittingen op Sumatra, van Straat Sunda af tot 2½ à 3° N.B., zoude niets meer ontbreken dan de zeer gemakkelijk te bewerkstelligen onderwerping der binnenlandschappen van Korintji en andere ten Zuiden der XIII Kota's, tusschen dit gebied en dat van Palembang en Bengkoelen gelegen; landschappen, welke overigens, door het bezetten van alle débouchés op de Oost- en Westkust, ten aanzien van hun productief vermogen reeds cijnsbaar zijn aan onzen kusthandel.

ad 6°. „De stelling der militaire macht is tot heden die geweest, welke de opvolgende gebeurtenissen en de terreinsgesteldheid van lieverlede aanwezen; echter minder in evenredigheid tot de werkelijke oppervlakte van het te beslaan of te beschermen terrein, naar de gewone regels der krijgskunst, dan wel uithoofde en naar aanleiding van de groote verdeeldheid tusschen de inlandsche volkeren die, ons voor elk afzonderlijk te sterk makende, toeliet de eens onderworpen landen bijna geheel te ontblooten, om onmiddellijk, op enkele punten van tegenweer, kracht te kunnen ontwikkelen.

„De politieke redenen, door mij reeds ontvouwd bij de beantwoording van het tweede vraagpunt, betrekkelijk de gezindheid der bevolking, wijzen natuurlijk ook aan dat de militaire stelling en sterkte in nauwe verhouding staat tot het doelmatig gebruik van het eens door moreele oorzaken verkregen overwicht. Nu ons gebied een beter geheel uitmaakt en bijna geene andere grenzen meer heeft dan de zee, verwijdert zich de mogelijkheid van openbare of buitenlandsche vijandelijkheden, en zijn de middelen van behoud meer afhankelijk van de aanwending van den verkregen moreelen invloed dan van dadelijke kracht van wapenen. Wij zijn echter, door dien invloed gerugsteund, zoo ver buiten het bestek geraakt waarvoor de aanwezige macht berekend was, dat deze op den duur niet toereikend kan worden geacht om aan onze vestiging die stabiliteit te geven welke zoo noodig is tot bevordering der maatregelen van huishoudelijk bestuur, waaruit de inkomsten onzer schatkist moeten voortspruiten; doch dat het meer gevorderde, zoo ter bezetting van het reeds veroverde als voor verdere uitbreiding, niet opklimt in evenredigheid van de territoriale aanwinst is reeds door de ondervinding bewezen, doordat — zooals al meermalen gezegd — de sterkte van 1837 tot heden eer verminderd dan vermeerderd is, en ons gebied daarentegen dagelijks vergroot is geworden.

„Bij het slot Uwer missive van 27 Augustus jl. nº. 19/73 gaf U den wensch te kennen, mijne gedachten te vernemen ten aanzien der beginselen, welke het bestuur voortaan zou moeten opvolgen, om de vruchten te erlangen van de opofferingen welke het gouvernement reeds heeft gedaan om tot den tegenwoordigen staat van zaken te geraken.

„Die beginselen kunnen, naar mijn ondergeschikt oordeel, opgelost worden in de twee woorden: *voltrekken* en *bestendigen;* dat is: het doel, waaraan sedert jaren die opofferingen zijn gewijd, den rug niet toe te keeren op het oogenblik dat eene gelukkige samenloop van omstandigheden ons, bijna onverhoopt, zoo nabij dat doel heeft gebracht. Nog voor weinige jaren kon het met recht een punt van overweging zijn, of het raadzaam ware de pogingen tot uitbreiding te staken en, door bezuiniging op de middelen van bestuur en bezetting, een betrekkelijk voordeel te zoeken; thans gebieden politiek en financieel belang, zonder aarzelen voort te gaan en zich nog eenige lichte opofferingen te getroosten, welke echter eer als op woekerrente gedane uitschotten kunnen worden aangemerkt, dan als werkelijke lasten.

„Laat ik het hier herhalen: aan het bestaan der rijke bronnen van welvaart, die Sumatra in zich bevat, is nooit getwijfeld, maar wel aan de mogelijkheid om die meester te worden. Dezelfde autoriteit, door mij bij den aanvang dezer beschouwingen aangehaald, zegt: „„Ongeacht deze bedenkingen voorzien wij, op een niet verwijderd tijdstip, de uitvoerlijkheid voor het scheppen van inkomsten, nadat het land genoegzaam tot rust, en het zwaard in de scheede zal zijn gestoken, en de inwoners aan een geregeld bestuur en onpartijdige bedeeling van recht gewoon en aan de, uit eene duurzame wijziging voortvloeiende weldaden gevoelig zullen zijn geworden.

„„Eerst dan, wanneer de Maleier — die wellicht met rasscher schreden dan eenige andere Indische volksstam tot dien staat te brengen is — genoegzaam zal zijn voorbereid, durven wij voorzeggen dat dit land zeer wel vatbaar zal zijn voor de instelling der op Java met zooveel succes werkende bepalingen, naar de wijzigingen welke de plaatselijke omstandigheden en de zeden en gewoonten der bevolking noodzakelijk maken.""

„Het gunstig tijdstip, door den kolonel en resident De Stuers en zijnen mede-commissaris alzoo in 1825 voorspeld, is met rasschere schreden genaderd dan men op dat oogenblik, en nog veel later, kon voorzien. Ook heeft men het doel bereikt, langs andere wegen, en op eene meer omvattende en tevens meer belovende wijze dan het vroeger mogelijk werd geacht. Doch, omdat wij niet de erfgenamen zijn van eenen gevestigden stand van zaken, die slechts wijzigingen zouden vorderen; omdat de langdurige en geweldige schokken, die deze gewesten hebben beroerd, geen de minste grondvesten van staatsregeling hebben overgelaten, moet thans naar eigen bevinding geoordeeld en gehandeld worden.

„Dat onder zulke omstandigheden, en in een land waar, meer dan elders, onze macht hoofdzakelijk berust op moreelen invloed en op eenen samenhang van staatkundige binnenlandsche verhoudingen, klem en eenheid in het bestuur, met eene ruimere mate van vertrouwen en bevoegdheid om naar die omstandigheden te kunnen handelen, hoofdvereischten zijn tot eenen goeden uitslag, zal wel geen breedvoerig betoog vergen.

„De bouwstoffen tot een nieuw en schoon staatsgebouw zijn rijkelijk voorhanden, maar de samenvoeging dier verstrooide elementen van welvaart vordert eene bekwame hand; en zeker kan een Commissaris, met het vertrouwen der Regeering begiftigd, op geen beter tijdstip ter regeling van de Sumatrasche zaken verschijnen en

zich van zijnen gewichtigen arbeid ook een rijkeren oogst beloven."

Uit een brief, dd. 23 November 1839 nº. 130/151 door Merkus aan den Gouverneur-Generaal geschreven, blijkt dat hij Michiels "te strijdlustig" achtte. Deze meende, dat de omstandigheden nu gunstig waren om de uitbreiding van ons gezag over geheel Sumatra, volgens de inzichten van den Commissaris-Generaal, te volbrengen. Ofschoon Merkus de juistheid dezer meening op zich-zelf niet betwistte, achtte hij aan de uitbreiding twee zeer groote nadeelen verbonden: 1e. zou de geest van onrust en strijdlust, aan de Maleische bevolkingen zoo eigen, levendig gehouden worden, en 2o. zouden de middelen tot beteugeling en tot behoud van hetgeen wij bezitten worden verspreid en verzwakt.

Uit dien brief halen wij de beide volgende zinsneden aan:

... "Met verscheidene kundige en met de zaken bekende lieden houd ik mij verzekerd dat door de vestiging van rust, veiligheid, orde en tevredenheid in onze tegenwoordig zoo belangrijke bezittingen, en door de aanknooping van vriendschappelijke handelsbetrekkingen in hare nabuurschap, meer uitbreiding van invloed en zelfs van gezag zal verkregen en behouden worden dan door de kracht van wapenen duurzaam en nuttig kan worden bijgezet."

... "Uwe Excellentie zal ontwaren dat de mij opgedragen taak niet onder de gemakkelijke mag gerekend worden; dat het gebouw van Sumatra's bestuur nog bijna geheel op te trekken is; dat de medewerking, welke ik daartoe van den hier gestelden hoofdambtenaar geniet en te wachten heb, gering is en het mindere personeel gebrekkig; terwijl eindelijk bij dat alles ik nog te kampen heb met ingewortelde begrippen, die de pogingen tot bereiking van het doel mijner zending in den weg staan. Hoe verdrietig dit alles zijn moge, zal ik mij niet laten ontmoedigen en plichtmatig trachten, het in mij gestelde vertrouwen te rechtvaardigen."

In een ander schrijven van denzelfden datum, no. 129/174, doet Merkus verslag van den stand van zaken ter Sumatra's Westkust. Wij ontleenen daaraan het volgende:

"Als in het nauwste verband staande met de belangen van financiën en handel en met bloei en welvaart, komt bij de tegenwoordige beschouwing het eerst in aanmerking de staat van vrede en rust binnen 's Gouvernements gebied, en bijgevolg van onderwerping aan zijn gezag en bevelen.

"In dat opzicht blijft er uiterlijk weinig te wenschen over; zoowel

in de oude bezittingen, langs de stranden van Indrapoera tot Baros, als in de binnenlanden, welke kort na het herstel van Nederland's bestuur onder zijn gezag geraakten en in die, welke tengevolge van den val van Bondjol en Daloe-daloe onder gehoorzaamheid zijn gebracht, wordt door bevolking en hoofden 's Gouvernements oppermacht in het algemeen zonder schijn van tegenstand erkend en geëerbiedigd, en hebben de rampen van den oorlog plaats gemaakt voor de zegeningen des vredes.

„Als vanzelf doet zich hier de vraag op, of deze zoo gunstige staat te beschouwen is als gegrond op de goede gezindheid van de bevolking, dan wel als het gevolg van het overwicht, natuurlijk verkregen door de overwinning na eenen moeielijken en hardnekkigen krijg. Belangrijk is de beantwoording dezer vraag, omdat daarvan kan afhangen in hoever op de instandhouding en voortduring van de goede orde en rust, zonder aanwending van blijvende dwangmiddelen, staat is te maken; maar even moeielijk is zij, aangezien de gezindheid van den inlander niet anders kan beoordeeld worden dan naar uitwendige teekenen en betuigingen, welke maar al te dikwerf bevonden worden bedriegelijk te zijn.

„Neemt men in de schoone afdeelingen der Padangsche Bovenlanden Tanah Datar, Agam en L Kota's, eene nijvere en landbouwende bevolking van nagenoeg 400.000 zielen bevattende, in aanmerking de gehoorzaamheid waarmede de bevelen der civiele en militaire autoriteiten worden opgevolgd; de geringe moeite, waarmede groote wegen op aanzienlijke afstanden, somtijds door moeielijke bergstreken, worden aangelegd; de bereidwilligheid, om bouwstoffen tegen geringe prijzen te leveren voor huisvesting van troepen en ambtenaren; het opkomen eindelijk van koelies zonder tegenstand, — dan zou men zeggen dat geene bevolking beter gezind dan deze kan worden gevonden, noch hoofden die zich meer naar 's Gouvernements inzichten weten te regelen.

„Van den anderen kant is het daartegen zeker, dat diezelfde bevolking gedurende het beleg en vóór de vermeestering van Bondjol, ver van diezelfde onderdanigheid aan den dag te leggen, een zeer hoogen toon voerde, en niet dan door tegenstelling van onderlinge belangen en door de kundige leiding van ambtenaren die haar vertrouwen hadden weten te winnen, de diensten heeft verricht welke van haar moesten worden gevorderd. Men mag ook niet verzwijgen dat nog, van tijd tot tijd, door bewegingen van kwalijkgezinden aanleiding wordt gegeven tot ongerustheid, gelijk nog onlangs het

geval is geweest van den kant van Halaban, waar de verdachte handelingen van priesters de aandacht van het bestuur op dat punt hebben moeten vestigen.

„Uit de in het algemeen, schijnbaar althans, veranderde stemming der bevolking mag m. i. dus gerust afgeleid worden dat de invloed van overwinning en overmacht, waarvan trouwens de Padangsche Bovenlanden de kracht reeds vroeger ondervonden hadden, gevoegd bij de volharding van onze pogingen, die de opmerkzaamheid van den schranderen inlander niet ontgaat, meer nog dan goede gezindheid en welwillendheid medewerken tot eenen staat van onderwerping, over welken men zich thans verheugt.

„Ofschoon door deze wijze van beschouwing veel van de gunstige voorstelling van den tegenwoordigen staat van zaken wordt afgedongen, neemt zij echter niet weg, dat men zich met het vooruitzicht mag vleien van dien te behouden, wanneer door de vestiging van een geregeld bestuur betere waarborgen zullen gevonden zijn tegen alle stoornis of tegenstand door eene vermeerderde waakzaamheid over de civiele en militaire gezagvoerders, die ze door verkeerde of onbedachtzame handelingen kunnen te weeg brengen.

„Opzettelijk is tot hiertoe alleen gesproken van de Padangsche Bovenlanden, omdat aan deze het meest gelegen ligt uithoofde van den overwegenden invloed welken zij door talrijkheid, nijverheid, schranderheid en dapperheid van de bevolking, door rijkdom van gronden en middelen van bestaan, en door moreele werking van oude, wellicht fabelachtige overleveringen over een groot gedeelte van Sumatra uitoefenen. Over deze landen kan ik het best met eenige kennis van zaken handelen, zijnde de andere door mij nog niet bezocht.

„Op berichten afgaande, zou de geest der bevolking in de benedenlanden, van den kant van Priaman en Tikoe, niet zoo gunstig zijn gesteld, en op die van de XIII Kota's nog geen staat te maken zijn. Van de Maleische districten, ten Noorden van Agam liggende, het gebied van het beruchte Bondjol en omstreken uitmakende, valt weinig te zeggen. Door den oorlog ontvolkt en tot armoede vervallen, zijn zij voor het oogenblik van weinig belang, maar er kan geen reden bestaan waarom men er meer met ons bestuur zou zijn ingenomen.

„Van de Noordelijke districten, in de tegenwoordige residentie Ajer Bangis, en de daartoe behoorende Battalanden worden schilderingen opgehangen, die mij reeds gebleken zijn overdreven te zijn. Gedurende den oorlog, die ten doel had die landen van het juk

der Padri's te bevrijden, volgden hoofden en bevolking om strijd de leiding der militaire commandanten die hen aanvoerden. Met ijver hebben zij ook tot het verdrijven van Toewankoe Tamboesei medegewerkt; maar het is nu hoog tijd dat men hun rust verschaft. De gedurige oproepingen van hulptroepen, de veelvuldige koeliediensten welke het aanwezen der militaire macht vordert en de verkeerde handelingen van gezagvoerders veroorzaken reeds misnoegen en zelfs tegenstand. Aan den resident De Perez is voorloopig door mij opgedragen, ten aanzien van al deze punten nauwkeurig onderzoek te doen, na afloop waarvan het niet moeilijk zal wezen voorzieningen te treffen; tot dat einde zal ik mij zelven naar die streken begeven.

„In het algemeen zijn de vooruitzichten niet ongunstig; maar om deze te verwezenlijken en om geene droevige teleurstellingen te ondervinden, is het eene volstrekte noodzakelijkheid, met meer gestrengheid de hand te houden aan de beginselen van bestuur, door den Commissaris-Generaal Van den Bosch voorgeschreven; om zich mitsdien te onthouden van alle verkeerde bemoeienissen met de inwendige huishouding; om het militair bewind in zijne bestraffingen te doen ophouden en vervangen door een gematigd maar tevens krachtig bestuur, zooveel noodig ondersteund, maar nimmer geleid door de gewapende macht. Wanneer deze beginselen stiptelijk worden achtervolgd, kan men bijna staat maken op de tevredenheid der inlandsche hoofden en bevolkingen; maar ook alleen dan en niet eerder zal de mogelijkheid bestaan om hun arbeid aan te wenden tot ontwikkeling van het productief vermogen van Sumatra, en zal men door middel van een eenvoudig en onkostbaar bestuur de vruchten kunnen plukken der groote opofferingen, welke voor het bezit van deze landen zijn gedaan.”

Na deze beschouwingen omtrent den „inwendigen staat” volgen die over „uitbreiding van gebied”:

„Zonder veel meer buitengewone inspanning van krachten dan die welke de tegenstand van Bondjol heeft gevorderd, mag het er voor gehouden worden dat op weinig na de uitbreiding van gebied is verkregen, welke in 1833 door den Commissaris-Generaal Van den Bosch als middel werd voorgeschreven om Sumatra aan de Nederlandsche belangen dienstbaar te maken. Sommige landschappen blijven er wel over, binnen welke geen onmiddellijk gezag wordt gevoerd, maar zooveel is reeds gewonnen, dat de voortbrengselen van eenige

dezer streken de uitwegen zullen moeten volgen door welke zij onzen handel toevloeien; terwijl die van andere door den loop der omstandigheden en het verkregen overwicht als vanzelf min of meer spoedig daarheen zullen worden geleid.

„In het eerste geval bevinden zich de districten, gelegen ten Zuiden van de Padangsche bovenlanden, onder de rijkste van welke schijnen te behooren Soengei pagoe, Balei Boekit en Korintji. Aan den westkant grenzende aan onze strandbezittingen in de Sapoeloe Boewah Bandar, Ajer Hadji, Indrapoera en Moko-Moko, en aan de oostkust de afwatering moetende volgen der Indragiri-, Djambi- en Palembang-rivieren, zijn zij als verplicht het goud, hun voornaamste en bijna eenig handelsartikel, in ruil van zout, grove lijnwaden, ijzer enz. naar de marktplaatsen van 's Gouvernements onderhoorigheden te voeren.

„Tot nu toe schijnen die districten wel is waar weinig voedsel aan den handel te verschaffen, maar gedeeltelijk kan dit toe te schrijven zijn aan de verwaarloozing van alle naar dien kant strekkende betrekkingen. Sedert het jaar 1830 zijn de landschappen langs het strand, uitgemaakt hebbende de Zuidelijke Afdeeling van Padang, geheel uit het oog verloren, zoodat weinig meer bekend is van den smallen handel die aldaar in vroegere tijden vrij levendig werd gedreven. Niet-alleen op zichzelven, maar ook uithoofde van hunne nabuurschap met de bovengenoemde binnenlandsche districten kunnen zij belangrijk zijn, zoodat ik het nuttig geoordeeld heb een onderzoek omtrent de aangelegenheden van die landen aan een geschikt ambtenaar op te dragen.

„Onder de landen, welke door omstandigheden geleid werden tot de erkenning en opvolging van 's Gouvernements gezag, behooren die der Batta's, oostelijk van Tapanoeli, Baros en Singkel gelegen. Reeds op de twee eerstgenoemde plaatsen gevestigd, worden wij van de laatstgemelde geweerd door de Atjehers, die zich daar nog door geweld staande houden, maar niet lang meer tegen onze macht en de grootere neiging der inlandsche bevolking voor ons dan voor hun bestuur bestand zullen zijn. In onze bezetting van Baros zien zij de voorbode van hunnen naderenden val, en hunne onlangs mislukte aanslag op dezen post mag beschouwd worden als eene laatste poging om hun wankelend gezag den verloren grond te doen herwinnen. Ook hier is het dus te verwachten dat de binnenlanden nieuwe bronnen zullen opleveren van handelsondernemingen, welke zich daar als vanzelf zullen uitstrekken tot de meer noordelijke havens, waar

de opkoop van peper voordeelen aanbiedt welke thans bijna geheel door vreemden worden genoten.

— — — "Ofschoon in het algemeen van gevoelen dat, na het nuttig gebruik hetwelk van onze wapenen in de laatste jaren gemaakt is, de indruk van hunne vermogende kracht reeds zooveel heeft uitgewerkt dat hunne onmiddellijke aanwending vooralsnog ten minste is onnoodig geworden en voor het oogenblik zelfs in de gevolgen schadelijk zou zijn, moet ik als uitzondering daarop voorstellen de bij mij bestaande overtuiging, dat 's Gouvernements belang nog zal vorderen de vermeestering van Singkel door middel van de militaire macht.

— — "Schoon Sumatra's Westkust voor het oogenblik uit een financieel oogpunt nog tot de lastposten behoort, bestaat er, naar mijne overtuiging, alle grond om zich te vleien dat zulks niet lang het geval zal zijn en dat, door de invoering van goede orde, het vermijden van alle nuttelooze oorlogen en de aanmoediging van cultuur en handel, spoediger dan velen het verwachten, het doel zal worden bereikt, door den Minister van Koloniën aangewezen, om de lasten van dit eiland uit zijn inkomsten te bestrijden."

ZEVENDE HOOFDSTUK

De houding van Singkel. — Onze post te Baros bedreigd. — Voorstellen en beslissing tot verovering van Singkel. — De dood van Roepa. — De vijand uit den omtrek van Baros verdreven. — Tapoes bezet. — Singkel valt in onze handen. — Overeenkomst met Troemon. — Zending van Junghuhn naar de Battalanden. — Voorloopige regeling van het bestuur. — Regelingen, getroffen met de hoofden van Simpang Kiri en Simpang Kanan.

Voorstellen van Merkus omtrent de organisatie van het civiel bestuur; beslissing der regeering. — De meening van Merkus omtrent de besoldiging van inlandsche hoofden. — Militaire organisatie voor de Westkust van Sumatra.

Toen Z. M. fregat *De Zaan* zich, in April 1838, voor Baros bevond, bracht het ook een bezoek aan Tapoes en Singkel (20 en 23 April), ten einde de hoofden aldaar aan hunne aloude verplichtingen jegens het Nederlandsch gezag te herinneren en hen te bewegen, Baros verder met rust te laten.

Uit de *Papers, relative to proceedings of Netherland Authorities in the Island of Sumatra*, den 28n Mei 1840 door de Britsche regeering aan het Lagerhuis overgelegd, blijkt dat de radja van Singkel onmiddellijk na dat bezoek zich, om hulp tegen ons, wendde tot den heer Bonham, gouverneur van Penang, Singapore en Malakka.

Den 1n Mei 1838 schreef hij dezen een brief, waarvan, na de gewone inleiding, de vertaling luidt als volgt:

„Van den tijd mijns vaders af, toen de heer Prince resident van Natal was, tot aan den huidigen dag toe, hebben steeds vriendschap en welwillendheid bestaan tusschen mij en het Britsche Gouvernement; zij zullen onveranderd blijven voortduren, te meer daar ik een arm mensch ben van weinig macht.

„Nu verzoek ik den Gouverneur te mogen mededeelen dat de Hollanders, zonder eenige reden of aanleiding, zich in mijn land uitbreiden en voorts plannen maken om het aan te vallen. Ik verzoek den Gouverneur, medelijden met mij te hebben en mij te helpen op de wijze die voor zulk eene gelegenheid het meest geschikt is. Ik vertrouw veel op 's Gouverneurs hulp, daar hij machtig is en groot."

Deze brief, met de noodige beschouwingen naar Engeland gezonden, gaf aanleiding dat inlichtingen van de Nederlandsche regeering werden gevraagd.

Deze werden gegeven bij brief van 18 Augustus 1839, waarbij de Minister van Buitenlandsche Zaken mededeelde dat Singkel, evenals Baros, sedert 1666 tot het grondgebied van de O. I. Compagnie behoorde, en dat onze uitbreiding op de Westkust van Sumatra een gevolg was van den Padri-oorlog, die reeds meer dan 30 jaren duurde en niet gestaakt werd toen de Engelschen tijdelijk Padang en onderhoorigheden bezet hadden.

Maar verder werd opgemerkt dat de Britsche autoriteiten niet doordrongen waren van den geest van het tractaat van 1824: klachten van inlandsche hoofden aan te nemen, hunne juiste of onjuiste vermoedens te deelen, andere betrekkingen met hen aan te knoopen dan die van den handel, — dat waren handelingen waardoor aanrakingen ontstonden, die men juist had willen vermijden. Evenmin als wij er aan zouden denken, langs welken weg ook, in de zaken van het schiereiland Sumatra tusschenbeide te komen, — evenmin behoorden de Britsche autoriteiten zich met Sumatra te bemoeien.

De zaak bleef daarbij. Lord Palmerston verklaarde in de Parlementszittingen van 27 Maart en 28 Mei 1840, dat de uitbreiding der Nederlanders op Sumatra geene gronden van eenige reclame opleverde.

Het ligt voor de hand, dat de radja, die reeds in 1838 hulp tegen ons zocht, ons nog veel vijandiger gezind werd toen, een jaar later, Baros door de onzen werd bezet. Weldra vernam men dat de Atjehers te Tapoes en Singkel het herstel van ons gezag te Baros met wangunst en wantrouwen aanzagen. Merkus berichtte dienaangaande (brief aan den Minister van Koloniën van 4 Juni 1840 n°. 295/36):

... „Geen wonder ook, want zij konden niets anders verwachten dan dat, Baros eenmaal genoegzaam versterkt zijnde, het Gouvernement ook zijne rechten zou doen gelden op de meer noordelijke kusten, en dat zij bijgevolg den invloed zouden verliezen dien zij, tijdens eene langdurige verwijdering van het Europeesche gezag, met geweld over de inlandsche bevolking hadden verkregen.

„Al spoedig gaf de civiele gezaghebber van Baros bericht, dat door de Atjehers van Singkel en Tapoes werkelijk ontwerpen van

overrompeling of verontrusting van den nieuwen post werden gesmeed. Zoo tot behoud en betere vestiging van het gezag te Baros, als uithoofde van het belang om in het algemeen ter bescherming van handelsondernemingen de Atjehers in bedwang te houden, en eindelijk nog ter bevordering van 's Gouvernements inzichten tot uitbreiding der grenzen van zijn gebied naar dien kant, besloot de Gouverneur, zooveel mogelijk Tapoes en Singkel van den zeekant in te sluiten, zich niet zonder reden vleiende, dat daardoor niet-alleen alle verontrusting van Baros zoude worden voorkomen, maar dat ook spoedig de onderwerping der geheele kust tot Singkel volgen zou.

„Aan deze verwachtingen heeft echter de uitkomst niet beantwoord. Hetzij de zeemacht, tot blokkade van Singkel gebezigd, te zwak is geweest om den toevoer en handel langs de kust te belemmeren, of dat andere oorzaken er toe hebben geleid om den maatregel zijn doel te doen missen [1] — zeker schijnt het dat de blokkade niet zooveel afbreuk heeft gedaan om als een vermogend genoeg middel tot bereiking van het voorgestelde oogmerk te dienen.

„Onderhandelingen werden wel is waar met den radja van Singkel aangeknoopt; maar van zijnen kant waren zij zoo blijkbaar ontwijkend en enkel gevoerd met inzicht om tijd te winnen, dat het niet moeielijk was te bemerken dat, zonder drang van bijkomende omstandigheden of aanwending van dwang, zij nimmer tot het gewenschte einde loopen zouden.

„Hiermede verliepen eenige maanden van het voorleden jaar; en zoo wel hadden de Atjehers hun spel weten te bedekken, dat een verraderlijke aanslag door hen werd ten uitvoer gebracht, voordat de civiele en militaire gezaghebbers te Baros er de minste kennis van hadden gekregen. In den nacht tusschen 9 en 10 October werd het fort door eene aanzienlijke macht aangetast. Beter nog zou hare nadering ongemerkt zijn gebleven, zoo de vijand niet eenige oogenblikken had verloren met de bestorming van het even buiten het fort gelegen huis van den civielen gezaghebber, die het ter nauwernood ontkwam. Dit oponthoud gaf de bezetting tijd om ter verdediding gereed te staan en de aanvallers met een zoo wel geregeld vuur te begroeten, dat zij met het aanbreken van den dag moesten aftrekken, meer dan 60 gesneuvelden achterlatende, en zonder eenig

[1] Michiels spreekt in zijn brief aan Merkus van 20 Januari 1840 n°. 57 van „de weinige activiteit bij de blokkade van Singkel en andere verkeerde handelingen van de zeemacht" waardoor de te Singkel en Tapoes aanwezige Atjehers zijn „begunstigd geworden in de uitvoering hunner vijandelijke voornemens."

verlies te hebben veroorzaakt dan dat van evengemeld huis en van een politiedienaar, die daar door een onzer eigen kogels werd getroffen. Den volgenden dag werd de vijand door een detachement vervolgd; en hem werd in het algemeen zooveel nadeel toegebracht, dat men zich mocht vleien, hem de lust benomen te hebben om zich meer aan zulke aanslagen te wagen.”

Van een en ander had Merkus, bij missives van 12 en 24 November 1839 n°s. 111 en 133/36 kennis gegeven aan den Gouverneur-Generaal. Hij betoogde daarbij de noodzakelijkheid om, ter bevestiging van ons gezag aan de noordelijke kusten van Sumatra, Singkel te veroveren; doch was, naar aanleiding van eene met Michiels gevoerde correspondentie over de toereikendheid der voor eene expeditie benoodigde strijdkrachten, tot het besluit gekomen dat die verovering nog zou moeten worden uitgesteld totdat, voor het vervoer van troepen naar de noordelijke kust, eene vermeerdering van maritieme middelen boven het voor Sumatra bestemde getal zoude hebben plaats gehad. Bij Gouvernements-besluit van 12 Januari 1840 n°. 10 werden dientengevolge Zr. Ms. schoeners *Sylph* en *Argo* voor Sumatra's Westkust bestemd.

Nader betoogde Merkus bij missive van 7 Februari 1840 n°. 177/136, toen hij tijdelijk te Batavia vertoefde [1], de dringende noodzakelijkheid om onverwijld tot het nemen van krachtdadige maatregelen tegen Singkel over te gaan. De Atjehers, voor eenen aanval beducht, hadden deze plaats met blokhuizen en batterijen versterkt; zelfs hadden zij, in het gezicht onzer versterking te Baros, bentings opgeworpen die met geschut bewapend en met 5 à 600 man bezet waren.

Een ernstige tegenstand was alzoo te wachten, en Merkus had de zaak, na zelf de Noordkust tot Baros bezocht en den commandant van Zr. Ms. korvet *Triton* geraadpleegd te hebben, nader bij Michiels ter sprake gebracht.

Deze meldde (dd. 20 Januari 1840 n°. 57) dat, wat de landmacht betrof, de noodige troepen uit de aanwezige sterkte konden geleverd worden en voor den aanval gereed waren, maar dat de beschikbare zeemacht, gelijk reeds vroeger betoogd was, onvoldoende moest worden geacht; behalve de *Sylph* en de *Argo* was nog een fregat of korvet met zwaar geschut dringend noodzakelijk, en een stoomschip hoogst nuttig.

---

[1] Hij kwam in het begin der maand Mei 1840 te Padang terug.

Merkus was van oordeel, dat alles moest worden gedaan om den goeden afloop der expeditie te verzekeren: zoowel ter bevestiging van het bij den inlander, sedert den val van Bondjol en van Daloe-daloe, bestaande hooge denkbeeld van de kracht onzer wapenen, welk denkbeeld de voorzichtigheid vorderde zooveel maar eenigszins mogelijk te doen voortduren, als ter herstelling van den handel met de meer noordwaarts gelegen peperhavens; eerst na verovering van Singkel kon bovendien worden gedacht aan de invoering van in- en uitgaande rechten enz. ten einde, althans gedeeltelijk, de opofferingen te doen vergoeden welke onze vestiging te Baros noodig had gemaakt.

Nadat de commandant der landmacht (omtrent het vereischte geschut) en die der zeemacht (omtrent de vermeerdering der zeemacht) den 14n en 19n Februari advies hadden uitgebracht en Merkus nader (dd. 25 Februari 1840 no. 185/36) had medegedeeld dat de expeditie het best zou kunnen geschieden bij den aanvang van den a. s. Oostmoeson, omdat de van Batavia te zenden schepen dan binnen weinige dagen te Padang zouden zijn, bepaalde de Regeering bij besluit van 2 Maart 1840 no. 2, dat „zoo spoedig mogelijk eene expeditie met land- en zeemacht zou worden ondernomen, ten einde de vijandige Atjehers van Singkel en, als een gevolg daarvan, van Tapoes te verjagen en om te Singkel, in overeenstemming met de hoofden des lands, eene militaire bezetting te leggen."

In het begin der maand April zouden daartoe, behalve de *Argo* en de *Sylph*, nog gezonden worden Z. M. fregatten *Bellona* en *De Rupel* (deze ter vervanging van de korvet *Triton*), benevens Z. M. stoomschip *Phoenix*.

Het voor de expeditie van Batavia te zenden geschut bestond uit 3 ijzeren 18-ponders met affuit en munitie (2000 schoten), benevens een 12-ponder op cirkelaffuit voor de bewapening van den te Singkel aan te leggen post.

De toestand te Baros was intusschen geenszins ten onzen gunste veranderd; de plaats werd steeds door de Atjehers bedreigd, en Michiels had langzamerhand — ook met het oog op de aanstaande expeditie tegen Singkel — de troepensterkte tot cc. 500 man opgevoerd, onder bevel van den luitenant-kolonel J. J. Roeps. Den 1n Februari en den 23n Maart 1840 waren gevechten noodig om de Atjehers uit de nabijheid te verdrijven (Lange, II, bl. 371—372); bij de laatstgenoemde gelegenheid sneuvelde de dappere Roeps, die zich, vooral in den Java-oorlog, een schitterenden naam had weten te verwerven.

Een eenvoudig gedenkteeken, te Baros opgericht, houdt nog heden ten dage de herinnering aan dezen hoofdofficier levendig.

De dood van Roeps was aanleiding, dat Michiels de komst der bovenvermelde vaartuigen niet afwachtte om zich in persoon — met cc. 300 militairen — naar Baros te begeven, waar hij den 9n April aankwam. Zijne bedoeling was nu, in de eerste plaats den vijand uit de nabijheid onzer vestiging te verdrijven; dit was noodig „voor den zedelijken invloed, zoowel bij vrienden als bij vijanden", en ook om over een goed deel der te Baros aanwezige troepen voor de expeditie tegen Singkel te kunnen beschikken.

Onze post te Baros lag aan den linkeroever der Soengei Batoe Garigi; 's vijands versterkingen op cc. 800 Meters van daar, aan zee. In den ochtend van 11 April was aan den rechteroever, op 700 M. afstand van de vijandelijke stelling, eene batterij opgeworpen, gewapend met een 12-ponder en een houwitser, waaruit al spoedig het geschutvuur geopend werd.

Twee colonnes, elk 200 man sterk, rukten daarop vooruit: de eene langs het strand, de tweede door de wildernis welke door duinen van het strand gescheiden was. Op 300 M. afstand der vijandelijke sterkten kwamen beide colonnes weder samen op eene plaats aan het strand, die eene goede gelegenheid aanbood voor de opstelling van het geschut. Dit nam nu weldra hier eene nieuwe stelling in. Nabij de eerste batterij (aan den rechteroever der Batoe Garigi) bleef de reserve (200 man onder kapitein Bernhardt) standhouden.

Nadat ons geschutvuur dat des vijands tot zwijgen had gebracht, rukten de beide colonnes ten aanval op: de eerste naar het front van 's vijands positie, de tweede naar de flank. Daar het strand eene inwaartsche bocht maakte, kon ons geschut blijven doorvuren totdat de eerste colonne, die niet door den vijand was opgemerkt, bij de aan het strand gelegen benting was aangekomen. Deze werd nu bestormd en zonder veel moeite genomen.

Die colonne wendde zich nu naar de tweede, meer landwaarts in, gelegen benting, welke niet door ons vuur geleden had en geheel gesloten was. Daar de omtrekkende colonne te juister tijd aankwam, kon de aanval op die benting van verschillende zijden tegelijk geschieden en was de vijand geheel ingesloten; de aftocht was hem onmogelijk, — van daar zijn hardnekkige tegenstand. Eene bestorming werd beproefd, doch werd afgeslagen en de troepen begonnen te wankelen. Michiels deed nu de reserve onder kapitein Bernhardt oprukken, en daarna de bestorming op nieuw ondernemen.

Deze werd thans met goed gevolg bekroond, doch "het was niet dan over de lijken der bezetting dat de stelling veroverd werd": men vond 78 dooden en nam 3 gewonden (Pedireezen) gevangen. [1] "Geen een is het ontsnapt", — aldus schreef de commandant der expeditionnaire zeemacht in zijn rapport.

Overhaast verliet de vijand nu ook zijne verdere stellingen, tot Tapoes toe. In de zeer sterke positie te Kapala Oedjong liet hij eene aanzienlijke hoeveelheid vivres en munitie, benevens zijn geschut (een bruikbaar lang kanon van 6 ℔ en een van 1½ ℔) achter; die positie werd den 13n April door de onzen bezet.

Twee dagen later rukten de troepen op tegen Tapoes, dat mede in overhaasting door den vijand verlaten bleek; men vond daar 9 stukken ijzeren geschut, "als gewoonlijk door hun slechten staat voor ons van weinig waarde." De "zeer aanzienlijke" kampong bestond uit een aantal goede planken huizen en bood alzoo een goed verblijf voor de troepen aan. Ook omdat Tapoes gezonder was dan Baros, en de rivier en de reede gemakkelijker het in- en ontschepen toelieten, besloot Michiels derhalve, hier de geheele macht voor de expeditie tegen Singkel samen te trekken en te Baros slechts eene bezetting voor de plaatselijke verdediging achter te laten.

Het duurde nog tot den 25n Mei, voordat tot den aanval op Singkel werd overgegaan en die plaats zonder veel tegenstand in onze handen viel (Lange, II, bl. 376—382). De Atjehers, geheel ontmoedigd, staken hunne kampong in brand en vluchtten naar Troemon. Met den radja van dit landschap, den 6n Juni door Michiels naar Singkel opgeroepen, sloot deze den 26n dier maand een tractaat, bestemd om Troemon, als zelfstandige staat, onder onzen invloed, tot voormuur van onze bezittingen tegen Atjeh te doen' dienen. [2]

Aldus was nu, langs de Westkust van Sumatra, ons gezag tot aan de grenzen van Atjeh uitgebreid, en op goede gronden liet het zich voorzien dat de binnen 's lands gelegen landschappen zich van lieverlede bij dat gezag zouden aansluiten.

Aangezien "de gesteldheid en ligging der onderworpen en nog te

---

[1] Het bovenstaande is geput uit het door Michiels dd. 13 April 1840 La. C. ingediend rapport. Voor verdere — ook in dat rapport voorkomende — détails zie men Lange, II, bl. 372—375.

[2] Zie ons opstel "Onze aanrakingen met Troemon", in *De Indische Gids*, 1888 II, bl. 1191.

onderwerpen Battalanden in de meeste opzichten nog geheel onbekend waren", en de kennis daarvan toch noodig was "ten einde tot eene behoorlijke en doelmatige regeling van het bestuur in die landen te kunnen geraken", machtigde de Gouvernements-commissaris Merkus den Gouverneur van Sumatra's Westkust bij besluit van 27 Augustus 1840 n°. 376/590, den officier van gezondheid 2e kl. F. W. Junghuhn in commissie te stellen tot een topographisch onderzoek in de Battalanden en tot het inwinnen van verschillende berichten omtrent de aangelegenheden dier landen, volgens eene door Michiels vast te stellen instructie. Voor deze zending ontving Junghuhn een onbepaald verlof, met stilstand van alle inkomsten als officier van gezondheid, doch met een daggeld van *f* 15.— daags en vrije transportkosten.

Aan deze commissie, die in 1840 en 1841 werd ten uitvoergelegd, danken wij het bekende werk *Die Battaländer auf Sumatra*, dat in 1847 het licht zag.

Voor eene voorloopige regeling kon intusschen niet op den uitslag van Junghuhn's onderzoekingen worden gewacht, en bij besluit van Merkus van 31 Augustus 1840 n°. 288/599 (goedgekeurd bij Gouvernements-besluit van 11 Maart 1841 n°. 10) werd ten aanzien van het bestuur der Battalanden — 's Gouvernements bezittingen ten Noorden en Noordoosten der residentie Ajer Bangis — in substantie het volgende bepaald.

Aan het hoofd van dat bestuur werd gesteld een "hoofdgecommitteerde voor de Battalanden"; deze betrekking, tijdelijk vervuld door den aan Merkus toegevoegden ambtenaar De Perez, werd nu opgedragen aan den heer A. L. Weddik, die De Perez als resident van Ajer Bangis vervangen had.

De Battalanden werden verdeeld in 2 afdeelingen, waarvan Tapanoeli en Pertibi de hoofdplaatsen waren. Tot de afdeeling Tapanoeli behoorden de kustlanden tot Singkel, met de daaraan grenzende onderworpen of nog te onderwerpen districten, benenens Nias; te Tapanoeli zou een assistent-resident, te Singkel een contrôleur 1e kl., te Baros een contrôleur 2e kl., op Nias een civiel gezaghebber gevestigd zijn. De afdeeling Pertibi, onder een "gecommitteerde" — de heer T. J. Willer —, bestond uit de districten Padang lawas, Tamboesei, Panei, Bila en al wat, daaraan grenzende, verder aan ons gezag was of zou worden onderworpen. Voor Panei en Bila werd een contrôleur 2e kl. aangewezen.

De heer Weddik was inmiddels reeds naar Singkel gezonden, om

daar de zaken ook met de binnen's lands gelegen landschappen — Simpang kiri en Simpang kanan, die zich na de verovering van Singkel aan ons onderworpen hadden (Lange, II, bl. 382) — te regelen. Hij kwam daar den 28^{n} Augustus 1840 aan en schreef, dd. 12 September 1840 n°. 1340/29, een verslag van zijne verrichtingen.

Het komt ons niet ondienstig voor, hier een kort overzicht van dat verslag te geven.

De hoofden der „Oeloe" waren opgeroepen en kwamen successief aan, zoodat 5 September de rapat voltallig was en de eerste vergadering kon worden gehouden.

Uit Simpang kanan kwamen:

Radja's:
- Radja Indra moelia
- » Setia Baki
- Panghoeloe Selaton
- " Limoes (vertegenwoordigd door zijn neef Mohammed)

Panghoeloes:
- Radja Boengon moelia (vertegenwoordigd door Radja Boedjang)
- » Setia Pangsor
- Panghoeloe Sim-Sem
- » Ketjil, (vertegenwoordigd door Si-Ketjiq)

Uit Simpang kiri:

Radja's:
- Radja Lela Setia
- " Sitanor (vertegenwoordigd door Radja Lela)
- Panghoeloe Maha (vertegenwoordigd door Panghoeloe Moeda)
- Radja Maha Soerat

Panghoeloes:
- Radja Moela Setia
- Panghoeloe Moeda loengkit, (vertegenwoordigd door Toekoe Imam)
- " Atjeh.
- Radja Boekit, (vertegenwoordigd door Toekoe Oeloe Kampong)

Verder waren er nog eenige mindere hoofden.

Allen namen de voorwaarden aan waarop de onderwerping aan het gezag van het Gouvernement was verlangd.

„Uithoofde van den grooten afstand van Singkel waarop eenige der hoofden resideeren", werd bepaald dat „de algemeene vergaderingen niet meer dan tweemaal 's jaars zullen gehouden worden, en wel te Singkel". De hoofden zouden daartoe, zonder kosten voor den lande, eene balei of vergaderzaal bouwen, op aanwijzing van den te Singkel bescheiden contrôleur.

Zij verklaarden „weinig met de tijdrekening bekend te zijn" en verzochten dus voor die vergaderingen steeds tijdig een oproepingsbrief te mogen ontvangen. — Deze werd toegezegd; zij beloofden dan steeds te zullen opkomen.

„In verband met de gegeven aanwijzingen en ten einde allen achterdocht te vermijden" vergde de resident geen formeelen eed en bepaalde hij zich tot eene duidelijke verklaring der verhouding met

het Gouvernement „welke in hoofdelijken omvraag gebracht en algemeen aangenomen werd”.

Daarna werd gehandeld over de middelen welke konden worden aangewend om den handel te bevorderen; het wederzijdsche voordeel, daardoor te verkrijgen, werd „tevens als het doel der vestiging van het Gouvernement te Singkel voorgedragen”.

De resident was zeer tevreden over den uitslag dezer besprekingen.

Aan de hoofden werd verder voorgesteld om een bij hen bekend persoon als hoofd der vreemdelingen te Singkel aan te stellen; als zoodanig werd voorgedragen Radja Solejman, broeder van den gewezen radja van Singkel, om ook als tusschenpersoon in handelszaken te fungeeren. „Met het levendigst genoegen” werd deze voordracht door alle aanwezigen aangenomen. (Goedgekeurd bij Gouv. Besluit van 13 Februari 1841 n°. 18, met toekenning van eene bezoldiging van *f* 50.— 's maands).

Nadat de resident de „vrijwillige belofte” had verkregen dat zij in alles zouden medewerken om den handel op Singkel uit te breiden, gaf hij hun de toezegging om bij nadere kennismaking, en wanneer de handel meer gevestigd zou zijn, over te gaan tot het regelen der maandelijksche bezoldigingen welke het Gouvernement gewoon was aan inlandsche hoofden toe te kennen welke zijn gezag erkennen en het oprecht getrouw zijn. Daarbij werd hun duidelijk gemaakt, dat het ontvangen van zoodanige bezoldiging geene andere verplichting oplegt dan eene oprechte medewerking in al wat tot het welzijn van de landstreek kan bijdragen, en zij verklaarden zich dan ook genegen zoodanige betaling te ontvangen wanneer de handel nader op een gewenschten voet zou zijn gebracht.

Bij de verdere besprekingen bleek dat in alle opzichten bij de hoofden der binnenlanden de wensch bestond om in vrede en rust zich aan de leiding van het Gouvernement toe te vertrouwen, en dat van hunne bedoelingen het beste resultaat in het belang van den lande te verwachten was.

Zij kregen daarop geschenken en rottingknoppen.

Bij den aanvang en bij de sluiting der vergaderingen werden steeds 7 saluutschoten gedaan.

Bij het afscheidsbezoek der hoofden werd ter gedachtenis aan beide hoofden der Soengeis een kort schriftuur uitgereikt, waartoe zij verzoek deden en dat door alle hoofden onderteekend werd.

In het algemeen, zeide de resident, had de gehouden vergadering den gunstigsten uitslag gehad.

Wij hebben, met de mededeeling van het vorenstaande, de chronologische volgorde eenigermate verwaarloosd en haasten ons thans, terug te keeren tot de handelingen van Merkus gedurende diens verblijf te Batavia.

Hij deed daar, dd. 13 Maart 1840 n°. 195/341, een voorstel betreffende de organisatie van het civiel bestuur ter Westkust van Sumatra, waarop, bij het Gouvernementsbesluit van 13 April d. a. v. n°. 1 werd beschikt.

Het zou tot noodelooze uitvoerigheid leiden indien, wij deze bescheiden in hun geheel mededeelden; een overzicht daarvan zal voldoende zijn.

Het betoog van Merkus kan als volgt worden geresumeerd.

De bij Besluit van 29 November 1837 n°. 8 op voordracht van generaal Cochius vastgestelde reorganisatie van het civiel bestuur was nog grootendeels onuitgevoerd gebleven. Tegen de uitvoering had zich van den beginne af aan verzet de nog voortdurende staat van oorlog tot onderwerping der XIII Kota's en van den Toewankoe van Tamboesei; het wezenlijk en bijna volslagen gebrek aan bekwame ambtenaren, en, ten derde, het spoedig gemis der residenten: Steinmetz was door ziekte, Vriesman tengevolge van ontstane oneenigheden naar Java teruggekeerd, en zij waren tijdelijk vervangen door ambtenaren zonder genoegzaam aanzien en kennis om den gebroken schakel tusschen de mindere gezagvoerders en den Gouverneur te herstellen. Dit gemis moest zich te meer doen gevoelen omdat, volgens de organisatie van 1837, de geringste gezagvoerende ambtenaren, zonder intermediaire macht ondergeschikt zijnde aan den resident, door de gebrekkige voorziening in diens betrekking in onmiddellijke aanraking moesten komen met den Gouverneur, waardoor, zoowel wegens de meer belangrijke bezigheden van dezen, als soms door den verren afstand waarop hij zich bevond, vertraging in den loop der zaken en gebrek aan toezicht over geringe en onervaren ambtenaren moest geboren worden.

De onvolledige invoering der organisatie was van zeer nadeeligen invloed geweest op het verkrijgen van eenheid en kracht in het civiel bestuur; dringend werd daarin voorziening vereischt, daar het behoud van rust en vrede en de ontwikkeling van voorspoed en welvaart op Sumatra voornamelijk afhing van eene behoorlijke regeling en werking van dat bestuur.

Merkus had dus getracht al dadelijk, onder nadere goedkeuring der Regeering, de noodige maatregelen te treffen. Zooveel mogelijk

behield hij daarbij de bepalingen, vervat in het besluit van 1837, maar hij had zich verplicht gezien, zich eenige belangrijke afwijkingen van de vroegere regeling te veroorloven.

In de eerste plaats was in het ooglöopend het gering verband tusschen het bestuur der Bovenlanden, welke in eene menigte landschappen zijn verdeeld; deze landschappen stonden in geen de minste onderlinge verhonding, en elk gezagvoerder moest zijne bevelen van Padang vragen of ontvangen. In de nieuwelings onderworpen landen was van deze inrichting vertraging nog het minste nadeel: aan geene aanzienlijke, over uitgebreid gebied gezagvoerende inlandsche hoofden onderworpen, bestond er onder de bevolking der binnenlanden geen eenheid van bestuur; elk landschap, elke kampong had eigen belangen en is zijne naburen vijandig. Werd deze geest in de hand gewerkt door eene gelijke verbrokkeling van het Europeesch gezag, zonder onmiddellijk en wakend toezicht van eenen hoogeren ambtenaar, dan moest dit natuurlijk leiden tot grootere verwijderingen en belette zulks de ineensmelting van belangen, waardoor de rust werd bevorderd en de mogelijkheid geopend tot voordeelige gemeenschappelijke ondernemingen.

Om dus aan het bestuur de klem te geven die daaraan ontbrak, was het noodzakelijk, het geheele gebied onzer bezittingen op Sumatra te onderscheiden in afdeelingen, over welke, naargelang van de belangrijkheid harer bevolkingen en de meerdere of mindere moeilijkheid van beheer, adsistent-residenten of contrôleurs der 1e klasse, en onder hunne bevelen al de tot die afdeelingen behoorende contrôleurs of posthouders moesten gesteld zijn.

Daar het Gouvernement geene bemoeienis in de inlandsche huishouding verlangde en deze zelfs verboden was, zou bij den eersten opslag het stellen van ambtenaren, die met de bevolking in nauwere aanraking moeten komen, in schijn eene tegenstrijdigheid opleveren; doch zulks was niet het geval wanneer men bedenkt, dat eene inrichting als de bedoelde op Sumatra nog onvermijdelijker was dan op Java, omdat daar niet gelijk hier door middel van aanzienlijke hoofden kon worden gewerkt.

Te vergeefs had men getracht daartoe te geraken. In Tanah Datar, de zetel der zoogenaamde Menangkabausche vorsten, was dit in den aanvang eenigszins gelukt, maar na de noodzakelijke verwijdering van den regent van Pagarroejoeng, die tot het vorstelijk geslacht behoorde, zou het moeielijk zijn, zulks opnieuw te beproeven; in Agam had de gestelde en later overleden regent noch

gezag, noch invloed weten te verkrijgen; in de L Kota's was de tegenwoordige regent minder in aanzien dan een gewoon laras- of districtshoofd, en zelfs in het land van Batipoe, waar het hoofd door 's Gouvernements ondersteuning met zijne bevolking buitengewone voordeelen genoot tot bezwaar der naburige districten, was het te voorzien dat met het overlijden van den reeds bejaarden regent, de aanstelling van eenen opvolger over het geheele landschap zwarigheden zal ontmoeten. Naar een meer geconcentreerd bestuur was het streven geweest der Padri's, en juist daarom was de Maleier, die er onder gedrukt was geweest, zoodanig bestuur ongenegen. Hij noemde het strijdig met de adat. Ten bewijze daarvan mocht o. a. strekken dat een der weinige Padrische hoofden, tengevolge der bevrediging in gezag gebleven, de Toewankoe nan Tinggi der VIII Kota's, zich niet dan met moeite bij de hem ondergeschikte bevolking kon staande houden.

Instede dus van, gelijk op Java, talrijke bevolkingen van uitgestrekte landschappen door middel van een enkelen inlandschen ambtenaar te leiden, werd op Sumatra de tusschenkomst van eene menigte vereischt, welke dan nog den steun van het Nederlandsch gezag behoefden om zich te doen gehoorzamen. Wat op Java door den regent werd verricht, moest op Sumatra door Europeanen worden uitgevoerd. Waren deze te gering in aanzien, zooals tot dusver het geval was geweest, dan was hun invloed ook minder beduidend. Om deze reden vooral moesten adsistent-residenten met meer macht bekleed en met meer vertrouwen vereerd worden dan de gezaghebbers.

Daarbij kwam, dat het dringend noodzakelijk was het civiel gezag, althans tijdelijk, te verheffen, daar het gedurende den staat van oorlog eenigszins in minachting was geraakt, zoowel door de ongeschiktheid van zeer vele ambtenaren, voor den dienst op Sumatra van Java gezonden, als door het gering aanzien dat zij bij den militairen stand genoten; een civiel gezaghebber werd veelal beschouwd als eene ondergeschikte autoriteit, om koelie's te verstrekken en in de behoeften der militairen te voorzien, en genoten daardoor bij de bevolking weinig ontzag.

Merkus had daarom vermeend, de landen van Sumatra's Westkust, voor zoover zij genoeg bekend zijn om "eene regeling te ondergaan", te moeten verdeelen in de afdeelingen Padang, Tanah Datar, Agam, L Kota's, XIII Kota's, Priaman, Ajer Bangis, Rau, Mandaïling en Angkola, waarbij later zou gevoegd worden die der zuidelijke districten van Padang. De meer noordelijke Battalanden komen nader ter sprake.

Een tweede afwijking van de organisatie van 1837 werd noodig geoordeeld ten aanzien van de grensscheiding der residentiën. Volgens die grensscheiding strekte zich de tegenwoordige residentie Padang uit tot de vallei van Koempoelan en Bondjol, terwijl die van Ajer Bangis al de onderworpen landen ten noorden van de Massang omvatte.

Deze verdeeling nu steunde meer op de natuurlijke grenzen dan op den aard der bevolking. Wilde men deze laatste alléén in acht nemen en dus de geheele Maleische bevolking bijeenhouden, zoodat de residentie Padang, behalve Bondjol, ook de Ophirdistricten en Rau zou omvatten, dan zou het gebied te uitgestrekt zijn geworden om het geheel te overzien; en vermits ook die landschappen reeds een overgang aanduiden van de Maleische tot de Batta-stammen, konden zij gevoegelijk onder de residentie Ajer Bangis blijven. Bondjol, tot de toppen van het gebergte welke de vallei van Bondjol van die van Loeboe Sikaping scheidt, behoorde in alle opzichten tot de Padangsche landen; de bevolking is er zuiver Maleisch, en bedoeld gebergte maakt de eigenlijke waterscheiding uit.

Tot de Padangsche landen, en wel tot Agam behoorende, zou Bondjol onder beter toezicht staan dan de resident van Ajer Bangis met mogelijkheid kon uitoefenen, en de meer aanzienlijke militaire macht, voor de bezetting der naburige Padangsche Bovenlanden bestemd, zou ingeval van nood werkzaam kunnen zijn zouder daartoe door een zoover verwijderden ambtenaar (den resident van Ajer Bangis) te zijn geroepen.

Eene derde, meer belangrijke afwijking van de organisatie van 1837 was de door Merkus noodzakelijk geachte afscheiding van het plaatselijk bestuur der Padangsche Bovenlanden van dat van Padang-zelf, — eene verandering, waarop de gouverneur Michiels bij missive van 15 Maart 1838 n°. 232 ook reeds had aangedrongen.

Alle de redenen, aangevoerd voor de aanstelling van adsistent-residenten, waren van toepassing ten betooge van de noodzakelijkheid van de tegenwoordigheid van eenen resident in de Padangsche Bovenlanden. Zonder dezen zou de samenhang ontbreken, die vereischt werd tot instelling van een naar hetzelfde doel strevend bestuur, terwijl met hem dat bestuur genoegzame eenheid, volledigheid en kracht zou verkrijgen om op zich-zelf rust en vrede te behouden, verstoringen tegen te gaan en rijkdom te vermeerderen door ontwikkeling van landbouw en producten van den grond.

Door een voortdurend verblijf zou een resident zich in staat gesteld

zien, om met de vele hoofden bekend te worden waarmede het Europeesch bestuur wel verplicht was in aanraking te komen, hunne belangen te kennen en, bij hen, die van het Gouvernement te bevorderen; om de onophoudelijke geschillen, welke tusschen de zoo twistzieke Maleiers ontstaan, en dikwijls als voorloopers te beschouwen zijn van voorgenomen onlusten, tot hun genoegen te beslechten; om door omgang en gedurige gesprekken den geest der bevolking na te gaan en langzamerhand, na verkregen vertrouwen, te leiden; om verkeerde handelingen en verboden bemoeienissen van ondergeschikte ambtenaren tegen te gaan; om bij eene bevolking, welke niet gewoon is aan machtspreuken en willekeur toe te geven, door kracht van redenen, voor welke zij veelal vatbaar is, den invloed te verkrijgen die noodig is om haar zoowel in haar eigen voordeel als in dat van het Gouvernement te doen werken: met een woord, om het eenig geschikt bestuur in te stellen dat, zonder den kostbaren militairen dwang, de vruchten kan doen inoogsten welke het bezit der binnenlanden van Sumatra belooft op te leveren.

Te Padang gezeten, onder eene gemengde bevolking welke het eigenaardige der Maleische stammen verloren heeft, zou de resident haar en haren geest vreemd blijven....

Merkus wenschte dus een resident der Padangsche Bovenlanden. Vermeerdering van personeel of uitgaven was daartoe niet noodig, daar het plaatselijk bestuur van Padang en ommelanden door den Gouverneur zelven of, onder zijne bevelen, door eene adsistent-resident of magistraat — die tevens bij afwezigheid van den Gouverneur het plaatselijk gezag op zich zou nemen — kon worden waargenomen. Zoodanige regeling was in alle opzichten, zoo betoogde hij, doelmatiger dan de bepaling van 1837, dat de Gouverneur zijn verblijf in de Padangsche Bovenlanden houden zou.

De afdeeling Priaman, ofschoon in den letterlijken zin niet tot de Padangsche Bovenlanden behoorende, diende bij het gebied van den aldaar te stellen resident getrokken te worden: in de eerste plaats omdat de aard en de bemoeienissen van het bestuur geheel overeenkomen met die der Bovenlanden, ten andere omdat de tot die afdeeling behoorende districten der XII en VII Kota's, welker bevolkingen, geheel aan zich-zelven overgelaten geweest, in goeden geest en lijdzaamheid veel te wenschen overlieten, door den resident der Bovenlanden onder een waakzamer toezicht te houden waren dan van Padang mogelijk was. De landen van Priaman waren bovendien vatbaar voor

dezelfde ontwikkeling van cultuur als de meer binnenlands gelegen districten, — ook daarom was het raadzaam, de zorg daarvoor aan denzelfden ambtenaar op te dragen.

Omtrent de Battalanden, Tapanoeli en Baros daaronder begrepen, merkte Merkus eindelijk op dat zij, nog slechts kort geleden aan ons gezag onderworpen, nog te onbekend waren om daarvoor nu reeds regelingen te kunnen bepalen, en hij wenschte die landen daarom „vooralsnog buiten eene bepaalde organisatie te laten". Van het hoogste belang was het echter, grondig met die landstreken, hare bevolking en alle verdere omstandigheden bekend te zijn; tot dat einde was het niet genoeg een enkel ambtenaar, hoe kundig en bekwaam ook, met het vereischte onderzoek te belasten, maar zouden hem 2 à 3 voor die moeielijke taak berekende personen moeten worden toegevoegd, die in onderscheidene richtingen en ook in de onbezochte gedeelten der Battadistricten werkzaam zouden zijn Voorloopig had Merkus den resident van Ajer Bangis, De Perez, als als hoofdgecommitteerde voor de Battalanden aangesteld; nader zou moeten blijken of deze betrekking met die van resident van Ajer Bangis verbonden kon blijven.

De voorgestelde organisatie — zoo schreef Merkus ten slotte — zou wellicht in strijd geacht worden met den wensch naar eene „meer eenvoudige en minder kostbare inrichting", in de instructiën des Ministers geuit. Maar hierop merkte hij aan dat de onderworpen bevolking eenmaal gewoon was geraakt aan de leiding en het gezag van Europeesche ambtenaren, ondersteund door eene aanzienlijke gewapende macht; en dat het dus uiterst moeielijk zou zijn om, bij de wenschelijke vermindering dezer laatste, die verreweg de meeste kosten veroorzaakt, ook den band van het civiel toezicht, zelfs in schijn, te vieren en daardoor wellicht bij kwalijkgezinden de hoop te doen ontstaan, dat pogingen tot verstoring der rust met gunstige gevolgen voor hen zouden kunnen worden bekroond. Wanneer eenmaal door gedwongen genot van vrede, aan den onrustigen, twistzieken geest van den Maleier een andere plooi gegeven en hij langzamerhand zijne hoofden meer ondergeschikt en gehoorzaam zou zijn — waarheen de verheffing en bezoldiging door het Gouvernement van die hoofden nu reeds blijkbaar leidde —, dan zou er mogelijkheid bestaan om het samenstel van het Europeesch bestuur te vereenvoudigen; maar zoolang dat doel niet bereikt was, moest het gevaarlijk worden geacht, den inlander meer aan zich-zelven over te laten dan in de laatste jaren geschied was.

Wanneer men bovendien het oog vestigde op de uitgestrektheid, welke 's Gouvernements bezittingen op Sumatra reeds hadden verkregen, dan konden drie hoofdambtenaren, met 8 à 10 adsistent-residenten, geen te groot aantal leiders der op zulk eene oppervlakte verspreide bevolking worden geacht.

Naar aanleiding der in het kort medegedeelde beschouwingen en voorstellen besliste de Regeering bij haar besluit van 13 April 1840 nº. 1 als volgt.

Eerstelijk. Voorloopig en onder nadere goedkeuring des Konings te arresteeren de volgende bepalingen:

1º. Het grondgebied, uitmakende het Gouvernement der Westkust van Sumatra, met uitzondering der Battalanden ten aanzien van welke nadere bepalingen zullen worden gemaakt, zal zijn verdeeld in de navolgende afdeelingen, samengesteld uit de daarbij genoemde districten:

Padang en ommelanden: Pau, Kota tengah en Troesan;

Padangsche Zuider-districten: Batjau, Salido, Painan, Batang Kapas, Tello, Tarata, Sirantei, Priangpara, Kambang, Plangei, Soengei toenoe, Pangisan, Ajer Hadji, Indrapoera;

Priaman: Priaman di ilir, Priaman di oeloe, Pilobang, Oelakan, IX Kota, Loeboe along, VII Kota's, V Kota's, X Kota's, Tikoe, Mengoppo, Bawan en Kragan, Katiagan;

Tanah Datar: Tanah Datar, XX Kota's, IX Kota's, Semawang, Batipoe;

Agam: Agam, Matoea en IV Kota's, Danau, VIII Kota's, VII Loerahs, Bondjol, Bindjai, IV en VI Kota's;

L Kota's: L Kota's, Halaban, Lintou, Boea, Kota toedjoe.

XIII Kota's;

Ajer Bangis, Natal en de landen strekkende tot den eersten binnenlandschen bergketen tot de Ophir-districten en de stranddistricten tot Katiagan;

Rau: Rau, Loeboe Sikaping, Ophirdistricten en de landen ten Oosten van Rau gelegen, voor zoover deze aan 's Gouvernements gezag geacht kunnen worden onderworpen te zijn;

Mandaïling en Angkola: Groot Mandaïling, Klein Mandaïling, Angkola, Oeloe, Pekanten.

De grensscheidingen van al deze afdeelingen zullen, voor zooveel noodig, door den Gouverneur van Sumatra's Westkust, op voordracht der residenten worden geregeld.

2°. De afdeelingen Padang en Zuiderdistricten, en de Batoe-eilanden zullen, ook voor zoover het plaatselijk beheer aangaat, staan onder het onmiddellijk gezag van den Gouverneur van Sumatra's Westkust, en bij afwezigheid van dezen, onder dat van den adsistent-resident en magistraat van Padang.

3°. De afdeelingen Tanah Datar, Agam, L Kota's, XIII Kota's en Priaman zullen uitmaken de residentie der Padangsche Bovenlanden;

4°. De afdeeling Ajer Bangis, Rau, Mandaïling en Angkola zullen uitmaken de residentie Ajer Bangis;

5°. Het civiel gezag over de Battalanden, ten Noorden en Noordoosten der residentie Ajer Bangis gelegen, voor zoover deze onder 's Gouvernements gebied behooren of zullen worden gebracht, zal voorloopig en totdat het bestuur bepaaldelijk zal kunnen worden geregeld, opgedragen zijn aan eenen hoofdgecommitteerde onder eene speciale, hem door den Gouvernements-commissaris uit te reiken instructie;

6°. Het personeel van het algemeen bestuur van het Gouvernement van Sumatra's Westkust te bepalen overeenkomstig het door den Gouvernements-commissaris voorgedragen ontwerp;

7°. enz.

Ten tweede. Goed te keuren, dat de voorschreven bepalingen reeds gedeeltelijk door den Gouvernements-commissaris zijn ingevoerd.

Uit het boven sub 6° bedoelde ontwerp teekenen wij aan dat, behalve de Gouverneur en de residenten, het personeel van het binnenlandsch bestuur zou zijn samengesteld als volgt.

Residentie Padang:

te Padang, een adsistent-resident, magistraat;

in de Zuidelijke afdeeling, een contrôleur 1e klasse, met een contrôleur der 3e klasse te Ajer Hadji of Indrapoera;

op de Batoe-eilanden, een posthouder.

Residentie Padangsche Bovenlanden:

in de afdeeling Tanah Datar, een adsistent-resident of contrôleur 1e klasse met een surnumerair "om langzamerhand opgeleid te worden voor den dienst van Sumatra", en een contrôleur der 2e klasse voor de XX en IX Kota's;

in de afdeeling Agam, een adsistent-resident of contrôleur 1e kl. met een surnumerair, een posthouder te Matoea, een contrôleur der 3e kl. voor de Danaudistricten, een posthouder in de VIII Kota's, een posthouder der VII Kota's, een contrôleur der 1e klasse te Bondjol en een contrôleur der 2e klasse te Padang Pandjang voor de IV en VI Kota's;

in de afdeeling de L Kota's: een adsistent-resident of contrôleur der 1e klasse met een surnumerair, een contrôleur der 3e klasse voor Halaban en Lintou, en een idem voor Boea en Kota Toedjoe;

in de afdeeling der XIII Kota's: een contrôleur der 1e klasse;

in de afdeeling Priaman: een adsistent-resident of contrôleur der 1e klasse met een surnumerair en een contrôleur der 3e klasse te Tikoe.

Residentie Ajer Bangis:

in de afdeeling Ajer Bangis: een contrôleur 1e klasse te Natal;

in de afdeeling Rau: een adsistent-resident of contrôleur 1e klasse, een contrôleur der 2e klasse en een surnumerair;

in de afdeeling Mandaïling en Angkola: een adsistent-resident met een surnumerair, een contrôleur der 1e en een contrôleur der 3e klasse.

Battalanden:

Een hoofdgecommitteerde, met een contrôleur 2e klasse te Tapanoeli en een idem te Baros.

Omtrent de voorgestelde organisatie merkte Merkus op, en hij wees daarop nog nader in zijn brief aan den Minister van Koloniën dd. 1 Juni 1840 no. 293/343 waarbij hij de stukken aanbood, dat het voor bezittingen gelijk die van Sumatra, welke nog kort onder ons gebied waren gebracht, niet wel mogelijk was regelingen te maken welke als bestendig konden worden beschouwd.

„Meer dan waarschijnlijk is het dat, evenals de vroeger ontworpen organisatie, de thans door mij voorgedragene naar omstandigheden en na bevinding van gebrekkige of onvolledige werking, wijzigingen en veranderingen zal moeten ondergaan. Niet dan na verloop van jaren en de daardoor verkregen meerdere ondervinding en kennis dan men zich nu redelijkerwijze mag vleien te bezitten, zal men er toekomen om een bestuur in te richten, niet-alleen voldoende aan de behoefte der landen, maar ook geëvenredigd aan de voordeelen die zij kunnen opleveren.”

Kortelijk zij hier verder vermeld, dat volgens een verslag van Merkus, dd. 14 Maart 1840 no. 196/343, de door Van den Bosch bevolen maatregel tot betere inrichting van het inlandsch bestuur door bezoldiging der hoofden van de bevolking, gunstig had gewerkt; veranderingen daarin zouden nadeelig op de gemoederen van sommige hoofden kunnen werken, en het was integendeel raadzaam op den ingeslagen weg voor te gaan, ook ten aanzien van de hoofden in de sedert 1836 onderworpen districten en in Priaman. De hoofden van

Priaman, die tot dusver waren gebleven „buiten de gunst aan de naburige hoofden toegekend", moesten „om die reden minder handelbaar worden geacht."

De Regeering vereenigde zich, bij haar besluit van 3 Juni 1840 n°. 12, met deze beschouwingen.

Inmiddels was ook — op voorstel van kolonel Michiels dd. 4 Februari 1840 n°. 152/9, in enkele opzichten gewijzigd door den commandant van het leger — eene nieuwe organisatie der infanterie op Sumatra's Westkust vastgesteld bij Gouv. besluit van 27 April 1840 n°. 1.

Het schijnt ons wenschelijk van de daarbij bepaalde „strategische indeeling der sterkten, mitsgaders der punten waar de mobiele machten liggen geconcentreerd", een eenigszins uitvoerig overzicht te geven.

In de eerste plaats achtte Michiels de bezetting noodig van een aantal punten in de centrale operatiebasis, loopende van Moeara Panas in de XIII Kota's tot Pitjir Koling in Angkola, ongeveer evenwijdig met het Ooster- en Westerstrand van Sumatra. Die punten — meest alle hoofdplaatsen van districten of in het midden van hunne rijkstbevolkte gedeelten gelegen — moesten bezet worden voor de oplegging van krijgs- en mondbehoeften, en als onmisbare rustpunten voor transporten en marcheerende troepen. Zij waren bovendien noodig als uitgangspunten bij eventueelen opmarsch naar de oostwaarst gelegen, nog onafhankelijke landen.

In die „centrale operatie-basis" zouden bezet worden;

Moeara Panas	met	1	Offic. en	50	man,	als geïsoleerd punt aan de zuidelijke grens.
Padang Riboe-riboe	. . .					met het halve 1e bat. inf. omdat het lag op de grenzen der XIII, XX en IX Kota's en de groote wegen dier landschappen zich hier kruisten.
Goegoeq Malintang	»	1	» »	75	»	en het halve 1e bat. inf. als bevattende de depôtmagazijnen der bovenlanden.
Fort de Kock	»	1	» »	50	»	als centraalpunt in Agam, van zedelijken invloed door onze reeds oude vestiging aldaar.
Matoea	»	1	» »	50	»	als de sleutel van den pas langs het meer van Manindjoe naar de binnenlanden; observatiepost tegen de VIII Kota's, die eene overoude veete tegen de Danau-districten hebben.
Soengei poear	»	1	» »	50	»	De bezetting van dit centraalpunt der VIII Kota's verzekert den weg naar Loeboeq Ambalo (benedenlanden).
Over te brengen . . .		5	Offic. en	275	man.	

Overgebracht . . . 5 Offic. en 275 man.

Pisang	met	1	»	»	25	»	Hier kruisen zich de wegen van de VIII Kota's, VII Loerah's en Bondjol; de post is van belang voor de passage over de Massang.
Kota Gen. Cochius	»	2	»	»	75	»	De tijd is nog niet gekomen om de bezetting van Bondjol op te heffen, maar de moreele invloed van deze plaats is reeds verdwenen.
Loeboeq Sikaping	»	1	»	»	50	»	Voorname schakel in de operatie-basis.
Batoe Bedindit	»	1	»	»	25	»	Tusschenpost.
Loender	»	1	»	»	52	»	en het halve 11e bat. inf. — Loender is een voorname schakel in de operatie-basis en ligt op de vereeniging van de tweede groote zijdelingsche communicatie van Ajerbangis met deze. Van Loender loopt een weg Oostwaarts.
Rau	»	1	»	»	50	»	Centraalpunt van de voornaamste kampongs in het district Rau.
Kota Nopan	»	1	»	»	50	»	Deze twee punten zijn noodig voor het verband der operatie-basis; zij liggen veel te ver van elkander, doch tusschenposten worden niet noodig geacht omdat men rekenen mag op de trouw der bevolking.
Fort Elout	»	1	»	»	25	»	
Pitjir Koling	»	1	»	»	50	»	Noordelijk steunpunt der operatiebasis, gesneden door den gemeenschapsweg van het Wester- naar het Oosterstrand. Uitgangspunt bij operatiën tegen de Battalanden.

te samen . . . 15 Offic. en 677 man (garnizoensbataljon) en 1½ veldbataljon.

In de tweede plaats was noodig een cordon voorposten tegen de oostelijke vrije landen.

Daartoe werden bezet:

Sidjoendjoeng	met	1	Offic.	en	50	man.	
Tandjong Ampalo	»	1	»	»	25	»	
Boea	»	1	»	»	50	»	
Paja combo	»	.	.	.	.	. . .	het 10e bataljon infanterie.
Pau Datar	»	2	»	»	60	»	
Fort Van der Capellen	»	1	»	»	50	»	De bezetting van deze plaats — nu nog behouden wegens den moreelen invloed der plaats als de hoofdzetel van het vroegere Menangkabausche rijk en als de zetel onzer eerste bezetting in de Bovenlanden, zou nader kunnen vervallen bij eene goede bezetting in de L en de XX Kota's en te Goegoeq Malintang.

te samen . . . 6 Offic. en 235 man (garnizoensbataljon) en een veldbataljon.

Met uitzondering van Fort Van der Capellen was de bezetting der hier genoemde posten ook wenschelijk omdat het daardoor gevormd cordon liep door de districten waar de zwaarste oorlogen gevoerd waren en zich de meest geconcentreerde en meest krijgshaftige bevolking bevond.

In de derde plaats werd bezetting vereischt van de volgende strandposten:

Poeloe Tjinko	met	1	officier	en	25	man.	
Tweede post in de Zuidelijke afdeeling	»	1	»	»	25	»	op nader aan te wijzen plaats.
Padang	»	6	»	»	150	»	met het 6e bataljon infanterie.
Priaman	»	1	»	»	50	»	
Kajoetanam	»	—	»	»	25	»	
Katiagan	»	—	»	»	25	»	
Pasaman	»	1	»	»	25	»	
Ajerbangis	»	2	»	»	75	»	
Natal	»	1	»	»	60	»	
Tapanoeli (over te brengen naar den vasten wal, te Siboga)	»	2	»	»	60	»	en het halve 11e bataljon.
Baros	»	2	»	»	100	»	
Singkel	»	3	»	»	150	»	
Goenoeng Sitoli (Nias)	»	1	»	»	50	»	
te zamen . . .		21	»	»	820	»	(garnizoensbataljon) en 1½ veldbataljon.

Eindelijk werden nog eenige posten noodig geoordeeld langs groote zijdelingsche gemeenschapslijnen en langs de linie van Daloe-daloe; ofschoon deze plaats reeds veel van haar moreelen invloed verloren had, meende men dat, wanneer zij verlaten werd, de verslagen vijand zich nieuwen aanhang zoude kunnen verschaffen.

De bedoelde posten waren:

Paja	met	1	Offic.	en	25	man,	als tusschenpost tussch. Padang en Solok.
Tjobada	»	1	»	»	35	»	» » » Ajer Bangis en Loender.
Hoeraba	»	1	»	»	25	»	» » » Siboga en Pitjir Koling.
Pertibi	»	2	»	»	80	»	» hoofdpost in Padang Lawas.
Sioppo	»	—	»	»	15	»	» tusschenposten op den weg van Pertibi naar onze bezetting te Kota Panei op de Oostkust.
Kota Pinang	»	1	»	»	25	»	
Silimbing	»	1	»	»	35	»	
Kota Panei of Bila	»	2	»	»	119	»	
Ajer Nabara	»	—	»	»	15	»	» tusschenposten op den weg van Pertibi naar Daloe-daloe.
Soengei toewa	»	—	»	»	15	»	
Padang benoengang	»	—	»	»	15	»	
Daloe-daloe	»	1	»	»	75	»	
te zamen	»	10	Offic.	en	479	man.	

In totaal waren dus voor de bezetting van Sumatra's Westkust aan infanterie noodig *vier* veldbataljons, benevens een garnizoensbataljon, sterk 52 officieren en 2211 manschappen. Dit „garnizoens-bataljon" droeg den naam van 7e afdeeling van het algemeen depôt.

Eene optelling doet zien, dat de troepen over niet minder dan 46 garnizoenen verspreid waren.

ACHSTE HOOFDSTUK.

Instructiën voor den Gouverneur en de residenten. — Uitlegging, door Merkus gegeven aan art. 7 der instructie voor den Gouverneur. — Opmerking van Michiels dienaangaande. Zijne meening omtrent Merkus en omtrent hetgeen verder behoort te geschieden. — Verbond van vriendschap met Korintji. — Wijzigingen in de organisatie van het bestuur. — Vrees voor aanvallen der Atjehers op Singkel. — Aftreding van Merkus als Gouvernements-commissaris.

Na zijn terugkeer ter Westkust van Sumatra ontwierp de Gouvernements-commissaris Merkus instructiën voor den Gouverneur en de residenten. Hij stelde deze, onder nadere goedkeuring der Indische Regeering, vast bij zijn besluit van 3 September 1840 n°. 289/612, doch verzuimde die goedkeuring te vragen. Als Gouverneur-Generaal kwam hij in het begin van 1844 op de zaak terug, en bekrachtigde hij, na den Raad van Indië te hebben gehoord, bedoelde instructiën nog bij zijn besluit van 6 Maart 1844 n°. 12.

Wij laten hier beide instructiën volgen [1].

Instructie voor den Gouverneur van Sumatra's Westkust.

Artikel Een. De macht en de bevoegdheid van den Gouverneur van Sumatra's Westkust zijn hoofdzakelijk omschreven in het Derde Hoofdstuk van het Reglement op het beleid der Regeering in Nederlandsch-Indië (Staatsblad 1836 n°. 48), art. 50—58.

Artikel Twee. De Gouverneur zal bovendien als zijn eerste plicht aanmerken, de verdere voorschriften van het Algemeen Reglement op het beleid der Regeering en alle andere bestaande algemeene en

---

[1] Zij werden bij Gouvernementsbesluit van 11 Februari 1870 n°. 3 ingetrokken omdat zij in verschillende opzichten deels verouderd, deels niet meer toe te passen waren. Krachtens Indisch Stbl. 1861 n°. 44 werd nu voor Sumatra's Westkust van toepassing de instructie voor de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura. (Ind. Stbl. 1859 n°. 102 en 1867 n°. 114), behoudens deze wijziging (Ind. Stbl 1870 n°. 26) dat de secretaris van het gouvernement als tijdelijk vervanger van den gouverneur optreedt.

bijzondere verordeningen en bevelen, zoowel als die welke nader door den Gouverneur-Generaal zullen worden uitgevaardigd, stiptelijk na te komen en door zijne ondergeschikte ambtenaren te doen nakomen.

Hij mag zich nimmer eenige vertraging, schorsing of afwijking daarvan veroorloven.

Artikel Drie. In het bestuur der tot zijn gouvernement behoorende landen zal hij zich regelen naar de beginselen, voorgeschreven bij besluit van den Commissaris-Generaal van 11 October 1833, nº. 310, en de daarmede overeenstemmende aanschrijvingen.

Artikel Vier. Over alle politieke aangelegenheden en onderwerpen van algemeen bestuur correspondeert hij onmiddellijk met den Gouverneur-Generaal, en over zaken, betreffende het gewoon beheer, met de hoofden der departementen tot welke zij behooren.

Artikel Vijf. Wanneer hem de functiën van militairen commandant niet zijn opgedragen, zal de Gouverneur, behoudens de macht, hem bij art. 51 van het Reglement op het beleid der Regeering over alle civiele en militaire autoriteiten toegekend, zich in zijne verhouding tot de militaire macht stiptelijk gedragen naar het besluit van de Commissarissen-Generaal van den 5n Januari 1817 (Stbl. nº. 1).

Artikel Zes. Ingeval de noodzakelijkheid zal zijn gebleken, dat tot behoud of herstel van rust het gebruik van gewapende macht noodzakelijk is geworden, zal hij, na zijne ontwerpen aan den militairen commandant te hebben bekend gemaakt, de uitvoering daarvan aan hem overlaten.

Artikel Zeven. In geen geval zal hij militaire expeditiën mogen doen ondernemen zonder voorkennis en toestemming van Gouverneur-Generaal.

Artikel Acht. Als hoofddoel van zijn bestuur zal hij aanmerken het behoud van vrede en rust, de ontwikkeling en uitbreiding van cultuur en van alle bronnen van rijkdom, de bevordering van handel en, door die middelen, vermeerdering van 's lands inkomsten.

Artikel Negen. De bevolking ter Westkust van Sumatra, volgens bepaald voorschrift van het besluit van den Commissaris-Generaal dd. 11 October 1833 nº. 310 in het volkomen bezit harer politieke en huishoudelijke rechten gebleven zijnde, volgt daaruit, dat onder haar geene andere politie en rechterlijke macht moet worden uitgeoefend dan bij dat besluit is voorbehouden.

De Gouverneur zal toezien en zorgen dat deze bepaling stipt worde nagekomen.

Artikel Tien. Aan hem is de bevoegdheid niet toegekend om, bij

wijze van politieken maatregel, ingezetenen, hetzij zij tot de inlandsche bevolking behooren, dan wel Europeanen, Chineezen of andere vreemdelingen zijn, van het gebied van Sumatra's Westkust te verwijderen, dan wel van het eene gedeelte van het gebied naar het andere te verplaatsen.

Wanneer de dringende noodzakelijkheid van zoodanige maatregel mocht bestaan, zal hij daartoe eene gemotiveerde voordracht doen aan den Gouverneur-Generaal.

Artikel Elf. Geene andere belastingen mogen worden geheven dan de reeds bestaande, of zoodanig als nader op last van den Gouverneur-Generaal zullen worden ingevoerd.

Artikel Twaalf. Ten aanzien van het beheer van 's lands goederen en gelden en hunne verantwoording zal de Gouverneur opvolgen en doen opvolgen alle daaromtrent bestaande bepalingen, en wel bijzonder zooals die zijn voorgeschreven bij de resolutie van 29 December 1831 n°. 13 (Stbl. n°. 71), alles met zoodanige wijzigingen als hem voor Sumatra's Westkust bekend zullen zijn gemaakt.

Artikel Dertien. Aan den Gouverneur is de contrôle over de begrooting opgedragen, en aan den adsistent-resident van Padang en aan de residenten ieder voor zoover hunne afdeeling of residentie aangaat.

Artikel Veertien. De ambtenaren, ter Westkust van Sumatra dienstdoende, zullen blijven in de betrekkingen waartoe zij bij de Gouvernementsbesluiten zijn bestemd; ingeval van dringende omstandigheden zal de Gouverneur evenwel ook anders over hen kunnen beschikken, en in de opengevallen posten zal hij bij voorraad door verplaatsingen kunnen voorzien. Hij zal in die gevallen zijne beschikkingen onmiddellijk onderwerpen aan de goedkeuring van het Gouvernement.

Artikel Vijftien. De Gouverneur zal alle maatregelen, welke de bedoelingen van het Gouvernement ter Westkust van Sumatra en 's lands belangen kunnen bevorderen, maar tot welker invoering hij niet bevoegd mocht zijn, aan het Gouvernement voorstellen.

Artikel Zestien. Hij zal zijne aandacht bijzonder vestigen op:

a. Het aanleggen en onderhouden van goede wegen en bruggen, daarbij in aanmerking nemende hun wezenlijk nut en de meer of mindere middelen en bezwaren der bevolkingen;

b. de invoering van nieuwe takken van cultuur en de uitbreiding van de reeds bestaande;

c. de bevordering van den handel met de landen, die niet onmiddellijk aan 's Gouvernements gezag zijn onderworpen;

d. het openen van veilige communicatiën met die landen;

e. de vermeerdering en verbetering van transportmiddelen, zoowel door aanmoediging der bevolking tot koeliedienst tegen loon, als door de invoering van lastdieren;

f. het aanmaken of bezorgen van bouwmaterialen, als kalk, gebakken steenen en houtwerken;

g. het opleiden van inlanders, hetzij Maleiers, Javanen of Niassers of andere vreemden tot ambachtslieden;

h. de vermeerdering van levensmiddelen en de vermindering hunner prijzen;

i. de verbetering van het postwezen.

Artikel Zeventien. De Gouverneur zal den Gouverneur-Generaal door bijzondere berichten bekend maken met alle belangrijke gebeurtenissen of met zijne als zoodanig te beschouwen handelingen.

Artikel Achtien. Hij zal voorts van al zijne besluiten, bevelen en verrichtingen dagelijks aanteekening houden en het register daarvan telkens drie maanden aan den Gouverneur-Generaal zenden, vergezeld van eene lijst, aanwijzende den korten inhoud van de onderwerpen, over welke speciale berichten, hetzij den Gouverneur-Generaal, of aan de hoofden van departementen zijn aangeboden.

Artikel Negentien. Jaarlijks zal hij aan het Gouvernement indienen een algemeen staatkundig, administratief en financieel verslag, verzegeld van zijne beschouwingen over de vorderingen en vooruitzichten des bestuurs. De voorstellen, welke daaruit mochten voortvloeien, zullen evenwel ieder afzonderlijk moeten worden behandeld en ingezonden.

Artikel Twintig Bij dat verslag zullen moeten worden overgelegd de jaarlijksche verslagen, welke door de residenten aan den Gouverneur zullen worden gezonden.

Artikel Een en twintig. De Gouverneur vermag geen handel te drijven of belang te hebben in eenige besteding, leverantie, verpachting van goederen, rechten of middelen, of in eenige zaken waarover met den lande om winst of voordeel eenige handeling wordt aangegaan. Hij mag ook geene ordonnantiën of schuldvorderingen ten laste van den lande koopen of voor zijne rekening nemen.

Artikel Twee en twintig. De meer bijzondere plichten van den Gouverneur en zijne verhouding tot andere inrichtingen, collegiën en ambtenaren zijn bij afzonderlijke lastbrieven of besluiten bepaald.

Artikel Drie en twintig. Bij overlijden, afwezigheid buiten het gebied van het Gouvernement, ziekte of andere wettige verhindering,

zullen de functiën van Gouverneur bij voorraad worden waargenomen door den resident der Padangsche Bovenlanden, die desniettemin in dat geval zijne residentie zoo weinig als mogelijk zal verlaten.

Artikel Vier en twintig. Behalve den bij besluit van 10 December 1827 (Stbl. n°. 115) voorgeschreven eed zal de Gouverneur nog afleggen den navolgenden:

„Ik zweer dat ik in de oefening mijner ambtsplichten mij steeds met alle getrouwheid en ijver kwijten zal en in achtnemen de algemeene en bijzondere bevelen, mij ten voorschrift gegeven of gegeven zullende worden; dat ik wijders het belang van den lande zal behartigen, en alle ingezetenen onder mij met rechtvaardigheid zal behandelen en zonder aanzien van persoon, zonder gunst of ongunst, vriendschap of vijandschap, de plichten, mij opgelegd. vervullen zal en daarvan om lief noch leed zal afwijken; dat ik voor alles doen zal, wat een getrouw Gouverneur schuldig is en behoort te doen."

Instructie voor de residenten der Padangsche Bovenlanden en Ajèr Bangis.

Art. 1, Het algemeen bestuur der residentiën is, onder het gezag van den Gouverneur van Sumatra's Westkust, toevertrouwd aan de residenten; zij correspondeeren alleen met den Gouverneur, met uitzondering evenwel der berichten en mededeelingen, welke onmiddellijk tusschen hen en den fiscaal bij den Raad van Justitie, den auditeurmilitair, den Raad van Justitie en den ambtenaar, belast met de contrôle der comptabiliteit en financiën kunnen plaats hebben.

Art. 2. De residenten vermogen geen handel te drijven of belang te hebben in eenige besteding, leverantie, verpachting van goederen, rechten of middelen of in eenige zaken waarover met den lande om winst of voordeel eenige handeling wordt aangegaan; zij mogen wijders geene ordonnantiën of schuldvorderingen ten laste van den lande koopen of voor hunne rekening nemen.

Art. 3. De resident is de eerste ambtenaar in zijne residentie en oefent aldaar het hoogste plaatselijk gezag.

Art. 4. De residenten moeten steeds als hun eerste plicht aanmerken het algemeen reglement op het beleid der regeering, de verdere bestaande verordeningen en bevelen, zoowel als die nader door den Gouverneur-Generaal zullen worden uitgevaardigd, stiptelijk

na te komen en door hunne ondergeschikte ambtenaren te doen nakomen. Zij mogen zich nimmer eenige vertraging, schorsing of afwijking daarvan veroorloven.

Art. 5. Het is den residenten verboden, algemeene reglementen of verordeningen, van welken aard ook, uit te vaardigen, maar zij zijn verplicht ten aanzien der maatregelen, welke zij noodig oordeelen, voordrachten te doen aan den Gouverneur, die, zulks dienstig oordeelende, deze met zijne consideratiën zal zenden aan den Gouverneur-Generaal.

Art. 6. Zij zullen steeds in het oog houden dat als hoofdbeginsel van bestuur ter Westkust van Sumatra is aangenomen:

a. dat de inlandsche bevolking van alle drukkende directe belastingen zal zijn ontslagen;

b. dat zij van alle heerendiensten om niet zal zijn vrijgesteld, met uitzondering van het maken en onderhouden van wegen;

c. dat de bevolking der onderscheidene districten in het volkomen bezit van hare politieke en huishoudelijke rechten zijnde gebleven, het Gouvernement zich buiten bemoeienis houdt met het benoemen van hoofden, met de inwendige politie, met de rechtspleging en alle huishoudelijke aangelegenheden; maar dat het zich daarentegen heeft voorbehouden:

1°. om, zulks noodig oordeelende, uit ieder district een bepaald en nader te regelen getal manschappen op te roepen, om als hulptroepen gebezigd te worden, hetzij tegen binnenlandsche, hetzij tegen buitenlandsche vijanden;

2°. om forten op te richten en wegen te doen aanleggen ter bewaring van de publieke rust en bevordering van den handel;

3°. om geene oorlogen tusschen districten of kampongs te gedoogen, maar alle geschillen, in welke de partijen niet onderling zich kunnen verstaan, door bemiddeling en met gemeen overleg af te doen;

4°. om misdrijven, gepleegd tegen het Gouvernement, als opstand, weerspannigheid, het vermoorden of mishandelen van Gouvernements-ambtenaren of krijgslieden, het berooven van zijne eigendommen alsmede diergelijke misdrijven, gepleegd aan personen, onder 's Gouvernements bescherming staande, voor den Raad van Justitie te Padang te vervolgen en te doen straffen.

Art. 7. De residenten zullen zorgen dat door geene Europeesche ambtenaren, wie zij zijn mogen, knevelarijen, geldafpersingen, dwangarbeid of willekeurigheden jegens de inlanders gepleegd worden, maar dat allen volkomen recht wedervare.

Daarentegen zullen zij zich met de handelingen der hoofden van de inlandsche bevolking niet verder inlaten dan voor zooveel zij geroepen zullen worden om uitspraak te doen over klachten, door die handelingen ontstaan.

Art. 8. Ten einde van hunne bemiddeling steeds gebruik te maken, zullen zij aan alle de ingezetenen gelegenheid verschaffen om hen over hunne belangen mondeling of schriftelijk te onderhouden, en ook bepaalde dagen stellen om gezamenlijk met de hoofden de voorkomende geschillen de beslechten.

Art. 9. Zij zijn verplicht van tijd tot tijd hunne residentiën te doorreizen ten einde zich met de bevolking, hare hoofden en met den stand van zaken in iedere afdeeling bekend te maken en de ingezetenen in de gelegenheid te stellen om te worden gehoord.

Art. 10. De inwendige en huishoudelijke politie aan de hoofden naar lands gebruiken overlatende, zullen de residenten desniettemin een wakend oog houden en doen houden over den geest, welke bij de bevolking en bij hare hoofden heerscht, ten einde daardoor alle ontwerpen tot opstand en weerspannigheid te verijdelen en de rust te bewaren.

Art. 11. Zij zullen den landbouw en de teelt van alle voor de markt van Europa geschikte producten door alle gepaste middelen aanmoedigen, de bestaande takken van cultuur, in het bijzonder die der koffie en peper, trachten te verbeteren en nieuwe in te voeren. Ter bevordering daarvan en van den handel zullen zij alle hulp en bijstand verleenen.

Art. 12. Voor zooveel goud- of andere mijnen in hunne residentiën gevonden worden, zullen zij onderzoeken of die met voordeel kunnen worden bewerkt, en in dat geval trachten de hoofden en de bevolking tot dien arbeid te leiden.

Art. 13. De residenten zullen zorgen voor het onderhoud der bestaande wegen en het aanleggen van nieuwe, wanneer het belang van den handel of de veiligheid het zullen vorderen. Ingeval tot het laatste zware en langdurige arbeid wordt vereischt, zal vooraf de toestemming van den Gouverneur worden gevraagd.

Art. 14. Hunne aandacht zal steeds gevestigd zijn op de middelen van vervoer, die zij zullen trachten te verbeteren en te vermeerderen, voornamelijk door middel van lastdieren.

Art. 15. Zij houden toezicht over 's lands civiele gebouwen en werken, alsmede over de militaire welke onder civiel beheer zijn gebracht.

Art. 16. De residenten zijn gehouden, aan alle aanvragen ten dienste der justitie, door den Raad van Justitie te Padang, den fiscaal en den auditeur-militair gedaan, voor zooveel niet in strijd met de beginselen van bestuur, te voldoen en aan de hun gezonden letteren-requisitoriaal gevolg te geven.

Art. 17, Ten aanzien van het beheer van 's lands gelden en goederen en hunne verantwoording zullen de residenten opvolgen al de daaromtrent bestaande bepalingen, en wel bijzonder zooals die zijn voorgeschreven bij resolutie van den 29 December 1831 n°. 13 (Stbl. n°. 71), met in achtneming evenwel van zoodanige wijzigingen als voor Sumatra's Westkust bekend zullen zijn gemaakt.

Art. 18. Zij oefenen daarbij een gestadig toezicht over het beheer der gelden en goederen, dat aan hunne ondergeschikte ambtenaren is toevertrouwd.

Art. 19. Alle ordonnantiën op 't lands kassen en op de civiele pakhuizen worden door de residenten geslagen. Hun is opgedragen de contrôle over de begrooting, voor zooveel hunne residentiën aangaat, onverminderd hunne gehoudenis om de bevelen van den Gouverneur op te volgen.

Art. 20. Aanmerkingen hebbende op de begrooting hunner residentiën, zullen zij die brengen ter kennis van den Gouverneur, ten einde daarvan door dezen, bij gegrondbevinding, gebruik worde gemaakt bij de inzending der begrooting aan de generale directie van financiën.

Art. 21. De residenten zullen zorgen dat reizende ambtenaren, zoo militaire als civiele, vooral in commissie reizenden, voorzien worden van de hulp die zij noodig hebben en waarop zij volgens de reglementen aanspraak mogen maken.

Art. 22. Zonder bekomen verlof mogen zij zich niet buiten hunne residentie begeven.

Art. 23. Bij overlijden, ziekte of andere onwettige verhindering wordt de post van resident bij voorraad, en totdat door den Gouverneur daarin zal zijn voorzien, waargenomen door den secretaris der residentie.

Art. 24. De adsistent-residenten, contrôleurs en posthouders, ieder voor hunne afdeeling of district, onder het gezag en de leiding der residenten, de functiën waarnemende welken aan dezen in het algemeen zijn opgedragen, en in denzelfden geest moetende werkzaam zijn, — zoo zullen de residenten die ambtenaren met deze instructie, voor zooveel zij hen kan aangaan, bekend maken en zorgen dat zij haar tot richtsnoer hunner handelingen nemen.

Art. 25. Tot leiding verder van hunne handelingen en van die hunner ondergeschikte ambtenaren ten aanzien der inlandsche bevolking en hoofden zal blijven dienen de instructie voor officieren en ambtenaren, gearresteerd bij besluit van den Gouverneur-Generaal van den 29n November 1837 no. 8.

Art. 26. Wat aangaat hunne verhouding tot de militaire macht, zullen de residenten zich stiptelijk gedragen naar het besluit van de Commissarissen-Generaal van den 5n Januari 1817 (Stbl. no. 1).

Art. 27. Zij zullen van alle hunne besluiten, bevelen en verrichtingen dagelijks aanteekening houden en het register daarvan telken drie maanden aan den Gouverneur zenden. Zij moeten voorts aan den Gouverneur telkens kennis geven van alle belangrijke zaken, die in hunne residentiën voorvallen.

Art. 28. Zij zullen jaarlijks aan den Gouverneur zenden een algemeen verslag van den staat hunner residentiën, ingericht naar de daaromtrent bestaande voorschriften.

Art. 29. Behalve den bij besluit van 10 December 1827 no. 66 (Stbl. no. 115) bevolen eed zullen zij nog afleggen den navolgenden:

„Ik zweer, dat ik in de oefening mijner ambtsplichten mij steeds met alle getrouwheid en ijver kwijten zal en in acht nemen de algemeene en bijzondere bevelen, mij tot voorschrift gegeven of gegeven zullende worden; dat ik wijders het belang van den lande zal behartigen, en dat ik alle ingezetenen der residentie met rechtvaardigheid zal behandelen en zonder aanzien van persoon, zonder gunst of ongunst, vriendschap of vijandschap, de plichten mij opgelegd vervullen zal en daarvan om lief noch leed zal afwijken; dat ik voorts alles doen zal wat een goed en getrouw resident schuldig is en behoort te doen."

Art. 30. De residenten zullen van de adsistent-residenten, secretarissen en contrôleurs denzelfden eed afnemen: met bijvoeging als volgt:

voor de adsistent-residenten en contrôleurs:

„dat ik den resident (adsistent-resident) in de oefening zijner ambtsplichten behulpzaam zal zijn en zijne bevelen overeenkomstig de instructie zal opvolgen";

voor den secretaris:

„dat ik getrouw te boek zal stellen al hetgeen door den resident is gedaan en besloten".

In een brief dd. 7 September 1840, no. 362/555, schreef Merkus —

na er op gewezen te hebben dat volgens art. 7 der eerstvermelde instructie geene expeditie mocht plaats hebben zonder voorkennis en toestemming van den Gouverneur-Generaal — aan Michiels:

„Tot zoodanige verboden expeditiën kunnen echter, in den geest van uitbreiding over Sumatra in welke het bestuur werkzaam is, niet geacht worden te behooren de bewegingen der militaire macht, welke in sommige gevallen vereischt worden tot ondersteuning van tot onderwerping geneigde hoofden en bevolkingen tegen eenige wederstrevenden, die meestal door eene enkele vertooning, en zeker door geringe dwangmiddelen zich naar den meer algemeenen zin zullen schikken. Mocht daardoor evenwel de waarschijnlijkheid van eenen oorlog ontstaan, dan zal wederom niet zonder hoogere bevelen mogen worden gehandeld.

„Dit beginsel van toepassing makende op de mogelijke uitbreidingen naar den kant van Soengei Aboe, Alahan Pandjang, Soengei Pagoe en de zuidelijke landschappen wier handelsverkeer zich hoofdzakelijk tot de Westkust van Sumatra bepaalt, zoomede op de Battalanden en bijzonder Silindoeng, kan er, voor zoover de omstandigheden het laten aanzien, weinig zwarigheid bestaan om, wanneer de algemeene rust er niet door wordt verstoord en de aanwending van wapenen kan geoordeeld worden enkel noodig te zijn om aan onderhandelingen tot onderwerping haar beslag te gêven, daartoe met voorzichtigheid over te gaan, en in zoodanige gevallen kan U zich voor gemachtigd houden zulks te doen.”

In zijnen brief aan Van den Bosch dd. 22 Oct. 1840 (particulier) merkt Michiels op dat de instructie, getoetst aan bovenstaande uitlegging, „van een tweeledig begrip niet vrij is, aangezien het, bij pogingen tot uitbreiding van onzen directen invloed over nieuwe landen, hoe welgezind de massa daar ook moge zijn, niet mogelijk is met vastheid te zeggen of de tegenstand van enkele onwilligen alleen door vertooning zal worden opgeheven, dan wel krachtdadig zal moeten worden weggeruimd; en eens een aanvang gemaakt hebbende, zou het, zoo niet dikwijls onmogelijk, zeker zeer nadeelig zijn, nog nadere toestemming te moeten afwachten alvorens tot het gebruik van wapenen te mogen overgaan.”

Bij dienzelfden brief zond Michiels, om te voldoen aan het door den minister, bij particulieren brief van 27 Februari 1840 gedaan verzoek om bekend te worden gemaakt met den stand van zaken, afschriften van de met Merkus gevoerde correspondentie.

Daarnaar verwijzende, merkte hij o a. het volgende op.

„Uwe Excellentie zal daaruit, desgelievende, kunnen ontwaren dat ik, in mijne handelingen of in mijne wijze van zien, in geenen deele ben afgeweken van de beginselen, door mij, van den aanvang van mijn bestuur af, ontwikkeld omtrent den weg die te volgen stond om Uwe gewichtige bedoelingen met Sumatra na te streven; en er moge al in eenige bijzonderheden verschil van gevoelen ontstaan zijn tusschen den Heer Merkus en mij, — de uitslag, waarmede mijne pogingen tot heden zijn bekroond geworden zal, hoop ik, beter dan redeneeringen voor mij pleiten. De Heer Merkus is hier aangekomen met het vooroordeel dat, dewijl een militair persoon aan het hoofd stond, ook alles hier uitsluitend in een militairen geest werd bestuurd: de sporen, hier en daar door de onvermijdelijke verwoestingen des oorlogs nagelaten, brachten het denkbeeld mede, of het niet *wenschelijk* ware geweest en nog voor den vervolge zou zijn; en van daar, dat het *doenlijk* ware geweest en nog zou zijn, om de oogmerken Uwer Excellentie, tot uitbreiding van gebied enz., alleen door kracht van overreding tot stand te brengen. De stand van vrede, overal aangetroffen, en de goede gezindheid, door den Maleier thans aan den dag gelegd, hielpen mede om het geloof te versterken, alsof alles buiten militaire bemoeienis kon geschieden; en eindelijk werd uit particuliere baldadigheden, die zelfs op Java niet vreemd zijn, de gevolgtrekking gehaald, dat het aanwezen van militaire posten in het algemeen een nadeel was, terwijl ik vermeende, de opinie te moeten blijven aankleven dat wel veel door redeneering en overreding van den Sumatraan kan verkregen worden, mits die echter gerugsteund werden, zoo niet door directe aanwending, althans door vertooning van macht; en dit wel hoofdzakelijk waar het gelden zal uitbreiding van gebied, dewijl zelfs daar, waar de gezindheid der massa gunstig is, de oppositie van enkele kwaadwilligen door ons uit den weg moet worden geruimd. — Daarbij heb ik aangehaald, hetgeen door Uwe Excellentie zelve daaromtrent is gezegd, n. l. dat de Sumatranen kinderen zijn, die, door ongepaste toegevendheid, stout en baldadig kunnen gemaakt worden. Ook in dezen strijd van opinie is de ondervinding mij de hand komen leenen. Bij de aankomst van den Heer Merkus had juist een klein Batta-district in de bocht van Tapanoeli onwil aan den dag gelegd in het openen van een weg, met dien van Loemoet naar de bovenlanden correspondeerende: door den civielen gezaghebber van Pontjan werd de meening geuit, dat het noodig zou zijn, die on-

willigheid te kastijden. De Heer Commissaris was hierover zeer gebelgd, en vond er aanleiding in om te zeggen, dat tuchtigen en bestraffen de woorden zijn, die in den mond van vele officieren en ambtenaren als bestorven liggen. Een jaar lang zijn daarna alle mogelijke middelen van overreding in het werk gesteld, doch te vergeefs, niettegenstaande het aanwezen in de nabijheid der aanzienlijke macht, voor de expeditie van Singkel bestemd, en den indruk, dien de goede uitslag dier onderneming overal gemaakt heeft; — en eindelijk is toch de Heer Merkus ook tot het besluit moeten komen dat het eene noodzakelijkheid zoude worden, door krachtdadiger middelen een einde te maken aan de weerspannigheid van die van Toeka. Hetgeen echter in den aanvang met een soort van patrouille waren afgeloopen, zal thans eene kleine expeditie vorderen [1]. Even vruchteloos zijn tot heden afgeloopen de pogingen, aangewend om enkel door onderhandelingen de nog onafhankelijke zuidelijke districten van Soengei Aboe, Soengei Pagoe, Korintji enz. tot onderwerping te bewegen.

»Ook zal het Uwer Excellenties aandacht waarschijnlijk bij de inzage der stukken betrekkelijk de gedeeltelijke reorganisatie, door den Commissaris daargesteld, niet ontgaan dat, schoon eerst van oordeel dat het personeel van civiel bestuur, door mij voorgesteld, te groot en te kostbaar was, ZHEdG. zelf, overal waar tot heden eenige inrichting van dat bestuur heeft plaats gevonden, naar eene nog veel ruimere schaal is te werk gegaan. — Ik heb dan ook reden mij te mogen vleien dat de Heer Merkus, bij het verlaten dezer kust verleden maand, heel andere denkbeelden omtrent het verledene en toekomstige heeft medegenomen, dan door hem vroeger gekoesterd werden; uit de laatste geschriften, handelende over de wijze en de middelen om zoowel de rust in het verkregen gebied te handhaven als om verder de uitbreidingen in den geest van Uwer Excellentie's instructiën voort te zetten, is duidelijk, van de zijde van den Commissaris, eene groote toenadering in politiek gevoelen te bespeuren; terwijl mijne beschouwingen, zoowel als de opgave der middelen van uitvoering, bijna letterlijk overeenkomen met het op onderscheidene vroegere tijdstippen door mij beweerde en voorgestelde.

»Wanneer men dan ook, en bijzonder vergeleken met de ge-

[1] Deze had plaats in het begin van 1841. — Zie Lange, II, bl. 386—391.

steldheid van Sumatra nog in 1837, den tegenwoordigen stand van zaken beschouwt, moet de overtuiging rijpen dat eindelijk het tijdstip gekomen is dat het bezit der gewesten een rijke bron van welvaart moet worden. Immers over de geheele uitgestrektheid onzer binnenlandsche en strandbezittingen vertoont zich geen de minste schijn van onrustige gezindheid meer; alles schikt zich integendeel tot een geregeld bestuur; zelfs in het verwezenlijken der uitbreidingen, die nog worden bedoeld in den geest van Uwer Excellentie's ontwerpen, laat zich geen ernstige tegenstand voorzien, geen die niet met zekerheid zal worden overwonnen. In dit gevoelen althans deelt ook de Heer Commissaris Merkus. Die verzekering, geboren uit den zichtbaar gevestigden stand van rust en vrede, moet noodwendig eene groote ontwikkeling geven aan den landbouw en aan den speculatiegeest van allerhanden aard: reeds ziet men den Maleier van lieverlede zijn anders geliefkoosd geweer vergeten voor nieuwe grondontginningen; geregelde koffieplantaadjes worden in de Padangsche Bovenlanden onder de leiding van de ambtenaren aangelegd, evenals in de schoone valleien van Mandaïling en Angkola, waar de nog lijdzamer Batta uit eigen beweging onderricht vraagt; aan deze stranden wordt men bedacht om de peperteelt te doen herleven, van welk artikel het zich, uit onze tegenwoordige verhouding tot de Noordelijke havens, laat aanzien dat wij den voornaamsten handel, ook van die zijde, in handen zullen krijgen, terwijl wij reeds geheel meester zijn van het gedeelte der kust waar alleen kamfer en benzoë geteeld worden. In één woord: van alle zijden bestaat de gegronde verwachting, dat wij de producten dezer gewesten hand over hand zullen zien toenemen, — en dat is de eerste en voornaamste bron, waaruit alle andere welvaart moet ontspringen en 's lands schatkist gestijfd worden.″ ......

De vredelievende uitbreiding onzer macht, door Merkus en Michiels beide verlangd, strekte zich niet alleen uit over de Noordwaarts gelegen landschappen. Ook met het zuidelijk gelegen, geheel onafhankelijk Korintji werden aanraking gezocht, gelijk blijkt uit het volgende stuk:

Verbond van vriendschap, gesloten tusschen den ondergeteekende Jacobus Frederick Intveld, voor en vanwege het Nederlandsch Gouvernement, als zijnde daartoe behoorlijk door den kolonel, civiel en militair gouverneur ter Westkust van Sumatra gemachtigd, en

de hoofden van het landschap Alam Korintji, getiteld Adipati jang berampat delapan alei kain, zijnde de gezamenlijke adipatis van de districten Samoeroep, Karamantan, Maro Si Konkong, Kota toea, Rawang, Soengi Panoeh, Panawar, Hiang, Soeleman, Segarang Ago, Poeloe Sangkar, Pengassi, Tamiai, Lolo, Tandjoeng, Tanah Kampong, benevens de Pamangkoe van Sankar Rame, doeson Kota Taloe.

Dit verbond is door ons gezamenlijk onderteekend en luidt als volgt, hetgeen wij beloven stiptelijk te zullen nakomen als:

Eerstens. Dat wij, de hoofden voornoemd, beloven altijd in vriendschap met het Nederlandsch Gouvernement te leven en alles te doen wat in ons vermogen is, om onze onderdanen aan te sporen om naar de benedenlanden te gaan handeldrijven.

Ten tweede. Verbinden wij ons om alle wegen, van de benedenlanden naar Korintji leidende, te verbeteren; en wanneer er kortere en betere toegangen worden ontdekt, deze alsdan te openen en voor de doorreizende handelaren gemakkelijk te maken.

Ten derde. Wij hoofden voornoemd verbinden ons, de veiligheid van personen en goederen van Gouvernements onderdanen, naar Korintji gaande om handel te drijven als anderszins, te zullen handhaven en te zorgen dat hun geen leed worde toegebracht.

Ten vierde. Verbinden wij ons nog dat wij Gouvernements dienaren of iemand van hunnentwege, naar Korintji komende en naar Djambi of Palembang doorreizende ter overbrenging van brieven, ongehinderd zullen laten passeeren en hen beschermen, zoowel als alle handeldrijvende personen welke voor hunne belangen te Korintji zouden komen.

Ten vijfde. Het Nederlandsche Gouvernement belooft wederkeerig, met de hoofden van Korintji en hunne onderdanen in vriendschap te zullen leven.

Ten zesde. Het Nederlandsche Gouvernement verbindt zich, alle veiligheid en bescherming te zullen verleenen aan alle onderdanen van Korintji, welke naar de benedenlanden in zijn gebied handel komen drijven, zooals van ouds heeft plaats gevonden.

Aldus door de ondergeteekenden, in hoofde dezes vermeld, aangegaan, overeengekomen en op de plechtigste wijze met hunne handteekeningen bekrachtigd in tegenwoordigheid van den regent van Indrapoera en zijne mantris, te Indrapoera op de Westkust van Sumatra op heden den 17n October 1840, en volgens de Mohamme-

daansche jaartelling naar onze wijze, te Korintji, den 20n van de maand Sahaban 1257.

De ambtenaar in commissie
J. F. INTVELD.
SOETAN TAMBA TOEA.
SOETAN RADJA DJALIL.

Volledigheidshalve vermelden wij thans, dat in het laatst van 1840 door Merkus eenige wijzigingen werden gebracht in de organisatie van het bestuur. Zij werden goedgekeurd bij Gouvernementsbesluit van 12 April 1841 no. 8, en betroffen:

1o. de afscheiding der Ophir-districten van de afdeeling Rau, en hunne vereeniging met de afdeeling Ajer Bangis.

Hiertoe was overgegaan na de beëindiging van geschillen tusschen Pasaman en Taloe; toen was de bestendiging van den onnatuurlijken toestand niet meer noodig.

2o. de vereeniging der districten van de VIII Kota's en de VII Loerahs onder het gezag van eenen ambtenaar, in plaats van twee posthouders.

Dit geschiedde omdat het gezag over beide districten zich tijdelijk bevond in handen van den gepensionneerden luitenant Thouloup, wien het bij voortduring behoorde te blijven opgedragen als de meest geschikte ambtenaar om de orde en rust aldaar te bewaren, zoolang de geschillen tusschen de bevolking der VIII Kota's en haar hoofd Toewankoe Nan Tinggi niet waren beslecht, waarin de heer Thouloup, door langdurig verblijf, invloed en kennis van de bevolking, het best als scheidsman kon optreden.

3o. de afscheiding van het bestuur der IV en VI Kota's van dat van het district Batipoe, alwaar een contrôleur der 2e kl. werd gevestigd, terwijl de IV en VI Kota's zouden worden bestuurd door een posthouder te Padang Pandjang.

Tot deze schikking was besloten „uithoofde van de wenschelijkheid om in het regentschap Batipoe aanhoudend eenen ambtenaar gevestigd te houden tot beslechting der onderlinge geschillen tusschen de bevolking, en om van haar die diensten in het transport van goederen, onderhoud van het veer van Batoe-Beragoeng aan het meer van Singkaraq enz. te verkrijgen, waaraan zij meenden zich te kunnen onttrekken uithoofde van bewezen diensten aan het Gouvernement en getrouw bondgenootschap.”

Daar men, tegen het einde van het jaar 1840, reden had te vreezen dat de Atjehers toebereidselen maakten om de bezetting van Singkel te verontrusten, werd, op voorstel van Merkus, bij Gouvernements besluit van 22 Januari 1841 n°. 4 bepaald, dat de voor de Westkust van Sumatra bestemde zeemacht met nog een der Nederlandsche oorlogsbrikken zou worden vermeerderd, en dat de bekruising in de nabijheid van Singkel zoodanig zou worden geregeld dat zich ten allen tijde een fregat, korvet of brik in de nabijheid dier plaats bevond; zooveel mogelijk moesten de commandeerende officieren der oorlogsvaartuigen zich bekend maken met het vaarwater tot Troemon, waar eene vertooning van de Nederlandsche vlag van tijd tot tijd noodig was ter ondersteuning van den Radja aldaar.

Merkus, die inmiddels tot Vice-President van den Raad van Ned.-Indië benoemd was, had na de invoering der organisatie van het civiel bestuur zijn taak voleindigd. Hij vertrok alzoo daarna van Padang en kwam den 6ⁿ Januari 1841 te Batavia, alwaar hij — wegens het overlijden van den Gouverneur-Generaal De Eerens, in Mei 1840 — optrad als waarnemend Gouverneur-Generaal.

STRUMA EN CRETINISME IN DEN INDISCHEN ARCHIPEL.

DOOR

Dr. G. A. WILKEN.

Als eene kleine bijdrage tot de geographische pathologie, stel ik mij voor in de volgende bladzijden eenige mededeelingen te doen aangaande de verbreiding van struma en cretinisme in den Indischen Archipel. „Het is niet noodig”, merkt Dr. Van der Burg, in zijn werk „De Geneesheer in Nederlandsch Indië”, op, „deze ziekten, die geene afwijkingen vertoonen met de vormen, welke overal elders worden waargenomen, uitgebreid te bespreken; alleen moet op het tamelijk veelvuldig voorkomen daarvan in de berglanden van Java, Bali, Sumatra en Borneo worden gewezen” [1]. Intusschen kan eene meer nauwkeurige opgave van de plaatsen op evengenoemde eilanden, waar struma en cretinisme endemisch heerschen, gewenscht zijn. Het is immers juist eene eigenaardigheid van deze beide kwalen, dat zij zoo bij uitstek aan bepaalde localiteiten gebonden zijn, eene eigenaardigheid die zij, om de woorden van Hirsch te gebruiken, „wenigstens in so prägnanter Weise, nur mit äusserst wenigen, anderen Krankheitsformen theilen, und welches sich in annähernd gleicher, oder ähnlicher Weise namentlich bei den Malariakrankheiten geltend macht” [2]. — Het eerst komt struma in aanmerking.

I.

Op Sumatra, om met dit eiland te beginnen, komt struma veelvuldig voor. „The natives of the hills, through the whole extent

---

[1] Van der Burg, De Geneesheer in Nederlandsch Indië, dl. II, blz. 581.

[2] Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. I, blz. 421 (van den eersten druk). Waar verder, in dit opstel, dit werk geciteerd wordt, is, indien niets er bij vermeld wordt, de tweede druk (1883) bedoeld.

of the island", zegt Marsden, "are subject to those monstrous wens from the throat, which have been observed of the Vallaisans, and the inhabitants of other mountainous districts in Europe..... The Sumatrans do not appear to attempt any remedy for it, the wens being consistent with the highest health in other respects". Meer bepaaldelijk heeft Marsden misschien Zuid-Sumatra op het oog gehad, want nergens is de kwaal zoo algemeen als hier. In de eerste plaats moeten de Redjang-landen genoemd worden. Deze bestaan, gelijk bekend is, uit de drie landschappen Redjang-Lebong, Redjang-Ampat-Petoelai, ook Redjang-Tengah of Redjang-Moesi geheeten, en Redjang-Ampat-Lawang [4]. Van den Boekit-Seblat, in het Noorden van de Palembangsche Bovenlanden, loopt evenwijdig aan het Barisan-gebergte, dat zich langs de grenzen van Bengkoelen uitstrekt, eene andere keten. De breede vallei, die dus gevormd wordt en Zuidelijk door den tweelingvulkaan Boekit-Hitam en Goenoeng-Kaba wordt afgesloten, omvat de landschappen Redjang-Lebong en Redjang-Ampat-Petoelai. Dit laatste doet zich voor als eene uitgestrekte vlakte, voor het grootste gedeelte met bosch bewassen [5]. Ten Zuiden van den Boekit-Hitam en Goenoeng-Kaba vormt de voortzetting van deze vallei een 300 tot 400 M. hoog plateau, dat zich tot den vulkaan Dempo uitstrekt, en waarvan het Zuidelijk gedeelte het landschap Redjang-Ampat-Lawang uitmaakt, terwijl het Noorder deel tot Redjang-Ampat-Petoelai behoort. Het is nu bepaaldelijk in Redjang-Ampat-Petoelai en in Redjang-Ampat-Lawang, dat struma endemisch is. Zoo zag de Officier van Gezondheid Schuckink Kool vele lijders daaraan in het eerstgenoemde landschap [6]. Een overgroot aantal mannen en vrouwen, schrijft een ander berichtgever, de Majoor Van Rees, zijn behept

---

[3] Marsden, History of Sumatra, blz. 48.

[4] Het administratieve spraakgebruik heeft gewild, dat het eerste landschap thans alleen Lebong, het laatste alleen Ampat-Lawang genoemd wordt, zoodat voor den naam van het middelste Redjang alleen kan volstaan.

[5] Ziehier hoe de leden van de Sumatra-expeditie, van Lebong komende, het landschap Redjang beschrijven: "Te half twee hadden wij het einde van de rimboe bereikt en verheugden onze oogen zich in de aanschouwing van een verrukkelijk vergezicht. Geheel Redjang lag voor ons als eene uitgestrekte vlakte, rechts begrensd door de lage bergketen die het landschap van Bengkoelen afscheidt, terwijl recht tegenover ons de uit den Goenoeng-Hitam en Goenoeng-Kaba samengestelde tweelingvulkaan zich hoog uit de vallei verhief. Zoowel de zacht glooiende hellingen van dien berg als het grootste gedeelte van de vlakte, die thans onzen blik boeide, zijn geheel met bosch bewassen" (Reizen in Midden-Sumatra door de leden der Sumatra-expeditie, dl. II, blz. 137).

[6] Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. XXIV, blz. 160.

met afzichtelijke kropgezwellen, die soms als een ring om den geheelen hals zitten of ook wel als een gevulde buidel naar beneden hangen. De aangetasten zijn niettemin even opgewekt en lustig als de gezonden [7]. Ook de Heer Pruys van der Hoeven zegt dat struma in Redjang „eene algemeene kwaal” is [8]. Echter schijnen enkele streken eene uitzondering te maken. De Heer Van Rees vermeldt namelijk, dat de inlanders de kropgezwellen toeschrijven aan het drinken van water uit kleine stroomen of leidingen, die langs de ladangs of rijstvelden loopen. Zij toch, die aan de Moesi wonen, en uitsluitend van het zuivere rivierwater gebruik maken, blijven, naar men zegt, van de kwaal bevrijd [9]. Volgens den Heer Pruys van der Hoeven komt struma niet voor bij de bewoners van de dusuns of dorpen langs de Ajer-Poetih. Deze, een linkertak van de Moesi, ontspringt op den vulkaan Kaba en wordt gevoed door talrijke heete bronnen, die in hare bedding uitmonden. Aan de geneeskracht van het water van deze rivier schrijft de inlander de afwezigheid van struma toe [10]. — Niet minder veelvuldig doet struma zich in Redjang-Ampat-Lawang voor. In eene beschrijving van dit landschap, zegt de Officier van Gezondheid Buning, dat wel het zesde gedeelte der bevolking, zoowel mannen als vrouwen, door kropgezwellen ontsierd is, van af eene nauw merkbare zwelling aan den hals tot de meest monstrueuze massa's van verschillende gedaante. De gezwellen ontwikkelen zich eerst op lateren leeftijd, daar kinderen er van verschoond zijn [11].

Zuidelijk van de Redjang-landen, wordt struma in Pasemah-Lebar gevonden. Dit landschap is een 500 tot 700 M. hoog plateau, dat zich van het Noordwesten naar het Zuidoosten, tusschen de vulkaantoppen Dempo en Patah, uitstrekt. De bodem mag eer vlak, dan geaccidenteerd worden geheeten, doch is afgebroken door, dikwijls vele honderde voeten diepe, ravijnen, die de beddingen vormen van de talrijke, van den verbindingsrug tusschen de twee genoemde bergen afvloeiende, rivieren. In het Noorden en Noordoosten, waar het plateau open is, ontwaart het oog niets dan velden met alang-

[7] Van Rees, De annexatie der Redjang, blz. 98.

[8] Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. XXIII, blz. 69.

[9] Van Rees, t. a. p.

[10] Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. XXIII, blz. 69 en 218. Ook huidziekten, onder anderen de elders zoo gevreesde framboesiae, zijn in het gebied van de Ajer-Poetih, volgens den inlander om dezelfde reden, zeldzaam.

[11] Buning, Topographische schets der Ampat-Lawang, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. IX, blz. 627 en 630.

alang-gras bewassen, die met hunne vaalbruine tint eene eentoonigheid aan het tooneel geven, welke alleen nu en dan verbroken wordt door de hooge bamboe-aanplantingen, waarachter de dusuns of dorpen verscholen liggen. Het hoogere gedeelte van het plateau, aan den kant van den verbindingsrug tusschen den Patah en den Dempo, biedt meer afwisseling in plantenvormen aan: de grond is boschrijker, terwijl men er meer sawah-velden ontmoet [12]. Het voorkomen van kropgezwellen in dit gebied vinden wij geconstateerd door Presgrave, in het verhaal van eene door hem, op last van Raffles, in 1817 ondernomen reis naar de Palembangsche Bovenlanden. Van Manna, in Bengkoelen, vertrokken, was Goenoeng-Agoeng, aan den Zuidelijken voet van den Dempo, het eerste dorp in Pasemah-Lebar, dat Presgrave bereikte. „The people of this village”, dus schrijft hij, „are particularly affected with goitres, some of which grow to an immense size, and render the patient a disgusting object. Among themselves they do not look upon these monstrous excrescences as deformities, nor do they seem to experience any pain or inconvenience from them. The inhabitants on the plains are entirely free from the disorder, while as you approach the hills almost every individual is affected with it” [13]. Overigens is ons geen ander bericht over het voorkomen van struma in Pasemah onder de oogen gekomen. Alleen maakt Van Bloemen Waanders er terloops gewag van. In de beschrijving eener door hem op Bali gedane reis, zegt hij namelijk, dat hij op dit eiland, „evenals in de hooglanden van Sumatra, met name in de Pasemah-landen”, vele mannen en vrouwen met ontzaggelijke kropgezwellen zag [14].

Onder de rivieren, welke op den verbindingsrug tusschen den Dempo en den Patah ontspringende, zich door het plateau van Pasemah-Lebar eene honderde voeten diepe bedding gegraven hebben, behoort ook de Lematang, die Noordoostelijk vloeiende, zich later rechts in de Moesi stort. Het land waardoor de rivier stroomt, nadat deze het plateau verlaten heeft, is bekend onder den naam

[12] Gramberg, De inlijving van het landschap Pasemah, blz. 10—11.

[13] Presgrave, Account of a journey from Manna to Pasummah-Lebar and the ascent of Gunung-Dempo, Journal of the Indian Archipelago, New series, dl. II, blz. 10. Oorspronkelijk werd dit reisverhaal gepubliceerd in het tweede deel van de „Malayan Miscellanies”, gedrukt te Bengkoelen. Een uittreksel daarvan komt ook voor in de „Memoir of the life and public services of Sir Thomas Stamford Raffles”, dl. I, blz. 357 vlg.

[14] Dagverhaal eener reis over Bali in Juni en Juli 1857, Tijdschrift v. Nederl. Indië, jaarg. 1870, dl. I, blz. 420.

van Lematang-Oeloe. Hier zoowel als in het aangrenzende Semendo-Darat, het stroomgebied van de Enim, een rechtertak van de Lematang, komt struma endemisch voor. „Mijne meeste waarnemingen”, schrijft de Officier van Gezondheid Dr. Wyckerheld Bisdom, „zijn uit den bovenloop der Enim, welke rivier daar een ravijn vormt van 1500 voet diepte. De paden, die beide zijden van het ravijn verbinden, zijn zeer steil en voor Europeanen moeielijk te begaan. Ook de andere paden, die in het landschap worden aangetroffen, gaan alle door min of meer diepe ravijnen, zoodat de inwoners bijna nooit vlak terrein hebben. Sedert eenige jaren loopt echter een kunstig aangelegden rijweg, langs de bochten van het Enim-ravijn, zacht glooiend over eene lengte van vijftien palen. Langs dezen weg vindt men talrijke koffieaanplantingen, terwijl de bevolking zich overigens met den rijstbouw bezig houdt. De bewerkers der rijstvelden en der koffietuinen, welke meestal op heuvels liggen en door roofbouw ontgonnen worden, blijven daar veelal een jaar wonen, en drinken dan het water, dat uit den grond opborrelt: dit water nu wordt door de meeste lijders als oorzaak der struma beschouwd”. „Mij kwam het voor”, schrijft Dr. Wyckerheld Bisdom verder, „dat over het algemeen meer vrouwen dan mannen aan de kwaal lijden”. Overerving schijnt alleen in de vrouwelijke lijn plaats te hebben, gelijk een onderzoek naar de herediteit, in de weinige gevallen dat dit kon geschieden, eigenaardigerwijze aan het licht bracht. Overigens openbaart zich de ziekte op verschillende tijdstippen. Zoo ontstond „bij eene vrouw de zwelling bij hare eerste menstruatie, bij eene andere kort na het huwelijk”. Van de 89 door Dr. Wyckerheld Bisdom daarop onderzochte lijders bleek het, dat 12 de zitplaats van de struma uitsluitend rechts en 8 uitsluitend links hadden, terwijl bij de overigen het gezwel beiderzijds of wel in het midden zat. De consistentie was afwisselend, van week tot zeer hard; de vorm meestal gelapt, soms zelfs knollig, enkele malen glad omschreven. De grootte varieerde tusschen die van een grooten knikker en eene gewone papajavrucht [15]. Bijna alle aangetasten gaven op, dat zij, bij wassende maan, meer van beklemdheid en kortademigheid te lijden hadden, ofschoon Dr. Wyckerheld Bisdom hiervan niets heeft kunnen waarnemen. Van het groote aantal vrouwen was er echter niet eene, die gedu-

[15] De vrucht van de papaja (carica papaya) is ongeveer zoo groot als een meloen.

rende de menses meerdere of mindere zwelling of benauwdheid had opgemerkt [16].

Nog van twee andere landschappen in dit gedeelte van Sumatra, namelijk van Makakau en Belalau, vinden wij het endemisch voorkomen van struma bericht. Belalau is een gezond en vruchtbaar plateau, ten Zuiden van het meer Ranau gelegen, op eene hoogte van 900 M. boven de zee, terwijl Makakau het middelste gedeelte is van een ander plateau ten Noorden van evengenoemd meer, welk plateau in het Zuiden eene hoogte heeft van 700 M., doch naar het Noorden en Noordoosten geleidelijk tot 250 M. daalt [17]. Op beide plateaux vindt men afwisselend velden en bosschen; doch deze laatsten zijn minder dicht, dat wil zeggen minder met ruigte en kreupel- of onderhout begroeid, dan de wouden, die men in de lagere landen aantreft. Rijk is ook het plateau, waartoe Makakau behoort, aan bamboe van de grootste soort, die aaneengeschakelde wildernissen vormt, ondanks de zichtbare verwoestingen, welke de olifanten daarin aanrichten [17a]. Ten aanzien van het voorkomen van struma in Belalau nu zegt Forbes, sprekende van zijn verblijf in het dorp Hoedjoeng. „Here and throughout the district goitre was extremely prevalent, nearly twenty per cent. of the people being affected. I saw even children of seven and eight years of age with the beginning of the disease" [18]. Nog meer dan in Belalau, komt in Makakau de kwaal voor. „I was told", merkt Forbes op, „that in the Makakau district, which is notorious for its goitre, seventy per cent. are affected" [19]. Nog in een ander bericht vinden wij het veelvuldig voorkomen van struma in Makakau, bepaaldelijk in het gebied van de Selaboeng, bevestigd. Deze rivier is eene uitwatering van het meer Ranau. Na eerst in Noordwestelijke richting over het plateau te zijn gestroomd, neemt zij links de Makakau op [20], en verandert haren loop in eene Noordoostelijke richting, om, na te Moeara-Doea met de Saka te zijn samengekomen, den naam

---

[16] Wyckerheld Bisdom, Een en ander bij struma, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. XXIX, blz. 524 vlg.

[17] Verbeek, Topographische en geologische beschrijving van Zuid-Sumatra, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1881, dl. I, blz. 15.

[17a] Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jaarg. 1857, dl. I, blz. 24, 25 en 32—33.

[18] Forbes, A naturalist's wanderings in the Eastern Archipelago, blz. 171.

[19] Forbes, t. a. p.

[20] Volgens sommigen krijgt de rivier, eerst na de vereeniging met de Makakau, den naam van Selaboeng, en heet zij vóór dien tijd Wala (Zie: Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jaarg. 1856, dl. II, blz. 358—359 en jaarg. 1873, dl. II, blz. 283).

van Komering aan te nemen. Het is nu bepaaldelijk in het gebied, dat de Selaboeng doorstroomt na zich met de Makakau te hebben vereenigd, waar veel strumalijders worden gevonden. „Deze plaag”, aldus lezen wij, „is bij eenigszins bejaarde personen, en voornamelijk bij de vrouwen, aan de Selaboeng bijkans algemeen, zoodat men van honderd menschen nauwelijks twintig ziet, die van deze afzichtelijke kwaal bevrijd zijn. Onder de jonge of rondzwervende mannen (hoedanig men daar veel aantreft, zooals overal elders in dit gedeelte van Sumatra en waarschijnlijk wel over het geheele eiland), wier levenswijs eene gedurige verandering van plaats ten gevolge heeft, vindt men weinigen, die daarvan aangetast zijn; maar gewoonlijk lijden hier de nuttige personen het meest, wier ordentelijke, bedaarde leefwijs zich tot hunne rijstvelden bepaalt, alsook de gehuwde vrouwen, welke natuurlijk door hare huiselijke bezigheden aan hare woonplaats gebonden zijn”. Ook bij de bewoners van de zooeven genoemde Saka-rivier worden kropgezwellen aangetroffen [21].

Het is echter niet alleen in de bergstreken, dat struma in Zuid-Sumatra endemisch heerscht. Ook in de lagere landen is dit het geval. Zoo in Rawas, dat zich Oostelijk van den Boekit-Sablat en van de keten, die de vallei van Redjang-Lebong begrenst, uitstrekt, en het stroomgebied van de Rawas en haren rechtertak de Roepit omvat. Alleen het Westelijkste gedeelte van dit landschap, dat tegen het gebergte ligt, bestaat uit geaccidenteerd land. Het overige, verreweg grootste, deel wordt gevormd uit lage en meestal vlakke gronden. De hoogtelijn van 100 M. loopt zelfs ver van de Oostkust, boven de samenvloeiing van de Rawas en de Roepit [22]. De rivieroevers uitgezonderd, waarlangs de bevolking zich hoofdzakelijk gevestigd heeft en waar zij ook bij voorkeur hare aanplantingen aanlegt, is het grootste gedeelte van den bodem bedekt met dichte en ongerepte wouden [23]. Opvallend is het veelvuldig voorkomen van kropgezwellen bij beide geslachten in dit landschap. Aldus de getuigenis van den Kontroleur Wesly [24]. Ook Forbes maakt van struma in dit landschap gewag, hoewel volgens hem de gevallen hier minder veelvuldig zijn dan in Makakau en Belalau [25]. — Verder schijnt in de vlakke en lage

[21] Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jaargang 1857, dl. I, blz. 30 en 31—32.

[22] Wesly, De onderafdeeling Rawas, Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur, dl. III, blz. 276; Verbeek, Topographische en geologische beschrijving van Zuid-Sumatra, blz. 15.

[23] Wesly, O. c., blz. 276 en 277.

[24] Wesly, O. c., blz. 305—306.

[25] Forbes, A naturalist's wanderings in the Eastern Archipelago, blz. 171.

landen, die het benedenstroomgebied van de Ogan en de Komering vormen, de kwaal zich voor te doen. In zijne „Geneeskundig-topographische schets van de hoofdplaats Palembang", zegt toch de Officier van Gezondheid Lindman: „Het kropgezwel ziet men hier veel, vooral onder het vrouwelijk geslacht; echter komt deze ziekte minder onder de bewoners van Palembang-zelf voor, dan onder die der valleien van de Komering en de Ogan, welke naar de hoofdplaats komen, om daar handel te drijven" [26]. — Eindelijk nog komen kropgezwellen, dikwijls van eene enorme grootte, in enkele streken voor van het stroomgebied der Sipoetih en der Toelang-Bawang, in de Lampongsche Districten. Deze mededeeling, afkomstig van den Officier van Gezondheid Wienecke [27], vinden wij bij Francis bevestigd. Gelijk bekend is, ontstaat de Toelang-Bawang uit de vereeniging van de Wai-Kiri en de Wai-Kanan, en wordt deze laatste weder gevormd door de samenvloeiing van de Wai-Besai en de Wai-Ompoe. In het gebied van deze Wai-Ompoe nu, met haren linkertak de Tahami, „hebben de meeste menschen kropgezwellen, somtijds grooter dan hun hoofd, en voornamelijk in de kampong Teti-Samang, gelegen ter plaatse waar een klein spruitje zich in de Tahami ontlast" [28]. Ten aanzien van de grondsgesteldheid moet worden opgemerkt, dat verreweg het grootste gedeelte van de Lampongsche Districten, en hiertoe behooren ook de streken waar struma endemisch heerscht, uit weinig geaccidenteerd en over het algemeen laag land bestaat, dat minder dan 100 M. boven de zee ligt [29]. Dit lage land, aldus lezen wij, „is over het algemeen vlak. De zeer lage aardruggen, die in onderscheidene richtingen loopen, benevens de diep uitgespoelde bedden der rivieren en beeken, geven er niettemin eenige afwisseling aan, en doen, bij lagen waterstand, de lage gronden de gedaante van valleien aannemen. In den regentijd echter, en bij zware afwateringen, worden zij grootendeels overstroomd, en blijven de genoemde lage aardruggen alleenlijk onbedekt; het geheele land

[26] Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. IV, blz. 771.

[27] Wienecke, Geneeskundig topographische schets van Telok-Betong en Onderhoorigheden, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. IV, blz. 657.

[28] Francis, Herinneringen uit den levensloop van een Indisch Ambtenaar, dl. I, blz. 215, noot 1.

[29] Verbeek, Topographische en geologische beschrijving van Zuid-Sumatra, blz. 15. Vervolgt men, op de bij deze verhandeling behoorende kaart (blad IV), de hoogtelijn van 100 M., dan ziet men dat de streken, waar struma endemisch heerscht (bepaaldelijk het stroomgebied van de Wai-Ompoe met de Tahami), buiten die lijn zijn gelegen.

neemt dan de gedaante aan van eene groote rivierplas met eilanden bezaaid". Overigens bedekken uitgestrekte en aaneengeschakelde, dichte bosschen en wildernissen den bodem, met uitzondering van de, betrekkelijk weinige, bewoonde of in cultuur gebrachte streken [30].

Het land, onmiddelijk ten Noorden van de Palembangsche Bovenlanden, is grootendeels eene terra incognita. Uit eene mededeeling, voorkomende in het werk van Marsden, blijkt echter dat struma in deze streek voorkomt, en wel in het ten Zuidoosten van Korintji gelegen Serampei, een zwaar, met dichte bosschen bedekt, bergland, waarin onder anderen een meer voorkomt, de Danau Pau. De mededeeling is van den Luitenant Hastings Dare, die, in het laatst van 1804, aan het hoofd van eene militaire macht, eene expeditie naar deze streken ondernam, ter tuchtiging van eenige kwaadgezinden. Sprekende van zijn verblijf te Rana Ali, in de nabijheid van het meer gelegen, zegt hij: "Of the women whom we saw, almost every one had the goitres or swellings under the throat; and it seemed to be more prevalent with these than with the men. One woman in particular had two protuberances dangling at her neck as big as quart bottles" [31].

Ten aanzien van het voorkomen van struma in de Padangsche Bovenlanden zijn de berichten veelvuldiger. De Heer Van Hasselt zegt, dat de gezwellen, vaak van zeer grooten omvang, zich vooral in de hoogere streken bij meer gevorderden in leeftijd vertoonen, en het, naar onzen smaak reeds minder schoone, uiterlijk van den Maleier dikwijls afzichtelijk maken [32]. Meer bepaaldelijk heeft deze mededeeling misschien betrekking op het Zuidelijke gedeelte van de Padangsche Bovenlanden, het terrein der werkzaamheden van de Sumatra-expeditie, waarvan de Heer Van Hasselt de leider was. Deze streken bestaan uit het bovenstroomgebied van de Batang-Hari en dat van de Batang-Koeantan [33]. Het eerste, dat is het land besproeid door de Batang-Hari en hare zijtakken de Goemanti met de Sikia, de Siliti en de Sangir, is ten Oosten van den Boekit-Barisan gelegen, tusschen de keten, die den Goenoeng-Patah-Sembilan, den Goenoeng-Korintji en den Goenoeng-Toedjoeh

[30] Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jaarg. 1857, dl. I, blz. 1 en 2.

[31] Marsden, History of Sumatra, blz. 317.

[32] Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, blz. 10.

[33] Zie voor het volgende: D. D. Veth, Aardrijkskundige beschrijving van Midden-Sumatra, blz. 8 vv.

verbindt, ten Zuiden, en het zoogenaamde Middengebergte, hetwelk zich van den Goenoeng-Talang in Oostnoordoostelijke richting uitstrekt, ten Noorden. Gaat men dit gebergte, waarvan de pashoogte 1665 M. bedraagt, over, dan komt men in het stroomgebied van de Batang-Koeantan, meer bepaaldelijk van hare rechtertakken, de Pelangki, de Soekam en de Koelampi. In deze, uit zwaar bergland bestaande, streek, komt struma voor in de landschappen Soepajang, Alahan-Pandjang en Lolo met Soengei-Pagoe. Het eerste, ten Noorden van het Middengebergte gelegen, omvat hoofdzakelijk het stroomgebied van de Pelangki met haren linkertak, de Batang-Lawas. Deze Batang-Lawas gaat eerst door een dal, dat over het geheel smal en door steile berghellingen ingesloten is. Later doorsnijdt zij eene driehoekige, van 700 tot 800 M. hooge, met vruchtbare sawah's bedekte, vlakte. In deze vlakte is onder anderen het dorp Soepajang gelegen [34]. Ook de Pelangki stroomt over het algemeen door een nauw dal; slechts enkele gedeelten zijn breeder, maar door hooge en steile gebergten begrensd [35]. Tot Alahan-Pandjang behoort in de eerste plaats het plateau van dien naam, en verder de streken langs de Batang-Goemanti en haren linkertak de Sikia. Het plateau van Alahan-Pandjang bevindt zich ter plaatse waar het Middengebergte den Boekit-Barisan ontmoet en is 1500 tot 1600 M hoog. Voor het grootste gedeelte wordt het ingenomen door een meer, den Danau-di-atas. Overigens ontwaart hier het oog slechts sawah's en grasvelden, en worden bosschen in het geheel niet op het plateau gevonden. Van genoemden Danau-di-atas is, gelijk bekend, de Goemanti eene uitwatering. Na het plateau verlaten te hebben, bereikt de rivier spoedig een komvormig dal, ten Noorden door het Middengebergte, ten Zuiden door een anderen hoogen bergrug ingesloten, welk dal later door een tweede, soortgelijke, gevolgd wordt [37]. Voor het overige hebben de Goemanti en haar linkertak de Sikia, zoowel als beider zijrivieren, een zelfde karakter: smalle dalen, waarvan de bodem geheel door de rivierbedding wordt ingenomen, en steile berghellingen, terwijl slechts op enkele plaatsen bebouwbare dalgrond wordt aangetroffen [3]. Lolo en Soengei-Pagoe,

[34] Veth, O. c., blz. 11.
[35] Veth, O. c., blz. 11—12.
[36] Veth, O. c., blz. 9. Zie ook: Reizen in Midden-Sumatra door de leden der Sumatra-Expeditie, dl. I, blz. 269—270.
[37] Veth, O. c., blz. 13.
[38] Veth, O. c., blz. 14.

in de derde plaats genoemd, omvatten het lengtedal, dat zich, evenwijdig aan den Boekit-Barisan, van den Danau-di-atas tot den Goenoeng-Korintji uitstrekt, en, in het Noorden, door de Batang-Hari, in het Zuiden, door haren rechtertak de Siliti doorstroomd wordt. De bodem van dit breede en uitgestrekte dal, die aanmerkelijk helt, immers bij Lolo, in het Noorden, 1125, bij Moeara-Laboeh, in het Zuiden, 450 M. boven de zee ligt, vormt op enkele plaatsen, zoo ook bij de twee hier genoemde dorpen, eene, met sawahvelden bedekte, vlakte, waaruit zoowel de Boekit-Barisan als het gebergte, dat het dal Oostelijk insluit, tot eene aanzienlijke hoogte, steil oprijst. Elders is het dal met dichte bosschen begroeid, zoodat zijne gesteldheid minder goed te herkennen is, hoewel het schijnt, dat de dalbodem in deze gedeelten meer ongemerkt in de hellingen van het gebergte overgaat [39]. — Uit verscheidene mededeelingen nu blijkt het, dat struma, in de drie hier beschreven landschappen, endemisch heerscht. Zoo maken de leden van de Sumatra-expeditie in het bijzonder gewag van deze kwaal in de dorpen Grabak en Datar, in het smalle dal van de Sikia, op eene hoogte van 720 en 650 M. boven de zee, gelegen [40]. „Het weinig innemende van de bewoners dezer streek", aldus lezen wij, „wordt waarlijk niet schooner door de groote kropgezwellen, waarmede velen behept zijn" [41]. Evenzoo was de Deensche natuuronderzoeker Bock in de gelegenheid, het veelvuldig voorkomen van struma te constateeren in het dorp Lolo. „Every Monday", schrijft hij, „is market at Lolo. The market was held not 200 yards from my house, and I always attended with my cook to buy provisions. The dealers were mostly women, and a more ugly set of Eve's daughters I don't think I ever saw in my life. The majority of them had large wens in the neck, resembling the throat of the South American howling monkey" [42]. Nog zij hier gewezen op eene mededeeling', voorkomende in de „Omschrijving van het summier civiel ziekenrapport van den geneeskundigen dienst op Java, Madura en de Buitenbezittingen over 1858". In het verslag van den toen te Solok geplaatsten Officier van Gezondheid Neeb, wordt toch

---

[39] Veth, O. c., blz. 15—17. Zie ook: Reizen in Midden-Sumatra door de leden der Sumatra-Expeditie, dl. I, blz. 427—428.

[40] Voor deze en andere hoogtecijfers in den tekst, zie: Veth, Aardrijkskundige beschrijving van Midden-Sumatra, blz. 3 en 4, en den bij dit werk behoorenden Atlas, blad I.

[41] Reizen in Midden-Sumatra door de leden der Sumatra-Expeditie, dl. I, blz. 134.

[42] Bock, The head-hunters of Borneo, blz. 307.

opgeteekend, dat »in bergachtige streken, zooals Alahan-Pandjang en Soepajang, vooral bij vrouwen, kropgezwellen voorkomen« [43]. Ook de Heer De Rooy, gedurende geruimen tijd Kontroleur bij het Binnenlandsch Bestuur in de Padangsche Bovenlanden, bevestigde het veelvuldig voorkomen van struma in Alahan-Pandjang en Soepajang. In het laatstgenoemde landschap trof hij, in de negari Tandjong-Balit, aan de Poelau, een rechtertak van de Pelangki, gelegen, eene familie aan, waarin de kwaal reeds gedurende drie geslachten erfelijk zou zijn geweest, en waarvan meerdere leden toen ook kroppen hadden. De gezwellen, door den Heer De Rooy waargenomen, deden zich wel eens voor als twee sterk gezwollen, aan elkaar gegroeide en zwaar naar beneden hangende blazen, waarvan de een, de rechtsche, grooter was dan de andere, de linksche, en den omvang meestal had van een kleinen pompelmoes. Intusschen zag de Heer De Rooy ook minder ontwikkelde strumae, die aan de daarmede behepte individuen het voorkomen gaven, als hadden zij een bijzonder dikken hals.

Het is noodig, alvorens de overige streken van de Padangsche Bovenlanden te beschouwen, nog de aandacht te vestigen op het voorkomen van struma in een ander gedeelte van het stroomgebied der Batang-Hari. Een van de takken, welke deze rivier, na de Padangsche Bovenlanden te hebben verlaten, rechts opneemt, is de Djoedjoean. Het land, waardoor deze, tusschen hooge oevers, stroomt, is laag gelegen, immers nergens hooger dan 200 M., en bestaat, naar het schijnt, voor een niet gering gedeelte uit koepelvormige, zwaar begroeide heuvels, zonder eenig spoor van kultuur, dat de aanwezigheid van menschen verraadt [44]. Eenige dorpen bevinden zich echter langs de rivier-zelve. Een daarvan is Tandjoeng-Alam, 110 M. boven de oppervlakte van de zee gelegen. Van zijn verblijf hier sprekende, zegt de Heer Schouw Santvoort, lid der Sumatra-expeditie: »Reeds had ik opgemerkt, dat in deze streken veelvuldig kropgezwellen voorkomen van buitengewonen omvang; maar zoo groote als die van de vrouw, kinderen en zusterszoon van mijn gastheer had ik nog niet gezien. Hun geheele gelaat viel letterlijk weg achter het vooruitstekende gezwel, dat bij sommigen drie verhevenheden vertoonde en aan het gelaat iets walgelijks, bijna iets dierlijks gaf; terwijl hunne stem daardoor een eigenaardig schor en diep keel-

[43] Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. IX, blz. 750.

[44] Reizen in Midden-Sumatra door de leden der Sumatra-Expeditie, dl. I, blz. 66. Voor de hoogtecijfers zie den in noot 40 bedoelden atlas.

geluid had gekregen. De kwaal is erfelijk, vertelde men mij, en vertoont zich bij kinderen op veertienjarigen en zelfs op nog jeugdiger leeftijd". Opmerkelijk is het zeker, merkt de Heer Schouw Santvoort verder op, dat in het naburige Rantau-Ikir geen kropgezwellen voorkomen [45].

Keeren wij terug naar de Padangsche Bovenlanden. Nog van enkele streken in dit gebied wordt ons het voorkomen van struma bericht. Zoo vond de Heer De Rooy, dien wij zooeven noemden, deze kwaal in Tanah-Datar, hoewel in veel mindere mate dan in Alahan-Pandjang en Soepajang. De terreinformatie van deze landstreek wordt beheerscht door de Ombilin en hare voornaamste linkertakken. De Ombilin-zelve heeft alleen boven de kampong Telaweh nu en dan, namelijk plaatselijk, een dalbodem, doch stroomt beneden dit dorp door een plateau met steile bergreeksen en tal van diepe ravijnen en kloven, het zoogenaamde Ombilin-kolenveld. Wat de zijtakken betreft, wordt de voornaamste daarvan, de Sello, in haren kronkelenden loop, ter linkerzijde begrensd door een rotsachtig gebergte met somtijds loodrechte wanden. Rechts van de rivier breidt zich echter eene groote vlakte uit tot aan den voet van den Merapi, op welke vlakte, 458 M. boven de zee, Fort Van der Capellen gelegen is [46]. Eene andere landstreek, die hier genoemd moet worden, is Batipoe en de X Kota. Ten Noorden door den Merapi, ten Zuiden door den Talang afgesloten, strekt zich een breed dal uit, dat Westelijk door den Boekit-Barisan, Oostelijk door een lagen bergrug, waardoor het van Tanah-Datar wordt gescheiden, begrensd wordt. Het Noordelijkste, minst breede, gedeelte van dit dal is zeer geaccidenteerd, en helt in algemeenen zin van Noord naar Zuid, meer benedenwaarts van Noordwest naar Zuidoost. Aan den voet van dit hellend terrein en in het verlengde daarvan ligt het meer van Singkarah [47]. In dit landschap nu, dat administratief de afdeeling Batipoe en de X Kota vormt met de hoofdplaats Padang-Pandjang, 783 M. boven de zee, komt, volgens eene mededeeling van den alhier in 1854 geplaatsten Officier van Gezondheid Kervel, struma endemisch voor, en wel meer bij mannen dan bij vrouwen [48]. —

---

45 Reizen in Midden-Sumatra door de leden der Sumatra-expeditie, dl. I, blz. 68.

46 Cluysenaer, Mededeelingen omtrent de topographie van een gedeelte der Padangsche Boven- en Benedenlanden, Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, dl. III, blz. 233.

47 Cluysenaer, O. c., blz. 231.

48 Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. IV, blz. 914.

Noordelijk gaande, komt men op het plateau van Agam, waar de kwaal, gelijk Dr. Ludeking dit uitdrukkelijk verklaart, zich weinig voordoet [49]. Anders in de Noordwestelijk van Agam gelegen onderafdeeling VIII Kota en VII Loerah, waarvan Palembajan, dat 753 M. hoog ligt, de hoofdplaats is. Onder de kwalen, waarvan men bij de bevolking dezer onderafdeeling „een overgroot aantal" gevallen ziet, noemt de Heer Harrebomée ook kropgezwellen op [50]. Evenzoo wordt in Bondjol, 220 M. boven de zee, in het nauwe en diepe dal van de Alahan-Pandjang gelegen, struma veelvuldig aangetroffen [51], terwijl zij, volgens eene mij door den Heer Visser, laatstelijk Assistent-Resident van de L Kota, gedane mededeeling, ook in de aangrenzende Ophir-districten niet zeldzaam is en vooral zich bij vrouwen vertoont. — Nog treft men in dit gedeelte van Sumatra kropgezwellen aan in de laras of het district Kapoer-nan-sembilan. De Assistent-Resident Tromp, die als Kontroleur in de onderafdeeling Poear-Datar, waartoe dit district vroeger behoorde [51a], geplaatst was, schrijft mij, dat de kwaal zich meer bij vrouwen dan bij mannen voordoet en ook bij jonge meisjes wordt gezien. De gezwellen ontwikkelen zich van lieverlede en krijgen soms enorme afmetingen. Ook de Heer De Rooy constateerde in dit district, zoowel als in de aangrenzende laras Mahi, het voorkomen van struma, en, evenals de Heer Tromp, meer bij vrouwen dan bij mannen. De beide hier genoemde districten behooren tot het bovenstroomgebied der Kampar-Kanan. Dit gebied bestaat uit een plateau, dat naar het Oosten geleidelijk afdaalt, doch waarvan de Westelijke rand zich steil verheft uit het dal van de evengenoemde Alahan-Pandjang. Het terrein is zeer geaccidenteerd, afgebroken door diepe en nauwe kloven, waardoor de Kampar-Kanan en hare bijrivieren stroomen, en door bergen, die aan eene of meer zijden loodrechte wanden bezitten. Van de laras of het district Mahi nu is het voornaamste, dat is het meest bevolkte, gedeelte eene door dergelijke bergen geheel omgeven vlakte, 250 M. boven de zee gelegen, doorstroomd door de rivier van dien naam, een rechtertak van de Kampar-Kanan.

---

[49] Ludeking, Natuur- en geneeskundig topographische schets der Assistent-residentie Agam, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. IX, blz. 99.

[50] Harrebomée, Aanteekeningen op A. L. Van Hasselt's »Volksbeschrijving van Midden-Sumatra», Indische Gids, jaarg. 1887, dl. I, blz. 88.

[51] Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. V, blz. 1195.

[51a] Nu behoort Kapoer-nan-sembilan tot de onderafdeeling Pangkalan-Kota-Baroe en XII Kota-Kampar.

Deze vlakte doet zich geheel als een dalketel voor, daar zij aan alle kanten gesloten schijnt, terwijl de Mahi haar door eene nauwe spleet in den bergwand betreedt en door eene even nauwe spleet weder verlaat. Wat Kapoer-nan-sembilan betreft, is de meest bewoonde streek hiervan een breed, door steile hoogten begrensd dal, dat de Kapoer-Gadang, eveneens een rechtertak van de Kampar-Kanan, heeft uitgespoeld, van welk dal het hoogere gedeelte 144 M., het lagere 90 M. boven de zee ligt [52].

Noordelijk van Bondjol, komen wij in het, door Bataks bewoonde, landschap Mandaïling, hoofdzakelijk bevattende de breede, door een 900 M. hoog gebergte begrensde, vallei van de Batang-Gadis en de Batang-Angkola. Het voorkomen van struma in dit landschap vinden wij in de eerste plaats geconstateerd in de „Fragmenten uit de reizen en onderzoekingen in Sumatra" van Dr. Müller en Dr. Horner, leden der Natuurkundige Commissie in Nederlandsch Indië. Van hun verblijf te Botoeng, gelegen tusschen Pakanten en Moeara-Sipongi [53], heet het: „Bij het doorwandelen van deze kampong bemerkten wij verscheidene menschen met kroppen, een verschijnsel dat in geheel Mandaïling niet zeldzaam is". Den volgenden dag in het dorpje Banir-Pandjang komende, vonden zij, onder het kleine getal inwoners, „vijf vrouwen en één knaap met vrij groote kroppen" [54]. Verder hebben wij hier te wijzen op eene mededeeling van den Amerikaanschen natuuronderzoeker Bickmore, die, op zijne reis van Fort De Kock naar Padang-Sidempoean, te Moeara-Sipongi vele strumalijders zag. „Het was", aldus schrijft hij, „hier marktdag, en daar wij eenigen tijd wilden uitrusten, had ik eene goede gelegenheid om het volk waar te nemen.... Een groot aantal personen van beide seksen, en zelfs sommige kinderen, waren behept met een afzichtelijk ongemak, namelijk kropgezwellen" [55]. Hoewel,

---

52 Verbeek, Topographische en geologische beschrijving van een gedeelte van Sumatra's Westkust, blz. 588, 590 en 628—629. Zie ook: Fennema, Topographische en geologische beschrijving van het Noordelijke gedeelte van het Gouvernement Sumatra's Westkust, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1887, Wetenschappelijk gedeelte, blz. 135 en 137. — Men zie verder noot 120 hierbeneden.

53 Dat Botoeng hier gelegen is, merkt Fennema, in zijne, in de voorgaande noot geciteerde, verhandeling (blz. 167), op.

54 Müller en Horner, Fragmenten uit de reizen en onderzoekingen in Sumatra, Bijdragen tot de T. L. en Vk. van Nederl. Indië, dl. II, blz. 235 en 236.

55 Bickmore, Reizen in den Oost-Indischen Archipel, dl. II, blz. 130—131 (van de Hollandsche vertaling van Prof. De Hollander).

blijkens de geciteerde woorden van Horner en Müller, in geheel Mandaïling niet zeldzaaam, schijnt de kwaal zich toch voornamelijk in het Zuidelijkste, dat is het hoogste en smalste, gedeelte van het dal van de Batang-Gadis voor te doen, want hier zijn Pakanten en Moeara-Sipongi, respectievelijk 815 en 635 M. boven de zee, gelegen. Misschien zijn ook door Willer meer bepaaldelijk deze streken bedoeld, waar hij in zijne beschrijving van Mandaïling en Portibi zegt, dat „in hooge districten men, als in andere berglanden, menigvuldige kropgezwellen ziet„ [56].

Eene uitgetrekte strumazone vindt men op Sumatra verder in het, eveneens door Bataks bewoonde, bovenstroomgebied van de Pane en de Bila. Zoo zag ik vele lijders in de zoogenaamde Harangan-Sipirok, het bergland, dat het plateau van Sipirok Oostelijk begrenst en doorstroomd wordt door de Aek-Hiloeng, die zich in de Aek-Si-Ombal, een rechtertak van de Pane, stort. Verder heerscht de kwaal endemisch te Napa-Gadoeng-Laoet, aan de Pane-zelve gelegen [57]. Niet minder is dit het geval in Tano-Rambe-Djae, het stroomgebied van de Aek-Asaan, met haren linkertak de Aek-Soehat, en van de Aek-Hiloeng en de Aek-Parmeraan, welke met eene vierde rivier, de Aek-Goelangan, in één punt samenkomende, de Soengei-Kanan, een rechtertak van de Pane, vormt. „Het is een eigenaardig gezicht„, schrijft de Heer Neumann, „om van eene hoogte af het land te overzien, dat door die rivieren doorstroomd wordt. De kloven en valleien, in welke zij zich bewegen, strekken zich als spaken van een wiel in alle richtingen uit. De tusschenliggende bergen, eerst smal, breiden zich langzamerhand uit, totdat zij in het hooge ketengebergte eene breede basis vormen. Donkere schaduwen leveren die bergen met hunne zware bosschen. Fantastisch steken enkele bergspitsen omhoog, ontbloot van boschgroei, maar bedekt met laag struikgewas en grassen, waarboven enkele bamboestoelen hunne sierlijke halmen buigen. Verder ziet men neer op het lage gebergte, dat telkens verschillende kleurschakeeringen te aanschouwen geeft, al naarmate het land bebouwd, kort of lang geleden door de cultuur verlaten werd, of nog in maagdelijke woestheid nederligt. Daartusschen in weer alang-alang-velden, het toonbeeld der wraak van de tropische

[56] Willer, Verzameling der Batak̃sche wetten en instellingen in Mandheling en Pertibie, gevolgd van een overzicht van land en volk in die streken, Tijdschr. v. Nederl. Indië, jaarg. 1846, dl. II, blz. 262.

[57] Neumann, Het Pane- en Bila-stroomgebied, Tijdschr. v. h. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap, 2e serie, dl. III, blz. 221 vlg.

natuur, wanneer hare orde verbroken wordt. Door de zon verlicht, blinkend als gepolijst staal, kronkelen de rivieren zich tusschen dat verschillende groen, eerst ver uit elkander, elkander hoe langer hoe meer naderende, om eindelijk ééne lijn te vormen, de Soengei-Kanan, die, glinsterend als zilver, in eene nauwe kloof verdwijnt" [58]. Zeer algemeen zijn kropgezwellen eindelijk in Tano-Rambe-Djoeloe, omvattende het stroomgebied van de Aek-Pandjamaan tot aan de Aek-Balimbing, twee rechtertakken van de Bila, en in Goenoeng-Tinggi, gelegen aan de Bila-zelve. Doch het is niet alleen in het bergland, dat struma in dit gedeelte van Sumatra endemisch heerscht. Zuidoostelijk van Tano-Rambe-Djae strekt zich, scherp afgescheiden van het hooggebergte, hetwelk in den regel met steile wanden eindigt, bewesten de zooeven genoemde Soengei-Kanan, een heuvelland uit, dat zich niet meer dan 100 M. boven de zee verheft [59]. Vele Bataks nu van deze landstreek, zoowel mannen als vrouwen, zijn ontsierd door kropgezwellen [60]. Die gezwellen, *barut*, zooals zij in het Bataksch heeten, zijn, deelt de Heer Neumann mede, van verschillenden vorm en dikwijls onoogelijk groot. Zoo was er eene vrouw, die, bij het loopen, het gezwel steeds met de handen moest steunen, en had een man een krop, die tot aan de tepels der borsten reikte. Men meent dat de kwaal ook wel eens van ouders op kinderen overgaat. Deze worden daarmede echter niet geboren. Intusschen zag de Heer Neumann niet zelden kinderen van vier tot vijf jaren met sterk gevulde halzen, het begin van zulke gezwellen. De stem van den Batak is van nature hard, en wordt op lateren leeftijd heesch en in de hoogste mate onwelluidend. Strumalijders brengen het geluid gedeeltelijk door den neus voort. Nog onaangenamer zijn de geluiden, welke zij slapende maken. Hunne ademhaling is gewoonlijk zwaar, maar in den slaap gaat zij nog gepaard met eene soort van blaffen en met andere onwelluidende klanken, die niet nader zijn aan te duiden. Deze menschen zijn zeer te beklagen, want vooral als de kroppen zwaar zijn, kunnen zij moeielijk zwaren arbeid verrichten en moeielijke of langdurige tochten maken.

---

58 Neumann, Het Pane- en Bila-stroomgebied, Tijdschr. v. h. Nederl. Aardr. Genootsch., 2e serie, dl. II, blz. 47.

59 Neumann, O. c., blz. 31. Zie ook van denzelfden schrijver: Schets der afdeeling Laboean-Batoe, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl XXVI, blz. 439—440.

60 Neumann, Schets der afdeeling Laboean-Batoe, blz. 449. Zie ook: Larive, Eenige aanteekeningen, gehouden op een reisje naar en door de bovenstreken van Kota-Pinang, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVIII, blz. 265.

Zij geraken zeer spoedig buiten adem. In het stervensuur is hun deze drukking op de ademhalingswerktuigen bovendien zeer smartelijk [61].

Nog een tweetal andere streken op Sumatra hebben wij te vermelden, waar struma endemisch voorkomt. In de eerste plaats de binnenlanden van Deli en Serdang. „Swellings of the throat called wens, are very common amongst the inhabitants who live high up the river", zegt reeds Anderson, die deze landschappen in 1823 bezocht [62]. Door Dr. Hagen vinden wij deze mededeeling bevestigd. „Die Binnenländer der Sultanate Deli und Serdang", schijft deze, „werden von den Orang-Dusun bewohnt, den Leuten der Vorberge. Sie erstrecken sich von der Malaiengrenze nur bis an den Rand der Hochebene von Toba, nicht auf diese selbst" [62a]. Onder deze Dusun-Bataks nu vond Dr. Hagen „ungemein viele Kröpfe, was bei den Völkern auf der Hochebene vollständig fehlt" [63]. — Het andere strumagebied, door ons bedoeld, is de Petalangan. Deze is gelegen tusschen de Siak en de Kampar en bestaat uit eene aaneenschakeling van hooge en lage gronden, hier en daar afgewisseld door moerassen, die dikwijls een kwartieruur gaans lang zijn. De hooger gelegen grond, die nu eens een dicht, ondoordringbaar woud, dan weder onafzienbare alang-alang-velden, overblijfsels van vroegere ladangs, of terreinen, begroeid met laag kreupelhout of varensoorten, te aanschouwen geeft, is licht heuvelachtig [64]. De bewoners van deze streken zijn de zoogenaamde Orang-Talang. De mannen, doch voornamelijk de vrouwen, zijn behept met kropgezwellen, die zich reeds bij kinderen op tien- of elfjarigen leeftijd beginnen te ontwikkelen [65].

Gaan wij nu over naar Borneo. In enkele streken van dit uitgestrekte eiland komt struma endemisch voor. Zoo in het district Doeson-Timor, behoorende tot de residentie Zuider- en Ooster-Afdeeling. Dit

---

61 Neumann, Het Pane- en Bila-stroomgebied, Tijdschr. v. h. Nederl. Aardr. Genootsch., 2e serie, dl. III, blz. 222.

62 Anderson, Mission to the East Coast of Sumatra, blz. 268.

62a Hagen, Eine Reise nach dem Toba-See in Zentralsumatra, Petermanns Mitteilungen, dl. XXIX, blz. 44.

63 Hagen, t. a. p.

64 Van Rijn van Alkemade, Reis van Siak naar Poelau Lawan, Tijdschrift v. h. Nederl. Aarkrijkskundig Genootschap, 2e serie, dl. III, blz. 131 en 132. Zie ook de in de volgende noot aangehaalde verhandeling, blz. 140.

65 Tocht naar het rijk van Poeloe-Lawan, door een oud-ambtenaar van het Mijnwezen, Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur, dl. III, blz. 141—142.

district omvat het stroomgebied van de Patai en de Karau, twee linkertakken van de Barito. In de nabijheid van den hoofdstroom is het land laag en moerassig, in den regentijd aan overstroomingen onderhevig en bedekt met dichte bosschen. In Oostelijke richting voortgaande, ziet men echter de bodem allengs hooger worden. Aanvankelijk verheft zich het terrein zacht en golfsgewijze over de moerassige laaglanden, later ontmoet men kleine heuvels. De plateauvormige ruggen dezer heuvels, *djowong* geheeten, zijn in den regel slechts met een dun woud begroeid, of vormen, voor zoover zij vroeger ten behoeve van de rijstkultuur ontgonnen zijn geweest, velden bewassen met laag kreupelhout, doormengd met massa's van bamboes, varens, riet- en grassoorten, bepaaldelijk glagah en alang-alang, en onderscheidene stekelplanten. In tegenstelling van deze schrale vegetatie der *djowong's*, vertoonen de *loau's*, de dalen tusschen de heuvels, die, ten gevolge van de ongenoegzame afwatering, moerassig zijn, om de woorden van Grabowsky te gebruiken, „ein Bild so spezifisch-tropischer Urwaldüppigkeit, dass das Auge im Anfange Einzelheiten in diesem Chaos von riesenhaften, über und über mit den herrlichsten Schmarotzern bedeckten Bäumen, diesem Gewirr von Lianen, diesem Reichthum an Farbennüancen kaum zu unterscheiden vermag". Ook dit gebied wordt gedurende den regenmoesson voor een groot gedeelte overstroomd, zoodat alleen de heuvels met hunne ruggen als eilanden boven het water uitsteken. Verder Oostelijk wordt het terrein meer bergachtig: de moerassen worden verdrongen door het droge land, en de bodem verheft zich in groepen van bergen, die eene hoogte van ruim 300 M. bereiken [66]. Dit district wordt bewoond door den Dajakschen stam der Olo-Maanjan, wier dorpen bijna allen in het Oostelijke heuvelland gevonden worden, meestal op de heuvels-zelve, eenige honderde schreden van de rivieren verwijderd [67]. Bij deze Dajaks nu komt struma veelvuldig voor. „Entstellt", lezen wij bij Grabowsky, „sind viele Männer und Frauen durch grosse Kröpfe" [68]. Hetzelfde vinden wij bij andere schrijvers geconstateerd. Zoo viel den Heer Bangert, die in 1857 als civiel gezaghebber deze streken bereisde, bepaaldelijk in het dorp Sangarwasi, aan den bovenloop der Patai, het betrekkelijk groot getal vrouwen, zelfs jonge meisjes,

---

[66] Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 91, 93 en 97; Grabowsky, Der Distrikt Dusson-Timor in Südost-Borneo und seine Bewohner, Ausland, jaarg. 1884, blz. 445 vlg.
[67] Grabowsky, O. c., blz. 446.
[68] Grabowsky, O. c., blz. 448.

op, die aan kropgezwellen leden [69]. Ook de Officieren van Gezondheid Van Goens en Van der Myll Dekker, die, respectievelijk in 1860 en 1862, te Tamejang-Lajang, eveneens aan de Patai gelegen, vertoefden, maken van het voorkomen van struma hier gewag. Eerstgenoemde zegt voornamelijk bij vrouwen vele gevallen te hebben waargenomen [70].

Struma wordt in Borneo's Zuider- en Ooster-Afdeeling verder nog gevonden in de assistent-residentie Martapoera. Deze bestaat, behalve uit het landschap Tanah-Laoet, waarop wij straks terugkomen, uit het gebied tusschen de beneden-Barito en den Goenoeng-Meratoes, het waterscheidend gebergte tusschen de rivieren, die Oostwaarts naar zee vloeien, en die, welke in Westelijke richting gaan en zich in evengenoemden hoofdstroom ontlasten. Tot deze laatsten behooren de Riam-Kiwa en de Riam-Kanan, die zich later vereenigen en zoo de Martapoera-rivier vormen. Ten aanzien van de terreinformatie valt op te merken, dat het Oostelijke gedeelte bergachtig is en hoofzakelijk ingenomen wordt door de uitloopers van den Goenoeng-Meratoes en vooral door eene van dit gebergte in Zuidwestelijke richting, tusschen de Riam-Kiwa en de Riam-Kanan, zich uitstrekkende, 240 tot 360 M. hooge, met zware bosschen bedekte, keten, de Goenoeng-Bobaris. Ten Westen van den Goenoeng-Meratoes en ten Noorden en Noordwesten van den Goenoeng-Bobaris, vindt men een heuvelland, uit toppen van 30 tot 75 M. bestaande, welke soms in langere of kortere reeksen achter elkander liggen, maar dikwijls ook geheel zonder regel het golvend terrein samenstellen. Verder Westelijk wordt de bodem vlak. Zoowel deze vlakke streken als het heuvelland zijn schraal begroeid, niet zelden, over groote uitgestrektheden, alleen met alang-alang-velden bedekt. In de nabijheid van de Barito is de grond laag en hier en daar moerassig [71]. Omtrent het voorkomen van struma in dit gebied hebben wij allereerst de mededeeling van den Officier van Gezondheid Deelken, die

69 Bangert, Verslag der reis in de binnenwaarts gelegen streken van Doesoen-Ilir, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. IX, blz. 165.

70 Van der Myll Dekker, Topographische schets van Mengkatip en Sihong, en Van Goens, Schets eener geneeskundige plaatsbeschrijving van Tameang-Lajang, Geneeskundig Tijdschrift v. Nederlandsch Indië, dl. X, blz. 558, en dl. XI, blz. 104.

71 Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 53 vlg.; Sal. Müller, Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, dl. I, blz. 274 vlg., 279 vlg., 281 vlg. en 291 vlg.; Verbeek, Geologische beschrijving der districten Riam-Kiwa en Kanan, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1875, dl. I, blz. 13--15. Zie ook de in de volgende noot aangehaalde verhandeling, blz. 88, 89 en 91.

in 1862 te Rantau vertoefde. Deze plaats is in het district Margasari en Benoewa-Ampat gelegen, aan den Westelijken rand van het heuvelland. Kropgezwellen, zegt de Heer Deelken, zijn hier niet zeldzaam, vooral bij het vrouwelijke geslacht [72]. Verder wordt de kwaal nog aangetroffen in de Oostelijke bergstreken. De Goenoeng-Meratoes wordt namelijk, zoowel aan de zijde van het bovenstroomgebied van de Riam-Kiwa en de Riam-Kanan als aan den anderen kant, waar de naar de Oostkust vloeiende Koesan- of Pagatan-rivier ontspringt, bewoond door de zoogenaamde Orang-Bukit, een stam die ook Noordelijker te Mindai, in de assistent-residentie Amoentai, langs den bovenloop der Batang-Alai, een der bijstroomen van de Bahan of Negara, gevestigd is. Bij deze Orang Bukit nu, bepaaldelijk van het brongebied der Koesan of Pagatan, vond de Heer Von de Wall, onder mannen zoowel als vrouwen, vele kropgezwellen [73]. Ook de Heer Grabowsky, die deze menschen, zoowel te Mindai als aan de Riam-Kiwa, bezocht, zegt dat strumalijders onder hen "sehr häufig" zijn [74]. — Tot de assistent-residentie Martapoera behoort nog het zooeven genoemde landschap Tanah-Laoet. Van dit landschap zijn de Zuidelijke, doch vooral de Westelijke kustlanden laag en vlak of zeer zacht golvend, hier en daar moerassig en alleen met gras en riet begroeid, of dor en droog en met uitgestrekte alang-alang-velden bedekt, waartusschen zich eenige kleine boschgroepen bevinden [75]. Het midden- en oostelijke gedeelte daarentegen is heuvel- en bergachtig en met dichte wouden bezet. Voornamelijk heeft men hier eenige even-

---

[72] Deelken, Geneeskundige plaatsbeschrijving van het district Margasari, Geneeskundig Tijdschrift v. Nederlandsch Indië, dl. XI, blz. 96.

[73] Von de Wall, Overzicht van het rijk van Koetei en de Oostkust van Borneo, Indisch Archief, jaarg. 1850, dl. III, blz. 480.

[74] Grabowsky, Die Orang-Bukit oder Bergmenschen von Mindai in Südost-Borneo, Ausland, jaarg. 1885, blz. 785. Er staat eigenlijk, dat "*Cretins* unter den Bukits sehr häufig" zijn. Dit is echter een lapsus calami, zooals de Heer Grabowsky mij schrijft. "*Cretinismus*", merkt hij op, "habe ich nicht bei den Bukits beobachtet, sondern nur *Kröpfe*, die ich auch bei den Maanjan erwähnt habe". Bij andere Dajaksche stammen — om dit hier nog op te merken — zooals de Olo-Ngadju en de Olo-Ot-Danom, zijn den Heer Grabowsky, zooals hij mij verder mededeelt, "Leute mit Kröpfen nicht aufgefallen".

[75] De alang-alang-vlakten van Tanah-Laoet behoorden tot de rijkste jachtvelden van de voormalige Sultans van Bandjermasin. Het is geene zeldzaamheid, zegt Müller (Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, dl. I, blz. 307), daar troepen van 50, 80 tot 100 of meer herten aan te treffen, en hen, als kudden schapen, de met jonge halmen bedekte vlakten te zien afweiden, waartoe het oude alang-alang nu en dan wordt afgebrand.

wijdig met den Goenoeng-Bobaris loopende bergreeksen te onderscheiden, waardoor lange dalen gevormd worden, die de hoofdrichting der afwatering aangeven. De hoogste top, de Goenoeng-Sakoembang, meet, volgens Sal. Müller, 967 M. [76]. Bij de bewoners van dit landschap doen zich, aldus deelt de Officier van Gezondheid Van Lokhorst mede, kropgezwellen dikwijls voor, vooral bij vrouwen. Volgens sommigen worden in het bijzonder zij, welke meermalen gebaard hebben, daardoor aangetast. Te Habalang, in het Oostelijke bergland, aan den voet van den zooeven genoemden Goenoeng-Sakoembang, doch niet hooger dan 60 M. boven de zee, gelegen [77], moet de kwaal zeer algemeen zijn. Aan den Heer Van Lokhorst werd door inlanders verzekerd, dat hier, van de tien personen, acht met struma behept zouden zijn [78].

Alvorens dit gedeelte van Borneo, dat is de residentie Zuider- en Ooster-Afdeeling te verlaten, hebben wij nog de aandacht te vestigen op een bericht van den Deenschen natuuronderzoeker Bock. Gelijk bekend is, ondernam deze, in 1880, in opdracht van de Nederlandsch Indische regeering, eene reis in het rijk van Koetei. Later trok hij, na de Mahakam tot Moeara-Pahoe te zijn opgevaren, overland naar de Teweh, welke rivier hij tot aan hare vereeniging met de Barito volgde, om daarna dezen stroom tot Bandjermasin af te zakken. Zoowel bij de Maleiers als bij de Dajaks nu vond Bock vele kropgezwellen. „It is no exaggeration”, merkt hij op, „to say that every third woman is afflicted with a protuberance in the throat, varying from the size of an apple to that of a child's head” [79]. Te betreuren is het, dat Bock niet nauwkeurig de plaats opgeeft, waar door hem die veelvuldige gevallen van struma zijn gevonden. Van de Dajaks bezocht hij onder anderen de Modang's en de Longwai's. De Heer Von de Wall, die eveneens in het gebied van deze twee Dajaksche stammen heeft gereisd, maakt echter in zijn uitvoerig verslag in het geheel geen gewag van de

[76] Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 54; Sal. Müller, Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, dl. I, blz. 293 vlg., 302 vlg. en 306 vlg.; Posewitz, Borneo, blz. 74; Verbeek, Geologische beschrijving der districten Riam-Kiwa en Kanan, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederl. Oost-Indië, jaarg. 1875, dl. I, blz. 14.

[77] Sal. Müller, O. c., blz. 297.

[78] Van Lokhorst, Schets eener geneeskundige plaatsbeschrijving der afdeeling Tanah-Laoet, Geneeskundig Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. X, blz. 239.

[79] Bock, The head-hunters of Borneo, blz. 213, waarmede ook blz. 182 te vergelijken is (van de Hollandsche uitgave blz. 90 en 76).

kwaal. Evenmin kan het bericht van den Heer Bock betrekking hebben op de Bahau's, daar de Heer Tromp, welke geruimen tijd Assistent-Resident van Koetei was, mij schreef, onder hen wel „menschen met kropgezwellen te hebben gezien, maar niet in frappanten getale". Er blijft dus alleen over om aan te nemen, dat de vele strumalijders door Bock zijn waargenomen op zijn tocht van Moeara-Pahoe naar de Teweh, bij de Bĕntian- en de Bĕnoewa-Dajaks, dan wel bij de Orang-Bukit van Mindai, die hij later van Bandjermasin uit bezocht.

Behalve in de Zuider- en Ooster-Afdeeling, komt ook in enkele streken van de Wester-Afdeeling van Borneo en in het aangrenzende gebied van Sarawak struma endemisch voor. Onder de verschillende berichtgevers noemen wij in de eerste plaats Ritter. Zonder eene bepaalde streek op te geven, spreekt deze van de menigte kropgezwellen, die men onder de Dajaks vindt, sommige zelfs van verbazenden omvang, welke gezwellen geheel hereditair zijn en zich in familiën, eens daarmede behept, geregeld voortplanten [80]. De Heer Van Lynden zegt dat kropgezwellen zeer dikwijls aangetroffen worden bij de Dajaks van Melawi [81]. De Melawi is, gelijk men weet, een linkertak van de Kapoeas. Het land, waardoor de rivier stroomt, is eene breede, door vrij hooge bergketens ingesloten, vallei, waarvan de bodem op sommige plaatsen zacht golvend, op andere duidelijk met heuvels bezet is. Van deze heuvels, waarop niet zelden de dorpen gebouwd zijn, loopen de glooiingen zacht naar de hoogte, en zijn de ruggen als vlakten en terrassen gevormd. Eerst in het laatste gedeelte van haren loop, kort voor hare vereeniging met de Kapoeas, gaat de Melawi door vlakke en lage, hier en daar moerassige, oeverlanden [82]. Ook in de streek, doorstroomd door de Sipaoek, eveneens een linkertak van de Kapoeas, schijnt struma voor te komen, daar wij toch vermeld vinden, dat aan het water van de minerale bronnen, die in de nabijheid van deze rivier worden aangetroffen, eene geneeskrachtige werking tegen de kwaal wordt toegeschreven [83]. Een ander bericht, waarop hier de aandacht moet worden gevestigd, is van den Officier van Gezondheid Hunnius. Deze nam op eene reis naar de boven-Kapoeas, in 1862, in het

80 Tijdschrift voor Nederl. Indië, jaarg. 1844, dl. III, blz. 217.

81 Van Lynden, Aanteekeningen over de landen van het stroomgebied der Kapoeas, Natuurkundig Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. II, blz. 590.

82 Schwaner, Borneo, dl. II, blz. 181, 182, 183, 184, 186 en 189.

83 Zie blz. 422 hierbeneden.

dorpje Poeloe-Matjan [84], bij het meer Seriang, aan den voet van het Batang-Loepar-gebergte, eenige bejaarde vrouwen met middelmatig groote kropgezwellen waar [85]. Meer algemeen komt de ziekte voor bij de Land-Dajaks, speciaal bij die, welke het waterscheidend gebergte tusschen Sarawak en Sanggau bewonen. De Heer Denison, die deze Dajaks in 1874 bezocht [86], constateerde, van het Noorden komende de eerste gevallen van struma in het dorpje Matan, in het brongebied van de Sarawak-rivier gelegen. „The situation of this little village”, dus schrijft hij, is „very picturesque, standing as it does on a clearing in the midst of a forest of old jungle, and surrounded by the Si-Bungo range 3000 feet in height on one side, and by the S'Bri and Seraung mountains (the latter 2650 feet high) on the other” [87]. Het dorpje was eerst een tweetal jaren geleden gesticht. „The people seemed in good health, and had no complaints to bring before my notice, here for the first time I noticed wen or goitre, of which there were two or three cases” [88]. Endemisch kan dus de struma hier nogniet gezegd worden te heerschen. Zuidwaarts is dit echter wel het geval. Toen Denison het waterscheidend gebergte was overgetrokken, vond hij namelijk in Sanggau, in het brongebied van de Sikajam [89], een woest en bijna onbegaanbaar bergland [90], in verschillende dorpen, „a good deal of goitre”. Weinig aanlokkelijk is zeker de beschrijving door hem van het hoofd van een dier dorpen gegeven. „Covered from head to foot with korap [91] in its worst form, his

[84] Op de kaart van Borneo, in den atlas van Stemfoort en Ten Siethoff, staat juister Poeloe-Madjang.

[85] Hunnius, Beschrijving eener reis naar de boven-Kapoeas, Geneeskundig Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. X, blz. 177.

[86] Noel Denison, Jottings made during a tour amongst the Land Dyaks of Upper Sarawak, during the year 1874. Het boekje, „in private circulation only”, is alleen in hoofdstukken afgedeeld, doch niet van eene paginatuur voorzien. Ten einde de verwijzingen mogelijk te maken, hebben wij de bladzijden zelve van een doorloopend nummer voorzien.

[87] Men raadplege hierbij de kaart van Noord-Borneo, behoorende bij de verhandeling van Crocker, Notes on Sarawak and Northern Borneo, Proceedings of the Royal Geographical Society, jaarg. 1881, blz. 193 vv.

[88] Denison, O. c., hoofdst. IV, blz. 41.

[89] De Sikajam vloeit in zuidelijke richting en stort zich rechts in de Kapoeas.

[90] Dit blijkt volloende uit de beschrijving van den door Denison afgelegden weg. Zie overigens: Bakker, Het rijk Sanggau, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXIX, blz. 360!, en de, in noot 87 hierboven genoemde, kaart van Noord-Borneo van den Heer Crocker.

[91] *Korap* of *kurap* is eene huidziekte, eene soort van ringworm. Hier is wel bepaaldelijk de ichthyosis bedoeld, die bij de Dajaks veelvuldig voorkomt.

whole countenance a mass of small open running sores produced by small-pox, and his neck swollen to a hideous size by goitre, this man presented the appearance of a veritable messenger of evil" [92]. Eindelijk zag Denison nog "some cases of goitre", in een paar dorpen aan den bovenloop van de Samarahan, eene rivier die een weinig Oostelijk van de Sarawak, en evenals deze in Noordelijke richting, naar zee vloeit [93]. Behalve door Denison, en geruimen tijd vóór hem, heeft Low van het veelvuldig voorkomen van kropgezwellen onder de Land-Dajaks, bepaaldelijk in het brongebied der Sikajam, melding gemaakt. Ziehier hetgeen hij daaromtrent mededeelt: "The wens or goitres, common among the people of the hilly countries of Sumatra, are met with here amongst the tribes, inhabiting the Sangow-River [94]. I observed them at S'Impio, and am told they are much more common at Secong and Si-Panjang [95]. On account of their great size and lenght, they must be very inconvenient, though the persons afflicted with them suffer no pain from them, nor is their general health at all affected by them. I have myself seen young women with them, so long as to hang below the breasts, and was informed that amongst other tribes they were frequently thrown over their shoulders by the people troubled with them. They appeared to me to be more frequent amongst the women than the men. I did not see them exceed more than two in number on one individual". Nog merkt Low op "that those living on the borders of the rivers, not more than 100 feet above the level of the sea, are troubled with the disease quite as much as those, the situation of whose houses is more elevated" [96].

In de derde plaats komt Java in aanmerking. Uit het feit dat de uitstekende kenner van de zoo uitgebreide literatuur over dit eiland, de Hoogleeraar Veth, in zijn werk nergens over struma spreekt, zou men tot de conclusie moeten komen, dat de berichten daarover uiterst schaarsch zijn. Ons is het dan ook niet gelukt, veel bijeen te brengen. Dat weinige zijn wij echter in staat nader aan te vullen met eenige gegevens, ons door de Medicinae Doctores Van der Burg, Groneman, Jacobs en Neeb, en door de Heeren De Vogel en Poensen welwillend verstrekt.

---

[92] Denison, O. c., hoofdstuk V, blz. 50, 56 en 59.

[93] Denison, O. c., hoofdstuk VII, blz. 80.

[94] De Sangow- of juister Sanggau-rivier is natuurlijk de Sikajam.

[95] Dit is een van de door Denison genoemde struma-dorpen.

[96] Low, Sarawak, its inhabitants and productions, blz. 306—307.

Van alle residenties op Java schijnt in Kediri struma het meest voor te komen. Het grootste gedeelte dezer residentie bestaat uit eene uitgestrekte, van het Zuiden naar het Noorden door de Kali-Brantas doorsneden, vlakte, waarin de hoofdplaats Kediri nagenoeg het middelpunt inneemt. De stad is op eene hoogte van 64 M. boven de zee gelegen. De vlakte is dus betrekkelijk laag, aan de West- en aan de Oostzijde begrensd door de vulkanen Wilis en Kloet, ten Noorden door het Middel-, ten Zuiden door het Zuider-kalkgebergte, welk laatste ook door deze residentie zijnen weg langs het Zuiderstrand voortzet, maar hier zoo laag is, dat men ter hoofdplaats nauwelijks er het profiel van aan den horizon geteekend ziet. Het land is behalve aan den kant van den Wilis en van den Kloet, waar de vlakte, langzaam oprijzende, in eene wildernis overgaat, die vooral aan de zijde van den laatstgenoemden berg een breeden, woesten gordel vormt, grootendeels van bosschen ontbloot, die voor sawahvelden en koffieaanplantingen hebben plaats gemaakt [97]. Op de vergadering van de „Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch Indië” van den 22 Maart 1883, verklaarde de Heer Idsinga in Kediri „veel struma” te hebben gezien, „ook in de vlakte” [98]. Volgens den Heer Poensen, doet de kwaal zich meer voor bij vrouwen dan bij mannen. „Ik heb”, schrijft hij mij verder, „strumueuzen zoowel in de kota als in de desa's of dukuhan's waargenomen, maar waar ik er naar informeerde, vernam ik altijd dat zij afkomstig waren uit bergachtige streken. Of de kwaal erfelijk is, weet ik niet. Ik heb vrouwen met zeer groote gezwellen gekend, wier kinderen er geen hadden, zelfs niet op huwbaren leeftijd. Voor zoover ik het heb kunnen nagaan, zijn jongelingen en meisjes er niet mede behept. De ziekte schijnt zich gedurende het huwelijk te openbaren. Ik ontmoette vrouwen op goed middelbaren leeftijd met kolossale, afhangende, als het ware, gevulde zakken. Bij anderen deed de kwaal zich voor onder den vorm van eene onevenredig groote, sterk gespannen onderkin”. Ook de Heer Neeb was in Kediri herhaaldelijk in de gelegenheid, kropgezwellen te zien, niet alleen dagelijks op de hoofdplaats-zelve, vooral onder de marktbezoekers, doch ook bij vaccine-inspecties in de geheele streek Zuidwaarts tot Toelong-Agoeng. De gezwellen hadden dikwijls de grootte van een hoofd. Evenals de Heer Poensen, constateerde

---

97 Veth, Java, dl. III, blz. 732 vlg.

98 Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. XXIV, blz. 160.

ook Dr. Neeb meer gevallen bij vrouwen dan bij mannen, en meer bij gevorderden in leeftijd dan bij jongeren. Van herediteit is hem evenmin iets gebleken. Oostelijk van Toelong-Agoeng ligt Blitar. Ook hier komt struma voor, volgens getuigenis van den Assistent-Resident De Vogel. Deze noemt bepaaldelijk het dorp Panataran, Noordoostelijk van Blitar, in eene woeste, eenzame streek gelegen [99], als een der zetels van de endemie. Meer algemeen schijnt de kwaal in Loedåjå te zijn. Dit district, dat zich Zuidoostelijk van Blitar uitstrekt, is een der minst bevolkte gedeelten van Java. Het is schier geheel bedekt door het Zuidergebergte, waarin het water zich in den grond verliest, zoodat er geene noemenswaardige rivieren ontspringen; wel zijn er een aantal beekbeddingen, waardoor bij zware regens veel water naar de Brantas vloeit, maar als de regens ophouden, zijn zij na weinige dagen weder geheel droog. Sawah's vindt men hier in het geheel niet, droge rijstvelden alleen in de nabijheid van de Brantas; al het overige is wildernis, onder den naam van Alas-Loedåjå bekend [100]. In deze Alas-Loedåjå, deze wildernis van Loedåjå, lezen wij in de „Javaansche samenspraken" van Winter, worden *wong-gondok*, menschen met kropgezwellen, gevonden [101].

Niet alleen in Kediri, doch ook in de andere residenties van Oost-Java, Madioen daaronder begrepen, komen, aldus schrijft ons de Heer Poensen, kropgezwellen voor. Toch zijn zij, volgens hem, er niet zoo veelvuldig. In de uitvoerige „Geneeskundige plaatsbeschrijving van Pasaroean" van den Officier van Gezondheid Broekmeyer, lezen wij dan ook, dat van struma in deze residentie slechts „eenige gevallen" worden waargenomen [102], terwijl wat Madioen betreft, van de dorpen, die daar in het Westelijke gedeelte meer of minder hoog op de ribben van den Lawoe liggen, uitdrukkelijk gezegd wordt, dat zij vrij van kroppen zijn [103]. Twee streken zijn er in Oost-Java, waar struma veelvuldiger schijnt voor te komen. In zijn werk over Bali zegt namelijk Dr. Jacobs, dat in het Tĕnggĕr-

[99] Veth, Java, dl. III, blz. 747.

[100] Veth, Java, dl. III, blz. 745—746.

[101] Winter, O. c., blz. 168.

[102] Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. IV, blz. 36. — Dat in Pasoeroean weinig struma voorkomt, blijkt ook daaruit, dat noch Dr. Greiner, in zijne verhandeling „Beschouwingen over het voorkomen van krankzinnigen op de hoogvlakte van Malang" (Geneesk. Tijdschr. v. Nederl. Indië, dl. VIII, blz. 274 vlg.), noch Domis, in zijn werkje „De residentie Passoeroeang", haar onder de domineerende ziekten en kwalen noemt.

[103] Geneeskundig Tijdschrift voor Nederl Indië, dl. III, blz. 403.

gebergte vele personen met deze kwaal behept zijn [104]. De schrijver had de goedheid mij mede te deelen, dat zijn zegsman in deze de Heer Vriesman .was, als Resident van Bali en Lombok overleden. „Met dezen”, schrijft hij mij, „was ik langen tijd samen, en dank ik hem vele gegevens over de Baliërs en ook het bericht over het endemisch voorkomen van struma op het Tĕnggĕr-gebergte, dat door hem in gezelschap van den Heer Hageman is bezocht”. De dorpen van de zoogenaamde Tenggereezen zijn allen, gelijk bekend is, op eene aanzienlijke hoogte, verstrooid op de talrijke ribben van het gebergte, gelegen. Zoo bevindt het hoofddorp Tosari zich 1780 M. boven de zee, op eene rib, die zich tot een klein plateau verbreed heeft, terwijl rechts en links het terrein honderde voeten steil naar beneden daalt. Op ongeveer dezelfde hoogte, van gemiddeld 1800 M., zijn ook de overige dorpen gelegen, hoewel er zijn, namelijk Lidå-Ambå en Ngadisari, die tot 1972 en 1954 M. stijgen. De vegatatie is er, gelijk vanzelf spreekt, schraal, en wordt hoofdzakelijk door casuarinen gevormd [105]. — De andere landstreek, door ons bedoeld, is het district Penanggoengan in Bezoeki, waar door den Assistent-Resident De Vogel, tijdens hij hier geplaatst was, meerdere gevallen van struma werden waargenomen. Dit district is het Zuidelijkste gedeelte van de vlakte van Båndåwåså, welke vlakte eene trogvormige vallei vormt tusschen het Jang- en het Ranoegebergte, ten Westen, en de Raoen met de zich hiervan in Noordoostelijke richting uitstrekkende Kendeng, ten Oosten. De vlakte, die het hoogst is aan de Zuidelijke grens, bij den zadel tusschen den Jang en den Raoen, waarvan de pashoogte 300 M. bedraagt, daalt met zachte glooiing naar het Noorden en het Noordoosten af, en is bedekt met sawahvelden, afgewisseld door koffietuinen en op hoog gezag aangelegde djatibosschen [105a].

Van Midden- en van West-Java hebben wij weinig te zeggen. Wat Midden-Java betreft, komt, gelijk Dr. Groneman ons mededeelde, struma veel voor in Jogjåkartå, en wel op de vlakte, waaruit een deel dezer residentie bestaat. Deze, bijna geheel door sawahvelden bedekte, vlakte, die van den Merapi, in het Noorden, maar den oceaan, ten Zuiden, zacht glooiend afhelt en slechts hier en daar door heuvels afgebroken wordt, is laag ge-

[104] Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs, blz. 25.
[105] Veth, Java, dl. III, blz. 1008 vlg. en 1011 vlg.
[105a] Veth, Java, dl. III, blz. 1060 vlg.

legen: de hoofdplaats Jogjåkartå, juist in het middelpunt, bevindt zich toch slechts 113 M. boven de zee [106]. Struma doet zich hier vooral bij vrouwen voor, en niet alleen bij de volksklasse, doch ook bij vele personen, die tot de zoogenaamde prijaji's, de aristocratie, behooren. — In West-Java, vinden wij van Bantam vermeld, dat men "onder de bergbewoners velen met kropgezwellen vindt" [107]. Welke bergbewoners hier bedoeld zijn, is moeielijk te zeggen. Het bergland bij uitnemendheid bevindt zich in het Zuidoosten der residentie, in Lebak. Volgens Blume nu treft men de kwaal, onder de hier wonende Baduwi's, somwijlen bij de vrouwen aan [107a]. De Heer Van Hoëvell, die 23 jaren na Blume, in 1845, deze streken bereisde, zag integendeel onder de mannen eenige lijders [107b]. Endemisch schijnt echter de ziekte hier niet te zijn. De Heer Kruseman kon toch slechts een enkel geval van struma constateeren, toen hij, korten tijd geleden, de Baduwi's bezocht [107c]. Verder doen zich te Batavia kropgezwellen voor. Dr. Van der Burg deelt mij namelijk mede, dat hij daar, onder de inlandsche bevolking, een groot aantal gevallen van struma gezien heeft, en wel meer bij vrouwen dan bij mannen. In hoeverre deze strumalijders van elders afkomstig waren, is aan Dr. Van der Burg niet bekend. Zeker is het, dat zij te Batavia woonden. Een bewijs overigens dat struma hier kan ontstaan, vindt Dr. Van der Burg in het feit, dat hij wel eens Europeesche vrouwen, die nooit ergens anders waren geweest, met deze kwaal heeft behandeld.

Verreweg minder dan op Java, schijnt struma op Celebes, waarheen wij nu overgaan, voor te komen. Wat Zuid-Celebes betreft, schrijft Dr. Matthes mij, dat hij, voor zoover hij zich herinneren kan, nooit onder de Makassaren en Boegineezen een kropgezwel

---

[106] Veth, Java, dl. III, blz. 610—611 en 614.

[107] Bensen, Natuur- en geneeskundige topographie der residentie Bantam, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. V, blz. 1039.

[107a] Blume, Gedachten op eene reis door het Zuidoostelijk gedeelte der residentie Bantam, Indisch Magazijn, 1845, II, blz. 25.

[107b] Van Hoëvell, Bijdrage tot de kennis der Badoeïnen in het Zuiden van Bantam, Tijdschr. v. Nederl. Indië, jaarg. 1845, dl. IV, blz. 370.

[107c] Kruseman, Eenige dagen onder de Baduwi's, Indische Gids, jaarg. 1889, dl. I, blz. 113 vlg. Opgemerkt moet hier echter worden, dat het bericht van den Heer Kruseman alleen betrekking heeft op de zoogenaamde *djelma-dalem*, die, gelijk men weet, uit veertig gezinnen moeten bestaan, terwijl Blume en Van Hoëvell over de Baduwi's in het algemeen spreken.

heeft waargenomen. Ook Dr. Beyen, die eenige jaren als Officier van Gezondheid te Makassar doorbracht, door Dr. Matthes gehoord, verzekert evenmin strumneuzen onder de inlanders te hebben ontmoet. Anders echter de Heer Wijnmalen, die geruimen tijd als Assistent-Resident in de afdeeling Noorderdistricten werkzaam is geweest. Deze zag, zooals hij aan Dr. Matthes berichtte, in genoemde afdeeling vele personen met kropgezwellen. In hoeverre echter de kwaal gezegd kan worden, hier endemisch te heerschen, is uit deze enkele mededeeling bezwaarlijk op te maken. Verder Noordelijk, in het centrum van het eiland, komt struma ook voor, bepaaldelijk in het Tosigische, waar men haar toeschrijft aan het gebruik van slecht water [107a]. Overigens vertoont de kwaal zich, doch geheel sporadisch, in de Minahasa. Zelf heb ik, tijdens mijn verblijf in dit land, geen enkel geval kunnen constateeren. Dr. Riedel deelt mij echter mede, enkele malen, bij oude vrouwen, gezwellen te hebben geobserveerd ter grootte van een struisvogelei of van eene ontbolsterde kokosnoot. De lijderessen hielden zich meestal schuil.

Ons blijven nog de Kleine Soenda-eilanden benevens de Molukken en Nieuw-Guinea ter beschouwing over. Wat de Kleine Soenda-eilanden betreft, verdient Bali in de eerste plaats genoemd te worden. Hier treffen wij weder een gebied aan, waar struma endemisch is. De Heer Van Bloemen Waanders zegt hieromtrent: „Vooral in de bergstreken ontmoet men menschen met somtijds zeer afzichtelijke kropgezwellen, en zelfs vindt men dessa's, zooals Batoe-Riti, Dahoesa en anderen, alwaar verreweg het grootste gedeelte der inwoners met zoodanige kroppen behept zijn". Bij de bewoners der laag gelegen landen is struma echter zeer zeldzaam [108]. Ook de Heer Van Eck noemt struma „eene zeer algemeen voorkomende kwaal, met name onder de bergbewoners". Er zijn dorpen, gaat hij voort, „waar het grootste gedeelte der bevolking hiermede is behept. Bij sommigen hebben deze halsuitwassen eenen omvang gekregen te afschuwelijk om aan te zien" [109]. Uitvoeriger mededeelingen treffen wij in het werk van Dr. Jacobs aan. „Een ander feit, dat mij trof", aldus schrijft

107a Riedel, De oorspronkelijke volksstammen van Centraal Selebes, Bijdragen tot de T. L. en Vk. v. Nederl. Indië, vijfde volgreeks, dl. I, bls. 93.

108 Van Bloemen Waanders, Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balineezen, bls. 151—152. Zie ook het hierboven (bls. 352) geciteerde uit het „Dagverhaal eener reis over Bali" van denzelfden schrijver.

109 Van Eck, Schetsen van het eiland Bali, bls. 408 (van den overdruk).

hij, „zijn de vele personen met kropgezwellen, die men ontmoet, en wier aantal bijna in evenredigheid staat tot de hoogte, waarop men zich bevindt, eene omstandigheid die mij ook bij mijn vroeger bezoek aan Boeleleng verraste. Zijn zij in de dessa Sangsit zeldzaam, in Bila ziet men reeds een aantal menschen, vooral vrouwen, met soms afzichtelijk groote kropgezwellen rondloopen, en dit aantal neemt gaandeweg toe, hoe meer men den top van den Soekawana nadert. In Dahoesa, doch vooral in Kintamani, is dat aantal verbazend groot, zonder overdrijving zeker de helft van de bewoners. In laatstgenoemde dessa zag ik zelfs een groot aantal nog jonge meisjes met groote kropgezwellen. In vele gevallen scheen de geheele schildklier in het proces betrokken; meestal deed de ziekte zich evenwel voor als struma lateralis sinistra. Al de gevallen, welke ik van nabij kon zien, meen ik, door de sterke uitzetting der oppervlakkig gelegen vaten der klier en die voor den onderzoekenden vinger toegankelijk waren, te mogen rangschikken onder den vorm, die door Ecker als struma vasculosa wordt beschreven, in tegenstelling van de struma glandulosa, die meer de verdikking van het klierweefsel-zelf betreft. Vrouwen zijn meer aan de ziekte onderhevig dan mannen". Ten aanzien van de erfelijkheid van de struma merkt Dr. Jacobs op, dat een onderzoek daarnaar, onder eene bevolking waarvan de helft aan de kwaal lijdt, weinig uitkomsten heeft kunnen opleveren [110]. Wat de zooeven genoemde plaatsen betreft, zij in het algemeen nog opgemerkt, dat Sangsit in de kustvlakte, ten Noordootsen van Boeleleng, en Dahoesa en Kintamani op het Batoer-gebergte, bij den top Soekawana, gelegen zijn, Dahoesa op een smallen rug, ter hoogte van 1280 M. [111]. Het, door Van Bloemen Waanders genoemde, dorp Batoe-Riti bevindt zich in Tabanan, ten Zuiden van het meer Baratan, ongeveer 900 M. boven de zee [112].

Van de overige Kleine Soenda-eilanden hebben wij nog Timor te noemen. Forbes, die de binnenlanden van het aan Portugal behoorende gedeelte bezocht, vond kropgezwellen in het district Saloeki. „This", schrijft hij van zijn verblijf alhier, „was the first metalliferous district I had visited, and for the first time the proportion of the people suffering from goitre was so large as to attract notice from

[110] Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs, blz. 20 en 23.

[111] Zollinger, Togt naar het gebergte Bator, Bijdragen tot de T. L. en Vk. v. Nederl. Indië, derde volgreeks, dl. I, blz. 507.

[112] Dagverhaal eener reis over Bali in Juni en Juli 1856, Tijdschrift v. Nederl. Indië, jaarg. 1870, dl. I, blz. 420.

the most casual observer" [113]. In het Nederlandsche, dat is het Zuidwestelijke, gedeelte van Timor, schijnt struma niet voor te komen: Dr. Riedel zag, gelijk hij mij mededeelde, hier geen enkelen kroppatient. Daarentegen ontmoette hij te Doelolong, op Alor, eene vrouw van middelbaren leeftijd met eenen krop, volgens zeggen als gevolg van een moeielijken partus, terwijl te Masara, op Sawoe, eene jonge, ongehuwde dochter van een der radja's ook aan struma leed. Overigens doet de kwaal zich op beide eilanden uiterst sporadisch voor.

Wat de Molukken betreft, is het alleen van Boeroe dat wij iets omtrent struma medegedeeld vinden. Zelf heb ik, tijdens mijn verblijf op dit eiland, geen lijder gezien. Volgens Dr. Riedel echter "komen kropgezwellen nu en dan voor, en worden zij toegeschreven aan het veelvuldig beklimmen van bergen" [114]. Ook omtrent Nieuw-Guinea hebben wij slechts een enkel bericht. De Heer Von Rosenberg deelt namelijk mede, dat vele der bergbewoners van Hattam, bij de Dorei-baai, aan kropgezwellen lijden [115].

Uit het hiervoren medegedeelde, zien wij hoe struma endemisch zich voordoet op Sumatra en Borneo, verder op Java, doch in mindere mate, en meer in de Oostelijke dan in de Westelijke helft, in Centraal-Celebes, op Bali, in Portugeesch Timor en in Noordwestelijk Nieuw-Guinea. Op de overige eilanden van den Archipel kan struma, hoewel hier en daar voorkomende, niet gezegd worden, endemisch te heerschen.

Het gebied van de endemische kropgezwellen is niet zelden van groote uitgestrektheid. Vooral op Sumatra is dit het geval. Zoo is in de Westelijke helft van de landstreek, die door de Moesi met hare uitgebreide zijtakken en door de Toelang-Bawang en de Sipoetih bespoeld wordt, struma eene algemeene kwaal. Niet minder uitgestrekt is het gebied van de endemische kropgezwellen in Midden-Sumatra, dat zich van de keten Goenoeng-Patah-Sembilan, Goenoeng-Korintji en Goenoeng-Toedjoeh, ten Zuiden, tot Bondjol, ten Noorden, uitstrekkende, de bovenlanden van de Batang-Hari, de Batang-Koeantan of rivier van Indragiri en de Kampar-Kanan omvat. Wat Noord-Sumatra betreft, is struma eene endemische ziekte in Mandaï-

---

113 Forbes, A naturalist's wanderings in the Eastern Archipelago, blz. 468.
114 Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 27.
115 Von Rosenberg, Reistochten naar de Geelvinkbaai, blz. 104.

ling en in het bovenstroomgebied van de Pane en de Bila. Kleinere landstreken met endemische struma zijn overigens Serampei, in Zuid-, de Petalangan, in Midden-, en de binnenlanden van Deli en Serdang, in Noord-Sumatra. Ook op Borneo vindt men een uitgestrekt gebied van endemische kropgezwellen. Als zoodanig toch is het geheele Oostelijke gedeelte van de benedenlanden van de Barito, dat zijn de landen van de Patai en de Karau, de Negara- en de Martapoera-rivieren, met Tanah-Laoet, te beschouwen. In de Wester-Afdeeling, in het stroomgebied van de Kapoeas, zijn het een tweetal landstreken, het brongebied van de Sikajam en het land, waardoor de Melawi stroomt, waar struma endemisch voorkomt. Op Java is Kediri een strumagebied, en evenzoo Jogjåkartå, terwijl er nog enkele kleinere streken zijn, waar de kwaal zich voordoet. Wat Celebes aangaat, is het slechts van een enkel, en ook weinig omvangrijk district, in het centrale gedeelte, dat ons het voorkomen van struma medegedeeld wordt. Evenzoo is op Bali, in Portugeesch Timor en op Nieuw-Guinea het gebied van de endemische struma niet zeer uitgestrekt.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat er in al de hier genoemde streken gedeelten zijn, waar de kwaal weinig voorkomt of geheel ontbreekt. Overal en altijd zijn het binnen een gebied van endemische struma, hoe groot of klein dit ook zij, om met Hirsch te spreken, „nur einzelne, oft eng umschriebene Punkte, einzelne Ortschaften, welche den Sitz der Endemie abgeben und über welche hinaus selbst schon in der allernächsten Nachbarschaft vollkommene Immunität besteht" [116]. Dat dit ook in den Indischen Archipel het geval is, kan uit het hierboven medegedeelde gebleken zijn. Zoo is, om hier slechts een paar van de meest karakteristieke voorbeelden in herinnering te brengen, in het landschap waardoor de Djoedjoean stroomt, behoorende tot het strumagebied van Midden-Sumatra, het dorp Tandjoeng-Alam een der zetels van de endemie. In Rantau-Ikir evenwel, een weinig benedenstrooms aan dezelfde rivier gelegen, doet zich de kwaal in het geheel niet voor [117]. Zoo bestaat in Redjang-Ampat-Petoelai, in het strumagebied van Zuid-Sumatra, in de dorpen langs de Moesi en de Ajer-Poetih volkomene immuniteit, terwijl overigens in het geheele district struma eene algemeene kwaal is [118].

116 Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. II, bls. 111.
117 Zie bls. 360—361 hierboven.
118 Zie bls. 350—351 hierboven.

Evenals elders, zien wij hoe ook in den Indischen Archipel de kropgezwellen „in ihrem endemischen Vorkommen von Elevation und Configuration des Bodens im Allgemeinen allerdings unabhängig sind" [119]. Nemen wij bij voorbeeld Sumatra. Struma wordt hier aangetroffen zoowel in de lage, vlakke of heuvelachtige streken, op plaatsen, die meestal nog geen 100 M. boven de zee zich bevinden, als in het centrale bergland, waar de zetels der endemie eene hoogte van 400 tot 1000 M. bereiken [120]. Hier, in het centrale bergland, nemen wij ook ten aanzien van de terreinformatie de grootste verscheidenheid waar. De strumadistricten bestaan uit omvangrijke en open plateaux, uitgestrekte en breede dalen, nauwe, diepe en ingesloten valleien en dalketels. Niet minder duidelijk zien wij op Borneo en op Bali, hoezeer het voorkomen van struma van de hoogte en bodemvorming geheel onafhankelijk is. Op Borneo, hoewel de kwaal zich hier ook in het gebergte voordoet, behooren de voornaamste streken van de endemische kropgezwellen tot de lage heuvellanden, op Bali daarentegen uitsluitend tot het hooggebergte, 900 tot 1200 M. boven de zee. Heet het van dit eiland, dat de ziekte toeneemt hoe hooger men stijgt [121], van Borneo wordt verzekerd, dat „those living on the borders of the rivers, not more than 100 feet above the level of the sea, are troubled with the disease quite as much as those, the situation of whose houses is more elevated" [122]. Eene even groote verscheidenheid vertoonen de strumadistricten op Java. Men vindt de kwaal zoowel op eene hoogte van 1800 M. op de ribben van den Tĕnggĕr, als op middelmatig verheven plateaux en op laagvlakten, die nog geen 100 M. of slechts weinig meer boven de zee

---

119 Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. II, blz. 112.

120 Eenige strumadistricten in het centrale bergland liggen echter lager dan 400 M. Zoo Mahi en Kapoer-nan-sembilan, waarvan de hoogte respectievelijk 250 en gemiddeld 110 M. bedraagt. Het land, waarin deze beide districten gelegen zijn, is, gelijk wij hierboven (blz. 362—363) gezien hebben, een plateau, zeer geaccidenteerd, afgebroken door diepe en nauwe kloven en door bergen, die aan eene of meer zijden loodrechte wanden bezitten. Volgens Dr. Verbeek, zijn deze bergen opgeheven stukken, gedeelten van het verscheurde terrein, die in verticale richting veel meer werden verplaatst dan de aangrenzende deelen, terwijl de kloven scheuren zijn bij de opheffing ontstaan en later door erosie verbreid en uitgediept. Zulke, ten opzichte van het omliggende land, minder opgeheven gedeelten van den bodem zijn ook de districten Mahi en Kapoer-nan-semhilan (Verbeek, Topographische en geologische beschrijving van een gedeelte van Sumatra's Westkust, blz. 628 vlg.).

121 Zie blz. 378 vgl. hierboven.

122 Zie blz. 373 hierboven.

zich uitstrekken. Zelfs van kustplaatsen, immers van Batavia, wordt het voorkomen van kropgezwellen vermeld. Intusschen is het, bij eene zoo vlottende bevolking als deze stad heeft, zeer wel mogelijk, dat de door onzen berichtgever, Dr. Van der Burg, waargenomen lijders van elders herkomstig waren. Het zou althans voorbarig zijn, de kwaal hier als endemisch te beschouwen, te meer daar men haar tot dusverre nergens in de nabijheid van de zee heeft aangetroffen. „Es existirt", zegt Hirsch, „in der ganzen Literatur in der That nicht *eine* Andeutung, dass diese Krankheit jemals endemisch in einem Küstenlande geherrscht habe oder noch herrsche" [123].

Niet overal komt de kwaal in gelijke mate voor. Volgens Dr. Jacobs, zijn in de bergstreken van Bali, in sommige dorpen, 50 pCt. van de inwoners met kroppen behept. In Makakau, in het strumagebied van Zuid-Sumatra, zou, volgens twee verschillende berichtgevers, het aantal lijders 70 en 80 pCt. bedragen. Veel geringer is het cijfer van de strumueuzen in de, tot hetzelfde strumagebied behoorende, landschappen Belalau en Redjang-Ampat-Lawang, namelijk 20 pCt. en het zesde deel der bevolking of $16^2/_3$ pCt. Van de overige streken van dit strumagebied ontbreken numerieke opgaven. Uit de bewoordingen van de verschillende berichtgevers blijkt echter voldoende, dat het aantal lijders dikwijls zeer aanzienlijk is. Zoo heet het van de Redjang-Ampat-Petoelai, dat struma daar „eene algemeene kwaal" is. Een ander spreekt van het „overgroot aantal" personen, die in dit district met kroppen behept zijn. In Pasemah en in het gebied van de Wai-Ompoe moet het procentcijfer der lijders zeker zeer hoog zijn, daar van het eerstgenoemde landschap gezegd wordt, dat „almost every individual is affected with goitre", terwijl het bericht omtrent de Wai-Ompoe luidt, dat „de meeste menschen" daar struma hebben. Evenmin hebben wij numerieke opgaven omtrent het strumagebied van Midden- en van Noord-Sumatra. Wat het gebied van Midden-Sumatra betreft, is wel het Zuidelijkste gedeelte daarvan, dat is Soepajang, Alahan-Pandjang, Lolo en Soengei-Pagoe benevens de landstreek waardoor de Djoedjoean stroomt, het zwaarst bezocht. — Op Borneo schijnt in het strumagebied van de Beneden-

---

[123] Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. II, blz 429—430 (van den eersten druk). Zie blz. 112 (van den tweeden druk). „Am bemerkenswerthesten", lezen wij hier (noot 5), „ist dieser Umstand in denjenigen Ländern, wo der Kropf in den den Bergabhängen sich anschliessenden Tiefebenen in weiter Verbreitung herrscht, die eigentlichen Küstenstriche aber vollkommen frei lässt, wie u. a. in Brasilien".

Barito, en hier weder bepaaldelijk in Tanah-Laoet, de meeste lijders voor te komen, waar, althans te Habalang, van de tien personen acht, dus 80 pCt. van de geheele bevolking, kroppen bezitten. Overigens heeft, gelijk wij hierboven opmerkten [124], de mededeeling van den Deenschen natuuronderzoeker Bock, dat van de drie Dajaksche vrouwen ééne een gezwel heeft, misschien ook op he strumagebied van de Beneden-Barito betrekking. — Verreweg minder algemeen is zeker de kwaal op Java, zelfs waar zij het meest op dit eiland endemisch is, namelijk in Kediri. Intusschen is wellicht te vaak uit het oog verloren, dat, bij het karakteristiek gebonden zijn van de struma aan bepaalde, dikwijls weinig uitgestrekte streken, men het procentcijfer der lijders niet berekenen moet naar de geheele massa der bevolking, van bij voorbeeld eene residentie, eene afdeeling of een district, doch uitsluitend naar het zielental der plaatsen, die de zetels der endemie zijn.

Het is van genoegzame bekendheid, dat struma tot de kwalen behoort, die zich meer bij mannen dan bij vrouwen voordoen. Ook in den Indischen Archipel vinden wij dit bevestigd. De meeste berichtgevers vermelden uitdrukkelijk, dat meer vrouwen dan mannen met kropgezwellen behept zijn. In eene enkele mededeeling wordt het tegenovergestelde beweerd. In Batipoe en de X Kota zou men, volgens den Officier van Gezondheid Kervel, meer mannen dan vrouwen met struma zien [125]. — Omtrent het tijdstip, waarop de gezwellen zich beginnen te ontwikkelen, vinden wij weinig vermeld. Enkele opgaven schijnen er op te wijzen, dat dit bij het einde der kindsheid of bij het intreden der puberteit geschiedt [126]. Soms evenwel openbaart de kwaal zich eerst op lateren leeftijd, bij voorbeeld bij vrouwen, die meermalen gebaard hebben. In allen gevalle zijn het — vele mededeelingen komen hierin overeen — vooral volwassenen en zelfs meer gevorderden in leeftijd, die aan kropgezwellen lijden. — Van het voorkomen van struma congenita wordt nergens gewag gemaakt. Niet onwaarschijnlijk is het echter, dat de kwaal, waar zij zich bij kleine kinderen vertoont, van 4 à 5 of 7 à 8 jaren, gelijk Neumann bij de Bataks, Forbes bij de bewoners van Belalau zag, als aangeboren moet worden beschouwd. Herediteit

---

[124] Zie blz. 370 vlg.

[125] Zie blz. 361 hierboven.

[126] Men houde hierbij in het oog dat de puberteit in de tropische landen vroeger intreedt dan in de gematigde luchtstreken, bij meisjes bij voorbeeld reeds op twaalf- tot veertienjarigen leeftijd.

zou, volgens den inlander, naar de mededeelingen van enkele berichtgevers, bestaan [126a]. Opzettelijke onderzoekingen daarnaar schijnen echter weinig te zijn ingesteld of geene resultaten te hebben opgeleverd. Alleen wordt door Dr. Wyckerheld Bisdom opgemerkt, dat, in de weinige gevallen dat hij zulk een onderzoek heeft kunnen doen, het hem gebleken is, dat overerving eigenaardigerwijze uitsluitend in de vrouwelijke lijn plaats heeft.

Over de vormen waarin de gezwellen zich plegen voor te doen, zwijgen de meeste berichtgevers. Dr. Jacobs — een der weinigen die daarover spreken — constateerde in de meeste gevallen struma lateralis sinistra. Daarentegen vond Dr. Wyckerheld Bisdom de zitplaats van het gezwel vaker rechts dan links, doch meestal in het midden of aan beide zijden. Ook Hastings Dare spreekt van "two protuberances", en zagen wij in de Harangan-Sipirok eveneens dezen vorm van struma, welke vorm blijkbaar mede door de Heeren Van Rees en De Rooy bedoeld wordt, als zij van de gezwellen zeggen, de een, dat zij den lijders soms als een ring om den geheelen hals zitten, de ander, dat zij er uitzien als twee sterk gezwollen en aan elkaar gegroeide blazen [127]. De vorm, vinden wij verder opgegeven, is meestal gelapt, soms knollig, enkele malen glad omschreven. De consistentie is afwisselend van week tot zeer hard. Overigens vertoonen de strumae zich van af eene nauw merkbare zwelling tot uitwassen, die zoo vooruitsteken, dat het gelaat geheel daarachter wegvalt, of die als een gevulde buidel naar beneden hangen. De grootte is die van een papaja, een pompelmoes, eene van den bast ontdane kokosnoot, een struisvogelei of een kinderhoofd. Soms bereiken de gezwellen zulk eenen omvang, dat zij, bij het loopen, met de handen gesteund of zelfs — incredibile dictu! — over de schouders geworpen moeten worden. Pijn of ongemak, aldus verklaren eenige berichtgevers, veroorzaken de strumae niet, en de algemeene gezondheidstoestand wordt er niet door aangedaan: de aangetasten zijn even opgewekt en vroolijk als de gezonden [128].

126a Zie hierover nog blz. 421 hierbeneden.

127 Zie ook: Ethnographische Atlas van Midden-Sumatra, Pl. VI, fig. 2, waar een persoon uit de Zuidelijke Padangsche Bovenlanden afgebeeld is met een kropgezwel ter weerszijden van den hals, doch aan den linkerkant iets meer ontwikkeld dan aan den rechter.

128 Een geregeld onderzoek naar de hartwerking bij strumueuzen schijnt weinig te hebben plaats gehad. Alleen bij Dr. Wyckerheld Bisdom vinden wij iets daaromtrent vermeld. Afwijkingen van het hart constateerde deze bij 89 van de 219 door hem daarop onderzochte strumalijders, namelijk: bij 15 onregelmatige hart-

Toch is het aan te nemen, dat de eenigszins groote gezwellen den lijders lastig zullen zijn. De Heer Neumann zegt dan ook, dat dergelijke strumalijders zeer te beklagen zijn, dat zij moeielijk zwaren arbeid verrichten of moeielijke en langdurige tochten maken kunnen. De ademhaling is gewoonlijk zwaar en gaat in den slaap nog gepaard met eene soort van blaffen en andere onwelluidende klanken. In het stervensuur is hun de drukking op de ademhalingswerktuigen zelfs zeer smartelijk. — Dat de, tot volle ontwikkeling gekomen, uitwassen het voorkomen van den inlander in hooge mate ontsieren, wordt herhaaldelijk gezegd: zij maken het uiterlijk afzichtelijk, is het oordeel van den Heer Van Hasselt, geven aan het gelaat iets walgelijks, bijna iets dierlijks, zegt de Heer Schouw Santvoort. Hierbij komt dat de stem bij strumalijders een onaangenamen klank heeft: het is, merkt laatstgenoemde berichtgever op, een eigenaardig schor en diep keelgeluid, dat zij doen hooren. Volgens den Heer Neumann, wordt het geluid gedeeltelijk door den neus voortgebracht.

II.

Kortelijk wenschen wij in dit hoofdstuk de verbreiding van de struma in den Indischen Archipel na te gaan, in verband met eenige momenten, die als aetiologische plegen beschouwd te worden.

Als een bij uitstek endemische ziekte, ligt het voor de hand de oorzaak der kwaal in de eerste plaats in tellurische en atmospherische invloeden te zoeken. Dat echter het voorkomen van de struma noch van de hoogte, noch van de terreinformatie afhankelijk is, hebben wij zooeven reeds doen uitkomen [129]. Evenmin is het dit van de atmospherische gesteldheid. In de streken van den Indischen Archipel, waar struma endemisch heerscht, treft men de meest uiteenloopende klimatologische toestanden aan. Anders, om bij voorbeeld het strumagebied van Zuid-Sumatra te nemen, het klimaat van de open en betrekkelijk weinig begroeide hoogvlakten van Belalau, Makakau en Pasemah, anders dat van de lage heuvelachtige, met dichte bosschen bedekte, landen door de

---

werking, bij 25 palpitationes cordis, bij 3 hypertrophia ventriculi sinistri, bij 3 andere id. ventr. dextri, bij 17 langzame en zwakke hartwerking, bij 18 insufficientia valvulae mitralis, bij 7 id. valvulae aortae, bij 1 stenosis ostii ventriculi sinistri (Wyckerheld Bisdom, Een en ander bij struma, Geneeskundig Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. XXIX, blz. 527).

[129] Zie blz. 382 vgl. hierboven.

Toelang-Bawang en de Sipoetih doorstroomd: hier is het vochtig en heet, als gevolg van de weinig vrije doorstrooming van den dampkring, daar, bij eene drogere lucht, frisch, ja zelfs koud of guur. Doch het kan onnoodig zijn, dit met meer voorbeelden nader toe te lichten. Alleen wenschen wij nog eenige opmerkingen te maken naar aanleiding van de meermalen geuite meening, dat „starke Luftfeuchtigkeit in Verbindung mit relativ hoher Temperatur und mangelhafter Beleuchtung und Ventilation", ten gevolge van de terreinvorming of van eene uiterst weelderige vegetatie, voor de ontwikkeling der kwaal bijzonder gunstig zou zijn. De onderzoekingen van Hirsch hebben doen zien, dat voor deze meening weinig grond is [130]. Ook in den Indischen Archipel wordt zij door de waarneming niet bevestigd. Zeker zijn er hier streken, zetels van de endemie, waar evenbedoelde atmospherische verhoudingen zich voordoen. Wij noemden daar juist de lage landen van het strumagebied van Zuid-Sumatra. Doch tegenover deze stelden wij reeds de hooggelegen plateaux van hetzelfde strumagebied, waar geheel andere toestanden worden aangetroffen. Overigens kunnen wij hier nog op Borneo en Java wijzen. Op het eerstgenoemde eiland zien wij, hoe, in de voornaamste strumadistricten, het terrein open en voor den wind toegankelijk is, terwijl geen weelderige plantengroei de vrije doorstrooming van de lucht in den weg staat. Zoo op de vlakten en in de heuvellanden van Tanah-Laoet, Margasari en Benoewa-Ampat en van Doesoen-Timor, die immers [131] over groote uitgestrektheden met alang-alang-velden bedekt of slechts met laag kreupelhout bewassen zijn. In verband hiermede is het klimaat er zeer afwisselend. Overdag heerscht er, zegt Schwaner, meer bepaaldelijk van Doesoen-Timor, vooral in den drogen tijd eene zeer hooge temperatuur, welke voornamelijk op de djowong's, de plateauvormige heuvelruggen, ondragelijk is. De grond is dan zoo doorgloeid, dat de inboorling dien slechts met dikke, uit boomschors gemaakte, sandalen durft betreden. Gedurende den nacht daarentegen valt er een sterke dauw, en tegen den ochtend is het er doordringend koud, niet zelden in die mate, dat men genoodzaakt is tot verwarming groote vuren aan te leggen [132]. Wat Java betreft, komt, gelijk wij gezien hebben, struma hier meer in de Oostelijke dan in de Westelijke helft voor, in het ge-

---

130 Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. II, blz. 123 vlg.

131 Zie blz. 367, 368 en 369 hierboven.

132 Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 97.

deelte dus, dat, zooals van genoegzame bekendheid is, verreweg het droogste klimaat heeft. Het Oosten is bovendien het land der weinig dichte casuarinen-bosschen, die voor de vrije en geregelde doorstrooming van de lucht zeker minder een hinderpaal zijn dan de vochtige, donkere en schaduwrijke loofwouden, welke zich in het Westen over geheele landstreken uitbreiden. Beschouwen wij nu in het bijzonder de vlakte van Kediri, waar meer dan elders op het eiland struma endemisch heerscht. Het klimaat is er heet en droog, doch over het algemeen gezond, gezonder althans dan in die gedeelten van het eiland, welke langs het zeestrand gelegen zijn, en waar hitte en vochtigheid steeds met elkander hand aan hand gaan. Aan eene vrije doorstrooming van de lucht ontbreekt het hier ook niet: de vlakte is toch — wij wezen er hierboven reeds op [133] — naar het Zuiden open, immers door een zeer laag gebergte begrensd, terwijl — hetgeen wij boven mede hebben opgemerkt — de bosschen er grootendeels uitgeroeid en in rijstvelden en aanplantingen van koffie herschapen zijn, zoodat niets den wind tegenhoudt, die vooral bij helder weder, bijna zonder tusschenpoozen, van den kant van den Indischen Oceaan over het land waait [134]. Eindelijk is Timor daar, om te bewijzen, dat in goed geventileerde streken — ook op dit eiland toch mist men de donkere en dichte bosschen, en vormen de casuarinen en de eucalypti eene armelijke vegetatie — met een bij uitstek droog klimaat, struma evengoed zich tot eene endemische ziekte ontwikkelen kan als op plaatsen met geheel tegenovergestelde atmospherische verhoudingen.

Noch uit de hoogte, noch uit de configuratie van den bodem, noch uit de atmospherische gesteldheid is de endemische struma te verklaren. „Ein besonderes Interesse”, aldus Hirsch, „bietet die Frage, ob zwischen dem geologischen, bez. mineralogischen Character des Bodens und dem endemischen Vorherrschen von Kropf nachweisbar ein Zusammenhang besteht — eine Frage, welche fast alle neueren Beobachter mehr oder weniger lebhaft beschäftigt hat” [135]. Ook wij wenschen dit voor den Indischen Archipel na te gaan. Aangezien, gelijk straks zal blijken, men in de aanwezigheid van kalk-

---

[133] Zie blz. 374.

[134] Veth, Java, dl. III, blz. 733. Zie ook: Junghuhn, Java, dl. III, blz. 627 vlg.

[135] Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. II, blz. 114.

gesteenten in den bodem in het bijzonder een aetiologisch moment heeft willen zien, zal daarbij in de eerste plaats op het voorkomen van deze gesteenten gelet worden.

Beginnen wij met Sumatra [135a]. De oudste gesteenten van dit eiland, die grootendeels de kern van het centrale bergland, den Boekit-Barisan, uitmaken, zijn de zoogenaamde „oude leien”, welke in vele gevallen in verbinding met oude eruptieve gesteenten van de groep der granieten optreden. Van de leien kan, daar er tot dusverre geene versteeningen in gevonden zijn, de ouderdom niet met zekerheid bepaald worden. Dat zij zich echter gevormd hebben in eenen tijd, die aan de steenkolenperiode voorafging, en dus devonisch dan wel silurisch zijn, wordt door Dr. Verbeek en anderen aangenomen [135b]. De granieten zijn zeker, waar zij gangen in de leien vormen, jonger dan deze, doch is het vooralsnog niet met zekerheid te zeggen, in hoeverre dit met allen het geval is. Voor een groot deel zijn deze oude gesteenten aan de oppervlakte niet meer zichtbaar, doch door jongere vormingen bedekt. Tot de sedimentaire behooren afzettingen van den carbonischen tijd en tertiaire lagen. Vooral deze laatsten zijn sterk ontwikkeld. Hoofdzakelijk zijn zij door het eoceen vertegenwoordigd, dat in vier etages voorkomt. Doch ook het mioceen en het plioceen worden, hoewel in mindere mate, eveneens op Sumatra gevonden [135c]. Naast deze sedimentaire formaties, heeft men nog eenige groepen van eruptieve gesteenten. Allereerst de diabazen, die tamelijk uitgestrekte bergterreinen vormen en jonger dan carbonisch schijnen te zijn. Verder moeten, na afzetting van het jongste lid der eoceene vorming, op Sumatra, evenals elders in den Archipel, uitgestrekte erupties van andesieten, voornamelijk augiet-andesieten, hebben plaats gehad, welke zelfstandige heuvels en heuvelreeksen, zonder krater en zonder kegelvorm, deden ontstaan. Deze andesieten worden „oudere andesieten” genoemd, in tegenstelling van de andesieten, voornamelijk weder augiet-andesieten, die te zamen met bazalt, gedeeltelijk in stroomen, gedeeltelijk in losse blokken of in uiterst kleine stukjes

---

[135a] Voor een algemeen overzicht van de geologie van Sumatra, zie: Martin, Die wichtigsten Daten unserer geologischen Kenntniss vom Niederländisch Ost-Indischen Archipel, Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, uitgegeven ter gelegenheid van het Orientalisten Congres te Leiden, blz. 18 vlg.

[135b] Zie intusschen noot 141 en 155 hierbeneden.

[135c] Over de afwijkende meeningen ten aanzien van de ouderdomsbepaling van de tertiaire gesteenten van Sumatra, zie noot 141 hierbeneden.

en in poedervorm, als zand en asch dus, het materiaal samenstellen, waaruit de tegenwoordig bestaande, werkzame of uitgedoofde, vulkanen zijn opgebouwd. Het begin van de vorming dezer vulkanen valt in den post-tertiairen, dus in den kwartairen, tijd. Voor het grootste gedeelte bestaan ook de kwartaire sedimenten van Sumatra, het diluvium, hoewel hier en daar de oudere gesteenten aan de samenstelling daarvan hebben deelgenomen, uit dit jong vulkanisch materiaal, dat in de zee, in binnenmeren en langs de rivieren werd afgezet.

Wij zullen nu, na deze algemeene opmerkingen, die wij, tot recht verstand van het volgende, gemeend hebben, voorop te moeten stellen, trachten de geologische gesteldheid van de voornaamste strumadistricten na te gaan.

In het strumagebied van Zuid-Sumatra is de bodem hoofdzakelijk uit vulkanische gesteenten en vulkanisch diluvium gevormd [136]. De vulkanische gesteenten, augiet-andesieten en basalt, worden gevonden in het centrale bergland. Ook het vulkanisch diluvium komt in het centrale bergland voor, namelijk als meerdiluvium in Belalau, Makakau en Redjang-Ampat-Lawang, doch wordt overigens als zeediluvium in de lage landen aangetroffen [137]. Het meerdiluvium bestaat uit echte puimsteentuffen, het zeediluvium uit eene bruine klei, die, hoewel hoofdzakelijk een verweringsproduct van vulkanische

136 Zie voor het volgende: Topographische en geologische beschrijving van Zuid-Sumatra, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg 1881, dl. I, en de daarbij behoorende geologische kaart in 4 bladen.

137 Het zeediluvium gaat gewoonlijk de 100 M. niet te boven en bereikt slechts zelden eene hoogte van 200 M. Daarentegen is het meerdiluvium van Belalau 900 M., dat van Makakau 250 tot 700 M., dat van Redjang-Ampat-Lawang 300 tot 400 M. hoog (Verbeek, O. c., blz. 205—207). Het is niet waarschijnlijk, zegt Verbeek (blz. 207 vlg.), dat de zee in den diluvialen tijd zich nog tot deze streken uitstrekte; men zoude dan eene opheffing van ruim 900 M. in een post-diluvialen tijd moeten aannemen, en de diluviale zeeafzettingen zoude men op veel punten hooger moeten aantreffen, dan nu het geval is. Evenmin heeft men hier met luchtsedimenten te doen, daar de afzetting in lagen daarvoor veel te regelmatig is. Het waarschijnlijkste is dus, dat de vulkanische stoffen in binnenmeren werden afgezet, die later droog gelegd werden. Opgemerkt moet echter worden, dat de mogelijkheid van eene opheffing, als door Dr. Verbeek bedoeld, niet geheel is uitgesloten. Ten aanzien van de vulkanische zeesedimenten van Java heeft toch Guppy nog kortelings kunnen constateeren, dat „the upheaval in post-tertiary times has been very great, and can only be measured by several thousands of feet” (Guppy, Preliminary note on the geological structure of the Sindang-Barang district, on the South Coast of Java, Scottish Geographical Magazine, jaarg. 1889, blz. 76).

stoffen, vooral in de nabijheid van den Barisan, rolstukken van oudere andesieten, granietgesteenten en leisteenen bevat. In het stroomgebied van de Toelang-Bawang vindt men bovendien, langs de oevers van de Wai-Ompoe, tusschen de dorpen Blambangan en Pakoean, zeer fijne, zachte, witte of lichtgrijze tuffen van eene kleiachtige of kaolienachtige hoedanigheid, met vrij talrijke puimsteenbrokstukken vermengd, waardoor de oorsprong van deze tuffen duidelijk wordt. — Behalve deze jongere vulkanische gesteenten en vulkanische sedimenten, vindt men in het strumagebied van Zuid-Sumatra nog enkele oudere vormingen. Zoo is in Rawas, ten Westen van het vulkanisch zeediluvium, waaruit ook de lage landen dezer onderafdeeling bestaat, tusschen de dorpen Loeboeq-Mas en Napal-Litjin, een terrein gelegen van oude leien, bepaaldellijk dunschilferige lichtgrijze kleileien, met kwartsgangen, hier en daar, van geringe dikte. Oude leien, hoofdzakelijk weder kleileien, worden verder gevonden, in vereeniging met diorieten, aan de Westzijde van het plateau, waartoe Makakau behoort, terwijl aan de Oostzijde van dit plateau eene granitietreeks zich uitstrekt. Elders nemen de oudere, oud-mioceene, augiet-andesieten een voornaam deel in de samenstelling van den bodem, gelijk onder anderen in den Boekit-Barisan, ten Noordwesten van den Dempo, en in de daarmede evenwijdig loopende keten, waardoor de Redjang-landen ingesloten worden. — Ook de tertiaire vormingen — de gesteenten van de kolenperiode ontbreken geheel in Zuid-Sumatra — komen hier en daar te voorschijn uit hare bedekking van vulkanische gesteenten en vulkanische sedimenten. Tot deze vormingen behoort in de eerste plaats het eoceen. Zoo bestaat, in het gebied van de Sipoetih-rivier, het vlakke land uit vulkanisch zeediluvium, het heuvelland daarentegen uit betrekkelijk zeer vaste zandsteenen en conglomeraten van de eerste of oudste etage van het eoceen, die blijkbaar opgebouwd zijn uit het materiaal van het granitiet, dat de onderlaag dezer formatie uitmaakt. Doch merkwaardiger is het voorkomen van kalksteenen, die samen met mergels en mergelkalk, de vierde of jongste etage van het eoceen vormen. Voornamelijk treft men deze gesteenten in Makakau aan, grootendeels echter bedekt door de puimsteentuffen, waaruit dit plateau bestaat, zoodat zij alleen waar te nemen zijn in de beddingen van de rivieren, met name van de Sako, met hare zijtakken de Kemoe en de Keni, en van de Selaboeng. In de Sako bij voorbeeld kan men van Moeara-Doea, hoofdplaats van de onderafdeeling Komering-Oeloe, stroomopwaarts den kalksteen vervolgen

tot boven de doesoen Saoeng-Naga, in de nabijheid van welke plaats de Keni in het gesteente een onderaardschen loop heeft en eene grot heeft uitgespoeld. Verder is, in de bedding van de Sako, nog kalk te zien tusschen de dorpen Blambangan en Soera, terwijl langs de Selaboeng de lagen zijn waar te nemen tot bij de doesoen Koeripan. Ook de heuvels tusschen de Sako en de Selaboeng bestaan grootendeels uit deze kalksteenen, welke in alle eenigszins diepe insnijdingen, die de beekjes hebben gemaakt, te voorschijn komen. Behalve in Makakau, komt dezelfde etage van het eoceen nog voor boven Batoe-Radja, hoofdplaats van de onderafdeeling Ogan-Oeloe, waar zij, ten Zuiden van de Ogan-rivier, eene van Oost naar West loopende reeks vormen. — Nog is het tertiair in Zuid-Sumatra vertegenwoordigd door het mioceen en het plioceen. In sommige gevallen zijn de gesteenten van deze twee formaties zandsteenen, waarvan onder anderen een uitgestrekt terrein gevonden wordt in Rawas, ten Westen van de leien, die zich, gelijk wij zooeven gezien hebben, langs de rivier tot Napal-Litjin uitstrekken. Zandsteenen, doch verder mergels en kleisteenen, worden ook aangetroffen in het Zuidelijke gedeelte van het gebergte, dat de Redjang-landen Oostelijk begrenst, liggende tegen de oudere augietandesieten, die de kern van dit gebergte uitmaken Mioceene zand- en kleisteenen ontmoet men nog langs de Lematang boven Lahat, hoofdplaats van de onderafdeeling Lematang-Oeloe. Beneden Lahat ziet men mergels en zachte fijne mergelzandsteenen, door Dr. Verbeek tot het plioceen gebracht, welke gesteenten ook langs de beneden-Enim, onder de bedekking van de bruine vulkanische klei van het zeediluvium, voor den dag komen, en evenzeer aan de Ogan-rivier boven Batoe-Radja, alwaar zij met geringe helling tegen den eoceenen kalksteen liggen.

Gaan wij over naar Midden-Sumatra [138]. Over het algemeen komen hier dezelfde vormingen voor als op Zuid-Sumatra, met uitzondering van de jong-tertiaire (mioceene en plioceene) afzettingen.

---

[138] Zie voor het volgende: Verbeek, Topographische en geologische beschrijving van een gedeelte van Sumatra's Westkust, benevens de daarbij behoorende geologische kaart in 8 bladen; Veth, Aardrijkskundige beschrijving van Midden-Sumatra, met de geologische kaart, voorkomende in den bij dit werk behoorenden atlas; Fennema, Topographische en geologische beschrijving van het Noordelijk gedeelte van het Gouvernement Sumatra's Westkust, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1887, Wetenschappelijk gedeelte, blz. 129 vv., met de daarbij behoorende geologische kaart.

Daarentegen zijn de gesteenten van de carbonische periode, die op Zuid-Sumatra geheel ontbreken, in Midden-Sumatra zeer ontwikkeld. Deze worden vertegenwoordigd door een grauwen kalksteen, waaruit dikwijls geheele bergreeksen, onder anderen het uitgestrekte Ngalau-Sariboe-gebergte, zijn opgebouwd, vol loodrechte wanden en spitse suikerbroodvormige toppen. Hetgeen in Midden-Sumatra verder voorkomt, doch op Zuid-Sumatra gemist wordt, zijn de gesteenten van de diabaasgroep, welke weinig jonger dan de kolenkalk zijn. Wij zullen nu van elk der streken in Midden-Sumatra, waar struma endemisch voorkomt, de samenstelling van den bodem nagaan.

Het veelvuldigst komt de kwaal, gelijk wij gezien hebben, in dit gebied voor in het Zuiden, in Soepajang, Alahan-Pandjang en Soengei-Pagoe. Het terrein bestaat hier voornamelijk uit oude leien, hoofdzakelijk lichtgrijze tot donkergrauwe kleileien, met kwartsgangen, slechts op enkele punten bedekt door kalksteen van de carbonische formatie. Talrijk zijn daarentegen de plaatsen waar graniet aan den dag komt: de grootere partijen zullen wel doorbraken in het leiterrein zijn; onder de kleinere zijn er echter verscheidene, die alleen in diep uitgespoelde ravijnen zichtbaar zijn, en die blijkbaar eerst blootgelegd werden door erosie van de bovenliggende leien. Ook diabaas is niet zelden in groote massa's op meerdere punten door de leien heengebroken. Verder worden jonge augiet-andesieten en basalt, afkomstig van de nog werkzame vulkanen Talang en Goenoeng-Korintji, en een weinig oude augiet-andesieten aangetroffen. Van belang is het nu na te gaan, in hoeverre kolenkalk, die, gelijk reeds werd opgemerkt, hier op enkele plaatsen voorkomt, gevonden wordt in de nabijheid van de dorpen, welke wij hiervoren min of meer als zetels van de endemie hebben leeren kennen. Hiertoe behooren Grabak en Datar, gelegen in het dal van de Sikia. Het terrein in dit dal bestaat geheel uit oude leien en graniet. Leien vormen evenzeer den bodem in den omtrek van de twee genoemde dorpen, hoewel bij Grabak diabaas zich ook voordoet. Een ander dorp, hiervoren genoemd, is Tandjoeng-Balit, gelegen aan de Poelau, een rechtertak van de Pelangki. Ook hier vindt men slechts leien. Dit is eveneens het geval in de omstreken van Soepajang. Anders echter te Lolo. De oude leigesteenten en granieten zijn in de nabijheid van deze plaats bedekt door oude augiet-andesieten en over eene vrij groote uitgestrektheid door kolenkalk. Kolenkalk doet zich verder in kleine partijen voor op enkele plekken langs de Batang-Hari, de Goemanti en de Sangir. Voor verreweg het grootste ge-

deelte vloeien echter ook deze rivieren door lei- en granietterreinen, langs de Sangir over eene smalle strook bedekt door vulkanisch materiaal.

De tweede landstreek in Midden-Sumatra, door ons genoemd, waar struma voorkomt, is Tanah-Datar. De vlakte, waardoor dit landschap voor een groot deel gevormd wordt en die zich rechts van de Sello tot aan den vlakken voet van den Merapi uitstrekt, bestaat uit vulkanische gesteenten. De bergreeks, links van die rivier gelegen, bevat oude leien, hoofdzakelijk weder kleileien, met kwartsgangen, en granieten, bepaaldelijk syenietgraniet, op verschillende plaatsen bedekt door kleine partijen kolenkalk. Meer naar 't Zuiden treden, hoewel ook hier eenige kolenkalk voorkomt, de tertiaire formaties op den voorgrond, zoowel ter weerszijden van de Sello als langs de Ombilin. Dit tertiair behoort tot het eoceen, eerste en tweede etage. De eerste etage wordt vertegenwoordigd door mergelschiefers, die met zuren opbruisen, en zandsteenen van syenietgranietgruis, conglomeraten en brecciën, waarin zich onder anderen brokken kolenkalk bevinden, soms in zulk eene groote hoeveelheid, dat er kalkbrecciën ontstaan. De tweede etage van het eoceen, waardoor vooral het terrein van de Ombilin gevormd wordt, bevat zandsteenen met koollagen en kleisteenlagen. De zandsteenen, die niet met zuren opbruisen en dus geen kalk bevatten, bestaan uit kwartskorrels, door een kleiachtig bindmiddel van lichtgele kleur verbonden. Zij bedekken de koollagen, waaronder de kleisteenlagen liggen. Deze laatsten moeten dus de bodem zijn geweest, waarop de planten groeiden, waaruit die koollagen zijn ontstaan

Geheel uit vulkanische gesteenten bestaat het derde landschap in de Padangsche Bovenlanden, waarvan wij het bestaan van struma medegedeeld hebben gevonden, namelijk Batipoe en de X Kota. In het Westelijke gedeelte, onder anderen in de nabijheid van de hoofdplaats Padang-Paudjang, doen zich echter vrij belangrijke hoeveelheden kolenkalk voor. — Uit vulkanische gesteenten, doch onder den vorm van sedimenten, bepaaldelijk puimsteentuffen, afgezet vermoedelijk in binnenmeren in den diluvialen tijd, bestaat de ten Noorden van Batipoe en de X Kota gelegen hoogvlakte, waarvan het Noordwestelijke gedeelte tot de onderafdeeling VIII Kota en VII Loerah behoort. De hoofdplaats Palembajan van deze onderafdeeling is gelegen aan den rand van dit meerdiluvium, waar eene leireeks gevonden wordt, bestaande uit vaste kleileien, grootendeels door kolenkalk bedekt, ten Westen van welke reeks een vulkanisch terrein zich uitstrekt. — Vulkanisch materiaal, vulkanische gesteenten

en roode vulkanische klei, tot het zeediluvium behoorende, vormt ook den bodem van Bondjol en evenzoo dien van de Ophir-districten, hoewel in het Oostelijke gedeelte een uit oude leien, hoofdzakelijk kleileien, samengesteld terrein zich voordoet. — Anders is de geognostische gesteldheid van Mahi en Kapoer-nan-sembilan. De formatie in dit gedeelte van Sumatra is bijna uitsluitend tertiair. Men vindt hier namelijk gesteenten van de eerste en de derde etage van het eoceen. De eerste etage bestaat uit zandsteenen en conglomeraten, waarvan het materiaal grootendeels afhangt van de in de nabijheid gelegen oudere gesteenten, doch die meestal kwartszandsteenen en kwartsconglomeraten zijn, terwijl de derde etage, die voornamelijk in Kapoer-nan-sembilan gevonden wordt, zachte klei- en mergelzandsteenen bevat, welke met zuren opbruisen, hoewel kalkvrije klei- en zandsteenen ook, doch in geringe hoeveelheid, voorkomen. Overigens ziet men hier en daar, bij voorbeeld aan de grenzen van het district Mahi, reeksen van oude leien en granieten ontbloot, terwijl men in dit district ook verrast wordt door eene partij puimsteentuf, die hier in den diluvialen tijd door de Mahi moet zijn gebracht en in een klein meertje schijnt te zijn afgezet.

Omtrent de geologie van de overige strumastreken van Sumatra kunnen wij kort zijn. In Mandaïling, het dal van de Batang-Gadis, bestaat de bodem uit meerdiluvium, bepaaldelijk puimsteentuffen, tusschen bergreeksen van oude leien en granieten, op meerdere plaatsen door kolenkalk bedekt, welke onder anderen ook voorkomt in de omstreken van Pakanten en Moeara-Sipongi, waar, gelijk wij gezien hebben, struma meer in het bijzonder endemisch is [139]. Minder bekend is de geologische gesteldheid van het bovenstroomgebied van de Pane en de Bila. Volgens den Heer Neumann, zouden echter in de streken met endemische struma vele kalkbergen zijn [140]. Van de binnenlanden van Deli en Serdang, de Petalangan en het stroomgebied van de Djoedjoean ontbreken alle gegevens.

Ten einde tot een duidelijk overzicht te geraken, zullen wij het hier omtrent Sumatra medegedeelde in een tabellarischen vorm samenvatten [141].

---

139 Zie de, in de voorgaande noot geciteerde, verhandeling van Fennema en de daarbij behoorende geologische kaart.

140 Neumann, Het Pane- en Bila-stroomgebied, Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 2e serie, dl. III, bls. 221—222.

141 De ouderdomsbepalingen in dit tabellarisch overzicht zijn die van Dr. Verbeek. Hieromtrent zij echter nog het volgende opgemerkt: De „oude leien"

LANDSCHAPPEN MET ENDEMISCHE STRUMA.	GESTEENTEN WAARUIT DE BODEM BESTAAT.	OUDERDOM DER GESTEENTEN.
Redjang-landen	Vulkanische gesteenten (augiet-andesieten en basalt) [1] en puimsteentuf [2], tusschen bergreeksen van oudere augiet-andesieten [3], ten deele bedekt door zachte zandsteenen, *mergels* en kleisteenen [4].	[1] Kwartair en recent. [2] Kwartair (meerdiluvium). [3] Kwartair (oud-mioceen). Tertiair (jong-mioceen).
Pasemah.	Vulkanische gesteenten (augiet-andesieten en basalt) [1].	[1] Kwartair en recent.
Makakau.	Het geheele plateau, waartoe Makakau behoort, bestaat uit puimsteentuf [1], tusschen reeksen van oude leien (kleileien)[2] en graniet-gesteenten (granitiet en dioriet) [3]. Onder de puimsteentuffen bevinden zich lagen van *mergels, mergelkalk* en *kalksteen* [4], die op verschillende plaatsen langs de beddingen der rivieren ontbloot zijn.	[1] Kwartair (meerdiluvium). [2] Devonisch of silurisch. [3] Vóór-carbonisch. [4] Tertiair (eoceen, vierde etage.
Belalau.	Puimsteentuf [1], omgeven door vulkanische gesteenten (augiet-andesieten en basalt) [2].	[1] Kwartair (meerdiluvium). [2] Kwartair en recent.

zijn allen opgegeven als devonisch of silurisch, dus palaeozoisch. Intusschen zou een gedeelte daarvan wel azoisch kunnen zijn, daar leien van dezen ouderdom zich ook, zij het spaarzaam, op Sumatra voordoen (Verbeek, O. c., blz. 176—177). Overigens verwijzen wij naar noot 155 hierbeneden, waaruit blijkt dat het niet onwaarschijnlijk is, dat er onder deze gesteenten zich ook mesozoische vormingen bevinden. — De granieten zijn vóór-carbonisch genoemd. Gangen van granieten zijn toch niet gevonden in de kolenkalk, waarin een negatief bewijs gelegen is voor den hoogeren dan carbonischen ouderdom dier gesteenten (Verbeek, O. c., blz. 244). — De diabazen zijn als post-carbonisch opgegeven, daar zij waarschijnlijk wel spoedig na de afzetting van de kolenkalk tot eruptie zijn gekomen (Verbeek, O. c., blz. 270). — Ook van het tertiair zijn de ouderdomsbepalingen van de verschillende lagen die van Dr. Verbeek. Opgemerkt moet echter worden, dat door Prof. Martin, op palaeontologische gronden, de eoceene ouderdom van de gesteenten, door Verbeek tot de 3e en de 4e etage gebracht, de mergelzandsteenen en de kalksteenen, wordt betwijfeld. Volgens hem zouden deze gesteenten oud-mioceen zijn (Martin, Tertiärschichten auf Java, Allgemeiner Theil, blz. 36—37; Jungtertiäre Ablagerungen im Padangschen Hochlande auf Sumatra, en Neue Fundpunkte von Tertiär-Gesteinen im Indischen Archipel, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1882, Wetenschappelijk gedeelte, blz. 169—178 en 312—331). — Wat eindelijk het kwartair betreft, is, met betrekking tot het meerdiluvium, het opgemerkte, in het slot van noot 137 hierboven, te vergelijken.

LANDSCHAPPEN MET ENDEMISCHE STRUMA.	GESTEENTEN WAARUIT DE BODEM BESTAAT.	OUDERDOM DER GESTEENTEN.
Vallei van de Lematang en de Enim.	Vulkanische gesteenten (augiet-andesieten en basalt) [1] en bruine vulkanische klei [2], waaronder zand- en kleisteinen [3], benevens *mergels* en zachte, fijne *mergelzandsteenen* [4] zich bevinden, die hier en daar langs de rivieren ontbloot zijn.	[1] Kwartair en recent. [2] Kwartair (zeediluvium). [3] Tertiair (mioceen). [4] Tertiair (plioceen).
Vallei van de Ogan en de Komering.	Bruine vulkanische klei [1]. Langs de Ogan zijn, over eene vrij belangrijke uitgestrektheid, *kalksteen* [2] benevens *mergels* en zachte, fijne *mergelzandsteenen* ontbloot [3].	[1] Kwartair (zeediluvium). [2] Tertiair (eoceen, vierde etage). [3] Tertiair (plioceen).
Rawas.	Oude leien (kleileien) [1], zandsteenen [2] en bruine vulkanische klei [3].	[1] Devonisch of silurisch. [2] Tertiair (jong-mioceen). [3] Kwartair (zeediluvium).
Stroomgebied van de Toelang-Bawang.	Bruine vulkanische klei [1] en zachte, witte of lichtgrijze tuffen van eene kleiachtige of kaolienachtige zelfstandigheid [1].	[1] Kwartair (zeediluvium).
Stroomgebied van de Sipoetih.	Zandsteenen en conglomeraten, rustende op granitiet en uit de vergruizingsproducten van dit gesteente opgebouwd [1], en bruine vulkanische klei [2].	[1] Tertiair (eoceen, eerste etage). [2] Kwartair (zeediluvium).
Serampei.	Onbekend.	
Soepajang, Alahan-Pandjang en Soengei-Pagoe.	Oude leien (kleileien) [1], op talrijke plaatsen doorbroken door granieten [2] en diabazen [3], en pleksgewijze bedekt door *kolenkalk* [4]. Verder oude augiet-andesieten [5] en vulkanische gesteenten (augiet-andesieten en basalt) [6].	[1] Devonisch of silurisch. [2] Vóór-carbonisch. [3] Post-carbonisch. [4] Carbonisch. [5] Tertiair (oud-mioceen). [6] Kwartair en recent.
Stroomgebied van de Djoedjoean.	Onbekend.	
Tanah-Datar.	Vulkanische gesteenten [1], begrensd door oude leien [2] en granieten (syenietgraniet) [3], hier en daar door kleine partijen *kolenkalk* [4] bedekt. Verder *mergelschiefers* en zand-	[1] Kwartair en recent. [2] Devonisch of silurisch. [3] Vóór-carbonisch. [4] Carbonisch.

LANDSCHAPPEN MET ENDEMISCHE STRUMA.	GESTEENTEN WAARUIT DE BODEM BESTAAT.	OUDERDOM DER GESTEENTEN.
	steenen van syenietgranietgruis met conglomeraten en *breccieën, waarin zich brokken kolenkalk bevinden* [5]. Kalkvrije kwartszandsteen met kool- en kleisteenlagen [6].	[5] Tertiair (eoceen, eerste etage). [6] Tertiair (eoceen, tweede etage).
Batipoe en de X Kota.	Vulkanische gesteenten [1]. Hier en daar ligt *kolenkalk* [2] ontbloot.	[1] Kwartair en recent. [2] Carbonisch.
VIII Kota en VII Loerah.	Vulkanische gesteenten [1] en puimsteentuffen [2], van elkander gescheiden door eene reeks oude leien (kleileien) [3], grootendeels bedekt door *kolenkalk* [4].	[1] Kwartair en recent. [2] Kwartair (meerdiluvium). [3] Devonisch of silurisch. [4] Carbonisch.
Bondjol.	Vulkanische gesteenten [1], en roode vulkanische klei [2].	[1] Kwartair en recent. [2] Kwartair (zeediluvium)
Ophir-districten.	Vulkanische gesteenten [1] en vulkanische klei [2], Oostelijk begrensd door een terrein van oude leien (kleileien) [3].	[1] Kwartair en recent. [2] Kwartair (zeediluvium) [3] Devonisch of silurisch.
Mahi.	Kwartszandsteenen en kwartsconglomeraten [1] met eene partij puimsteentuf [2]. Zuidelijk en Oostelijk vindt men reeksen van leien [3] en granieten [4].	[1] Tertiair (eoceen, eerste etage). [2] Kwartair (meerdiluvium). [3] Devonisch of silurisch. [4] Vóór-carbonisch.
Kapoer-nan-sembilan.	Zachte kleisteenen en *mergelzandsteenen* [1], die, met kleine hoeveelheden kalkvrije klei- en zandsteenen [1], afgezet zijn op en rondom kwartszandsteenen en kwartsconglomeraten [2].	[1] Tertiair (eoceen, derde etage). [2] Tertiair (eoceen, eerste etage).
Mandaïling.	Puimsteentuffen [1], besloten tusschen bergreeksen van oude leien [2] en granieten [3], op verschillende plaatsen bedekt door kleine partijen *kolenkalk* [4].	[1] Kwartair (meerdiluvium). [2] Devonisch of silurisch. [3] Vóór-carbonisch. [4] Carbonisch.
Boven-Pane en Boven-Bila.	Dit terrein is geologisch nog niet onderzocht, doch zouden hier onder anderen ook *kalkgesteenten* [1] voorkomen.	[1] Onbekend.
Bovenlanden van Deli en Serdang.	Onbekend.	
Petalangan.	Onkekend.	

Volledigheidshalve willen wij nog de geologische vorming nagaan van de verschillende struma-districten op Borneo en de overige eilanden.

Het is van genoegzame bekendheid, dat de oudste gesteenten van Borneo [142] granieten (graniet en syeniet) en "oude leien" zijn, waaronder hier ook de azoische, de typische, kristallijne, leivormingen voorkomen, hoofdzakelijk door glimmer- en hoornblende-leien vertegenwoordigd [143], die met eenige relatief jongere, doch in allen gevalle vóór-tertiaire, eruptieve gesteenten, gabbro, dioriet en serpentijn, het grondgebergte van het eiland uitmaken. Dit grondgebergte wordt omzoomd door tertiaire afzettingen, die voor het grootste gedeelte behooren tot het eoceen, dat in drie etages, eene zandsteen-etage, met kolenvlotten, eene mergel- en eene kalksteen-etage, voorkomt [144]. Tot het tertiair behooren nog eenige eruptieve gesteenten, die waarschijnlijk na de afzetting van het jongste lid van het eoceen, den kalksteen, tot doorbraak zijn gekomen, namelijk andesieten (augiet- en hoornblende-andesieten), welke steeds vergezeld zijn van tuffen en tufconglomeraten. Horizontaal of met geringe helling tegen en op deze eruptieve gesteenten, vindt men jongere tertiaire afzettingen, bestaande uit klei- en zandsteenen, waarvan de ouderdom tot dusverre niet met zekerheid bepaald is kunnen worden, doch die evengoed tot eene jongere afdeeling van het eoceen als tot het mioceen kunnen behooren [144a]. De tertiaire afzettingen vormen het heuvelland van Borneo, in tegenstelling van de weinig golvende of vlakke terreinen, die uit kwartaire sedimenten, diluvium en alluvium, bestaan.

---

[142] Een overzicht van de geologie van Borneo, vindt men bij: Martin, Begeleidende woorden bij eene geologische kaart van Borneo, Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, dl. VII, blz. 16 vv., en Die wichtigsten Daten unserer geologischen Kenntniss vom Niederländisch Ost-Indischen Archipel, Bijdragen tot de T. L. en Vk. van Nederl. Indië, uitgegeven ter gelegenheid van het Orientalisten Congres te Leiden, blz. 22 vlg.

[143] Voor Borneo zijn dus, evenals voor Sumatra (zie noot 141), onder de benaming "oude leien" te verstaan, zoowel de azoische, de typische, kristallijne, leivormingen, als de leivormingen welke als palaeozoisch, devonisch of silurisch, plegen beschouwd te worden, doch die, gelijk straks zal blijken, althans in sommige streken, mesozoisch zijn.

[144] Door Verbeek worden deze etages aangeduid met de letters α, β en γ Zij zijn aequivalent aan de etages II, III en IV van het eoceen van Sumatra.

[144a] Ten aanzien van de ouderdomsbepalingen der verschillende tertiaire lagen, loopen de meeningen van Prof. Martin en Dr. Verbeek uiteen. Evenals van de etages III en IV van Sumatra, wordt toch door Martin van de daarmede aequivalente etages β en γ van Borneo de eoceene ouderdom betwijfeld. Zij moeten, volgens hem, oud-mioceen zijn (Zie zijne in noot 141 geciteerde verhandelingen).

Het diluvium, dat als een breede band overal het tertiair begrenst, doch ook, ofschoon in mindere mate, tusschen eoceene heuvels optreedt, is eene zanderige, door ijzeroxydehydraat geel gekleurde klei, die langzamerhand in eene zachtere en fijnere grauwe klei, het alluvium, overgaat.

In het strumagebied van de Beneden-Barito, dat is dus het landschap tusschen de Barito en het Meratoes-gebergte, bespoeld door de Martapoera-rivier met hare beide armen, de Riam-Kiwa en de Riam-Kanan, Tanah-Laoet en Doesoen-Timor, komt struma, gelijk wij gezien hebben, vooral voor in de heuvelenformatie, op tertiaire vormingen dus [145]. In het eerstgenoemde landschap wordt het tertiair door de drie etages van het eoceen vertegenwoordigd [146]. Men heeft hier dus zandsteenen met kolenvlotten, verder mergels, in verschillende varieteiten en met verschillend kalkgehalte, en kalksteen. Vooral deze laatste heeft hier eene groote ontwikkeling. Eene bijna onafgebroken reeks daarvan laat zich toch van het dorp Matraman, langs de Riam Kiwa en verder langs een rechtertak van deze, de Mangkaoek, vervolgen tot de kalkgrot Goenoeng-Batoe-Hapoe [146a]. Ook de jong-tertiaire (mioceene?) afzettingen, de klei- en zandsteenen, ontbreken hier niet, evenmin als de tertiaire eruptieve gesteenten, augiet- en hoornblende-andesieten, die het materiaal voor dat jonge tertiair geleverd hebben. De kleisteenen zijn soms mergelachtig door een gering kalkgehalte, terwijl de meeste zandsteenen

---

[145] Volledigheidshalve zij hier opgemerkt, dat Prof. Martin kortelings tot de ontdekking is gekomen van het bestaan, in deze heuvelenformatie in het gebied van Martapoera, van mesozoische, bepaaldelijk cretaceische, vormingen (Martin, Ueber das Vorkommen einer Rudisten führenden Kreideformation im Südöstlichen Borneo, en Die Fauna der Kreideformation von Martapoera, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, Wetenschappelijk gedeelte, jaarg. 1888, bls. 72 vv., en jaarg. 1889, bls. 3 vv.).

[146] Zie voor het volgende: Verbeek, Geologische beschrijving der districten Riam-Kiwa en Kanan, in de Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo, Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1875, dl. I, blz. 10 vv.

[146a] De rivieren loopen zeer dikwijls tusschen de gesteenten der etages α en γ eoceen, terwijl de ruimte waar zich de etage β moest bevinden, opgevuld is met rivier-alluvium. Dit laat zich gemakkelijk verklaren doordat de zandsteenen der etage α en de kalksteenen der etage γ in het algemeen vrij hard zijn, terwijl de mergels van de etage β eene veel geringere vastheid bezitten; door het water werd daarom voornamelijk het aan den dag komende der zachte lagen van de etage β weggespoeld, en in de plaats daarvan rivier-alluvium afgezet, terwijl de harde lagen der etages α en γ behouden bleven (Verbeek, O. c., blz. 109—110).

ook een weinig carbonaten bevatten en dus met zuren opbruisen. — In Tanah-Laoet vertoont het tertiaire heuvelland hetzelfde karakter als in Martapoera, hoewel de zandsteenen er eene grootere uitbreiding schijnen te hebben dan de mergels en kalksteenen [147]. — Van Doesoen-Timor zijn de berichten omtrent de geologische gesteldheid minder volledig. Zeker is het, dat het tertiair ook hier zeer ontwikkeld is, en „durch manche Eigenarten sich als identisch mit dem Tertiär von Pengaron (Martapoera) erwies, oder als solches angenommen werden muss" [148]. Dit geldt voornamelijk van de kalksteenen, die zich van Martapoera tot diep in de binnenlanden uitstrekken [149], en dus ook in Doesoen-Timor worden aangetroffen. De meeste van de hier optredende heuvels, zegt Schwaner, zijn voorzien van zachte hellingen, en bestaan, voor zooverre het mogelijk was, hun geologisch karakter na te gaan, uit poreuzen kalksteen [150]. Oostelijk van deze vorming treft men voornamelijk ijzerhoudende zandsteenen [151]. — Behalve in de heuvellanden, op tertiairen bodem, komt struma, in het Zuidoosten van Borneo, in de, uit diluviale afzettingen, gele zanderige klei, bestaande, vlakke streken, bepaaldelijk van Margasari en Benoewa-Ampat, en verder in het gebied der Orang-Bukit. Voor een deel is dit gebied gelegen in het, uit oude, hier bepaaldelijk kristallijne, leien (hoornblende- en glimmer-leien), granieten en jongere, doch in allen gevalle vóór-tertiaire, eruptieve gesteenten (gabbro, dioriet en serpentijn) samengestelde, Meratoes-gebergte en de, onmiddellijk Westelijk daaraan grenzende, tertiaire heuvellanden; voor een ander deel echter ook in de heuvelenformatie ten Oosten van dat gebergte, immers in het brongebied van de Koesan- of Pagatan-rivier. Ook hier treden de kalksteenvormingen op den voorgrond, en schijnen „in fast ununterbrochener Reihe sich längs dem Gebirgs-

---

[147] Posewitz, Borneo, blz. 188.

[148] Posewitz, Borneo, blz. 188—189.

[149] Een goed overzicht van de kalkformatie in dit gedeelte van Borneo heeft men van Negara, bij hoogen waterstand. „Ich sah vor mir", schrijft Posewitz, „so weit das Auge reichte die sumpfigen Niederungen zu einem Meere ausgedehnt, welches sich scheinbar auszudehnen schien bis an den Fuss der im Osten sich hinziehenden Bergkette des Pramasan-, Amandit- und Alaigebirges. Und längs diesem Gebirge zog sich hin eine Reihe steiler Kalkfelsen, die unmittelbar vom Wasser bespült schienen. Man konnte sich hier zurückdenken in die Zeit des Beginnes der Diluvialperiode, und erhielt ein genaues Bild des damaligen Borneo" (Posewitz, Borneo, blz. 144).

[150] Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 95. Zie ook: Posewitz, Borneo, blz. 145.

[151] Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 91 en 96; Posewitz, Borneo, blz. 140.

rande bis gegen die nördliche Grenze von Passir hinzuziehen. Sie bilden steile Felsen mit Höhlen versehen, in welchen der Fluss zuweilen verschwindet, um späterhin wieder zum Vorschein zu kommen" [152].

Gaan wij nu over naar de Wester-Afdeeling van Borneo en naar Sarawak, waar wij meer bepaaldelijk de geognostische gesteldheid na te gaan hebben van het breede dal van de Melawi en van het brongebied van de Sikajam met dat van de Sarawak- en van de Samarahanrivier. Niet minder dan in het Zuidoosten van het eiland, is het tertiair hier ontwikkeld. Dat van het bekken van de Melawi is echter slechts oppervlakkig onderzocht, doch schijnt het weinig kalksteen en mergelformaties te bevatten, en hoofdzakelijk uit zandsteen te bestaan [153]. Overigens strekt zich langs beide oevers eene breede strook diluviale en alluviale afzettingen uit. — Beter bekend is het brongebied van de Sikajam [154]. Het terrein bestaat hier in de eerste plaats uit oude leien, kleileien, in het Noordelijke, en kiezelleien, in het Zuidelijke gedeelte, geheel identiek aan die, welke in de Westelijker gelegen streken aangetroffen worden, en, blijkens eenige daarin gevonden, door Prof. Martin onderzochte, versteeningen, niet, zooals men aanvankelijk meende, devonisch, dus palaeozoisch, doch mesozoisch, misschien cretaceisch, zijn [155]. Behalve deze leien,

---

[152] Posewitz, Borneo, blz. 165; Von de Wall, Overzicht van het rijk van Koetei en de Oostkust van Borneo, Indisch Archief, jaarg. 1850, dl. III, blz. 466—467, 468 en 471, waar bepaaldelijk over de kalksteenformaties in het door de Orang-Bukit bewoonde gebied van Koesan gesproken wordt.

[153] Posewitz, Borneo, blz. 158.

[154] Van Schelle, De geologisch-mijnbouwkundige opneming van een gedeelte van Borneo's Westkust, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1884, Technisch en administratief gedeelte, blz. 123 vv.

[155] De voorloopige ouderdomsbepaling van deze leien als devonisch, geschiedde na een oppervlakkig onderzoek van de over het algemeen slecht bewaarde petrefacten. Te eerder neigde men tot het devon, dewijl de leien petrographisch gelijk zijn aan de "oude leien" op Sumatra, die men op stratigraphische gronden, dewijl zij door de afzettingen van de carbonische formatie bedekt worden, steeds als devonisch of silurisch beschouwd heeft. De vraag rijst nu vanzelf op, of deze Sumatraansche leien ook niet mesozoisch (cretaceisch) zijn. "Unter allen Umständen", zegt Martin, "ist das negative Resultat eines nicht palaeozoischen Alters der sog. alten Schieferformation von Borneo für die Geologie von Niederländisch-Indien von grosser Tragweite; denn dieselbe Formation ist an manchen anderen Orten, soweit petrographische Charaktere ein Urtheil zulassen, nachgewiesen. Van Schelle selbst theilte mir mit, dass die alten Schiefer von Borneo wahrscheinlich aequivalent mit denen von West-Sumatra seien, und ich kann mich nach dem Studium der einschlägigen Literatur des Eindrucks nicht erwähren, als ob dieselbe meso-

treft men, in het brongebied van de Sikajam, nog op enkele plaatsen, in geisoleerde partijen, zandsteenen en conglomeraten aan, waarvan de ouderdom niet met zekerheid bepaald kan worden, doch die waarschijnlijk als oud-eoceen zijn te beschouwen [156]. Van de eruptieve gesteenten vindt men hier alleen gabbro, die de kern uitmaakt van het gebergte, aan den rechteroever van de Sikajam gelegen. Kalksteen komt in het geheele gebied niet voor. Vermelding verdient het echter, dat iets Westelijker, langs den bovenloop der Siding-rivier, een rechtertak van de Sambas, kalksteenbanken zich voordoen [157]. — Hoedanig de geognostische gesteldheid is van het brongebied van de Sarawak en de Samarahan, kan moeielijk met zekerheid worden gezegd. De mijningenieur Van Schelle, die van Siding uit, het grens-, dat is het waterscheidend, gebergte overtrok, bevond dit uit graniet te bestaan, terwijl hij aan beide zijden volkomen identieke kleileien aantrof [158]. Het is echter zeker, dat, zoo niet bepaaldelijk bij dit grensgebergte, dus in het gebied waar door Denison struma werd waargenomen, dan toch iets Noordelijker, kalksteenen in groote hoeveelheid worden gevonden, die volgens sommigen van de carbonische formatie zouden zijn [159].

Wij zien dus, om het medegedoelde kortelijk samen te vatten, hoe op Borneo, in het stroomgebied van de Beneden-Barito, waar de zetels van de endemische struma gevonden worden, de bodem, behalve uit azoische vormingen, kristallijne leien, en oude eruptieve gesteenten, hoofdzakelijk uit tertiaire, in eene enkele streek ook uit kwartaire (diluviale), afzettingen bestaat, en hoe, onder het tertiair, kalksteenen veelvuldig aangetroffen worden, benevens andere

---

zoische (cretaceische) Formation durch verschiedene Geologen zum Theil als Tertiaer zum Theil als palaeozoisch bezeichnet worden sei. Wie das mit den Lagerungsverhältnissen in Einklang zu bringen ist, kann ich freilich aus der Ferne nicht beurtheilen, und muss ich mich begnügen, die hier hervorgehobene Möglichkeit zur näheren Untersuchung den in Indien beschäftigten Ingenieuren anheimzustellen" (Martin, Versteinerungen der sogenannten alten Schieferformation von West-Borneo, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1889, Wetenschappelijk gedeelte, blz. 75 vv.).

[156] Volgens Van Schelle (zie zijne, in noot 154, aangehaalde verhandeling, blz. 139—140), misschien aequivalent aan de etage I van het eoceen van Sumatra.

[157] Volgens eene mededeeling van Van Schelle, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1883, Technisch en administratief gedeelte, blz. 91.

[158] Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1883, Technisch en administratief gedeelte, blz. 90.

[159] Zie: Posewitz, Borneo, blz. 126 vv., en de in dit werk voorkomende geologische kaart.

kalk in meerdere of mindere mate bevattende sedimenten, als mergels en de jong-tertiaire (mioceene?) mergelachtige kleisteenen. Ook in Sarawak schijnen kalksteenen, volgens sommigen van de carbonische formatie, in het brongebied van de Sarawak en de Samarahan, zoo niet bij de zetels der endemie, dan toch in de nabijheid daarvan, overvloedig voor te komen. Geheel anders in het stroomgebied van de Kapoeas. Kalksteenen schijnen hier in het algemeen zeldzaam te te zijn [160], in de streken met endemische struma, in het brongebied van de Sikajam en het dal van de Melawi, zelfs zoogoed als geheel te ontbreken. Het zijn mesozoische, vermoedelijk cretaceische leivormigen, kleileien en kiezelleien, en tertiaire (oud-eoceene?) zandsteenen en conglomeraten, benevens oude eruptieve gesteenten, gabbro, die bepaaldelijk in de eerstgenoemde landstreek optreden.

Over de overige eilanden kunnen wij kort zijn. Onbekend is toch de geognostische gesteldheid van Bali en van Centraal-Celebes, terwijl wij geene bijzonderheden weten van de formaties van dat deel van Timor en van het gebied van de Dorei-baai op Nieuw-Guinea, waar door Forbes en Von Rosenberg de gevallen van struma zijn geconstateerd. Wat Java betreft [161], het is van genoegzame bekendheid, dat de bodem van dit eiland hoofdzakelijk tertiair is. Wel is het bestaan van oudere sedimentaire formaties, oude leien, en van oudere eruptieve gesteenten, aangetoond; doch een feit is het, dat deze minder aan de oppervlakte liggen dan bij voorbeeld op Sumatra [162]. Overigens hebben jongere eruptieve gesteenten een groot aandeel gehad in de vorming van het eiland. Behalve de tertiaire, misschien post-eoceene, andesieten (augiet- en hoornblende-andesieten) en trachieten, vindt men nog soortgelijke producten die van de hedendaagsche, uitgedoofde of nog werkzame, vulkanen af-

---

[160] Volgens Van Schelle, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1883, Technisch en administratief gedeelte, blz. 91.

[161] Een overzicht van de geologie van Java, vindt men bij: Martin, Die wichtigsten Daten unserer geologischen Kenntniss vom Niederländisch Ost-Indischen Archipel, Bijdragen tot de T. L. en Vk. van Nederl. Indië, uitgegeven ter gelegenheid van het Orientalisten Congres te Leiden, blz. 20 vlg., en Verbeek, Over de geologie van Java, Tijdschr. van het Nederl. Aardrijkskundig Genootschap, dl. I, blz. 291 vv.

[162] Het verschil tusschen deze beide eilanden is, gelijk Prof. Martin dit opmerkt (O. c., blz. 21), geenszins qualitatief, doch slechts kwantitatief, alleen daarin gelegen, „dass Java zur Tertiaerzeit weiter untergetaucht war als Sumatra und dadurch eine ausgedehntere Entwicklung tertiaerer Sedimente begünstigte, indem gleichzeitig die auf Java jetzt unbekannten, mit sumatranischen aequivalenten Bildungen von der Tertiaerformation überdeckt wurden”.

komstig zijn. Tot het tertiair behooren, behalve zandsteenen en mergels, ook kalksteenen van verschillenden ouderdom. Sommigen behooren tot het eoceen (aequivalent aan de vierde etage van het eoceen op Sumatra), doch de meesten zijn jonger. Op talrijke plaatsen, vooral op Oost-Java, worden toch de jong-mioceene lagen door kalkbanken bedekt, die de bovenste, jongste, afdeeling van de geheele tertiaire periode vormen, en die men daarom voorloopig plioceen heeft genoemd. Zoo is dit, om ons alleen tot de streken te bepalen waar struma het meest voorkomt, het geval in Jogjåkartå en Kediri. Gelijk wij gezien hebben, wordt de eerstgenoemde residentie grootendeels ingenomen door eene vlakte, in het midden waarvan de hoofdplaats gelegen is. De vorm van deze vlakte is die van eene ruit, met de langste diagonaal zich uitstrekkende van den Merapi, ten Noorden, tot aan den mond van de Oepak-rivier, ten Zuiden. De bodem bestaat uit vulkanische gesteenten, tuf- en aschlagen. Ten Zuidoosten en ten Zuidwesten van deze vulkanische vlakte, dat is ten Oosten van de Oepak en ten Westen van de Prågå, strekt zich een gebied uit, resp. bedekt door den Goenoeng-Kidoel en het Kelir-gebergte. Beide gebergten bestaan uit tertiaire vormingen, regelmatige lagen zandsteen, mergel en kleisteen, bedekt door dikke horizontale lagen kalksteen, die vooral in den Goenoeg-Kidoel zeer ontwikkeld zijn, zich tot aan de zee onafgebroken voortzetten en daar eene gemiddeld 80 M. hooge kust vormen. Doch ook op de vulkanische vlakte doen zich kalksteenvormingen voor. Ten Zuiden van de hoofdplaats verheffen zich namelijk talrijke kalksteenheuvels, die gaandeweg meer de overhand krijgen, totdat op ongeveer 4½ KM. van de kust het vulkanisch terrein niet meer dan 5 KM. breed is. Een gordel van kalksteenheuvels omringt dus de vlakte van Jogjåkartå ten Zuiden, en vormt het verband tusschen de kalksteenformaties in de Oostelijke en de Westelijke berglanden, den Goenoeng Kidoel en het Kelir-gebergte [163]. — Wat Kediri betreft, ook hier zien wij hoe de kalksteenvormingen, vooral in het Zuiden en in het Noorden de overhand hebben. Overigens bestaat de bodem uit vulkanisch materiaal, dat op de vlakte, waar tijd tot verwering niet ontbroken heeft, in eene helder grijze klei is övergegaan, welke

[163] Van Dijk, Geologische beschrijving der residentie Djokdjakarta, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1872, dl. I, blz. 149 vv.; Veth, Java, dl. III, blz. 611 vlg. Zie ook vooral blz. 641 vlg., waar eene meer uitvoerige beschrijving voorkomt van de kalkheuvelen ten Zuiden van Jogjåkartå.

bij droogte hard en korstig wordt, bij overvloedige besproeiing in eene taaie modder verandert [164].

Toetsen wij nu het hiervoren medegedeelde aan de conclusie, waartoe Hirsch, op grond van zijne onderzoekingen omtrent het verband tusschen geologische vorming en struma-endemie, gekomen is. Uit die onderzoekingen blijkt, volgens hem, vooreerst, dat „keine geologische Formation das Vorkommen von Kropf ausschliesst", en verder, dat deze kwaal „wenn auch nicht ausschliesslich, doch viel häufiger auf den älteren Formationen (einschliesslich der Trias-Gruppe), als auf den jüngeren angetroffen wird, und dass sie auch, wie es scheint, nur auf solchem Diluvium vorkommt, welches von Detritus älterer Formationen gebildet ist" [165]. Het eerste vinden wij in den Indischen Archipel bevestigd: ook hier is de struma niet aan eene bepaalde geologische formatie gebonden. Anders echter wat de tweede conclusie betreft. Wel zien wij hoe op Java, waar minder oude gesteenten en meer tertiaire sedimenten voorkomen dan op Sumatra, ook struma minder algemeen is, doch is tusschen deze twee verschijnselen geen causaal verband aan te nemen. Beschouwen wij toch Sumatra op zichzelf, dan bemerken wij juist het omgekeerde: oude vormingen doen zich in Midden-Sumatra overvloediger voor dan op Zuid-Sumatra, daarentegen is struma hier meer eene endemische kwaal dan ginds. Feitelijk zijn dan ook de oudere sedimenten in de strumadistricten uiterst zeldzaam. Behalve de weinige kristallijne leien van de azoische periode, zijn het, van den palaeozoischen, dat is carbonischen, devonischen of silurischen, tijd, alleen kolenkalk en de zoogenaamde „oude leien", voor zoover deze althans niet behooren tot de mesozoische, bepaaldelijk cretaceische, formatie, die daar aangetroffen worden. Daarentegen treden er de tertiaire vormingen allerwege op den voorgrond, en verder de kwartaire, diluviale, zee- en zoetwater-afzettingen, meestal van vulkanisch materiaal. Ook wat de eruptieve gesteenten betreft, zijn zeker de jongere, jong-tertiaire en post-tertiaire, meer vertegenwoordigd dan de oudere [166]. Voor het

---

164 Veth, Java, dl. III, blz. 732 vlg.

165 Hirsch., Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. II, blz. 117.

166 Onder de medici, die in den laatsten tijd uitvoerig het verband hebben trachten na te gaan tusschen de endemische struma en de geologische vorming van den bodem, behoort ook Bircher, die zijne onderzoekingen voornamelijk in Zwitserland instelde. De uitkomsten, waartoe hij geraakte, zijn, »dass der Kropf in enger Beziehung zu der geologischen Bodenformation steht und in der Schweiz auf den Sedimenten des triasischen, des eocenen und des miocenen Meeres vor-

overige geldt ook ten aanzien van den Indischen Archipel ten volle de opmerking van Hirsch [166a], dat, in aanmerking genomen „die oft sehr enge locale Begränzung der Krankheitsheerde, die Beschränkung derselben auf einzelne Ortschaften bei vollkommenem Verschontbleiben der Umgegend derselben, oder die Immunität einzelner Punkte mitten in einem grösseren Krankheitsheerde, bei übrigens vollkommen gleicher Formation„, het nauwelijks betoog behoeft, „dass der geologische Character der Formation *an und für sich* keineswegs entscheidend für das Vorkommen von Kropf ist„ [167].

„Besteht nun„, aldus weder Hirsch, „ein causaler Zusammenhang zwischen dem endemischen Vorherrschen von Kropf und der Bodenbeschaffenheit und zeigt sich die geologische Formation desselben hiefür nicht maassgebend, so muss das entscheidende Moment..... in der chemischen Beschaffenheit, bez. in dem mineralogischen Character desselben gelegen sein„ [168]. Zoo heeft men gemeend — gelijk hiervoren reeds terloops werd opgemerkt — dat de endemische struma uit het aanwezen van kalk in den bodem moet worden verklaard. Deze theorie is herhaaldelijk verkondigd, en, met het oog daarop, hebben wij dan ook hiervoren meer in het bijzonder het voorkomen

---

kommt, das crystallinische Urgebirge, die Jura- und die Kreideformation, sowie die Süsswasserablagerungen aber verschont. Die Beobachtungen in andern Ländern erweitern diese Theorie, indem sie den Schluss gestatten: 1°. Der Kropf kommt nur auf marinen Ablagerungen vor und zwar auf den marinen Sedimenten des palaeozoischen Zeitalters, der triasischen Periode und der Tertiärzeit; 2°. Frei von Kropf sind die aus dem Erdinnern gluthflüssig aufgestiegenen und an der Oberfläche erstarrten Eruptivgebilde, das crystallinische Gestein der archäischen Formationsgruppe, die Sedimente des Jura- und Kreidemeeres, des quaternären Meeres, sowie sämmtliche Süsswasserablagerungen„ (Bircher, Der endemische Kropf und seine Beziehungen zur Taubstummheit und zum Cretinismus, blz. 56). Hetgeen wij in den Indischen Archipel hebben gevonden, is in sommige gevallen met deze conclusie in strijd. Zoo zijn, om slechts op dit eene te wijzen, de kwartaire vormingen in den Indischen Archipel niet van de struma verschoond, en is de kwaal hier evenmin alleen tot de zee-sedimenten beperkt.

166a Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. II, blz. 117.

167 Zij, die de struma beschouwen als aan bepaalde geologische vormingen gebonden, verklaren dit op verschillende wijzen. Dr. Bircher (O. c., blz. 15) neemt, in navolging van Lücke, aan, dat voor de ontwikkeling van de endemische struma noodig zijn: „1°. Ein Miasma, das wir noch nicht kennen, und 2°. Eine bestimmte Bodenformation, auf welcher das Miasma gedeihen kann„. Welke die bodemformatie volgens Bircher is, hebben wij in noot 166 leeren kennen. — In den tekst hierbeneden zullen wij nog zien, hoe zij, die de struma beschouwen als bepaaldelijk eigen aan de oudere vormingen, dit in verband willen brengen met de meerdere aanwezigheid daarin van magnesia, die dan het eigenlijk aetiologisch moment zou zijn.

168 Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. II, blz. 117.

van kalkgesteenten nagegaan. Uit het tabellarisch overzicht van Sumatra blijkt nu, dat, onder de vele en velerlei oudere en jongere sedimenten, die in de strumadistricten van dit eiland gevonden worden, ook — wij deden dit door cursiveering uitkomen — kalkgesteenten zich bevinden, kolenkalk, in Midden- en in Noord-Sumatra, en kalksteen van de jongste etage van het eoceen, in Zuid-Sumatra, benevens eenige kalk in meerdere of mindere mate bevattende eoceene, mioceene en plioceene afzettingen, als mergels, mergelschiefers, mergelzandsteenen, enz. Intusschen treden deze gesteenten niet op die wijze en in die mate op, dat het endemisch voorkomen van de struma daarmede in verband gebracht of daaruit verklaard zou mogen worden. Integendeel, in Midden-Sumatra, waar kalkgesteenten een voornaam bestanddeel van de bodemformatie uitmaken, is de kwaal minder algemeen [169] dan in Zuid-Sumatra, waar die gesteenten meer sporadisch en in kleiner hoeveelheden zich voordoen, niet toch den bovengrond vormen, doch de onderlaag zijn van jongere afzettingen, zooals in Makakau van de puimsteentuffen van het meer-diluvium, pleksgewijze alleen ontbloot langs de diep ingesneden rivierbeddingen. Aan den anderen kant moet het echter worden toegegeven, dat juist deze omstandigheid tot voorzichtigheid maant. „Die Schwierigkeit", merkt Hirsch te recht op, „welche sich einer Lösung dieser Frage (naar het verband tusschen het mineralogisch karakter van den bodem en de struma-endemie) entgegenstellt, liegt wesentlich in dem Umstande, dass es an einer ausreichenden und gründlichen Bestimmung der Bodenverhältnisse an den einzelnen beschränkten Localitäten fehlt, welche eben Sitze des Kropfes bilden, dass zudem für das Urtheil nicht bloss die Kenntniss der oberflächlichen Boden-Schicht, sondern auch die Kenntniss des von dem Character dieser oft sehr verschiedenen Untergrundes nothwendig ist" [170]. Het kan wezen, dat een meer nauwkeurig onderzoek aan het licht zal brengen, dat, in meerdere streken van Zuid-Sumatra, in de diepte, door jongere afzettingen bedekt, kalksteenen aanwezig zijn, en dat ontblootingen daarvan zich ook, gelijk in Makakau, bij de zetels der endemie voordoen. Dit schijnt onder anderen het geval te zijn in het gebied van de Wai-Ompoe. Struma komt in dit gebied veelvul-

---

[169] Van de streken, waar de kolenkalk zich niet alleen plaatselijk voordoet, doch aaneengeschakelde bergreeksen, gelijk het Ngalau-Sariboe-gebergte, vormt, vinden wij zelfs niets omtrent het voorkomen van struma vermeld.

[170] Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. II, blz. 114.

dig voor langs de Tahami [171], vooral ter plaatse waar een spruitje zich in deze rivier ontlast. De bodem bestaat hier, gelijk wij boven gezien hebben [171a], uit zeediluvium, niet echter onder den gewonen vorm van eene bruine vulkanische klei, doch onder dien van zeer fijne, zachte, witte of lichtgrijze tuffen van eene kaolienachtige zelfstandigheid. In den bovengrond wordt dus kalk in het geheel niet of slechts in onbeteekenende hoeveelheid aangetroffen [171b]. Toch vinden wij vermeld dat het water van evengenoemd spruitje, dat in de Tahami zich ontlast, buitengewoon incrusteerende eigenschappen bezit [172]. Kalk is dus daarin aanwezig en moet ook ergens in het terrein, waardoor het riviertje vloeit, ontbloot liggen. — Wat Borneo en Java betreft, treden hier de kalkgesteenten — voor het grootste gedeelte, zoo niet uitsluitend, van tertiairen (eoceenen en mioceenen) ouderdom — in de strumadistricten meer op den voorgrond dan op Sumatra, hoewel op het eerstgenoemde eiland, Borneo, de kwaal ook voorkomt in streken, waar dergelijke gesteenten geheel ontbreken of uiterst zeldzaam zijn, gelijk in het dal van de Melawi en in het brongebied van de Sikajam.

Het is niet alleen uit het voorkomen van kalkgesteenten in den bodem, dat men de endemische struma heeft willen verklaren. Sommigen meenen, om weder met Hirsch te spreken, „dass es keineswegs auf die Grundmasse des Gesteins, sondern lediglich auf den Gehalt desselben an Magnesia ankomme, und dass das Maximum der Krankheitsfrequenz auf dolomitischem Boden angetroffen werde", ja beweren zelfs dat juist „aus dem Mangel, bez. dem sparsameren und selteneren Vorkommen von Magnesia in dem jüngeren jurassischen Gestein, der Kreide und den Tertiär-Formationen sich die Immunität der Gegenden erklärt, in welchen diese Boden-Verhältnisse prävaliren" [173]. In den Indischen Archipel komt echter, gelijk wij nog zooeven hebben doen uitkomen, struma juist het meeste voor op jongere,

---

171 Zie blz. 356 hierboven.

171a Zie blz. 391.

171b Ook in andere streken van de Lampongsche Districten, onder anderen in het Zuidoosten bij Ketapan, worden, volgens Verbeek, deze kaolienachtige tuffen gevonden. Volgens de analyse nu van een monster afkomstig van deze streek, zouden in 100 deelen bevat zijn: kiezelzuur 69.68 en aluinaarde 17.8; verder 7.027 water, een weinig ijzeroxyde, mangaanoxyde, magnesia en kalk, natuurlijk in onbeteekenende hoeveelheid (Natuurkundig Tijdschrift voor Nederl. Indië, dl. XX, blz. 140 en 181 vlg.

172 Zie blz. 412 hierbeneden.

173 Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. I, blz. 121.

tertiaire en kwartaire, vormingen, op gesteenten dus, die, volgens de gegeven voorstelling, weinig of geen magnesia zouden bevatten. In hoeverre dit in werkelijkheid het geval is, zou alleen door scheikundige analysen zijn uit te maken [173a]. Zeker is het dat bepaalde dolomieten of dolomietachtige, magnesium-carbonaat in eenigszins belangrijke hoeveelheid bevattende, kalksteenen, in de streken met endemische struma, zich nergens voordoen.

Even weinig als de voorgaande theorie, vinden wij in den Indischen Archipel de meening bevestigd, dat struma "nur in Gegenden mit metallführendem Gestein heimisch sind, dass ihr endemisches Vorherrschen wesentlich von der Anwesenheit von Schweifeleisen oder Kupferkies abhängig ist" [174]. In geheel Zuid-Sumatra toch, waar struma meer dan elders op het eiland endemisch is, komen zoogoed als geen ertsen voor, en worden bepaaldelijk koper en ijzer niet gevonden [175]. In Midden- en in Noord-Sumatra worden beide metalen wel aangetroffen, doch niet in die mate en op die wijze, om de veelvuldige gevallen van struma daarmede in verband te brengen en daaruit te verklaren. Slechts zelden toch treden zij op in de nabijheid van de zetels der endemie. Met het koper is dit, voor zoover wij het hebben kunnen nagaan, alleen het geval in het strumagebied van Mandaïling, waar in de nabijheid van Moeara-Sipongi koperkies voorkomt [176]. En wat bovendien het ijzer betreft, is het hoofdzakelijk als zuiver magneetijzer ($Fe^3 O^4$) en ijzerglans ($Fe^2 O^3$), dat het erts zich voordoet, en niet, waarop het bepaaldelijk schijnt aan te komen, als zwavelijzer [177]. Ook op Borneo is de

---

[173a] Eruptieve gesteenten, zoowel oudere als jongere, bevatten altijd magnesia, in zeer uiteenloopende hoeveelheden. Zoo varieert, gelijk uit eenige scheikundige analysen gebleken is, het gehalte aan Mg.O., van de granieten van Sumatra, van 0.44 tot 6.50, van de diabazen, van 2,90 tot 19.02, en, van de jong-tertiaire, kwartaire en recente vulkanische gesteenten, van 0.20 tot 8.27 (Verbeek, Topographische en geologische beschrijving van een gedeelte van Sumatra's Westkust, blz. 232—233, 310—311 en 516—517).

[174] Hirsch, O. c., blz. 122.

[175] Verbeek, Topographische en geologische beschrijving van Zuid-Sumatra, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1881, dl. I, blz. 211 vlg.

[176] Fennema, Topographische en geologische beschrijving van het Noordelijk gedeelte van het Gouvernement Sumatra's Westkust, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, jaarg. 1887, Wetenschappelijk gedeelte, blz. 249.

[177] Verbeek, Topographische en geologische beschrijving van een gedeelte van Sumatra's Westkust, blz. 562 vv. Alleen hier en daar heeft het ijzererts een gering zwavelgehalte (Verbeek, O. c., blz. 565).

aanwezigheid van ijzer en koper niet van dien aard, dat daarin een aetiologisch moment mag worden gezocht [178], terwijl op Java, gelijk bekend is, de bodem zoogoed als geen metalen bevat.

Eene andere, zeer algemeen verbreide, meening is dat de oorzaak van de struma in het drinkwater is te zoeken. Ook ten aanzien van de endemische struma in den Indischen Archipel heerscht deze meening. In de eerste plaats, gelijk wij in het volgende hoofdstuk zullen zien [179], bij de inlandsche bevolking-zelve. Doch verder is ook door eenige berichtgevers op het gebruik van minder goed of van bijzonder drinkwater in de streken, waar struma voorkomt, uitdrukkelijk gewezen en daaraan de kwaal toegeschreven. Zoo zegt, om hier eenige voorbeelden te citeeren, Von Rosenberg van de Papuwa's van Hattam bij de Dorei-baai op Nieuw-Guinea: „De bewoners der hoog in het gebergte, ver van loopend water, gelegen dorpen of huizen verzamelen in den morgenstond groote bundels eener mossoort waarmede de boomen en struiken dik bezet zijn, en die de eigenschap heeft, de vochtigheid in den dampkring in hooge mate op te slorpen. Dit mos wordt vervolgens uitgeperst, en het daaruit verkregen vocht tot drinkwater gebruikt". Volgens Von Rosenberg zou dat de reden zijn, waarom zoovele dezer bergbewoners kroppen hebben [180]. In het district Doesoen-Timor, in het strumagebied van de Beneden-Barito op Borneo, laat het drinkwater ook veel te wenschen over. Waar de Heer Bangert over de vele kroplijders in het dorp Sangarwasi spreekt [181], vermeldt hij ook dat de bewoners het water plegen te gebruiken van eene beek, die door eenige moerassen gevoed wordt [182]. In den drogen tijd heerscht er door het geheele district gebrek aan drinkwater. Vooral op de hooger gelegen plekken is dit het geval, en zijn de inlanders daar genoodzaakt, putten te graven ten einde het regenwater daarin te verzamelen [183]. Gebrek aan goed drinkwater doet zich ook voor op het plateau van Makakau, in het strumagebied van Zuid-Sumatra, op de plaatsen althans van de rivieren

178 Posewitz, Borneo, blz. 380 vv. en 388 vv.

179 Zie blz. 420 vgl. hierbeneden.

180 Von Rosenberg, Reistochten naar de Geelvinkbaai, blz. 104.

181 Zie blz. 367 vgl. hierboven.

182 Bangert, Verslag der reis in de binnenwaarts gelegen streken van Doesoen-Ilir, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. IX, blz. 165.

183 Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 93.

verwijderd. De bewoners dezer plaatsen zijn dan ook gedwongen, "de scheuren, kloven of kleine dalen af te dammen en het regenwater daarin te verzamelen, hetgeen tot huiselijk gebruik alsook tot baden dient". Dit water, op zichzelf onzuiver, is bovendien, gelijk het water van de kleine rivierspruitjes, "met scherpe kalkachtige stoffen bezwangerd", waaraan de vele kropgezwellen, welke hier zich voordoen, worden toegeschreven [184]. — In hetzelfde strumagebied liggen, in het Toelang-Bawangsche, volgens den Officier van Gezondheid Wienecke, de dorpen met endemische struma aan "rivieren welke vele kalkzouten bevatten, terwijl men ook putwater gebruikt, dat deze bijmengselen bezit" [185]. Ook Francis brengt het voorkomen van struma, in dit gedeelte van Sumatra, in verband met het water. Als een der zetels van de endemie wordt door hem, gelijk wij gezien hebben [186], het dorp Teti-Samang genoemd, gelegen ter plaatse waar een spruitje zich in de Tahami ontlast. "Men zegt", aldus schrijft hij, "dat het water van dit spruitje het vermogen bezit, om de kleinste boomwortels, die in hetzelve neergroeien, binnen zeer korten tijd tot eene verbazende dikte te doen zwellen" [187]. De voor de hand liggende verklaring van dit verschijnsel is zeker, dat het water vele vaste stoffen, koolzuur ijzeroxydule bij voorbeeld, doch waarschijnlijker koolzure kalk, in opgelosten toestand bevat, en dus incrusteerende eigenschappen bezit, de voorwerpen, die zich daarin bevinden, met eene kalkkorst overdekt, schijnbaar dus doet zwellen. — Eindelijk willen wij er nog op wijzen, hoe ook de Officier van Gezondheid Kervel de endemische kropgezwellen in het Padang-Pandjangsche wil toeschrijven aan het drinkwater, dat moeielijk oplosbare zouten zou bevatten [188].

Wij behoeven bij deze verschillende verklaringen omtrent het ontstaan van struma, door het gebruik van bepaalde wateren, niet lang stil te staan. De waarde daarvan kan moeielijk beoordeeld worden, zoolang niet door een nauwkeurig onderzoek is uitgemaakt, welke vreemde, organische of anorganische, bestanddeelen zich in die

---

[184] Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jaarg. 1857, dl. I, blz. 30 en 31.

[185] Wienecke, Geneeskundig topographische schets van Telok-Betong en Onderhoorigheden, Geneeskundig tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. IV, blz. 657.

[186] Zie blz. 356 hierboven.

[187] Francis, Herinneringen uit den levensloop van een Indisch Ambtenaar, dl. I, blz. 215, noot 1.

[188] Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. IV, blz. 914.

wateren bevinden [189]. Echter kan het opgemerkt worden, dat de aanwezigheid van kalkzouten daarin, niet als oorzaak van de kwaal mag worden beschouwd. De waarneming toch heeft geleerd, gelijk door Hirsch met voorbeelden uitvoerig is aangetoond [190], dat vele streken, waar in het drinkwater werkelijk kalkverbindingen overvloedig voorkomen, volstrekt kropvrij zijn, terwijl in andere, waar in het water in het geheel geen of slechts weinig kalk gevonden is, de kwaal algemeen heerscht.

Er is nog eene verklaring, die vaak, vooral met betrekking tot den Indischen Archipel, van het ontstaan van de endemische struma gegeven is. Velen willen de kwaal namelijk toeschrijven aan de wijzen, waarop men lasten pleegt te dragen. Men doet dit op het hoofd, op den rug of op den schouder, met behulp van eenen draagstok. De twee eerste wijzen zijn de meest gewilde. Op Bali zijn, volgens Dr. Jacobs, mannen en vrouwen gewoon, zware lasten op het hoofd te vervoeren [191]. Bij de Bataks en de Menangkabawsche Maleiers van de Padangsche Bovenlanden wordt ook op deze wijze gedragen [192]. Om den last minder pijnlijk te doen drukken, legt men, bij de laatstgenoemden, veelal een opgerolden doek of eenen ring van droog gras of van bladeren op het hoofd; meer nog maakt men gebruik van de zoogenaamde *kulipè*, een krukje waardoor het gewicht van den last over hoofd en schouders verdeeld wordt [193]. Naast het dragen op het hoofd, heeft men ook in de

---

189 Hetgeen echter de onderzoekingen elders geleerd heeft doet de onhoudbaarheid van de drinkwater-theorie voor de struma-genese inzien, daar gelijk Hirsch opmerkt, „es trotz aller darauf hingerichteter Untersuchungen bisher nicht gelungen ist, in den suspecten Kropfbrunnen oder Kropfquellen irgend ein constantes, allen gemeinsames, eben nur ihnen zukommendes, für sie also characteristisches Etwas mineralischer oder organischer Natur nachzuweisen" (Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. II, blz. 180 vlg.).

190 Hirsch, O. c., blz. 131 vlg.

191 Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs, blz. 28 vlg.

192 Bij de Bataks van de binnenlanden van Deli en Serdang zijn het vooral de vrouwen, die op het hoofd dragen, terwijl de mannen van den draagstok gebruik maken (zie: Katalog der Batakkersammlung von G. Meissner, Gruppe D, blz. 5 vv., N°. 30, 38 en 44).

193 Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, blz. 367. De *kulipè*, waarvan men eene afbeelding vindt op Plaat LXX fig. 5 van den bij dit werk behoorenden Ethnographischen Atlas, bestaat uit een krukje of bankje van hout, dat op den schouder rust. Op de kruk is een hoefijzervormig gebogen rotan bevestigd, die met een stuk mat is overtrokken, waarin men droge ilalang of idjuk gestopt heeft. Het aldus gevormde kussen drukt op het hoofd. De vracht wordt

Padangsche Bovenlanden, doch meer uitsluitend geheel in het Zuiden, in de XII Kota, het dragen op den rug. Daartoe worden de goederen in lichte manden gepakt, of wel men bindt ze op een raam van bamboe, waaraan evenals aan den mand, drie zeelen van tot doek geklopte boomschors zijn bevestigd. Een daarvan rust tegen het voorhoofd van den drager, die door de beide zijdelingsche de armen steekt [194]. — Deze wijze om lasten te vervoeren in het een of ander toestel, dat door middel van twee schouderriemen als een ransel tegen den rug hangt, doch ook tevens gesteund wordt door een band over het voorhoofd, vindt men verder bij de bewoners van Rantau-di-baroew, Djambi, Korintji, Rawas en Redjang, en verder bij de Orang-Talang [195]. Het is duidelijk dat bij deze manier van dragen, waarbij men het lichaam min of meer voorover gebogen houdt, het gewicht van den last in de eerste plaats op den rug en de schouders, doch voor een deel ook op het hoofd drukt. Dit laatste is natuurlijk nog meer het geval, wanneer, zooals wel eens gebeurt, de schouderriemen ontbreken, en de vracht alleen aan den voorhoofdsband hangt. Zoo naar het schijnt in Serampei. „The people of this country", lezen wij bij Marsden, „are accustomed to carry burthens of from sixty to ninety pounds weight, on journeys that take them twenty or thirty days; and it astonishes a low-lander to see with what ease they walk over these hills, generally going a shuffling or ambling pace. Their loads are placed in a long, triangular basket, supported by a fillet across the forehead, resting upon the back and back part of the head, the broadest end of the triangle being uppermost, considerably above the head, and the small end coming down as low as the loins" [196]. Ook Dr. Wyckerheld Bisdom maakt, sprekende van deze manier van dragen bij de bewoners van Semendo, geen gewag van schouderriemen [197]. Evenmin doet de Heer Wesly dit ten aanzien van de

---

op de kulipè geplaatst, en de rechter- of linkerhand, al naar gelang men rechts of links draagt, houdt den voorsten stijl van het krukje vast (Zie de verklaring der platen, blz. 28).

[194] Van Hasselt, O. c., blz. 367. Zie ook de afbeeldingen op Plaat IV fig. 1 en LXXIV fig. 1 van den Ethnographischen Atlas, met de daarbij behoorende verklaringen op blz. 2 en 30.

[195] Van Hasselt, O. c., blz. 367. Voor de Orang-Talang, zie: Tocht naar het rijk van Poeloe-Lawan, door een oud-ambtenaar van het Mijnwezen, Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur, dl. III, blz. 141—142.

[196] Marsden, History of Sumatra, blz. 320.

[197] Zie blz. 417 hierbeneden.

Rawasers. De mand, zegt hij, wordt bevestigd aan eenen band over het voorhoofd, dat alzoo de *geheele* [198] drukking van den last ondervindt [199]. — Op Borneo komt deze wijze, om lasten te transporteeren, eveneens voor. Allereerst bij de Dajaks van het stroomgebied der Kapoeas. Zij dragen, vermeldt de Kolonel Gerlach, in de beschrijving eener door hem in dit gebied gedane reis, op den rug. Daartoe hebben zij eene langwerpige, van rotan gevlochten, mand, die aan de voorzijde geheel open is; er zijn twee draagbanden aan bevestigd, die over de schouders en onder de armen doorgaan, en dan nog een band, die langs het voorhoofd gaat. De mannen dragen op die wijze met het meeste gemak uren ver vrachten van 40 kilo, de vrouwen de helft [200]. Ook in het stroomgebied van de Barito, bepaaldelijk in het district Doesoen-Timor, worden lasten gedragen op den rug "an einem Stirnband, mit Beihilfe von Schulterriemen" [201]. Hetzelfde gebeurt ook bij de Orang-Bukit van het Meratoes-gebergte [202]. Evenals op Sumatra, schijnen de schouderriemen aan het toestel, dat op den rug gedragen wordt, wel eens te ontbreken. Zoo zegt de Heer Van Lynden van

198 Wij cursiveeren.

199 Wesly, De onderafdeeling Rawas, Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur, dl. III, blz. 306. Zie ook: Ethnographische Atlas van Midden-Sumatra, Plaat IV fig. 2, waar, volgens de verklaring der platen (blz. 2), een jongen van Soeroelangoen (Rawas) is afgebeeld met eene mand op den rug, alleen door eenen voorhoofdsband bevestigd. — In de Lampongsche Districten, zegt Zollinger, wordt alles op den rug gedragen, waar het slechts eenigszins mogelijk is. Lange korven, die naar beneden enger worden, gebruikt men om kleiner voorwerpen op den rug te dragen, terwijl groote pakken eveneens zoo gebonden worden, dat men ze op den rug kan nemen (Zollinger, De Lampongsche Districten, Tijdschrift voor Nederl. Indië, jaarg. 1847, dl. I, bl. 129). Hoe de vracht bevestigd wordt, vinden wij echter niet vermeld.

200 Gerlach, Reis naar het meergebied van den Kapoeas, Bijdragen tot de T. L. en Vk. v. Nederl. Indië, 4e volgreeks, dl. V, blz. 312.

201 Grabowsky, Der Distrikt Dusson-Timor in Sudost-Borneo und seine Bewohner, Ausland, jaarg. 1884, blz. 448.

202 Grabowsky, Die Orang-Bukit oder Bergmenschen von Mindai in Südost-Borneo, Ausland, jaarg. 1885, blz. 785. Zie ook: Book, The head-hunters of Borneo, waar, op Plaat XXVI fig. 1, een Orang-Bukit is afgebeeld met eenen last op den rug, bevestigd aan eenen voorhoofdsband en twee schouderriemen. — De Bandjareezen, zegt Sal. Müller, maken voor het vervoeren van rijst, vruchten, enz., algemeen gebruik van korven, die op den rug gedragen worden (Sal. Müller, Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, dl. I, blz. 267). In de onderafdeeling Tabalong en Kloewa worden eveneens vrachten en gewone of kleine manden op den rug vervoerd (Masthoff, Aanteekeningen omtrent de onderafdeeling Tabalong en Kloewa, Indische Gids, jaarg. 1888, dl. I, blz. 237). Hoe echter de mand bevestigd wordt, vinden wij niet vermeld.

de Dajaks van het stroomgebied der Melawi: "Te land worden de goederen vervoerd in manden, welke door eenen band voor het voorhoofd gedragen of als een ransel met de schouders gehouden worden" [203]. Verder hebben wij de aandacht te vestigen op eene mededeeling van Prof. Veth. Sprekende van de heerediensten, welke de Dajak te praesteeren heeft, merkt hij op, dat die vooral te pas komen, wanneer de Maleische hoofden hun district bezoeken: zij laten zich dan dragen in een lichten bamboezen stoel, die tegen den rug des dragers steunt en met eenen band om zijn hoofd wordt vastgehouden [204]. — Eindelijk zien wij, hoe, in Centraal-Celebes, de vrouwen manden op den rug plegen te dragen, door middel van eenen steunband over het voorhoofd [205].

Uit de twee hier beschreven wijzen om lasten te dragen, namelijk op het hoofd of op den rug, in een toestel hangende, met of zonder behulp van schouderriemen, aan eenen voorhoofdsband, hebben vele berichtgevers de endemische kropgezwellen in den Indischen Archipel willen verklaren [206]. Meer in het bijzonder hebben dit laatstelijk de Heeren Jacobs en Wyckerheld Bisdom gedaan. Beiden brengen daarbij nog een ander aetiologisch moment in rekening, namelijk het veelvuldig beklimmen van bergen. Ziehier hetgeen Dr. Jacobs, sprekende van de Balineezen, daaromtrent opmerkt: "Hoe hooger men eenen berg beklimt, des te steiler wordt de weg; dit geldt zeker voor de meeste, zoo niet voor alle bergen. Is de weg in het begin zacht glooiend, zoodat men ternauwernood bespeurt, dat men klimt, langzamerhand neemt de helling toe. Dat het klimmen het loopen bemoeielijkt, weet ieder, die zelfs met physica en physiologie onbekend is, bij ondervinding. Ook is het ieder, die ooit eenen berg of eene steilte beklom, bekend, hoe door dit klimmen, al geschiedt het nog zoo langzaam, de hartactie wordt versterkt, de hartkloppingen worden vermeerderd en de ademhaling wordt versneld, zoodat in dezelfde tijdseenheid

---

[203] Van Lynden, Aanteekeningen over de landen van het stroomgebied der Kapoeas, Natuurkundig Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. II, blz. 581.

[204] Veth, Borneo's Wester-Afdeeling, dl. II, blz. 386—387, waar ook, op Plaat II fig. 1, eene afbeelding voorkomt van zulk eenen draagstoel.

[205] Riedel, De oorspronkelijke volksstammen van Centraal-Celebes, Bijdragen tot de T. L. en Vk. van Nederl. Indië, 5e volgreeks, dl. I, blz. 81.

[206] Zoo de officieren van Gezondheid Kervel, Buning en Neeb, de Heeren Wesly en Grabowsky, en de berichtgever van de endemische struma bij de Orang-Talang. Ook de Heer Van Hasselt vestigt, waar hij van het veelvuldig voorkomen van struma bij de Menangkawsche Maleiers spreekt, op die twee wijzen om lasten te dragen, de aandacht.

meer bloed door het hart naar de vaten wordt gestuwd. In gewone omstandigheden zal het evenwicht door de afvoerende vaten spoedig weer worden hersteld. Doch hier komt een ander feit bij, dat juist dien geregelden afvoer in den weg staat. De Baliër, vooral de Balische vrouw, is gewoon om soms zeer zware vrachten op het hoofd te dragen [207]. Ik behoef hier niet in herinnering te brengen, welke halsspieren hierbij in actie worden gebracht. Dat eene bijna aanhoudende drukking der gespannen, zich allengs sterk ontwikkelende halsspieren op de onderliggende afvoerende vaten eene continueerende veneuse stasis in de zeer vaatrijke glandula thyreoidea zal bewerken, lijdt, dunkt mij, evenmin twijfel, als dat daardoor langzamerhand de vaten der klier zich blijvend zullen verwijden, misschien zelfs het klierweefsel en het tusschenliggend stroma zullen hypertrophieeren. Ik hecht dan ook veel gewicht aan het feit, dat onder de Banglische kroplijders alleen de vasculeuze vorm van struma ten minste praedomineert, en ik vermoed dat wel alle gevallen van endemisch kropgezel onder dezen vorm zullen gerangschikt kunnen worden" [208]. Ongeveer hetzelfde zegt Dr. Wyckerheld Bisdom, ter verklaring van de struma-endemie in Semendo. "Vooral de vrouwen", aldus lezen wij, "moeten vele en zware lasten dragen in eenen korf op den rug, welke korf met eenen band om het voorhoofd wordt vastgebonden, terwijl de last dikwijls boven het hoofd uitsteekt; daardoor loopen de draagsters met gebogen rug voorover en spannen sterk de buigspieren van het hoofd, hetgeen eene drukking moet uitoefenen op de oppervlakkige, misschien ook op de dieper gelegen venae en arteriae van den hals, en aangezien, door de lengte van het beenig kanaal der art. carotis, de glandula thyreoidea als het ware een reservoir vormt voor het bloed, dat den schedel niet kan binnendringen, zoo is de struma ongedwongen verklaard bij deze vrouwen.

---

[207] "En ik meen", laat Dr. Jacobs hierop volgen, "op physische gronden te mogen beweren, dat dit de meeste, zoo niet alle, bergbewoners zullen doen, wijl zij, door den last in de lengteas van het lichaam te brengen, het klimmen zich niet zoo zullen bemoeielijken als wanneer zij dien bij voorbeeld op den rug torschen". Dat dit in den Indischen Archipel niet het geval is, kan uit het hiervoren medegedeelde gebleken zijn: op Sumatra en op Borneo wordt meer op den rug dan op het hoofd gedragen. Zie ook noot 213 en 214 hierbeneden. Het dragen op den rug is zeker verreweg practischer, al was het alleen omdat men de handen daarbij geheel vrij heeft, hetgeen wel noodig is bij het trekken door wildernissen of het gaan langs steile paden. Zie onderen anderen: Reizen in Midden-Sumatra door de leden der Sumatra-expeditie, dl. I, blz. 63.

[208] Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs, blz. 28 vlg.

Immers men ziet zelfs kleine meisjes op die wijze lasten dragen, terwijl het bergachtig terrein den bloedsaandrang bevordert" [209].

De vraag is: in hoeverre voldoet de hier door Dr. Jacobs en Dr. Wyckerheld Bisdom verkondigde theorie — de juistheid waarvan ik, als leek op het gebied der medische wetenschappen, overigens niet beoordeelen kan — ook voor de overige streken van den Indischen Archipel, waar struma endemisch heerscht? En dan verdient het opmerking, dat de twee aetiologische momenten, het dragen van lasten op eene wijze, dat het gewicht daarvan geheel of ten deele op het hoofd drukt, en het veelvuldig beklimmen van bergen, in vele van die streken aanwezig zijn. Intusschen zijn er ook plaatsen, zetels der endemie, waar dit niet het geval is. Zoo zien wij hoe op Java struma juist het meest voorkomt op de vlakte van Kediri en van Jogjåkartå, terwijl mannen noch vrouwen hier, volgens de verklaringen van de Heeren De Vogel, Neeb en Groneman, gewoon zijn op het hoofd te dragen, doch dit doen, de eersten, op de schouders aan eenen draagstok, de laatsten, op den rug of op de rechterheup in de over den linkerschouder geslagen slèndang [210]. Hier voldoet de theorie dus niet. Men zou echter te ver gaan, haar alleen daarom te verwerpen. Hetgeen onzes inziens dan ook meer tegen haar pleit, waar zij moet strekken tot verklaring van de *endemische* struma [211], is dat zij aan hetzelfde euvel mank gaat. als waarom Hirsch zoovele andere daaromtrent gemaakte hypothesen onaannemelijk acht. "Jede Speculation", merkt hij op, "über die Ursachen des endemischen Kropfes ist als eine absolut verfehlte anzu-

---

[209] Wyckerheld Bisdom, Een en ander bij struma, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. XXIX, blz. 525 vlg. — De schrijver wijst nog t. a. p. op de gewoonte der jonge meisjes om vele, en daaronder zeer zware, zilveren halsbanden te dragen, waardoor eene drukking op de oppervlakkige bloedvaten aan de nekzijde wordt uitgeoefend.

[210] De *slèndang* is, gelijk men weet, een lange smalle doek, die over een der schouders naar de tegenovergestelde zijde des lichaams gedragen wordt.

[211] Zie: Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, blz. 126, waar het heet: "Dass in der hier erörterten Weise (namelijk langs zuiver mechanischen weg, door het dragen van zware lasten bij voorbeeld) hyperämische Schwellung der Schilddrüse mit Erweiterung der Gefässe und die sich eventuell daraus entwickelnden anderweitigen Veränderungen des Organs (Hypertrophie u. a.), d. h. Kropfbildung zu Stande kommen *kann*, und höchst wahrscheinlich in manchen Fällen auch in der That zu Stande kommt, oder dass dadurch zum mindesten eine prädisponirende Ursache für die Kropf-Genese gegeben ist, lässt sich a priori nicht bestreiten, eine Erklärung für das *endemische* Vorkommen der Krankheit kann darin doch aber rationeller Weise nicht gefunden werden".

sehen, welche den Umstand ausser Augen lässt, dass diese Krankheit den ausgesprochenen Character eines Local-Leidens, und zwar eines auf ganz enge Kreise beschränkten Local-Leidens trägt, und welche, ohne Berücksichtigung dieses Umstandes, solche Einflüsse als Krankheitsfactoren geltend macht, die — sit venia verbo — kosmopolitischer Natur sind" [212]. Wanneer de hier besproken theorie juist was, dan zou ook in den Indischen Archipel de endemische struma eene grooter verbreiding hebben, want de gewoonte, om lasten op het hoofd te torschen, is er vrij algemeen [213], en bergstreken en geaccidenteerde terreinen vindt men op de verschillende eilanden meer dan vlakke landen. De Minahasa, om slechts een voorbeeld te citeeren, zou op die wijze zeer strumarijk zijn, terwijl de kwaal zich daar nu niet meer dan zeer sporadisch voordoet [214].

III.

Wij stellen ons voor, in dit hoofdstuk, de struma uit een ethno-

---

[212] Hirsch, O. c., blz. 126—127.

[213] Over het algemeen wordt er, gelijk wij reeds opmerkten, meer op het hoofd, doch vooral op den rug gedragen, dan op de schouders. Het geaccidenteerde terrein en de smalle paden leenen zich dan ook minder voor de laatste wijze om goederen te vervoeren. Opmerking verdient het, dat sommige volken van het dragen op de schouders een bepaalden afkeer hebben. Zoo de Dajaks van het stroomgebied der Barito. Een zwaren last zullen zij liever op de hierboven beschreven wijze op den rug, dan een lichten op den schouder nemen. Bij gelegenheid dat er eens veel zieken onder de dwangarbeiders waren, deelt de Kolonel Gerlach mede, veroorzaakte dit groote moeielijkheid bij het overbrengen van hen, die geevacueerd moesten worden en daarvoor werden gelegd in brancards, elk voor twee dragers bestemd. De Dajaks vonden er niets in, zich eenen stoel op den rug te laten binden, waarop de patient zich kon nederzetten, doch weigerden halsstarrig om met hun tweeën een brancard te dragen, omdat zij zeker waren, zooals zij zeiden, dat zij hunnen last eenige malen zouden laten vallen. Moeten er kisten getransporteerd worden, die te zwaar zijn voor één man, dan slaan zij ze eenvoudig open en verdeelen den inhoud in éénmansvrachten (Gerlach, Reis naar het meergebied van den Kapoeas in Borneo's Wester-Afdeeling, Bijdragen tot de T. L. en Vk. van Nederl. Indië, vierde volgreeks, dl. V, blz. 312—313). Ook de Bolaäng-Mongondouer op Noord-Celebes draagt op den rug in een *sangkole*, eene mand van 3 voet lengte en 1 à $1\frac{1}{2}$ voet breedte, en zal niet licht van deze gewoonte afwijken (N. Ph. Wilken en J. A. Schwartz, Verhaal eener reis naar Bolaäng-Mongondou, Mededeelingen v. w. h. Nederl. Zendelinggenootschap, dl. XI, blz. 225—226).

[214] In de Minahasa wordt op den rug gedragen in eene *sangkole*, als in Bolaäng-Mongondou (zie de voorgaande noot), en op het hoofd. Vooral de vrouwen zijn gewoon, zware lasten op de laatste wijze te torschen. Bijna dagelijks kan men ze, met goed gevulde manden op het hoofd, den weg van de tuinen naar de negerij of het dorp, hoogte op, hoogte af, zien maken.

graphisch oogpunt te beschouwen, bepaaldelijk na te gaan, welke de voorstellingen zijn van den inlander omtrent het ontstaan van de kwaal en welke middelen daartegen door hem worden aangewend.

Vrij algemeen verbreid onder den inlander is de meening, dat de oorzaak van de struma in het drinkwater te zoeken is. Zoo zegt de Heer Van Rees, gelijk wij reeds in het eerste hoofdstuk gezien hebben, dat de Redjangers beweren, dat kropgezwellen een gevolg zijn van het drinken van water uit kleine stroomen en leidingen, welke langs de ladangs loopen, want dat zij, die langs de Moesi wonen en uitsluitend van het zuivere rivierwater gebruik maken, van de kwaal bevrijd blijven [215]. Dezelfde meening vindt men in Semendo. Zij, die de op de heuvelen gelegen rijstvelden en koffietuinen bewerken en daar veelal blijven wonen, drinken van het water, dat uit den grond opborrelt, hetgeen door de meeste lijders als oorzaak van de struma wordt beschouwd [216]. In de Ophirdistricten, om hier nog eenige voorbeelden aan te halen, gelooft men, volgens eene mij door den Heer Visser gedane mededeeling, eveneens dat de kropgezwellen door het drinkwater veroorzaakt worden, terwijl in Pasemah „the natives themselves attribute goitre to drinking the water of some particular stream” [217]. Bij de Bataks van het Pane- en Bila-stroomgebied wordt wel eens beweerd, dat het gebruik van water, hetwelk in beroering is geweest met de *tabulumbung*, eene wilde meloensoort, struma doet ontstaan [218]. Op Borneo, bepaaldelijk in Tanah-Laoet, schrijft de inlander de kwaal toe aan het gebruik van rivierwater, dat over eene steensoort, *batutekok* geheeten, vloeit [219]. Ook op Java worden sommige wateren gezegd krop te veroorzaken. Het geloof bestaat echter, zooals de Assistent-Resident De Vogel mij mededeelde, dat dit alleen het geval is bij gebruik van dergelijke wateren op bepaalde dagen van de gecombineerde pasar- en gewone week [220]. Uitdrukkelijk vinden

---

[215] Zie blz. 351 hierboven.

[216] Zie blz. 353 hierboven.

[217] Presgrave, Account of a journey from Manna to Pasummah-Lebar and the ascent of Gunung-Dempo, Journal of the Indian Archipelago, New series, dl. II, blz. 10.

[218] Neumann, Het Pane- en Bila-stroomgebied, Tijdschr. v. h. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap, 2e serie, dl. III, blz. 221.

[219] Lokhorst, Schets eener geneeskundige plaatsbeschrijving der afdeeling Tanah-Laut, Geneeskundig Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. X, blz. 239.

[220] Gelijk bekend is, hebben de Javanen, naast de gewone week van zeven dagen, die verbasterd Arabische of verbasterd Indische namen dragen, nog eene

wij dit van de Alas-Loedåjå, in het Zuiden van Kediri, vermeld. Daar zou zich een riviertje bevinden, dat uit den mond van een beeld met eenen krop te voorschijn komt. Zij, die van het water daarvan op Vrijdag- en Donderdag-Kliwon drinken, krijgen onvermijdelijk kroppen [221].

Andere oorzaken, waaraan de inlanders het ontstaan van de struma toeschrijven, verdienen hier nog vermeld te worden. „The natives themselves (van Belalau) ascribe it to the soil, but why they could not say” [222]. In Semendo beweren sommige inlanders, dat in het water een worm voorkomt, die, bij het wasschen van het aangezicht, door de neusgaten in de keel geraakt, en zoo struma veroorzaakt, terwijl anderen daarentegen de kwaal toeschrijven aan het eten van veel water bevattende bladgroenten [223]. Volgens den Alfoer van Boeroe, zouden de gezwellen ontstaan door het veelvuldig beklimmen van bergen [224]. Niet zelden wordt de kwaal beschouwd als door overerving te zijn verkregen. Het geloof dat de struma overerfelijk is, vindt men toch bij verschillende volken van den Indischen Archipel, gelijk uit het in het eerste hoofdstuk medegedeelde kan zijn gebleken, als bij de Maleiers in het Zuidelijke deel van de Padangsche Bovenlanden en in het gebied van de Djoedjoean, de Bataks en de Dajaks in de Wester-Afdeeling van Borneo [225]. — Overigens behoeft het nauwelijks te worden gezegd, dat het ontstaan van kropgezwellen ook wel eens aan bovenatuurlijke oorzaken wordt toegeschreven. Zoo behoort tot deze volks-aetiologie het zooeven vermelde geloof bij de Javanen, dat de kropveroorzakende eigenschappen, die aan sommige wateren worden toegeschreven, zich alleen op bepaalde dagen van de gecombineerde gewone en pasar-week openbaren. Bij de Menangkabawsche Maleiers in het Zuidelijke gedeelte van de Padangsche Bovenlanden weet men, volgens den Heer De Rooy, te vertellen van personen, die door het baden in eene

zoogenaamde pasar- of marktweek van vijf dagen, waarnaar de marktbeurten in zekere kringen van naburige plaatsen berekend worden. De dagen dezer marktweek heeten: pahing, pon, wage, kliwon en legi. De naam van elken dag is uit den naam van den dag der gewone week en dien der pasarweek samengesteld, bij voorbeeld: zondag-pahing, maandag-pon, dinsdag-wage, enz. Aan sommige van die combinaties wordt eene bijgeloovige beteekenis gehecht, een gelukaanbrengend of onheilverwekkend vermogen toegekend.

[221] Zie: Winter, Javaansche samenspraken, blz. 168.

[222] Forbes, A naturalist's wanderings in the Eastern Archipelago, blz. 171.

[223] Wyckerheld Bisdom, Een en ander bij struma, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. XXIX, blz. 525.

[224] Zie blz. 380 hierboven.

[225] Zie blz. 360, 361, 365 en 370 hierboven.

bron, onder eenen boom die sâti, dat is met bovennatuurlijke macht begaafd, is, kropgezwellen zouden hebben bekomen. Op Bali wordt de kwaal toegeschreven aan eene bijzondere godheid, die gevestigd is in het gebergte bij het dorp Bangkala, en daarnaar Dewa-aju-Bangkala genoemd wordt [226].

Ten aanzien van hetgeen wij in de tweede plaats wenschen na te gaan, de middelen die gebruikt worden tegen de struma, kunnen wij kort zijn. Somtijds tracht men door bezweringen de kwaal te keeren. Zoodra zich bij voorbeeld, op Bali, bij iemand het begin van een gezwel openbaart, wordt hij door de gezamenlijke dorpsbewoners bij fakkellicht naar de naastbijzijnde rivier gebracht, waar dan de balians of shamanen, onder aanroeping van alle geesten, de booze Dewa-aju-Bangkala trachten uit te drijven [227]. Het is slechts bij uitzondering, dat men door de inlanders meer rationeele middelen tegen de kwaal ziet aanwenden. Hiertoe behoort het gebruik van het water van eenige minerale bronnen. In de eerste plaats herinneren wij aan het hierboven medegedeelde omtrent de Redjangers, die het aan de geneeskrachtige werking van het water van de Ajer-Poetih en van de in de nabijheid daarvan gelegen heete bronnen willen toeschrijven, dat de dorpen langs deze rivier gelegen vrij van struma zijn [228]. In Semendo beschouwen de inlanders de dampen, die uit eenige, zich in dat landschap bevindende, warme bronnen opstijgen, als bijzonder heilzaam tegen struma. Onderscheidene voorbeelden zouden er bestaan van radicale genezing van de kwaal bij aanwending dezer dampen [229]. Ook op Borneo, bepaaldelijk in de Wester-Afdeeling in het gebied van de Sipaoek-rivier, worden er, gelijk wij hierboven reeds terloops vermeldden [230], minerale wateren gevonden, die de inlanders tegen den krop plegen te bezigen [231]. De gissing ligt voor de hand, dat het therapeutisch bestanddeel in deze wateren het jodium is. De Officier van Gezondheid Lindman

---

[226] Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs, blz. 18; Van Eck, Schetsen van het eiland Bali, blz. 403.

[227] Van Eck, t. a. p. Zie ook: Jacobs, O. c., blz. 26.

[228] Zie blz. 351 hierboven, en het daar geciteerde Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. XXIII, blz. 69.

[229] Maier, Scheikundig onderzoek van eenige minerale bronnen, afkomstig uit het landschap Semendo, Natuurkundig Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. XXX, blz. 37—38.

[230] Zie blz. 371 hierboven.

[231] Bleekrode, Scheikundig onderzoek van bronwater van Sepauk, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. XI, blz. 332, noot.

zegt dan ook van de bewoners van de benedenlanden van Palembang, dat zij, natuurlijk onbewust, de goede uitwerking van het jodium tegen de kropgezwellen kennen, waarom zij aan de lijders zeewater te drinken geven of hen naar de bovenlanden zenden, "waar eenige jodium-houdende bronnen eene zekere vermaardheid tegen deze ziekte verkregen hebben" [232]. Intusschen is het uit een scheikundig onderzoek gebleken, dat het water van de zooeven bedoelde minerale bronnen in Semendo geen jodium bevat, doch dat het voornaamste bestanddeel daarvan chloornatrium is, namelijk 0.79308 van de 1.0482 pCt. vaste stoffen [233]. Evenmin is er jodium in het water van de Ajer-Poetih, terwijl slechts sporen er van zijn aangetroffen in de heete bronnen, in de nabijheid van deze rivier gelegen [234]. Wat het water van de minerale bronnen in het gebied van de Sipaoek-rivier betreft, heeft een scheikundig onderzoek aangetoond, dat het, evenals het water van Semendo, eene groote hoeveelheid chloornatrium bevat, namelijk 5.34024 van de 7.33244 pCt. daarin aanwezige vaste stoffen. Daarentegen is het gehalte aan jodium, onder den vorm van jodmagnesium, uiterst gering, namelijk 0.00808 pCt. [235]. Dit geringe jodiumgehalte maakt de gegrondheid van het volksgevoelen minstens genomen zeer twijfelachtig, dat het water eene verzwakkende werking op het voorttelingsvermogen zou uitoefenen, waarom de strumalijders het liever uit- dan inwendig gebruiken.

Andere geneesmiddelen tegen de struma schijnen bij de inlanders

---

[232] Lindman, Geneeskundig topographische schets van de hoofdplaats Palembang, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, dl. IV, blz. 775.

[233] Maier, Scheikundig onderzoek van eenige minerale bronnen, afkomstig uit het landschap Semendo, Natuurkundig Tijdschrift voor Nederl. Indië, dl. XXX, blz. 51. — Overigens bevat het water nog: koolzure kalk, koolzure magnesia, chloorkalium, chloorcalcium, chloormagnesium, zwavelzure kalk en kiezelaarde.

[234] Natuurkundig Tijdschrift voor Nederl. Indië, dl. XXIII, blz. 378 vlg. en 382 vlg. — Het water van de heete bron bevat verder: koolzure soda, koolzure magnesia, koolzure kalk, zwavelzure kali, zwavelzure soda, chloornatrium, chloormagnesium, aluinaarde en kiezelaarde. In het water van de Ajer-Poetih komt onder anderen voor: koolzure soda, koolzure kalk, koolzure magnesia, zwavelnatrium, en zeer geringe hoeveelheden zwavelzure kali, chloornatrium, chloormagnesium, kiezelaarde en aluinaarde.

[235] Bleekrode, Scheikundig onderzoek van bronwater van Sepauk, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederl. Indië, dl. XI, blz. 332 vlg. Eene latere analyse gaf slechts 5.82631 pCt. vaste stoffen, waaronder 0.00494 jodmagnesium (Natuurkundig Tijdschrift voor Nederl. Indië, dl. XXVII, blz. 443 vlg.) — Overigens bevat het water chloorkalium, chloormagnesium, chloorcalcium, zwavelzure kalk, koolzuur ijzeroxydule, koolzure kalk, koolzure magnesia, kiezelzuur en aluinaarde.

niet bekend te zijn. Alleen deelt de Heer Poensen ons mede, dat men in Kediri de kroppen, blijkbaar ter verkoeling en verzachting, wel eens met kalkwater of met *wĕdak*, rijstepoeder met water aangemaakt, besmeert, terwijl, volgens den Heer Neeb, door sommigen uitwendig het sap van de *ketjubung-putih*, de *datura alba*, wordt aangewend, hetwelk bedwelmende en pijnstillende eigenschappen bezit, en daarom door den inlander vaak bij zweren en gezwellen gebruikt wordt [236].

IV.

In streken met endemische struma worden dikwijls gevallen van cretinisme waargenomen. „Ueberall”, merkt Virchow op, „wo der an territoriale Bedingungen gebundene Cretinismus vorkommt, ist auch Kropf endemisch . . . . und man kann nicht umhin, beide aus gleichartigen Einflüssen abzuleiten, den Kropf als das Resultat der geringeren, den Cretinismus als das Ergebniss der stärkeren Einwirkung der schädlichen Potenz anzusehen” [237]). Sommigen gaan verder, en nemen aan, dat er een genetisch verband tusschen struma en cretinisme bestaat. Men heeft namelijk waargenomen, dat in vele gevallen cretins van strumueuze ouders afstammen. „Fodéré”, lezen wij bij Hirsch, „hat diesen causalen Zusammenhang zwischen Kropf der Eltern und cretinistischer Erkrankung der Nachkommenschaft zuerst erkannt und zahlreiche weitere Bestätigungen hat die Thatsache . . . . in den Erfahrungen gefunden, welche Roulin, Tourdes, Grange, Morel, Mc Clelland, Garrigou, Köstl, die französische Commission u. v. a. darüber gemacht haben und welche Fabre in den Worten ausdrückt: le goître est le père du crétinisme” [238]. Volgens eenige onderzoekers zouden twee generaties van lijders aan kropgezwellen voldoende zijn, om in de derde generatie cretinisme te doen ontstaan.

Neemt men aan dat struma een vroeger stadium van cretinisme is, dan laat zich daaruit vanzelf het feit verklaren, dat, waar dit laatste voorkomt, ook de eerste aanwezig is, het omgekeerde echter niet altijd het geval behoeft te zijn. Dit zien wij ook in den Indischen Archipel.

---

[236] Filet, Plantkundig woordenboek voor Nederlandsch Indië, blz. 188, N°. 4959 (van den tweeden druk).

[237] Zie: Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, dl. II, blz. 188.

[238] Hirsch, O. c., blz. 189.

Bijna nergens komt cretinisme hier voor. De meeste berichtgevers over struma maken er althans geen gewag van. Integendeel verklaren enkele uitdrukkelijk, geen cretins te hebben ontmoet. „Cretinisme komt onder de bergbewoners (van Bali) niet voor", merkt Dr. Jacobs op [239]. Van de Orang-Bukit zegt Grabowsky: „Cretinismus habe ich nicht bei ihnen beobachtet" [240]. Ook de Heeren Neeb en Poensen deelen mij mede, dat cretinisme in het strumagebied van Kediri niet wordt aangetroffen. Slechts op een tweetal berichten hebben wij te wijzen omtrent het voorkomen van deze kwaal in den Indischen Archipel. Waar namelijk Dr. Hagen van de endemische struma in de bovenlanden van Deli en Serdang gewaagt, spreekt hij ook van „kretinartige Erscheinungen", die zich daar voordoen [241]. In een later reisverhaal wordt door hem nogmaals van deze kwaal melding gemaakt. „Wir erhielten hier (in een dorp waar het reisgezelschap van Dr. Hagen overnachtte) Hühner und einen sehr guten Palmwein, welcher herrlich schmeckte. Leider ward er jedoch durch den Sohn des Pangulu (Häuptlings) kredenzt, welcher, ein vollständiger Cretin, wie sie in diesen Berggegenden nicht gerade sehr selten vorzukommen pflegen, durch seine scheussliche Missgestalt mir fast allen Appetit nach diesem herrlichen Getränk benommen hätte" [242]. Het andere bericht, waarop ik hier de aandacht wensch te vestigen, is van den Heer Van Hasselt. „Gebrekkigen", schrijft hij van zijn verblijf te Soeka-Radja in Rawas, „ontmoet men hier weinig, wanneer men althans een enkelen eenoogige niet mederekent en een paar idioten, die in bijna elke doesoen gevonden worden. Meestal zijn deze ongelukkigen ook lichamelijk misvormd; wij hadden er reeds dien morgen te Tandjoeng-Agoeng een gezien met een buitengewoon groot hoofd, een mismaakten mond, wijd uiteenstaande beenen en lange magere armen" [243]. Hier hebben wij dus ook, in een gebied met endemische struma, personen die blijkbaar cretins zijn.

---

239 Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs, blz. 20 vlg.

240 Zie noot 74 hierboven.

241 Hagen, Eine Reise nach dem Tobah-See in Zentralsumatra, Petermanns Mitteilungen, dl. XXIX, blz. 44.

242 Hagen, Rapport über eine im December 1883 unternommene wissenschaftliche Reise an den Toba-See, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXXI, blz. 331—332.

243 Reizen in Midden-Sumatra door de leden der Sumatra-expeditie, dl. II, blz. 103.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

Uitgaven van MARTINUS NIJHOFF, te 's-Gravenhage.

MEKKA

von

Dr. C. SNOUCK HURGRONJE.

HERAUSGEGEBEN VON "HET KON. INSTITUUT VOOR DE TAAL-. LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERL.-INDIË."

Erster Band: Die Stadt und ihre Herren.

Zweiter Band: Aus dem heutigen Leben.

Twee deelen roy. 8vo. met Atlas van 36 platen.

Prijs *f* **20.—**.

Een **Prospectus** wordt gratis verzonden op *franco* aanvraag.

HERMAN WILLEM DAENDELS,

vóor zijne benoeming tot

Gouverneur-Generaal van Oost-Indië

(1762—1807)

met bijlagen, door

Dr. I. MENDELS.

301 en 209 bladz. gr. 8vo. Prijs *f* **5.50**.

Ofschoon dit werk de Indische loopbaan van DAENDELS niet behandelt, is het toch onmisbaar voor de kennis van het karakter van den beroemden Gouverneur-Generaal, en verklaart dikwijls diens handelingen als landvoogd.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS. — VIJFDE DEEL.

(DEEL XXXIX DER GEHEELE REEKS.)

VIERDE AFLEVERING.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1890.

INHOUD.

DE BESNIJDENIS VAN DEN KROONPRINS VAN JOGJÅKARTÅ.

DOOR

DR. J. GRONEMAN.

Met twee lichtdrukken.

Een nauwkeurige beschrijving van deze plechtigheid is in volkenkundigen zin vooral belangrijk, omdat zij zelden voorkomt.

De eerste Sultan van Jogjåkartå was, toen hij besneden werd, niets meer dan een jongere zoon van den vorst van Mataram, zonder aanspraak op den troon.

Toen hij later, na zijn broeder, soesoehoenan PAKOE BOEWÅNÅ den tweede, en diens zoon en opvolger, PAKOE BOEWÅNÅ den derde, jaren lang beoorloogd te hebben, door de hulp der Oost-Indische Compagnie tot eersten Sultan van 't nieuwe rijk verheven was geworden, onderging zijn jongste zoon en opvolger de besnijdenis als kroonprins. Dit is meer dan een eeuw geleden [1].

De vierde en de vijfde Sultan, die als kinderen den troon erfden en beklommen, werden als regeerende vorsten besneden. Alle anderen hadden tijdens hun besnijdenis nog geen uitzicht op den troon.

Van geen enkele der drie genoemde besnijdenissen bestaat, voorzoover ik weet, een beschrijving.

Die van den tegenwoordigen Kroonprins, pangéran adipati anom HAMĚNGKOE NĚGÅRÅ, is de eerste vorstelijke besnijdenis sedert meer dan 60 jaren, en zij mag dus niet onopgemerkt voorbijgaan.

Deze prins werd in 1874 als radèn mas KADIJAT geboren en in 1883 [1a] tot „kangdjěng goesti pangéran adipati anom, soedibjå rådjåpoetrå naréndra Mataram" verheven.

Bij 't neerschrijven van zijn vollen titel voegt de opmerking dat

---

(1) Zie over dien derden javaanschen successie-oorlog 't pas door 't Bataviaasch Genootschap uitgegeven werk van P. J. F. LOUW.

(1a) 23 Djoemadilawal 1803 en 25 Rabingoelakir 1812.

de woorden "kangdjĕng goesti", waarmede hij kortheidshalve, zonder meer, wordt genoemd, even als 't in officieëlen stijl gebruikelijke "sampéjan dalĕm", dat we hieronder ontmoeten zullen, alleen in den mond van onderdanen, niet in dien van Europeanen, past. Waar ik ze een enkele maal in dit opstel gebruik, geschiedt dit alleen als aanhaling uit den javaanschen, voor Javanen bestemden, tekst. Op die enkele uitzondering na vertaal ik ze door 't eenvoudige kroonprins. Ditzelfde geldt van 't goesti en 't bĕndårå, dat in den javaanschen tekst steeds vóór den titel en den naam van andere, uit een vorstin of uit een bijvrouw geboren, prinsen gesteld, doch door mij, op een enkele maal na, verwaarloosd wordt.

Ook zou 't gedurig herhalen van al die titels en predikaten den lezer van dit opstel noodeloos vermoeien.

Als voorbereiding tot de plechtige opneming van den kroonprins in den Islam werden de verschillende pasébans (hoogjavaansch: pasowanan of ook wel pakapalan) en de beide bangsal's pamandĕngan, op den noordelijken grooten aloen-aloen [1], door bijbouwing van bamboe-weranda's (tratag) en bijkamers, keukens en loodsen, bewoonbaar gemaakt, en omheind en van bamboe-eerepoorten (gapoerå), met keurig bewerkte toepasselijke opschriften, die ook de aanwijzing of de namen der tijdelijke bewoners bevatten, voorzien, en met vlaggedoek en groen behangen; terwijl later de pajoeng's agoeng en de wimpels der bewoners, die zulke waardigheidsteekenen voeren, vóór die paséban's opgesteld worden [2].

Dergelijke paséban's bestaan op den kleineren zuidelijken aloen-aloen niet, maar werden daar tijdelijk aan de noordzijde, beneden de zuidelijke siti-inggil (verkort: sitinggil of sĕtinggil) opgericht, terwijl de bangsal's (pĕnḍåpå's) op deze sitinggil en op de achterpleinen kĕmanḍoengan en kĕmagangan, alsmede de goenoengan loodsen op 't laatstgenoemde plein, evenzoo tot tijdelijke woonverblijven werden ingericht.

(¹) Zie den platte grond van den Kraton en den tekst in mijn plaatwerk: De Garĕbĕg's te Jogjåkartå (ter perse bij E. J. Brill te Leiden)

Pakapalan worden die gebouwen genoemd, omdat gedurende de voormalige steekspelen (watang, sĕpton of sĕnènan) de paarden (kapal) der ridders daar geplaatst werden.)

(²) Zie over die wimpels 't bovengenoemde plaatwerk. 't Zij mij vergund eens voor al naar dat werk en 't bij dezelfde firma reeds vóor anderhalf jaar verschenen plaatwerk: In den Kĕḍaton van Jogjåkartå, te verwijzen ter verklaring van alles wat in dit opstel zonder nadere verklaring genoemd wordt.

Nauwkeurigheidshalve laat ik nu de zakelijke vertaling volgen van den officieëlen javaanschen regelingsbrief, waarvan mij één der afschriften door den rijksbestuurder. kangdjĕng radĕn adipati DANOE RĔDJÅ. afgestaan werd, en welk stuk ik als bijlage aan dit opstel toevoeg. Korte toelichtingen, die voor den met de Vorstenlanden niet bekenden nederlandschen lezer noodig zijn, kunnen daarin tusschen haakjes opgenomen worden, en nadere beschrijvingen van wat in dit program niet beschreven of slechts met enkele woorden aangeduid is, daarop volgen. Hierdoor meen ik 't best aan de eischen der nauwkeurigheid en volledigheid te kunnen voldoen.

„Dit is de regelingsbrief betreffende de ceremoniën en feestelijkheden der besnijdenis van „Kangdjĕng goesti poetrå dalĕm, sampéjan dalĕm„ (van den gebieder, vorstenzoon en vorstenlijken heer) „pangéran adipati anom HAMĔNGKOE NĔGÅRÅ, welke uitgevoerd zal worden op den morgen van maandag-kliwon, den 27 Soerå van 't jaar Alip, 1819, of van 23 September 1889.

„Hieronder volgt de opgave„ (der bizonderheden).

„I.

„Op den morgen van maandag-pon„ (16 September) „vangt het spel van de beide vorstelijke gamĕlan's sĕkati gelijktijdig aan. De eene„ (kjahi GOENTOER MADOE) „is in de westelijke bangsal Srimĕnganti„ (op 't voorplein van dien naam), „de andere„ (kjahi NÅGÅ) „in de oostelijke bangsal geplaatst, terwijl de vorstelijke gamĕlan„ (kjahi) „GOENTOER SARI in de bangsal Kĕmagangan„ (op 't dus genoemde achterplein) „bespeeld wordt.„

„Gamĕlan's salèndroen pèlog [1] worden„ (bovendien) „bespeeld op de pĕlataran„ ('t binnenplein) „van den Kĕḍaton„ (de eerste in de zuidelijke galerij aan de oostzijde van dat plein, de andere in de noordelijke galerij).

„Dit duurt 15 dagen en 15 nachten„ (met uitzondering der vrijdagen, d. i. van donderdagavond tot vrijdagavond, wanneer geen gong geslagen mag worden).

„II.

„Alle prinsen en de rijksbestuurder met al zijn mede-ambtenaren,

(1) Zie over deze gamĕlan's behalve de genoemde plaatwerken mijn opstel over de gamĕlan's te Jogjåkartå, in de werken der Koninklijke Akademie van Wetenschappen van dit jaar.

de boepati's" (tot en met de) "mantri's djawi [5] alsmede radèn toemĕnggoeng SOERÅ NĔGÅRÅ" (de patih) "met zijn boepati's en mantri's Kadipatèn" (d. i. van 't huis des kroonprinsen) "en evenzoo pangéran arjå JOEDÅ NĔGÅRÅ met zijn koribeambten [6] zijn gehouden de wacht te betrekken in de voor hen bestemde pasowanan's."

(Ik heb gemeend 't Javaansche mĕkadjangan, dat wil zeggen 't gedurende een bepaald aantal dagen en nachten in de omgeving van de woning van den vorst verblijf houden, in den zin van het deelnemen aan een eerewacht, door wachthouden of -betrekken te mogen vertalen. Meest zegt men toegoer, doch onder mĕkadjangan verstaat men toegoer in een feestelijken zin.

"Goesti pangéran arjå MANGKOE BOEMI, luitenant-kolonel adjudant van den staf [7] en radèn toemĕnggoeng SOERÅ NĔGÅRÅ" (patih kadipatèn "houden de wacht in de westelijke bangsal Pĕmandĕngan.

"Bĕndårå pangéran HANGABÉHI, luitenant-kolonel van den staf [8], en alle andere prinsen" (behalve MANGKOE BOEMI en JOEDÅ NĔGÅRÅ) "betrekken de wacht in hun eigen verblijf" (aan den oostkant van de noordzijde van den aloen-aloen).

"Pangéran arjå JOEDÅ NĔGÅRÅ" (de kori) "trekt met zijn kori-ambtenaren in de oostelijke bangsal Pamandĕngan.

's Vorsten dienaar de pangoeloe, kadji MOEHAMAD KALIL KAMAL OEDIN NING RAT, vestigt zich met zijn medebeambten en geestelijken in de Soerambi van de mĕsdjid agĕng" (de groote moskee).

"Radèn toemĕnggoeng SINDOE RĔDJÅ, majoor-kommandant,

[5] Kortheidshalve zegt men: abdi dalĕm boepati mantri; de panéwoes, die onder de boepati's en boven de mantri's staan, daaronder begrijpend. Al die ambtenaren worden onderscheiden in die van den buitendienst (djawi of djåbå) en die van den binnendienst (lĕbĕt of djĕro).

[6] Kori is deur, toegang. Genoemde prins is als Kori de tusschenpersoon tusschen den Sultan en zijn ambtelijke onderdanen.

(7) MANGKOE BOEMI is de eerste prins na den troonsopvolger; en in den regel de oudste jongere, uit een ratoe geboren, broeder of de tweede uit een ratoe geboren zoon van den Sultan. Zoo was de tegenwoordige titularis de tweede uit de ratoe geboren zoon van den zesden Sultan, en is hij, sedert den dood van dezen en de troonsbeklimming van den zevenden, de oudste jongere broeder van den regeerenden Vorst. Gedurende de minderjarigheid van den Kroonprins treedt hij in diens plaats op.

(8) Pangéran HANGABÉHI of NGABÉHI, is de oudste uit een bijvrouw geboren broeder of zoon van den Vorst.

en hun mede-ambtenaren, de boepati's kommandanten der pradjoerit-korpsen houden verblijf op den zuidelijken aloen-aloen, en" (zijn pandji's, de pelotonskommandanten) "op de zuidelijke sitinggil en de pleinen Kĕmanḍoengan en Kĕmagangan.

"De vorstelijke pånåkawan's betrekken hun gewone wachtplaats op de pĕlataran van den kĕḍaton" (en over dag bij de oostelijk daarvoor gelegen paardenstellen).

"Allen houden op de genoemde plaatsen de wacht gedurende 15 dagen en 15 nachten, te beginnen met den morgen van maandag-pon."

(De pasowanan van den rijksbestuurder ligt aan de noordzijde van den aloen-aloen naast en ten westen van de toegoeran des prinsen. Die van de overige hoofdregenten en regenten liggen langs de oost-', noord- en westzijden van den aloen-aloen.

"III

"Wanneer acht wachtdagen verstreken zijn, dus op den morgen van maandag-kliwon, wordt de kroonprins besneden.

"IV.

"Om half zeven in den morgen zijn alle prinsen" (onder de èmpèr) "in de de westelijke bangsal Srimĕnganti verzameld, gekleed als op garĕbĕgfeesten" (d. i. in kampoeh, sikĕpan en tjinḍé-zijden broek, met den witten koeloek op de in een gedraaiden wrong over den nek afhangende haren; m. a. w. in gala) "en begeven zij zich van daar naar de kasatrijan" ('t verblijf van den kroonprins in den kĕḍaton), "behalve pangéran Mangkoe Boemi en pangéran Ngabéhi, die in de bangsal srimĕnganti" (op de komst van den Resident) "blijven wachten.

"Radèn adipati Danoe Rĕdjå bevindt zich met al zijn boepati's en mantri's djawi onder de tratag pagĕlaran" (beneden de sitinggil aan de zuidzijde van den aloen-aloen).

"Ook de pangoeloe, kadji Moehamad Kalil Kamaloedin ning Rat, met al zijn ondergeschikten" (allen in 't wit gekleed en met witte tulbanden gedekt, verzamelen zich daar).

"De abdi's dalĕm lĕbĕt [9] vatten als gewoonlijk post in de westelijke bangsal Srimĕnganti.

"Alle kori-ambtenaren (abdi dalĕm rèh kori) vereenigen zich

---

[9] Zie boven noot 5. Abdi dalĕm is: dienaar van den Vorst.

op hunne gewone verzamelplaats" (op de zuidzijde van de pĕlataran keḍaton).

"Alle bovengenoemden zijn gekleed als op garĕbĕg.

"De pradjoerit's Wiråbrådjå scharen zich in twee afdeelingen tegenover elkander bezuiden de waringin sĕngkĕran [10]; de westelijke afdeeling met het front naar 't oosten, de oostelijke naar 't westen gekeerd.

"De pradjoerit's Soerårkarså en Boegis sluiten zich bij dezen aan.

"De pradjoerits arahan stellen zich als altijd zuidwaarts van de paséban gĕlaḍag op" (d. i. van den noordelijken toegang tot den aloen-aloen tot aan de omheinde wĕringin's).

"De pradjoerit's Dahèng vatten post op de westzijde van de sitinggil, met het front naar 't oosten, en de pradjoerit's Djågåkarjå op de oostzijde, met het front naar 't westen; beide troepen vóor de gĕḍong's gongså.

"De pradjoerit's Kawandåså staan langs de westzijde van 't plein Kĕmanḍoengan, gekeerd naar 't oosten; en de pradjoerit's Prawiråtåmå langs de oostzijde met het front naar 't westen.

"De pradjoerit's Kĕtanggĕl bezetten de oostzijde van 't plein Srimĕnganti, 't front naar 't westen; en de pradjoerit's Njoetrå de westzijde, 't front naar 't oosten.

"De pradjoerit's Mantri lĕbĕt stellen zich met de pradjoerit's Langĕnastrå op de pĕlataran Kĕḍaton op, vóor de wachtplaats der pånåkawan's

"De pradjoerit's midji Såmå atmådjå plaatsen zich evenals op garĕbĕg dagen" (aan beide zijden buiten de régol Dånåpĕrtåpå, de binnenkratonpoort.)

"Allen zijn gekleed als op garĕbĕg.

"Even als op den Nieuwjaarsdag" (voor den optocht naar de residentie) marcheeren alle troepen eerst naar binnen op de pĕlataran kĕḍaton, om zich van dáar naar hun bovengenoemde standplaatsen te begeven.

"De pånåkawan's zetten zich op de gewone plaats (op de pĕlataran) neder, gekleed als op garĕbeg" (dat is in bĕbĕd loerik zonder hoofddoek, maar de haren met veeren en bloemen getooid) [11].

---

10 De «omheinde wĕringinboomen» midden op den aloen-aloen, gewoonlijk zegt men: wĕringin koeroeng, wat minder juist is, want koeroeng is geen omheining maar een kooi. Ook wel w. binatoer of w. kinoeroeng

11 Nergens wordt in den regelingsbrief van den kĕris of van andere wapens gesproken. Alle vorstelijke en adellijke personen, van elken rang, ook de gemeene

"V.

"Om half zeven zendt Z. H. de kĕparak's, abdi dalĕm pårå goesti, tot radèn toemĕnggoeng Widjil" (den boepati najåkå kĕparak kiwå, den loerah aller kĕparak's), "met het bevel om zijn beide boepati's kliwon naar den Resident af te vaardigen en dezen naar den kraton te geleiden.

"Daarop worden, even als op garĕbĕgdagen, de rijtuigen naar de residentie gezonden.

"Kort vóor zeven uur zet de Sultan zich in de bangsal kĕntjånå" (de troonzaal) "neder, gekleed in rasoekan sikĕpan en njamping met den koeloek kanigårå" [12].

"Tegen zeven uur rijdt de Resident af, gekleed in kostuum, vergezeld van pangéran adipati Pakoe Alam, ridder van den Nederlandschen Leeuw, kolonel-kommandant van 't pakoealamanlegioen, en de prinsen van diens huis; van den luitenant-kolonel garnizoenskommandant, den assistent-resident en de overige officieren, ambtenaren, landhuurders en andere heeren.

"Wanneer de Resident de gĕladag voorbijgereden is, geven de pradjoerit's arahan hem de gebruikelijke eerbewijzen.

"Bezuiden de omheinde wĕringin-boomen ontvangt hij de hulde der pradjoerit's Wiråbrădjă, Soerăkartă en Boegis.

Tot de patjikĕran's genaderd, verlaat de Resident den wagen en beklimt hij de sitinggil, gevolgd door al de genoemde heeren en begeleid door den rijksbestuurder en diens medeambtenaren. Allen volgen den Resident volgens den adat naar binnen.

"Op de sitinggil betoonen de daar geschaarde troepen hem de gewone eer.

"Op 't plein Kemandoengan ontvangt hij dezelfde hulde van de daar opgestelde pradjoerit-korpsen, en op de Srimĕnganti van de troepen, die daar post gevat hebben; terwijl de beide vorstelijke gamĕlan's sĕkati gelijktijdig bespeeld worden, en de pangéran's Mangkoe Boemi en Ngabéhi hem te gemoet treden en op de gebruikelijke wijze begroeten.

---

pradjoerit's en de dienende pånåkawan's, dragen minstens één kĕris achter in den gordel. Aan niet-adellijken is dit in den Kraton niet geoorloofd.

[12] Dus niet in de hoogere galakleeding, die hij op garĕbĕg draagt. Wel in 't zijden galabuis maar met een enkelvoudig batik-kleed (patroon: parang roesak) en 't zwarte, met gouden banden en stralen getooide hoofddeksel, even als op kroon- en verjaardagen.

„Zoodra de Resident binnen den kĕḍaton gekomen is, vangen de gamĕlan's salèndro en pèlos en de vorstelijke kapel gezamelijk aan te spelen" (waarbij vooral de laatste gemist zou kunnen worden), „terwijl de pradjoerit's MANTRI LĔBĔT en LANGĔNASTRÅ de verschuldigde eerbewijzen geven.

„Tot de bangsal kĕntjånå genaderd wordt de Resident door Z. H. ontvangen en op de gebruikelijke wijze begroet, waarop deze met hem en aan diens rechter arm" (naar de troonzetels midden in de zaal) „terugkeert.

„Na een oogenblik gezeten te hebben, gaan beiden" (gevolgd door wie daartoe geroepen zijn) „naar binnen" (naar de pråbåjĕkså [13] om de ratoe en de prinsessen te begroeten en op den bĕbatoerrand plaats te nemen), „en dan naderen de pangéran's Mangkoe Boemi en NGABÉHI en zetten dezen zich" (op den vloer) „onder de tratag tegenover den Sultan neder om diens bevelen te ontvangen.

„Na eenige oogenblikken vaardigt deze de beide prinsen af om den kroonprins voor de besnijdenis naar voren te brengen.

„Hij wordt door beiden begeleid en door alle andere prinsen gevolgd, terwijl de vorstelijke" (d. i. kroonprinselijke) „ampilan, door raden toemĕnggoeng DJÅJÅ DI POERÅ" (grootvader van moederszijde, en opvoeder van den kroonprins) en radèn toemĕnggoeng SOERÅ NĔGÅRÅ" (patih van de kadipatèn) geleid, door de wĕdånå's en loerah's pånåkawan van de kadipatèn uit de gĕḍong koening naar buiten worden gedragen.

„Alle ḍèrèk's bélå [14] volgen de ampilan in optocht.

„De ampilandragers wenden zich met dat gevolg oostwaarts naar de pĕlataran dalĕm. Beoosten de tratag en ten westen van de noordelijke kleine wachtzaal slaan zij zuidwaarts of naar hun standplaats ten zuiden van de pakobongan dalĕm" (de plaats of ruimte die voor de besnijdenis van den kroonprins afgeschoten is [15]).

---

[13] De vóór- en staatsiezaal der vrouwenwijk. In 't officieele handschrift is 't aldus geschreven, en die schrijfwijs is door 't gebruik geijkt geworden. Toch behoorde 't pråbåjåså te zijn, en zoo was 't ook vroeger. Jåså is al wat door menschenhanden gemaakt, niet van zelf ontstaan, is. Jĕkså is daarentegen een reus. Pråbå: licht, luister, glans, versiering.

[14] Juister pĕnḍèrèk bélå, dat zijn zij die met of in 't gevolg van den hoofdpersoon, of die gemeenschappelijk besneden worden.

[15] Pakobongan of kobongan, door verwaarloozing van de tjåkrå (r) uit pakrobongan ontstaan, is een met doek omsloten, naar 't oosten opengelaten ruimte.

„De mede te besnijden vorstelijke kleinkinderen, die van een ratoe afstammen en de ampilan gevolgd zijn, gaan zuidwaarts naar 't terrein van hun eigen kobongan. Alle andere ḍĕrèk's bélå gaan eerst benoorden de kleine wachtzaal„ (vóor de troonzaal) „oost- en dan zuidwaarts naar de voor hen bestemde plaatsen [16].

„De kroonprins verlaat de gĕḍong koening door den gang troedjoe trĕsnå„ (tusschen de gĕḍong en de pråbåjĕkså). Onder de èmpèr van de pråbåjĕkså zet hij zich eerbiedig op den vloer neder, totdat zijn vorstelijke vader hem beveelt nader te komen en hem„ (door den kniekns) [17] „te huldigen, vervolgens den Resident, den militairen kommandant en den assistent-resident„ (en wie er meer als „autoriteit„ de pråbåjĕkså betreden heeft) „met een handdruk te begroeten, en zijn vorstelijke moeder en grootmoeder, kangdjĕng ratoe Mas en kangdjĕng ratoe Agĕng,„ (door den kniekus) „te eeren.

„Alle andere prinsen zetten zich„ (in silåhouding) „tegenover den Sultan, midden onder de tratag neder.„

(De kroonprins is gekleed in een met goud doorweven of bewerkten njamping baṭik„ (patroon: oedan iris) en een groen fluweelen sikĕpan zonder mouwen, en met een zwarten, met juweelen getooiden songkok gedekt. Deze songkok of krijgshoed, een gevleugelde cirkel met breede, recht vooruitstekende klep, onderscheidt zich van dien van alle andere minderen in rang door een bol in den vorm van een makoetå of kroon, waarover acht gouden slangen of någå's, wier staarten zich op den top vereenigen, zich naar den omtrek nederkrommen. Over de ooren draagt hij soemping's mangkårå, een naar achteren afhangende S-vormige krul, met een langs de slapen opstaand blad of ron, waaraan een briljanten tjĕpok, die met de sĕngkang's of soewĕng's, de oorknoppen der vrouwen, overeenkomen, bevestigd is.

Dat de soemping's van edel metaal en met juweelen bezet zijn, spreekt van zelf.

Een kostbare krís in gouden scheede, mede met juweelen versierd, en juweelen vingerringen en bovenarmbanden, voltooien 't vorstelijke kostuum.)

---

[16] Zie beneden.

[17] Men zet zich daartoe, na den kĕris afgelegd te hebben, vlak vóor den pensoon, wien dit oedjoeng toekomt, neder, en drukt, na een sĕmbah met de plat samengevouwen vóor 't aangezicht opgeheven handen, dat aangezicht eenige oogenblikken op de rechterknie van den gehuldigde. Alleen de Kroonprins doet dit op de linkerknie en bij 't njĕmbah kruist hij de vingers (kapoerantjang).

"Eenige oogenblikken later gaat de Sultan, gearmd met den Resident, en gevolgd door den kroonprins aan den arm van den assistent-resident, naar de troonzaal terug en nemen zij op de gebruikelijke wijze op de troonstoelen plaats.

(Voor de eerste maal neemt nu ook de kroonprins den voor hem bestemden stoel, aan de rechterzijde van zijn vader, in.)

"Alle prinsen zetten zich weder, als naar gewoonte, op de hun toekomende plaatsen, tegenover den Sultan neder. (MANGKOE BOEMI en HANGABÉHI, voor de ledige stoelen rechts van en vóór de troonzetels, en de overigen op de oostelijke bĕbatoer [18], aan de zuidzijde van den ingang der zaal.)

"Na weder een oogenblik gezeten te hebben, gelast de Sultan den Rijksbestuurder alle bij de besnijdenis van den kroonprins dienende benoodigdheden te doen voorbrengen en in gereedheid te houden.

"Wanneer radèn adipati DANOE RĔDJÅ met zijn ondergeschikten aan dien last voldaan heeft, treden de Sultan met den Resident en de kroonprins met den assistent-resident, door alle overige prinsen en heeren gevolgd, naar buiten.

"Vóor de vorstelijke pakobongan laat de kroonprins den arm van zijn geleider los, en zet hij zich ter besnijding op den schoot van zijn oom pangéran MANGKOE BOEMI, op de daartoe in de pakobongan geplaatste bank, neder."

(Vóor en om hem nemen daar binnen nog op 't zand plaats pangéran NGABÉHI, pangéran BOEMI NÅTÅ, die den kĕris van den patient in bewaring neemt, de Rijksbestuurder en toemĕnggoeng DJÅJÅ DI POERÅ, oudere broeder, oom, behuwd-oom en grootvader van den kroonprins; benevens de bong of besnijder, mas ngabèhi ONGGÅ RĔDJÅ, mantri taman, vroeger djoeroe koentji of sleutelbewaarder der vorstelijke begraafplaats te Imågiri, die zich voor de voeten van zijn patient nederzet.

"Daarop spreekt de pangoeloe" (staande, onder 't branden van een wierookoffer, sadjèn) "'t gebruikelijke gebed uit," (dat door alle aanwezige Moslim's meegebeden wordt, die met 't herhaalde amin! luide instemmen):

"Als 't gebed geëindigd is, wordt de besnijdenis uitgevoerd.

"Onmiddellijk daarna wordt de gamĕlan KOḌOK NGORÈK, in de kleine wachtzaal beoosten de régol, geslagen, en vuren de pradjoerit's MANTRI LĔBÉT, KĔTANGGĔL en NJOETRÅ drie salvo's af,

---

[18] De opstaande kant van den verhoogden binnenvloer.

die door de troepen op de pleinen Kĕmanḍoengan en Sitinggil en op den aloen-aloen herhaald en door een saluut van 13 kanonschoten van 't fort gevolgd worden."

(Te gelijkertijd, dat is na de besnijdenis van den kroonprins, vangen andere bong's de besnijdenis der ḍèrèk's bélå in de overige kobongan's aan.

In die van den kroonprins wordt geen ander besneden.

De wajah's dalĕm, van welken zes van een ratoe afstammen en één een bijvrouw tot grootmoeder heeft, nemen achtereenvolgens naar rang en leeftijd in de eerstvolgende pakobongan plaats. Er zijn drie zonen van MANGKOE BOEMI, één zoon van pangéran SOERJA MĔNTARAM, één van de ratoe PĔMBAJOEN en haar echtgenoot den Rijksbestuurder, één van pangéran POEGER en één van pangéran ADI WINÅTÅ. Deze prins is een halfbroeder, de anderen zijn volle broeders en de ratoe is een volle zuster van den Sultan.

De boejoet's of achterkleinzonen (van vorige Sultans) beschikken over de twee dan volgende kobongan's, en de overige ḍèrèk's bélå over de beide laatsten. In 't geheel deelen meer dan 100 (116) gelukkigen de pijnlijke eer met hun eersten vorstenzoon.

"VII.

"Na de besnijdenis van den kroonprins gaat de Sultan met den Resident en de overige gasten nog eenmaal zitten.

"De kroonprins wordt door de toemĕnggoeng's DJÅJÅ DI POERÅ en SOERÅ NĔGÅRÅ naar de troonzaal teruggeleid en op een zuidwaarts gekeerde bank" (op de djrambah pĕnangap [19]) "nedergezet, omstuwd door de andere prinsen, de genoemde toemĕnggoeng's en de ampilandragers.

"Na daar eenige oogenblikken gezeten" (en de heilwenschen van zijn hollandsche bekende ontvangen) "te hebben, keert hij met zijn gevolg naar de kasatrijan terug, door de pangéran's MANGKOE BOEMI en NGABÉHI uitgeleid, die daarna weder hun plaatsen in de troonzaal innemen.

---

[19] Dat is de vloer onder de pĕnangap of 't tweede dak. De javaansche pĕnḍåpå heeft drie daken, 't piramidale middendak, broendjoeng, boven de vier hoofdstijlen of såkå goeroe; 't lagere en een weinig minder steil afloopende tusschendak, pĕnangap, boven de 12 såkå's råwå, en 't nog lagere en vlakkere buitendak, èmpèr, boven de 20 såkå's èmpèr. Daaromheen loopt nog een wĕrande of trațag. De verheven binnenvloer, waarvan de opstaande kant bĕbatoer heet, wordt door de beide eerste daken overdekt.

„Ook de Rijksbestuurder zet zich nogmaals met zijn boepati's en mantri's op de gewone zitplaats" (onder de tratag) „neder.

„Nu worden thee en koffie" (en gebak) „rondgediend, en dan neemt de Resident afscheid en verlaat hij met alle andere gasten den keḍaton" (op dezelfde wijze als hij gekomen is).

„Als naar gewoonte gaan de Rijksbestuurder met zijn ambtenaren en de pangéran's MANGKOE BOEMI en NGABÉHI" (en de overige prinsen) „vóor den Resident naar buiten, om dezen dezelfde eerbewijzen te geven als bij zijn ontvangst.

„Nu gaat ook de Sultan weder naar binnen en keeren allen, die aan 't mĕkadjangan deelnemen, naar hun toegoeran's terug.

„VIII.

s Avonds bal en een feestmaal voorafgegaan door een bĕḍåjådans.

„Om half acht verzamelen alle prinsen zich in de westelijke bangsal Srimĕnganti, zij, die een militaisen rang bezitten, in groot tenu zonder sjerp, de anderen in sikĕpan en njamping gekleed en met den koeloek kanigårå gedekt.

„De Rijksbestuurder wacht met al zijn boepati's" (zonder meer) „in de bangsal kĕmanḍoengan (op 't plein van dien naam) gekleed in sikĕpan en kampoeh" ('t dubbele baṭikkleed) en tjĕlånå [20], gedekt met den zwarten koeloek.

„De prinsen, de rijksbestuurder en de boepati's wachten op den Resident" (om hem naar binnen te geleiden of te volgen).

„De pånåkawan's bevinden zich reeds van zes uur af op de hun aangewezen plaats, gekleed als op garĕbĕg; de kĕbajan's en minderen" (djadjar) „als" (bij hun verschijnen) „op" (de voormalige) „maan- en donderdagen" (d.i. met ontbloot bovenlijf, baṭik kleed, bĕbĕd, en baṭik hoofddoek, ikĕt).

„IX.

„S. H. de Sultan zit met de ratoe en de prinsessen in de bangsal kĕntjånå. De vorst is gekleed in generaalsuniform, klein tenu.

[20] Een kostbare tjinḍé zijden broek voor de boepati's en allen die hooger in rang zijn. De mindere ambtenaren dragen een effen zwarten broek onder de kampoeh (laag-jav.: dòdot). De pijpen van die broeken zijn van onderen met goud-passement geboord. De kampoeh wordt in ruime plooien met een langs 't linkerbeen naar achteren afhangende punt gedragen, waardoor de onderbeenen zichtbaar blijven en de tjĕlånå gerechtvaardigd wordt. De njamping (laagjav. bĕbĕd) bedekt de beide beenen tot aan de enkels.

„Tegen half acht verschijnen de genoodigde heeren en dames. Om acht uur nadert de Resident, in zwarten rok gekleed, met mevrouw de residentsche, langs den weg Råtåwidjajan [21], gevolgd door pangéran adipati PAKOE ALAM en zijn prinsen, den militairen kommandant en den assistent-resident.

„Op 't plein Srimĕnganti wordt hij door beide gamelan's sĕkati verwelkomd„ (en door de prinsen MANGKOE BOEMI en NGABÉHI begroet).

„Binnen den kĕḍaton klinken hem de tonen van de gelijktijdig bespeelde gamĕlan's saléndro en pélog tegemoet.

„Z. H. de Sultan ontvangt en begroet hem vóor in de bangsal kĕntjånå, van waar beiden gearmd naar binnengaan, om zich op de (nu) achter in de zaal geplaatste troonstoelen neder te zetten.„

(Pangéran MANGKOE BOEMI geleidt mevrouw de residentsche naar haar zitplaats naast de ratoe MAS, rechts van de troonstoelen. Links van den Resident zitten pangéran adipati PAKOE ALAM, de militaire kommandant en de assistent-resident. Naast dezen de tweede vrouw van den Sultan, „kangdjĕng bĕndårå„ radèn ajoe SRI WOELAN. Beneden deze en, aan de andere zijde, beneden de residentsvrouw volgen, afwisselend, de gehuwde prinsessen volgens rang en leeftijd en europeesche dames, 't eerst natuurlijk zij, die door den ambtelijken rang hunner mannen voor die eer meer dan anderen in aanmerking komen.

De ongehuwde prinsessen zitten onder de westelijke èmpèr met hun kennissen onder de jongere dames, die ook de noordelijke en zuidelijke èmpèr-ruimten in beslag nemen, omdat de zaal zelf alle dames niet bergen kan.

De prinsen en de minder of gansch niet ambtelijke heeren beschikken over de tratag en de èmpèr vóor de zaal en over een deel van de ruimte daarbuiten, vooral bij de buffetten.)

„Daarop worden thee en koffie„ (met gebak) „aangeboden„ (waarbij de Sultan en de Resident als altijd door een boepati uit een gouden servies bediend worden), en dan treden de kalangĕnan dalĕm bĕḍåjå op„ (de jonge adelijke hofdanseressen), „waarna 't bal der Europeesche heeren en dames aanvangt„ (wankunst na kunst!) door een wandelpolonaise voorafgegaan, die door den Sultan met den Resident, den militairen kommandant met de ratoe, en PAKOE ALAM met de residentsche geopend wordt).

[21] Dit wil zeggen, dat hij op 't plein Kĕmanḍoengan vóor de régol uit den wagen stapt.

„Daarna zet de Sultan zich met den Resident„ (den pangéran adïpati PAKOE ALAM en nog een der autoriteiten) „aan de speeltafel in de gĕḍong koening neder.„ (Pangéran MANGKOE BOEMI neemt met enkele andere heeren aan de andere speeltafel plaats, in 't zelfde lokaal; de ratoe en enkele prinsessen scharen zich, met de residentsche en andere dames, om de salikoertafel [22] onder de tratag pråbåjĕkså, terwijl vele andere op de wisselingen der speelkansen beluste prinsen, heeren en dames daartoe onder de tratag vóor de troonzaal gelegenheid vinden.

Dat de buffetten vooral druk bezocht worden, ook door hen die tehuis nooit champagne zien, die hier bij stroomen over 't ijs vloeit, spreekt van zelf. Treuriger is 't, dat in de achterbuurten, waar die heeren wonen, na zulke kratonfeesten wel eens nafeesten gevierd worden, waarbij wijn en vooral brandy gedronken worden die zoo al niet regelrecht, dan toch langs een omweg uit den kraton komen. In alkoholischen zin hebben wij 't verder gebracht dan onze Javaansche natuurgenooten; maar we staan in beschaving niet boven hen.)

„X.

„Tegen twaalf uur„ (of een half uur later) „vangt de feestmaaltijd aan.„ (In de eetzaal, gĕḍong manis.) „Achtereenvolgens stelt de Resident zes dronken in„ (waarvan de tweede door den Sultan beantwoord wordt.)

„1. Op de inwijding van den Kroonprins in den Islam;
2. Op Z. H. den Sultan;
3. Op den Resident„ (door den Sultan);
„4. Op den Kroonprins;
5. Op de ratoe MAS;
6. Op alle aanwezigen en
7. Op 't rijk van Jogjåkartå.„

(De dronken worden steeds door een der boepati's najåkå in 't javaansch; die van den Sultan door den assistent-resident in 't hollandsch herhaald.)

„XI.

„Na afloop van 't feestmaal wordt de dans voor korten tijd

[22] «Vingt-et-un»

hervat, waarna de Resident afscheid neemt om" (op dezelfde wijze uitgeleid als waarop hij ontvangen werd), naar huis terug te rijden.

"Ook de overige gasten gaan heen, en zij die aan 't měkadjangan deelnemen, keeren allen naar hun toegoeran's terug.

"XII.

"In den volgenden avond, d. i. in den nacht van woensdag-pahing" (dus in den naävond van dinsdag) "wordt een dansreceptie in den Kědaton gehouden.

"Omstreeks half acht bevinden alle prinsen zich op de pělataran van den Kědaton, behalve de pangéran's Mangkoe Boemi en Ngabéhi, die de komst van den Resident" (op 't plein Srimě-nganti) "afwachten, om dezen naar binnen te geleiden. Zij, die een militairen rang bezitten, dragen den klein tenu uniform, zij, die in javaansche kleeding verschijnen, den koeloek, den rasoekan takwå" ('t eenvoudige buis) "en den njamping" ('t enkelvoudige baṭikkleed).

"De Rijksbestuurder wacht met zijn boepati's in de bangsal kěmanḍoengan, gekleed als op" (de voormalige audientie) "maan- en donderdagen" (d. i. met ontbloot bovenlijf in kampoeh en tjělånå tjinḍé met den glimmend zwarten koeloek (koeloek běrtji) op 't hoofd.)

"Om zes uur hebben de pånåkawan's zich reeds" (op hun gewone plaats) "verzameld, gekleed als op" (de voormalige) "maan- en donderdagen" (in běběd baṭik en baṭik hoofddoek), 't bovenlijf ontbloot).

"XIII.

"Z. H. de Sultan heeft zich (met de ratoe en de prinsessen) in de troonzaal nedergezet, in klein tenu generaalsuniform.

"Omstreeks half acht komen de genoodigde heeren en dames binnen.

"Om acht uur verschijnt de Resident, in zwarten rok, met mevrouw de residentsche en pangéran adipati Pakoe Alam" (en diens prinsen).

"Op 't plein Srimënganti huldigen hem de beide gamělan's sěkati met hun gelijktijdig spel, en komen de pangéran's Mangkoe Boemi en Ngabéhi hem begroetend tegemoet." (De Rijksbestuurder en de boepati's zijn hem van 't plein Kěmanḍoengan, waar hij uit den wagen stapte, gevolgd.)

"Zoodra hij den kĕḍaton binnentreedt, heffen de kapel en de gamĕlan's salèndro en pèlog hun welkomstonen aan.

"Bij 't betreden van de bangsal kĕntjånå wordt hij door Z. H. den Sultan ontvangen, en na de gewone begroeting gaan allen" (op de gebruikelijke wijze) "naar binnen, waar ze zich op de voor hen bestemde zetels nederzetten.

"Dan worden thee en koffie rondgediend, waarna de kalangĕnan dalĕm sĕrimpi optreden en een dans uitvoeren.

"Na den sĕrimpidans opent Z. H. den Sultan weder 't bal, door een wandeling met den resident" (evenals dit op den vorigen avond geschiedde).

"Daarop zet men zich weder aan de speeltafels neder" (terwijl later een wandelend souper wordt gebruikt, en de avond als gewoonlijk besloten wordt).

"XIV

"Wanneer zij, die aan 't mĕkadjangan deelnemen, de 15 wachtdagen en nachten voleindigd hebben, dus op den morgen van dinsdag-pon, is ook deze wachtdienst afgeloopen" (en keeren allen naar hun woningen en tot hun gewone bezigheden terug).

Tot zoover 't officieële program; want verder gaat de sĕrat pranatan niet. Maar den derden dag, dus dien van Woensdag, of, volgens de Javanen, donderdag-pon, gaf de Sultan nog een speelavond alleen voor heeren, met een wandelend souper als op den vorigen avond, en in plaats van een bĕḍåjå- of sĕrimpidans, een door volwassen edelen gedansten bĕksan; en wel de bĕksan èṭèng [23]. Daaraan namen 12 dansers deel, aan iedere zijde twee bòtoh's, ieder met één èṭèng of wedstrijder en één dienaar. Wil men de schilddragers der vier èṭèng's meetellen, die wel gekostumeerd zijn, doch aan den eigenlijken dans niet meedoen, dan klimt het aantal tot 16.

De dienaren, tevens narren, hebben wel niet de hoofdrollen, maar zij dragen door hun tallooze grappen (baḍoetan, wanneer zij zingend en dansend; lĕloetjon, als zij sprekend zonder gamĕlanbegeleiding worden uitgevoerd), door 't meespreken in over-

---

[23] Zie den tekst en de laatste plaat in mijn plaatwerk: «In de kĕḍaton.»

tuigende gebaren, wanneer hunne meesters aan 't woord zijn, en door een werkelijk komisch en natuurlijk spel veel tot het sukses van den dans bij.

Drie wajah's dalĕm, een zoon van pangéran MANGKOE BOEMI en twee zonen van zijn broeder, pangéran SOERJÅ MĔNTARAM, namen aan de kunstoefening deel, de eerste en een der anderen als bòtoh's, de derde als èṭèng.

De meeste hier wonende Europeanen genieten weinig van zulk een voorstelling, 't zij omdat de speelkaarten hun aandacht te zeer bezighouden, 't zij omdat ze er even weinig van begrijpen als een Papoewa van een komische opera. Zij zijn gewoon er nooit naar te luisteren en er nauwelijks eenige oogenblikken naar om te zien, en te gelooven dat zulk een karakterdans even onbeteekenend en kunsteloos is, als die hun toeschijnt. Vreemdelingen daarentegen waardeeren deze kunstoefeningen beter, en trachten althans er iets meer van te begrijpen door van een en ander een verklaring te vragen aan wie in staat is hun die te geven.

Dit geldt evenzeer van bĕḍåjå- en sĕrimpidansen, die zeker minder vermakelijk, althans nooit komisch van karakter zijn, doch als kunstuiting hooger staan.

De bĕḍåjå- en sĕrimpidansen van de beide eerste feestavonden hadden geen eigenlijken geschiedkundig- legendiairen zin. De bĕḍåjå's stelden als altijd negen djin's of nimfen van de ratoe KIDOEL, de oud-Javaansche zuidzeegodin, voor, en hun dans werd naar 't begeleidende gamĕlan-toonstuk eenvoudig doermå genoemd. De sĕrimpidans heette naar de daarbij gespeelde gĕnḍing: ḍenḍang. In beide gevallen diende een gamĕlan pèlog (volgens 't toonstelsel dat 7 tonen in 't oktaaf telt) tot begeleiding. De bĕksan werd door den gamĕlan salèndro (met 5 tonen in 't oktaaf) begeleid. Voor nadere bijzonderheden verwijs ik naar 't meer genoemde plaatwerk: „In den Keḍaton" en naar mijn gamĕlanopstel in de werken der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Nog een paar opmerkingen over de besnijdenis zelf.

Bij den Kroonprins werd zij verricht door mas béhi ONGGÅ RĔDJÅ, geen geestelijke of hadji.

Pangéran MANGKOE BOEMI liet de operatie bij zijn drie zonen door een hadji, tot de kadipatèn behoorende, uitvoeren.

De vier overige wajah's dalĕm en nog tien andere ḍèrèk's bélå werden door den te Batavia gediplomeerden javaanschen dokter WAHIDIN antiseptisch besneden en verbonden. Zij zullen in even

zooveel dagen genezen zijn als de Kroonprins en de andere in weken [24].

Bij den Kroonprins werd 't bloed opgevangen in een gouden schaaltje, dat met andere gebruikelijke geschenken [25] aan den bong (besnijder) toekomt. Bij de overige besnedenen werden daarvoor zilveren schaaltjes gebruikt.

De operatie zelf geschiedde, evenals altijd in dit Vorstenland, door inklemming en wegsnijding van een driehoekig stuk boven uit de voorhuid.

Bij den Kroonprins werd slechts een klein stuk huid weggenomen. Ook verscheen hij denzelfden avond in de gĕḍong koening, waar hij zich bij de speeltafel van zijn oom Mangkoe Boemie in een leunstoel nederzette, den njamping, zooals dat gebruikelijk is, omgekeerd, en dus van achteren gesloten, en door een daaronder aan den gordel bevestigden haak (tjĕngkal) een weinig van 't lijdende deel afgehouden en de kĕboet, een paardenstaartvormige bundel wollen draden, in den vorm der tjĕmårå's van hindoegodenbeelden, aan een handvat bevestigd, als vliegenverdrijver in de hand [26]. Op den bĕksan-avond was hij in de troonzaal.

't Afgesneden stukje voorhuid wordt in de aarde op de besnijdenisplaats, dáar waar de voeten van den besnedene op den grond steunden of elders, begraven.

De pakobongan dalĕm werd onder toezicht van den Rijksbestuurder van djatihout gebouwd, in keurigen stijl bewerkt, donkerbruin geverfd en rijkelijk met bladgoud belegd; en daarna door een éntjik, in dienst van den Sultan, met wit satijn en zilver, door de ratoe-moeder geschonken, behangen. Een prachtstuk van houtsnijkunst en drapeering.

De hierbij gevoegde fotogram geeft een getrouwe voorstelling van dit kunstgewrocht, staande vóor de troonzaal.

De tweede fotogram is een afbeelding van de pasowanan (toegoeran) der prinsen in den noordoosthoek van den aloen-aloen.

't Met eenige vergrooting leesbare gapoerå-opschrift, dat in

---

[24] Enkelen hunner zijn reeds genezen (binnen tien dagen), maar ze leggen de tjĕngkal en de kleeding van pas besnedenen, ten minste in den kĕḍaton, niet af, voor dat de Kroonprins dit gedaan zal hebben.

[25] 't Tjinḍé-zijden kleed dat de bank bedekte, en al wat als doek in de kobongan gediend heeft, en meer.

De bong blijft dien dag en dien nacht in de kobongan.

[26] De tjĕngkal van den Kroonprins is van goud, 't boven den gordel uitstekende zichtbare gedeelte met juweelen versierd. De overigen dragen een zilveren haak.

doorschijnende licht-goudgele letters op een zwarten grond aangebracht was en 's nachts van achteren verlicht werd, luidt, na verbetering van enkele schrijf- en spelfouten [27], aldus:

꧋ꦒꦥꦸꦫꦩꦶꦤꦺꦴꦁꦏꦥꦔꦸꦥꦫꦼꦁꦒꦤꦶꦁꦱꦸꦥꦶꦠ꧀ꦢꦭꦼꦩ꧀ꦱꦩ꧀ꦥꦺꦪꦤ꧀ꦢꦭꦼꦩ꧀꧈ꦏꦁꦗꦼꦁꦒꦸꦱ꧀ꦠꦶꦥꦔꦺꦫꦤ꧀ꦲꦢꦶꦥꦠꦶꦲꦤꦺꦴꦩ꧀ꦲꦩꦼꦁꦏꦸꦤꦒꦫ꧈ꦆꦁꦏꦁꦱꦸꦢꦶꦧꦾꦫꦗꦥꦸꦠꦿꦤꦫꦺꦤ꧀ꦢꦿꦩꦠꦫꦩ꧀꧈ꦆꦔꦪꦺꦴꦒꦾꦏꦂꦠ꧈ꦲꦢꦶꦤꦶꦁꦫꦠ꧀꧈ꦥꦸꦠꦿꦢꦭꦼꦩ꧀ꦱꦩ꧀ꦥꦺꦪꦤ꧀ꦢꦭꦼꦩ꧀ꦆꦁꦏꦁꦱꦶꦤꦸꦲꦸꦤ꧀ꦏꦁꦗꦼꦁꦱꦸꦭ꧀ꦠꦤ꧀ꦲꦩꦼꦁꦏꦸꦧꦸꦮꦤ꧈ꦆꦁꦏꦁꦗꦸꦩꦼꦤꦼꦁꦏꦥꦶꦁꦥꦶꦠꦸ꧉

꧋ꦱꦱꦲꦺꦴꦱ꧀ꦱꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ꦱꦁꦏꦶꦁꦮꦤ꧀ꦢꦮꦢꦭꦼꦩ꧀꧈ꦥꦫꦥꦔꦺꦫꦤ꧀ꦥꦸꦠꦿꦱꦤ꧀ꦠꦤ꧈ꦆꦁꦏꦁꦱꦩꦶꦩꦼꦏꦗꦔꦤ꧀ꦮꦺꦴꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ꦏꦒꦸꦔꦤ꧀ꦢꦭꦼꦩ꧀ꦥꦱꦺꦴꦮꦤꦤ꧀ꦆꦁꦥꦏꦥꦭꦤ꧀ꦱꦢꦪ꧈ꦱꦩꦶꦩꦤꦶꦢꦶꦏꦫꦱꦱꦤ꧀ꦠꦶꦏꦱꦸꦒꦼꦔꦤ꧀ꦱꦸꦥꦶꦠ꧀ꦢꦭꦼꦩ꧀꧈ꦆꦁꦱꦥꦔꦶꦁꦒꦶꦭꦶꦥꦸꦤ꧀꧉

꧋ꦤꦸꦗ꧀ꦮꦫꦶꦱꦺꦴꦩꦮꦾꦺꦴꦁꦒ꧈ꦭꦺꦏꦶꦁꦕꦤ꧀ꦢꦿꦩꦢ꧀ꦮꦶꦢꦱ꧈ꦩꦺꦴꦩꦤꦲꦭꦶꦥ꧀꧈ꦱꦶꦤꦼꦁꦏꦭꦤ꧀ꦒꦥꦸꦫꦤꦶꦁꦱꦠꦿꦶꦪꦲꦔꦺꦱ꧀ꦠꦶꦲꦗꦶ꧉

of:

Gapoerå minongkå pangoeparĕngganing soepit dalĕm sampéjan dalĕm, kangdjĕng goesti pangéran adipati anom Hamĕngkoe Nagårå, ingkang soedibjå rådjåpoetrå narèndrå Mataram, ingajogjåkartå, adi ning rat, poetrå dalĕm sampéjan dalĕm ingkang sinoehoen kangdjĕng Soeltan Hamĕngkoe Boewånå, ingkang djoemĕnĕng kaping pitoe.

Sasahossanipoen sangking wandåwå dalĕm, pårå pangéran poetrå santånå, ingkang sami mĕkadjangan wontĕn kagoengan dalĕm pasowanan ing pakapalan sadåjå, sami mani di kårå sasantikå soegĕngan soepit dalĕm, ing sapanginggilipoen.

Noedjwari somå wjonggå, lèking tjåndrå madwidåså, momånå alip, sinĕngkalan gapoerå ning satrijå angèsti adji.

---

[27] Zooals [illegible] voor [illegible] [illegible] voor [illegible] enz.

Dat is:

Deze eerepoort dient tot opluistering van de vorstelijke besnijdenis van Z. H. kangdjĕng goesti pangéran adipati anom Hamĕngkoe Nagårå, soebidjå rådjå poetrå narèndrå Mataram van Jogjåkartå adi ning rat, de doorluchtige zoon van Z. H. den Sultan Hamĕngkoe Boewånå den zevende.

Dit is de hulde van 's vorsten bloedverwanten, de gezamenlijke pangéran's poetrå en sĕntånå, die feestelijk verblijfhouden in deze daartoe dienende pakapalan, en zij allen wenschen den vorst met zijn besnijdenis geluk en bestendigen zegen.

Op den dag van somå wjonggå, den twintigsten der maan van 't jaar Alip, (onder de) beeldspreuk: gapoerå ning satrijå angésti adji.

dat is:

de eerepoort van 's vorsten bloedverwanten die den vorst (zegen) toewenschen,

Maar die spreuk is tevens een chronogram, waarin de woorden gapoerå, satrijå, angésti en adji de waarde hebben der getallen 9, 1, 8 en 1, die, van rechts naar links gelezen, zooals dit behoort, 't arabisch-javaansche jaartal 1819 geven [28].

Van 't mĕkadjangan valt nog te vermelden, dat de deelnemers daaraan in hun tijdelijke verblijfplaatsen niet alleen feestelijk samen zijn, maar ook hun vrienden en kennissen gastvrij ontvangen. Bij de meervermogenden, vooral bij de prinsen, vinden zij doorgaans open tafel.

Salèndro en pélog gamĕlan's houden de gemoederen in opgeruimde stemming.

Na den besnijdenismorgen neemt de feestelijkheid nog toe. Talèḍèk- en tòpèngdansen en wajang vertooningen lokken, vooral des avonds, duizenden toeschouwers uit het volk op den door de schitterende eerepoorten en lampen en lampjes helder verlichten aloen-aloen.

Wanneer des vrijdags (van den donderdag- tot vrijdagavond) de gamĕlan's zwijgen, speelt de vorstelijke kapel vóor de toegoeran der prinsen.

---

[28] In de cijferbeeldspraak (tjåndrå sĕngkålå heeft alles wat een ingang is, een grot, een hol, ook een poort, de waarde van 9; een mensch, god, vorst, dus ook een vorstelijk bloedverwant de waarde van 1; astinå, een olifant, en wat daaraan herinnert, zooals angèsti, èsti de waarde van 8, terwijl adji zoowel een vorst als 1 beteekent.

Tot laat in den nacht bezetten de liefhebbers van 't kaartspel de speeltafels in meer dan één goed gemeubelde pakapalan.

Jammer dat dit gedwongen feestvieren ook den minder bemiddelden prijaji tot uitgaven dwingt, die zijn krachten te boven gaan en hem met drukkende schulden belast, zoo hij te eerlijk is om die op zijn onderhoorigen te verhalen. In dit geval drukken die lasten 't zwaarst op 't minst daarvan genietende volk [29].

Wanneer de kroonprins geheel genezen zal zijn, zal hij den plechtigen optocht om den kraton en door een gedeelte van de stad volbrengen, waarbij hij zich voor de eerste maal in zijn vorstelijken luister aan 't volk vertoont.

De mindere Javanen noemen dat arak-arakan; in 't hoogjavaansch heet dat kirab.

Kort daarvoor zal de opvoering van de wajang tijang Djåjå Sĕmadi den Kĕḍaton vier dagen achtereen verlevendigen en met tal van bezoekers vullen, en alle feestvieringen besluiten.

---

[29] Midden vóor de toegoeran zit pangéran SOERJÅ MĔNTARAM (met den ringbaard, béwok); links naast hem pangéran POEGĔR, aan wiens linkerzijde een boepati, radèn toemĕnggoeng DANOE KOESOEMÅ, gezeten is. Pangèran SOERJÅ POETRÅ staat achter, en pangéran TJÅKRÅ DI NING RAT (een pangéran sĕntånå, zoon van pangéran JOEDÅ NĔGÅRÅ en ratoe ANGGÈR, oudste zuster van den Sultan) zit naast hem. JOEDÅ NĔGÅRÅ zelf, mede een pangéran sĕntånå, de Kori, staat op den rechtervleugel en naast hem zit radèn toemĕnggoeng DANOE NĔGÅRÅ, schoonzoon van den Sultan, en tusschen dezen en SOERJÅ MĔNTARAM, radèn loerah SOERJÅ PRAWIRÅ, oudste zoon van ratoe ANGGÈR. Daarachter staat pangéran ADI WIDJÅJÅ, en achter JOEDÅ NĔGÅRÅ zit diens neef, radèn loerah MANGKOE PĔRNÅTÅ op den grond.

Jogjåkartå,
15 October 1889.

꧋ꦥꦿꦤꦠꦤ꧀

ꦥꦺꦴꦭꦶꦱꦶꦲꦶꦁꦏꦁꦏꦺꦴꦠꦥꦿꦗꦤꦶꦁꦥꦸꦭꦸꦫꦤ꧀ꦲꦶꦁꦏꦁꦏꦂꦠꦶ꧈

꧋ꦧꦧ꧀꧇꧑꧇

꧋ꦧꦧ꧀꧇꧒꧇

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

꧋ꦥꦱꦭ꧀꧇꧕꧇

[illegible]

꧋ꦥꦱꦭ꧀꧇꧖꧇

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ꦱꦗꦶꦩꦶꦠꦶꦭꦥ꧀ꦏ꧀ꦮꦶꦤꦶꦏꦺꦴꦥꦪꦸꦤꦁꦱꦚꦶꦱꦮꦶꦏꦺꦴꦭꦁ꧉

ꦝꦮꦶꦱꦗꦶꦪꦗꦮ꧈ ꦱꦧꦶꦏꦺꦴꦪꦸꦫꦕꦏ꧀ꦤꦗꦠꦶꦤꦸꦮꦶꦪꦗꦢꦏꦺꦴꦢꦤ꧀ꦏꦕꦶ

ꦏꦺꦴꦪꦺꦴꦫꦏꦺꦴꦠꦺꦴꦫꦱ꧈

꧋ꦪꦤ꧀ꦠꦶꦪꦁꦱꦥꦿꦤꦮꦶꦕꦪꦢꦏꦱ꧈ ꦝꦮꦶꦏꦺꦴꦱꦸꦫꦕꦏꦸꦢꦤ꧀ꦏꦢꦤ꧀

ꦱꦗꦶꦩꦶꦱꦢꦸꦤꦶꦏꦗꦶꦏꦶꦩꦶꦏꦺꦴꦭꦏ ꦱꦚꦶꦱꦏꦺꦴꦤꦺꦴꦁ

꧋ꦪꦤ꧀ꦠꦶꦪꦁꦱꦥꦿꦤꦮꦶꦤꦥꦿꦪꦶꦮꦤꦱ꧈ ꦝꦮꦶꦏꦺꦴꦱꦸꦫꦕꦏꦸꦢꦤ꧀

ꦢꦤ꧀ꦱꦗꦶꦩꦶꦱꦢꦸꦤꦶꦏꦁꦮꦶꦏꦺꦴꦏꦺꦴꦪꦸꦤꦁꦱꦚꦶꦱꦮꦶꦏꦺꦴꦭꦁ꧉

꧋ꦪꦤ꧀ꦠꦶꦪꦁꦱꦥꦿꦤꦮꦶꦕꦶꦏꦠꦶꦭꦥ꧀ꦝꦮꦶꦏꦺꦴꦱꦸꦫꦕꦏꦗꦶꦥꦿꦩꦶꦤꦕꦶ

ꦮꦶꦏꦺꦴꦏꦺꦴꦪꦸꦤꦁꦱꦚꦶꦱꦮꦶꦏꦺꦴꦭꦁ꧉

꧋ꦪꦤ꧀ꦠꦶꦪꦁꦱꦥꦿꦤꦮꦶꦤꦁꦥꦿꦤꦁ꧈ ꦝꦮꦶꦏꦺꦴꦱꦸꦫꦕꦏꦗꦶꦥꦿꦩꦶꦤꦕꦶꦮꦶ

ꦏꦺꦴꦩꦶꦏꦺꦴꦭꦁ꧈ ꦱꦚꦶꦱꦏꦺꦴꦤꦺꦴꦁ꧈

꧋ꦪꦤ꧀ꦠꦶꦪꦁꦱꦥꦿꦤꦮꦶꦤꦸꦥꦿꦩꦶꦢꦮꦶꦤꦁ ꦝꦮꦶꦏꦺꦴꦱꦸꦫꦕꦏꦗꦶꦭꦩꦺꦮ

ꦢꦤ꧀ꦕꦶꦪꦏꦺꦴꦫꦁꦏꦺꦴꦪꦸꦫꦕꦏ꧀ꦤꦗꦠꦶꦤꦸꦮꦶꦏꦺꦴꦏꦉꦪꦩꦶꦤꦗ

ꦮꦶꦪꦤ꧀ꦢꦱꦥ꧀ꦏꦏꦪꦁ꧈ ꦪꦤ꧀ꦠꦶꦪꦁꦱꦥꦿꦤꦮꦶꦤꦸꦥꦿꦩꦶꦢꦮꦶꦤꦁ

ꦏꦏꦺꦴꦪꦫꦱꦗꦪꦤꦁ꧈

꧋ꦪꦤ꧀ꦠꦶꦪꦁꦱꦥꦿꦤꦮꦶꦕꦶꦤꦶꦱꦱꦪꦕꦤ꧈ꦪꦏꦺꦴꦱꦫꦪꦗꦩꦶꦪꦏꦗꦶ

ꦏꦶ꧈ꦏꦺꦴꦪꦫꦏꦺꦴꦱꦏꦺꦴꦏꦱꦏꦮꦶꦏꦺꦴꦱꦫꦪꦗꦪꦮꦶꦏꦁ꧈

꧋ꦕꦶꦪꦪꦪꦮꦶꦤꦶꦏꦺꦴꦝꦩꦶꦪꦁꦱꦮꦝꦪꦮꦶꦏꦁ꧈

꧋ꦏꦺꦴꦪꦫꦏꦺꦴꦏꦱꦱꦥ꧈ꦮꦶꦪꦏꦗꦤ꧀ꦠꦶꦪꦁꦱꦥꦿꦤꦮꦶꦤꦱꦪꦪ

ꦪꦮ꧈ ꦕꦶꦪꦭꦗꦶꦭꦺꦤꦮꦝꦕꦪꦏꦺꦴꦏꦺꦴꦫꦁ꧈ ꦏꦏꦺꦴꦪꦫꦏꦺꦴꦏ

ꦏꦺꦴꦏꦱꦏꦮꦶꦝꦏꦺꦴꦏꦺꦴꦏꦺꦴꦝꦶꦏꦺꦴꦪꦫꦱꦢꦕꦪꦗꦮ꧈ ꦝꦚꦶꦱꦶꦏꦺꦴ

ꦏꦺꦴꦢꦏꦺꦴꦫꦕꦗꦮꦶꦱꦗꦶꦪꦏꦗꦶꦪꦱꦏꦗꦶꦪꦱꦏꦁꦏꦏꦺꦴꦪꦫꦱꦗꦶ

ꦩꦶꦏꦕꦶꦝꦤꦗꦶꦝꦚꦶꦪꦮ꧉

꧋ꦪꦤ꧀ꦠꦶꦪꦁꦱꦥꦿꦏꦏꦪꦁꦱꦏꦥꦿꦩꦶꦭꦩꦶꦪꦁꦱꦱꦥꦿꦱ

ꦗꦶꦤꦱꦃꦲꦤꦮꦸꦱꦸꦏꦸꦩꦤꦱꦃꦲꦤ꧀ꦠꦸꦫꦸꦥꦩꦼꦠꦶꦲꦤꦧꦿꦩꦼꦠꦶꦲꦤꦧꦿꦩꦠꦸꦫꦶ
ꦗꦺꦤꦠꦸꦫꦸꦥꦩꦠꦸꦱꦏꦠꦲꦸꦏꦶꦠꦸ꧉

꧋ꦥꦥꦴꦠ꧀ꦸ꧇꧙꧇

꧋ꦲꦤꦼꦏꦸꦢꦺꦴꦱꦺꦴꦏꦶꦥꦿꦲꦶꦱꦸ꧈ ꦱꦸꦁꦏꦸꦁꦔꦶꦏꦁꦤꦸꦩꦸꦩꦸꦱꦸꦱꦏꦸꦩꦸ
ꦏꦁꦢꦸꦢꦾꦲꦏꦶꦩꦸ꧈ ꦲꦤꦼꦏꦸꦲꦤꦸꦗꦶꦲꦠꦩꦸꦠꦏꦸꦗꦶꦩꦏꦶꦱꦩꦸꦩꦸ
ꦏꦶꦩꦸꦏꦁꦢꦸꦢꦾꦲꦏꦶꦩꦸꦢꦸꦏꦶꦠꦤꦲꦱ꧀ꦗꦶꦏꦸꦲꦶꦲꦶꦏꦸꦲꦗꦶꦗꦸ
ꦱ꧀ꦗꦶꦗꦶꦗꦶꦥꦸꦩꦸꦩꦸꦏꦶꦲꦤꦱꦶꦲꦤꦸꦩꦸꦲꦶꦩꦸꦏꦸꦗꦗꦗꦸ꧈ꦲ
ꦗꦶꦲꦤꦸꦗꦲꦱꦶꦗꦶꦤꦲꦃꦱꦸꦏꦸ꧈ ꦏꦤꦲꦃꦱꦲꦤꦲꦩꦸ꧉

꧋ꦤꦲꦃꦤꦸꦤꦏꦶꦏꦶꦲꦠꦸꦥꦸꦤꦠꦩꦲꦶꦏꦸꦏꦶꦗꦸꦏꦶꦱꦲꦤ
ꦤꦸꦏꦶꦤꦲꦩꦸꦱꦏꦠꦸꦏꦶꦱꦸꦠꦸꦥꦸꦩꦸꦲꦶꦏꦶ꧈ꦏꦤꦲꦃꦤꦸꦤꦏ
ꦗꦏꦲꦶꦏꦲꦸꦏꦶꦠꦸ꧉

꧋ꦱꦪꦸꦲꦤꦼꦏꦸꦢꦏꦸꦢꦏꦶꦩꦸꦗꦠꦸ꧈ ꦱꦸꦁꦏꦸꦁꦔꦶꦏꦁꦤꦸꦩꦸꦱꦗꦸꦱꦶ
ꦏ꧈ꦤꦲꦃꦱꦶꦏꦠꦶꦗꦱꦸꦥꦏ꧈ ꦲꦏꦶꦗꦸꦏꦶꦗꦸꦏꦸꦗꦸꦗꦸꦢꦏꦶ
ꦗꦸꦩꦸꦥꦶꦏꦠ꧈ ꦠꦸꦥꦸꦱꦶꦏꦗꦶꦩꦶꦲꦩꦸ꧈ꦥꦗꦗꦶꦢꦩꦸ꧉

꧋ꦱꦪꦸꦲꦤꦼꦏꦸꦢꦺꦴꦱꦗꦶꦗꦸ꧈ ꦩꦸꦗꦶꦗꦶꦱꦸꦥꦸꦏꦸꦢꦏꦲꦤꦸꦏꦶꦤꦲꦩꦸ
ꦢꦏꦶꦤꦗꦸꦃꦤꦸꦏꦶ꧈ ꦏꦤꦲꦤꦠꦏꦗꦶꦩꦸꦏꦸꦢꦏꦺꦤꦢꦠꦏꦗ
ꦲꦶꦲꦶꦲꦶꦲꦶꦩꦸꦲꦸꦗꦸꦏꦶꦤꦲꦸꦲꦶꦲꦶꦤꦏꦸꦤꦩꦸꦲꦶꦩꦏꦶꦤꦸ
ꦤꦲꦃ꧈ ꦤꦏꦃꦤꦩꦃꦤꦏꦸꦤꦸꦃꦗꦸꦏꦸꦤꦸꦲꦶꦲꦶꦏꦱꦸꦏꦸꦩꦗꦸ
ꦩꦸꦱꦏꦶꦩꦸꦏꦠꦸꦏꦶꦠꦸꦏꦶꦏꦗꦲꦤꦢꦠꦩꦸ꧈ ꦲꦸꦗꦶꦲꦶꦗꦸꦲ
ꦠꦶꦗꦸꦤꦸꦃꦤꦩꦃꦤꦏꦸꦤꦸꦃꦗꦸꦏꦸꦏꦶꦤꦩꦃꦲꦶꦲꦏꦶ꧈ ꦗꦸꦲꦏ
ꦤꦸꦤꦸꦤꦸꦤꦲꦩꦸ꧈ ꦱꦩꦸꦲꦠꦗꦸꦲꦗꦸꦲꦏꦸꦲꦱꦏꦗꦶꦩ꧈ꦩ
ꦏꦶꦏꦶ꧈ ꦗꦲꦶꦏꦱꦗꦸꦤꦸꦲꦶꦱꦸ꧉

꧋ꦱꦩꦸꦏꦏꦶꦏꦸꦩꦸꦥꦸꦏꦶꦗꦸꦲꦤꦸꦤꦲꦤꦲꦩꦸꦗꦸ꧈ ꦠꦸꦥꦸꦲꦶꦥꦸꦤꦸꦗꦸꦃ
ꦏꦶꦏꦶꦏꦶꦏꦶꦲꦲꦏꦸꦲꦤꦼꦏꦸꦲꦤꦸꦗꦥꦸꦤꦶꦗꦠꦸꦠ꧈ꦲꦩꦸꦱꦗꦶ

ꦲꦤꦏ꧀ꦏꦸꦥꦤꦢꦺꦱ ꦒꦶꦫꦶꦏꦸꦪꦧ ꦥꦿꦸꦥꦸꦫꦢꦺꦱ ꦭꦤꦢꦺꦤꦺꦧꦸ꧈

꧋ꦱꦩꦁꦏꦪꦺꦴꦲꦶꦪꦺꦴꦥꦿꦶꦪꦺꦴꦮꦺꦴꦲꦶꦏꦶꦩ ꦒꦶꦏꦶꦃꦲꦩꦸ ꦲꦤꦏꦶꦢꦺꦤꦸꦧ ꦏꦸꦤꦸꦲꦶ
ꦏꦶꦲꦤꦶꦏꦸꦤꦸꦃ꧈ ꦪꦸꦲꦶꦩꦶꦃ꧈ ꦒꦸꦲꦶꦱꦸꦱꦶꦤꦸꦲꦤꦏ꧀ꦏꦸꦥꦤꦢꦺꦱ ꦒꦶꦫꦶꦏꦸꦪꦧ
ꦥꦿꦸꦥꦸꦫꦢꦺꦱ ꦭꦤꦢꦺꦤꦺꦧꦸ꧈

꧋ꦱꦩꦁꦏꦪꦺꦴꦲꦶꦪꦺꦴꦩꦭꦱꦶꦏꦶꦲꦩꦸ ꦒꦸꦧꦶꦪꦩ ꦗꦶꦏꦶꦩ ꦥꦲꦤ꧈ ꦧꦶ
ꦤꦲꦶꦪꦺꦴꦩꦏꦶꦱꦶꦏꦶꦲꦶꦮꦸ ꦩꦥꦪꦥꦲꦩꦭꦏꦶꦩ ꦭꦲ ꦒꦸꦪꦩ꧀
ꦪꦩꦗꦢꦪꦪꦪꦸ꧈ ꦲꦸꦧꦲꦶꦥꦢꦩꦭꦢꦶꦢꦢꦶꦢꦤꦸꦪꦸꦃ꧈ ꦱ
ꦥꦿꦸꦏꦸꦏꦶꦪꦸꦩꦭꦏꦶꦢꦺꦸꦧꦢꦶꦧꦏꦶꦃꦪꦶꦱꦢꦪ꧈ ꦮꦤꦺꦥꦪꦥ
ꦥꦲꦩꦭꦏꦶꦩ꧀ꦧꦶꦏꦶꦧꦭꦶꦩꦪꦥꦢꦕꦸ ꦩꦥꦢꦢꦺꦱ ꦭꦤꦢꦺꦤꦺꦧꦸ꧈

꧋ꦱꦩꦁꦏꦪꦺꦴꦲꦶꦪꦺꦴꦥꦥꦸꦕꦿꦸꦩ ꦭꦶꦱꦶꦏꦶꦲꦶꦮꦸ ꦲꦤꦏꦶꦢ ꦏꦸꦧ ꦏꦸꦤꦸꦲꦶ
ꦧꦭꦶꦩꦏꦲꦶꦥꦸꦕꦿꦸꦩꦢꦶꦏꦶꦲꦶꦮꦸ ꦱꦶꦲꦤꦏ꧀ꦏꦸꦥꦤꦢꦺꦱ ꦒꦶꦫꦶꦏꦸꦪ
ꦧꦥꦿꦸꦥꦸꦫꦢꦺꦱ ꦭꦤꦢꦺꦤꦺꦧꦸ꧈

꧋ꦱꦩꦁꦏꦪꦺꦴꦲꦶꦪꦺꦴꦥꦥꦸꦕꦿꦸꦩ ꦭꦶꦩꦧꦲꦶꦏ ꦩꦸ ꦲꦤꦏꦶꦢꦺꦤꦸꦧ ꦏꦸꦤꦸ
ꦲꦶꦧ ꦭꦶꦩꦱꦶꦲꦶꦱꦸꦱꦶꦤꦸꦲꦤꦏ꧀ꦏꦸꦥꦤꦢꦺꦱ ꦒꦶꦫꦶꦏꦸꦪꦧꦧꦢꦪꦪ꧈
ꦩꦥꦢꦢꦺꦱ ꦭꦤꦢꦺꦤꦺꦧꦸ꧈

꧋ꦱꦩꦁꦏꦪꦺꦴꦲꦶꦪꦺꦴꦥꦥꦸꦕꦿꦸꦩ ꦭꦶꦏꦿꦶꦤꦶꦏꦿꦶ꧈ ꦲꦤꦏꦶꦢꦺꦤꦸꦧ ꦏꦸꦤꦸꦲꦶ
ꦧꦭꦶꦩꦱꦶꦢꦲꦶꦱꦸ ꦱꦶꦲꦤꦏ꧀ꦏꦸꦥꦤꦢꦺꦱ ꦒꦶꦫꦶꦏꦸꦪꦧꦥꦿꦸꦥꦸꦫꦢꦺꦱ ꦭ
ꦤꦢꦺꦤꦺꦧꦸ꧈ ꦩꦒꦸꦢꦒꦸꦒꦸꦥꦧꦺꦤ꧀ꦢꦱꦶꦏꦶꦩꦧꦶꦱꦶꦧꦸꦏꦶꦮꦪꦸ꧈

꧋ꦧꦸꦏꦿꦶꦪꦥꦢꦲꦩꦭꦪꦺꦲꦸꦕꦿꦶꦧꦶ꧈ ꦲꦸꦧꦲꦶꦏꦶ ꦒꦸꦲꦪ ꦥꦢꦲ
ꦩꦭꦢꦥꦕꦪꦸꦲꦶ꧈ ꦲꦶꦲꦶꦪꦸꦮꦤꦺꦲꦤꦧꦶꦒꦸꦩꦭꦏꦶꦏꦸꦲꦤꦏꦸ ꦥꦲꦤ
ꦱꦒꦶꦫꦶꦏꦸꦪꦧꦧꦸ ꦧꦥꦢꦪꦥꦿꦸꦥꦸꦫꦢꦺꦱ ꦭꦤꦢꦺꦤꦺꦧꦸ꧈

꧋ꦱꦩꦭꦶꦏꦶꦏꦿꦶꦪꦩꦭꦶꦩꦪꦥꦿꦸꦏꦸ ꦩꦒꦸꦢꦒꦸꦒꦸꦥꦧꦺꦤ꧀ꦢꦱꦶꦏꦶꦥ
ꦥꦮꦥꦒꦸꦢ꧈ ꦥꦪꦥꦮꦢꦒꦸ ꦲꦸꦧꦲꦶꦧꦶꦱꦶꦏꦸꦏꦸꦱꦶꦧꦶꦏꦶꦮꦪ
ꦪꦸ꧈ ꦲꦸꦧꦲꦶꦲꦤꦏꦶꦢꦺꦤꦸꦧꦏꦸꦤꦸꦲꦶꦧꦿꦶꦒꦸꦏꦶꦧꦸ ꦱꦶꦲꦤꦏ꧀ꦏꦸꦥ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ꦱ꧀ꦢꦏ꧈ ꦲꦸꦠꦮꦶꦤꦫꦲꦏꦼꦏꦃꦲꦶꦪꦸꦲꦶꦲꦤ꧀ꦪꦸꦒꦃ꧈ ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦠꦺꦴꦏꦶꦮꦸ
ꦲꦏꦼꦠꦺꦴꦲꦤ꧀ꦏꦼꦭꦪꦸꦲꦶꦱꦲꦲꦲꦲꦸ꧈ ꦲꦩ꧀ꦧꦸꦮꦼꦤꦶꦥꦸꦫꦶꦤꦼꦤꦤ꧀ꦥꦸꦱ꧀ꦥ
ꦲꦶꦁꦔꦲꦤꦱ꧀ꦮꦲꦶꦤꦲꦩ꧀꧈

꧋ꦲꦠꦺꦴꦲꦼꦭꦪꦼꦩꦲꦩꦲꦩ꧀ ꦲꦠꦺꦴꦏꦼꦤꦶꦪꦩ꧀ꦱꦪꦼꦩ꧀ꦱꦪꦶꦫꦱꦤ
ꦩ꧀ ꦲꦶꦠꦺꦴꦫꦏꦩꦶꦥꦸꦩ꧀ꦥꦤꦏꦥꦸꦠꦺꦴꦏꦩ꧀ ꦩꦶꦠꦺꦴꦲꦩ꧀ꦥꦺꦴꦏꦱꦤꦱꦶꦫꦩꦤ꧀ꦠꦸ
ꦪꦶꦱꦩ꧀꧈

꧋ꦠꦺꦴꦠꦼꦩ꧀ ꦏꦃ꧈

꧋ꦱꦸꦩꦶꦁꦱꦶꦏꦩ꧀ꦥꦸꦩ꧀ ꦱꦪꦼꦩ꧀ꦥꦸꦏꦏꦫꦲꦤ꧀ꦠꦶꦩ꧀ꦠꦠꦏꦏꦼꦭꦪꦼꦱꦤ꧀ꦠꦸ
ꦠꦺꦴꦩꦏ꧈ ꦲꦩꦲꦶꦲꦩ꧀ꦥꦸꦁꦤꦪꦸ꧈ ꦲꦸꦠꦮꦶꦲꦤꦥꦿꦶꦥꦿꦶ꧈ ꦲꦏꦶ
ꦪꦏꦶꦪꦏꦏꦼꦪꦩ꧀ ꦠꦏꦶꦫꦪꦸꦫꦤ꧀ꦠꦸꦤꦶꦲꦭꦶꦤꦩ꧀꧈

꧋ꦱꦲꦸꦲꦠꦺꦴꦏꦼꦪꦼꦏꦶꦠꦼꦫꦲꦤꦸ꧈ ꦲꦤꦤꦪꦸꦤꦸꦲꦤ꧀ꦲꦸꦲꦩ꧀ꦲꦸ
ꦤꦲꦶꦫꦠꦺꦴꦤꦠꦺꦴꦫ꧈ ꦱꦪꦶꦭꦸꦪꦶꦠꦶꦤꦏꦶꦩꦲꦫꦲꦤꦩ꧀꧈

꧋ꦱꦲꦸꦲꦠꦺꦴꦏꦼꦫꦪꦸꦤꦭꦸ꧈ ꦭꦸꦪꦶꦠꦶꦠꦶꦥꦸꦩ꧀ꦥꦸꦁꦔꦤꦸꦲꦫꦩ꧀ꦥꦶꦫꦲꦩ꧀
ꦠꦏꦶꦫꦪꦸꦤꦏꦶꦱꦶꦪꦶ꧈ ꦏꦶꦩꦩꦏꦶꦤꦤꦲꦶꦏꦲꦩ꧀ ꦲꦸꦤꦲꦶꦫꦠꦺꦴꦤ
ꦠꦺꦴꦫꦤꦶꦫꦲꦩ꧀ ꦩꦫꦲꦫꦤꦩꦏꦏꦶꦩ꧀ꦥꦸꦁꦔꦪꦫꦠꦤꦩꦏꦲꦶꦪ
ꦥꦶꦤꦶꦲꦶꦪꦩꦸꦏꦭꦪꦼꦩ꧀ ꦲꦸꦤꦲꦶꦤꦸꦲꦩ꧀ꦥꦶꦤꦸꦫꦩ꧀ꦥꦸꦤꦫꦭꦤꦫꦏꦏꦫꦭꦸꦤ
ꦪꦏꦏꦩꦏꦶꦫꦭꦤꦲꦶꦲꦏꦶ꧈ ꦩꦏꦁꦔꦸꦲꦩ꧀ꦥꦶꦤꦱ꧀ꦥꦸꦫꦩ꧀ꦥꦶꦤꦫꦲꦩ꧀꧈
ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦲꦸꦲꦶꦲꦸꦫꦲꦸꦤꦩ꧀ꦥꦸꦩꦏꦶꦥꦿꦶꦪꦶꦠꦩ꧀ꦥꦸ꧈ ꦩꦏꦠꦏꦠꦺꦴꦫꦪꦸꦤꦱ
ꦱꦶꦩꦏꦶꦠꦺꦴꦫꦲꦤꦱꦺꦴꦩꦸꦪꦼꦤꦸꦠꦼꦭꦭꦸ꧈

꧋ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦪꦶꦠꦶꦠꦶꦥꦸꦩꦏꦶꦩꦏꦲꦫꦤꦸꦩ꧀ ꦲꦠꦺꦴꦲꦼꦤ꧀ꦱꦶꦩ꧀ꦥꦸꦩ꧀ ꦲꦸ
ꦤꦲꦶꦩꦏꦠꦠꦏꦠꦺꦴꦫꦪꦸꦤꦱꦱꦶꦫꦭꦫꦏꦤꦫꦲꦫꦭꦤꦏꦩ꧀ ꦱꦪꦶꦠꦺꦴ
ꦫꦲꦤꦱꦺꦴꦩꦸꦪꦼꦤꦸꦠꦼꦭꦭꦸ꧈

꧋ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦲꦸꦲꦶꦲꦸꦩꦏꦶꦠꦱꦩ꧀ꦥꦸꦠꦺꦴꦩꦏ꧈ ꦩꦏꦶꦠꦼꦩꦏꦏꦶꦩ꧀ ꦱꦸꦩꦶ
ꦩꦶꦏꦩ꧀ꦥꦸꦩ꧀ ꦲꦤꦫꦠꦺꦴꦲꦩ꧀ꦥꦸꦫꦏꦏꦏꦩ꧀ꦥꦸ꧈ ꦭꦲꦶꦤꦤꦠꦺꦴꦏꦏꦫ꧈

꧋ꦥꦱꦭ꧀꧇꧔꧔꧈

꧋ꦱꦥꦿꦶꦠꦺꦴꦂꦏꦶꦥꦸꦤ꧀ꦪꦤ꧀꧈ ꦭꦺꦴꦁꦒꦺꦴꦁ꧉ ꦧꦶꦪꦤ꧀ꦱ ꦧꦶꦭꦶ꧉ ꦱꦩꦸꦝꦺꦴ ꦪꦤ꧀ꦢꦺꦴꦁꦠꦼꦤ꧀ꦠꦺꦴ꧈ ꦲꦏꦺꦴꦁꦱꦸꦮꦤꦫꦤ꧀ꦲꦶꦁꦫꦗꦤ꧀ꦢꦺꦴꦁꦭꦧꦶꦁꦫꦤ꧀ꦥꦂ꧈

꧋ꦪꦏꦠꦸꦪꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶ꧉ ꦭꦺꦴꦁꦠꦼꦤ꧀ꦠꦺꦴ꧈ ꦲꦸꦠꦸꦪꦤ꧀ꦪꦤ꧀ꦲꦏ꧀ꦪꦏꦫꦱꦢꦪꦤ꧀ ꦪꦤ꧀ꦠꦶ꧉ ꦭꦺꦴꦁꦠꦼꦤ꧀ꦠꦺꦴ꧈ ꦱꦧꦶꦪꦤ꧀ꦱꦸꦒꦸꦁꦲꦁꦠꦼꦤ꧀ꦧꦶꦭꦶ꧉

꧋ꦥꦱꦭ꧀꧇꧔꧕꧈

꧋ꦪꦫꦭꦢꦶꦤ꧀ꦤꦸꦧꦶꦭꦶ꧉ ꦪꦤ꧀ꦠꦶꦥꦿꦤꦠꦸꦧ ꦲꦁꦫꦠꦢꦪꦤ꧀ꦠꦶ꧈ ꦲꦸꦥꦤ꧀꧉ ꦪꦤ꧀ ꦲꦁꦫꦱꦪꦁꦠꦶ꧈

꧋ꦪꦠꦼꦂꦕꦤ꧀ꦱꦠꦼꦠꦼꦤ꧀꧉ ꦫꦪꦢꦺꦤꦸꦫꦱꦢꦿꦶꦤ꧀ ꦪꦏꦠꦶꦤ꧀ꦠꦶꦤꦏꦁꦱꦸ ꦱꦤ꧀ꦤ꧈ ꦱꦧꦁꦤꦸꦱꦧꦶꦫꦱꦢꦪꦤ꧀ꦤꦸꦢꦿꦶꦤ꧀ꦤꦸꦤ꧀ꦠꦸꦤꦤ꧀ꦢꦺꦤ꧀ꦥꦠꦶꦫꦺꦴꦠ꧀ꦏ ꦢꦶꦤꦪꦤꦫꦢꦤ꧀ ꦲꦁꦫꦤ꧀ꦤꦸꦫꦢꦠꦏꦲꦁꦪꦧꦶꦤꦸꦤ꧀ꦢꦶ꧈ ꦤꦼꦂ꧇ꦠꦼꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ ꦏꦲꦢꦠꦏꦲꦁꦠꦠꦫꦕ꧉ ꦪꦠꦶ꧈ ꦲꦸꦧꦶꦠꦼꦤ꧀ꦠꦸꦤ꧀ꦤꦸꦲꦁꦠꦶꦲꦭꦪꦤ꧀ꦫꦤ꧀ ꦪꦤ꧀ ꦪꦤ꧀ꦤ꧀ꦥꦸꦠꦶꦤꦸꦧꦶꦠꦼꦤ꧀ꦠꦸꦤ꧀ꦤꦸꦲꦁꦱꦸꦮꦤꦫꦤ꧀ꦲꦶꦁꦫꦪꦤ꧀ ꦪꦠꦺꦴꦤꦸꦠꦺꦴꦤꦸ ꦢꦶꦤꦸꦤ꧀ꦪꦠꦶꦲꦏ꧀ꦱꦧꦶꦠꦼꦠꦶꦫꦤꦸꦤ꧀ꦫꦤꦸꦥꦠꦶ꧈ ꦧꦪꦶꦫꦧꦫꦤꦸꦥꦠꦶꦠꦶꦤꦸꦲ ꦭꦶꦤ꧀ꦤ꧈ ꦪꦠꦶꦲꦏ꧀ꦱꦏꦲꦶꦧꦪꦶꦤꦸꦤ꧀ꦲꦏ꧀ꦢꦶꦠꦏ꧈ ꦏꦤꦸꦤꦸꦤꦸꦤ꧀ ꦠꦧꦲꦢꦤ꧀

꧋ꦏꦫꦭꦲꦠꦶꦲꦶꦪꦠꦸꦥꦲ꧈ ꦱꦤꦸꦠꦢꦶꦤꦸꦲꦠꦶꦪꦤ꧀ꦧ ꦲꦶꦠꦸꦱꦭꦪ꧈ ꦱꦧꦁꦤꦸꦱꦧꦶꦫꦱꦢꦪꦤ꧀ꦤꦸꦢꦿꦶꦤ꧀ꦤꦸꦤ꧀ꦠꦸꦤꦤ꧀ꦢꦺꦤ꧀ꦱ ꦤꦸꦧꦠꦸꦠꦤ꧀ ꦭꦶꦠꦺꦴꦫꦠꦢꦶꦤꦸꦤ꧀ ꦱꦏꦫꦱꦢꦪꦲꦶꦫꦲꦏ꧀ꦧꦶꦱꦸ ꦤꦸꦤꦸꦤ꧀ꦠꦶ꧈ ꦲꦧꦁ꧉ꦪꦤ꧀ ꦧꦪꦶꦤꦸꦲ꧈ ꦠꦶꦲꦤꦸꦤꦸꦤꦸꦤ꧀ ꦫꦱ ꦪꦢꦶꦤꦸꦤ꧀ꦠꦶꦠꦺꦴꦲꦏꦪꦫꦤꦸꦤ꧀ꦤ꧀ ꦪꦤ꧀ꦤ꧀ꦥꦸꦠꦶꦤꦸꦧꦶꦠꦼꦤ꧀ ꦠꦸꦤ꧀ꦤꦸꦲꦁ ꦱꦸꦮꦤꦫꦤ꧀ꦲꦶꦁꦫꦪꦤ꧀꧈

꧋ꦪꦠꦼꦂꦪꦢꦶꦤꦧ ꦲꦏꦪꦤ꧀ ꦪꦠꦼꦂꦕꦤ꧀ꦢꦶꦤ꧀ ꦱꦧꦁꦤꦸꦱꦧꦶꦫꦱꦢꦪ ꦤ꧀ ꦭꦶꦠꦺꦴꦫꦠꦢꦶꦤꦸꦤ꧀ ꦱꦏꦫꦭꦶꦫꦲꦏ꧀ꦧꦶꦱꦸ꧈

꧋ꦧꦧ꧀꧇ꦏꦥꦶꦁ꧇

꧋ꦱꦁꦲꦾꦁꦮꦶꦱꦺꦤꦤ꧀ꦠꦿꦤ꧀ꦲꦤ꧀ꦩꦲꦶꦏꦸꦲꦶꦤ꧀ꦱꦶꦤꦸꦮꦸꦤꦤ꧀ꦤꦤꦏꦤ꧀ꦱꦺꦴꦤ꧀ꦠꦤꦺꦤ꧀ꦱꦮꦸ ꦠꦤꦺꦴꦏꦲ꧈ ꦲꦤꦏꦭꦶꦪꦮꦸꦏꦸꦲꦶꦁꦕꦪ꧈ ꦲꦺꦤꦠꦶꦪꦕꦪꦿꦶꦪꦿꦶ꧈ ꦲꦤꦤꦶ ꦲꦶꦤꦶꦱꦤꦏꦤ꧀ꦲꦶꦤ꧀ ꦠꦤꦶꦩꦶꦁꦩꦶꦁꦕꦲꦭꦶꦤ꧀꧉

꧋ꦱꦸꦮꦸꦤ꧀ꦠꦺꦴꦏꦺꦴꦥꦤꦺꦴꦤꦼꦏ꧀ꦩꦶꦤ꧀ꦠꦸ꧈ ꦲꦕꦤꦺꦤꦺꦤꦸꦤꦶꦩꦶꦁꦤꦺꦤ꧀ꦕꦺꦤ꧀ ꦤꦭꦶꦪꦕꦩꦠꦸꦤ꧀ꦠꦸꦩꦠꦸꦤ꧀ꦠꦸ꧈ ꦱꦶꦤꦶꦭꦶꦤꦶꦠꦼꦤꦼꦩꦲꦶꦏꦼꦲꦩ ꦩꦩꦸꦤ꧀꧉

꧋ꦱꦸꦮꦸꦤ꧀ꦠꦺꦴꦏꦺꦩꦶꦁꦩꦸꦤ꧀ꦭꦸ꧈ ꦭꦸꦤꦶꦠꦺꦤꦶꦁꦏꦸꦮꦸꦱꦏꦸꦲꦶꦁꦕꦺꦤ꧀ꦲꦩꦸꦤꦶꦩꦲꦤ꧀ ꦠꦤꦶꦩꦶꦁꦩꦸꦤ꧀ꦲꦶꦤꦶꦱꦶꦤꦶ꧈ ꦲꦺꦤꦠꦶꦩꦠꦸꦤ꧀ꦠꦸꦩꦕꦤꦶꦩꦲꦤ꧀ꦲꦺꦴꦩꦲ ꦩꦕꦲꦤꦶꦏꦸꦲꦶꦁꦕꦺꦤ꧀ꦩꦠꦸꦕꦲꦤꦶꦕꦺꦤꦶꦕꦶꦤꦶꦕꦺꦤꦺꦴꦤꦶꦤꦭꦶꦤ꧀꧉

꧋ꦱꦸꦮꦸꦤ꧀ꦠꦾꦸꦮꦶꦪꦲꦤꦶꦱꦶꦤꦶꦠꦸꦏꦶ꧈ ꦲꦤꦏꦤ꧀ꦠꦤꦤꦏꦤ꧀ꦠꦼꦩꦸꦁꦱꦤꦶꦲ ꦠꦶ꧈ ꦲꦤꦏꦤ꧀ꦩꦤꦱꦶꦤꦶꦏꦸꦱꦼꦤꦶꦤꦭꦶꦤ꧀ꦱꦸꦁ꧈ ꦭꦶꦤ꧀ꦲꦤꦶꦠꦸꦲꦤ ꦲꦶꦤꦶꦏꦸꦱꦶꦤꦶꦩꦠꦸꦕꦲꦤꦶꦲꦤꦶꦪꦶꦪꦤ꧀ꦱꦶꦤꦶ꧈ ꦠꦸ꧇ꦤꦶꦤꦏꦕꦩꦠꦸꦕꦲꦤꦶ ꦠꦩꦕꦤ꧀ꦪꦶ꧈

꧋ꦱꦸꦮꦸꦤꦶꦠꦺꦤꦶꦁꦏꦸꦲꦲꦶꦤꦲꦩꦸꦤ꧀ꦲꦤꦶꦤꦸꦱꦶꦩꦲꦤ꧀ꦲꦺꦤ ꦠꦶꦲꦤꦤꦠꦤꦤꦏꦤ꧀ꦠꦼꦩꦸꦁꦱꦱꦩꦭꦩ꧀ꦤꦤꦩꦩꦭꦤꦤꦤ꧀ꦱꦶꦤꦶꦤ ꦲꦤ꧀ꦩꦤꦱꦶꦤꦶꦏꦸꦱꦼꦤꦶꦤꦭꦶꦤ꧀ꦱꦸꦁ꧈

꧋ꦱꦸꦮꦸꦤ꧀ꦠꦾꦸꦮꦶꦪꦲꦤꦶꦕꦺꦴꦱꦤꦶꦤꦺꦴꦤꦤ꧈ ꦲꦤꦶꦠꦸꦲꦤꦲꦤꦶꦏꦲꦤ꧀ꦱꦁ ꦲꦶꦤꦶꦩꦤꦏꦶꦤꦤꦏꦸꦩꦤꦏꦤꦲꦶꦤꦶꦏꦸ꧈ ꦭꦶꦤ꧀ꦤꦺꦤꦺꦤꦺꦕꦤ꧀ꦠꦸ꧈

꧋ꦩꦕꦤꦶꦏꦸꦭꦶꦠꦸꦤꦤꦤ꧀ꦤꦕꦿꦶꦕꦲꦶꦤꦲꦶꦩꦕꦱꦶꦤꦶꦏꦩꦤ꧀꧈

꧋ꦱꦸꦏꦶꦠꦺꦴꦠꦶꦪꦲꦕꦿꦶꦕꦲꦶ꧈ ꦲꦤꦶꦩꦺꦴꦲꦤꦶꦩꦤ꧀ ꦲꦺꦤꦠꦶꦲꦤꦶꦩꦠꦸ ꦠꦸꦩꦠꦸꦤ꧀ꦠꦸ꧈ ꦭꦶꦤ꧀ꦲꦶꦱꦸ꧈

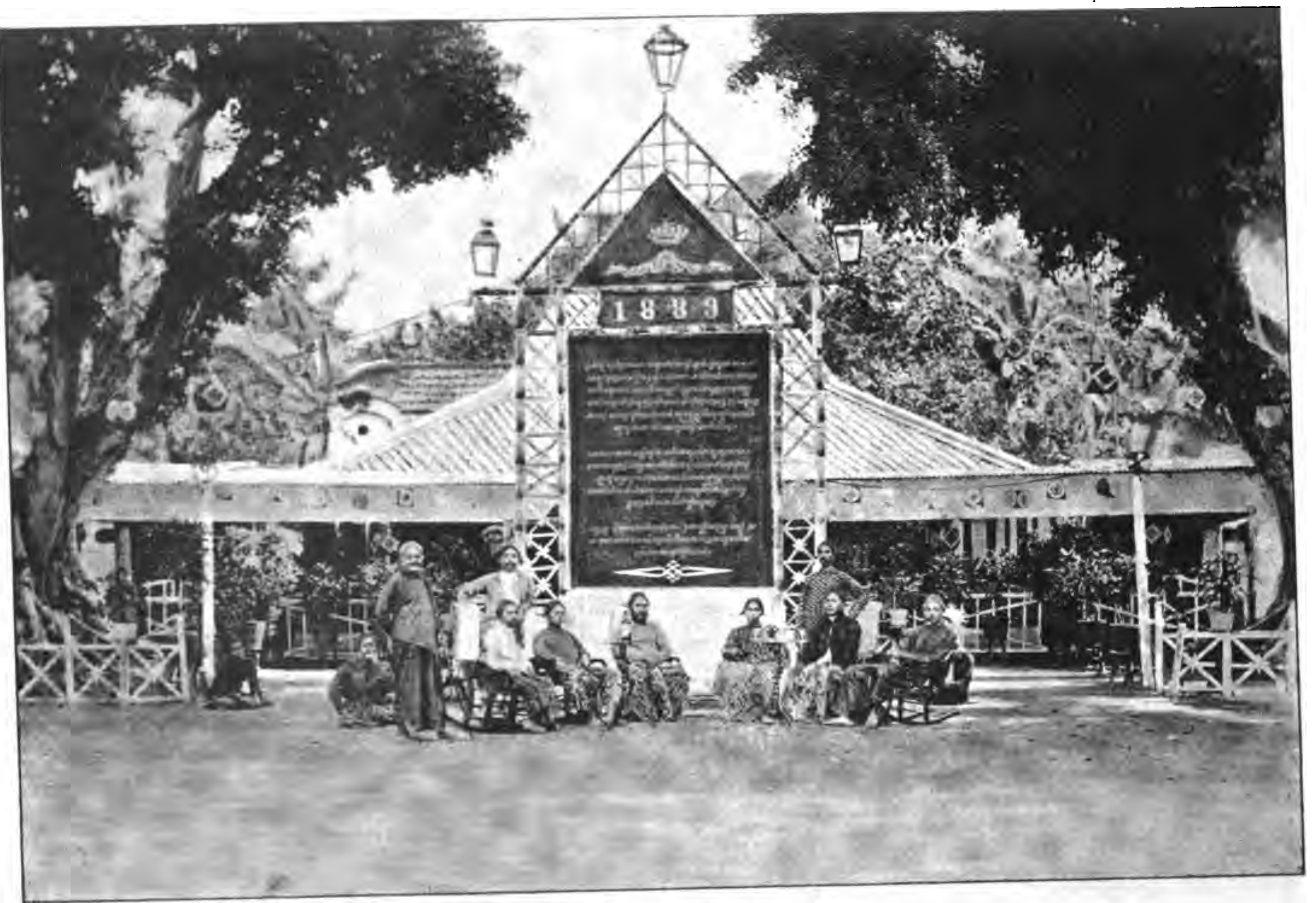
꧋ꦱꦁꦲꦾꦁꦮꦶꦱꦺꦤꦤ꧀ꦠꦿꦤ꧀ꦲꦤ꧀ ꦭꦶꦤ꧀ꦕꦤ꧀ꦲꦩꦶꦤ꧀ꦲꦩꦭꦶꦪꦮꦸꦏꦸꦲꦶꦁꦕꦺꦤ꧀ꦲꦩꦸ

ꦱꦶꦤꦭꦩꦪ꧈

ꦺꦤꦭꦤꦤꦒꦤꦩꦭꦭ꧀ꦭꦺꦴꦒꦪꦺꦴ ꦭꦭ꧀ꦱꦪꦤꦭ꧈

ꦺꦠꦠꦴ꧇ꦏꦩ꧇

ꦺꦭ꧀ꦤꦏꦏꦶꦪꦩꦱꦶꦱꦶꦩꦏꦁꦠꦩꦱꦭꦭꦭꦪ꧈ ꦠꦶꦠ꧀ꦲꦶꦪꦒꦩ
ꦭꦶꦱꦪꦪꦩꦲ꧀ꦱꦪꦴ꧇ꦏꦤꦃꦭꦶꦱꦿꦶꦩꦴ꧇ꦏꦤꦃꦭꦪ꧈ꦭ꧀ꦭꦶꦭꦶꦱꦿꦶꦩꦱꦶ
ꦭꦱꦤꦭꦤꦩꦲꦠꦿꦶ꧈ ꦱꦶꦱꦶꦏꦶꦭꦶꦭꦒꦿꦶꦠ꧀꧉

1889

PROEVE VAN ZUID-BANTĔNSCHE POËZIE.

DOOR

J. J. MEIJER,

Voormalig kontroleur van Goenoeng Kantjana
(Zuider-Regentschap van Bantĕn.)

INLEIDING.

Wanneer men in het door Javanen bewoond deel van het eiland Java na zonsondergang door eene desa of op de rijstvelden wandelt, zal men uit menig huis, uit menige ranggon [1] een vrij eentonig en weemoedig gezang, dat de stilte van den avond verbreekt, hooren weerklinken.

Vermoeid van den arbeid in koffietuin, aan grooten weg, op zijne sawah, strekt de zanger zich lang uit op de amben [2] of op den bamboevloer van het wachthuis en zoekt hij in het reciteeren van brokstukken uit de babad's [3] en sĕrat's, [4] van de wangsalan's [5] der tĕledek's (dansmeiden) eenige verpoozing in afwachting, dat de slaap zijne rechten gelden doet. Ieder javaan kent iets van het een of ander epos uit zijn hoofd. Hoe weinig geletterd hij ook is, eenige strophen uit den Bråtå joedå, den Sĕrat

---

[1] Wachthuisje op palen.

[2] Eene rustbank, breede bank om op te slapen en te zitten.

[3] Geschiedverhaal, jaarboeken van een rijk.

[4] Krâmâ woord van lajang: geschrift, boek.

[5] Eene soort van charade of raadselspreuk in een versje, waarin op eene raadselachtige wijze, voornamelijk door de laatste of ook wel door de eerste lettergreep van een woord op iets geduid wordt, terwijl dan in een tweede versje djawab genoemd, gezegd wordt, wat er bedoeld wierd. Zie Javaansch-Nederduitsch Handwoordenboek van J. F. C. Gericke en F. Roorda, vermeerderd en verbeterd door A. C. Vreede. Amsterdam, Johannes Muller. 1886.

Råmå, den Wiwåhå djarwå, den babad Mataram zal hij door herhaaldelijk hooren wel onthouden hebben.

Ik mag — geloof ik — die werken wel populair noemen. In de desa's zijn geschreven exemplaren niet zeldzaam; zij worden uitgeleend en verhuurd, hetgeen ontegenzeggelijk tot hunne populariteit bijdraagt.

De Zuid-Bantĕners zijn op hunne wijze poëtisch en muzikaal. Geschriften als de hierboven opgenoemde bestaan er in Zuid-Bantĕn niet. De ontwikkelden onder hen kennen slechts de wawatjan seh, eene biographie in kleine dichtmaten van Seh Abdoelkadir Djaëlan, stichter der Tarekat kadarijah en patroon der bedelaars. Het behoort min of meer tot de godsdienstige geschriften.

Terwijl de Javaan bij eenvoudige feestelijke gelegenheden, wanneer zij niet door dans, wajangvertooning of kaartspel opgeluisterd worden, gaarne uit een epos voorzingt (måtjå), terwijl soms de fleseh met tjijoe (arak) en brandi (een bij een Chineezen tokohouder gekochte drank, die voor cognac moet doorgaan) duchtig wordt aangesproken, zoekt de Soendanees in het Zuider-Regentschap onder het lepperen van een kopje kolejang limoes aftreksel [6] zijn vermaak in de verheerlijking van den Sultan der heiligen.

Is de Znid-Bantĕnsche landbouwer tevreden over een goeden oogst, wil hij een blijk van dankbaarheid geven, omdat een hem dierbare zieke hersteld is, hij richt een feestmaal aan (ngarijoeng) en matja seh — het zingend voordragen der levensbeschrijving van Sidi Mahi Eddin aboe Moehammad 'Abd al Kadir el Djilani — komt onvermijdelijk op het programma.

Men bedient zich zoowel van den Javaanschen als van den Soendaneeschen tekst [7]. De eerste is opgesteld in eene soort basa djarwa bestaande nit Bantĕnsch-Tjĕrĕbonsch Javaansche woorden, vermengd met kawi.

Den Soendaneeschen tekst dankt men aan de Preanger-Regentschappen en hij kan daarom niet beschouwd worden als te behooren tot de oorspronkelijke literatuur van het Zuider-Regentschap.

---

[6] De Zuid-Bantĕner drinkt geen koffie; thee valt slechts onder het bereik der gegoeden. Als surrogaat daarvoor neemt hij de droge bladeren van den limoes - Mangifera foetida, natuurlijke familie der Anacardiaceae.

[7] Van den gepensioeneerden Regent van het Zuider-Regentschap Raden Toemenggoeng Soeta Angoen-Angoen ontving ik als aandenken aan mijn verblijf in Lebak een exemplaar van den javaanschen tekst. Ik hoop dat werk later te kunnen uitgeven.

Al staat de wawatjan seh in dit deel van Java in hoog aanzien, zij is niet zoo populair als de Javaansche klassieke geschriften in Midden- en Oost-Java.

De ontwikkeling der Zuid-Bantĕners laat nog veel te wenschen over. Slechts weinigen kunnen lezen. Wanneer de gewone desaman zijne bekenden bijeenroept om naar de beschrijving der daden van den zoo geëerden heilige te luisteren, zal hij steeds zorg dragen, dat in de eerste plaats een paar personen, die het werk lezen kunnen, worden uitgenoodigd

Daar deze biographie, gelijk reeds boven gezegd is, tot die geschriften behoort, welke een godsdienstig karakter hebben, zal men er zich geene vrijheden mede veroorloven als met de Javaansche geschiedverhalen en heldendichten. Als de landbouwer uit verveling in zijn saoeng hoema den tijd met zingen wil korten, zal hij nooit strophen uit de wawatjan seh reciteeren. De volkspoëzie bestaat uit de zoogenaamde soesoewalan's [8].

In de Preanger-Regentschappen dragen deze gedichten volgens Raden Toemĕnggoeng Soerija nataningrat — regent van het Zuider-Regetschap van Bantĕn, den naam van sisindiran of bangbalikan [9].

Onder den titel van „Proeve van Soendasche poëzy (sindirs)" heeft de heer K. F. Holle, in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel VI, een twintigtal met Hollandsche vertaling gepubliceerd.

In het Tijdschrift van Nederlandsch Indië, jaargang 1845, zijn door Dr. van Hoëvell echt Zuid-Bantĕnsche soesoewalan's, welke tegenwoordig nog bij de bevolking voortleven, verklaard als afkomstig van de Badoejs. Deze kennen eene dergelijke poëzie niet.

Even als de sindirs, — of om met Raden Toemĕnggoeng

---

[8] Men wachte zich wel dit woord voor eene afleiding van het Arab. سوال, vraag, te houden; het is van het oud-javaansch soewal, wisselen; antwoorden; oorspronkelijk dus vrij wel hetzelfde als wangsalan.

[9] Sindir. Bij Coolsma: verbloemde spreekwijs; verbloemde of figuurlijke taal. Bij Oosting: Uitdrukking of gezegde, om, op min of meer bedekte wijze iemand of iets te beteekenen of op iemand of iets te wijzen, zinspeling, toespeling; steek onder water. Sisindiran: z. v. a. sindir, ook sindirs bezigen, zingen, daarbij zich bedienende van sindirs, en van zingen: met het bezigen van sindirs. Bij Rigg: to sneerat, to jeerat, to quiz, to taunt, to deride.

Bangbalikan. Bij Oosting: zin, beteekenis van een sindir.

Soerija nataningrat mede te gaan: sisindiran dan wel bangbalikan, — bestaan de soesoewalan's meestal uit vier regels; elke regel telt gewoonlijk acht lettergrepen.

De eerste regel rijmt met den derden, de tweede met den vierden.

Eene vereischte voor den rythmus is alleen, dat in de laatste lettergreep der met elkander correspondeerende regels, dezelfde vokaal voorkomt.

Het volgende couplet levert ons daarvan een voorbeeld op:

Ki raj | leu tik | di bo bo kan,
Boe wah na | ka tjo ngo tjo ngo,
Boe dak | leu tik | bo bo go han,
Ko lot na | teu | nja ho nja ho.

De eindlettergrepen zijn kan en han, ngo en ho; de vokalen respectievelijk de *a* en de panolong. Soms zijn de laatste correspondeerende lettergrepen gelijkluidend gelijk in deze strophe:

Ngala koengkang ngala LĔMBING,
Ngala tjongtjorang DITJĔKEK,
Hajang moentang hajang NGEUMBING,
Kana satjalana POKEK.

De eerste en derde regel eindigen op bing, de tweede en vierde op kek.

In de meeste gevallen hebben de eerste twee regels weinig zin, zij staan daar eenvoudig voor den vorm:

Tjaï leutik tjoekang galih,
Tjatang bobo kahoedjanan,
Boedak leutik bakal geulis,
Bakal bogoh kaëdanan.

dat is:

Eene kleine rivier, een hangbrug van het harde (het inwendige) hout van een boom,

Een vermolmde boomtak staat in den regen,

Het meisje zal schoon worden,

Men zal er dol verliefd op worden.

Wanneer men die coupletten in het Hollandsch vertaalt, krijgt men een voor onze begrippen van dichtkunst vreemd geheel.

Om ze mooi te vinden moet men zich in den toestand van een Zuid-Bantĕner verplaatsen.

Een enkele keer is de vergelijking, zelfs in het Nederlandsch overgezet, niet onaardig, zooals in deze strophen:

Kamana hambiroeng djangkoeng,
Barang toewar pilisoengeun,
Kamana noe hideung djangkoeng,
Oerang sijar pibatoereun.
(Waar is de hooge hambiroengboom,
Om voor een rijstblok om te kappen?
Waar is de donkere slanke,
Die ik voor levensgezellin zoek?)
Kamana boboko koering,
Katembong bakoelna bae,
Kamana kabogoh koering,
Katembong batoerna bae.
(Waar is mijn boboko [10]
Ik zie slechts de bakoel, [11]
Waar is mijne geliefde?
Ik zie slechts hare gezellin.
Oelah sok hajang ka goela,
Tatjan bisa nanggoer kawoeng,
Oelah sok hajang ka koela,
Tatjan bisa nanoen saroeng.

(Gij moet niet af en toe naar suiker verlangen,
Gij kunt nog geen kawoeng palm [12] kloppen, (om hem af te tappen)
Gij moet niet af en toe naar mij verlangen,
Gij kunt nog geen kleed weven.)

Tracht men nu eens door het verkorten van woorden het aantal lettergrepen tot acht te reduceeren, dan eens stoort men zich niet aan dat getal. Terwijl in dit couplet:

Hoedjan isoek halodo sore,
Nahan kĕpĕr dina hoenjoer,
HANTEU isoek HANTEU sore,
Ngalĕlĕpĕr hoeloe toe-oer.

tot tweemalen in denzelfden regel hanteu voorkomt, heeft men in

[10] Een grove van bamboe gevlochten mand, rond van vorm, ongeveer een voet hoog en een voet in middellijn, voorzien van een voet.

[11] Een mand, van bamboe, doorgaans zonder voet.

[12] Arenga sacharifera, natuurlijke familie der Palmeae.

de volgende strophen dat woord tot teu verkort, om te zorgen dat het benoodigd aantal syllaben niet overschreden wordt:

Kirim koering limas majang,
Eusina tjarĕme leuweung,
Lain koering koe TEU hajang,
Andika bebene deungeun.

Hajang ngoedoed daoen kawoeng
Hajang tampang TEU kabeuli,
Lain maboer koe ditoendoeng,
Ari datang dipadoeli.

Voorbeelden van minder of meer dan acht lettergrepen vinden wij in de volgende coupletten:

Peuris angsana,
Sarangka golok di keu-eum,
Geulis pangrasana,
Tjeda borok teu kadjeu-eung.

De vier regels tellen respectievelijk vijf, acht, zes en acht lettergrepen.

Pandjang parakan Tjimoentjang ditoewa,
Teu dipoeloengan laoekna bogo harideung,
Hajoe bakal kĕna reuntjang koe koela,
Moal ditoeloengan malĕs ming doewakeum tineung.

In deze strophe bestaan zij respectievelijk uit elf, dertien, elf en veertien syllaben.

Indien men echter de 170 coupletten nagaat, zal men zien, dat verreweg van de meeste de regels achtlettergrepig zijn en dat dus afwijkingen van dit aantal als uitzonderingen beschouwd moeten worden.

Ook houdt men zich niet aan het getal van vier regels. Het volgende voorbeeld heeft er zes en wij zullen ontwaren, dat de eerste drie met de volgende geen verband houden:

Ngasakan bodo saparijoek,
Hanteu lantis koe samara,
Kasoengka tali mandjangan,
Lamoen bogoh geura daoek,
Hanteu ngatik barang bawa,
Hanteu soeka koering teu diandjangan.

(Een geheelen pot bodo [13] koken,
Het is niet verzadigd van specerijen,
De kasoengka [14] strekt tot touw voor herten,
Indien gij lust hebt, ga dan gauw zitten,
Zonder wat mede te brengen,
Ik houd er niet van dat men mij niet bezoekt.)

In de zesregelige strophen rijmt de eerste met den vierden, de tweede met den vijfden, de derde met den zesden, — zooals in het aangehaald voorbeeld, saparijoek met daoek, samara met barangbawa, mandjangan met diandjangan.

Wanneer de met elkander rijmende regels op een zelfde woord eindigen, zal men opmerken, dat de syllabe, die dat woord voorafgaat, ook aan de regels van den rythmus beantwoorden:

Ngala soeloeh ka boeroean,
Kajoena kililin bae,
Oelah waka timboeroean,
Kami ge pioelin bae.

De eindwoorden van den tweeden en vierden regel zijn bae, de voorafgaande kililin en pioelin. Zelfs wanneer meerdere woorden gelijkluidend zijn, past men dezen regel toe op die lettergreep, welke het verschil oplevert:

Ngala soeloeh ka noe djaoeh,
Anoe deukeut dipadatikeun,
Hajang toeloes ka noe djaoeh,
Anoe deukeut piparantijeun.

De laatste syllabe van soeloeh en toeloes, waarop de drie woorden ka noe djaoeh volgen, heeft een panjoekoe tot vokaal.

De Zuid-Bantĕnsche soesoewalan's komen overeen met de pantoens der maleijers in Batavia.

Zij behooren tot het repertoire van den ogel, den pangangkloeng, den toekang tjaloeng en den doblang.

De ogel is de grappemaker, de badoed der Bataviasche topeng's en de banjol van Midden-Java. Hij werkt hoofdzakelijk

---

[13] Een toespijs bestaande uit rottende kleine vischjes, welke men na koking onder toevoeging van zout in een bamboe conserveert en bij de rijst nuttigt of in gekookte groente doet om er een beteren smaak aan te geven.

[14] Een klimplant uit welker bastvezel men een sterk touw slaat. Gnetum funiculare, natuurlijke familie der Gnetaceae.

op de lachspieren van zijn auditorium. Zijne sindirs worden dan ook met welgevallen door den desaman aangehoord, maar zijn meestal niet geschikt voor Europeesche ooren. Hij ziet er volstrekt geen bezwaar in om zich zoo plat mogelijk uit te drukken.

Desniettegenstaande luisteren de Djai's, Djasmah's, Sarilah's, Saripah's [15] gaarne en zonder af en toe bedeesd de oogen neer te slaan naar zijne zeer gewaagde zetten.

De pangangkloeng is de angkloeng-bespeler. Een angkloeng is een muziekinstrument, bestaande uit een raam, verdeeld in drie afdeelingen, waarin drie bamboezen pijpen van afnemende lengte en dikte hangen. Zij worden heen en weer geschud. Een stel — tatapan — bestaat uit zes ramen, die verschillende tonen voortbrengen.

De toekang tjaloeng bespeelt de tjaloeng, eene soort van gambang, die hij aan een boomtak of aan een der latten van het dak ophangt. Het is het meest eenvoudige muziekinstrument van Zuid-Bantĕn.

Doblang wordt eene soort van bĕdoeg genoemd. Zoo heet ook het orchest, bestaande uit vier bĕdoeg's en vier angkloeng's, die een harmonisch geheel vormen.

Beurtelings zingt een van den troep — namelijk wanneer alle leden over eene goede stem beschikken — eene strophe en de overigen accompagneeren hem met hunne instrumenten.

Eene zangwijs noemt men lagoe.

In Zuid-Bantĕn kent men de volgende lagoe's:

lagoe randjagan,
lagoe gondang,
lagoe brĕnoek moendoer,
lagoe wani wani,
lagoe babandjaran,
lagoe dongos,
lagoe gojor,
lagoe pangkat djadi,
lagoe tjai nangsi,
lagoe kai mas.
lagoe kĕlar,
lagoe gordah,

---

[15] Dit zijn eenige der meest voorkomende Zuid-Bantĕnsche vrouwennamen.

lagoe kĕmbang beureum,
lagoe kĕmbang gadoeng,
lagoe rarakitan,
lagoe rindik.

De soesoewalan's zijn zeer populair, dank zij den ogel, pangangkloeng, toekang tjaloeng en doblang.

Een ieder — jong en oud, man en vrouw — kent een zeker aantal strophen.

Wanneer de landbouwer tijdens de bewaking der hoema's de desa verlaat om zijn intrek te nemen in de saoeng hoema, wordt de tjaloeng niet thuis gelaten, maar door den eigenaar medegenomen om daarmede zijnen zang te begeleiden.

De hier volgende verzameling is deels door mij zelf, deels door mijnen Soendaneeschen schrijver Agoes Raksa Atmadja opgeschreven uit den mond van het volk of van rondreizende zangers.

Ik bepaalde mij slechts tot de onschuldigen; die mij te plat voorkwamen, liet ik achterwege. Deze verzameling is natuurlijk voor eene belangrijke uitbreiding vatbaar.

Wat de transcriptie betreft, verwijs ik den lezer naar mijne bijdrage over de kennis van het Zuid-Bantĕnsch dialect der Soendaneesche taal, geplaatst in eene vorige aflevering van dit tijdschrift.

's Gravenhage, April 1890.

SOESOEWALAN.

1.

Tjaï leutik tjoekang galih,
Tjatang bobo kahoedjanan,
Boedak leutik bakal geulis,
Bakal bogoh kaedanan.

2.

Sabeulit kĕmbang malati,
Tjampaka tjampoer kananga,
Ti peuting asa salaki,
Ti beurang doeka kamana.

3.

Ngasakan bodo saparijoek,
Hanteu lantis koe samara,
Kasoengka tali mandjangan,
Lamoen bogoh geura ḍaoek,
Hanteu ngatik barang bawa,
Hanteu soeka koering teu diandjangan.

4.

Saboek beubeur geura pitjeun,
Gantian koe soetra bae.
Anoe heubeul geura pitjeun,
Gantian koe koela bae.

5.

Tjangkiloeng oelam tjandana,
Kareo loba di Dano,
Di kiloengan naonana,
Koering oge loba noe njaho.

6.

Koeja leuleus koeja batoe,
Handeuleum di bawa naek,
Laïn leuleus koe teu njatoe,
Handeu-eul koe hanteu daek.

7.

Kamana hambiroeng djangkoeng,
Barang toewar pilisoengeun,
Kamana noe hideung djangkoeng,
Oerang sijar pibatoereun.

8.

Waliwis di mana mandi,
Tjaï leutik panggoejangan,
Anoe geulis dimana djangdji,
Imah leutik pamidangan.

9.

Bebek rawa bebek rawa,
Roepana kaja waliwis,
Koering sampe hanteu kawawa,
Ningali romal noe diëulis.

10.

Kĕmbang katjang kĕmbang djintoeng,
Kamana kondali koering,
Koematjatjang koemalintoeng,
Kamana salaki koering.

11.

Tamilis tamijang hideung,
Ngali koneng di djoemaäh,
Anoe geulis awak hideung,
Soegan koneng didjamangan.

12.

Kamana koeja naek,
Kana sĕmpoer tjaladian,
Kamana koering nja daek,
Ka noe hapoer ngadjadian.

13.

Bonteng soeri di parigi,
Ngarambat kana soesoekan,
Anoe geulis ngadjak seuri,
Marabat beunang njoesoetan.

14.

Ka loehoer kana kalapa,
Ka handap kana beutina,
Kadoehoeng koering teu saba,
Si adi goreng boedina.

15.

Ngala handeuleum ka Bantěn,
Meuli sělar beubeulieun,
Ngadeuleu bari ngabanděng,
Matak kělar deudeuiëun.

16.

Ka tjaï koering teu mandi,
Ka tjaï bari ngisikan,
Pasini koering teu djadi,
Hajang sampe bari ngilikan.

17.

Kěmbang sěmpoer padjar beurang,
Soepaja taja noe naek,
Noe naek ngan koeja doang,
Noe hapoer di padjar beunang,
Soepaja taja noe daek,
Noe daek ngan koela doang.

18.

Ngeundeuh ngeundeuh reu-euh hideung,
Ngandar ngandar pantjar paeh,
Awi hiroep loba keneh,
Neuleu neuleu noe teu nineung,
Teu daek makaa noe teu daek,
Heubeul hiroep ge nimoe keneh.

19.

Tjarijang dianggit anggit,
Dianggitan koe dongdoman,
Moerijang laïn koe panjakit,
Moerijang salah dongdonan.

20.

Mihape kotok di djami,
Tjoewan ngareh pidjanaän,
Di djami mah kadjeun teuing,
Mihape kabogoh kami,
Tjoewan mere ditanjaän,
Koe kami mah kadjeun teuing.

21.

Pare koneng rampak beukah,
Disijar bonteng soerina,
Noe koneng kasampak njeupah,
Disijar imoet seurina.

22.

Pagĕr kĕrĕp kajoe bae,
Teu beunang ditjarang tjarang,
Kĕntjĕng karĕp hajoe bae,
Teu beunang ditjaram tjaram.

23.

Ka koelon koela ka Bandjar,
Goenoeng Karang dadajoengan,
Katoewan koe noe landjar,
Gĕloeng malang didaoenan.

24.

Balĕntoeng di rantja kangkoeng,
Tjatang bobo ajoek ajoekan,
Kadoehoeng djadi pangangkloeng,
Sampe dahar teu dilaoekan.

25.

Tjatjar boeroeng loba tjanar,
Teu tajoh hade parena,
Boedak boeroeng bade djangar,
Teu tajoh hade gawena.

26.

Tjatjar boeroeng di padoeroeng,
Tarawas dipangasakan,
Pikir sija patoet boeroeng,
Parawan oeroet ngasaän.

27.

Ngala karoendoeng dikandoeng,
Pare ajeuk disoewajkeun,
Kadoehoeng koering ditjandoeng,
Gĕde reuneuh ditinggalkeun.

28.

Tjaï lijoeh dina batoe,
Dikelekan koe tjarangka,
Hajang miloe djeung noe itoe,
Ditjarekan koe si kaka.

29.

Pare ratjik di goegoenting,
Di djalan ka Panaragan,
Para djangdji tadi peuting,
Di paseban mang djoeragan.

30.

Ka hilir ka girang deui,
Ngampar samak diangkloengan,
Teu isin teu wirang deui,
Boga sanak papatoengan.

31.

Ekek naek kana sereh,
Boewah tangkil leubeut amat,
Lamoen daek mangsing tereh,
Oelah pati heubeul amat.

32.

Ka goenoeng koering teu naek,
Mobok teuweul dina areuj,
Kadoehoeng teuing koering teu daek,
Beuki heubeul beuki ngeureuj.

33.

Kotok lohong saba kolong,
Pamatoek aja panjiroe,
Hajang ngomong bari nonggong,
Matak imoet kasariroe.

34.

Kaloehoer kana kalapa,
Katilas manggaranana,
Kadoehoeng daek ka rangda,
Koela mĕlas koe njakarna.

35.

Kirim koering bibit tiwoe,
Pĕlakkeun boelan poewasa,
Pikir koering atjan timoe,
Katimoe ragrag tjimata.

36.

Ngala koengkang ngala lĕmbing,
Ngala tjongtjorang ditjĕkek,
Hajang moentang hajang ngeumbing,
Kana satjalana pokek.

37.

Sigeung kadjeun langkap nama,
Poetjoek lampĕs badibadi,
Hideung kadjeun awakna mah,
Asal pantĕs hade boedi.

38.

Sireum beureum panjeureudan,
Tataman paeh di djalan,
Heubeul koering geus njeureuhan,
Atjan paeh panasaran.

39.

Oelah waka mĕlak tjaoe,
Tamijang lalantas keneh,
Oelah waka ka noe djaoeh,
Noe deukeut lagantja keneh.

40

Kirim koering kiraj djawa,
Di wĕlit teu toetoeesan,
Pikir koering teu kawawa,
Teu ngeunah birit teu dioeroesan.

41

Kamana boboko koering,
Katembong bakoelna bae,
Kamana kabogoh koering,
Katembong batoerna bae.

42

Rowaj leuweung rowaj djami,
Rowaj hapa gegebengan,
Roj kaditoe roj ka kami,
Hajang koering rerendengan.

43

Ngasakan koekoek djeung timoen,
Hanteu kabĕdag katjaïan,
Katjaïan koe Tjilaki,
Teu sanggoep koering rek ninoen,
Kabĕdag hajang lakian,
Lakian taja noe beuki.

44

Koeda koeroeng koeda edan,
Koenaon teu daek kadjami,
Boedak boeroeng boedak edan,
Koenaon teu daek ka kami.

45

Djamang koeroeng djamang koetang,
Djamang kende kende rombeng,
Boedak boeroeng gĕde hoetang,
Maraban bebene goreng.

46

Beunteur beureum bodas beuteung,
Lele naek ka tampijan,
Eukeur meureun datang meureum,
Koela daek ngagantan.

47

Ngala soeloeh koela ĕndoeng,
Ngala pantjar koela daek,
Aja pantjar tjarang poelang,
Ka noe boeroeng koela ĕndoeng,
Ka noe pantar koela daek,
Andika datang poelang.

48

Sajang doedoet di padoengdang,
Djalanna ka bale rombeng,
Hajang ngoedoed bari leumpang,
Hajang ngiringkeun bebene goreng.

49

Bĕdoeg koering kajoe djengkòl,
Dipapasan koe balijoeng,
Batoer koering keur ngarengkol,
Aja hoedang dek ngarijoeng.

50

Montong ngedjo na parijoek,
Dina tomo oge hade,
Di talaktak kedjo,
Montong nendjo bari daoek,
Singsono oge hade,
Sija ge molotot hedjo.

51

Boengboelang paroengpoeng peusing,
Katjapiring mandalika,
Moemoel poelang moemoel meuting,
Katjĕp kaïring andika.

52

Tĕpoes boeroek majang bingloe,
Koletjer ngabapang bae,
Njalampoeroek hajang miloe,
Noe djangar ngahalang bae.

53.

Seureuh sagoeloeng di djalan,
Ngalontong karik talina,
Oeroet sagoeloeng sagalang,
Katjĕmploeng kijeu sarina.

54.

Pamadjikan menta oejah,
San ngalotjok bonteng,
Pamadjikan miloe oenggah,
Hajang ngarontok noe koneng.

55.

Sajang boeoet sajang badjing,
Sajang djaralang di imah,
Hajang simboet hajang samping,
Hajang sagoeloeng sagalang di imah.

56.

Ki rantja didjalan ka Kadoe goeling,
Pantjoeran awi sabebek,
Nji rangda goelang goeling,
Lakian hajang ka dewek.

57.

Angkloengan geura engklokan,
Koering mah ngaroël bae,
Tango toengan geura emokan,
Koela mah noëlan bae.

58.

Meuli laoek batĕl teuing,
Sajang beurit dina ela,
Anoe daoek sampe kĕbĕl,
Sampe birit koe toembila.

59.

Titipoeng tali titipoeng,
Tali kĕndang diteukteukan,
Hajoe batoer oerang kĕpoeng,
Aja pĕndang ngadeukeutan.

60.

Kanjere erang erangan,
Kamarang ka kolongkolong,
Tjawene edan edanan,
Leungiteun delan sagolong.

61.

Tiïs teuing Tjihaliwoeng,
Alabatan Tjisadane,
Geulis teuïng noe ngalindoeng,
Alabatan noe njarande.

62.

Kongkongok kotok di Lengkong,
Ditembalan koe kasintoe,
Oelah mojok ka noe kengkong,
Andika ge pondok sikoe.

63.

Goenoeng Karang gĕdong Bantĕn,
Njampar lampit dina ela,
Gĕloeng diga dantĕn,
Katampikan reudjeung hewa.

64.

Ka tjaï koering teu mandi,
Dek nginoem mah rampes bae,
Pasini koering teu djadi,
Dek tjijoem mah rampes bae.

65.

Koeda koemaha koeda,
Seureuh diala batoer,
Koela koemaha koela,
Beubeureuh di alas batoer.

66.

Gagang kele noe ditoelis,
Kopo tjoudong ka sawah,
Montong boga ewe noe geulis,
Asal boga kĕbo djeung sawah.

67.

Nganjam bilik mata walik,
Dianjaman koe tjangkeuteuk,
Kapan ngilik kapan ngadjak balik,
Diandjangan koe noe deukeut.

68.

Kanjere koenaon eunjeuh,
Diëunteupan koe tawoean,
Tjawene koenaon reuneuh,
Manan reuneuh koe taloean.

69.

Tjaäng boelan dadamaran,
Powek mongkleng saïteuk,
Hajang poelang disasaran,
Boga ewe koeroe boetjitreuk.

70.

Poetjoek sĕmboeng kapinango,
Ngali ladja di boeroean,
Ka noe boeroeng koering njaho,
Loba laga tingboeroean.

71.

Montong noetoe pare beas,
Noetoe ge pare potjongan,
Awak koeroe asa pijas,
Papanggih djeung popotongan.

72.

Isoek këntroeng sore lodong,
Sagara saät sabeulah,
Isoek nangtoeng sore noöng,
Mahoegi gambir sabeulah.

73.

Mëlak mantang di goegoela,
Beutina hoewi koembili,
Oelah sok hajang ka koela,
Teu kawasa meuli batik hidji.

74.

Oelah sok hajang ka goela,
Tjatjan bisa nanggoer kawoeng,
Oelah sok hajang ka koela,
Tjatjan bisa nanoen saroeng.

75.

Trok kokosan trok pisitan,
Ambaritjin asa goela,
Top njokotan top milihan,
Anoe matjrin geusan koela.

76

Tjaoe kaloetoek digëntoer,
Tjaoe radja gëdang asak,
Isoek isoek moemoel matjoel,
Ngadagoan wadang asak.

77.

Koeda hideung noe didadoeng,
Koeda paeh na galëngan,
Noe hideung noe matak landjoeng,
Matak paeh kalënglëngan.

78.

Ngala goenda sakelekan,
Sawah darat rantja bae,
Oelah noenda kalemekan,
Lamoen hewa waktja bae.

79.

Djengkol kolot sĕpi djadi,
Kongkoak kalapa hedjo,
Omong kolot eukeur masti,
Tabeat noe boedak djomblo.

80

Tali toetoes tali hateup,
Tali kotok djago hideung,
Tinjaho toeloes tinjaho hanteu,
Koela mah ngadago nineung.

81

Poetjoek kawoeng poetjoek pinang,
Poetjoek kapala rarombeng,
Hajang mangkoe hajang nineung,
Hajang boga ewe ronggeng.

82

Hajang njatoe dina batoe,
Hajang ngawadang djeung bawang,
Koemaha sarina kintja,
Hajang mangkoe anoe itoe,
Hajang di bawa ka randjang,
Koemaha sarina eta.

83

Bagoes teuing oelar oelar,
Bagoes ka kawat kawatna,
Bagoes teuing noe ngalalar,
Bagoes ka keupat keupatna.

84

Ngala majang teu ngaregreg,
Ngagoela teu ngabatokan,
Koela hajang teu ngadegdeg,
Andika teu ngarontokan.

85

Naek seureuh di tanggeuhan,
Naek pinang dipantengan,
Beubeureuh kapianggeuhan,
Bebene papangantenan.

86

Poetjoek tjaoe di roedjian,
Ngaleugeut simeut di hateup,
Ari djaoeh di poedjian,
Ari deukeut hanteu neuteup.

87

Hoedjan isoek halodo sore,
Naheun kĕpĕr dina hoenjoer.
Hanteu isoek hanteu sore,
Ngalĕlĕpĕr hoeloe toe-oer.

88

Isoek ngaroedjak sore ngaroedjak,
Ngaroedjak kalapa poean,
Isoek ngadjak sore ngadjak,
Ngadjak ge tatjan karoehan.

89.

Kirim koering limas majang,
Eusina tjarĕme leuweung,
Lain koering koe teu hajang,
Andika bebene deungen.

90.

Kĕbo koeroe njikil,
Tampar bobo geura golongan,
Boedak koeroe mikir,
Kabogoh geura omongan.

91.

Hajang ngoedoed daoen kawoeng,
Hajang tampang teu kabeuli,
Lain maboer koe ditoendoeng,
Ari datang di padoeli.

92.

Waliwis doewa ngarendeng,
Hidji mah hibĕr ka djami,
Noe geulis doewa ngarendeng,
Hidji mah babajan kami.

93.

Peuris angsana,
Sarangka golok dikeu-eum,
Geulis pangrasana,
Tjeda borok teu kadjeu-eung.

94.

Koneng tinggang kilalajoe,
Amis mata di soesoekan,
Mantas midang hanteu pajoe,
Ari poelang tjimata disoesoekan.

95.

Koletjer kami katoempang,
Hidji pondok hidji lodjor,
Hidji mah ngabapang bae,
Bebene kami katoekang,
Hidji borok hidji parang.
Hidji mah ngadapang bae.

96.

Sĕmpoer poegoer peuris moerag,
Ngaranna kajoe tjarogol,
Hoeloe goendoel ĕnggeus moerag,
Ngaranna bibit tarondal.

97.

Ekek naek kana sereh,
Eunteup kana bagowang,
Lamoen daek masing tereh,
Oelah ngatik didagoan.

98.

Saboek boeroek tali datoe,
Sampajan loba polengna,
Lain koeroe hanteu njatoe,
Boga ewe panggorengna.

99.

Tjaï leutik leutik teuing,
Noe leutik pake tampijan,
Oelah nampik nampik teuing,
Noe nampik angel lakian.

100.

Anak tjijoeng lilimboengeun,
Ditjo-ö koe Raden Moestapa,
Boedak leutik ditjijoem loendang loendangan,
Ditjabak soesana hapa.

101.

Gantjar pandjang tjoewan reuntas,
Koering boga kilaki,
Dek ngandjang oelah reuwas,
Dja koela boga salaki.

102.

Mĕlak seureuh dina batoe,
Koemaha akaranana,
Akarna tjikoer djeung djahe,
Beubereuh koering diala batoer,
Koemaha akalanana,
Bakalna tjidoeh djeung djampe.

103.

Ngala lege dina waroe,
Diala soekoena opat,
Boga ewe doewa taloe,
Ari njatoe meuli koepat.

104.

Sapoetangan djoeroe lima,
Tjaretjet djoeroe salawe,
Kadatangan teu tarima,
Kasep oge boga ewe.

105.

Kĕmbang katjang kĕmbang gintoeng,
Ngala tjongtjorang dikandoeng,
Koematjatjang koemalintoeng,
Hajang kasorang ditjandoeng.

106.

Kĕmbang katjang aja seureuh,
Soepaja aja gambiran,
Dek ngandjang aja beubeureuh,
Soepaja aja dakdiran.

107.

Ka tjaï ka pantjaregang,
Diawoeran koe kalotok,
Nini nini oegang egang,
Diawoeran ka tjalang kotok.

108.

Tali kintjir tampar oetjing,
Papatong djeung kini kini,
Njĕri ati njĕri pikir,
Ditongton koe nini nini.

109.

Sora kĕtoek sora kĕmong,
Sora gambang di tandjakan,
Sora noe batoek sora noe ngomong,
Sora pendang noe ngadjakan.

110.

Hajang ngoedoed hajang njeupah,
Hajang disoesoeran gambir,
Hajang maboer hajang leumpang,
Hajang di soesoelan kawin.

111.

Ngasakan tĕri djeung bĕtik,
Anak mejong gogowekan,
Madjar maneh santri apik,
Ari ngomong popoëkan.

112.

Koemaha tjarita kanteh,
Sapoeloeh lawajan bae,
Koemaha tjarita teteh,
Sapoeloeh lawanan bae.

113.

Anak koeja tjoelam tjelam,
Ditjangtjangkeun dina leutak,
Lain koering koerelam,
Nĕda tambako satjoepak.

114.

Gĕrĕdoeg goeroeh di laoet,
Goerilap di panendjoan,
Boedak koeroe njatoe laoek,
Ngadilak teu dikedjoan.

115.

Kolejang kalakaj pandan,
Di djalan ka panggilingan,
Njoreang laïn koe hajang,
Bisi djadi kaoelinan.

116.

Ngala soepa di djoemaäh,
Diwadahan dina tenong,
Nĕda soeka nĕda maäp,
Pangawak sok goreng omong.

117.

Peuteuj leubeut djengkol djwawa,
Kalapa doewa satali,
Meungpeung deukeut koela bawa
Djaga mah djoeah sakali.

118.

Laïn djantoeng kĕmbang tjaoe,
Laïn ower geger sore,
Laïn lantoeng tamboeh lakoe,
Tamba he-ës sore sore.

119.

Pileuleujan bĕbĕd oepih,
Diboeka di tĕngah imah,
Ki semah geura maroelih,
Pamadjikan rek toemaninah,

120.

Koentoel poetih gagak hideung,
Koemaha peutjang rek naek,
Hoentoena poetih awakna hideung,
Koemaha boedjang rek daek.

121.

Badjoe bodas kĕmbang kapas,
Kalapa tjijoeng tjĕngkiran,
Waos bodas mantak waäs,
Mantak bingoeng pipikiran.

122.

Kiraj leutik dibobokan,
Boewahna katjongo tjongo,
Boedak leutik bobogohan,
Kolotna teu njaho njaho.

123.

Andjing leutik ditalian,
Dipake ngandjingan banteng,
Boedak leutik hajang lakian,
Hajang dipadjar panganten.

124.

Ajoenan tali ajoenan,
Tali kintjir pĕgat taloe,
Rajoengan koering rajoengan,
Boga pikir doewa taloe.

125.

Nangka pendek leubeut boewah,
Diëunteupan tjangkoerileung,
Boedak pendek hade roewa,
Pigeusaneun neundeun tineung.

126.

Samping batik samping ginggang,
Anak sapi lima lima,
Oelah nampik oelah njikang,
Oelah pati kabina bina.

127.

Pileuleujan tjangkang beas,
Hoe-oet sadjeroning kedjo,
Pileuleujan toengtoeng wĕlas,
Imoet sadjĕroning nendjo.

128.

Hajam saha rengge koneng,
Matjokan kadoe sahoeloe,
Landjang saha pendek koneng,
Mantak landjoeng rijeut hoeloe.

129.

Peuteuj leubeut loba sireum,
Loba kakadekanana,
Beuki deukeut beuki sijeun,
Loba tjatjarekanana.

130.

Ngala peuteuj ti Maroenggi,
Lalaj ngaliwat ti beurang,
Ngaranggeuteuj teu mahoegi,
Halaj teu boga wiwirang.

131.

Mareme djaman kiwari,
Tjaoe geulis digĕmpoeran;
Awewe djaman kiwari,
Ari hajang geulis sok dipoepoeran.

132.

Bale soensoemg bale agoeng,
Bale pandjang Singapoera,
Nĕda agoengna paraloen,
Nĕda pandjang panghampoera.

133.

Ngala soeloeh ka noe djaoeh,
Anoe deukeut di padatikeun,
Hajang toeloes ka noe djaoeh,
Anoe deukeut piparantijeun.

134.

Tjaoe ambon toeroen djantoeng,
Djadikeun sahoja bae,
Euweuh djodo teu aja oentoeng,
Djadikeun baraja bae.

135.

Poetjoek tawoe poetjoek pinang,
Badjing njeuseupan langgari,
Geura pangkoe geura timang,
Meungpeung indoengna ka tjaï.

136.

Nangka bongkok di tampijan,
Kamarang djeung indoeng-odeng,
Datang ka bongkok moal lakian,
Kasarang koe indoeng goreng.

137.

Ngaroedjak hoeni djeung goela,
Diteundeun dina padati,
Oelah sok seuri djeung koela,
Geulis geh boga salaki.

138.

Peujeum danas dina gombong,
Hajam rintik katjaïkeun,
Ari panas oerang ngomong,
Pasini oerang djadikeun.

139.

Kopo tjondong randji goela,
Daoen poeloes diloeloeuan,
Sadaoen kadoewa dahan,
Oelah poho djangdji koela,
Soegan toeloes lalaoenan,
Satahoen kadaewa datang.

140.

Euleuh euleuh manoek tjiugkreung,
Toempak koeda mipir gawir,
Aeh aeh boedak hideung,
Bisa imoet ngegel biwir.

141.

Areuj geureuug tali gĕntang,
Gĕntang tali angit deui,
Nja leumpang rosa didjomplang,
Tĕngah djalan balik deui.

142.

Geura asak asak ngedjo,
Bisi toetoeng tambagana,
Masing asak asak nendjo,
Bisi kadoehoeng djagana.

143.

Goenoeng Poetri diragadji,
Kĕbon bonteng bala bae,
Ninoen poetih teu ngadjadi,
Ninoen poleng salah bae.

144.

Pamadjikan ngadjoel djĕroek,
Koering mah mangpengan bae,
Pamadjikan oelah giroek,
Koering mah ngagandengan bae.

145.

Kotok ngejok di golodog.
Beunang diteukteuk soekoena,
Awewe gelo njagoblog,
Beunang direunteut soesoena.

146.

Pamadjikan meuli apoe,
Diwadahan soemboel djangkoeng,
Pamadjikan oelah kakoe,
Sakitoe tĕmbang pangangkloeng.

147

Poleng ogeh dasar batik,
Kabaja loba di waroeng,
Goreng geh koering apik,
Baraja hanteu dilaroeng.

148.

Pamadjikan namboet soeling,
Soeling koering teu boekoean,
Pamadjikan nĕda oelin.
Lamoen oelin di boeroean.

149.

Bareto koering ka Bogor,
Ka goedang meuli pakejan,
Bareto koering kabongroj,
Kahoedang dipamakejan.

150.

Anak peusing mapaj tjatang,
Nalian anak boehaja,
Poëk peuting kami datang,
Nejangkeun djangdji soebaja.

151.

Ngala hiris ka pabaris,
Ngasakan bĕloet djeung loebang,
Sija geulis moal raris,
Kasampak gĕloet djeung boedjang.

152.

Ngala soeloeh ka boeroean,
Kajoena kililin bae,
Oelah waka timboeroean,
Kami ge pioelin bae.

153.

Hampĕlas raraga djati,
Palataran babalean,
Marĕlas raga djeung pati,
Lantaran ti kahadean.

154.

Beubeur beureum geura pitjeun,
Koeja naek ka djambatan,
Anoe heubeul geura pitjeun,
Koela daek ngarawatan.

155.

Oesik bari nganjam samak;
Didengdengan dipotongan,
Oesik bari nejang anak,
Ngarendengan popotongan.

156.

Poejoe ngoengkoeng dina koeroeng.
Titiran reudjeung waliwis,
Isoek moejoeng sore moejoeng,
Mikiran rangda noe geulis.

157.

Kĕmbang tĕlĕng di galindĕng,
Kĕmbang bingloe reuntjeum bae,
Oela ngadeuleu ngabandĕng,
Moen daek miloe reudjeung bae.

158.

Toerijang di pahpal badak,
Di beutina haoer toelis,
Moerijang asa ngadadak,
Oeroet panggih djeung noe geulis.

159.

Didolang di Tjihaleang,
Di moehara Tjitjongkok koneng ,
Ngalalar teu disorejang,
Koe noe geulis deuok koneng.

160.

Pandjang parakan Tjimoentjang ditoewa,
Teu dipoeloengan laoekna bogo harideung,
Hajoe bakal kĕna roentjang koe koela,
Moal ditoeloengan malĕs ming doewakeun tineung.

161.

Ngala hoemboet ngala djantoeng,
Ngala ower dikodjaän,
Hajang imoet djeung noe djangkoeng,
Hajang noël ngabogaän.

162.

Pi-it mandi djeung dadali,
Poejoeh gonggong dina sodong,
Manoek hoerang kahilirkeun,
Hajang mandi djeung noe tadi,
Silih roeroe koe karembong,
Ari balik kaïringkeun.

163.

Pandjang tandjakan ka Sadjra,
Boengboelang paroengpoeng peusing,
Kĕmbang sereh handjaroan,
Nja ngandjang dihadja hadja,
Lamoen poelang meungpeung peuting,
Bisi tereh kanjahoan.

164.

Ngandar ngandar pantjar paeh,
Kareung reuman reu-euk hideung,
Saboelan koela teu paler,
Ka noe samping poleng hideung.

165.

Kamana koeja nja naek,
Kana sĕmpoer sajang boe-oet,
Kamana koela nja daek,
Ka noe hapoer pandjang boe-oek.

166.

Hajoe batoer njatjar sagoe,
Dilelet koe daoen kole,
Hajoe batoer adjar lagoe,
Tamba he-ës sore sore.

167.

Moeloeng pitjoeng meunang minjak,
Koela teu ngampa deui,
Moeloeng indoeng meunang anak,
Koela teu nanja deui.

168.

Hajoe batoer njatjar reundeu,
Dilelet koe kadjar kadjar,
Hajoe batoer oerang salagoe,
Saroewa pada di adjar.

169.

Pare rojor pare mohong,
Pare toengkoel ka boeroean,
Oelah tjoroj gĕde omong,
Pangawak kĕmbang boeroean.

170.

Ka tjaï koering teu mandi,
Teu sibeungeut beungeut atjan,
Pasini koering teu djadi,
Hĕnteu deukeut deukeut atjan.

OPMERKINGEN NAAR AANLEIDING VAN DE „ATJINEESCHE SPRAAKUNST"

VAN

K. F. H. VAN LANGEN,

DOOR

JOHAN S. A. VAN DISSEL.

De verschijning van bovengemeld werk, door het Instituut uitgegeven, is van groot belang voor de Atjineesche taalstudie. Bij het doorwerken van de „Spraakkunst" vielen mij enkele onjuistheden in het oog, waarop ik hieronder wijzen zal en, naar ik hoop, bijdragen mogen tot beter verstaan van het nuttige werk van den heer van Langen.

Wat de Schrijver alzoo over de uitspraak schrijft, schijnt zeer volledig te zijn; toch moet ik een enkele opmerking maken en wel naar aanleiding van § 20 al. 2 waarin beweerd wordt, dat:

„De einduitgang a h wordt als å h uitgesproken, wanneer de voorafgaande medeklinker een der nasalen n g of m is, bijv. s i n g a h uitspr. singåh, enz." — Zoeken wij nu dat woord in het Woordenboek op, dan vinden wij als uitspraak s i n g o h; dat dit geene vergissing is, blijkt uit het volgende s i n g o h bĕngoh; zoeken wij nu eens لمه op, dan vinden wij als uitspraak l ĕ m a h. Deze voorbeelden zijn met vele anderen te verrijken; de boven aangegevene regel gaat dus niet altijd op.

Zoo vinden wij in § 20 al. 3 dat: „de uitgang i h wordt als ĕ h uitgesproken bijv. l ĕ b i h uitspr. l ĕ b ĕ h"; Catenius geeft echter steeds l ĕ b é h met lange *e*. Nu ik hier over de *e* spreek, moet ik den lezer waarschuwen, dat de correctie zeer slordig is, wat aangaat de lange en korte *e*; om zich verdrietelijkheden te besparen, diene men wel Spraakkunst en Woordenboek goed te vergelijken.

Wij slaan nu verder maar alles over en komen op de „werkwoor-

delijke vormen"; ik zal nu blz. voor blz. nagaan en wat aan zinnen fout mag zijn vertaald, of waar minder juiste grammaticale regels worden gegeven, die trachten te wederleggen.

Op bl. 20 reg. 1 staat "oeloen měkalon pět droi pěntjoeri, ik zag vier dieven," verwacht had men...... pěntjoeri pět droi. Měkalon van grndw. kalon staat niet in 't W. (Woordenboek).

Blz. 20 reg. 9 oh tělěs mětěmée gěbri hormat, enz., nadat (hij hem) ontmoette, werd door hem de eerbetuiging enz. gegeven." Ik kom hier tegen op, dat de passieven zoo onnauwkeurig vertaald worden, want gě-bri beteekent niet: "door hem wordt gegeven", dit is in tegenspraak met § 45, al. 2; dit geval komt herhaaldelijk voor, bijv. 21 12; 22 19; 23 9; enz.

Blz. 21 1: "padoem sipail jang mubědil, eenige sipayers waren er, die van een geweer voorzien waren." daar padum een vraagwoord van hoeveelheid is, ligt voor de hand dat er staat: "hoeveel sipajers waren er, die, enz." Evengoed als běběrapa in het Maleisch, komt padum wel voor in den zin van eenige n. l. als onbepaald telwoord, maar dan toch meestal in afhankelijke zinnen en herhaald, vrg. blz. 21, 7.

Blz. 21 reg. 3. "Pakat Brahman gě-kěměng moeprang, de Brahmaan overlegde willende oorlog voeren." De Atjineesche zin deugt niet, er is geen reden voor een gě-kěměng, we zullen maar denken aan een drukfout voor mě-kěměng en de zin liever laten luiden: "dji moepaḳat Brahman měkěměng moeprang.

Blz. 21 reg. 4. "Toedjoeh blas boelěn mě多joeër měkajée, zeventien maanden lang werden zij gelast hout te hakken." Willen wij de Atj. zin laten staan, dan moet de Holl. zin actief vertaald worden n.l. ..... zij gelastten hout te halen." Of in Atj. moet mě-joeër in ně-joeër veranderd worden.

Blz. 21 reg. 10 en a. p. Op de spelling nangroi en nanggroi is reeds in de aankondiging van bovengemeld werk in de Ind. Gids van Juni 1889, gewezen.

Blz. 21 reg. 15 ban jang kěhěndak, hier zou ik jang uitlaten daar kěhěndak direct uit het Maleisch is overgenomen en als subst. dienst doet.

Zonderling vind ik de opmerking in reg. 20 dat "van het stamw. "narit verhaal", de afgeleide vorm, marit luidt en dan als voorbeeld te geven: "těmar marit R. S. děngon měděhoet dji-měchabar, daarna sprak R. S., op ruwe wijze antwoordde hij."

Zoeken wij narit op in W., dan vinden wij "verhaal, woord", en verder niets, terwijl nergens marit te vinden is. Dat er tusschen na-rit en ma-rit verband bestaat, is zeker; doch het eene een afgeleide vorm van het andere te noemen, is nog al sterk. Verder is de vertaling van het zinnetje niet juist, want 1o. beteekent mĕchabar niet antwoorden, doch eenvoudig "berichten, mededeelen, vertellen" en 2o. dŏngon mĕdĕhoet beantwoordt meer aan een tegenwoordig deelwoord: "afsnauwende". Marit met "spreken" te vertalen is heel goed, de zin is alzoo te veranderen in: "daarna sprak R. S. en zeide afsnauwende." Men moet vooral in een leerboek de voorbeelden en de vertalingen ervan zoo juist mogelijk opgeven, daar dit anders bij den beoefenaar tegenstrijdige gedachten opwekt en maakt, dat hij niet weet, waaraan zich te moeten houden.

De §§ 38 en 39 (blz. 21) zijn onjuist; wel heeft v. L. wat voor den geest gezweefd, doch er niet verder over nagedacht. Er staat n.l. in § 38 dat "het voorvoegsel pĕ in het algemeen de beteekenis heeft dat ten opzichte van het object. geschiedt, hetgeen door het stamwoord wordt uitgedrukt." Deze stelling klinkt niet onaardig, maar we hebben slechts de voorbeelden door te loopen om te zien, dat de voorbeelden niets met de stelling te maken hebben. Wat is er gebeurd n.l.? Het act. voorvoegsel mĕ is in het pass. pĕ geworden; wij hebben hier alzoo met een vorm te maken, waarvan men de wedergade in het Bataksch aantreft n.l. "het verbreedde passief". Ik verwijs naar de spraakkunst voor het Bataksch van Dr. N. v. d. Tuuk, waar men onder het hoofdstuk der passieven kort en bondig vermeld vindt, waar en wanneer het "verbreedde passief" gebruikt wordt, en dat hoofdstuk zouden wij letterlijk voor het Atjineesch kunnen overnemen. Wij zullen enkele der opgegevene voorbeelden bekijken: "toewankoe djadĕh bĕrangkat, putroi pĕ-ĕntat oeming koewala, de vorst gereed zijnde om te vertrekken, geleidde de prinses *hem* (ik cursifeer) naar de riviermonding," alzoo is putroi pĕ-ĕntat een pass. constructie overeenkomende met het Jav. subj. Passief, want het act. werkw. is mĕĕntat begeleiden (deze of gene), doch het verbreedde passief geeft te kennen, dat deze of gene bepaalde persoon begeleid wordt (zie v. d. T. Bataksche Grammatica § 116 blz. 117).

"ŏh tĕlĕs bĕdawi pĕ-ik sĕmbah, daarna maakte de vagebond zijne eerbiedsbetuiging", hoort hier niet te huis, doch wel onder § 40, waar wij ook pĕ ontmoeten, doch in eene andere beteekenis.

"orĕng binoi njoi, sah djoedoe di hamba, doe pĕkawin, deze vrouw is inderdaad mijne echtgenoote, haar vader huwde haar aan mij uit." Dit zinnetje hoort ook bij § 40. In de volgende zinnen zijn bijv.: "koe-pĕtjĕre door mij gescheiden worden (op welke wijze ook)", en "koe-pĕdjoek door mij in handen gesteld (op welke manier ook)" alle verbreedde passieven. Wie zich de moeite getroosten wil de andere opgegevene voorbeelden na te gaan, zal het bovenvermelde er op kunnen toepassen; alleen nog de volgende opmerking; op blz. 22 reg. 6 vinden wij "...... "djijoeër pĕrasa", dit is dezelfde constructie, zooals wij die vinden in het maleisch met soeroeh, waar, afhangende van voorafgaand object, de infinitief achter soeroeh in act. of passief optreedt.

§ 40. Zeer juist is de omschrijving, dat pĕ als voorvoegsel causatieve kracht heeft; onnoodig hier op andere talen te wijzen, die hetzelfde hebben; alleen is de vertaling minder juist in: "pĕhoen nĕ-pĕdong kĕdé saboh" door "in den aanvang richtte hij een winkeltje op", want dan had er gestaan djipĕdong. De verwarring, die er bestaat tusschen de omschrijving van nĕ en gĕ in § 45 in de vertaling der voorbeelden, die wij hier en daar vinden, is nog al in 't oog vallend, — den beoefenaar zij dus voorzigtigheid aanbevolen.

§ 41. De voorbeelden en zinnen hier aangehaald behooren bijna allen te huis onder het besprokene in § 39, alzoo "verbreedde passieven"; alleen, "dji-pĕrupa droi sang orĕng binoi, hij gaf zich het voorkomen van eene vrouw" (in W. vinden wij het zelfde zinnetje minder juist teruggeven met: hij ziet er uit als eene vrouw) hoort eigenlijk onder § 40; zoo kan alzoo § 41 vervallen.

Het actief van pĕngon blz. 22 reg. 11 v. o. vindt men op blz. 21 reg. 17 mĕ-ngon.

Blz. 23 reg. 6: "dji-pĕtĕpat bak anĕkanda, hij deed het door zijn kind in orde maken", dat zal voor zijn kind moeten zijn.

Blz. 23 reg. 18. Tusschen dji-joeër en bak-sjédara moet pĕ-tĕroes uitgevallen zijn, het moet n.l. luiden dji-joeër pĕtĕroes bak sjédara.

§ 43. Het invoegsel ĕm als toestandswoord gekwalificeerd, is zeer juist; ik verwijs ter vergelijking naar Kern's Kawi-Studiën blz. 51. In de voorbeelden vinden wij: "M. nĕ-tĕmanjong oebak inong, enz., door M. werd gevraagd aan de vrouwen enz." De schrijver heeft zich hier door het voorvoegsel nĕ laten verleiden, om den zin passief

te vertalen. Reeds in de aankondiging van dit werk in de Ind. Gids werd er op gewezen, dat nĕ niet alleen een geleden maar ook een verleden aangeeft, en dit is hier het geval, want er kan geen sprake zijn van een passief; zoo ook vindt men het zelfde in: „habis mĕkalon orĕng binoi nĕ-tjĕmĕtjop, daarna zag hij eene vrouw, die reeds bezig was met naaien„. Verdere voorbeelden in de Grammatica vinden wij op blz. 33 10 v. o., 40. 18 v. o., 44. 15, 45. 13, 55. 17, 59. 3 v. o.

Blz. 24, reg. 2, hier valt te wijzen op gĕ-sĕmimpan in: „padoem oroi gĕ-sĕmimpan doem sekalian, habis lengka.„ ik vind dat gĕ-sĕmimpam zeer verdacht; kan men hier denken aan: „padoem oroi kĕ (nadrukswijzer) sĕmimpan, enz. enz.!!

§ 45. Hierin worden de passieven kort behandeld; aan ons zij het niet om daar meer in bizonderheden over uit te wijden. Op het minder gelukkige „Djohan bĕrdéaulat nĕ-mĕsabda (blz. 25. 5) is reeds in de Ind. Gids gewezen; vrg. ook het volgend zinnetje, waar nĕ-iĕm geen passief kan zijn.

De voorbeelden nĕ-pĕ-siblah agam ngon dara (blz. 25. 10), nĕ-pĕdjamée rajat doem na nĕ-bri sĕdĕkah hanterchimat blz. 25. 11, behooren onder het „verbreedde passief.„ Han tĕr chimat = Mal. tiada tĕr bilang „niet te tellen, ontelbaar,„ is in bovenstaanden zin foutief met „zonder ophouden„ vertaald.

Blz. 25 al. 1 „Zouden, enz. enz.„ had weggelaten kunnen worden.

§ 46. Wat in deze paragraaf over ta wordt gezegd, is wel waar, doch de voorbeelden hebben er niets mede te maken. Er staat n.l. dat „ta als voorvoegsel ter uitdrukking van het accidenteel passief wordt gebruikt„; dit kan heel goed, als wij de verwante talen nagaan, doch in de vier voorbeelden, die gegeven worden, blijkt duidelijk, dat ta niets anders is dan de gewone verkorting van gata pers. vrnmw. 2e persoon enkelv., en zoo wordt het in de vertaling opgevat; 1e zin vindt men „ta-pĕgah door U wordt gezegd„, 2e zin: ta-kalon door U worde gezien„; 3e zin: „tapĕgah djinoi nanggroi di gata thans worde door U gezegd welke Uw negory is„, 4e zin: „pĕroemåh oeloen ho ta-ba pĕloeng waarheen wordt mijne vrouw door U weggevoerd.„ Men oordeele verder zelf.

§ 47. De zelfde verwarring die wij gevonden hebben tusschen praemis en voorbeelden, vinden wij ook hier, waar wij te doen hebben met „vormelementen ter samenstelling van het Gerundief„. Wij zullen hier niet gaan strijden of het verstandiger ware om in

een inlandsche taal al of niet van gerundief te praten, maar wij komen slechts op de voorbeelden. Reeds in de Indische Gids werd op deze § gewezen. Het is wel eenvoudiger, ligt meer voor de hand en komt ook meer met het indonesisch taaleigen overeen, om al de vormen, waarin ta voorkomt, die ta op te vatten als verkorting van gata, dan zijn toevlucht te nemen tot de onmogelijke verwringing van eene hollandsche gerundief vertaling. Van de acht voorbeelden nemen wij de 1e n.l. "Gĕd Mĕdĕhak ta-panggil kĕnoi kĕtéaulan gĕtanjoi, het is goed Mĕdĕhak hier te roepen om ons tot medgezel te dienen," terwijl er eigenlijk staat: "het is goed, dat gij (de aangesprokene persoon) Medehak hier roept, enz."; in de 7e zin bijv.: wahé boedjang djinoi tadjak mé (staat er niet, doch moet uitgevallen zijn) njoi tangkoerah doewa, hé, page, thans is door U (ik cursiveer) op weg te gaan om deze beide schedels over te brengen." Wat een hollandsche zin! de vertaling zegt genoeg, ik behoef er niets bij te voegen.

Men kan § 47 gerust weg laten en de voorbeelden brengen onder § 48, waar betrekkelijk juist gezegd wordt: "ta wordt (ook) gebezigd om den 2en persoon van den imperatief uit te drukken," ofschoon in "ta-ngor djinoi loen pĕ-chabar, hoor thans naar hetgeen ik zeg", ta-ngor eigenlijk minder een Imperatief, dan wel een Jussief is.

§ 50. Dat ĕn als infix dient, om Substantiva te vormen, laat zich wel denken; andere talen verkiezen meer het analoge vormelement achter den af te leiden vorm te plaatsen, Bat. on en an, Jav. ĕn en an, enz.

Het woord "soeroeng" blz. 27 reg. 5 v. o. in den zin van "omkoopen" vindt men niet in W.

Blz. 28. 6 v. o. Sĕrĕtoes honderd, staat niet in W.

§ 52. Over ba zij hier alleen opgemerkt, dat het gebruik ons doet denken aan het mal. bĕr in sommige gevallen, bijv. bĕr sigĕra = dĕngan sigĕra; zoo ook vinden wij het gebruikt, waar wij in het Javaansch eene qualit. voluntatief toepassen. Vergelijk hierbij ook het Bataksche ba als uitroep.

Bijv. blz. 29. 9: "mĕng han dji-pĕri, ingat ba-tĕhat, als hij het niet beslist, denk er toch ten zeerste om, enz. In dit zinnetje vinden wij ook het naakte stamwoord als Imperatief optredend, waarop v. L. niet gewezen heeft.

§ 53. Si in dit geval doet ons denken aan het Madureesche sè, Jav. sing, vooral in het voorbeeld: ta-kĕhĕn djinoi ngon sibĕnar = Mad. satéyah dibiknah ngotjak sè bĕnḍĕr,"

§ 54. De voornaamwoorden zijn voldoende behandeld, wij hebben slechts op een paar zinnen te wijzen; op blz. 30, 18 is het woord voor „halen, mé bijv.", tusschen djak en aněk uitgevallen in den zin: „oeloen toewan kěměng djak aněk adoeën oeloen toewan, want de vertaling luidt „Ik wil het kind mijns broeders gaan halen."

Over den vorm: „Kée koedjak kěnan" blz. 30 reg. 10 v. o. is al in de Ind. Gids gesproken en gewezen op het analoge Jav. akoe dak-loenga.

In „gětanjoi singåh tadjak oe-pěkan" vertaald met: „morgen gaan wij (incl.) naar de markt" vergelijke men ta-djak, met § 55b, 3o. blz. 31, 16.

Blz. 31, r. 3 v. o.: „Voor het werkw. voorkomende, loost kah de *h* en wordt dan als een voorvoegsel daaraan vastgehecht" staat er: ik verwijs naar het analoge djih en dji.

§ 57 al. 2 is al heel zonderling, wanneer beweerd wordt, dat ně en gě beschaafd het Subjectief Passief 3e persoon vormen en dan als voorbeeld wordt gegeven: „Těkoe ka ně-těka, de Těkoe, hij is gekomen." Het is niet juist, als men ně-těka, voor een passief en wel Subject. Passief 3e persoon moet houden. Het zelfde fraais over het Subjectiet Passief, maar nu in het meervoud, vinden wij op blz. 32, laatste al.

§ 59. Het noemen van personen bij den rang of titel of bloedverwantschapsgraad is echt indonesisch en niet direct specifiek atjeesch.

Op blz. 35, 3 vinden wij oeloenta; is dit soms een samenstelling van oeloen-kita? De zin luidt: „déaulat toewankoe sjahi-alam déaulat oeloenta jang těhat hina dina" en is vertaald met: „Zijne hoogheid de toewankoe de vorst der wereld is de gebieder van mij, die zeer arm en gering is; — is het eigenlijk niet: „.....de gebieder van ons"!! Het is slechts eene opmerking, die ik voor beter geef.

Blz. 34, 2 v. o. Kětjihik kamponghoofd, W. geeft, Kětjěhik, zoo ook blz. 35, 1 waar tjihik staat en W. tjěhik opgeeft.

§ 60. Het herhalen van het persoonlijk vrnw. in zinnen, hangt met propositief en intensief samen; vrg. wat er al vroeger over gezegd is.

Blz. 36. Het woordje po voor de vorming der zelfst. bezitt. vrnm. doet ons denken aan de Mal. poe in bijv. ampoenja.

§ 65. Over de vragende voornaamwoorden wordt gezegd dat soi en toh dienen om naar personen te vragen in den zin van

wie en welke en als voorbeeld vinden wij dan: „bak tĕmpat toh, op welke plaats”. Dat is dus in tegenspraak met de stelling. De kwestie is anders heel eenvoudig; toh is n.l. in gebruik, waar wij naar één uit een aantal vragen, te vergelijken met Mal. mana, Jav. ĕndi, Mad. kammah, enz. — Soi is als vraagwoord naar personen in gebruik. De tweeklank in soi schijnt toch niet sterk geprononceerd te zijn daar wij bijv. sŏh in andere handschriften vinden.

Siri, dat „welk” bij plaatsen zou aangeven (blz. 37, 4 v. o.) komt zoo goed als niet voor, zoowel in de Chrest. als in de handschriften, die ik doorgelezen heb; in de Chrest. vind ik het bijv. alleen op blz. 134, 21, waar sprake is van vechtenden, er volgt dan. „Siri jang mĕnang nibak doewa welke van de twee heeft gewonnen.” Hier slaat het dus op geen plaats.

§ 66. Het reflexif droi, doet ons denken aan droinĕ gij, analoog aan het Mad. dibiknah en baknah (voor abaknah).

Wij vinden op blz. 38, 4 v. o. tĕgĕtit, en het geheele woord vinden wij in W. n.l.: „tĕgĕtit of tĕrgĕtit”, wij hebben dus hier met eene afleiding van gĕtit of eigenlijk van tit te maken.

Bl. 41, 18 pĕloepoek mata vindt men in W. op pĕloempoek. Het wegvallen en verschijnen van nasalen op het eind van voorlaatste lettergrepen is een al te gewoon verschijnsel in talen; zelfs in onze europeesche talen vinden wij voorbeelden er van, de burgerman spreekt toch ook bij ons van „planzier” en „kombaal” voor „pleizier en kabaal”, enz.

Blz. 43, 15 mĕrgŏh W. geeft op mĕrĕgoeh.

Blz. 43, 16 v. o. palĕs W. geeft op palis terwijl Chrest. 103, 13 palih spelt, dat tot de uitspraak anders niets afdoet.

Blz. 43, 4 v. o. tĕlĕs. In W. vindt men „lĕs of tĕlĕs”; in andere Atj. stukken vond ik steeds lĕhĕs of lĕlĕs.

Blz. 44, 15, nĕĕr, het woordje ĕr „zien” staat niet in W.

Blz. 45, 16 v. o., oebak pĕkĕrdjaän jang miskil jang han hasil goerée kira, is niet juist vertaald met: „Wat het moeielijke werk betrof, dat niet door de leermeesters kon worden beëindigd”, er staat: „wat het moeielijke werk betrof, dat niet slagen kon, volgens de meening van den leermeester.”

Blz. 45, 14 v. o. mĕmboeni voor „zich verbergen” staat niet in W. Is het soms een drukfout voor njĕmboeni en dan zoo direct uit het maleisch overgenomen?

Blz. 45, al. 2. Over Sam in Sam-lakoi, enz. is reeds in de Ind. Gids gehandeld.

Blz. 45, 4 v. o., "hanatara" zonder wedergade, van grndw. tara, niet in W.

Blz. 48, 5. Sprekende over de plaats der Adjectiva, die, zooals in het Indonesisch, steeds achter de Substantiva komen, wordt er gezegd: "Vóór het betreffende woord geplaatst duiden zij een Comparatief aan." De voorbeelden zijn heel aardig met comparatieven vertaald, maar de geachte schrijver heeft over het hoofd gezien, dat daarin wat te compareeren viel, want stel dat er alleen stond: oetoes orĕng Atjĕh" dat zal men wel te vertalen hebben met: "de Atjeër is bedreven", doch "niet bedrevener" of "meer bedreven". Hier hebben wij met een gewoon indonesisch verschijnsel te doen, n.l. dat adjectiva vooropgaan wanneer ze zelfstandig optreden; in de gegevene voorbeelden zit de comparatief in nibak, ons dan, Mal. dari pada, Jav. lan, karo, enz. Men ga maar de voorbeelden na in de Grammatica.

Blz. 52, 7, dji-tinidjak zal wel dji-tim-djak moeten zijn.

Blz. 53, 3°. "béķ of ook wel béq, toch niet, opdat niet." Het is heel eenvoudig het woordje om de "vetatif" uit te drukken, en staat als negatie tegenover sopaja vrg. § 113, 4°., zooals in 't Jav. ådjå tegenover soepåjå.

Blz. 53, 10, pitan bestaat uit nadrukswijzer pi + tan als negatie.

Blz. 53, 5 v. o., "rajut, groot" staat niet in W.

Blz. 53, 5 v. o., "grndw. njoem, voelen, smaak hebben" staat niet in W. Het eigenlijke grndw. zal wel tjoem zijn.

Blz. 54, 16. In "ta-oesaha bak gĕd" hebben wij met een Qual. Vol. te doen, door bak; "ta-pĕdoek bak gĕdj oelée dji, Leg zijn hoofd goed" is een analoog voorbeeld.

§ 102, 2°. "pané ôh nĕdjak, wanneer is hij gegaan", èn Atj. zin èn vertaling zijn apocrief, vrg. wat over pané gezegd wordt § 100, 1°.

Blz. 55, 2 v. o. tusschen ŏh lĕs en boer moet "padjoeh, eten" staan.

§ 105, 1° en 2°. Het verschil tusschen oe en oebak is gelijk aan het Mal. ka en kapada. Zie Klinkert's uitmuntende Mal. Spraakkunst.

Blz. 58, 13 v. o. mĕtĕmĕng moet zijn nĕ-tĕmĕng.

Blz. 60, 10°. tĕrĕk vrg. § 103, 8°.

§ 116. Vrg. wat ik reeds over het Comparatief zeide op blz. 48, 5. Ondanks de aanmerkingen, die ik maakte, is de Grammatica zeer goed te gebruiken, en vooral de schat van voorbeelden zal menig Atjeh-ganger, 't zij officier of ambtenaar, er toe verlokken het boekje in handen te nemen.

Ik laat nu enkele opmerkingen over het eerste gedeelte van de Chrestomathie volgen; eene volledige lijst van aanmerkingen hierop, heb ik op verzoek van het bestuur ter beschikking van den auteur gesteld. Met den schrijver in de Indische Gids ben ik het volkomen eens, dat de interpunctie in de transscriptie ongelukkig is, doch met geduld is daar wel door te komen.

Op blz. 66, 6 v. o. staat „(ngiëng?)”, de corrector schijnt hier getwijfeld te hebben. Zoeken wij den text op, dan vinden wij voor dat woord in mal. karakter m ĕ n g (blz. 95, 13) en de vertaling geeft „zien, bespeuren”; het is dus een uitgemaakte zaak, dat de text fout is en er „n g i ë n g, zien, gadeslaan, bezichtigen” moet staan, een woord, dat goed in de vertaling past en wij bijv. nog vinden op blz. 107, 21 „t ĕ-n g i ë n g t o e l a n g ĕ n g k o e t m ĕ-t i m o e n en de opgestapelde vischgraten waren zichtbaar.”

In dit voorbeeld is t ĕ-n g i ë n g een zoogenaamd Accid. passief, terwijl m ĕ t i m o e n van grndw. t i m o e n = mal. t i m b o e n niet in W. staat, zie nog bl. 106, 23.

Blz. 67, 3 v. o. „Hé jongere broeder, enz.” moet zijn „hé oudere broeder,” in den text staat „wahé polim” en niet „wahé adoeën.”

Blz. 69, 8 „zonder ophouden” moet zijn „zonder weêrga.”

Blz. 70, 15 en 17 vindt men d ĕ h t a, een vreemden vorm voor d ĕ h, en de zin waarin het staat n.l. „m i-d j i n o i d j a k o e d ĕ h t a, kom laat ons daarheen gaan (70, 16)” is ook al vreemd, want wij zouden in alle gevallen verwachten „d j i n o i m i-d j a k o e d ĕ h t a” (vrg. de text op blz. 97, 10) en niet m i vóór d j i n o i. In W. vinden wij ook geen d ĕ h t a, en t a als nadrukstoevoegsel herinner ik mij niet ooit ontmoet te hebben; schuilt hier soms een fout in?

Blz. 70, 3 v. o. r o i vertaald met „jaar” zal wel „dag” moeten zijn van o r o i.

Blz. 70, 7 en 3 v. o. â n niet in W. Vrg. Pijnappel Mal. Woordenboek. Vergelijken wij den text, dan vinden wij op blz. 97 reg. 15 eerst a n en later reg. 19 n g o n, beide in bijna gelijken zin; is hier aan drukfout te denken?

Blz. 72, 13 m ĕ h o i moet zijn n ĕ h o i.

Blz. 73, 1 staat, „opdat geen straf over U kome” moet zijn. „fop mij niet.”

Blz. 77, 6 v. o. „Er zit bedrog onder, enz.” moet zijn: „Zij gelijken op elkaar, (doch), enz.”

Blz. 79, 3 v. o. „Wilt noch hier, noch daar naar luisteren, enz.”, moet zijn. „men kan U in deze of gene klacht niet vertrouwen, enz.”

Blz. 84 2 v. o, „Komt thans dichter bij”, moet vervallen, staat niet in den text.

Blz. 90, 3 Tusschen „Klapperboom” en „vermaard” is in de vertaling een zin uitgevallen. Vrg. de text.

De texten, waarvan vertaling en transscriptie bestaan, zullen wij nu behandelen, en hier en daar onze opmerkingen meêdeelen.

Blz. 95, 10 sara moet zijn sira.
„ „ 13 mĕng „ „ ngiëng.
„ 96, 18 hoedib W. geeft hoedip.
„ „ 20 kap „ „ kab.
„ „ 22 كدوه „ „ ݢادوه
„ 97, 5 مؤڠكير „ „ مڠكير
„ „ 17 جمالا „ „ جملا
„ 99, 14 تيڠكوي „ „ تيڠكول
„ „ 22 براكه „ „ بركه
„ 100, 3 dji-ngadoe, die ng in ngadoe is wel vreemd.
„ 100, 6 تڠكه moet zijn تڠه
„ „ 21 lom had men hier beter weggelaten.
„ 101, 1 ڤتيه W. geeft ڤاتيه
„ „ 5 مسكيه „ „ مسكي
„ „ 21 سليح „ „ صالح
„ 102, 1 تموڠ „ „ تاموڠ
„ „ 8 تڠكه moet zijn تڠكه
„ „ 21 تمرڤس moet één woord zijn n.l. ta-mĕrĕpas.
„ 103, 4 درة transcr. geeft drah niet in W., doch kan wel „darah bloed”, bedoeld zijn.
„ „ 6 ڠكڠ „kraanvogel” niet in W.
„ „ 19 تچوبا moet één woord zijn n.l. ta-tjoba.
„ 104, 2 تي niet in W., of moet ڤي zijn, dat zeer goed kan.
„ „ 2 ماري niet in W.

Blz. 104, 8 عن vrg. blz. 97, 15.
" " 20 لكو W. geeft لاكو
" " 22 كداڠ niet in W.
" 105, 5 امن W. geeft امان
" 106, 3 وُل zie in W. op وي
" " 8 عاعور niet in W.
" " 10 تر zal wel تي of ثي moeten zijn.
" " 20 سينجا vrg. W. en de beteekenis in den text!?
" " 23 تمون timoen niet in W. = mal. timboen.
" " 23 يوف W. geeft يوب
" 106, 24 مومڤق W. geeft "donzig" en Vert.: glanzend er uitzien."
" 107, 6 تک moet zijn بک
" " 20 verg. dit met de vertaling.
" " 21 ڤتيوء moet zijn ڤنيوء van pioeh wachten.
" 108, 12 en 17 انتة niet in W.
" " 21 كارا in plaats van sira.
" 109, 7 لجور W. geeft لجو
" " 9 سيڤكا niet in W.
" " 10 (ك)اوبة n. i. W. vrg. voor beteekenis de vertaling.
" " 13 "چوڠ top van een boom" ni. W.
" " 18 ݢلق n. i. W.
" " " ݢيو voor ݢيور .
" 110, 14 كڤنية n. i. W.
" " 14 Op deze hoogte moet wat uitgevallen, vrg. de vertaling.
" 111, 3 تاوو W. geeft تاوک
" " 5 تتڠ W. " تاتڠ
" 112, 6 كوجڠ moet zijn كوچڠ
" " " bak staat hier al zeer vreemd in den zin.
" " 14 ڤاومنا n. i. W.
" " 22 مچهي " " "

De raadsels op blz. 113 zijn niet onaardig, ze gelijken allen op de Maleische, Javaansche, enz. raadsels, die wij hier en daar gepubliceerd vinden.

De 2e (blz. 113, 7) is lief: "Twee menschen kunnen niet twisten in dood en leven (اوْدي n. i. W., ik vat het op اوديف op), zij worden niet kwaad, al wordt de (een) op het gezicht geslagen en zijn kleed stuk gescheurd, zij houden hoe langer hoe meer van elkaar, meer dan ooit is geweest," het antwoord daarvan luidt: "Moeder en kind." Zoo iets geeft een hoog denkbeeld van de beschaving van de Atjéërs.

De laatste op blz. 114 zegt: "Dat vingers heeft, heeft geen voeten, en dat voeten heeft, heeft geen vingers", antwoord "een jas en een broek."

Het verhaal van "Banta Baransah, de gelukkige zonder gelijken", is zeer aardig en doet ons wel denken aan de verhalen uit de 1001 nacht. Ik hoop later in een afzonderlijk stuk dit verhaal te behandelen.

Hiermede eindig ik, in de hoop dat deze enkele opmerkingen dienen mogen tot bevordering van de Atjineesche taalstudie.

LIJST VAN ERRATA VOORKOMENDE IN DE "BIJDRAGE OVER DE AFDEELING KROË." (Zie Bijdragen, 5e R. IV, blz. 515.)

Blz. 519, 4e regel van boven *staat:* 60° Z.B.; *moet zijn:* 6° Z. B.

" 521, 12e regel van boven *staat:* Amboeli; *moet zijn:* Amboelio.

" 521, 12e regel van boven *staat:* Oelok Pandan; *moet zijn:* Ollok Pandan.

" 522, 2e regel van beneden *staat:* Negara Baten; *moet zijn:* Negara Batin.

" 524, 7e regel van beneden *staat:* Hillien Roeboeh; *moet zijn:* Hillian robok.

" 524, 7e regel van beneden *staat:* Pg Limon Koentji; *moet zijn:* Pg Limou Koentji.

" 524, 6e regel van beneden *staat:* Antati; *moet zijn:* Antatei.

" 525, 1e regel van boven *staat:* Wei-Andersman; *moet zijn:* Wei Anderoman.

" 525, 8e regel van boven *staat:* Loengkoeng atoe: *moet zijn:* Loengkoeng Asoe.

" 525, 12e regel van beneden *staat:* Bahwei (marga Liwa), negri Ratoe en Wei-bětanding (marga Soekau) onderafdeeling Ranaudistricten in het Ranaumeer ontlast; *moet zijn:* Bahwei (marga Liwa) negri Ratoe en wei Bětanding (marga (Soekou) loopt en zich nabij de doesoen Kotta batoe (onderafdeeling Ranoudistricten) in het Ranoumeer ontlast.

" 525, 9e regel van beneden *staat:* Tjoeroep Oelok Ketoeboeng; *moet zijn:* Tjoeroep Ollok Ketoeboeng.

" 526, 12e regel van boven *staat:* Wei Pintin; *moet zijn:* Wei Pintou.

" 527, 10e regel van boven *staat:* Wei-Magrei; *moet zijn:* Wei magnei.

" 527, 12e regel van boven *staat:* Wei-Menangga; *moet zijn:* Wei měnanga.

Blz. 527, I. Staatkundige Indeeling.
De afdeeling is thans verdeeld in 21 districten (margas) etc...... *lees:*
De afdeeling is thans verdeeld in 21 dtstricten (margas) en de op zich zelf staande Pasar Poelou Pisang en wel: Poegoeng-malaja; Poegoeng Bandar; Poegoeng Tampak; Wei Sindi; Panggawa-Lima-Oloe; Panggawa-Lima-tĕngah; Panggawa-Lima-Ilir; Pasar Kroë; Wei napal; Tenoembang; Ngamboer; Ngaras; Bengkoenat; Blimbing; Oeloe Kroë; Liwa; Kembahang, Boewei Kanjangan (Batoe Berak); Boewei Bĕloengoe; Soekou en Soewo.

〃 528, 5e regel van boven *staat:* Pedaka; *moet zijn:* Pedada.

〃 529, 9e regel van beneden *staat:* Soewe; *moet zijn:* Soewo.

〃 530, 9e regel van beneden *staat:* negeri Batoe; *moet zijn:* negeri Ratoe.

〃 533, Staatsblad 1872 no. 905; *moet zijn:* Stbl. 1872 no. 205.

〃 537, 15e regel van boven *staat:* 11 februari 1858; *moet zijn:* 11 februari 1878.

〃 541, 12e regel van beneden *staat:* eene soort boeboer (keboe); *moet zijn:* eene soort boeboer (kekoe).

〃 542, 6e regel van boven *staat:* bĕmbang; *moet zijn:* bimbang.

〃 549, 20e regel van boven *staat:* harta benasoh; *moet zijn:* harta binatok.

〃 550, noot 1: en semendo sjambat soembei; *moet zijn:* semendo tjambor soembei.

〃 551, 12e regel van boven *staat:* tjambar soembei; *moet zijn:* tjambor soembei.

〃 561, 3e regel van boven *staat:* batoe sengei; *moet zijn:* batoe singei.

〃 561, 13e regel van beneden *staat:* tjelor mais, tjelor malikas; *moet zijn:* tjelor mait, tjelor malikat.

〃 562, 11e regel van boven *staat:* tjelor mais; *moet zijn:* tjelor mait.

〃 562, 18e regel van boven: idem.

〃 562, 13e regel van boven *staat:* tjelor malikas; *moet zijn:* tjelor malikat.

〃 563, 15e regel van beneden *staat:* tjelor mais; *moet zijn:* tjelor mait.

〃 564, 15e regel van boven *staat:* pat en woloe; *moet zijn:* pak en waloe.

Blz. 564, 19e regel van boven *staat:* 60 is sawi, 120 sewidak; *moet zijn:* 50 is sawik, 60 sawidak.
" 564, 2e regel van onder *staat:* bělah; *moet zijn:* bělahan.
" 565, 1e regel van boven idem.
" 565, 3e " " " idem.
" 565, 4e " " " idem.
" 565, 3e en 4e regel van boven *staat:* rĕkok; *moet zijn:* rikoh.
" 565, 14e regel van boven *staat:* anak majoh; *moet zijn:* anak majou.
" 565, 18e regel van boven *staat:* sanga penjilokan: *moet zijn:* sanga panjeloekan.
" 565, 4e en 5e regel van beneden *staat:* kètèk; *moet zijn:* ketik.
" 565, 1e, 2e en 3e regel van beneden *staat:* anakoeteloek, anakoetelak, singa soeka; *moet zijn:* anaktelak en sanga soeka.
" 567, 11e regel van beneden *staat:* wajah; *moet zijn:* wajak.
" 567, 9e regel van beneden *staat:* sesembei; *moet zijn:* tatimbei.
" 568, lees in plaats van wolo en hari: waloe en rani.
" 569, 1e regel van boven *staat:* semawas ballah; *moet zijn:* semawas balak.
" 569, 9e regel van boven *staat:* sedjero; *moet zijn:* sedjeroe.
" 571, 23e regel van boven *staat:* boeasoh; *moet zijn:* boearoh.
" 573, 1e regel van beneden *staat:* sedjoro; *moet zijn:* sedjeroe.
" 576, 2e regel van beneden *staat:* retak redip; *moet zijn:* retak ridip.
" 577, 12e regel van beneden *staat:* singkiran; *moet zijn:* tingkiran.
" 577, 3e regel van beneden *staat:* antak; *moet zijn:* antok.
" 577, 16e regel van beneden *staat:* bibik; *moet zijn:* bebik.
" 577, 1e regel van beneden *staat:* djantoen djangan; *moet zijn:* djan toendjangan.
" 578, 14e regel van beneden *staat:* taloem soerak; *moet zijn:* taloem soerok.
" 581, 11e regel van boven *staat:* njempa oerak; *moet zijn:* njampak oerak.
" 580, 13e regel van boven *staat:* tambakau *moet zijn:* tambakoe;
" 583, 10e regel van beneden *staat:* tetikar; *moet zijn:* tetigkan.
" 584, 1e regel van boven *staat:* poepou; *moet zijn:* poekou.
" 593, no. 9 Sarang oeloe Wei Tijas of korrak gedang; *moet zijn:* Sarangoeloe wei Tijas of korrok gedang.

Blz. 600, Rechtspraak:

In de afdeeling wordt nog recht gesproken volgens de adat, waarbij als leiddraad gebezigd wordt de Oendang oendang Simboer tjaja, waarin alle voorvaderlijke instellingen beschreven zijn; *moet zijn:* In de afdeeling wordt nog recht gesproken volgens de adat, waarbij als leiddraad gebezigd wordt de oendang-oendang Simboer Tjaja en eenige niet beschreven voorvaderlijke instellingen.

" 604, regel 19 van beneden *staat:* in civiele zaken; *moet zijn:* en civiele zaken.

" 605, regel 21 van beneden *staat:* Titi sebasang; *moet zijn:* Parpati sebatang;

" 605, regel 8 en 4 van beneden, idem.

" 605, regel 4 van beneden *staat:* Siamboeran Tjahja; *moet zijn:* Simboer Tjaja.

" 607, 17e regel van boven *staat:* belis, *moet zijn:* belit.

" 607, 17e regel van beneden *staat:* merom limas; *moet zijn:* hamĕrom limas.

" 607, 7e regel van beneden *staat:* sengkala; *moet zijn:* sekelah.

" 607, 2e regel van beneden *staat:* panggan; *moet zijn:* panggar.

" 610, 2e regel van beneden *staat:* sija lalap; *moet zijn:* sija lalak.

" 611, 2e en 5e regel van boven, idem.

" 618, 13e regel van boven *staat:* sedoedoewan; *moet zijn:* sĕdoedoewajan.

" 624, 15e regel van beneden *staat:* boeboer tabat gandjoeng; *moet zijn:* boeboer tabag gindjoeng.

" 624, 13e regel van beneden *staat:* siwok soewa kentja; *moet zijn:* siwok soewa kintja.

" 624, 11e regel van beneden *staat:* oelolot; *moet zijn:* oelot oelot.

" 524, 2e regel van beneden *staat:* moranei; beter meranei.

" 625, 8e regel van boven, idem.

" 625, 11e, 12e en 13e regel van boven *staat:* tarik; *moet zijn:* tari.

" 625, 18e, 20e en 33e regel van boven *staat:* moranei; beter meranei.

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

1889—'90.

301STE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 16 MAART 1889.

Tegenwoordig de heeren Kern, Kielstra, de Groot, Niemann, Bool, Martin, Schlegel, Wilken en Wijnmalen. Afwezig de heeren Van der Lith en Van der Pant.

De notulen van het verhandelde in de vorige Bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd, terwijl daarna de aanteekeningen van het verhandelde in de laatste Algemeene Vergadering worden ter tafel gebracht en voorloopig vastgesteld ter opneming in de eerstvolgende April-aflevering der Bijdragen.

De Voorzitter deelt mede, dat zijn ingekomen missives van de heeren mr. P. A. van der Lith en D. F. van der Pant, beide te Leiden, houdende kennisgeving van de aanvaarding hunner benoeming tot leden van het Bestuur van het Instituut, terwijl zij wegens ongesteldheid tot hun leedwezen de vergadering niet kunnen bijwonen.

Voor kennisgeving aangenomen.

Wijders bericht de Voorzitter, dat van den heer mr. W. Baron van Goltstein een schrijven dd. 25 Febr. jl. is ingekomen, waarin hij verklaart, zich wel vereerd te achten met de keuze door de leden der Algemeene Vergadering van het Kon. Instituut andermaal op hem uitgebracht voor het lidmaatschap van het Bestuur, doch zich bezwaard te gevoelen de benoeming te aanvaarden, daar de ondervinding hem geleerd heeft dat hij in meer dan één opzicht aan de eischen van dat lidmaatschap niet voldoen kan. Zoowel door hem, Voorzitter, als door den Secretaris zijn daarop bij den heer van Goltstein pogingen aangewend om op zijn besluit terug te komen, doch te vergeefs. Hij stelt mitsdien voor het schrijven des heeren van Goltstein voor kennisgeving aan te nemen en voor de vervulling der bestaande vacature geene Algemeene Vergadering uit te schrijven,

doch ze tot de eerstvolgende uit te stellen. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Nadat de Voorzitter het nieuw benoemde lid, Prof. dr. Schlegel, had verwelkomd, onder aanbeveling der belangen van het Instituut aan zijne herhaaldelijk betoonde welwillendheid, verzoekt hij de vergadering om, overeenkomstig de bepaling van art. 9, al. 1 van het Reglement, over te gaan tot de benoeming van een Voorzitter, Ondervoorzitter, Penningmeester en Secretaris. Uit de gehouden stemming blijkt dat, met groote meerderheid, tot de vervulling dier verschillende functiën opnieuw worden aangewezen de heeren Kern, Kielstra, de Groot en Wijnmalen, die allen zich vervolgens bereid verklaren het hun opgedragen mandaat te aanvaarden.

De Secretaris doet hierna opgave van de sedert de vorige vergadering ingekomen boekwerken, waarbij tevens de ontvangst wordt gemeld van:

1º. eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken, dd. 25 Februari jl. nº. 500, afd. K. W., ten geleide van vijf pakketten met boeken, meerendeels tijdschriften, ten vervolge ontvangen van de Fransche Commissie voor internationale ruiling te Parijs;

2º. eene missive van den Directeur der Topographische Inrichting, te 's Gravenhage, dd. 26 Februari jl., ten geleide van een exemplaar eener voordracht, in de Vereeniging tot beoefening der krijgswetenschap door hem op 24 Januari l.l. uitgesproken, over de productie en de procédés der Topographische Inrichting;

3º. eene missive van den oud-resident R. Wijnen, houdende aanbieding der jongst uitgegeven kaart van Noord-Borneo;

4º. eene missive van de Directie der Bibliotheek van de Koninklijke Universiteit van Noorwegen, te Christiania, waarbij eenige werken, ten vervolge, worden aangeboden, onder dankzegging tevens voor de ontvangst der toegezonden Bijdragen, 5e Volgr. II, 2—4 en III, 1.

Voor kennisgeving aangenomen en plaatsing der boekwerken in de Bibliotheek, onder dankbetuiging aan de verschillende inzenders.

Eveneens worden voor kennisgeving aangenomen:

1º. eene missive van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, houdende dankzegging voor de ontvangen Bijdragen, 5e R. III, 2—4 en IV, 1.

2º. eene missive van het den 1_n November van het vorige jaar te

Berlijn opgericht Bibliographisch Bureau, houdende mededeelingen omtrent de inrichting en het doel dier instelling.

De Secretaris deelt mede, dat hij van den Bibliothecaris der Real Accademia dei Lincei een schrijven dd. 6 Maart jl. heeft ontvangen, houdende verzoek, om ten behoeve der aan zijne zorgen toevertrouwde Bibliotheek dier Academie een exemplaar van Snouck Hurgronje's Mekka te willen afstaan. Daar het Instituut voorshands geen exemplaar daarvan ter zijner beschikking heeft, machtigt de Vergadering den Secretaris, overeenkomstig zijn voorstel, het gedaan verzoek ter kennis te brengen van het Departement van Koloniën, dat daaraan hoogst waarschijnlijk gevolg zal kunnen geven, daar de voorraad van honderd exemplaren, aan het Departement gezonden, wellicht nog niet geheel uitgeput zal zijn.

Verder zijn ingekomen:

1o. missives van de hh. mr. J. E. Banck en T. C. C. Thierens, beiden te 's Gravenhage, houdende mededeeling, dat zij hun ontslag wenschen te nemen als leden van het Instituut, met verzoek daarvan aanteekening te willen houden.

2o. missives van dr. Ignaz Goldziher, te Budapest, dr. Edw. B. Tylor, hoogleeraar te Oxford en F. Baron van Richthofen, hoogleeraar te Berlijn, allen houdende dankbetuiging voor hunne benoeming tot buitenlandsche leden van het Instituut, welke zij gaarne aanvaarden.

3o. missives van de hh. dr. H. Bavinck, jhr. mr. K. A. Godin de Beaufort, E. F. T. Bik, Ch. Boissevain, jhr. mr. J. W. G. Boreel van Hogelanden, J. F. D. Bruinsma, H. A. N. Catenius, H. Dysernick, W. J. Geertsema, W. R. de Greve, Dr. D. de Haan, R. E. de Haan, dr. H. Hartogh Heijs van Zouteveen, mr. B. M. Vlielander Hein, J. J. L. Heldring, P. J. van Houten, A. H. Kuipers, A. T. Land, mr. M. Massink, J. D. Oortman Gerlings, H. D. Pierson, Mr. J. V. J. Rooyaards van den Ham, Willem Ruijs, dr. Hommo Tonkes en mr. H. Zillesen, — allen houdende bericht van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

4o. eene missive van den heer mr. C. J. A. Heijdenrijck, te 's Gravenhage, houdende verzoek om uitstel van zijn antwoord of hij al dan niet de verplichtingen, aan het lidmaatschap verbonden, bij aanvaarding der benoeming, zal kunnen nakomen.

5°. missives van de hh. mr. A. D. Arntzenius, M. C. Calkoen, jhr. P. Hartsen, van Heemskerck Veeckens en mr. C. A. Vaillant, — berichtende, om persoonlijke redenen bezwaar te maken het lidmaatschap van het Instituut te aanvaarden.

6°. missives van de hh. leden L. Knappert en Prof. dr. J. C. Speijer, houdende bericht van de verandering hunner woonplaats.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Ten vervolge op zijne mededeeling van 1 en 6 Februari jl. Afd. I, n°s. 1054 en 1247 doet de Minister van Buitenlandsche Zaken, met een schrijven dd. 16 Febr. jl. afd. I, n°. 1577, een afschrift toekomen eener missive van den Consul-Generaal der Nederlanden te Penang aan Zijner Ms. Gezant te Londen, van 10 Januari l.l., ten geleide van de mede bijgevoegde stukken, welke ter inlichting zouden kunnen strekken bij de eventueele samenstelling van een Indisch Lapidarium.

In handen gesteld van het Bestuurslid Bool, ten einde daaromtrent te zijner tijd het Bestuur te dienen van bericht en raad.

De Secretaris brengt ter tafel een tweetal brieven van de firma Brill, waaruit blijkt, dat er moeielijkheden zouden kunnen rijzen, zoo het Instituut gevolg zou willen geven aan het vroeger verzoek om der firma van Dorp te Semarang, tegen eene geldelijke vergoeding harerzijds, het recht te verleenen een herdruk te leveren van de Kitab Toepah, in 1853 vanwege het Instituut uitgegeven. Uit de inlichtingen van den Secretaris, benevens die door den heer M. Nijhoff verstrekt, blijkt, dat het bij nader onderzoek gebleken is, dat bij de van Fred. Muller door het Instituut aangekochte fondsartikelen bedoeld werk zich niet bevond, dat door hem aan de firma Brill was verkocht geworden. Overigens zou het eigendomsrecht toch weinig baten, daar de uitgave, door het Instituut bezorgd, publiek domein geworden is door het, vóór ruim 20 jaren, overlijden van den hoogleeraar S. Keijzer, die het werk in het licht gaf, en het werk zelf eigenlijk nooit eigendomsrecht bezeten heeft en nog niet heeft in de tweede uitgave van Prof. T. Roorda, omdat het werk nooit is gedeponeerd geworden.

In dezen stand der zaak geeft de Secretaris in overweging, dat het Instituut zich van verdere bemoeiiugen in zake den herdruk van

de Kitab Toepah onthoude, en aan de firma van Dorp en Co te Semarang worde medegedeeld, dat, zoo zij dien herdruk mocht willen bezorgen, zij tot het verkrijgen van de noodige machtiging daartoe zich tot de firma Brill behoort te wenden, daar het Instituut geene beslissing daaromtrent mag nemen, als niet bezittende het eigendomsrecht over bedoeld werk.

Zonder beraadslaging wordt overeenkomstig dit voorstel besloten.

De Secretaris deelt mede, dat door hem een brief van dr. J. Brandes is ontvangen, waaruit blijkt, dat in verschillende omstandigheden, waaronder ongesteldheid, de verklaring moet worden gezocht, dat geruimen tijd geen schrijven van Commissarissen is geworden; — dat de heer van Vleuten, Directeur van Binnenlandsch Bestuur, wegens zijn aanstaand vertrek naar Europa, verzocht heeft te worden afgevoerd als lid van het Instituut; — dat voorts inlichting wordt gevraagd omtrent het bestaan van een 12e deel van de derde Reeks der Bijdragen, waarvan men slechts 11 deelen kan vinden, terwijl, eindelijk, eene opgave wordt verstrekt der edita van het Instituut, welke als fonds bij Commissarissen ter verstrekking op aanvrage der leden voorhanden zijn.

Een en ander wordt voor kennisgeving aangenomen, terwijl de Secretaris aan Commissarissen de noodige inlichtingen zal geven en vragen, daar het schijnt dat een door hem verzonden uitvoerig schrijven niet in handen van Commissarissen is gekomen.

Van den heer Dr. F. Grabowsky, te Konigsberg in Pr., is onder geleide van een schrijven van 1 Maart jl., een tweede opstel ontvangen, met verzoek, daaraan, zoo mogelijk, eene plaats te geven in de Bijdragen. Om bericht en raad in handen gesteld van het Bestuurslid Wilken.

Van het Bestuur van het Indisch Genootschap is ontvangen een schrijven van den 12 Maart jl. met betrekking tot het voorstel tot openstelling der bibliotheken op elken werkdag van 10 tot 4 uren, in antwoord op de dezerzijds afgelegde verklaring, dat men daartoe genegen zal worden bevonden, mits het Genootschap zijnerzijds de meerdere kosten, die de invoering van den voorgestelden maatregel noodwendig na zich sleept, vergoede. Alvorens het Indisch Genootschap zich verklaart omtrent de aanneming der gestelde voorwaarde, wenscht zijn Bestuur in kennis te worden gesteld met het jaarlijks

verschuldigd bedrag der meerdere kosten en wel voor de openstelling der verzamelingen 1°. gedurende alle werkdagen van 10—4 uren, en 2°. gedurende twee dagen der week van 10—2 uren, terwijl de overige dagen onveranderd zouden blijven.

Naar aanleiding van dit schrijven wordt opnieuw van gedachten gewisseld zoowel over den voorgestelden maatregel zelven als over de kosten, die bij eventueele invoering daarvan ten laste van het Instituut zouden komen: een en ander ook in verband met een reeds vroeger dezerzijds gedaan voorstel tot verhooging der dusver door het Genootschap te betalen huur, dat, blijkens schrijven van 23 September 1885 geen overdreven eisch bevatte en waarop men dan ook zou terugkomen, zoodra de financieële toestand van het Genootschap het veroorloofde.

Overeenkomstig het voorstel van den Ondervoorzitter wordt besloten aan het Bestuur van het Indisch Genootschap te antwoorden, dat, onbekend als wij waren, in hoever de financieële toestand van het Genootschap thans gelegenheid aanbood tot grootere uitgaven dan vóór vier jaren, wij het min kiesch achtten, zijdelings op ons vroeger verlangen terug te komen, door in ons vorig schrijven een bepaald bedrag te noemen, waarmede feitelijk, zij het in vergoeding van hoogere door het Instituut te dragen lasten, de tegenwoordige huur zou worden verhoogd; — dat, wanneer men in aanmerking neemt dat het gebouw jaarlijks aan rente van het kapitaal, aan onderhoud en assurantie, aan personeel. brandstof, verlichting, enz. minstens *f* 3000 kost, terwijl het steeds in gelijke mate voor de leden van beide instellingen beschikbaar is, het dan zeker wel alleszins billijk zal geacht worden, waar men slechts dàn tot hoogere uitgaven wenscht over te gaan, wanneer de bijdrage van het Indisch Genootschap in die kosten van *f* 400 tot minstens *f* 600 wordt verhoogd; — dat, ook zonder zwaardere verplichtingen te aanvaarden, dit verlangen, in verband ook met 's Genootschaps missive van 23 September 1885, niet onredelijk zou zijn, maar, indien het Genootschap tot deze hoogere hoogere bijdrage in staat en genegen mocht zijn, het Instituut zich bereid verklaart de verzamelingen dagelijks van 10 tot 4 uren voor de leden van beide vereenigingen open te stellen.

De Voorzitter brengt ter tafel een schrijven van de firma Brill, dd. 5 Maart jl., houdende mededeeling dat haar door dr. Snouck Hurgronje ter uitgave is aangeboden eene serie photographiën, welke op Mekka betrekking hebben en ter nadere illustratie van zijn van-

wege het Instituut uitgegeven werk kunnen dienen. Na overleg met dr. Snouck Hurgronje zou zij gaarne wenschen ingelicht te worden, of het Instituut wellicht ook deze uitgave op zich wenscht te nemen.

Na gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, besloten aan de firma Brill mede te deelen, dat er voor het Instituut ernstige bezwaren bestaan de nader voorgestelde uitgave voor zijne rekening en risico te nemen, onder dankbetuiging dat het Instituut in de gelegenheid werd gesteld vooraf over de bedoelde uitgave zijne meening te doen kennen.

Naar aanleiding eener vraag van den Voorzitter betreffende de uitreiking van exemplaren van Bock's reisverhaal, waaromtrent het lid, de heer Kiehl, in de Algemeene Vergadering eenige opmerkingen had gemaakt, deelt de Secretaris mede, dat bereids aan het verlangen van genoemd lid is voldaan en door diens tusschenkomst exemplaren van het reisverhaal aan den heer Bock zijn verzonden.

Het Bestuurslid Martin bespreekt de wenschelijkheid om vanwege en onder leiding van het Instituut een geognostisch en ethnographisch onderzoek van de eilanden der Banda-zee te doen instellen en daarvoor de onderstenning van de Indische Regeering in te roepen, met dien verstande dat zij, zoo mogelijk reeds voor het dienstjaar 1890, alsmede ook voor 1891, aan het Instituut ter beschikking stelle de som van ƒ 10.000, welke jaarlijks ter ondersteuning van wetenschappelijke reizen in Nederlandsch-Indië op de Indische Begrooting wordt uitgetrokken.

Na uitvoerige gedachtenwisseling vereenigt de Vergadering zich eenparig met het uitgesproken denkbeeld en machtigt zij den Voorzitter en Secretaris, na overleg met de hh. Martin en Wilken, tot uitvoering daarvan het noodige te verrichten en persoonlijk de zaak bij den Minister van Koloniën te bepleiten.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

302DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 20 APRIL 1889.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kielstra (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Niemann, Bool, Van der Pant, Wilken en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren Van der Lith, Martin en Schlegel.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris doet opgave van de sedert de vorige bijeenkomst ingekomen boekwerken, waarbij hij tevens de aandacht vestigt op een door hem ontvangen afdruk der bespreking van Dr. Snouck's Mekka in no. 14, 30 Maart 1889, van het Litterarisches Centralblat.

Aangenomen voor kennisgeving.

Van den heer dr. L. W. G. de Roo, te Nijmegen, is een schrijven ontvangen, dd. 15 April jl., waarbij, ten behoeve der bibliotheek, 1o. namens de familie van Overstraten wordt aangeboden het Journaal, dat indertijd na onderzoek minder geschikt werd geoordeeld om in de werken van het Instituut te worden afgedrukt, met bijvoeging van de nog onder die familie berustende gelegenheidsverzen; en 2o. het van mr. W. B. Bergsma ontvangen Journaal, gehouden door den heer en mr. Th. Bergsma als raad van Justitie met het Edele Compagnieschip Antot, capitain Jan Abel, na Batavia overvarende.

Overeenkomstig het voorstel des heeren de Roo wordt besloten aan mevrouw de Wed. van Overstraten, te Hees, rechtstreeks een brief van dankbetuiging voor het welkom geschenk te zenden.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van den Directeur du Service Local de la Cochinchine, van 18 Februari jl. no. 90, waarbij ten behoeve van de Koloniale Bibliotheek te Saigon, een exemplaar wordt verzocht van de werken van het Instituut, welke men gaarne in ruil zou willen ontvangen voor het Journal Officiel de l'Indo-Chine,

de Excursions et Reconnaissances en de verschijnende statistieke geschriften der kolonie.

Na toelichting van den Secretaris wordt besloten in het gedaan voorstel te treden.

Van de Directie der Geographische Gesellschaft (für Thüringen) in Jena, is, onder dagteekening van 16 April jl. een schrijven ontvangen, houdende verzoek tot ruiling van werken.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt besloten bij de Directie nadere inlichtingen in te winnen, daar er blijkbaar een misverstand moet bestaan, immers waar het blijkt, dat het Geographisch Genootschap te Jena tot die instellingen behoort, waarmeê het Instituut reeds sedert geruimen tijd door ruiling der uitgegeven werken in verbinding is.

Nog zijn ingekomen:

1°. eene missive van het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, van Januari jl., ten geleide der jongst uitgegeven geschriften, onder dankbetuiging tevens voor de ontvangst der Bijdragen, 5e R., II, 4, en III, 1—3, en Carl Bock's Reis in Oost- en Zuid-Borneo, IIe stuk.

2°. eene missive van den Bibliothecaris der Universiteits-Bibliotheek te Utrecht, houdende dankbetuiging voor de ten behoeve der boekerij ontvangen Atjehsche taalwerken des heeren K. F. H. van Langen.

3°. missives van de heeren mr. C. J. A. Heydenrijck, H. T. van Steeden en J. Walland, allen te 's Gravenhage, allen houdende bericht van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

4°. eene missive van den heer J. F. L. Schneider, te Delft, waarbij de wensch wordt medegedeeld om tegen het einde van het loopende jaar van de lijst der leden van het Instituut te worden afgevoerd.

5°. missives van de leden C. A. L. J. Jeekel, J. J. Meijer, H. C. G. Peeters, J. A. van Rijn van Alkemade en C. J. van Schelle, allen houdende kennisgeving van de verandering hunner woonplaats.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

6°. eene missive van den Minister van Buitenlandsche Zaken, dd. 9 April jl. 1e afd. n°. 3347, waarbij, ten vervolge op vroegere mededeelingen, wordt toegezonden een afschrift eener missive van den Franschen Minister van Buitenlandsche Zaken aan Zr. Ms. Gezant te Parijs van 3 April jl. betreffende het op last der Fransche Regeering ingesteld onderzoek naar het bestaan van overblijfselen der vroegere Nederlandsche vestiging te Goree in Senegambie.

In handen gesteld van het Bestuurslid Bool.

De Secretaris brengt ter tafel drie brieven van Commissarissen in Indië van 25 Februari, 4 en 8 Maart jl., waarin zij: 1°. mededeelen, dat eenige werken voor de bibliotheek van het Instituut bestemd zijn verzonden, terwijl daarentegen eenige vervolg-afleveringen van genootschapswerken met 't adres van het Instituut zijn ontvangen, waaromtrent men gaarne zou worden ingelicht, of het daarop geplaatst adres wel in orde is, dan wel of het Bataviaasch Genootschap kan bedoeld zijn; 2°. het cognossement overmaken van eene met het stoomschip Semarang van de Rotterdamsche Lloyd verzonden kist, bevattende de photographieën van Van Kinsbergen; 3°. eene nadere specificatie aanbieden van het fonds der edita van het Instituut; en eindelijk, 4°. verzoeken nader te worden ingelicht omtrent de bedoeling van het Bestuur betreffende de aanbieding van het lidmaatschap van het Instituut aan Z. Exc. mr. C. Pijnacker Hordijk, Gouverneur-Generaal van Ned. Indië.

Na gedachtenwisseling wordt besloten het sub 3°. vermelde voor kennisgeving aan te nemen, terwijl de Secretaris wordt gemachtigd omtrent de punten 1, 2 en 4 de noodige inlichtingen aan Commissarissen te verstrekken.

De Secretaris deelt vervolgens aan de vergadering mede, dat de beide Atjehsche taalwerken des heeren K. F. H. van Langen, waarvan de uitgave door het Instituut moest worden bezorgd, gereed zijn. De prijs van de „Handleiding voor de beoefening der Atjehsche taal" en van het „Woordenboek der Atjehsche taal" is voor het publiek bepaald op ƒ 2.50 en ƒ 5.00, terwijl zij ingevolge het besluit der Algemeene Vergadering voor de leden van het Instituut verkrijgbaar zijn gesteld voor de helft van den prijs. Van een en ander is den leden bij circulaire mededeeling gedaan, met verzoek, om, zoo ze beide werken of één daarvan wenschen te ontvangen, zich daartoe rechtstreeks te willen wenden tot den Uitgever M. Nijhoff, te

'sGravenhage, met bijvoeging van een postwissel ten bedrage van 20 cents boven het bedrag; of voor Indië van 50 cts. voor de twee werken te zamen of 30 cents voor een der beide werken; op ontvangst van het bedrag heeft de toezending franco plaats.

Ter voldoening aan de opdracht van den Minister van Koloniën, bij schrijven van 26 Februari 1888, Lett. A[1], n°. 14, zijn voorts van elk der beide werken honderd exemplaren aan het Departement van Koloniën bezorgd, waarvan het bewijs van ontvangst wordt overgelegd; en werd bij de toezending dier exemplaren eene declaratie, in duplo, gevoegd voor de toegestane subsidie, het mandaat ter verkrijging van het bedrag daarvan is bereids ontvangen, en, na onderteekening van den Voorzitter en Secretaris, den Penningmeester ter hand gesteld.

Eindelijk deelt de Secretaris mede, dat aan de heeren Van Langen en Snouck Hurgronje, elk 12 exemplaren van beide werken zijn toegezonden, terwijl een paar exemplaren voor den dienst der bibliotheek zijn beschikbaar gesteld, zoodat van de oplaag, 500 exemplaren van de Spraakkunst en 550 van het Woordenboek, ter nadere verantwoording voor onzen Uitgever overblijven 373 van het eerste en 423 van het tweede werk.

Onder dankbetuiging, worden deze mededeelingen van den Secretaris voor kennisgeving aangenomen.

Door den heer Wilken wordt, ook namens zijn ambtgenoot, Prof. Martin, rapport uitgebracht over de in hunne handen gestelde bijdrage van dr. Hommo Tonkes over de physische geographie van Bali. Beiden komt het stuk minder geschikt voor ter opneming in het Tijdschrift, waarom zij tot terugzending daarvan aan den Schrijver adviseeren. Na eenige gedachtenwisseling wordt dienovereenkomstig besloten.

De Voorzitter deelt mede, dat hij met den heer Wilken het opstel van dr. Grabowsky over de „Familie, Verwandtschaft und Freundschaft bei den Olo Ngadju in S. O. Borneo” heeft onderzocht, en de plaatsing daarvan in de Bijdragen aanraadt. De vergadering vereenigt zich met dit advies.

Ter uitvoering van het in de vorige vergadering genomen besluit om vanwege en onder de leiding van het Instituut een onderzoek van de eilanden der Banda-zee te doen instellen, is onder dagtee-

kening van 27 Maart jl., n°. 399, het volgend adres aan den Minister van Koloniën ingediend:

„Het zij aan het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië vergund aan Uwe Excellentie een plan van onderzoek van een belangrijk deel van onzen Indischen Archipel mede te deelen en daarvoor Uwer Excellentie's veelvermogenden steun in te roepen.

„Wie de geognostische en geographische literatuur der laatste jaren, in het bizonder ook voor zooverre die in Nederland is verschenen, bestudeert, zal al spoedig opmerken, hoe herhaaldelijk de vraag naar de grenslijn tusschen het Aziatische en Australische continent werd opgeworpen. De groote belangstelling, die in de juiste beantwoording dezer vraag werd gesteld, heeft veelvuldige beschouwingen in het leven geroepen, maar het is niet mogelijk geweest tot eene zekere conclusie te geraken, omdat daarvoor de noodige waarnemingen ontbraken. De bekende grenslijn van Wallace, tusschen Bali en Lombok doorloopende, bevredigt op het oogenblik geen denkend natuuronderzoeker meer.

„Waarschijnlijk is de continentale grens in het N. W. van Timor en verder in het Z. en O. der Zuidwester- en Zuidooster-eilanden te zoeken. Wij weten echter uiterst weinig omtrent den geognostischen bouw der eilanden in den omtrek der Banda-zee, terwijl alleen de geologie het beslissend antwoord kan geven.

Vermoedelijk vormt de bodem der Banda-zee een door verzakking onder den Oceaan geraakt gedeelte der aardkorst, hetwelk in een lang verleden met het Aziatische continent samenhing, even als dit voor Sumatra, Java etc. reeds is bewezen. Is dit echter zoo, dan zal de voortzetting der formatiën der groote Soenda-eilanden wederom op de eilanden in den omtrek der Banda-zee voor den dag moeten komen. Van Ceram tot aan de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden mogen wij verwachten zoowel de kristallijne leiformatie als ook eene kolen-, kalk-, krijt- en tertiaire formatie te vinden.

„Timor is betrekkelijk beter bekend, omdat de gesteenten, door oude Nederlandsche reizigers bijeengebracht, in de laatste jaren uitvoerig zijn onderzocht geworden. Wij zouden dus, wanneer de eilanden in den omtrek der Banda-zee geognostisch werden opgenomen, — al zou dit slechts gedeeltelijk kunnen geschieden — tot eene vergelijking met Timor kunnen overgaan en zoo vermoedelijk wel in staat wezen de vraag der continentale grenslijn te beantwoorden.

„Hoe dit echter ook moge zijn, van geen der eilanden in den omtrek der Banda-zee bezitten wij meer dan enkele losse gegevens, op grond waarvan wij ons slechts uiterst onzekere voorstellingen aangaande den geognostischen bouw der bedoelde streken kunnen vormen. Die leemte zooveel mogelijk aan te vullen mag op zich zelf reeds der moeite waard worden geacht en zal zonder twijfel de belangstelling van geographen en geologen zoowel in Nederland als ook in het buitenland wekken.

„Ook een ethnographisch onderzoek van de eilanden der Banda-zee kan niet anders dan vruchtbaar wezen. Wel heeft Dr. Riedel in zijn bekend werk „De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua" menigvuldige en belangrijke gegevens omtrent de bewoners dezer eilanden bijeengebracht, doch er blijft nog veel over, waaromtrent eene nadere navorsching gewenscht is. Uit de mededeelingen van Dr. Riedel blijkt toch, dat hier verschillende maatschappelijke en godsdienstige instellingen en gebruiken bestaan, die elders niet meer voorkomen of hunne oorspronkelijke beteekenis verloren hebben. Het is te voorzien, dat, door een meer gedétailleerd en nauwkeuriger onderzoek dan dit aan den Heer Riedel mogelijk was, feiten en gegevens aan het licht zullen worden gebracht, die tot de oplossing van belangrijke ethnologische problemen kunnen voeren. Bovendien, het feit dat hier stammen, die blijkbaar ten nauwste genealogisch verwant zijn, over tal van eilanden verspreid wonen, zoodat ieder zelfstandig zich heeft kunnen ontwikkelen, maakt dat men dezelfde instelling hier in verschillende phasen kan waarnemen. Ook daarom kunnen van een ethnographisch onderzoek van dit gebied goede uitkomsten verwacht worden. Voor zoo veel de omstandigheden en de tijd dit toelaten, kunnen hieraan ook linguistische nasporingen worden verbonden. Van de taal toch van de bewoners dezer eilanden is uiterst weinig bekend, zoodat elke bijdrage, hoe gering ook, welkom moet zijn.

„Op grond dezer overwegingen heeft het Bestuur van het Koninklijk Instituut besloten vanwege en onder leiding dier Instelling een onderzoek van de eilanden der Banda-zee te doen instellen. En het is ons tevens een waar voorrecht hierbij te kunnen voegen, dat twee Hoogleeraren aan de Rijks-Universiteit te Leiden, dr. K. Martin en Dr. G. A. Wilken, zich bereid hebben verklaard eventueel zich met dat onderzoek te belasten, waardoor de verwachting mag worden uitgesproken, dat de onderneming, welke het Instituut beoogt, alle kansen van welslagen aanbiedt.

»Ter verwezentlijking van dit plan echter is zoowel de zedelijke als materiëele ondersteuning van Uwe Excellentie en die van de Hooge Indische Regeering onmisbaar.

»Het Bestuur van het Koninklijk Instituut neemt daarom de vrijheid Uwer Excellentie's medewerking en die der Indische Regeering in te roepen, met het eerbiedig verzoek, dat het Haar moge behagen, de som van ƒ 10,000 (tienduizend gulden), welke jaarlijks ter ondersteuning van wetenschappelijke reizen in Nederlandsch-Indië in het Tweede Hoofdstuk der Begrooting van Nederlandsch-Indië wordt uitgetrokken, zoo mogelijk reeds voor het aanstaande dienstjaar 1890, alsmede ook voor 1891, ter beschikking te willen stellen van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië ten behoeve van meergemeld onderzoek.»

Gelijktijdig met dit adres zijn tevens aan de Directiën van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië, te Batavia, brieven verzonden, waarbij haar, onder mededeeling van de onderneming, welke het Instituut beoogt, en van de overwegingen die zijn Bestuur daartoe geleid hebben, het verzoek wordt gedaan de pogingen van het Instituut door hare aanbeveling bij de Hooge Indische Regeering te ondersteunen.

Een en ander wordt door de vergadering voor kennisgeving aangenomen, terwijl, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, besloten wordt van het voorgenomen onderzoek ook mededeeling te doen aan en de medewerking te verzoeken van onze Commissarissen in Indië en van het medelid, den directeur van 's Lands Plantentuin, te Buitenzorg, dr. M. Treub.

Overeenkomstig het voorstel van den heer dr. J. F. G. Riedel worden tot leden van het Instituut benoemd de heeren J. Bensbach, Resident van Ternate, en W. J. M. Michielsen, Resident van Sumatra's Oostkust, te Medan.

Voorts worden nog tot leden aangenomen de hh. jhr. mr. T. A. J. van Asch van Wijck, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Amersfoort, J. L. F. Sanders, Officier van het Indisch leger, gedetacheerd bij het garnizoen te Leiden, mr. C. W. Margadant, Leeraar aan de afd. Indische taal-, land- en volkenkunde van

het gymnasium Willem III, te Batavia en L. van Weelderen, aspirant-controleur in de residentie Soerabaja.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

303DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 16 MEI 1889.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kielstra (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Bool, Van der Lith, Martin, Van der Pant, Wilken, Niemann en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heer Schlegel.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris doet opgave van de voornaamste boekwerken, waarmede de Bibliotheek sedert de vorige bijeenkomst werd verrijkt, waarbij meer in het bizonder gewezen wordt op de uitgebreide verzameling photopraphiën van Van Kinsbergen betreffende de Indische oudheden, welke het Instituut door de welwillende tusschenkomst zijner Commissarissn te Batavia mocht ontvangen en waarvan de toezending per stoomschip Semarang reeds in de vorige vergadering was aangekondigd.

Nog wordt medegedeeld dat ontvangen is:

1o. een exemplaar van het jaarboek der Koninklijke Nederlandsche Zeemacht over 1887/88, door het Departement van Marine uitgegeven, onder geleide eener missive dd. 25 April jl. Bureau Secretarie, No. 27;

2o. een exemplaar van de 6e aflevering van het 26e deel der Mededeelingen betreffende het zeewezen, welk exemplaar echter werd teruggezonden overeenkomstig het verzoek, gedaan bij missive van den Minister van Marine van 29 April jl. lett. D. no. 23;

3°. twee missives van de Kon. Akademie van Wetenschappen van 31 Dec. 1888, n°. 69 en 18 April 1889, n°. 5, houdende dankbetuiging voor de ontvangst der Bijdragen van het Instituut, 5e R. dl. III, afl. 4 en dl. V afl. 1, en ten geleide van het Jaarboek der Akademie over 1888, de Verhandelingen, afd. Letterkunde, dl. XVIII en Verslagen en mededeelingen, afd. Natuurkunde, 3e R. dl. V, stuk 3.
Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Der vergadering wordt medegedeeld, dat overleden zijn de hh. jhr. mr. H. C. van der Wijck, te 's Gravenhage en H. Hiebink, te Zutfen. Hiervan zal aanteekening worden gehouden.

Van het Bestuur van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen is een schrijven ontvangen, dd. 22 Maart ll. n°. 51, waarbij, met referte aan zijne missive van 20 December 1888, n°. 345, wordt medegedeeld, dat de daarbij bedoelde piagem behoorlijk door het Genootschap ontvangen en na gemaakt gebruik aan den Controleur van Soeroelangoen (Palembang) ter restitutie aan den rechthebbende toegezonden is.
Voor kennisgeving aangenomen.

Door het Bestuur van het Indisch Genootschap is een schrijven dd. 36 April jl. gezonden, waarbij het, onder dankbetuiging voor de nadere inlichtingen, die het bij dezerzijdsche missive van 5 April jl. heeft mogen ontvangen, zich echter tot zijn leedwezen verplicht ziet niet verder aan te dringen op het denkbeeld eener openstelling der bibliotheken in de ochtenduren, omdat de financiën van het Genootschap eene verhooging van den huurprijs met 50 pct. niet gedoogen. Toen het Bestuur bedoelde openstelling opperde, kon het niet vermoeden, dat daaraan zulke financieële gevolgen verbonden zouden zijn.
Na eenige gedachtenwisseling wordt deze missive voor kennisgeving aangenomen.

Naar aanleiding van een schrijven dezerzijds van 27 Maart l.l. n°. 399 is van den Minister van Koloniën, onder dagteekening van 20 April jl. lett. A[1], n°. 23, eene missive ontvangen, waarbij wordt medegedeeld, dat het verzoek van het Instituut om voor 1890 en 1891 in het genot te worden gesteld van de som van f 10.000, die jaarlijks ten behoeve van wetenschappelijke reizen in Nederlandsch-

Indië in het 2e Hoofdstuk der Indische Begrooting wordt uitgetrokken, is overgebracht aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

Voor kennisgeving aangenomen.

Ten vervolge op zijne vroegere mededeelingen omtrent de Atjehsche taalwerken des heeren Van Langen bericht de Secretaris dat door de firma M. Nijhoff, onder geleide van een schrijven van den 29en April jl. aan het Instituut ten dienste van het boekenfonds zijn bezorgd 300 exemplaren van het Woordenboek en 250 exemplaren van de Handleiding der Atjehsche taal, welke exemplaren voorshands voor de exploitatie niet noodig zijn.

Aangenomen voor kennisgeving.

Van dr. Prechtl, te Lauingen in Beijeren, is een schrijven ontvangen, waarbij hij om toezending van eenige soorten van Indische planten en zaad verzoekt. Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten te antwoorden, dat hij zich aan een verkeerd adres heeft gewend, doch zijn overzoek moet overbrengen hetzij aan den heer Voute, Directeur van de Ned. Indische tuinbouwvereeniging te Zeist, hetzij aan dr. Treub, Directeur van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg.

Overeenkomstig het voorstel des heeren Wilken wordt tot lid benoemd de heer H. J. A. Raedt van Oldenbarnevelt, Controleur 2e klasse te Lahat (Palembang).

De Voorzitter deelt mede, dat hij voornemens is eene bijdrage over het Rottineesch, door een inlandschen onderwijzer bewerkt, voor de Bijdragen af te staan, welke hij gaarne in de October-aflevering van het Tijdschrift zou geplaatst zien. Daartegen wordt geen bezwaar gemaakt.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

304DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 15 JUNI 1889.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kielstra (Ondervoorzitter), Bool, Van der Lith, Martin, Van der Pant, Schlegel, Wilken, Niemann en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heer de Groot.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris doet opgave van de sedert de vorige vergadering ingekomen boekwerken, welke voor kennisgeving wordt aangenomen.

Ingekomen zijn brieven:

1°. van de Nederlandsche Stenografen-vereeniging „Willem Stolze", houdende kennisgeving van hare oprichting, onder aanbeveling tevens van hare werkzaamheid.

Aangenomen voor kennisgeving.

2°. van het Bestuur der Société de Géographie Finlandaise, ten geleide van een exemplaar van haar Bulletin, met verzoek tevens om ruiling van wederzijdsche uitgaven.

Wordt besloten mede te deelen, dat 's Genootschaps werkkring en die van het Instituut te zeer verschillen, dan dat er van een letterkundig verkeer eenige vrucht verwacht kan worden.

3°. van het Smithsonian Institution, te Washington City, U. S. A., houdende dankbetuiging voor de ontvangst van het 2e gedeelte van de Reis in Oost- en Zuid-Borneo door Carl Bock.

Aangenomen voor kennisgeving.

4°. van de Académie Royale des Sciences de Lisbonne, waarbij wordt dank gezegd voor de toezending der Bijdragen, 1889, 5e volgreeks, IV, 1, 2.

Aangenomen voor kennisgeving.

5°. van het Bestuur van de École Spéciale des langues Orientales vivantes, te Parijs, houdende mededeeling: 1°. dat door tusschenkomst van het Bureau voor internationale ruilingen, eene serie der

laatst verschenen werken, door de École uitgegeven, ten behoeve van het Instituut is verzonden, waarvan het bericht van ontvangst te zijner tijd gaarne wordt tegemoetgezien; en 2°. dat door het Bestuur dusver niet werd ontvangen het door het Instituut uitgegeven werk des heeren Snouck Hurgronje over Mekka, voor de toezending waarvan men zich echter aanbevolen houdt.

Den Secretaris wordt opgedragen, om, wanneer de toegezegde werken in zijn bezit zullen zijn, daarvan bericht van ontvangst te zenden aan het Bestuur der meergemelde Inrichting, ten behoeve waarvan tevens bij het Departement van Koloniën aanvrage zal worden gedaan óm een exemplaar van het bedoelde werk des heeren Snouck Hurgronje.

De Voorzitter deelt mede, dat brieven zijn ontvangen van de heeren Sanders, 1e Luitenant der Infanterie, te Leiden, en P. K. W. Kern, Ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur te Ngawi, waarin zij mededeelen gaarne het lidmaatschap van het Kon. Instituut te willen aanvaarden; terwijl van den heer J. van Heugel, laatstelijk Controleur 2e klasse te Indrapoera, een schrijven is ingekomen, houdende mededeeling van zijn adres te 's Gravenhage.

Aangenomen voor kennisgeving.

Tot leden van het Instituut worden voorgedragen en benoemd de heeren D. H. Andeweg, Controleur der 1e klasse bij het Binnenlandsch Bestuur op Java, thans met verlof, te 's Gravenhage, Dr. W. Caland, Leeraar aan het Gymnasium te Breda en R. A. van Sandick, Civiel-Ingenieur, Leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Deventer.

De Secretaris herinnert, dat er uitnoodigingen zijn ontvangen tot deelneming aan de internationale koloniale en geografische Congressen, welke achtereenvolgens van 30 Juli—3 Augustus, en van 5—11 Augustus a. s. te Parijs zullen gehouden worden, terwijl alsnog ook eene beslissing moet worden genomen omtrent eene vertegenwoordiging van het Instituut bij het Orientalisten-Congres, dat in de eerste dagen van September te Stockholm en Christiania zal bijeenkomen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten de hh. Bool en Levyssohn Norman op te dragen het Instituut te vertegenwoordigen op het koloniaal Congres, terwijl Z. H. de Prins Roland Bonaparte zal worden uitgenoodigd als afgevaardigde bij het geografisch Congres op te treden, bij wien zich ook de Secretaris zal aansluiten. Eindelijk verklaren de hh. Kern, Van der Lith en Schlegel zich bereid als

afgevaardigden van het Instituut het Orientalisten-congres bij te wonen.

Van Z. Exc. den Minister van Koloniën is onder dagteekening van 7 Juni jl., Lett. F., n°. 71, een schrijven ontvangen, waarin wordt medegedeeld, dat door het Indisch Bestuur de uitzending is aangevraagd van 2000 exemplaren der door Dr. W. Palmer van den Broek bewerkte „Javaansche vertellingen, bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren", terwijl, met referte tot het ministerieel schrijven van 12 September 1877, Litt. F. n° 16, verzocht wordt te willen mededeelen, of voor de bezorging en het ter verzending in gereedheid brengen van die boekwerken weder de bemiddeling van het Koninklijk Instituut verleend kan worden, en casu quo voor welken prijs en binnen welken tijd de levering kan geschieden. De voor rekening van het Instituut komende kosten van het ter zake dezer levering te sluiten contract bedragen ¼ pCt. van het bedrag der levering en circa *f* 2 voor zegels der betalingstukken.

Naar aanleiding dezer aanvrage herinnert de Secretaris aan hetgeen er bij gelegenheid der eerste levering van meergemeld werk is voorgevallen; het is hem echter niet mogelijk geweest opgaven van verschillende drukkers te verkrijgen omtrent de eventueele kosten en den duur van het drukken van het Javaansche werk, waardoor hij ook thans niet in de gelegenheid is der vergadering eenig voorstel te doen betreffende het schrijven des Ministers. Wegens het spoedeischende der zaak geeft hij echter in overweging, haar in handen te stellen van eene Commissie, met opdracht eene zoodanige beslissing te nemen als zij, na grondig onderzoek, zal vermeenen te behooren. Dienovereenkomstig wordt besloten, terwijl wordt goedgekeurd dat de Voorzitter, Secretaris en Penningmeester leden der bedoelde Commissie zullen zijn.

De Secretaris deelt mede, dat hij door tusschenkomst van den heer J. P. G. Westhoff, predikant te Amsterdam, eene bijdrage heeft ontvangen van den heer H. Tromp, bevattende een „Versuch einer Grammatik der Sprache des dajakischen Stammes der „Olon manjaän" auf Süd-Ost-Borneo", waarbij zijn gevoegd Dajaksche verhalen met vertaling in het Duitsch: een en ander met het verzoek dat het vanwege het Instituut worde uitgegeven. Om bericht en raad in handen gesteld van de heeren Kern en Niemann.

De Secretaris deelt der vergadering den inhoud mede van de door hem van den heer Helfrich ontvangen brieven betreffende de ingezonden bijdrage tot de kennis der geographie, geologie en ethnographie der afdeeling Kroë, residentie Benkoelen, met eene schetskaart, over de samenstelling waarvan door den Schrijver eenige nadere inlichtingen worden verstrekt.

In verband daarmede deelt de Secretaris mede, dat hij zich voorstelt de vroeger reeds goedgekeurde bijdrage op te nemen in de eerstvolgende October-aflevering van het Tijdschrift, doch gaarne het oordeel der vergadering wenscht te vernemen, of daarbij ook ná de nu ontvangen inlichtingen de door den Schrijver vervaardigde schetskaart moet worden gereproduceerd.

Na eenige gedachtenwisseling wordt de Secretaris gemachtigd alléén de bijdrage, met de daarin reeds vroeger aangewezen veranderingen, te doen drukken, doch de kaart achterwege te laten en te zijner tijd aan den Schrijver terug te zenden, met de overige door hem teruggevraagde aanteekeningen.

Nadat de Secretaris nog den verderen inhoud van de eerstvolgende aflevering der Bijdragen had opgegeven, sluit de Voorzitter, niets meer aan de orde zijnde, de vergadering.

305DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 28 SEPTEMBER 1889.

Tegenwoordig de hh. Kern (Voorzitter), Kielstra (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Bool, Van der Pant, Wilken, Van der Lith, Niemann en Wijmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de hh. Martin en Schlegel.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en en goedgekeurd.

De Secretaris geeft verslag van de sedert de vorige bijeenkomst ingekomen boekwerken, waarbij mededeeling wordt gedaan van:

1o. eene missive van Z. Exc. den Minister van Marine, dd. 20 Augustus

jl. Bureau A, n⁰. 21, ten geleide van een exemplaar van den herdrukten Catalogus der Bibliotheek van het Departement;

2⁰. eene missive van Z. Exc. den Gezant van Portugal, Vicomte de Pindella, dd. 23 September jl., waarbij aan het Instituut een exemplaar wordt aangeboden van een werk getiteld: „Os Portuguezes na Regiao do Nyassa.”

3⁰. eene missive van het lid, mr. A. J. Immink, te Batavia, ten geleide van een exemplaar van het door hem uitgegeven werk over de rechtspleging voor de inlandsche rechtbanken in Nederlandsch-Indië, met bericht tevens, wegens zijn aanstaand vertrek, de voor hem bestemde boekwerken van het Instituut niet meer naar Indië te zenden.

Wordt besloten de verschillende boekwerken in de bibliotheek te plaatsen, terwijl aan de inzenders voor hunne geschenken bereids de dank van het Instituut is betuigd.

Ingekomen is een verzoek van dr. Obst, Directeur van het Museum für Völkerkunde te Leipzig, om ter recensie een exemplaar te mogen ontvangen van dr. Snouck Hurgronje's Mekka. Voor gelijk doel wordt door de Redactie van het Tijdschrift „de Toekomst” (A. H. H. Sousenthaler te Renswoude) een exemplaar aangevraagd van dr. Wilken's geschrift over de „Plechtigheden en gebruiken bij verlovingen en huwelijken bij de volken van den Indischen Archipel.”

Na gedachtenwisseling wordt de Secretaris gemachtigd, door tusschenkomst van den uitgever M. Nijhoff, aan beider verzoek te voldoen.

Vanwege de Anthopologische Gesellschaft in Wien was de uitnoodiging ontvangen tot de bijwoning der „gemeinsamen Versammlung der Deutschen und der Wiener Anthopologischen Gesellschaft in Wien,” van 5 tot 10 Augustus jl. Daar niemand van die uitnoodiging kon gebruik maken, is zij voor kennisgeving aangenomen.

Van de Directie van het Canadian Institute, te Toronto, is een schrijven, dd. 18 Juni ll. ontvangen ten geleide van de jongst verschenen genootschapsuitgaven, met verzoek om ruiling der wederzijdsche geschriften. Aangenomen.

Bij schrijven van het Oberhessischer Geschichtsverein te Giessen van 20 Juni jl. wordt mede het verzoek gedaan tot ruiling van wederzijdsche uitgaven. Daar het blijkt, dat het doel van het Verein

te ver afwijkt van dat, door het Instituut beoogd, wordt besloten in het gedane verzoek niet te treden.

Van het Bestuur van het Algemeen Nederlandsch Vredebond is een schrijven dd. 19 Juli jl. ontvangen, waarbij het vriendelijk dank zegt voor de heuschheid, waarmede het Bestuur van het Koninklijk Instituut zijne vergaderzaal voor de Vergadering van het Vredebond, op 3 Juli l.l. gehouden, heeft willen afstaan. Na inlichting van den Secretaris, wordt dit schrijven voor kennisgeving aangenomen.

Onder mededeeling, dat hij onder dagteekening van 22 Juli l. l. een schrijven heeft ontvangen van Carl Bock, houdende verzoek dat hem het tweede gedeelte van het verhaal zijner Reis naar Borneo moge worden toegezonden, herinnert de Secretaris, dat reeds geruimen tijd geleden exemplaren daarvan aan den heer Bock zijn toegezonden door tusschenkomst van het medelid A. H. Kiehl, alhier, ten bewijze waarvan een schrijven van genoemden heer wordt overgelegd.

Wordt besloten hiervan aan den heer C. Bock mededeeling te doen.

De heer Bool deelt mede, dat, hij, overeenkomstig het in de vorige vergadering genomen besluit, met het medelid Mr. D. H. Levyssohn Norman het Instituut heeft vertegenwoordigd bij het Internationaal Koloniaal Congres, dat van 31 Juli tot 3 Augustus te Parijs werd gehouden, omtrent de werkzaamheden waarvan hij, met het oog op het eerlang te wachten officieel verslag, een kort overzicht geeft. Tevens wordt der vergadering voorlezing gedaan van een schrijven ,van den President van het Congres, den Senator en oud-minister Barbeij, waarin hij namens het Bureau van het Congres in vleiende bewoordingen het Instituut dank zegt voor de verleende medewerking.

Vervolgens worden ook door de heeren Kern, Van der Lith en Wijnmalen eenige mededeelingen gedaan omtrent de door hen, als afgevaardigden van het Instituut bijgewoonde zittingen van de internationale Orientalisten- en geographische Congressen te Stokholm en te Parijs.

Den afgevaardigden wordt den dank der vergadering betuigd.

De Secretaris deelt mede, dat hij eene uitnoodiging had ontvangen tot bijwoning der feestelijke viering, op 3 September jl., van het vijf-en-twintig jarig bestaan der Instelling voor onderwijs in de taal-,

land- en volkenkunde van Ned.-Indië te Delft; hij heeft daaraan gevolg gegeven, en tevens der feestvierende Instelling de gelukwenschen van het Instituut aangeboden.

Onder dankbetuiging voor kennisgeving aangenomen.

Nog zijn ingekomen messives:

1o. van de hh. F V. Engelenburg, dr. W. B. J. van Eijk en W. F. Sikman, houdende mededeeling dat zij wenschen afgevoerd te worden van de lijst der leden van het Instituut.

3o. van de hh. H. P. van Stockum en mr. H. van der Wijck, houdende verzoek, om, wegens overlijden, van de ledenlijst af te voeren de hh. mr. F. Baron van Hogendorp en J. C. de Kock van Leeuwen.

3o. van den Kapitein-adjudant van Z. Exc. den Gouverneur-Generaal van N.-I., houdende mededeeling, dat Z. Exc. mr. C. Pijnacker Hordijk het lidmaatschap van het Instituut aanvaardt.

4o. van de hh. H. J. A. Raedt van Oldenbarnevelt, Controleur 2e klasse, te Lahat, D. H. Andeweg, Controleur 1e klasse, Dr. W. Caland, te Breda en R. A. van Sandick, te Deventer, allen houdende bericht van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

5o. van de hh. H. J Janssen van Raaij, E. A. Halewijn, Dr. H. F. C. ten Kate jr., H. A. de Nooij, C. J. van Schelle, N. P. van der Stok, en J. W. Young, allen houdende opgave van hunne tegenwoordige adressen.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

6o. van de heeren J. Bensbach, Resident van Ternate en Ch. F. Borel, aspirant-Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, te Palembang, waarbij zij hun verlangen te kennen geven als leden van het Instituut te worden aangenomen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Ter tafel worden gebracht drie brieven van Commissarissen te Batavia, van 13 Juli, 10 en 15 Augustus ll., waarbij, onder mededeeling dat eerlang een uitvoerig schrijven hunnerzijds kan worden tegemoet gezien, inmiddels worden toegezonden drie wissels, groot *f* 500, *f* 304.50 en *f* 204 op de firma A. van Hoboken en Co. te Rotterdam, terwijl aanteekening wordt verzocht van het vertrek

naar Nederland, van de medeleden L. J. J. Michielsen en A. Haga.

Terwijl de Penningmeester mededeelt dat de drie wissels in zijne handen zijn gesteld, wordt de Secretaris gemachtigd den ontvangst daarvan aan Commissarissen te zijner tijd te berichten, met opgave tevens van hetgeen hij meent, dat in het belang van het Instituut ter hunner kennis moet worden gebracht.

Overeenkomstig de in de vorige vergadering gedane opdracht aan den Voorzitter, Secretaris en Penningmeester, heeft deze Commissie zich onverwijld bezig gehouden met de voorbereiding van den herdruk van de in 1878 door den heer Palmer van den Broek bezorgde uitgave van de „Javaansche vertellingen". Namens haar van hare verrichtingen verslag uitbrengende, deelt de Secretaris mede, dat allereerst in overleg werd getreden met den Minister van Koloniën, ten einde de verlangde oplaag van 2000 exemplaren liever te stellen op 4000, waardoor tevens eene belangrijker reductie in den prijs van levering kon worden aangeboden. Gelijktijdig werd voorts van verschillende boekdrukkers-firma's zoowel hier ter stede als elders opgave gevraagd van de kosten van den druk van meergemeld werk, met inbegrip van titel, omslag, papier en innaaien, en van den termijn van levering, terwijl eveneens onderhandelingen werden aangeknoopt met een deskundige, die de noodige zorg aan den herdruk zou kunnen wijden. Het resultaat van een en ander is geweest, dat

1°. een schrijven is ontvangen van den Referendaris, Chef van het Bureau „Aanschaffing en uitzending van Gouvernementsgoederen", dd. 2 Juli jl. Bureau F., n°. 2146, waarbij wordt medegedeeld, dat de Minister van Koloniën de in onze missive van 24 Juni 1889, n°. 418 gedane voorstellen gaarne aanneemt, ten gevolge waarvan een contract in duplo werd opgemaakt en door beide partijen onderteekend, terwijl een gezegeld en geregistreerd exemplaar ons werd uitgereikt;

2°. dat, terwijl overeenkomstig bedoeld contract, waarvan door den Secretaris voorlezing wordt gedaan, vierduizend exemplaren in de maand Januari 1890 aan het Departement van Koloniën behooren geleverd te worden, besloten is die oplaag te vermeerderen met vijfhonderd exemplaren, welke voor den handel zullen worden bestemd;

3°. dat de levering dier geheele oplaag is gegund geworden aan den heer P. W. M. Trap, boek- en steendrukker, te Leiden, zijnde de minste inschrijver, met wien vervolgens een contract is gemaakt, waarvan de inhoud aan de vergadering wordt medegedeeld;

4o. dat onze medebestuurder, de heer Van der Pant, overeenkomstig onzen wensch, zich bereid heeft verklaard de bewerking van en het toezicht over den herdruk op zich te nemen; en, eindelijk,

5o. dat, na de noodige herziening van den tekst, aanstonds een begin is gemaakt met den druk, waardoor thans reeds ongeveer de helft gereed is, waarvan der vergadering één exemplaar wordt voorgelegd.

Onder dankbetuiging aan de Commissie voor hetgeen door haar verricht is, worden hare mededeelingen voor kennisgeving aangenomen.

Ten vervolge op zijne mededeeling van 9 April ll. no. 3347, en meer bijzonder in verband met zijn schrijven van 16 Februari d. t. v. no. 1577, is van den Minister van Buitenlandsche Zaken een schrijven van 27 Juni jl. 1e afd. no. 5947, ontvangen, waarbij een afschrift wordt toegezonden eener door Zr Ms Gezant te Londen medegedeelde missive van den Consul-Generaal der Nederlanden te Penang van 16 Mei jl., ten geleide strekkende van het mede bijgevoegde rapport omtrent de vroegere vestigingen van Nederlanders in Parak.

Om bericht en raad in handen gesteld van het Bestuurslid Bool.

Met referte aan zijn schrijven van den 4n Juni ll., Litt. A1, No 9, zijn van den Minister van Koloniën twee missives ontvangen waarvan de eerste, dd. 29 Juni d. t. v. Litt. A1, No. 12, ten geleide strekt van een afschrift van een schrijven van den Inspecteur van het Onderwijs in Suriname, op 23 Mei jl. no. 124, en eene missive van den Procureur-Generaal in die Kolonie, op 24 December 1888, no. 2129, waaruit blijkt, dat het weinige, wat in Suriname zou kunnen worden gedaan ter verkrijging van gegevens voor de samenstelling van een Lapidarium van Nederlandsch West-Indië de daaraan verbonden belangrijke kosten niet zou rechtvaardigen.

Bij de tweede missive des Ministers, dd. 26 Juli jl. Litt. A1, no. 24, wordt alsnog een afschrift toegezonden van een door tusschenkomst van den Gouverneur van Suriname ontvangen missive van den Districts-commissaris van Beneden Cottica, dd. 31 Mei jl. no. 327/172, ten geleide strekkende van een drietal teekeningen ten behoeve van de samenstelling van meergemeld Lapidarium.

De aangeboden stukken worden om bericht en raad in handen gesteld van het Bestuurslid Bool.

Met verwijzing naar zijn schrijven van 25 September 1888, Litt. A[1], no. 21, is van den Minister van Koloniën, dd. 27 Juli jl. Litt. A[1] no. 14, eene missive ontvangen, waarbij afschrift wordt toegezonden van een door den Resident van Riouw en Onderhoorigheden onder de officiëele stukken van den onlangs te Rengat (Indragiri) vermoorden Controleur A. F. P. Graafland aangetroffen opstel over de verbreiding van het matriarchaat in het landschap Indragiri.

Om bericht en raad in handen gesteld van het Bestuurslid Wilken.

Onder herinnering aan het voorgenomen geologisch en ethnographisch onderzoek van de eilanden der Banda-zee worden ter tafel gebracht twee brieven, waarvan de eerste, van de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dd. 11 Juni 1889, no. 136, aldus luidt:

„Met referte aan Uwe missive dd. 27 Maart jl. no. 400 hebben wij de eer Uw Instituut mede te deelen, dat wij het daarbij omschreven voornemen met warmte toejuichen en daarom in een door den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid ingewonnen advies het tot volvoering daarvan aan de Regeering gedaan verzoek gunstig ondersteund hebben. Het is ons aangenaam hierbij te kunnen voegen, dat wij, voor zoover dit binnen ons bereik ligt, te zijner tijd gaarne alles in het werk zullen stellen om het welslagen der voorgenomen onderzoekingen te helpen bevorderen.

Het Bestuur van het Batav. Genootschap van kunsten en wetenschappen,
w. g. VAN DE BERG, *President.*
ABENDANON, *Secretaris.*"

Het tweede schrijven, ons door de Directie van de Kon. Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indië, dd. 27 Juni 1889, no. 68 toegezonden, is van den volgenden inhoud:

„De ontvangst erkennende van Uwe missive no. 401 do. 27 Maart 1889, bijlage één, betreffende een geologisch en ethnographisch onderzoek van de eilanden der Banda-zee, waarbij verder de ondersteuning onzer Vereeniging bij de Hooge Indische Regeering wordt gevraagd, hebben wij, namens het Bestuur der Koninklijke Natuurkundige Vereeniging de eer te antwoorden:

„dat het schrijven van Uw Bestuur te dezer zake aan Z. E. den Minister van Koloniën aan ons Bestuur ten fine van consideratie en

advies is toegezonden, en dat daaromtrent door ons het volgende is geadviseerd:

„dat alhoewel het te betreuren valt, dat het Bestuur van het „Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde zich met „zijn plannen niet heeft gewend tot de Commissie ter bevordering „van wetenschappelijk onderzoek in Ned. Indië, en aldus zijn samen- „werking ontzegt aan plannen, van wier doorvoering wij ons groote „voordeelen beloofden, de reputatie op wetenschappelijk gebied der „uit te zenden geleerden zulk een deugdelijken waarborg oplevert voor „het verkrijgen van gewichtige resultaten bij het voorgestelde onder- „zoek, dat wij niet aarzelen het verzoek van het Instituut krachtig „te ondersteunen, overtuigd als wij zijn dat, in dit geval, de „krachtige hulp der Regeering inderdaad in het belang der weten- „schap zal zijn.

Namens het Bestuur der Kon. Nat. Vereeniging in Ned. Indië

w. g. VAN DER STOK, *Voorzitter.*

S. FIGÉE, *Secretaris*".

Beide missives worden voor kennisgeving aangenomen, terwijl, naar aanleiding van den voorgenomen onderzoekingstocht, door den Voorzitter en Secretaris aan de vergadering vertrouwelijke mededeelingen worden gedaan zoowel over den gezondheidstoestand van den hoogleeraar Martin, die aan dien tocht deel zou nemen, als ook over hetgeen omtrent het steunen van wetenschappelijke onderzoekingen in de jongst ingediende Indische begrooting wordt aangetroffen.

Na beraadslaging wordt de Voorzitter gemachtigd, na voorafgaande bespreking met den hoogleeraar Martin, ter bevordering der zaak, zoo noodig een onderhoud bij den Minister van Koloniën aan te vragen.

De Secretaris brengt ter tafel:

1°. een schrijven van den heer J. W. Young, thans met verlof hier te lande, waarbij, ter opneming in de Bijdragen aangeboden wordt eene verhandeling over het Hoa-Hoëe-spel (Hok-kien dialect) of Fa-Foei-spel (Khèh- of Hakka-dialect), een hazardspel bij de Chineezen;

2°. een opstel van heer S. W. Tromp, waarin een Dajaksch feest wordt beschreven en toegelicht.

Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter wordt besloten

eerstgenoemde verhandeling om bericht en raad in handen te stellen van den heer Schlegel, de tweede in die van den heer Kielstra.

Naar aanleiding van een door hem van het medelid Dr. W. F. van Vliet dd. 26 Sept. jl. ontvangen schrijven, vestigt de Secretaris de aandacht der vergadering op diens voornemen om eene omvangrijke uitgave te bezorgen over de physische geographie van Ned. Indië, welke twee deelen zal omvatten, elk bestaande uit afdeelingen, die afzonderlijk verschijnen en verkrijgbaar kunnen worden gesteld: een arbeid, waarvan éene afdeeling reeds voor de pers gereed is en waarvan aan de hoogleeraren Niemann en Wilken bereids inzage is verstrekt. Daar echter uit den aard der zaak voor deze uitgave geen groot debiet kan worden verwacht, hebben heeren uitgevers bezwaar gemaakt haar zonder subsidie te ondernemen: waarom de Secretaris, in overleg met en op verzoek van den Schrijver, aan de vergadering de vraag onderwerpt, of het ook op den weg van het Instituut zou kunnen liggen die uitgave, die over eenige jaren zou loopen, te bevorderen door de toekenning van eene jaarlijksche subsidie van ƒ 200.

Na breedvoerige gedachtenwisseling zoowel over den arbeid zelven, als over de financieële gevolgen eener ondersteuning daarvan door het Instituut, wordt, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, besloten, den heer van Vliet mede te deelen: dat, na de ontvangen inlichtingen, zijn werk — afgescheiden nog van de omstandigheid dat het op verre na niet voltooid is, waardoor het zeer moeielijk is, daarover een juist oordeel uit te spreken en het naar eisch te waardeeren, — niet van dien aard is, dat het Instituut zich gerechtigd kan achten de uitgave er van te verzekeren door daaraan eene subsidie te verleenen, welke gedurende eenige jaren zou moeten worden uitgekeerd en een niet onaanzienlijk bedrag vertegenwoordigt; te eer moet het Instituut zich daarvan onthouden, waar de financieële toestand eer beperking dan uitbreiding zijner wetenschappelijke werkzaamheid vordert.

Door den Penningmeester wordt overgelegd de rekening en verantwoording van den uitgever M. Nijhoff betreffende den verkoop van het boekenfonds van het Instituut. In overleg met den Secretaris is de rekening onderzocht en accoord bevonden; na aftrek der exploitatie-kosten kan over het jaar 1888 als saldo worden geboekt eene som van f 1337.23.

De Voorzitter dankt den Penningmeester voor zijne mededeelingen,

naar aanleiding waarvan eenige vragen worden gedaan en beantwoord omtrent de vermoedelijke uitkomsten van den verkoop in 1889 der Instituuts-uitgaven, bepaaldelijk ook van die van dr. Snouck's Mekka en de Atjehsche taalwerken.

Namens Dr. Goldziher doet de Voorzitter het verzoek dat hem alsnog worde toegezonden de eerste aflevering van de Bijdragen, in den aanvang des jaars verschenen vóór zijne benoeming tot buitenlandsch lid van het Instituut. Den Secretaris wordt opgedragen hieraan te voldoen.

Tot buitenlandsch lid wordt voorgedragen en benoemd Prof. dr. Ernst Kuhn, te München, en tot gewoon lid de heer H. J. B. van der Houven van Oordt, benoemd ambtenaar voor den burgerlijken dienst in N.-I.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

306DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 26 OCTOBER 1889.

Tegenwoordig de hh. Kern (Voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Kielstra (Onder-voorzitter), Bool, Van der Lith, Martin, Van der Pant, Schlegel, Wilken, Niemann en Wijnmalen (Secretaris).

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Naar aanleiding van den in de notulen opgenomen brief van het Bestuur der Kon. Natuurkundige Vereeniging in Ned. Indië en het daarin medegedeelde over het niet raadplegen der Commissie ter bevordering van wetenschappelijke onderzoekingen in Indië, maakt het bestuurslid Martin eenige opmerkingen en stelt hij voor het Bestuur

der Nat. Vereeniging nader in te lichten omtrent de bedoelingen van het Instituut.

Dienovereenkomstig wordt besloten, met opdracht aan den Secretaris, om, in overleg met prof. Martin, een antwoord aan meergemeld Bestuur te doen toekomen.

De Secretaris doet hierna opgave van de sedert de vorige vergadering ingekomen boekwerken, onder mededeeling dat ontvangen is een schrijven van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 5 October jl. N°. 2309, afd. K. W., ten geleide van een exemplaar van het eerste deel van den Catalogus van de verzameling vlugschriften in de Koninklijke Bibliotheek.

Onder dankzegging aan de inzenders, wordt besloten de boekwerken te plaatsen in de bibliotheek.

Verder zijn ingekomen:

1°. eene missive van den Secretaris van Zijne Majesteit den Koning van Zweden, houdende dankbetuiging voor de boekwerken, welke vanwege het Instituut aan Zijne Majesteit werden aangeboden als Beschermheer en Eerevoorzitter van het VIIIe internationaal Orientalisten-congres te Stockholm.

2°. eene missive van het Verein für Naturkunde zu Kassel, houdende dankbetuiging voor de toezending der laatstelijk uitgegeven Bijdragen, en wel 5e Volgr. Deel 2, 3 en 4, afl. 1 en 2.

3°. missives van de hh. D. Aitton, G. J. Filet, W. A. Coblijn, Mr. H. L. Drucker, J. G. Schott en Von Schmid: die der beide eerstgenoemden houdende kennisgeving, dat zij met 't einde van het loopende jaar hun ontslag wenschen te nemen als leden van het Instituut; die der overigen houdende mededeeling van de verandering van woonplaats.

4°. missives van Prof. dr. Ernst Kuhn, te München, en H. J. B. van der Houven van Oordt, benoemd ambtenaar voor den dienst in Ned. Indië, waarbij zij meêdeelen, dat zij, de eerste de benoeming tot buitenlandsch lid, de tweede die van gewoon lid van het Instituut aanvaarden.

Al deze missives sub 1—4 worden voor kennisgeving aangenomen.

Van het lid, dr. W. Horst, uit Sambas, is een schrijven van den 21 Sept. jl. ontvangen, waarin hij meêdeelt, kort vóor den dood van den Controleur Graafland, van hem te hebben vernomen, dat hij bezig was eene geschiedenis van Indragiri volgens Maleische handschriften samen te stellen, met 't voornemen ze ter uitgave te doen aanbieden aan het Instituut. Wellicht heeft zijne Weduwe, die sinds naar Nederland vertrokken is, het handschrift bewaard, waaromtrent bij haar ware te informeeren.

Tevens verzoekt dr. Horst, dat hem een exemplaar van dr. Snouck's Mekka tegen den voor de Instituutsleden vastgestelden prijs worde gezonden.

De Secretaris deelt mede, dat hij het verzoek van dr. Horst bereids aan den uitgever M. Nijhoff heeft overgebracht, terwijl hem, na eenige gedachtenwisseling, opgedragen wordt omtrent het bedoelde handschrift van wijlen het medelid Graafland een onderzoek in te stellen.

Door den heer Wilken wordt rapport uitgebracht omtrent de in zijne handen gestelde bijdrage van wijlen den heer Graafland over de verbreiding van het matriarchaat in het landschap Indragiri, welke hij voorstelt in het Tijdschrift op te nemen, na daartoe vooraf de machtiging te hebben verkregen van den Minister van Koloniën, door wiens tusschenkomst het opstel werd ontvangen. Tevens zou het wenschelijk zijn, dat bij de uitgave gebruik kon worden gemaakt van het origineel, waarvan ons een afschrift werd toegezonden.

De vergadering vereenigt zich met het voorstel des heeren Wilken, met opdracht aan den Secretaris om van den Minister van Koloniën zoowel de voor den druk vereischte machtiging als het origineel der bijdrage te verkrijgen.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van Prof. dr. M. J. de Goeje, van den 7n October jl., waaruit blijkt, dat, nadat in 1886 het door het Bestuur van het Instituut in beginsel aangenomen plan, om aan Seijid Othmân ibn Jahja eene zending naar Hadhramaut op te dragen, bij gebrek aan medewerking der Indische Regeering, was mislukt, genoemde Seijid Othmân nog peinsde over de mogelijkheid om het plan te volvoeren, doch dat later zijn zoon naar Hadhamaut was vertrokken. Het aanvankelijk resultaat dezer reis was, dat van hem zijn ontvangen en door de welwillende tusschenkomst der heeren dr. Snouck Hurgronje en Brandes herwaarts toegezonden: 1o. een

abklatsch en eene teekening, beide van dezelfde inscriptie op eenen steen van eene Siqâjeh, genaamd Siqâjeh bîn Ahbâd, aan den voet der hoogte, waarop Hoed's graf zich bevindt; 2o. eene teekening van eene inscriptie op eenen steen bij eenen put ook aan den voet van bedoelde hoogte; en 3o. drie teekeningen van steenen, behoorende tot den onderbouw van den Masdjid as-Sjeich Ali te Tĕrîm, welke steenen oorspronkelijk deelen van éénen schenen te zijn geweest.

Othmân's zoon is nog in Hadhramaut en zal moeite doen meer en grootere inscripties te vinden en er abklatschen van te maken. Voor het verworvene, hoe weinig het zij, heeft hij moeten reizen, rafîq's (gidsen) betalen, enz., tot een bedrag van *f* 150.— en scheen het billijk, hem *f* 50.— voor zijne moeite te geven: welk bedrag hem is uitgekeerd geworden door de Directie van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, als voorschot aan het Instituut, in de overtuiging dat deze instelling, die vroeger besloten had eene eventueele reis van Seijid Othmân met *f* 1000 te zullen steunen, wel bereid zou worden bevonden het genoemde bedrag te restitueeren, terwijl het voorts wenschelijk zou zijn vast te stellen door wie de verder te maken kosten vergoed zullen worden.

Onder mededeeling van een en ander, geeft de heer de Goeje in overweging, dat het Bestuur besluiten moge: 1o. de som van *f* 200 aan het Bataviaasch Genootschap te betalen en daarvoor de thans bij hem berustende stukken in ontvangst te nemen; en 2o. een zekere som bij het Bataviaasch Genootschap beschikbaar te stellen om de verdere uitgaven van den zoon van Seijid Othmân, in 't belang der wetenschap gedaan, te vergoeden.

Wat voorts de bepaling der waarde van de fragmenten betreft, dit kan slechts geschieden door een der geleerden, die zich geheel aan de Himjaritische epigraphiek gewijd hebben, zooals Prof. D. H. Müller, te Weenen, of Dr. E. Glaser, die thans te Schwabing bij München vertoeft. Deelt laatstgenoemde mede, dat hij in Jemen van geloofwaardige zijde de bevestiging ontvangen heeft van Wrede's mededeelingen omtrent groote Himjaritische opschriften bij de Koningsgraven in Hadhramaut, in een rechtstreeks aan den Secretaris van het Instituut gericht schrijven vraagt hij tevens verlof om van de thans ontvangen inscriptiën voor korten tijd kennis te mogen nemen en daarvan verslag te geven.

De Voorzitter licht het verzoek der heeren de Goeje en Glaser nader toe, waarna de vergadering, overeenkomstig zijn voorstel, besluit: 1o. aan Commissarissen in Indië, onder mededeeling der

zaak zelve, te verzoeken, de som van *f* 200, door de Directie van het Bataviaasch Genootschap voorgeschoten, uit de bij hen berustende gelden van het Instituut aan haar te restitueeren; 2°. hen te machtigen ten behoeve van de reizen en werkzaamheden van den zoon van Seijid Othmân te Hadhramaut bij gemelde instelling eene som beschikbaar te stellen, om aan genoemden persoon eventueel uit te betalen voor de door hem in het belang der wetenschap reeds gedane uitgaven, voorloopig tot een bedrag van *f* 150, terwijl, wijders, die som zal worden verhoogd met een later, na vooraf met Commissarissen gehouden overleg, vast te stellen bedrag, overeenkomstig de waarde van hetgeen door den reiziger zal worden geleverd en aangeboden; en 3°. onder mededeeling van dit besluit, van den heer de Goeje, de bij hem berustende stukken in ontvangst te nemen; doch, alvorens die overdracht geschiede, zijne tusschenkomst in te roepen ter voldoening aan den door Dr. Glaser kenbaar gemaakten wensch, met dien verstande, dat aan genoemden geleerde de bedoelde stukken, aangeteekend, worden toegezonden, met bericht, dat het Bestuur hem die stukken voor korten tijd ten gebruike afstaat, waarna hij ze, aangeteekend, aan des hoogleeraar's adres te Leiden moet terugzenden; terwijl het, wijders, aan het Bestuur aangenaam zou zijn van die stukken te mogen ontvangen de transscriptie, vertaling en de noodige toelichtingen: een en ander in de Duitsche taal en in zoodanigen vorm, dat het zou kunnen opgenomen worden in de eerstvolgende aflevering der Bijdragen, terwijl hem, na die publicatie in ons tijdschrift, vrijgelaten wordt van zijn arbeid dat gebruik te maken als hij noodig oordeelt voor het door hem zelven over hetzelfde onderwerp uit te geven werk.

De Secretaris brengt ter tafel:

1°. een schrijven van het buitenlandsch lid, Graaf Meyners d'Estrey, houdende verzoek hem te veroorloven het door het Instituut uitgegeven werk van Dr. Snouck Hurgronje over Mekka in het Fransch te vertalen:

2°. een door tusschenkomst des heeren Nijhoff ontvangen aanvrage om een recensie-exemplaar van evengenoemd werk ten behoeve van Prof. Dr. M. J. Leramer, East Orange, N. J. U. S. of America.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten aan het sub 2°. bedoelde verzoek te voldoen, terwijl, met betrekking tot zijne aanvrage, aan den heer Meyners d'Estrey zal worden medegedeeld, dat men, alvorens eene definitieve beslissing daaromtrent te nemen, gaarne

zou wenschen ingelicht te worden omtrent zijne plannen ten opzichte van de bij het werk des heeren Snouck gevoegde kaarten en platen.

De Voorzitter deelt mede, dat hij, door tusschenkomst van den Secretaris, ontvangen heeft het door den heer J. L. van der Toorn samengesteld Minangkabausch Woordenboek, met het begin waarvan hij bereids inzage heeft kunnen nemen. Hem lacht het denkbeeld eener uitgave daarvan vanwege het Instituut wèl toe, doch, alvorens daaromtrent eenig besluit te nemen, stelt hij voor het handschrift met het Bestuurslid Niemann nader te onderzoeken, om alsdan in de eerstvolgende vergadering daarover rapport uit te brengen. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door den heer Schlegel wordt verslag uitgebracht over de in zijne handen gestelde bijdrage des heeren Young over het Chineesche loterijspel. Daar eene uitvoerige en met gravures voorziene beschrijving van hetzelfde onderwerp reeds geleverd werd door den heer C. W. Sneyd Kynnersley in het December-nummer van den jaargang 1885, n°. 16, van het Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society te Singapore, komt het den Rapporteur minder wenschelijk voor, alsnog eene bijdrage daarover in het licht te geven, waarom hij voorstelt, onder verwijzing naar die publicatie, aan den heer Young het handschrift weder ter hand te stellen, waarvan de uitgave bovendien groote kosten zou veroorzaken.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Met betrekking tot eene in zijne handen gestelde bijdrage des heeren S. W. Tromp over een Dajaksch feest bericht de heer Kielstra, dat de opneming daarvan in het Tijdschrift kan worden aanbevolen, waartoe hij dan ook het voorstel doet.

Na eenige gedachtenwisseling vereenigt de vergadering zich met dit voorstel.

Door de heeren Kern en Niemann wordt het volgend rapport uitgebracht:

„Wij ontvingen van den zendeling H. Tromp een „Versuch einer Grammatik der Sprache des Dajakischen Stammes der Olon Maänjan auf Süd-Ost Borneo,„ waarbij eenige vertellingen, fabelen, sprookjes en spreekwoorden met vertaling en glossarium zijn gevoegd. De Commissie is van oordeel, dat de Grammatica, hoewel zij veel goeds bevat, al te uitvoerig is behandeld; veel van hetgeen daarin voorkomt, zooals de vergelijkingen met het Maleisch, het geheele vierde

hoofdstuk, enz., had gerust weg kunnen blijven; eene korte en toch volledige schets der spraakkunst zou niet meer dan ongeveer een vijfde van den omvang, dien zij hier heeft, behoeven te bedragen. Het medegedeelde over de uitspraak is echter al te kort en ten deele niet recht duidelijk. Overigens zijn er op de spraakkunst nog meer aanmerkingen te maken. Wat het glossarium betreft, dit is zeer onvolledig, zoodat men vele in de teksten voorkomende woorden te vergeefs daarin zoekt. De Commissie adviseert daarom, de stukken, zooals zij daar liggen, niet uit te geven, maar die aan den Schrijver terug te zenden, met verzoek dat hij ons slechts een beknopte schets van de grammatica levere, bv. gelijk die van Coolsma vóór zijn Soendaneesch of van Jansz vóór zijn Jav. Woordenboek en tevens hier en daar de noodige verbeteringen aanbrenge; dat hij voorts het glossarium herzie en aanvulle. Wanneer dit een en ander zal zijn geschied, hopen wij dat zijn arbeid voor de uitgave door het Instituut geschikt zal worden bevonden."

Eenparig vereenigt de vergadering zich met dit advies.

Ten vervolge op vorige brieven is van den Minister van Buitenlandsche Zaken een schrijven dd. 10 Oct. jl. 1e afd. no. 9072, ontvangen, ten geleide van onderscheidene stukken uit Colombo, betrekking hebbende op het samen te stellen Indisch Lapidarium; met verzoek wijders hem in de gelegenheid te stellen de door den Consul te Colombo daarvoor gemaakte kosten tot een bedrag van ƒ 401.76 te restitueeren.

Op voorstel des heeren Bool wordt besloten de behandeling van dezen brief tot eene volgende vergadering aan te houden.

Tot leden van het Instituut worden voorgedragen en aangenomen: de heeren Th. Delprat, Ingenieur op Sumatra's Westkust; H. Doeff, ambtenaar voor den burgerlijken dienst in Nederlandsch-Indië; N. Adriani, J. H. Commijs en W. A. Hattinga Raven, laatstgenoemden te 's Gravenhage.

Door tusschenkomst van den heer Niemann wordt door het lid van Dissel, te Delft, ter opneming in het Tijdschrift aangeboden eene bijdrage houdende eene critiek over de Atjehsche taalwerken des heeren Van Langen. Om bericht en raad in handen gesteld van den heer Kern.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

307DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 16 NOVEMBER 1889.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kielstra (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Bool, Van der Lith, Martin, Van der Pant, Schlegel, Wilken, Niemann en Wijnmalen (Secretaris).

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris wordt opgave gedaan van de verschillende aanwinsten der bibliotheek, waaraan, namens de firma E. J. Brill, nog wordt toegevoegd een exemplaar harer uitgave van het „Menu du diner offert au VIIIe Congrès Internationaal des Orientalistes. Stockholm le 7 Sept. 1889", in verschillende Oostersche talen gedrukt. Plaatsing in de bibliotheek, onder dankzegging aan de inzenders.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van Trübner & Co., te Londen, waarin deze firma, onder mededeeling van haar voornemen tot het uitgeven van een afzonderlijk verslag over het Orientalisten-congres te Stockholm, aanbiedt, daarbij tegen vastgestelde prijzen aankondigingen te plaatsen betreffende verschillende uitgaven.

Na gedachtenwisseling wordt besloten dit schrijven in handen te stellen van den Uitgever van het Instituut, ten einde daarmeê te handelen als hij zal vermeenen te behooren.

Van de Directie van het Canadian Institute, 38 Richmond street, East, Toronto, is een schrijven van 21 October jl. ingekomen, houdende dankbetuiging voor de aanneming van haar voorstel tot ruiling van wederzijdsche uitgaven, onder mededeeling wijders dat aan het Instituut een zoo volledig mogelijk exemplaar van de drie seriën van het tijdschrift zal worden toegezonden, terwijl men zich voor wederkeerige toezending der Instituutsuitgaven aanbevolen houdt.

Den Secretaris wordt opgedragen de beloofde toezending der werken af te wachten, alvorens haar met een gelijk geschenk te beantwoorden.

De Secretaris deelt mede, dat hij van Z. H. Prins Roland Bonaparte, te Parijs, een schrijven heeft ontvangen, waarin Z. H. hem opdraagt bij het Instituut de tolk te zijn van HDs erkentelijke gevoelens voor het voorrecht, die Instelling te hebben mogen vertegenwoordigen bij het Internationaal geographisch congres te Parijs.
Aangenomen voor kennisgeving.

Nog zijn ingekomen:
1o. een brief van den heer J. J. F. Margadant, te 's Gravenhage houdende mededeeling dat hij, tot zijn leedwezen, zich genoopt ziet met 1 Januari a. s. af te zien van het lidmaatschap van het Instituut.
Aangenomen voor kennisgeving.

2o. eene missive van Z. Exc. den Minister van Koloniën, dd. 3 November jl. Lett. A1, no. 5, waarbij, in antwoord op dezerzijdsch schrijven van 31 October jl. no 437, wordt medegedeeld, dat er geen bezwaar bestaat tegen de publicatie, in het tijdschrift van het Instituut, van het opstel van wijlen den controleur Graafland, waarvan tevens het origineel, ter inzage en met verzoek om terugzending, wordt aangeboden.
Wordt besloten bedoeld origineel na gemaakt gebruik weder aan het Departement van Koloniën terug te zenden, onder aanbieding van een afdruk der bijdrage van wijlen den heer Graafland.

3o. eene missive van Z. Exc. den Minister van Buitenlandsche Zaken, dd. 11 November jl. 1e afd. no. 9631, waarbij, ten vervolge van zijne mededeeling van 10 October ll., 1e afd. no. 9072, wordt toegezonden afschrift eener missive van Zr. Ms. Minister-Resident en Consul-Generaal in China, van 16 September ll. Lett. A. no. 83, waarbij, ten behoeve van het Instituut, photographische afbeeldingen worden aangeboden, alsmede de boekwerken, welke bij het kopyelijk eveneens bijgevoegd schrijven van den heer William Campbell, Engelsch Zendeling te Taiwanfoo op Formosa, dd. 16 Juli ll., ter beschikking van den heer Ferguson zijn gesteld.
Wordt besloten de verschillende stukken in handen te stellen van het Bestuurslid Bool, die voorts verzoekt alsnog diligent verklaard te worden met opzicht tot de behandeling van het in eene vorige vergadering ingekomen schrijven van den Minister van Buitenlandsche Zaken dd. 10 October ll. 1e afd. no. 9072.

De Secretaris brengt ter tafel twee brieven van het medelid Graaf Meijners d'Estrey, te Parijs, van 5 en 12 November jl., waarin vooreerst nadere inlichtingen worden verstrekt en gevraagd met betrekking tot de reproductie der platen, behoorende bij Dr. Snouck's Mekka, voor het geval dat hem de door hem gevraagde machtiging tot het leveren eener Fransche vertaling daarvan worde verleend. Wijders verzoekt hij ook hem verlof te geven in „Le Tour du Monde" een uittreksel te geven van Carl Bock's Reis in Borneo, met bijvoeging van eenige gravures uit het Album.

Naar aanleiding dezer aanvrage zegt de Secretaris, zich in betrekking te hebben gesteld met de uitgevers-firma's Brill en Nijhoff, van wier brieven door hem voorlezing wordt gedaan, bevattende eene uiteenzetting hunner gevoelens zoowel wat betreft de kosten der reproductie van de platen, behoorende bij dr. Snouck's Mekka, als omtrent de te verleenen machtiging tot de vertaling van bedoeld werk en dat van Carl Bock en de daarbij te stellen voorwaarden.

Na beraadslaging, waarbij blijkt, dat de firma Brill zich voorbehoudt alsnog nadere opgaven te verstrekken, wordt besloten: 1o. de beslissing omtrent de aanvrage om machtiging tot het vertalen van dr. Snouck's Mekka met reproductie der platen aan te houden tot de volgende vergadering; en 2o., onder mededeeling hiervan aan den Graaf Meyners d'Estrey, hem tevens te berichten, dat tegen het vertalen van Bock's reisverhaal met bijvoeging van enkele gravures uit het Album in „Le Tour du Monde" geen bezwaar bestaat, en waartoe hem dan ook gaarne de noodige machtiging wordt verleend.

Van den uitgever M. Nijhoff is onder dagteekening van 31 Oct. jl. een schrijven ontvangen, waarin, met het oog op de voortdurende belangstelling, die Dr. Snouck's Mekka ondervindt, in overweging wordt gegeven onverwijld last te geven tot het bijdrukken der platen tot een gelijk getal als van den tekst zijn gedrukt.

Na eenige mededeelingen van den Secretaris, in verband ook met de nadere hem door de firma Brill toegezegde opgaven omtrent de kosten, die de aanneming van het voorstel der heeren Nijhoff zou vorderen, wordt besloten de behandeling daarvan tot de volgende vergadering te verdagen.

Overeenkomstig de hun gegeven opdracht tot het ontwerpen van een antwoord op het schrijven van de Directie der Kon. Natuur-

kundige Vereeniging in Ned. Indië betreffende den vanwege het Instituut voorgenomen onderzoekingstocht, worden door het Bestuurslid Martin en den Secretaris eenige beschouwingen voorgedragen, die aan de aandacht van genoemde Directie zouden kunnen worden onderworpen.

Na beraadslaging, — waarbij vooral ter sprake worden gebracht èn de verhouding van het Instituut tot de Commissie ter bevordering van het natuurkundig onderzoek der Ned. koloniën èn het doel en de werkking dier Commissie — wordt, overeenkomstig het voorstel van den Ondervoorzitter Kielstra, besloten aan meergemelde Directie, onder dankbetuiging voor haar gunstig advies en krachtige ondersteuning in zake den voorgenomen onderzoekingstocht, mede te deelen, dat het Bestuur van het Insituut niet recht begrepen heeft, waarom men meende zich te moeten beklagen over den weg, dien het Instituut had ingeslagen; dat het Bestuur echter, naar zijne meening — waartoe het gekomen was na rijp overleg en gedachtenwisseling, waaraan ook hadden deelgenomen leden van de meergenoemde Commissie —, de overtuiging heeft verkregen, dat het gegeven geval niet van zoodanigen aard was, waarbij men zich óm advies tot het Comité had te wenden. Intusschen blijft het Bestuur, gelijk het reeds vroeger verklaard heeft, prijs stellen op de medewerking van het Comité en op zijn zedelijken steun, waar zulks in het belang der zaak wordt geacht.

Door den Voorzitter wordt verslag uitgebracht omtrent de in zijne handen gestelde bijdrage des heeren van Dissel, bevattende „eenige opmerkingen over Atjineesche taalstudie." Hoewel door den Rapporteur niet zonder belangstelling van het opstel is kennis genomen, meent hij toch de plaatsing daarvan in het tijdschrift eerst dán te mogen aanraden, wanneer daarin door den Schrijver aanmerkelijke veranderingen zijn aangebracht, enkele gedeelten omgewerkt of weggelaten: een en ander na gehouden overleg met den Rapporteur, waartoe de Schrijver zou kunnen worden uitgenoodigd.

Zonder beraadslaging vereenigt de vergadering zich met dit advies.

Door den Voorzitter en het bestuurslid Niemann wordt ter tafel gebracht het in hunne handen gesteld Minangkabausch-Maleisch-Hollandsch Woordenboek, vervaardigd door den heer J. L. van der Toorn. Bij onderzoek daarvan is het den Rapporteurs gebleken, dat het aangeboden handschrift eene belangrijke bijdrage, een onontbeerlijk

hulpmiddel is voor de studie van het Minangkabausch-Maleisch, weswege zij niet aarzelen voor te stellen, in beginsel tot de uitgave daarvan te besluiten. Op welke wijze echter die uitgave mogelijk zou kunnen worden gemaakt; of daarvoor de steun der Regeering zou kunnen worden verkregen; welke kosten de uitgave zelve zou vorderen: — zijn vragen, waaromtrent de Rapporteurs meenen de vergadering te mogen voorstellen den Secretaris uit te noodigen in de volgende bijeenkomst het antwoord te willen geven.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door den Secretaris worden der vergadering mededeelingen gedaan omtrent den inhoud der eerstvolgende Januari-aflevering, terwijl, na beraadslaging, overeenkomstig zijn voorstel, wordt besloten, dat die aflevering zal bevatten bijdragen der heeren Kern, Wilken, Graafland, Tromp, van der Toorn en Blumentritt.

Overeenkomstig de bepalingen van het Huishoudelijk Reglement wordt door den Penningmeester het ontwerp der begrooting voor 1890 ter tafel gebracht. Den Secretaris wordt opgedragen het in rondlezing te zenden vóor de eerstvolgende bijeenkomst.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

VERSLAG

VAN DEN

STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NED.-INDIË OVER 1889

UITGEBRACHT IN DE ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 22n FEBRUARI 1890.

Mijne Heeren!

Het genootschappelijk jaar, dat heden afgesloten wordt en waarvan wij U ingevolge de voorschriften van het Reglement een overzicht moeten aanbieden, behoeft voor geen zijner voorgangers onder te doen.

Menige verandering had er plaats in den kring zoowel van onze leden als van het Bestuur, terwijl het aan afwisseling bij onzen arbeid niet ontbrak.

Van de vier in onze vorige Algemeene Vergadering benoemde Bestuursleden namen de heeren Prof. mr. P. A. van der Lith, Prof. Dr. G. Schlegel en D. F. van der Pant bereidvaardig de opdracht aan, doch de Oud-Minister van Koloniën, mr. W. Baron van Goltstein, gevoelde zich bezwaard de benoeming te aanvaarden in de meening dat hij in meer dan één opzicht aan de eischen van het lidmaatschap van het Bestuur niet voldoen kan. Voor de vervulling dezer vacature heeft het Bestuur gemeend geene buitengewone Algemeene Vergadering te moeten uitschrijven, doch ze, overeenkomstig de hem verleende bevoegdheid, tot deze Vergadering te mogen uitstellen, waarin toch voorzien zou moeten worden in drie openvallende plaatsen in het Bestuur tengevolge der periodieke aftreding der medeleden E. B. Kielstra, Prof. Mr. P. A. van der Lith en Prof. G. K. Niemann.

Hun heengaan uit ons midden smart ons, doch wij mogen de verwachting uitspreken, dat de scheiding niet van te langen duur zal

zijn, terwijl overigens hunne ons betoonde belangstelling ons ten waarborg strekt, dat zij ook als gewone leden ons hunne medewerking wel zullen willen verleenen.

Grooter wijziging bracht het afgeloopen jaar in den kring onzer leden. Als Lid-Donateur mochten wij den Gouverneur-Generaal van N.-I., Z.Exc. Mr. C. Pijnacker Hordijk, inschrijven. Onze overige Donateurs bleven ons gelukkig gespaard, evenals ons éénig eerelid en onze drie correspondeerende leden. Van onze buitenlandsche leden ontvielen ons echter de hh. Alfred von Kremer, te Weenen, en Colonel H. Yule, te Londen.

Weder trad een groot aantal gewone leden zoowel hier te lande als in Indië tot onze Vereeniging toe; slechts enkelen verzochten ons, veelal óm redenen van persoonlijken aard, hunne namen van de ledenlijst af te voeren. Het getal onzer gewone leden bedraagt in Nederland 335, en in Indië 186. Betrekkelijk niet weinigen nam ook nu weder de dood uit ons midden weg. Om de mate van onze verliezen te doen gevoelen, behoeven wij U slechts te herinneren aan de namen van den Directeur der Nederlandsche Bank C. P. van Eeghen; van den oud-Director van het Ned. Zendelinggenootschap H. Hiebink; van het lid van den Hoogen Raad, mr. S. J. Hingst; van den Schrijver der Haagsche Omstreken, F. Baron van Hogendorp; van den oud-resident J. C. de Kock van Leeuwen; van den Directeur der Stoomvaartmaatschappij Jhr W. von Raders; van den President der Eerste Kamer der Staten-Generaal, Mr. W. A. A. J. Baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll; van den oud-Burgemeester van Rotterdam Joost van Vollenhoven; van den oud-Vice-president van den Raad van N.-I., Jhr. Mr. H. C. van der Wijck en van den schrijver der geschiedenis van Suriname J. Wolbers. Onder de Indische leden echter eischte de dood slechts een tweetal offers; het zijn de hh. C. P. J. van Koetsveld, laatstelijk Assistent-Resident van Koetei, en A. P. P. Graafland, contrôleur 2e kl. in de residentie Riouw en onderhoorigheden. Mochten wij van laatstgenoemde in de jongste aflevering onzer Bijdragen nog een nota opnemen over de verbreiding van het matriarchaat in het landschap Indragiri, kort vóor zijn droevig afsterven hield hij zich onledig met de samenstelling van eene geschiedenis van Indragiri vooral naar Inlandsche bronnen bewerkt, met het voornemen haar te zijner tijd aan het Instituut ter uitgave aan te bieden.

Ontviel onzer Instelling door den dood de steun van niet-weinigen onzer medeleden, wij waardeeren ter andere zij dankbaar het voor-

recht, dat wij in het afgeloopen jaar krachtige medewerking hebben mogen ondervinden.. Zoowel in financieel opzicht als bij de vervulling der ons opgedragen taak.

Wat den financieëlen toestand van het Instituut betreft, deze kan niet ongunstig heeten. De ons overgelegde rekening en verantwoording over 1889 wijst aan ontvangsten een bedrag aan van *f* 11,419.94 en aan uitgaven *f* 9,998.95, zoodat er een saldo van *f* 1,420.99 kan worden geboekt. Tot deze gunstige uitkomst werkte mede deels de omstandigheid, dat verreweg de meeste uitgaven gebleven zijn beneden de raming, deels de niet onaanzienlijke bate, die in het afgeloopen jaar verkregen werd uit den verkoop onzer boekwerken; deels ook het hooger bedrag aan contributiën tengevolge van het toenemend aantal leden. In bizonderheden zal U dit nader blijken, waar straks de Penningmeester zelf zijn financieel beheer zal toelichten.

Intusschen, het betrekkelijk hoog saldo, waarmeê de Penningmeester de rekening over 1889 mag sluiten, verleide ons niet den financieëlen toestand te rooskleurig te beschouwen. Immers, vele zijn de gewone en buitengewone uitgaven, die op de begrooting voor het reeds ingetreden dienstjaar voorkomen, terwijl de behoeften, waarin voorzien moet worden, klimmende zijn.

Om met ons Tijdschrift aan te vangen, — het deel, dat wij U in 't vorig jaar mochten aanbieden, het 38e der geheele reeks — is van niet geringen omvang geweest. Zonder de Notulen der Algemeene en Bestuursvergaderingen, die wij als naar gewoonte weder hebben gepubliceerd, vormt het een boekdeel van niet minder dan 652 bladzijden druks; en wil men er voor waken, dat de deelen door hun al te lijvigen vorm voor het gebruik onhandelbaar worden, dan zou eer inkrimping, dan uitzetting daarvan eisch zijn, of wel eene jaarlijksche uitgave van twee deelen in overweging moeten worden genomen.

Bij den inhoud van het U in het afgeloopen aangeboden deel van ons Tijdschrift behoeven wij niet nader stil te staan; Gij hebt daarvan zelf reeds kennis kunnen nemen, en daaruit tevens de overtuiging verkrijgen, dat er bij voortduring naar gestreefd wordt aan den eisch der verscheidenheid te beantwoorden en de drie hoofdterreinen onzer werkzaamheid, de Indische taal-, land- en volkenkunde, met bijdragen te verrijken.

Leverde de hoogleeraar Wilken in het vorige jaar een drietal ethnografische bijdragen, het is zijn voornemen om ons bij voortduring

de uitkomsten zijner verdere onderzoekingen mede te deelen, gelijk U ook reeds kon blijken uit de U in de vorige maand aangeboden nieuwe aflevering onzer Bijdragen, waarin de Albino's in den Indischen Archipel door hem werden beschreven.

Ook onze Ondervoorzitter, E. B. Kielstra, die in het vorige jaar zijne historische studie van Sumatra's Westkust van 1833—1835 leverde, stelt zich vóor haar te vervolgen; of laat ons liever zeggen, reeds voor eenigen tijd bood hij ons het vervolg daarvan aan, dat het tijdperk van 1836—1840 omvat. Wij hopen U nog in de volgende afleveringen van ons Tijdschrift met deze omvangrijke studie kennis te doen maken, voor zoover althans de ruimte, waarover wij voorshands beschikken kunnen, ons dit zal toelaten.

Wij moeten vooral op dit laatste allen nadruk leggen, waar bereids eenige andere omvangrijke bijdragen ter opneming in het Tijdschrift in handen der Redactie zijn gesteld.

Het blijke U hieruit dat het ons, voorshands althans, aan stof voor ons orgaan niet ontbreekt.

Door ons onlangs uit Indië overgekomen medelid, Dr. Jul. Jacobs, werd ons eene uitvoerige ethnografische schets uit het leven der Badoej's aangeboden, waaraan een onzer andere Indische medeleden, de heer J. J. Meijer, laatst contrôleur te Rangkas Betoeng (Bantam), een en ander toevoegde omtrent de taal- en letterkunde van dit volk. Wegens den omvang dier beide stukken hebben wij gemeend daarvan eene afzonderlijke uitgave te maken, die wij hopen U nog in den loop dezes jaars te kunnen aanbieden.

Met betrekking tot andere afzonderlijke werken van het Instituut zij U met voldoening medegedeeld, dat het door ons uitgegeven werk van Dr. Snouck Hurgronje over Mekka bij voortduring de aandacht trekt. Hadden wij, met 't oog op de kostbaarheid dezer uitgave, ons aanvankelijk er toe bepaald enkel van den tekst eene oplaag te doen leveren van 800 exemplaren, doch die van 't album te stellen op 500, overeenkomstig het verzoek van onzen Uitgever, die ons verblijdende berichten meêdeelde omtrent den verkoop van het werk, hebben wij onverwijld last gegeven tot het bijdrukken der platen tot een gelijk getal als van den tekst zijn bezorgd.

Vordert dit laatste eene aanzienlijke uitgave van de kas van het Instituut, de voortdurende belangstelling, die Dr. Snouck's Mekka ondervindt, doet ons de hoop koesteren, dat het geldelijk offer, door ons gebracht, niet te bezwarend zal blijken te zijn.

Mocht echter 't tegendeel blijken, het zal ons in elk geval eene ware voldoening zijn tot de uitgave van Snouck's Mekka te hebben mogen medewerken, daar het een arbeid mag heeten, die het Instituut tot eer verstrekt, een standaard-werk, dat een diepen blik doet slaan in het werken en streven der Mohammedaansche wereld; en waaraan zoowel in ons vaderland als in het buitenland die aandacht werd geschonken, welke het inderdaad verdient, 't geen blijkt uit de vele opstellen en bijdragen, die daarover werden geleverd in gezaghebbende Nederlandsche, Duitsche, Engelsche en Fransche tijdschriften. Ons werd verlof gevraagd om een beknopt overzicht van het werk in de Fransche taal te mogen bewerken, ter opneming in het bekende maandschrift „Le Tour du Monde", met reproductie tevens van enkele platen uit het Album.

Gaarne werd die machtiging door het Bestuur verleend, hetgeen eveneens het geval was, toen wij een gelijk verzoek ontvingen met betrekking tot Carl Bock's Reis in Borneo, waarmede men ook de talrijke lezers van „Le Tour du Monde" kennis wilde doen maken.

In ons vorig Verslag kondigden wij U de te verwachten uitgave aan van een woordenboek der Atjehsche taal met die eener handleiding voor de beoefening dier taal, beide bewerkt door den voormaligen assistent-resident in Atjeh, thans resident te Benkoelen, K. F H. van Langen. Beide werken zagen spoedig na onze vorige Algemeene Vergadering het licht; een honderdtal exemplaren van elk werden door ons aan het Departement van Koloniën geleverd, dat ons door eene subsidie tot de uitgave dezer hulpmiddelen ter beoefening der Atjehsche taal in staat heeft willen stellen, en waarvoor hierbij onze dank wordt gebracht.

De overige exemplaren der oplaag zijn in den handel gebracht, terwijl zij, overeenkomstig het besluit der Algemeene Vergadering, voor de leden tegen de helft van den boekhandelsprijs verkrijgbaar zijn gesteld. Uit den aard der zaak is het debiet van dergelijke taalkundige werken uiterst gering; zij vallen onder het bereik van slechts weinigen, die dan ook de uitgave van soortgelijke werken met vreugde begroeten; en hoe de vakmannen over deze onze Atjehsche taalwerken oordeelen, kan U, onder anderen, blijken uit de waardeerende aankondiging daarvan, blijkbaar door een bevoegde hand, voor de Juni-aflevering, 1889, van „de Indische Gids" geschreven. Het is ons intusschen gebleken, dat deze bijdragen tot de kennis van de Atjehsche taal- en letterkunde eenige noodige verbeteringen,

veranderingen en aanvullingen behoeven, waaromtrent wij met den Schrijver in overleg zullen treden en die wij hopen te zijner tijd als supplement te kunnen uitgeven.

Nauwelijks waren de Atjehsche taalwerken gereed, of de vraag werd ons gesteld, of de kennis van het Minangkabausch belangrijk genoeg geacht kan worden om, in verband met de benoodigde onkosten, tot de uitgave van een Woordenboek dier taal vanwege het Instituut over te gaan.

Eenparig werd die vraag in bevestigenden zin beantwoord; en het Bestuur van het Instituut heeft dan ook geen oogenblik geaarzeld tot de uitgave van het door den heer Van der Toorn aangeboden Minangkabausch-Maleisch-Hollandsch Woordenboek te besluiten, waartoe men des te eerder kon overgaan, toen overeenkomstig ons verzoek de Minister van Koloniën zich bereid verklaarde de voorgenomen uitgave met eene subsidie te steunen.

Het woordenboek zelf is thans reeds ter perse, doch met 't oog zoowel op den omvang van den arbeid als op de noodige zorg, die bij het drukken daarvan moet worden betoond, is het te verwachten, dat de uitgave eerst in den aanvang van het volgende jaar zal kunnen geschieden.

Mochten wij bij de uitgave van dit Woordenboek, gelijk wij reeds deden opmerken, den gewaardeerden steun ontvangen van het Departement van Koloniën, voor de bezorging eener andere uitgave riep het onze medewerking in.

Gij herinnert U, M. H., dat het Instituut in 1878 door de zorgen van ons voormalig medelid Dr. W. Palmer van den Broek heeft doen uitgeven „Javaansche vertellingen, bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren.” Werd daarvan vroeger door ons eene aanzienlijke oplaag aan het Indisch Bestuur geleverd, onder dagteekening van 7 Juni 1889, Lett. F. n°. 71, ontvingen wij een schrijven van Z. Exc. den Minister van Koloniën, waarin werd medegedeeld, dat opnieuw de uitzending van exemplaren van het werk wordt verlangd, terwijl, met referte tot het ministeriëel schrijven van 12 Sept. 1877, Lett. F. n°. 16, verzocht werd te willen mededeelen, of voor de bezorging en het ter verzending in gereedheid brengen der nieuwe oplaag weder de bemiddeling van het Koninklijk Instituut verleend kon worden.

Aanstonds werd in bevestigenden zin geantwoord, doch, daar

onmogelijk een eenvoudige herdruk van het Javaansche werk mocht worden geleverd, werd besloten het vooraf overeenkomstig de eischen der Javaansche taalwetenschap te herzien. Het Bestuur had het voorrecht in zijn medelid, den heer D. F. Van der Pant, den man te vinden, die zich bereid verklaarde de taak der revisie op zich te nemen en haar ook, dank zij zijne voortvarendheid, binnen zeer korten tijd mocht volbrengen. Daardoor werd het ons mogelijk den nieuwen druk spoedig gereed te maken. Overeenkomstig het met den Minister van Koloniën gehouden overleg werden in de afgeloopen maand Januari de door zijn Departement verlangde vier duizend exemplaren geleverd en aan het Koloniaal Etablissement bezorgd ter verdere verzending naar Indië.

Tevens was door het Bestuur besloten, de oplaag van 4000 te vermeerderen met vijfhonderd exemplaren, welke in den handel zijn gebracht, daar het werk hier te lande bij voortduring ten dienste van het onderwijs in de Javaansche taal wordt aangevraagd.

De levering dier geheele oplaag hebben wij aan den heer P. W. M. Trap, boek en steendrukker te Leiden, gegund, die zich op verdienstelijke wijze van de opdracht gekweten heeft: welke meening Gij zelf zult deelen, waar Gij inzage neemt van de exemplaren, die op de tafel van het Bureau liggen. Eene gezette studie daarvan zal U tevens de overtuiging schenken, dat wij bij deze uitgave veel aan den heer Van der Pant verplicht zijn, wien het Bestuur dan ook gaarne openlijk zijn dank daarvoor aanbiedt.

Bij de mededeeling dezer verschillende uitgaven hadden wij gaarne ook eene andere gevoegd en wel eene proeve eener spraakkunst van de taal van den Dajakschen stam der Olon Maänjan op Zuid-Oost-Borneo, waarbij eenige vertellingen, fabelen, sprookjes en spreekwoorden met vertaling en glossarium zonder zijn gevoegd. Een nauwgezet onderzoek echter belette ons dezen arbeid van den verdienstelijken zendeling H. Tromp, gelijk die ons door hem werd aangeboden, vanwege het Instituut, hetzij afzonderlijk, hetzij in de Bijdragen het licht te doen zien. Herziening, verbetering en aanvulling daarvan scheen ons noodig; en waar dit een en ander zal zijn geschied, waaromtrent met den Schrijver in briefwisseling is getreden, hopen wij dat de letterkundige arbeid voor de uitgave door het Instituut geschikt zal worden bevonden.

Omtrent de uitgave van een ander niet minder omvangrijk werk

werd onlangs ons gevoelen gevraagd: wij bedoelen de U bekende prijsvraag van het „West Deutscher Verein für Kolonisation und Export" omtrent de geschiedenis der O. I. Compagnie, waarop het antwoord, door ons medelid Klerk de Reus ingeleverd, bekroond werd, en waarvan de uitgave wegens de oplossing van dat Verein in een ander genootschap onmogelijk is geworden, terwijl onderscheidene uitgevers bezwaar hebben gemaakt om dien omvangrijken arbeid te publiceeren.

Daar deze zaak eerst kort geleden ter tafel werd gebracht en in handen gesteld van eene Commissie van twee deskundigen, de heeren Bool en van der Lith, om bericht en raad, is het ons onmogelijk U nadere mededeelingen daaromtrent te doen, doch moeten wij ons thans slechts tot de bloote vermelding van het feit bepalen.

Eveneens verzoeken wij U ons alsnog diligent te verklaren met opzicht tot de eventueele samenstelling van een Indisch Lapidarium, waaromtrent reeds in ons vorig Verslag sprake was. Welke bouwstoffen wij daarvoor sedert onze laatste Algemeene Vergadering mochten ontvangen, kan U blijken uit onze bereids gepubliceerde Notulen. Gij zult daaruit tevens ontwaren, dat verreweg het meerendeel dier bouwstoffen ons gewerd door tusschenkomst van den Minister van Buitenlandsche Zaken. Het Bestuur grijpt gaarne deze gelegenheid aan om Zijner Excellentie daarvoor den beleefden dank van het Instituut aan te bieden.

Terwijl een Indisch Lapidarium in meer dan éen onzer Bestuursvergaderingen werd besproken, deelde ons medelid, Prof. de Goeje, ons in October van het vorige jaar den ontvangst mede van teekeningen en abklatschen van inscriptiën in Hadhramaut, door tusschenkomst van den zoon van Seyid Otthmân ibn Jahja, die daarheen was gegaan in de plaats van zijn vader, wien wij, gelijk gij U wel herinneren zult, in 1886 zoo gaarne eene zending naar die plaats hadden opgedragen, doch die bij gebrek aan medewerking der Indische Regeering was mislukt.

Otthmân's zoon bevindt zich op dit oogenblik nog in Hadhramaut en zal moeite doen meer en grootere inscriptiën te vinden en er abklatschen van te maken, waarvoor wij niet geaarzeld hebben een geldelijk bedrag ter zijner beschikking te stellen.

Moge de ontvangst van nadere, meer belangrijke fragmenten wellicht Wrede's mededeelingen kunnen bevestigen omtrent groote Himjaritische opschriften bij de koningsgravan in Hadhramaut.

Trekt wellicht de Himjaritische epigraphiek slechts weinigen onder ons aan, meer belangstelling zal ongetwijfeld wekken de mededeeling van den ontgravingsarbeid van den voet der drie hoofdtempels van de Tjandigroep te Parambanan in de residentie Jogjakarta aan de grens van de residentie Soerakarta, ondernomen door onze zusterinstelling, de Vereeniging voor oudheid-, taal- land- en volkenkunde te Jogjakarta. Tot vóor eenigen tijd waren die drie hoofdtempels nog geheel door een puinhoop omgeven, die den voet der drie tempels volkomen bedekte en aan het wetenschappelijk onderzoek onttrok. Reeds voor enkele jaren zijn door de zorgen der voornoemde Vereeniging de met puin gevulde binnenkamers dezer tempels ontruimd, de daarin aanwezige beelden aan het licht gebracht, de putten geledigd, terwijl men den inhoud daarvan onderzocht heeft.

Voor eenige maanden is voorts ook een begin gemaakt om den voet van twee der drie tempels, die van Siwa en van Vischnoe aan de westzijde te ontblooten, waardoor zeer schoone en voor de wetenschap belangrijke beeldwerken aan den dag zijn gebracht. Nu reeds zijn twee à drie van de twaalf tempelzijden ontbloot, terwijl naar alle waarschijnlijkheid dezelfde werkzaamheden aan de oostzijde der drie tempels, welke met meer puin bedekt is, omdat daar de inhoud der vroeger geheel met puin gevulde binnenkamers den oorspronkelijken puinhoop vergroot heeft, meer tijd en moeite zullen vorderen.

Mocht de meergemelde Vereeniging de kosten van dien arbeid dusver bestrijden deels door eigen middelen, deels door eene schenking van eene Zusterinstelling hier te lande, voor de voltooiing van den aangevangen arbeid, met inbegrip der uitgaven voor fotografiën en teekeningen, schieten echter de krachten van particulieren te kort. Reden waarom het Bestuur der Jogjasche Vereeniging zich tot de Indische Regeering heeft gewend met het verzoek om uit de voor wetenschappelijke doeleinden bestemde fondsen een bedrag van *f* 3000, voor de voltooiing van het aangevangen werk benoodigd, te mogen ontvangen.

Hiervan onderricht, heeft het Bestuur van het Instituut geen oogenblik geaarzeld het verzoekschrift der Zusterinstelling met de meeste vrijmoedigheid te ondersteunen, en hebben wij ons tot den Minister van Koloniën gewend, ten einde Zijner Excellentie's machtige voorspraak bij de Indische Regeering in te roepen ter verwezenlijking van het voorgestelde doel, terwijl wij tevens in overweging hebben gegeven, om, mochten er uit de voor het reeds ingetreden dienstjaar geene fondsen meer daarvoor beschikbaar zijn, het alsdan daarheen te leiden, dat bij de vaststelling der begrooting van N. I.

voor het volgend dienstjaar 1891 de benoodigde *f* 3000 aan de Jogjasche Vereeniging voor haar onderzoekingen worden toegestaan.

Wij houden ons overtuigd, dat deze luttele som gelds niet zal worden geweigerd, terwijl het zeker onnoodig, zoo niet overbodig mag geacht worden nader het belang te betoogen, dat de wetenschap en de goede naam van ons vaderland bij de voltooiing van den aangevangen arbeid hebben.

Terwijl wij met belangstelling de resultaten van het onderzoek der Jogjasche Vereeniging tegemoetzien, doet het ons leed ons thans te moeten onthouden van U uitvoerige mededeelingen te doen omtrent een gewichtig besluit, dat door ons Bestuur werd genomen in zijne vergadering van den 16den Maart 1889. Het geldt namelijk het plan om vanwege en onder leiding van het Instituut een geognostisch en ethnografisch onderzoek van de eilanden der Bandazee te doen instellen. Ter uitvoering van dit plan hebben wij ons, onder dagteekening van 27 Maart des vorigen jaars, een adres aan den Minister van Koloniën gericht, met verzoek dat het der Regeering moge behagen de som van *f* 10000, welke jaarlijks ter ondersteuning van wetenschappelijke reizen in N. I. wordt uitgetrokken, ter beschikking van het Instituut te willen stellen.

Omtrent dit adres is, tot dusver althans, nog geene beslissing genomen. Wij moeten ons daarom thans bepalen tot de enkele mededeeling van het door ons voorgenomen onderzoek, waarvan het eigenaardig karakter en de omvang in 't breede zijn uiteengezet in het evengemeld adres, dat wij textueel hebben ingelascht in de notulen onzer vergadering van 20 April 1889, waarnaar wij U verwijzen. Gelijktijdig met ons verzoek aan de Regeering, hebben wij ons tevens gewend tot de Directiën van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Ned. Indië te Batavia en van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg, met het verzoek de pogingen van het Instituut door haren machtigen steun te willen bevorderen. En hoe deze ons plan hebben opgenomen, blijke U uit de sympathieke brieven, die wij aanstonds van de eerstgenoemde Directiën hebben ontvangen, en medegedeeld zijn in onze vergadering van 28 Sept. jl.

Moge een volgend Verslag het verblijdend bericht brengen, dat het voorgenomen onderzoek, waaraan onze medeleden, de hoogleeraren Martin en Wilken hunne krachten willen wijden, bereids in het stadium van uitvoering is gekomen!

Het overzicht onzer werkzaamheden gedurende het afgeloopen jaar zou niet volledig zijn, zoo wij daaraan niet nog eenige mededeelingen toevoegden.

Reeds bij den aanvang van het vorige jaar mocht het Bestuur de noodiging ontvangen, dat het Instituut deelneme aan de Internationale koloniale, geografische en Orientalisten-Congressen te Parijs en te Stockholm. Het Bestuur heeft gemeend zich daaraan niet te mogen onttrekken. Bij het Orientalisten-Congres is het Instituut vertegenwoordigd geworden door onzen Voorzitter en de Bestuursleden Van der Lith en Schlegel; eerstgenoemde had tevens de aangename opdracht aan den Beschermheer van het Congres, Z. M. den Koning van Zweden, een exemplaar aan te bieden van eenige der vanwege het Instituut uitgegeven geschriften, inzonderheid van taalkundigen aard.

Aan het Internationaal koloniaal Congres, te Parijs, werd als afgevaardigden van het Instituut deelgenomen door de heeren Bool en Levyssohn Norman, die beiden voordrachten hielden over onze koloniale aangelegenheden, terwijl de Secretaris, die mede aldaar tegenwoordig was, uit naam van het Instituut eenige werken aanbood, die bij en voor de werkzaamheden van het Congres eenig belang zouden kunnen hebben.

Gelijke aanbieding van geschriften, doch enkel van geo- en ethnografischen aard, had plaats bij het geografisch Congres, waar de Secretaris het voorrecht had met ons buitenlandsch lid, Z. H. Prins Roland Bonaparte, als vertegenwoordigers van het Instituut op te treden.

Met het oog op de eerlang te verwachten uitgave van de verslagen dier verschillende congressen onthouden wij ons van hunne werkzaamheden hier een overzicht te geven.

De Anthropologische Gesellschaft te Weenen noodigde ons uit tot het bijwonen der "gemeinsamen Versammlung der Deutschen und der Wiener Anthropologischen Gesellschaft in Wien" van 5 tot 10 Augustus des vorigen jaars. Het deed ons leed dat niemand onzer daaraan gehoor kon geven.

Ook mocht het Instituut het voorrecht genieten tegenwoordig te mogen zijn bij de viering van het zilveren feest der Instelling van onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van N.-I. te Delft in Sept. ll. Bij ontstentenis van den Voorzitter had de Secretaris de eer het Instituut daarbij te mogen vertegenwoordigen en der feestvierende Instelling zijne gelukwenschen aan te bieden.

Ons letterkundig verkeer met de verschillende Genootschappen, of laat ons liever zeggen, de ruiling van wederzijdsche uitgaven werd niet bizonder uitgebreid. Aanzoeken daartoe vanwege het Oberhessischer Geschichts-Verein te Giessen en de Société de Géographie Finlandaise werden niet aangenomen, daar het bleek, dat het doel en de werkkring van beide vereenigingen te ver afwijken van die van het Instituut. Daarentegen werden met de Directie van het Canadian Institut, te Toronto, overeenkomstig haar verzoek, letterkundige betrekkingen aangeknoopt, terwijl tevens voldaan werd aan de aanvrage van den Directeur du Service local de la Cochin-Chine om voor de koloniale bibliotheek te Saigon een exemplaar van de uitgaven van het Instituut beschikbaar te stellen in ruil tegen enkele periodieke regeeringsuitgaven.

Wat de toezending betreft van de werken, uitgegeven door de verschillende binnen- en buitenlandsche Genootschappen, vrij geregeld had zij plaats; van enkele instellingen echter werd sedert lang niets meer ontvangen of vernomen, hetgeen den Secretaris aanleiding heeft gegeven daaromtrent een onderzoek te doen instellen, waarvan de uitkomst door hem moet worden afgewacht, alsvorens voorstellen te doen tot het schrappen der nalatige genootschappen van de lijst der instellingen, waarmede ruiling van uitgaven bestaat.

Welke billijke klacht er ook zou kunnen worden ingebracht omtrent de nalatigheid van sommige instellingen in de toezending harer werken; hoe verdrietig het ook zij telkens op leemten in de verzameling onzer genootschapswerken te moeten wijzen: ter andere zij is hetgeen geregeld door verreweg de meeste wetenschappelijke vereenigingen in ruil voor onze werken wordt aangeboden, jaarlijks verre van onaanzienlijk; en voegt men daarbij wat telkens ons toegezonden wordt door de welwillendheid van de Departementen van Algemeen Bestuur hier te lande, vooral van het Ministerie van Koloniën en de Indische Regeering, van onze Commissarissen in Indië, van vreemde Gouvernementen, van particulieren, zoowel in ons land als uit den vreemde, — zij allen aanvaarden daarvoor onzen bizonderen dank —, dan vormt een en ander zulk eene beduidende hoeveelheid, die als aanwinst voor onze Bibliotheek kan worden geboekt, dat het haar Bestuur niet verwondert, dat die inrichting bij voortduring de sympathie van leden en niet-leden wekt en zich in een toenemend bezoek mag verheugen. Daaraan worde dan ook het

voorstel toegeschreven, om onze boekverzameling, evenals die onzer Zusterinstelling, elken werkdag open te stellen, van des morgens tien tot des namiddags vier ure. Om redenen van financieëlen aard hebben wij tot ons leedwezen, vooralsnog althans, aan dien wensch geen gevolg kunnen geven.

Waar onze Bibliotheek met hare welvoorziene, vooral aan periodieken rijke leestafel, meerdere aantrekkelijkheid verkrijgt, worde de schaduwzijde van hare voortdurende uitbreiding niet over het hoofd gezien. Toen, nu twaalf jaren geleden, het tegenwoordig gebouw werd aangekocht en in gebruik genomen, was het in meer dan één opzicht voldoende; in vergelijking met de lokalen, die toen werlaten werden, waren de tegenwoordige eene aanmerkelijke verbetering. Doch het gebrek aan ruimte begint zich allengs te doen gevoelen; en waar nog voor weinige jaren onze vergaderzaal geschikt bleek voor de behoeften van het Indisch Genootschap, dat, gelijk bekend, met het Instituut eene overeenkomst heeft tot gemeenschappelijk gebruik van onze lokaliteiten, kortelings is het voor die Instelling ten gevolge van een steeds klimmend bezoek harer Algemeene Vergaderingen noodzakelijk geworden daarvoor naar een ruimer lokaal om te zien, hoe noode zij ook daartoe overging.

Een en ander zal, naar wij gelooven, ons dringen binnen een niet ver verwijderd tijdstip de vraag aan de orde te stellen, of het niet raadzaam zou zijn naar een ruimer en doelmatiger gebouw om te zien.

Wanneer wij het nu ingetreden genootschappelijk jaar sluiten, zullen wij juist genaderd zijn tot het 4e decennium van het Instituut. Moge het voor onze Instelling de intrede zijn van een tijdperk van toenemenden bloei zoowel in stoffelijk opzicht als bij de vervulling harer wetenschappelijke roeping.

den Haag, 22 Februari 1890.

De Secretaris,
Dr. T. C. L. Wijnmalen.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.

(1e. APRIL 1890.)

Het getal contribueerende Leden bedraagt 547, waarvan in Nederland 5 Donateurs, 5 contribueerende instellingen, en 351 gewone Leden, en in de overzeesche bezittingen en koloniën 186 gewone Leden. Met 117 wetenschappelijke instellingen en vereenigingen staat het Instituut in betrekking en telt 1 Eerelid, 3 correspondeerende Leden en 29 buitenlandsche Leden.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR:

	Jaar van aftreding
Prof. Dr. H. KERN, *Voorzitter*	1891
. . . . . . *Onder-Voorzitter*	
J. H. DE GROOT, *Penningmeester*	1892
Dr. T. C. L. WIJNMALEN, *Secretaris*	1892
H. J. BOOL	1891
Prof. Dr. K. MARTIN	1891
Prof. Dr. G. A. WILKEN	1892
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD	1893
Prof. Dr. G. SCHLEGEL	1893
D. F. VAN DER PANT	1893
Prof. A. C. VREEDE	1894
Prof. Mr. L. W. C. VAN DEN BERG	1894
. . . .	1894

BUITENLANDSCHE LEDEN.

Z. H. Prins ROLAND BONAPARTE, Parijs.

Dr. A. REINHOLD ROST (India Office Library), Londen.
W. W. HUNTER, Cherwell Edge, Oxford.
Prof. ANGELO DE GUBERNATIS, Florence.
T. J. HOVELL THURLOW, Londen.
Prof. Dr. ALBRECHT WEBER, Berlijn.
Prof. EMILIO TEZA, Piza.
GUIDO CORA, Turijn.
Dr. FRIEDRICH MÜLLER, Weenen.
Prof. GEORG GERLAND, Strassburg i/E.
Graaf G. H. J. MEINERS D'ESTREY, Parijs, 6 Place St. Michel.
Mrs. DE CROIZIER, Parijs, 10, Boulevard de la Saussaye, Parc de Neuilly.
Radja SOURINDRO MOHUN TAGORE, Mus. Doc., Calcutta.
Dr. A. B. MEIJER, Dresden.
G. DORIA, Genua.
ARISTIDE MARRE, Parijs, 49, Avenue de la Grande-Armée.
Prof. Dr. G. VON DER GABELENTZ, Berlijn.
Prof. Dr. E. H. GIGLIOLI, Florence.
Prof. Dr. A. BASTIAN, Berlijn.
Prof. Dr. R. BRANDSTETTER, Lucern.
Prof. Dr. JOS. KOHLER, Berlijn, Landgrafenstrasse 4.
JULES SILVESTRE, Rochefort sur mer, 2 Rue des Fonderies (Charente inférieure) Frankrijk.
Prof. FERD. BLUMENTRITT, Leitmeritz (Bohemen.)
X. BRAU DE SAINT POL LIAS, Parijs, 47 rue de Passy.
J. W. MAXWELL, Pinang, Straits Settlements.
Dr. IGNAZ GOLDZIHER, VII Holló-gasse 4, Budapest.
Prof. Dr. F. VON RICHTHOFEN, Berlijn (Kurfürstenstr. 117).
Prof. Dr. EDWARD B. TYLOR, Oxford (University-Museum).
Prof. Dr. ERNST KUHN, München.

NEDERLAND.

DONATEURS.

De Nederlandsche Handelmaatschappij.
Mr. W. BARON VAN GOLTSTEIN, 's Hage.
F. 'S JACOB, Utrecht.
L. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Hage.
Dr. A. VROLIK, Arnhem.

EERELEDEN.

Prof. Dr. P. J. VETH, Arnhem.

CONTRIBUEERENDE INSTELLINGEN.

De Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
Het Nederlandsch Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
Het Nederlandsch Zendelinggenootschap, te Rotterdam.
Het Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.
Vereeniging Pomona, te Menado.

GEWONE LEDEN.

N. ADRIANI, 's Gravenhage.
Dr. A. T. VAN AKEN, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. P. ALEWIJN, 's Gravenhage.
Jhr. D. F. VAN ALPHEN, Haarlem.
Jhr. E. T. M. VAN ALPHEN, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. T. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK, Amersfoort.
J. H. VAN BALEN, Nieuwediep.
B. VAN BAAK, 's Gravenhage.
Mr. C. BAKE, 's Gravenhage.
Dr. H. BAVINCK, Kampen.
Mr. W. H. DE BEAUFORT, Leusden.
Jhr. Mr. K. A. GODIN DE BEAUFORT, 's Gravenhage.
Prof. Mr. A. BEAUJON, Amsterdam.
G. W. BEEGER, 's Gravenhage.
K. H. O. VAN BENNEKOM, Zutphen.
Mr. N. P VAN DEN BERG, Amsterdam.
Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, Delft.
Mr. W. B. BERGSMA, Apeldoorn.
Mr. G. H. BETZ, 's Gravenhage.
F. BEIJERINCK, Leiden.
J. L. BEIJERS, Amsterdam.
A. A. BIENFAIT, Amsterdam.
Mr. A. J. E. A. BIK, 's Gravenhage.
E. F. T. BIK, 's Gravenhage.
J. W. BINKES, 's Gravenhage.
G. BIRNIE, Deventer.
Dr. H. BLINK, Amsterdam.
P. A. M. BOELE VAN HENSBROEK, 's Hage.
J. BOISSEVAIN, Amsterdam.
CH. BOISSEVAIN, Amsterdam.
H. J. BOOL, Leiden.
Jhr. Mr. J. W. G. BORREL VAN HOGELANDEN, te Velzen.
P. R. BOS, Groningen.
H. G. BOUMBESTER, 's Gravenhage.
Mr. L. DE FILLIETTAZ BOUSQUET, 's Hage.
J. VAN BREDA DE HAAN, Leiden.
Mr. W. à BRAKEL REIGER, 's Hage.
W. G. Bon BRANTSEN VAN DE ZIJP, 's Hage.
Jhr. Mr. W. M. DE BRAUW, Middelburg.
J. F. BREIJER, 's Gravenhage.
Prof. Dr. J. TEN BRINK, Leiden.
J. A. VAN DEN BROEK, Delft.
W. D. J. BROUWER, Zwolle.
J. P. D. BRUINSMA, 's Gravenhage.
G. BRUNNER, Nieuwer-Amstel.
A. WERUMEUS BUNING, Rotterdam.
J. H. DE BUSSY, Amsterdam.
Mr. C. E. J. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
Dr. W. CALAND, Breda.
H. D. CANNE, 's Gravenhage.
Prof. Dr. D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Amsterdam.
W. G. A. C. CHRISTAN, Haarlem.
J. L. CLUIJSSENAER, Utrecht.
W. A. COBLIJN, Voorburg.
A. COCHIUS, Amsterdam.
J. H. COMMIJS, 's Gravenhage.
Mr. F. B. CONINCK LIEFSTING, 's Hage.
W. COOL, Utrecht.
Prof. Mr. P. W. A. CORT VAN DER LINDEN, Groningen.
Mr. J. COUPERUS, 's Gravenhage.
J. T. CREMER, Haarlem.
Mr. E. J J. B. CREMERS, 's Gravenhage.
G. C. DAUM, 's Gravenhage.
Mr. W. K. Baron VAN DEDEM, Hoorn.
W. J. DERX, Z^r. M^s. Wachtschip te Batavia.
S. VAN DEVENTER, 's Gravenhage.
J. S. A. VAN DISSEL, Delft.
S. VAN DISSEL, 's Gravenhage.
S. C. VAN DOESBURGH, Leiden.
M. C. VAN DOORN, 's Gravenhage.
Prof. Mr. H. L. DRUCKER, Leiden.
L. C. DUDOK DE WIT, Breukelen.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, 's Gravenhage.

J. DIJK WZ., 's Gravenhage.
H. DYSERINCK, 's Gravenhage.
F. A. EBBINGE WUBBEN, Amsterdam.
C. A. ECKSTEIN, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. C. A. ELOUT VAN SOETERWOUDE, 's Hage.
Dr. A. VAN DER ELST, Amsterdam.
Mr. A. J. VAN EMDEN, 's Gravenhage.
Mr. J. C. VAN EIJK, Amsterdam.
Jhr. Mr. F. J. J. VAN EYSINGA, Leeuwarden
J. J. M. EVERTS, 's Gravenhage.
IJ. FEENSTRA, Amsterdam.
J. H. FERGUSON, 's Gravenhage.
Mr. W. FRANCIS, Kralingen.
J. FREYWALD, Parijs.
F. G. GEERLING, 's Gravenhage.
W. J. GEERTSEMA, Amsterdam.
W. VAN GELDER, 's Gravenhage.
Mr. J. VAN GENNEP, Rotterdam.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT Jr., 's Gravenhage.
Mr. F. H. GÖBEL, 's Gravenhage.
Prof. Dr. M. J. DE GOEJE, Leiden.
Jhr. C. J. L. GOLDMAN, 's Gravenhage.
Prof. J. R. P. F. GONGGRIJP, Delft.
W. R. DE GREVE, 's Gravenhage.
Dr. J. GRONEMAN, Arnhem.
CORN^S. DE GROOT, 's Gravenhage.
J. H. DE GROOT, 's Gravenhage.
Dr. J. J. M. DE GROOT, Amsterdam.
H. D. GUYOT, 's Gravenhage.
S. M. HUGO VAN GIJN, Dordrecht.
Dr. D. DE HAAN, Haarlem.
R. E. DE HAAN, Winterswijk.
A. HAGA, 's Gravenhage.
E. A. HALEWIJN, 's Gravenhage.
Mr. H. F. L. HAMELBERG, Arnhem.
Mr. G. G. VAN HARENCARSPEL, 's Hage.
D. HARTEVELT, Leiden.
Mr. A. F. K. HARTOGH, Amsterdam.
Dr. H. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN, Assen.
Jhr. C. HARTSEN, 's Gravenhage.
J. J. HASSELMAN, Tiel.
W. A. HATTINGA RAVEN, 's Gravenhage.
Mr. J. HEEMSKERK AZ., 's Gravenhage.
Mr. A. HEEMSKERK AZ., Amsterdam.
Mr. J. E. HEERES, 's Gravenhage.
Mr. B. M. VLIELANDER HEIN, 's Hage.
J. J. L. HELDRING, 's Gravenhage.
B. HELDRING, Amsterdam.
J. VAN HENGEL, Hoorn.
Mr. J. E. HENNY, Amsterdam.
J. VAN HENGST, Wiesbaden.
J. K. VAN DER HEIJDEN, Bronbeek bij Arnhem.
Mr. C. J. A. HEIJDENRIJCK, 's Gravenhage.
Mr. J. C. TH. HEYLIGERS, 's Gravenhage
F. HEIJNEN, 's Gravenhage.
H. A. HIJMANS VAN ANROOY, 's Gravenhage.
I. J. H. GIJSBERTI HODENPIJL, Utrecht.
J. A. HOOZE, Luik.
Jhr. H. W. F. HORA SICCAMA, 's Hage.
J. L. HORDIJK, 's Gravenhage.
Dr. R. HORST, Leiden.
P. J. VAN HOUTEN, 's Gravenhage.
Dr. M. TH. HOUTSMA, Leiden.
J. HUDIG DZ., Amsterdam.
H. C. HUMME, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN, Maarsseveen.
P. C. HUIJSER, 's Gravenhage.
M. HIJMANS VAN WADENOYEN, 's Hage.
Mr. A. J. IMMINCK, 's Gravenhage.
H. A. INSINGER, Vuursche.
Mr. E. H. 's JACOB, Utrecht.
Dr. J. K. JACOBS, Lochem.
J. W. JÄGER, 's Gravenhage.
P. W. JANSSEN, Amsterdam.
Dr. C. W. JANSSEN, Amsterdam.
C. A. J. L. JEEKEL, Huize Dalvoorde, Dedemsvaart.
Dr. F. A. JENTINK, Leiden.
Mr. D. JOSEPHUS JITTA, Amsterdam.

*****

Prof. Dr. C. M. KAN, Amsterdam.
Jhr. Mr. A. P. C. VAN KARNEBEEK, 's Hage.
Dr. H. F. C. TEN KATE Jr., Scheveningen.
Prof. Dr. H. KERN, Leiden.
C. E. VAN KESTEREN, Brussel.
Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, 's Hage.
A. H. KIEHL, 's Gravenhage.
E. B. KIELSTRA, 's Gravenhage.
Mr. T. H. DER KINDEREN, 's Hage.
H. C. KLINKERT, Leiden.
Mr. TH. A. KLINKHAMER, 's Gravenhage.
J. KNEBEL, 's Gravenhage.
A. M. KOLLEWIJN Nz., Amersfoort.
H. F. KOUWENBERG, 's Gravenhage.
F. G. KRAMP, Amsterdam.
J. D. KRUSEMAN, 's Gravenhage.
Prof. Dr. E. F. KRUIJFF, Groningen.
J. A. KRUIJT, Pinang.
J. KUYPER HZN., 's Gravenhage.
A. H. KUIPERS, Haarlem.
S. T. LAND, 's Gravenhage.
Mr. J. W. VAN LANSBERGE, Brummen.
Dr. TH. W. VAN LITH DE JEUDE, Leiden.
Mr. H. O. VAN DER LINDEN, Dordrecht.
C. J. LEENDERTZ, Leiden.
W. H. VAN LEEUWEN, Amsterdam.
Mr. J. A. LEVY, Amsterdam.
Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, 's Hage.
J. H. LIEFTINCK, Amsterdam.
Mr. JAC. LION, 's Gravenhage.
Mr. O. J. H. Graaf VAN LIMBURG STIRUM, 's Gravenhage.
Mr. A. LIND, Amsterdam.
Prof. Mr. P. A. VAN DER LITH, Leiden.
Dr. D. DE LOOS, Leiden.
Prof. Mr. J. DE LOUTER, Utrecht.
G. F. LUCARDIE, 's Gravenhage.
D. F. W. LUCASSEN, 's Gravenhage.
Mr. R. MACALESTER LOUP, 's Gravenhage.
Mr. H. L. M. LUDEN, Amsterdam.
Mr. R. MELVIL Baron VAN LIJNDEN, Utrecht.
Mr. J. C. DE MAREZ OYENS, 's Gravenhage.
Prof. Dr. K. MARTIN, Leiden.
Mr. M. MASSINK, Amsterdam.
Dr. B. F. MATTHES, 's Gravenhage.
Mr. F. ALTING MEES, Amsterdam.
AUGUST MESRITZ, Amsterdam.
J. J. MEIJER, 's Gravenhage.
L. J. J. MICHIELSEN, Haarlem.
Dr. G. A. F. MOLENGRAAFF, Utrecht.
Dr. K. W. M. MONTIJN, Schiedam.
H. MULLER SZN, Rotterdam.
HENDRIK P. N. MULLER, Rotterdam.
Mr. A. VAN NAAMEN VAN EEMNES, 's Hage.
Mr. S. H. NEDERBURGH, 's Gravenhage.
J. R. H. NEERVOORT VAN DE POLL, Amsterdam.
Mr. H. A. A. NEYS, 's Gravenhage.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, 's Hage.
P. M. NETSCHER, 's Gravenhage.
Prof. G. K. NIEMANN, Delft.
Jhr. Mr. O. E. VAN NISPEN, 's Hage.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
Mr. O. W. STAR NUMAN, 's Gravenhage.
A. P. M. VAN OORDT, Leiden.
J. D. OORTMAN GERLINGS, Utrecht.
Prof. Mr. J. OPPENHEIM, Groningen.
C. F. PABST, 's Gravenhage.
W. PAHUD DE MORTANGES, Brummen.
D. F. VAN DER PANT, Leiden.
Mr. D. L. F. DE PAULY, 's Gravenhage.
Prof. Dr. C. A. PEKELHARING, Utrecht.
M. T. H. PERELAER, 's Gravenhage.
W. L. DE PETIT, Bergen op Zoom.
Prof. Mr. N. G. PIERSON, Amsterdam.
Prof. Dr. A. PIERSON, Amsterdam.
H. D. PIERSON, 's Gravenhage.
Prof. Dr. J. PIJNAPPEL GZN., Leiden.
Mr. M. J. PIJNAPPEL, Amsterdam.
C. W. PLEYTE WZN., Amsterdam.
Dr. W. PLEYTE, Leiden.
C. POENSEN, Rotterdam.
A. POMPE, 's Gravenhage.

T. PRIJCE, 's Gravenhage.
A. S. FRANSEN VAN DE PUTTE, Arnhem.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.
C. J. W. RAMANN, Amsterdam.
M. A. VAN RHEDE VAN DER KLOOT, 's Hage.
Jhr. Mr. G. C. J. VAN REENEN, 's Hage.
R. REINDERS, Willemsoord.
Mr. W. J. VAN WELDEREN Baron RENGERS, Leeuwarden.
G. C. KLERK DE REUS, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. C. REYNST, 's Hage.
Dr. J. G. F. RIEDEL, Utrecht.
Dr. H. M. D. VAN RIEMSDIJK, Utrecht.
Dr. J. VAN RIEMSDIJK, Arnhem.
Dr. W. N. DU RIEU, Leiden.
J. N. ROELANTS, Breda.
Jhr. Mr. J. ROËLL, 's Gravenhage.
Dr. L. W. G. DE ROO, Nijmegen.
J. F. A. DE ROOIJ, Maastricht.
G. Baron ROSENTHAL, Amsterdam.
J. W. ROSKES, Rotterdam.
Mr. J. V. J. ROOYAARDS VAN DEN HAM, Utrecht.
WILLEM RUYS, Rotterdam.
Dr. E. VAN RIJCKEVORSEL, Rotterdam.
J. L. F. SANDERS, Leiden.
Mr. A. W. J. FARNCOMBE SANDERS, 's Hage.
R. A. VAN SANDICK, Deventer.
Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Noordwijk-Binnen.
M. M. SCHEPMAN, Rhoon, bij Rotterdam.
G. A. SCHERER, 's Gravenhage.
J. E. N. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE, 's Gravenhage.
Prof. Dr. G. SCHLEGEL, Leiden.
W. M. H. VON SCHMID, 's Gravenhage.
Jhr. J. H. P. VON SCHMIDT AUF ALTENSTADT, 's Gravenhage.
C. W. R. SCHOLTEN Jr., Amsterdam.
J. G. SCHOT, Utrecht.
K. L. VAN SCHOUWENBURG, Haarlem.
N. D. SCHUURMANS, Haarlem.
Dr. J. SEMMELINK, 's Gravenhage.
A. M. SERVATIUS, Terwolde bij Deventer.
Mr. C. J. SICKESZ, Huize de Cloeze, Laren.
J. G. SILLEM, Amsterdam.
Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, Arnhem.
Dr. H. SMEDING, Haarlem.
H. JOH. SMID, Dennenoord, Laren.
JOH. F. SNELLEMAN, Rotterdam.
Mr. W. J. SNOUCK HURGRONJE, 's Hage.
A. SOL, 's Gravenhage.
Prof. J. SPANJAARD, Delft.
Prof. Dr. J. S. SPEIJER, Groningen.
Mr. J. P. SPRENGER VAN EIJK, 's Hage.
H. T. VAN STEEDEN, 's Gravenhage.
C. M. F. STOCKHAUSEN, Utrecht.
W. P. VAN STOCKUM JR., 's Gravenhage.
N. P. VAN DER STOK, 's Gravenhage.
Dr. J. A. VAN DER STOK, 's Gravenhage.
A. M. H. J. STOKVIS, 's Gravenhage.
F. DE STOPPELAAR, Leiden.
Mr. W. STORTENBEKER Jr., 's Gravenhage.
N. J. STRUICK, 's Gravenhage.
Mr. TH. STUART, Amsterdam.
Jhr. Mr. V. DE STUERS, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. E. DE STURLER, 's Hage.
Prof. Dr. W. F. G. SURINGAR, Leiden.
Jhr. Mr. J. H. T. K. VAN SWINDEREN, Huize Rijs, Balk, gem. Gaasterland.
A. W. SIJTHOFF, Leiden.
Mr. J. P. R. TAK VAN POORTVLIET, 's Gravenhage.
P. E. TEGELBERG, Amsterdam.
Jhr. Mr. C. J. DEN TEX, Amsterdam.
Prof. Dr. C. P. TIELE, Leiden.
Mr. G. VAN TIENHOVEN, Amsterdam.
P. F. LAGING TOBIAS, Nijmegen.
Dr. HOMMO TONKES, Arnhem.
J. L. VAN DER TOORN, Scheveningen.

P. W. M. TRAP, Leiden.
J. P. TRAP, Leiden.
S. W. TROMP, 's Gravenhage.
C. E. UHLENBECK, Willemsoord.
Mr. F. C. VALCK, Gravenhage.
Prof. Dr. J. J. P. VALETON, Amersfoort.
Mr. S. A. VENING MEINESZ, Rotterdam.
Mr. J. A. DE VICQ, Melbourne.
T. P. VIRULY, Leiden.
Mr. D. VISSER VAN HAZERSWOUDE, Amsterdam.
L. DE VLAMING, Haarlem.
J. M. VAN VLEUTEN, ...
C. A. M. VAN VLIET, 's Gravenhage.
Dr. W. F. VAN DER VLIET, Delft.
Mr. W. VAN DER VLIET, Amsterdam.
B. R. F. VAN VLIJMEN, 's Gravenhage.
Mr. J. A. G. Baron DE VOS VAN STEENWIJK, Brummen.
E. J. VOUTE, Zeist.
Prof. A. C. VREEDE, Leiden.
E. DE WAAL, 's Gravenhage.
Mr. A. F. VOS DE WAEL, Zwolle.
W. A. VAN WALCHEREN, 's Gravenhage.
J. WALLAND, 's Gravenhage.
Prof. Dr. MAX WEBER, Amsterdam.
M. J. WALLER, Amsterdam.
Mr. O. J. E. Baron VAN WASSENAER VAN CATWIJCK, 's Gravenhage.
A. E. WASZKLEWICZ, 's Gravenhage.
A. W. P. WEITZEL, 's Gravenhage.
A. C. WERTHEIM, Amsterdam.
G. F. WESTERMAN, Amsterdam.
Mr. M. P. H. WIERCX, 's Gravenhage.
F. W. WIESEMAN, 's Gravenhage.
Prof. Dr. G. A. WILKEN, Leiden.
Dr. C. WINKLER, Utrecht.
W. P. WOLTERBEEK, Amsterdam.
A. WUNDERLY, Parijs.
J. WÜSTE, Amsterdam.
Jhr. Mr. H. VAN DER WIJCK, 's Hage.
L. J. VAN WIJK, Amsterdam.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, 's Hage.
WILLEM WIJT, Rotterdam.
JOH. IJKEMA, 's Gravenhage.
J. W. YOUNG, 's Gravenhage.
Mr. H. ZILLESEN, 's Gravenhage.
G. E. V. L. VAN ZUYLEN, 's Gravenhage.
Mr. J. P. P. Baron VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT, 's Gravenhage.

CORRESPONDEERENDE LEDEN.

M. L. VAN DEVENTER, Prinsenhage, bij Breda.
J. C. NEURDENBURG, Rotterdam.
J. D. E. SCHMELTZ, Leiden.

NEDERLANDSCH OOST- EN WEST-INDIË.

Z. Exc. Mr. C. PIJNACKER HORDIJK, Gouverneur-Generaal van N.-Indië, *Donateur.*

GEWONE LEDEN.

Mr. J. H. ABENDANON, Secretaris van het Dep. van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, te Batavia.

J. W. H. ADÈR, Predikant te Batavia.

G. N. VAN ALPHEN DE VEER, 1e Luit. bij het 17e bat. der Infanterie, Batavia.

H. ALTMANN, Aspirant-controleur toegevoegd a/d. Ass. resident van Sidajoe.

D. H. ANDEWEG, laatstelijk controleur 1e klasse, Batavia.

L. A. BAKHUIS, 1e Luit. der Infanterie, gedetacheerd bij de triangulatie-brigade ter Sumatra's Westkust, Batavia.

C. BAUMGARTEN, te Tjikoppô, Buitenzorg.

J. BENSBACH, Resident van Ternate.

Mr. G. J. A. VAN BERCKEL, Lid van den Raad van Justitie te Semarang.

Mr. J. H. BERGSMA, Lid in den Raad van Indië, Batavia.

Dr. H. J. BOELMAN, te Djokjakarta.

CH. F. BOREL, Aspirant-controleur te Blora, res. Rembang.

W. J. N. BOSBOOM, Majoor der infanterie bij het garn. bat. in de 2e militaire afdeeling op Java, te Kedong Kebo.

H. W. BOSMAN, Tweede onderwijzer aan de kweekschool voor inl. onderwijzers, te Amboina.

D. F. VAN BRAAM MORRIS, Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden, te Macasser.

Dr. J. L. A. BRANDES, Ambtenaar voor de beoefening der Inlandsche talen, *Commissaris* van het Instituut, Batavia.

J. A. H. BREIJMANN, Controleur 1e klasse in de onderafd. Klein Mandeling, Oeloe en Pakantan, Sumatra's Westkust.

J. W. VAN DEN BROEK, Kapitein der Infanterie te Batavia.

R. BRONS MIDDEL, Hoofdonderwijzer aan de Depoksche school, te Depok.

G. P. DE BRUIJN KOPS, Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur te Amboina.

Dr. W. BURCK, Adj. Directeur van 's Lands Plantentuin, te Buitenzorg.

M. BUYS, Predikant te Bandoeng (Preanger-Regentschappen).

Dr. DAVID R. CAPRILES, Geneesheer te Curaçao.

H. A. N. CATENIUS, Majoor der Infanterie bij het 1e bat. te Banjoe Biroe.

H. M. LA CHAPELLE, Referendaris bij de Algemeene Secretarie te Buitenzorg.

W. F. VAN CHARANTE, President van het Liefdadigheids-gesticht enz. te Depok (Buitenzorg).

Mr. J. A. VAN DER CHIJS, Hoofdambtenaar belast met het toezicht over 't Archief, Batavia.

Mons. A. C. CLAESSENS, Aartsbisschop van Sirace, apostolisch vicaris en pastoor te Makasser.

Mr. J. W. TH. COHEN STUART, Referendaris ter Alg. Secretarie, Batavia.

Mr. R. Z. DANNENBORGH, President van den landraad, te Medan.

Mr. W. A. J. VAN DAVELAAR, Leeraar in de geschiedenis, land- en volk. van N. I. aan het Gymnasium Willem III, Batavia.

K. F. VAN DELDEN-LAËRNE, Assistent-resident van Kraksaän, res. Probolinggo.

J. A. VAN DELDEN, Lid van de firma Reynst & Vinju, te Batavia.

TH. DELPRAT, Ingenieur bij de Staatsspoorwegen, Sumatra's Westkust, Fort de Kock.

Mr. C. TH. VAN DEVENTER, Advocaat te Semarang.

C. DEIJKERHOFF, Luit[t]. Kolonel, Milit. commandant in de Wester-afdeeling van Borneo.

J. A. DEZENTJE, Landhuurder, Ampal, residentie Soerakarta.

N. J. F. DINGER, Lid van de Wees- en boedelkamer, Batavia.

H. DOEFF, Aspirant-Ambtenaar te Makasser.

E. DOUWES DEKKER, Directeur van de N. I. Levens-verzekeringmaatschappij te Batavia.

H. C. DOUWES DEKKER, Controleur 2[e] klasse in onderafdeeling Serdang, afd. Medan, Oostkust van Sumatra.

EUG. DUBOIS, Officier van Gezondheid, te Pajakombo (Padangsche Bovenlanden).

P. A. L. E. VAN DIJK, Controleur 1e klasse te Silindoeng, afd. Si Boga, res. Tapanoeli.

Mr. W. A ENGELBRECHT, Vice-president van het Hooggerechtshof, te Batavia.

H. E. D. ENGELHARD, Controleur 1[e] klasse, in de onderafd. Pasoemahlanden, afd. Lematang, Oeloe, Ilir, Kikim en de Pasoemahlanden, res. Palembang.

J. ENNEN, Schoolopziener bij het inl. onderwijs te Tondano (Menado).

K. T. ENGELBERT VAN BEVERVOORDE, 1e Luitenant-adjudant bij het 1e depôt-bat. inf. te Batavia.

Mr. J J. C. ENSCHEDÉ, Advocaat, Soerabaja.

J. PH. ERMELING, Vertegenwoordiger in Ned. Indië der Billiton-Maatschappij Buitenzorg.

Mr. W. J. ESSERS, Raadsheer in het Hooggerechtshof van N. I., Batavia.

J. J. B. FANOY, 1e Luitenant der Infanterie O.-I. leger, Magelang.

F. FOKKENS JR., Controleur toegevoegd aan den Hoofdinspecteur der cultures enz., te Batavia.

A. H. G. FOKKER, President van de Factory der Ned. Handelmaatschappij, Batavia.

R. FENNEMA, Ingenieur 1[e] klasse te Medan.

Mr. W. DE GELDER, Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van N. I., te Batavia.

D. GERTH VAN WIJK, Leeraar in de Maleische taal aan het Gymnasium Willem III, te Batavia.

G. P. H. H. GONGGRIJP, Algemeen ontvanger, Batavia.
N. GRAAFLAND, laatst Adj.-Inspecteur inl. onderwijs, Batavia.
W. P. GROENEVELDT, Lid in den Raad van N.-I, Batavia.
D. GROENEVELD, Directeur der Javasche Bank, te Batavia.
D. GRIVEL, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Fort de Kock, (Padangsche Bovenlanden).
H. J. DE GROOT, Controleur 2e klasse in de afd. Noorderdistricten, Gouv. Celebes.
Dr. J. G. H. GUNNING, Ambtenaar voor de beoefening der Inlandsche talen, tijdelijk belast met geven van onderwijs in de Jav. taal aan het Gymn. Willem III, te Batavia.
Dr. C. GUTTELING, Eerste Stadsgeneesheer, Batavia.
Mr. J. A. BAAKMAN, Redacteur Bat. Handelsblad, Batavia.
C. J. VAN HAASTERT, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inl. onderwijzers, te Bandoeng.
J. HABBEMA, Inspecteur van het inlandsch onderwijs, Batavia.
Dr. B. HAGEN, Geneesheer, te Laboean Deli.
L. M. HARMSEN, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool te Sidempoean.
G. A. HANSEN, Kapitein bij het 5e bat. Infanterie te Semarang.
J. P. C. HARTEVELT, Referendaris bij het Dep. van Financiën, te Batavia.
A. L. VAN HASSELT, Resident van Tapanoeli (Sumatra's Westkust), Batavia.
O. L. HELFRICH, Controleur 2e klasse in de afd. Mana en Pasoemah Oeloe Mana, res. Benkoelen.
J. HEIJTING, Resident der Preanger-Regentschappen, Bandoeng.
D. HEIJTING, Resident van Amboina.
B. HOETINK, Tolk voor de Chineesche taal te Deli Medan (Sumatra's Oostkust).
G. W. W. C. Baron VAN HOËVELL, Assistent-resident van Gorontalo (Menado).
W. C. HOOGKAMER, Resident van Timor en Onderhoorigheden, te Koepang.
W. HOEZOO, Zendeling, Semarang.
Dr. J. W. HOFFMANN, Geneesheer-directeur van het krankzinigengesticht te Soerabaja.
K. F. HOLLE, Adviseur-Honorair voor inlandsche zaken, Waspada (Preanger Regentschappen).
Dr. D. W. HORST, Assistent-resident, Sambas.
B. V. HOUTHUIJSEN, Notaris, te Semarang.
A. M. JOEKES, Assistent-resident te Banjermassin en Ommelanden (Z. en O. afd. van Borneo).
Mr. Dr. J. C. G. JONKER, Ambtenaar voor de Inlandsche talen, Macasser.
P. K. W. KERN, Asp. ambtenaar, Ngawi.
L. KNAPPERT, Controleur 2e kl., Indrapoera, Sumatra's Westkust.
C. W. F. KOOIMAN, Asp. controleur in de res. Cheribon.
P. J. KOOREMAN, Assistent-resident van de afd. Painan, Sumatra's Westkust.
G. J. VAN KOOTEN, Kapitein bij den generalen staf, N. I., Batavia.

Jhr. W. H. W. DE KOCK, Adjunct-inspecteur van Financiën, te Macasser.

J. C. TH. KROESEN, Resident van Soerabaja.

R. C. KROESEN, Lid in den Raad van N.-I., Batavia.

C. A. KROESEN, Controleur 1e klasse in de onderafd. Boven Langkat (Bindjei), Sumatra's Oostkust.

J. A. KROESEN, Controleur in de residentie Oostkust van Sumatra, afd. Batoe Bara, Laboean Roekoe.

J. C. KUMMER, te Magelang, res. Kedoe.

C. H. M. LE ROUX, Secretaris der residentie Amboina.

Mr. A. P. C. LAMMERS VAN TOORENBURG, Buit. Subst. griffier bij den landraad, te Sampang (Madoera).

K. F. H. VAN LANGEN, Resident van Benkoelen.

J. H. LIEFRINCK, Controleur 2e klasse, ter beschikking van den resident tot regeling der landrente, toegevoegd aan den Directeur van Binn. Bestuur, Batavia.

Dr. W. VAN LINGEN, Predikant te Medan (Sumatra's Oostkust).

H. VAN LOKHORST, Kolonel, Chef Geneesk. dienst, Batavia.

F. E. LUITJES, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Amboina.

Mr. C. W. MARGADANT, Leeraar aan de afd. Indische taal-, land- en volkenkunde van het gymnasium Willem III, Batavia.

H. L. C. TE MECHELEN, (titulair) Resident, Rembang.

Mr. J. H. MEISS, Lid van den Raad van Justitie te Semarang.

W. MEIJER, Hoofdonderwijzer aan de school voor zonen van Inlandsche hoofden te Magelang (Kedoe.)

J. E. DE MEIJIER, Ingenieur 1e kl. b/d Waterstaat en B. O. W. in N. I., Batavia.

Mr. CH VAN MEURS, Griffier bij het Hof van Justitie, *Commissaris* voor Suriname, te Paramaribo.

W. J. M. MICHIELSEN, Resident van Sumatra's Oostkust, Medan.

A. H. MOORREES, Controleur 1e klasse te Oelak Tanding (Palembang).

O. M. DE MUNNICK, Gouverneur van Sumatra's Westkust, Padang.

C. VAN DER GON NETSCHER, Assistent-resident van Panaroekan, Sitoebondo, Besoeki.

J. B. NEUMANN, Controleur 1e klasse in de onderafdeeling Ommelanden van Padang (Loeboeg Begaloeng), Sumatra's Westkust.

W. O. NIEUWENHUIJZEN, Majoor 11e bat. Infanterie, te Meester-Cornelis.

J. F. NIKS, Hulpprediker te Babauw, (Timor, standplaats Koepang).

Dr. J. C. C. W. VAN NOOTEN, Leeraar in de wis- en natuurkunde aan de Hoogere Burgerschool te Soerabaja.

H. A. DE NOOIJ, Schoolopziener bij het inlandsch onderwijs, Midden-Java, Soerakarta.

Mr. A. NIJHOUT VAN DER VEEN, Referendaris bij het Departement van Justitie, Batavia.

Dr. H. J. OFFERHAUS, Predikant te Probolinggo.

C. J. OKHUIJZEN, 1e Luitenant der Infanterie, te Ternate.

H. J. B. VAN DER HOUVEN VAN OORDT, Ambtenaar voor den Burgerlijken dienst te Batavia.

G. OOSTERGETEL, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inl. onderwijzers Bandjermasin.

C. A. VAN OPHUIJZEN, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inl. onderwijzers te Padang Sidempoean (Tapanoeli).

T. OTTOLANDER, Sitoebondo.

J. PEELEN, Adjunct-inspecteur van Financiën, Soerabaja.

H. C. G. PEETERS, 1e luit. der infanterie bij het 11e bat. inf. te Meester Cornelis.

G. W. H. PELTZER, Controleur 1e klasse in de onderafd. VIII Kota en VII Loerah, Sumatra's Westkust.

Mr. M. C. PIEPERS, Raadsheer in het Hoog-Gerechtshof, Batavia.

Jhr. F. POMPE VAN MEERDERVOORT, Luit. Kolonel bij den Gen. Staf, te Batavia.

H. E. PRINS, Assistent-resident in de Afd. Batipoe en X Kota (Papang Pandjang).

F. H. J. PRIVÉ, Aspirant-controleur in de res. Cheribon (afd. Galoeh).

A. PRUIJS VAN DER HOEVEN, Lid in den Raad van Nederl. Indië, Batavia.

RADEN MAS ISMANGOEN DANOE WINOTO, Adjunct-inspecteur van het Inlandsch onderwijs, Probolinggo.

RADEN MAS TOEMENGGOENG PANDJI ADININGRAT, Regent van Demak.

H. J. A. RAEDT VAN OLDENBARNEVELT, Controleur 2e klasse te Lahat.

G. P. A. RENAUD, Ingenieur 1e klasse, te Batavia.

B. J. E. ROSKOTT, Assistent-resident van Tebing Tinggi, res. Palembang.

J. A. VAN RIJN VAN ALKEMADE, Secretaris der residentie Oostkust van Sumatra, te Medan (Deli).

P. J. VAN SANTEN, Pastoor te Batavia.

A. H. W. SCHEUER, Kapitein der Infanterie, te Macasser.

P. G. SCHMIDHAMER, 1e Luit. bij het 3e depot-bataillon der Infanterie, Amboina.

W. A. SCHNEIDER, Majoor bij het Garn. bat. te Atjeh en Onderhoorigheden.

J. A. SCHRÖDER, Hoofdagent der N. I. Stoomvaartmaatschappij, Batavia.

L. F. TUIJL SCHUITEMAKER, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inl. onderwijzers, te Probolinggo.

J. F. H. SCHULTZ, Adsistent-resident van de afdeeling Noorderdistricten van het Gouvern. Celebes en Onderhoorigheden.

G. SIEBURGH, Controleur der 2e klasse te Bengkalis, Sumatra's Oostkust.

Dr. C. SNOUCK HURGRONJE, Batavia.

G. F. SOETERS, Kapitein bij den Generalen staf, te Batavia.

E. P. C. SOL, Lid der Algemeene Rekenkamer, te Batavia.

Dr. J. H. F. SOLLEWYN GELPKE, Resident van Cheribon.

A. J. SPAAN, Resident van Soerakarta.

J. STAAL, Majoor te Kota Radja (Atjeh).

J. W. STEMFOORT, Luit. Kolonel der genie te Batavia.

Dr. J. P. VAN DER STOK, Directeur van het Observatorium te Batavia.

A. P. STOORVOGEL, Controleur 2e klasse te Ponorogo (Madioen).

F. L. K. STORM VAN 's GRAVESANDE, Controleur 1e klasse te Laboean Deli.

J. STORMER, Controleur, te Batjan.

H. N. STUART, Tolk voor de Chineesche taal, Singkawang (Wester-afd. v. Borneo)

E. C. BARON SWEERTS DE LANDAS WIJBORGH, Eerste Gouvern.-Secretaris, Batavia.

TJOA DJIEN SING, Kapitein der Chineezen, te Pontianak (W,-afd. Borneo).

H. K. F. VAN TEYN, Generaal-Majoor, Civiel en militair Gouverneur van Atjeh, te Kota Radja.

Dr. M. TREUB, Directeur van 's Lands Plantentuin, te Buitenzorg.

W. L. TROOSTENBURG DE BRUIJN, Controleur 2e klasse in de onderafdeeling Alahan Pandjan, afd. XIII en IX Kota's (Padangsche Bovenlanden).

F. TWISS, Controleur 1e klasse te Loeboek Basoeng, afd. Priaman, res. Padangsche Benedenlanden.

H. J. TYDEMAN, Resident van Tegal.

D. F. UHLENBECK, Referendaris ter Algemeene Secretarie, Batavia.

H. TH. J. UIJTTEBROECK, 2e Onderwijzer aan de kweekschool voor inl. onderwijzers, te Probolinggo.

Mr. A. W. C. VERWEIJ, President van den Raad van Justitie, Makasser.

J. DE VOGEL, Asp. ambtenaar, Pekalongan.

L. M. VONCK, Controleur 2e klasse te Sekajoe, res. Palembang.

Dr. A. G. VORDERMAN, Stadsgeneesheer te Batavia.

Mr. CAESAR VOUTE, Landsadvocaat, Semarang.

W. H. VRIJBURG VAN DER HELL, Controleur der 2e klasse in de contrôle-afd. Wirosari, afd. Grobogan (Semarang).

Mr. R. J. DE WAL, Griffier bij den Landraad te Tjengkalek, Kediri.

L. VAN WEELDEREN, aspirant-Controleur in de res. Soerabaja, toegevoegd aan den assistent-resident van Lamongan.

C. W. J. WENNEKER, Pastoor, Soerabaja.

Mr. W. A. P. F. L. WINCKEL, President der Landraden te Amboina, Wahaai en Saparoea, te Amboina.

M. WILLEMSTIJN, Kolonel-intendant, Batavia.

M. H. WITBOLS FEUGEN, Ass. resident van Priaman, Sumatra's Westkust.

Jhr. O. VAN DER WIJCK, Secretaris van het Gouvernement, Batavia.

J. W. IJZERMAN, Hoofdingenieur, Padang.

S. B. ZEVERIJN, Directeur der Jav. Bank, Batavia.

B. VAN ZUTPHEN, oud-Resident van Bali en Lombok, Batavia.

A. H. E. ZWAGER, Secretaris van den Raad van Indië, *Commissaris* van het Instituut, Batavia.

T. J. A. VAN ZIJLL DE JONG, Luitenant-Generaal, Commandant van het leger en Chef van het Dep. van Oorlog, Batavia.

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE ACADEMIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE HET KONINKLIJK INSTITUUT DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN VERBINDING IS.

NEDERLAND.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.
Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap, te Amsterdam.
Vereeniging voor de Statistiek in Nederland, te Amsterdam.
Nederlandsch Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
Redactie van het Tijdschrift „De Rijnsche Zending. Tijdschrift ter bevordering van het Christendom in Nederlandsch-Indië" (Adres: de heer J. P. G Westhoff, Amsterdam.)
Redactie van de „Indische Mercuur", Amsterdam. (Rokin 60.)
Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
Teyler's Genootschap, Haarlem.
Bibliotheek der Rijks-Universiteit, te Leiden.
Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
Koninklijke Bibliotheek, te 's Gravenhage.
Bibliotheek van het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, te 's Gravenhage.
Bibliotheek van het Ministerie van Koloniën, te 's Gravenhage.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs, te 's Gravenhage.
Indisch Genootschap, te 's Gravenhage.
Instelling van onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, te Delft.
Instelling van onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, te Leiden.
Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.
Utrechtsche Zendingsvereeniging, te Utrecht.
Nederlandsch Zendelinggenootschap (Director Dr. J. C. Neurdenburg), te Rotterdam.
Nederlandsche Zendingsvereeniging (Director R. Coolsma), te Rotterdam.
Redactie van het „Nederlandsch Zendingstijdschrift". (Redacteur: P. van Wijk Jr. Luth. Pred. te Rotterdam).

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.
Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl.-Indië, te Batavia.
Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië, te Batavia.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs, afd. Nederl.-Indië, te Batavia.
Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw te Batavia.
Vereeniging voor oudheid-, land-, taal- en volkenkunde te Djokjakarta.
Redactie van het Indisch Militair Tijdschrift, te Batavia. Redactie: H. P. Willemstijn.
Bibliotheek van de Algemeene Secretarie, Batavia.

BELGIË.

Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, te Brussel. (Palais des Académies.)
Société Royale Belge de géographie, te Brussel. (171, Rue Potagère.)
Société scientifique de Bruxelles, te Brussel (14, Rue des Ursulines.)
Société de géographie d'Anvers, te Antwerpen.

FRANKRIJK.

Société Asiatique, Parijs, 1, Rue de Seine. (Palais de l'Institut.)
Société de géographie de Paris, te Parijs.
Société d'ethnographie, te Parijs.
Société Académique Indo-Chinoise, te Parijs.
Société des études Japonaises, Chinoises, Tartares et Indo-Chinoises, te Parijs.
Athénée Oriental, Rue du Cherche Midi 92, te Parijs.
Société des études coloniales et maritimes, te Parijs.
Muséum d'histoire naturelle, te Parijs.
École spéciale des langues Orientales vivantes, te Parijs.
Société de géographie commerciale de Bordeaux, te Bordeaux.
Société de géographie de Lyon, te Lyon.
Musée Guimet, 30 Avenue du Trocadero, Parijs.
Union géographique du Nord de la France, te Douai.
Société normande de géographie, te Rouaan.
Société de géographie de Tours, te Tours (Indre et Loire). (Adres: Secrétaire général, Rue Etienne-Pallu, 25, à Tours).
Société de géographie et d'archéologie de la province d'Oran.

SPANJE EN PORTUGAL.

Sociedad geográfica de Madrid, te Madrid, Calle del Leon 21.
Sociedade de geographia de Lisboa, te Lissabon.
Sociedade de geographia commercial do Porto, te Porto.
Sociedade Portuense de geographia, te Porto.
Real Academia de Ciencias de Lisboa, te Lissabon.

ITALIË.

Reale Accademia dei Lincei, te Rome.
Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, te Milaan. Mr. Uochli.
Museo civico di storia naturali di Genova, te Genua.
Redactie van het Tijdschrift Cosmos. (Redacteur Guido Cora.) Turijn.
Société Asiatique Italienne, Florence.
Societa Africana d'Italia. Napoli. Via Medina 63.

RUSLAND, ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Académie Impériale des Sciences, te St. Petersburg.
Société Impériale géographique de Russie, te St. Petersburg.
Bibliothèque de l'Université Royale de Norvège, à Christiania.

ZWITSERLAND, DUITSCHLAND, OOSTENRIJK.

Société Neuchâteloise de Géographie (Suisse), Locle.
Geographische Gesellschaft von Bern, te Bern.
Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften, te Berlijn.
General-verwaltung der Koeniglichen Museen, te Berlijn.
Hydrographisches Amt der Kaiserlichen Admiralität, Berlijn, W. Matthäikirchstrasse n°. 9.
Gesellschaft für Erdkunde, te Berlijn (Friedrichstrasse 191).
Deutscher Kolonialverein, Berlin S. W., Markgrafenstrasse 25 (Redaktion der Deutschen Kolonialzeitung.)
Geographische Gesellschaft in Bremen (Mendesstrasse 8).
Verein für Erdkunde, te Dresden.
Verein für Geographie und Statistik zu Frankfurt a/M.
Verein für Erdkunde, Kassel.
Verein für Naturkunde, Kassel.
Verein für Erdkunde, te Metz.
Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesenclubs in Elsass-Lothringen, Strassburg. (Adres: Kaiserliche Universitäts- & Landesbibliothek zu Strassburg i. Els.)
Redactie der „Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischen Anstalt," te Gotha.
Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen.
Verein für Erdkunde, te Halle an der Saale.
Verein für Erdkunde zu Leipzig (Brüderstrasse 23).
Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Halle a. S.
Königliche Academie der Wissenschaften, te München.
De Redactie van de „Orientalische Bibliographie" Redacteur Prof. Dr. A. Müller, Halle (Saale) Mühlgraben 4a.
De Redactie van het Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie (Red. J. I. Kettler), Weimar (Thüringen).
Wurttembergischer Verein für Handelsgeographie, Stuttgart.
Nassauische Verein für Naturkunde. (Adres; Dr. A. Pagenstecher, Secretär des Nassauischen Vereins für Naturkunde). Wiesbaden.

Geographische Gesellschaft für Thüringen, Jena.
Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
Anthropologische Gesellschaft, te Weenen.
K. K. Geographische Gesellschaft, in Wien, I, Universitätsplatz No. 2.
K. K. Naturhistorische Hofmuseum, Weenen. (Wien, 1, Burgring).
Verein der Geographen an der Universität Wien.
Redactie van de Oesterr. Monatsschrift für den Orient, te Weenen (Red. A. Baron von Scala.)

ENGELAND, BRITSCH-INDIË, CHINA, AUSTRALIË.

Royal Colonial Institute, Northumberland Avenue, London W. C.
India Office, te Londen.
Royal Asiatic Society, 22 Albemarlestr. W., Londen.
Royal geographical Society, Burlingt. Gard. W., Londen.
Redactie van de „Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography." (Clements R. Markham, te Londen.)
Scottish Geographical Society, Edinburgh.
Asiatic Society of Bengal, Asiatic Society's Rooms, 57 Park Street, Calcutta.
Straits Branch of the Royal Asiatic Society, Singapore, Straits Settlements.
Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society, te Ceylon.
North China Branch of the Royal Asiatic Society, te Shanghay.
Public Library of Victoria, te Melbourne.
Royal Society of Victoria, te Melbourne.
Tokio Geographical Society, te Tokio, Japan.
Société des études Indo-Chinoises de Saigon.

AMERIKA.

American geographical Society, te New-York.
Smithsonian Institution, Washington, U. S. A.
Director of the United States Geological Survey, Washington, D. c. U. S. A.
American Academy of Arts and Sciences, Beacon street, Boston, Massachusetts.
Sociedad Mexicana de geografia y estadistica, te Mexico.
Canadian Institute, Toronto (46 Richmondstreet East).

308STE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 21 DECEMBER 1889.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kielstra (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Martin, van der Lith, van der Pant, Schlegel, Wilken en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de heeren Bool en Niemann, met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd..

Door den Secretaris wordt mededeeling gedaan van de verschillende boekwerken en kaarten, waarmeê de Bibliotheek sedert de vorige bijeenkomst verrijkt werd. Tevens wordt voorgelezen een schrijven van den Minister-Resident van Portugal, den Burggraaf de Pindella, dd. 22 November l.l., waarbij aan het Instituut wordt aangeboden een door zijn Gouvernement uitgegeven werk, getiteld: „Mémoire sur l'abolition de l'esclavage et de la traite des noirs sur le territoire Portugais."

Onder dankbetuiging, voor kennisgeving aangenomen.

Ingekomen zijn missives:

1o. van den Conservator der Bibliotheek van Teyler's Stichting te Haarlem en van den Secretaris van het Smithsonian Institution te Washington City, U. S. of America, — beiden den ontvangst berichtende van de laatst uitgegeven afleveringen der Bijdragen.

Voor kennisgeving aangenomen.

2o. van de Redactiën van den Staatsalmanak en van den Rijks- en Residentie-Almanak voor het Koninkrijk der Nederlanden, ten geleide van eenige opgaven betreffende het Instituut, met verzoek

ze te willen nazien en, zoo noodig, te verbeteren en daarna te willen terugzenden.

De Secretaris deelt mede, dat bereids aan het gedaan verzoek is voldaan.

3°. van de heeren P. J. Buyskes, mr. van Dissel, Jansen van Raay, C. J. van Schelle, J. D. Six en J. A. E. C. A. Timmerman, allen verzoekende hen van en met 1 Januari 1890 te willen ontheffen van het lidmaatschap van het Instituut, om redenen van persoonlijken aard, geheel onafhankelijk van den arbeid en het streven dier Instelling.

4°. van den heer P. van Eeghen, te Amsterdam, berichtende dat ten gevolge van het overlijden van den heer C. P. van Eeghen zijne jaarlijksche bijdrage voor het Instituut ophoudt.

5°. van de heeren J. van Hengel en Dr. J. Groneman, beiden kennis gevende van de verandering van woonplaats, eerstgenoemde van den Haag naar Hoorn, de laatste van Jogjåkarta naar Arnhem.

6°. van den heer N. Adriani, te 's Gravenhage, houdende bericht van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

De missives, sub 3°—6°, worden voor kennisgeving aangenomen.

Overeenkomstig de voordrachten van den Voorzitter en den Secretaris worden, na gedachtenwisseling, tot leden van het Instituut benoemd de heeren H. J. W. Becht, te Amsterdam, W. F. Engelbert van Bevervoorde Jr., laatst Secretaris van Soerakarta, te 's Gravenhage, J. van Hengst, Landhuurder op Java, thans te Wiesbaden, A. E. Moll, O. I. Ambtenaar met verlof, te Leiden, A. C. Wertheim, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, te Amsterdam, J. J. B. Fanoy, 1e Luitenant der Infanterie N. O. I. Leger in garnizoen te Magelang en J. A. Liefrinck, Inspecteur der cultures, te Batavia.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van het medelid Dr. J. Groneman, te Jogjåkarta, dd. 11 November l.l., waarbij, namens het Bestuur van de Jogjå'sche Vereeniging voor oudheid-, taal-, land- en volkenkunde, worden aangeboden twee teekeningen en

tien photo's van de jongste opgravingen te Parambanan, die door een overdruk van zijne beschrijving, zoodra deze verschenen zal zijn, gevolgd zullen worden.

Met belangstelling wordt door de Vergadering van een en ander kennis genomen, terwijl besloten wordt der Jogjå'sche Vereeniging voor het geschenk den dank van het Instituut aan te bieden.

Ten vervolge op het schrijven van Commissarissen van het Instituut te Batavia dd. 15 Augustus ll. is ontvangen eene missive dd. 5 November ll. ter aanbieding van een prima-wissel groot *f* 404.— Nederl. Courant op de firma A. van Hoboken & Co. te Rotterdam, onder mededeeling, wijders, dat door voortdurende ongesteldheid nog geen gevolg is kunnen gegeven worden aan de belofte, in den eerst aangehaalden brief gegeven.

Terwijl de wissel bereids in handen van den Penningmeester is gesteld, wordt den Secretaris opgedragen den ontvangst daarvan aan Commissarissen te erkennen, onder betuiging, voorts, van de beste wenschen van het Bestuur voor het herstel van den Commissaris-Thesaurier.

Naar aanleiding van den brief van Commissarissen wordt opnieuw de aandacht der Vergadering gevestigd op den vooral in de laatste jaren toegenomen arbeid, die door hen belangeloos ten dienste van het Instituut verricht wordt, waarom in overweging wordt gegeven het Instituut, in steê van door twee, door drie Commissarissen in Indië te doen vertegenwoordigen.

Eenparig wordt dit denkbeeld toegejuicht, doch, alvorens tot de benoeming van een derden titularis over te gaan, den Secretaris opgedragen hieromtrent Commissarissen zelven te raadplegen, met uitnoodiging het Bestuur zoo spoedig mogelijk met hun advies te willen verplichten.

Onder herinnering aan hetgeen in eene vorige vergadering werd medegedeeld omtrent een door wijlen den Controleur Graafland nagelaten handschrift, bevattende eene geschiedenis van Indragiri, bericht de Secretaris een nader schrijven van het medelid Dr. Horst te Sambas ontvangen te hebben, waarbij hem aangeboden wordt de brief van wijlen den heer Graafland zelven betreffende bedoeld onderwerp, die als een soort wetenschappelijk testament mag beschouwd worden. Wat voorts het nagelaten handschrift betreft, de vader van genoemden

Controleur deelt bij schrijven van 2 Dec. jl. mede, dat hij daarnaar onderzoek zal doen, waaromtrent hij later den uitslag hoopt te berichten.

Een en ander wordt voor kennisgeving aangenomen.

De Secretaris brengt ter tafel een schrijven van de firma Brill, van den 12 Dec. ll., betreffende de kosten van het bijdrukken der nog benoodigde 300 platen van het werk „Mekka”, hetzij in eens, hetzij bij 100 exx. tegelijk.

Na gedachtenwisseling wordt besloten genoemde Firma uit te noodigen zoo spoedig doenlijk de 300 platen met inbegrip der daarvoor noodige portefeuilles te leveren voor den door haar opgegeven prijs.

Van den Graaf Meyners d'Estrey, te Parijs, is, onder dagteekening van 26 Nov. jl., een nader schrijven ontvangen, waarbij, vooreerst aan het Bestuur zijn dank wordt aangeboden voor het hem gegeven verlof om een overzicht der reis door Borneo van Carl Bock te plaatsen in „Le Tour du Monde”, met bijvoeging van eenige platen, aan het Album ontleend. Wat voorts het door hem gedaan verzoek betreft om het werk des heeren Snouck Hurgronje over Mekka in het Fransch te mogen vertalen, uit zijn nader schrijven blijkt, dat hij dit verzoek in zoover wenscht gewijzigd te zien, dat, indien mocht blijken, dat tegen eene fransche overzetting eenig bezwaar bestaat, hem alsdan machtiging worde verleend tot het plaatsen, in meergemeld maandschrift, van een of meer overzichten uit het werk, met bijvoeging van enkele platen, op gelijke wijze als men voornemens is met Bock's Reisverhaal te doen.

Na uitvoerige gedachtenwisseling besluit de Vergadering overeenkomstig het gedaan verzoek.

De Voorzittter stelt vervolgens aan de orde de wijze van uitgave van het Minangkabausch-Maleisch-Hollandsch Woordenboek van den heer Van der Toorn. In de eerste plaats wordt medegedeeld, dat, naar aanleiding van een dezerzijdsch schrijven van 29 November jl., van den Minister van Koloniën eene missive dd. 10 Dec. jl. Lett. A^{1}. no. 12, is ontvangen, waaruit blijkt, dat Z. Exc. bereid is om eene voordracht aan den Koning te doen ten einde aan de ontworpen uitgave van meergemeld Woordenboek van regeeringswege subsidie te verleenen; dat de begrooting echter niet toelaat om het

bedrag dier subsidie te bepalen tot de aangevraagde som, waarom het den Minister aangenaam zou zijn te vernemen of met een minder bedrag genoegen wordt genomen.

Na eenige inlichting van den Secretaris wordt, overeenkomstig zijn voorstel besloten, den Minister van Koloniën, onder dankbetuiging voor zijne bereidwilligheid tot het verleenen der gevraagde subsidie, 1°. te antwoorden, dat het Instituut met het door Z. Exc. daarvoor vast te stellen bedrag gaarne genoegen neemt; en voorts 2°. met het oog op de omstandigheid dat het reeds geringe debiet, dat van de uitgave. uit den aard der zaak kan worden verwacht, wanneer door het Departement van Koloniën honderd exemplaren gratis aan instellingen en verdere belangstellenden worden uitgereikt, den Minister in overweging te geven het getal van door het Instituut aan zijn Departement te leveren exemplaren te bepalen op vijftig.

Wat den druk van het Woordenboek betreft, overeenkomstig de hem gegeven opdracht deelt de Secretaris verder mede, dat hij daarvoor opgaven heeft verzocht en verkregen van de firma's Brill, Smits en Trap, waarmede hij de Vergadering achtereenvolgens in kennis stelt, die, na uitvoerige gedachtenwisseling, besluit: 1°. dat het drukken, met inbegrip van papier, inbinden, enz., van het Woordenboek, in het formaat en letter als het Mal. Woordenboek van Prof. Pijnappel (1884) zal worden opgedragen aan de firma Brill te Leiden, overeenkomstig de voorwaarden door haar opgegeven; 2°. dat daarvan door haar eene oplaag van 500 exemplaren zal worden geleverd; terwijl, eindelijk, 3°. den bewerker van het Woordenboek honorarium zal worden uitgekeerd.

De Secretaris brengt ter tafel een exemplaar van de herziene uitgave van „Het boek van den Kantjil. Javaansch dieren-epos", onder mededeeling, dat de levering daarvan door de firma Trap vóór den bestemden tijd en overeenkomstig de bij het contract gestelde voorwaarden heeft plaats gehad; dat verder de 4000 door het Departement van Koloniën verlangde exemplaren, op de voorgeschreven wijze ingepakt, zijn verzonden naar het Koloniaal Etablissement te Amsterdam, terwijl, eindelijk, aan genoemd Departement van een en ander is kennis gegeven, onder toezending van de onderteekende rekening in viervoud (één exemplaar op gezegeld papier) en van de mede op gezegeld papier geschreven quitantiën betreffende de gedane uitgaven wegens de verpakking der boekwerken en de verzending der kisten naar Amsterdam

Onder dankbetuiging aan den Secretaris, worden zijne mededeelingen voor kennisgeving aangenomen.

Door den Penningmeester wordt ter tafel gebracht het ontwerp der begrooting voor het dienstjaar 1890, door hem in de vorige vergadering ingediend en dat bereids bij al de Bestuursleden in rondlezing is geweest. Daartegen worden geene bedenkingen ingebracht. Alleen lokt het voorgedragen artikel, waarbij voor het drukken van den Catalogus der bibliotheek *f* 600.— wordt uitgetrokken, eene uitvoerige gedachtenwisseling uit, waarbij eenerzijds het nut van het drukken van een Catalogus in twijfel getrokken, doch van de andere zijde in het licht gesteld wordt, terwijl voorts verschil van meening bestaat omtrent de vraag, of het geraamde bedrag wel toereikend zou zijn in verband met den omvang van het werk. Een voorstel om den post vooralsnog „pro memorie" uit te trekken wordt met meerderheid van stemmen verworpen, terwijl, met onveranderd behoud van het voorgedragen artikel, den Secretaris wordt opgedragen ter bekwamer tijd, met een overzicht van den omvang van het werk, een gedétailleerde raming van de kosten daarvan in te dienen.

Zonder hoofdelijke stemming wordt de ingediende begrooting hierna goedgekeurd, onder dankbetuiging aan den Penningmeester voor de zorg daaraan besteed.

Door den Voorzitter wordt, namens den heer J. P. G. Kruyt, te Delft, eene bijdrage aangeboden, welke van nut zou kunnen zijn bij eene eventueele samenstelling van een Indisch Lapidarium.

In handen gesteld van het Bestuurslid Bool.

Nadat door het Bestuurslid Martin omtrent den voorgenomen onderzoekingstocht eenige vertrouwelijke mededeelingen zijn gedaan, waardoor in de ontworpen plannen eenige wijziging zal moeten gebracht worden, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

309DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 18 JANUARI 1890.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kielstra (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Bool, van der Lith, Martin, van der Pant, Wilken, en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren Niemann en Schlegel.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd, waarna de Voorzitter herinnert aan het verlies, dat het Instituut geleden heeft door het overlijden van twee harer buitenlandsche leden Alfred von Kremer, te Weenen, en Colonel H. Yule, te Londen, wiens verdiensten gehuldigd worden.

De Secretaris doet vervolgens mededeeling van de voornaamste boekwerken en kaarten, sedert de vorige bijeenkomst ontvangen, waarbij tevens de aandacht der Vergadering wordt gevestigd op eene bespreking van Snouck Hurgronje's Mekka in Petermann's Mitteilungen, 1890, Heft 1, waarvan een overdruk vanwege de Redactie was aangeboden.

Aangenomen voor kennisgeving.

De Voorzitter deelt mede, dat ontvangen zijn:

1°. brieven van de heeren Engelbert van Bevervoorde en van Nunen, berichtende, de eerste, dat hij het lidmaatschap niet kan aannemen uit hoofde van den korten tijd, dien hij nog hier te lande heeft door te brengen: de tweede, dat hij met 1890 van de ledenlijst wenscht afgevoerd te worden.

2°. brieven van de heeren J. van Hengst, te Wiesbaden, en A. C. Wertheim, te Amsterdam, houdende bericht dat zij het lidmaatschap aanvaarden met den wensch dat het hun gegeven zij den gemeenschappelijken arbeid te helpen bevorderen.

3°. een brief van den boekhandelaar-uitgever M. Nijhoff, waarin wordt medegedeeld, dat voorloopig 100 exemplaren van den nieuwen druk van Palmer van den Broek's Javaansche Vertellingen (Het Boek

van den Kantjil) voor den handel voldoende zullen zijn, terwijl de prijs op *f* 3.25 per exemplaar kan worden bepaald.

De brieven, sub 1o—3o, worden voor kennisgeving aangenomen, terwijl bij den brief des heeren Nijhoff door den Secretaris de mededeeling wordt gevoegd, dat de door hem bij het Departement van Koloniën ingediende declaratiën voor de levering der 4000 exemplaren door hem, wegens gebrek in den vorm, zijn terugontvangen; overeenkomstig de hem gegeven wenken verbeterd en verder, in verband met bij gemeld Departement bestaande comptabele regelen, onderteekend door den Voorzitter, Secretaris en Penningmeester, zijn zij aanstonds weder teruggezonden aan den Referendaris, Chef van het Bureau „Aanschaffing en uitzending van Gouvernements-goederen," die tevens bij zijn schrijven van 30 Dec. 1889, no. 4429, dank betuigt voor de toezending van een exemplaar van het Boek van den Kantjil ten behoeve van de Bibliotheek van het Departement van Koloniën.

Ten vervolge op de toegezonden teekeningen en fotogrammen van de jongste opgravingen te Parambanan, waarvan de ontvangst in de vorige vergadering is medegedeeld, heeft het Bestuur der Vereeniging voor oudheid-, taal-, land- en volkenkunde te Jogjåkarta, onder geleide van een schrijven van November jl. een afschrift aangeboden van het rekest, door de Vereeniging aan den Gouverneur-Generaal van N.-I. gericht ter verkrijging van de som van *f* 3000.— die nog vereischt wordt om den ontgravingsarbeid van den voet der drie hoofdtempels van de Tjandigroep te Parambanan te voltooien, — met verzoek dat het Instituut termen moge vinden het evenvermelde rekest bij de Regeering te ondersteunen.

Na gedachtenwisseling wordt eenparig besloten aan het verzoek te voldoen en zich te wenden tot den Minister van Koloniën, ten einde zijne machtige voorspraak bij de Indische Regeering ter verwezenlijking van het voorgestelde doel in te roepen. Tevens wordt den Secretaris opgedragen van dezen stap kennis te geven aan het Bestuur der Jogjåsche Vereeniging, onder aanbieding van den dank van het Instituut voor de toegezonden teekeningen en fotogrammen.

Ten vervolge van het schrijven van 5 November jl. wordt, onder geleide van eene missive dd. 9 Dec. jl., door Commissarissen van het Instituut te Batavia aangeboden twee prima-wissels, groot *f* 516.44

en *f* 486.16 N. C., op de firma A. van Hoboken & Co. te Rotterdam. Tevens verzoeken Commissarissen gemachtigd te worden om aan den Thesaurier van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen af te dragen eene som van *f* 209 voor het vervaardigen van Abklatschen in Hadhramaut.

Gehoord de inlichtingen van den Secretaris, wordt besloten den goeden ontvangst der beide wissels te erkennen, terwijl omtrent het tweede in hun schrijven behandelde onderwerp verwezen zal worden naar den inhoud van het den 20 Nov. jl. aan hen gericht schrijven.

Naar aanleiding van een dezerzijdsch schrijven van 24 December jl. no. 455, is van den Minister van Koloniën een missive ontvangen, dd. 10 Jan. jl. Lett. A^{I} no. 33, waarin wordt medegedeeld, dat de Koninklijke machtiging is verkregen om aan de uitgave van het Minangkabauwsch-Maleisch-Hollandsch-Woordenboek van den heer J. L. van der Toorn van regeeringswege eene subsidie te verleenen, onder voorwaarde, dat van dat werk 50 exemplaren aan zijn Departement worden afgestaan, terwijl bij de toezending daarvan eene declaratie in duplo (waarvan één op zegel) tot het bedrag der subsidie wordt ingewacht.

Voor kennisgeving aangenomen.

Ten vervolge op zijn schrijven van 6 November jl. Lett. A^{I}: no. 5, is van den Minister van Koloniën eene missive ontvangen dd. 20 December, Lett, A^{I}. no. 15, waarbij worden aangeboden afschriften der missives van de Assistent-Residenten van Priaman en van Ajerbangis en Rau, dd. 16 Febr. en 26 April ll. no. 145 en 744/26, benevens eene nota van den Zendeling-leeraar J. H. Meerwaldt in originali, — ontvangen naar aanleiding van het in hunne handen gesteld geschrift van Prof. Dr. G. A. Wilken over de verbreiding van het matriarchaat op Sumatra. De Resident van Tapanoeli, door wiens tusschenkomst de bedoelde nota van den heer Meerwaldt — welk stuk men na gemaakt gebruik terugverwacht — werd ingediend, heeft het verzoek gedaan om haar in het Tijdschrift van het Instituut te doen opnemen.

Wordt besloten deze stukken om bericht en raad in handen te stellen van het Bestuurslid Wilken.

De Secretaris brengt ter tafel een viertal bijdragen door hem ontvangen, met verzoek der Schrijvers ze vanwege het Instituut te

publiceeren, en wel 1°. een van het lid N. W. Schuurmans, te Haarlem, bevattende „eenige opmerkingen omtrent de constructie van den Maleischen zin." In handen gesteld van de heeren Kern en van der Pant: — 2°. een van het lid J. J. Meyer over het Bantĕnsche dialect van de Soendaneesche taal. In handen gesteld van de heeren van Gelder en Kern; — 3°. een van het lid Young over de Chineesche wetgeving. In handen gesteld van het bestuurslid Schlegel; — 4°. een van het lid Dr. Jul. Jacobs, bevattende eenige aanteekeningen omtrent de Badoej's. De heeren Kern en Wilken, aan wie bereids deze bijdrage ter lezing was aangeboden, rapporteeren, dat zij geen bezwaar hebben tegen de publicatie daarvan, te minder waar de Schrijver bereids gevolg heeft gegeven aan hun wensch om in het opstel de noodige bekortingen en wijzigingen aan te brengen.

Na gedachtenwisseling vereenigt de Vergadering zich met dit advies, met dien verstande, echter, dat het opstel voor de publicatie alsnog in handen worde gesteld van het Bestuurslid Kielstra, ten einde na te gaan, of daarin nog eenige nadere veranderingen wenschelijk zouden zijn, terwijl voorts besloten wordt dat het eerst worde opgenomen in de Bijdragen, om het daarna afzonderlijk in den handel te brengen.

De Secretaris herinnert, dat eenigen tijd geleden door het West-Deutscher Verein für Kolonisation und Export een prijsvraag werd uitgeschreven over de geschiedenis onzer O. I. Compagnie, waarop onderscheidene antwoorden zijn ingezonden, waarvan één, van ons medelid Klerk de Reus, na onderzoek eener Commissie, bestaande uit de heeren Fabri, Rein, Ratschel, König en Friedrich, bekroond is geworden. Door de oplossing echter van evengemeld Verein in eene andere vereeniging is de aanvankelijk voorgenomen uitgaaf daarvan niet tot stand gekomen, terwijl het den Secretaris bij informatie is gebleken, dat geen uitgever zoowel hier te lande als in het buitenland die uitgave vanwege de kosten zou willen ondernemen. Wegens het hooge belang van het onderwerp zoowel als om de wijze waarop het behandeld is, acht hij het wenschelijk, dat die uitgave tot stand kome. Reden waarom hij, na overleg met het medelid Klerk de Reus, aan het Bestuur de vraag onderwerpt, of het niet op den weg van het Instituut ligt zich de zaak aan te trekken en de uitgave van bedoeld handschrift hetzij geheel op zich te nemen, hetzij haar door toekenning van een subsidie aan een uitgever te bevorderen.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten het handschrift om advies in handen stellen van de bestuursleden Bool en van der Lith.

De Penningmeester brengt ter tafel de rekening en verantwoording over 1889. In handen gesteld van de heeren Kielstra en Wijnmalen, met uitnoodiging daaromtrent in de volgende vergadering verslag uit te brengen.

Onder herinnering aan de bepaling van het Reglement tot het houden eener Algemeene Vergadering in de maand Februari a. s. wordt, overeenkomstig het voorstel van den Secretaris, besloten, die vergadering te doen plaats hebben op 22 Febr. a. s., en alsdan ter tafel te brengen de verslagen van den Secretaris en den Penningmeester over 1889; de verkiezing te doen plaats hebben van vier Bestuursleden; mededeeling te doen van de namen der nieuw benoemde leden en eindelijk voor te stellen om, ingevolge al. 2 van art. 13 van het Reglement, het vanwege het Instituut uit te geven Minangkabausch-Maleisch-Hollandsch Woordenboek van den heer J. L. van der Toorn alléén voor de leden verkrijgbaar te stellen tegen de helft van den boekhandelsprijs.

De Voorzitter deelt mede, dat het medelid de Goeje van Dr. Glaser, wien de teekeningen en abklatschen van de Himjaritische opschriften om bericht zijn toegezonden, een schrijven heeft ontvangen, waaruit blijkt dat zij geen bizondere waarde hebben.

Voor kennisgeving aangenomen, terwijl tevens wordt goedgekeurd een afschrift van Dr. Glaser's brief aan Commissarissen te Batavia te zenden, ten vervolge op de hun daarover in November jl. gedane mededeelingen.

Naar aanleiding eener opmerking van den Ondervoorzitter Kielstra over de bespreking van Dr. Snouck's Mekka door den heer Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford in „de Economist" wordt de vraag besproken, of en in hoever het wenschelijk is uitgaven van het Instituut aan de redactiën van gezaghebbende tijdschriften, dag- en weekbladen ter recensie aan te bieden. Uit de gegeven inlichtingen blijkt, dat, werd zulks vroeger gedaan, de weinige belangstelling, die men telkens ondervonden had, aanleiding had gegeven om de zending van recensie-exemplaren na te laten.

Wordt besloten, bij voorkomende gevallen, telkens daaromtrent eene beslissing uit te lokken. Met opzicht tot het onlangs uitgegeven Boek van den Kantjil wordt goedgekeurd exemplaren daarvan ter recensie aan te bieden aan „de Indische Gids”, Trübner en Co., te Londen en A. Marre te Parijs.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

310DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 15 FEBRUARI 1890.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kielstra (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), van der Lith, van der Pant, Schlegel, Niemann, Wilken en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren Bool en Martin.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris doet opgave van de voornaamste sedert de vorige vergadering ingekomen boeken en kaarten, waarbij hij tevens den ontvangst mededeelt:

a. van een schrijven van den Minister van Binn. Zaken, 10 Febr. jl. no. 319, Afd. K. W., ten geleide van 7 pakketten met boeken voor het Instituut ontvangen van de Fransche Commissie van internationale ruiling te Parijs;

b. van den Director United States Geological Survey, Washington, D. C., van 18 Jan., houdende bericht van toezending, door tusschenkomst van het Smithsonian Institution, van het „Seventh annual Report of the U. S. Geological Survey, 1885—'86, waarvan, bij ontvangst, bericht wordt tegemoetgezien;

c. van een tweetal gedrukte stukken van de Directie van de Société de Géographie de Lisbonne, houdende protest in zake het gerezen geschil tusschen Engeland en Portugal.

Verder zijn ingekomen:

1°. eene missive van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, houdende dankbetuiging voor de toezending der Bijdragen, 5e Reeks, deel IV, afl. 2 t/m. 4, en van K. F. H. van Langen's Handleiding voor de beoefening der Atjehsche taal, benevens Woordenboek dier taal.

2°. eene missive van C. S. Buys Ballot, houdende mededeeling van het overlijden, in den ouderdom van 72 jaren, van het voormalig lid van het Instituut, Dr. C. H. D. Buys Ballot, Oud-Hoogleeraar aan 's Rijks Universiteit te Utrecht en Hoofddirecteur van het Koninklijk Meteorologisch Instituut.

3°. eene missive van den heer Th. Delprat, Ingenieur bij de Staatsspoorwegen, te Fort de Kock, Sumatra's Westkust, houdende mededeeling van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut, met bericht, wijders, dat hij, willende medewerken tot bevordering van het doel van het Instituut, eerlang zal toezenden eene kleine verzameling photographiën, welke hij in de gelegenheid was te maken in streken tot nu toe nog niet door photographen bezocht, o. a. eenige gezichten op de Mahi- en Kampar-rivieren, portretten van hoofden dier districten en eenige anderen.

4°. een schrijven van het lid Haga, onlangs uit Indië teruggekeerd, berichtende dat hij zijne woonplaats te 's Gravenhage (Prinsegracht no. 40) gevestigd heeft.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

5°. een schrijven van den heer F. A. Ebbinge Wubben, Officier van Administratie 2e klasse der Marine, te Amsterdam, houdende verzoek om inlichtingen over de wijze waarop men zou kunnen worden toegelaten of in aanmerking komen voor het lidmaatschap van het Instituut.

De Secretaris deelt mede, dat hij bereids de verlangde inlichtingen heeft verstrekt, met toezending van een exemplaar van het Reglement.

6o. een schrijven van het buitenlandsch lid Meyners d'Estrey, waarbij hij den Secretaris verzoekt zijne erkentelijke gevoelens aan het Bestuur over te brengen voor de hem verleende machtiging tot

samenstelling van eene bijdrage, getrokken uit het werk des heeren Snouck Hurgronje over Mekka, ter opneming in „Le Tour du Monde."

Voor kennisgeving aangenomen.

Ten vervolge op zijne mededeeling van 11 November 1889, nº. 9631, doet Z. Exc. de Minister van Buitenlandsche Zaken, onder geleide eener missive van 15 Februari jl. 1e afd., nº. 1321, afschrift toekomen van eene missive van den Consul-Generaal der Nederlanden te Singapore aan Zr. Ms. Gezant te Londen, dd. 11 Januari jl., met 33 photographieën, nader vermeld en beschreven in de daarbij gevoegde lijst.

Bij de toezending van een en ander verzoekt Zr. Ms. Gezant te Londen, Graaf van Bylandt, alsnog te mogen worden in staat gesteld de door den Consul der Nederlanden te Colombo blijkens declaratie, welke gevoegd was bij 's Ministers schrijven van 10 October 1889, nº. 9072, gemaakte kosten te voldoen. De Minister veroorlooft zich uit dien hoofde deze aangelegenheid in herinnering te brengen.

Naar aanleiding van dit schrijven wordt de vraag gesteld, of hetgeen tot dusver door de welwillende tusschenkomst van den Minister van Buitenlandsche Zaken ten behoeve eener eventueele samenstelling van een Indisch Lapidarium ontvangen werd wel in overeenstemming is met hetgeen eigenlijk door het Instituut werd bedoeld. In ontkennenden zin wordt daarop geantwoord, waarom, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, wordt besloten den Minister van Buitenlandsche Zaken mede te deelen, dat uit de verschillende toegezonden stukken gebleken is, dat de bedoeling van het Instituut verkeerd begrepen schijnt, immers, daar het Instituut alléen verzoekt de verschillende opschriften in kerken, kerkhoven, enz. te verzamelen, 't geen het Instituut meent duidelijk in zijne toelichting tot zijn voorstel te hebben in 't licht gesteld; 't Instituut verlangt geen photographieën, geen afbeeldingen, geen facsimilé's, terwijl het, zoo daarvoor aanzienlijke kosten moesten worden bestreden, gaarne daaromtrent vooraf ingelicht zoude zijn geweest. Behoudens kleine onvermijdelijke uitgaven, die het gaarne zal bestrijden, zou het Instituut voor het voorgestelde doel geene belangrijke geldelijke bijdragen beschikbaar willen stellen.

Op grond van een en ander geeft het Bestuur den Minister in overweging eene circulaire in dien geest te willen richten aan Zr. Ms. Gezant te Londen en aan die personen, aan wie vroeger het voorstel van het Instituut werd ter kennis gebracht.

En wat voorts de declaratie betreft, bij 's Ministers meergemeld schrijven gevoegd, wordt besloten aan Zr. Ms. Gezant te Londen mede te deelen, dat ook hetgeen door den Consul der Nederlanden te Colombo werd toegezonden weinig strookt met hetgeen door het Instituut eigenlijk gevraagd was, terwijl bovendien daarbij een werk, Lapidarium Zeylanicum, was gevoegd en zelfs in rekening gebracht, waarvan men toch onderstellen mocht, dat een exemplaar hier te lande bekend zou zijn, althans zich in de Bibliotheek van het Instituut zou bevinden. Desverlangd zou een en ander weder ter beschikking van genoemden Consul te Colombo kunnen worden gesteld.

De Secretaris doet mededeeling van eene door hem met het lid J. J. Meyer gevoerde briefwisseling, waaruit blijkt, dat, waar hij met ingenomenheid het besluit van het Bestuur heeft vernomen tot uitgave der ethnographische schets over de Badoej's van Dr. Jacobs, hij zelf, in het bezit van ettelijke Badoej'sche pantoenverhalen, zich voorgesteld had, naar aanleiding daarvan een korte bijdrage over de taal en litteratuur bij de Badoej's te leveren met gelijktijdige uitgave dier pantoenverhalen zelve, met daarbij gevoegde Hollandsche vertaling. Een en ander zou, naar de meening des heeren Meyer, gevoegelijk bij de uitgave en het in den handel brengen van Dr. Jacobs's ethnographische schets als vervolg kunnen worden toegevoegd; dan wel, indien op het besluit der Vergadering kon worden teruggekomen, dat de beide studiën — tot één geheel vereenigd — niet in de Bijdragen worden opgenomen, doch als afzonderlijk werk door het Instituut uitgegeven.

Na eenige gedachtenwisseling, — waarbij de wenschelijkheid der vereeniging van beide stukken van Dr. Jacobs en Meyer tot één bundel wordt uitgesproken, doch tevens de opmerking gemaakt dat zij alsdan ook te omvangrijk zijn om in de Bijdragen te worden opgenomen —, wordt besloten terug te komen op het besluit der vorige Vergadering tot plaatsing van Dr. Jacobs's studie in evenvermeld tijdschrift, doch daarvan in vereeniging met de bijdrage des heeren Meyer eene afzonderlijke uitgave vanwege het Instituut te doen bezorgen, ter uitreiking tevens aan al de leden.

Door de heeren Kern en W. van Gelder wordt schriftelijk rapport uitgebracht over de in hunne handen gestelde „bijdrage tot de kennis van het Bantĕnsch dialect der Soendaneesche taal", door

J. J. Meyer. Beiden adviseeren tot plaatsing daarvan in het Tijdschrift.
Dienovereenkomstig wordt zonder beraadslaging besloten.

De heer van der Pant brengt rapport uit over het door den heer Schuurmans aangeboden opstel, bevattende „eenige opmerkingen omtrent de constructie van den Maleischen zin.” Zijns inziens is het opstel minder geschikt om in de Bijdragen te worden opgenomen, waarom hij voorstelt het den Schrijver, onder dankbetuiging, terug te zenden.

Zonder beraadslaging vereenigt de Vergadering zich met dit advies.

Naar aanleiding van eene in zijne handen gestelde bijdrage der heeren Young „over de wetgeving ten aanzien van geheime genootschappen of broederschappen onder de Chineezen in de Straits Settlements en in Ned.-Indië” rapporteert de heer Schlegel, dat, hoewel hij met belangstelling daarvan had kennis genomen, hij echter niet kan adviseeren ze in het Tijdschrift op te nemen, daar het Instituut daardoor allicht een terrein zou gaan betreden, dat buiten zijn werkkring ligt.

Na eenige gedachtenwisseling over geest en strekking der ingezonden bijdrage, wordt met meerderheid van stemmen overeenkomstig het advies des heeren Schlegel besloten.

De heer van der Lith zegt met belangstelling kennis te hebben genomen van de in zijne handen en in die van den heer Bool gestelde studie des heeren Klerk de Reus over de geschiedenis der O. I. Compagnie. Voor zich zelven is hij daaromtrent tot een besluit gekomen, doch wegens de ziekte van zijn medelid Bool was het onmogelijk een gezamenlijk advies daarover uit te brengen, waarom hij voorstelt de Commissie alsnog diligent te verklaren.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Namens de Commissie, bestaande uit de heeren Kielstra en Wijnmalen, belast met het nazien van de rekening en verantwoording van den Penningmeester over het afgeloopen dienstjaar 1889, wordt, bij monde van eerstgenoemde, daarover verslag uitgebracht. De Commissie heeft de rekening met al de haar overgelegde bescheiden nagezien en in orde bevonden, weshalve zij voorstelt haar vanwege het Bestuur goed te keuren, onder dankzegging aan den Penningmeester voor zijn beheer.

Dienovereenkomstig wordt besloten, terwijl wordt goedgekeurd de rekening in handen te stellen van twee gewone leden, en wel van de heeren Haga en Canne, en, bij eventueele verhindering van deze, de heeren Tromp en Göbel.

Ingevolge de bepalingen van het Reglement leest de Secretaris een ontwerp voor van het verslag, door hem namens het Bestuur aan de Algemeene Vergadering uit te brengen over den staat en de werkzaamheden van het Instituut over het afgeloopen jaar 1889.

Na eenige wijzigingen, door enkele Bestuursleden daarin voorgesteld en waarmede de Secretaris zich vereenigt, wordt het Verslag, onder dankbetuiging aan den steller daarvan, goedgekeurd.

Naar aanleiding van hetgeen in het Verslag voorkomt omtrent de beide door het Instituut uitgegeven Atjehsche taalwerken des heeren van Langen, doet het Bestuurslid Niemann opmerken, dat die taalwerken eenige noodige verbeteringen, wijzigingen en aanvullingen behoeven, waaromtrent met den geëerden bewerker kan worden in overleg getreden, waartoe hij het voorstel doet, terwijl van een en ander te zijner tijd in de Bijdragen verslag zou kunnen worden gedaan.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Aan de orde is het opmaken van drietallen ter vervulling van de vacatures door de periodieke aftreding van de heeren E. B. Kielstra, Prof. mr. P. A. van der Lith en Prof. G. K. Niemann en van eene buitengewone vacature ten gevolge van het bedanken als bestuurslid door mr. W. Baron van Goltstein.

Na gehouden overleg wordt besloten aan de Algemeene Vergadering voor te dragen: voor de vacature-E. B. Kielstra de heeren mr. N. P. van den Berg, te Amsterdam; mr. W. K. Baron van Dedem, te Hoorn en J. T. Cremer, te Haarlem;

voor de vacature-Prof. mr. P. A. van der Lith: de heeren Prof. mr. L. W. C. van den Berg, te Delft; Jhr. mr. W. Elout van Soeterwoude, en mr. O. J. H. Graaf van Limburg Stirum, te 's-Gravenhage;

voor de vacature-Prof. G. K. Niemann: de heeren Prof. A. C. Vreede, te Leiden; W. van Gelder te 's-Gravenhage, en J. L. van der Toorn, te Scheveningen;

voor de buitengewone vacature-mr. W. Baron van Goltstein

(aftreding 1893) de heeren Jhr. mr. J. K. W. Quarles van Ufford, A. Haga, te 's-Gravenhage en Dr. J. F. G. Riedel, te Utrecht.

De Vergadering gaat hierna over tot de keuze van nieuwe leden en worden als zoodanig benoemd de heeren:

Mr. R. Melvil Baron van Lynden, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, Utrecht.

Mr. J. P. P. Baron van Zuylen van Nyevelt, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, 's Gravenhage.

Jhr. mr. J. H. F. K. van Swinderen, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, te Balk, gem. Gaasterland.

J. E. N. Baron Schimmelpenninck van der Oye, Kolonel-adjudant des Konings, Lid van de 2e Kamer, 's Gravenhage.

H. D. Guyot, Schout bij nacht, Lid van de 2e Kamer, 's Gravenhage.

S. M. Hugo van Gijn, Lid van de 2e Kamer, Dordrecht.

Mr. A. F. Vos de Wael, Lid van de 2e Kamer, Zwolle.

H. B. Kip, oud-Gouverneur van Curaçao, 's Gravenhage.

J. B. Breukelman, Commies van Staat, 's Gravenhage.

Dr. C. J. Eggink, Inspecteur der Gymnasia, Amsterdam.

Mr. W. J. Snouck Hurgronje, Arr. Schoolopziener, 's Gravenhage.

R. Reinders, Luit. t/z. 1e kl., belast met 't onderwijs in de Maleische taal en letterkunde aan het Kon. Instituut voor de marine te Willemsoord.

Dr. J. van Riemsdijk, Kolonel, oud-Chef van den geneeskundigen dienst in N. I., Arnhem.

K. H. O. van Bennekom, Gep. Luit. Kolonel, Zutphen.

J. F. Breijer, Kapitein v/d. Gen. staf van het leger in N. O. I., Leeraar a/d 1e afd. der Krijgsschool, 's Gravenhage.

W. G. A. C. Christan, Kapitein van het N. I. leger, met verlof, Haarlem.

F. A. Ebbinge Wubben, Officier van administratie 2e kl. der Marine, Amsterdam.

A. Baron Collot d'Escury, gep. Kapitein ter zee, 's Gravenhage.

M. C. van Doorn, Luit. t/z. 1e klasse, den Helder.

J. H. Hordijk, Luit. t/z. 1e klasse, 's Gravenhage.

H. G. Kouwenberg, Luit. t/z. 1e kl., 's Gravenhage.

Mgr. Ad. van Moorsel, Oud-Indisch Pastoor, R.-K. Priester, Eindhoven.

L. J. van Wijk, 2e Secretaris van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, Amsterdam.

G A. Baron Tindal, C. W. R. Scholten Jr., Directeuren van den Kon. W. I. Maildienst, Amsterdam.

H. D. Kramer, Commissaris van de Java-Cultuurmaatschappij, Amsterdam.

J. G. Sillem, Lid van het Huis Hope & Co., Amsterdam.

J. J. M. Everts, Lid van den Raad van Bestuur der N.-I. Spoorwegmaatschappij, 's Gravenhage.

Mr. W. van der Vliet, President, Commissaris-Generaal van de Int. Tentoonstelling te Parijs, Amsterdam.

J. Freiwald, laatstelijk Voorzitter van het Uitv. Comité voor de Int. Tentoonstelling te Parijs.

A. Wunderly, Vicepresident van het Uitv. Comité der Int. Tentoonstelling te Parijs.

Mr. Th. Stuart, Advocaat en Procureur, Secretaris van het Comité der Int. Tentoonstelling te Parijs, Amsterdam.

M. Hijmans van Wadenoyen, Lid van den Gemeenteraad te 's Gravenhage.

A. M. H. J. Stokvis, Ambtenaar bij het Departement van Koloniën, 's Gravenhage.

Mr. J. A. Heeres, Ambtenaar bij het Rijksarchief, 's Gravenhage.

J. P. Trap, lid der firma P. W. M. Trap, te Leiden.

Aan Commissarissen in Indië zal worden in overweging gegeven het lidmaatschap aan te bieden aan de heeren:

Jhr. C. H. A. van der Wijck, Vice-Pres. van den Raad van Indië.

P. Ten Bosch, Schout bij nacht, Commandant der Zeemacht.

W. O. Gallois, Algemeene Secretaris.

E. A. Rovers, Directeur van Financiën.

J. A. Velders, Resident van Bantam.

Mr. J. P. Metman, Resident van Batavia.

J. Mullemeister, Resident van Jogjåkarta.

Jhr. L. Th. Hora Siccama, Resident van Pekalongan.

J. van Nieuwkuyk, Resident van Borneo's W. Kust.

W. Broers, Resident van Borneo's Z. en O. Kust.

W. E. Stakman, Resident van Menado.

L. C. de Nys, Ass. Resident van Billiton.

H. Helb, Luit. kolonel van den Gen. Staf, Chef van den Topographischen dienst.

Van de benoemingen in Nederland zal aan de Algemeene Vergadering worden kennis gegeven.

De Penningmeester vraagt en erlangt machtiging van de Vergadering om de aanwezige gelden tot een bedrag van ruim *f* 3000 te beleggen in Certificaten N. W. Schuld 3½ pCt.

Den inhoud van de 2e aflevering der Bijdragen besprekende, deelt de Secretaris mede, dat daarin een gedeelte van de studie des heeren Kielstra over Sumatra's Westkust zal worden opgenomen, benevens het goedgekeurde opstel des heeren Meyer over het Bantënsch dialect der Soendaneesche taal, terwijl alsnog eene studie des heeren Wilken kan worden tegemoetgezien.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING,

GEHOUDEN 22 FEBRUARI 1890.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kielstra (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen, (Secretaris), en de leden Heyligers, Commys, Klerk de Reus, Netscher, Neys, van der Pant, Canne, I. J. Lion, Wiercx, Niemann, van der Toorn, Schlegel, Quarles van Ufford, W. van Gelder, Von Schmidt auf Altenstadt, C. M. Pleyte, Tromp, Moll en het correspondeerend lid Schmeltz. Met kennisgeving afwezig de heeren Groneman, Heydenryck, Bool, van der Lith, Martin en Schot.

De Voorzitter heet de leden welkom onder aanbeveling van de belangen van het Instituut in de voortduring hunner welwillendheid en belangstelling, waarna de Secretaris voorlezing doet van de notulen van het verhandelde in de vorige Algemeene Vergadering, welke, bereids door het Bestuur voorloopig vastgesteld, in de Bijdragen, 1889, zijn afgedrukt. Daar niemand daartegen eenige bedenking heeft, worden zij definitief gearresteerd.

Ingevolge het voorschrift van het Reglement brengt de Secretaris, namens het Bestuur, verslag uit van den staat en de werkzaamheden van het Instituut over het jaar 1889.

Onder toejuiching der Vergadering betuigt de Voorzitter den Secretaris dank voor de door hem volbrachte taak, terwijl, overeenkomstig zijn voorstel, zonder hoofdelijke stemming, besloten wordt het Verslag te doen drukken en opnemen in de eerstvolgende aflevering der Bijdragen.

Ter tafel wordt gebracht de rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1889. De Voorzitter deelt mede, dat zij vanwege

het Bestuur bereids is onderzocht geworden, waarna zij in handen is gesteld van eene Commissie van twee gewone leden, zijnde de heeren Canne en Tromp.

Op uitnoodiging van den Voorzitter daarover verslag uitbrengende, zegt eerstgenoemde, dat de Commissie de rekening nauwkeurig onderzocht, met de justificatoire bescheiden vergeleken en haar in volkomen orde bevonden heeft, waarom zij niet aarzelt der Vergadering voor te stellen de rekening goed te keuren, onder dankbetuiging aan den Penningmeester voor zijn nauwgezet beheer.

Zonder hoofdelijke stemming vereenigt de Vergadering zich met dit voorstel, waarna de Penningmeester eenige financieële mededeelingen doet, waaruit blijkt dat,

1o. wat de kas betreft,

a. de ontvangsten gedurende het jaar 1889 hebben bedragen . . . . *f* 10485.19
Het saldo in kas op 1 Jan. '89 was. . . . 〃 934.75
Totaal bedrag der kas op 31 Dec. '89 . . *f* 11419.94

Specificatie van bovenst. ontvangsten ad *f* 10485.19:

Ontvangen van Leden-contributiën, 1889, zoowel in Nederland als in Indië . .	*f*	5437.96
Voor het gebruik der lokalen .	〃	400.—
〃 opbrengst van verkochte boekwerken	〃	1337.23
〃 subsidie v/h Min. v. Kol. voor verschillende uitgegeven werken	〃	3250.—
〃 Rente-rekening voor ontvangen rente van meerdere kasgeld	〃	60.—
	f	10485.19

b. De uitgaven voor 1889 beliepen als volgt:

Voor brandassurantie, grondbelasting, onderhoud van het gebouw, verwarming der lokalen, gas, duinwater, salaris, Concierge, personeele belasting, onkosten-Secretaris en Penningmeester (art. 1—13 der Begrooting) . . . . *f* 1734.30

Per transport . . .	*f* 1734.30	
Voor het drukken der Bijdragen art. 15	〃 1717.36	
〃 honorarium aan schrijvers art. 20	〃 754.—	
〃 uitbreiding der Boekerij art. 21	〃 503.99[5]	
〃 kosten-verzending der Bijdragen art. 23	〃 387.87	
〃 uitgave-Mekka, art. 24 .	〃 748.67[5]	
〃 uitgave-Atjeh-Woordenboek art 25	〃 825.—	
〃 salaris-Schrijver art. 26 . .	〃 200.—	
〃 gekocht 3 aandeelen N. W. S. à 103 pCt. met rente . .	〃 3127.75	*f* 9998.95
Hierbij gesteld het saldo in kas op 31 Dec. '89.		〃 1420.99
dan verkrijgt men het totaal bedrag der kas		*f* 11419.94
gelijk aan de som der ontvangsten hierboven vermeld.		

2e De Balans:

De Activa bedroeg voor 1889 volgens onderstaande omschrijving:		*f* 42548.74
Waarde van het pand. . . .	*f* 20000.—	
〃 van de Bibliotheek . .	〃 11000.—	
〃 van het Boekenfonds .	〃 5500.—	
〃 〃 〃 Meubilair . .	〃 1500.—	
〃 〃 der Effecten . .	〃 3127.75	
Het saldo der kas	〃 1420.99	
	f 42548.74	

Het is het Bestuur aangenaam den Leden te kunnen mededeelen dat het Instituut, ook in het afgeloopen jaar, belangrijk vooruit is gegaan, dank zij den steun der Leden en Regeering, zoodat geene schulden meer op onze instelling rusten en wij in staat zijn onze bespaarde penningen rentegevend te maken, door aankoop van 3 aandeelen N. W. S. à f 1000.

Omtrent den afloop der uitgave van het werk van Dr. C. Snouck Hurgronje (zie het vorig verslag) kan aan de Vergadering nog geene mededeeling worden gedaan, omdat de verkoop in het buitenland ons nog niet bekend is. Naar de ingewonnen informatiën moet het debiet niet onbevredigend zijn, zoodat verwacht mag worden dat de afloop van deze voor de wetenschap hoogst belangrijke uitgave geen verlies voor het Instituut te weeg zal brengen.

Het Ledental is zoowel hier te lande als in Indië belangrijk toegenomen. In 1888 was het getal leden 503 en in 1889 550, alzoo vermeerderd met 47 leden.

Ook de Boekerij is door nieuwe aankoopen vooruitgegaan; terwijl de gewone afschrijvingen op gebouw en meubilair dit jaar wederom hebben plaats gehad.

Onder toejuiching der Vergadering zegt de Voorzitter den Penningmeester dank voor zijne mededeelingen, onder aanbeveling der financieële belangen van het Instituut in de voortduring zijner trouwe zorg.

Aan de orde is de verkiezing van Bestuursleden in de plaats van de aftredende leden E. B. Kielstra, Prof Mr. P. A. van der Lith, Prof. G. K. Niemann, en ter vervulling der bestaande vacature, ten gevolge van het niet-aannemen der benoeming tot lid van het Bestuur door Mr. W. Baron van Goltstein.

Tot stemopnemers worden benoemd de heeren Heyligers en van der Toorn, terwijl der Vergadering de bij het Reglement voorgeschreven drietallen worden medegedeeld. (Zie Notulen-Bestuursvergadering Febr.)

Uit de gehouden stemming blijkt, dat in de plaats der heeren Kielstra, van der Lith en Niemann met groote meerderheid van stemmen verkozen zijn de heeren Mr. N. P. van den Berg, Directeur der Nederl. Bank, te Amsterdam, Mr. L. W. C. van den Berg, Hoogleeraar te Delft, en A. C. Vreede, Hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Leiden, terwijl ter vervulling der buitengewone vacature mr. W. Baron van Goltstein (aftreding in 1893) gekozen wordt Jhr. mr. J. K. W. Quarles van Ufford.

Ter vergadering aanwezig, verklaart laatstgenoemde de benoeming te aanvaarden, terwijl aan de drie overige benoemde Bestuursleden van hunne verkiezing zal worden kennis gegeven.

Den stemopnemers wordt door den Voorzitter dank betuigd voor de vervulling hunner taak.

Door den Voorzitter wordt medegedeeld, dat het Bestuur besloten heeft vanwege het Instituut uit te geven een door den heer J. L. van der Toorn bewerkt Minangkabausch-Maleisch-Hollandsch woordenboek. Met het oog echter op de kostbaarheid dezer uitgave meent het Bestuur haar niet aan alle Leden te mogen uitreiken, doch ze alléén voor hen verkrijgbaar te stellen tegen de helft van den boekhandelsprijs. Overeenkomstig al. 3 van Art. 13 van het Reglement doet de Voorzitter daartoe, namens het Bestuur, het voorstel.

Daar niemand over het voorstel het woord verlangt, wordt het in stemming gebracht en met algemeene stemmen aangenomen.

De Secretaris deelt mede, dat het Bestuur, ingevolge de hem verleende bevoegdheid, tot het benoemen van nieuwe leden heeft besloten, wier namen der Vergadering worden medegedeeld (zie Notulen Bestuursvergad. 15 Febr. 1890), die daarvan onder toejuiching en instemming met de gedane keuze kennis neemt.

Uit naam van het Bestuur zegt de Voorzitter den aftredende bestuursleden Kielstra, van der Lith en Niemann, dank voor de toewijding, waarmeê zij steeds hunne taak hebben vervuld; en doet hun heengaan uit den Bestuurskring leed, de van hen ondervonden welwillendheid en hulp strekken ten waarborg dat, ook al zijn zij geen Bestuursleden, een beroep op hen niet te vergeefs zal zijn, waar het de bevordering der belangen van het Instituut geldt, die de Voorzitter bij voortduring aan hunne sympathie aanbeveelt.

Onder toejuichingen vereenigt de Vergadering zich met deze dankbetuiging aan de aftredende Bestuursleden.

Door het lid Heyligers worden inlichtingen gevraagd omtrent den Catalogus der bibliotheek van het Instituut, in antwoord waarop de Secretaris mededeelt, dat een geheel nieuwe uitgaaf van den Catalogus van de boekerij der zuster-instelling, het Indisch Genootschap, door hem voor de pers wordt gereed gemaakt; dat voorts de inventaris van de bibliotheek van het Instituut door hem wordt bewerkt, terwijl overwogen zal worden, of het mogelijk zal zijn reeds in het ingetreden dienstjaar tot den druk daarvan over te gaan. Inmiddels is op de begrooting een post daarvoor uitgetrokken.

Naar aanleiding eener vraag omtrent de begrooting van het

Instituut, deelt de Penningmeester mede, dat zij, ingevolge het Reglement, door het Bestuur wordt vastgesteld, terwijl zij, ter inzage der leden, op de Bestuurstafel is nedergelegd.

Het lid Moll vraagt, of en op welke wijze de leden zich in het bezit kunnen stellen van de vroegere uitgaven van het Instituut, waarop de Secretaris antwoordt, dat telkens bij elke aflevering van het tijdschrift eene lijst van vorige uitgaven van het Instituut wordt opgenomen met opgave, tegen welke daarbij vermelde prijzen zij bij den uitgever Nijhoff verkrijgbaar zijn.

Niemand meer hierna het woord verlangende, wordt de Algemeene Vergdering door den Voorzitter gesloten.

311DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 19 APRIL 1890.

Tegenwoordig de heeren Kern, de Groot, L. W. C. van den Berg, Martin, van der Pant, Quarles van Ufford, Vreede, Wilken en Kielstra. Afwezig de heeren Bool, Schlegel en Wijnmalen.

De Voorziter opent de vergadering met eene toespraak tot de nieuwbenoemde Bestuursleden, Quarles van Ufford, Vreede en van den Berg; terwijl hij overtuigd is van de belangstelling des heeren Quarles, die daarvan meermalen blijk had gegeven, waar hij meer dan eens deel had uitgemaakt van den Bestuurskring, beveelt hij zoowel aan hem bij vernieuwing als aan de beide andere Bestuursleden voor het eerst de bevordering van de belangen van het Instituut aan.

De Voorzitter deelt verder mede, dat de heeren Bool en Schlegel bericht hebben gezonden de vergadering niet te kunnen bijwonen, terwijl de Secretaris, Dr. Wijnmalen, wegens voortdurende ziekte, waardoor in de vorige maand Maart de gewone Bestuursvergadering moest worden uitgesteld, ook ditmaal de vergadering niet kunnende bijwonen, het oud-bestuurslid Kielstra heeft verzocht het Secretariaat waar te nemen, waaraan deze welwillend heeft voldaan.

Door den waarnemenden Secretaris worden hierna de notulen van het verhandelde in de vorige Bestuursvergadering voorgelezen en goedgekeurd, waarna ook de notulen van het verhandelde in de laatstgehouden Algemeene Vergadering worden medegedeeld en voorloopig vastgesteld, onder nadere goedkeuring van de volgende Algemeene Vergadering.

Der Vergadering wordt mededeeling gedaan van den ontvangst der missives van de heeren L. W. C. van den Berg en A. C. Vreede,

beiden houdende aanneming hunner benoeming tot leden van het Bestuur, terwijl is ingekomen een schrijven van den heer mr. N. P. van den Berg, waarin hij tot zijn leedwezen op grond zijner bezigheden vooralsnog bezwaar moet maken het lidmaatschap van het Bestuur te aanvaarden.

Terwijl de beide eerstgenoemde missives voor kennisgeving worden aangenomen, wordt naar aanleiding van de missive des heeren N. P. van den Berg besloten, alsnog pogingen bij hem aan te wenden tot opheffing der door hem gemaakte bezwaren tegen de aanvaarding van het lidmaatschap van het Bestuur.

Gebiedt het voorschrift van het Reglement (Art. 9) de Vergadering thans over te gaan tot de benoeming van een Voorzitter, Ondervoorzitter, Penningmeester en Secretaris, de keuze van beide eerstgenoemde titularissen wordt tot eene volgende vergadering aangehouden, terwijl tot Penningmeester en Secretaris worden herbenoemd de heeren de Groot en Wijnmalen.

Der Vergadering wordt opgave gedaan van de voornaamste boekwerken en kaarten, waarmeê sedert de laatste bijeenkomst de bibliotheek is verrijkt geworden, waarbij tevens wordt bericht dat ontvangen zijn missives:

1o. van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam, ten geleide van een exemplaar der Verhandelingen, afd. Natuurkunde, deel XXVII, Verslagen een Mededeelingen, afd. Natuurkunde, 3e reeks, deel VII, 1 en van het Jaarboek over 1889;

2o. van den Minister van Marine, van 21 Febr. jl. Secretarie, no. 25, waarbij, ten vervolge, wordt aangeboden een exemplaar van het Jaarboek der Koninklijke Nederlandsche Zeemacht 1888/89, door zijn Departement uitgegeven;

3o. van de Directie van het Museé Guimet, te Parijs, houdende mededeeling van de toezending van de 1e en 2e afl. van dl. XX der Revue de l'Histoire des religions en van de deelen XV, XVI, 1e en 2e ged., en XVII van de Annales du Musée Guimet;

4o. van het medelid G. W. Beeger, Kapitein bij den Gen. Staf O.-I. leger, te 's-Gravenhage, ten geleide van een exemplaar zijner voordracht, gehouden in de Vereeniging tot beoefening der Krijgswetenschap op den 19en Dec. a. p. over de „Verdediging van Java."

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen, onder dankbetuiging aan de inzenders der boekwerken.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van de Section für Naturkunde des Österreichischen Touristen-Club, te Weenen, waarbij wordt aangeboden de eerste jaargang harer „Mittheilungen”, met verzoek tevens tot ruiling van wederzijdsche uitgaven.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten aan het voorstel geen gevolg te geven, daar het arbeidsveld van het Oostenrijksche Genootschap buiten den werkkring van het Instituut ligt.

Ingekomen is een schrijven van den heer H. Spakler, Consul der Nederlanden te Djeddah, van 19 Februari jl., houdende mededeeling van het overlijden van het lid P. N. van der Chijs te Djeddah, met bericht tevens dat zijn ambtsvoorganger, Mr. J. A. de Vicq, mede lid van het Instituut, voor wien de laatste aflevering der Bijdragen nog naar Djeddah werd geadresseerd, benoemd is tot Consul-Generaal te Melbourne.

Wordt besloten van een en ander aanteekening te houden.

De waarnemende Secretaris deelt nog mede, dat verder ontvangen zijn:

1o. eene missive van den heer J. H. Fransen van de Putte, houdende mededeeling, namens Mevrouw de Douairière van der Goes van Dirxland, van het overlijden van Mr. H. M. A. B^{on} van der Goes van Dirxland, lid van het Instituut;

2o. missives van de heeren A. H. Kiehl, A. Pompe en J. Kreemer, houdende mededeeling, dat zij door omstandigheden van geheel persoonlijken aard zich verplicht zien voor het lidmaatschap van het Instituut te bedanken;

3o. missives van de leden K. L. van Schouwenburg, te Haarlem, en W. C. Hoogkamer, berichtende, eerstgenoemde, dat hij van verlof naar Indië terugkeert, weswege hij verzoekt de voor hem als lid van het Instituut bestemde stukken voortaan naar Batavia op te zenden; de tweede, dat hij, benoemd tot Resident van Timor en Onderhoorigheden, Fort van der Capellen als woonplaats verwisselt met Koepang (Timor);

4o. missives van de heeren heeren H. Doeff, te Batavia, en Liefrinck, Inspecteur der Cultures, te Soekaboemi, beiden houdende mededeeling van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

5°. missives van de nieuwbenoemde leden, de heeren van Beusekom, Breijer, Christan, van Doorn, J. Freiwald, Hugo van Gijn, Guyot, Heeres, Hordijk, Hijmans van Wadenoyen, Kouwenberg, R. Bon Melvil van Lijnden, Reinders, van Riemsdijk, J. E. N. Bon Schimmelpenninck van der Oye, Scholten Jr., Sillem, Snouck Hurgronje, Stokvis, Stuart, van Swinderen, Trap, W. van der Vliet, de Vos van Steenwijk, Ebbinge Wubben, Wunderly, van Wijk en van Zuylen van Nyevelt, allen houdende mededeeling dat zij gaarne als leden van het Instituut wenschen toe te treden.

6°. missives van de heeren Breukelman, Eggink, Everts, Collot d'Escury en Kip, waarbij zij berichten om redenen van persoonlijken aard bezwaar te maken het lidmaatschap van het Instituut te aanvaarden.

Al deze missives, sub 1°—6°, worden voor kennisgeving aangenomen.

Na eenige gedachtenwisseling worden tot leden van het Instituut benoemd de heeren R. N. G. M. Bär, Adjunct-commies bij het Departement van Koloniën, te 's Gravenhage, H. Spakler, Consul der Nederlanden te Djeddah, R. A. J. van Delden, Controleur der 2e klasse te Kota Radja en Eerdmans, Secretaris voor de inlandsche zaken te Makassar; van de benoeming van beide laatstgenoemden zal aan Commissarissen worden kennis gegeven.

Ter tafel worden gebracht brieven van Dr. J. Jacobs en J. J. Meyer, waarin zij verklaren zich geheel te kunnen vereenigen met het bij de jongste Bestuursvergadering van het Instituut genomen besluit betreffende de vereeniging van de ethnographische schets van den eerstgenoemde en des heeren Meyer's linguistische studie over de Badoej's tot één geheel en eene uitgave van beide in één boekdeel. Evenwel maakt de heer Meyer bezwaar tegen het oorspronkelijke plan om zijne studie bij wijze van aanhangsel aan het werk van Dr. Jacobs toe te voegen.

Na gedachtenwisseling wordt goedgekeurd aan beide Schrijvers in overweging te geven den algemeenen titel te doen luiden: De Badoej's door Dr. J. Jacobs en J. J. Meyer, met twee ondertitels: I. Ethnographische schets door Dr. J. Jacobs. II. Taal- en letterkunde door J. J. Meyer.

Hierna deelt de heer Wilken nog mede, dat hij van Dr. Jacobs

de hem ter aanvulling toegezonden Ethnographische schets heeft terugontvangen, waarna hij haar in handen heeft gesteld van den Voorzitter, die ze, na inzage, aan den Secretaris zal doen toekomen. Ook is aan het verzoek des heeren Meyer om terugzending der door hem aangeboden Badoej'sche pantoenverhalen voldaan, terwijl zij na terugontvangst, aan het oordeel van de heeren W. van Gelder en Kern zullen worden onderworpen.

De waarnemende Secretaris deelt mede dat door den heer M. van der Ent, Controleur bij het binnenlandsch bestuur op Java, met verlof thans te Wageningen, met begeleidend schrijven ter uitgave is aangeboden een werkje bestaande uit Soendaneesche samenspraken, spreekwijzen, enz. Het doel des Schrijvers, is om door in het eerste gedeelte van zijn werk de onderwerpen grammaticaal te behandelen, de studie van het Soendaneesch te vergemakkelijken, terwijl de bijgevoegde korte aanteekeningen ophelderingen geven over de verschillende taalvormen. Het tweede gedeelte bevat gesprekken over dagelijks voorkomende onderwerpen, als gesprekken met bedienden, handwerkslieden, betreffende cultures, enz., terwijl hieraan ten slotte nog eenige brieven en opstellen zijn toegevoegd.

De opmerking wordt gemaakt dat er reeds een soortgelijk werk, als hier aangeboden wordt, bestaat, zoodat het twijfelachtig is, of er wel een tweede noodig zal zijn. Na eenige gedachtenwisseling besluit echter de Vergadering het toegezonden handschrift om advies in handen te stellen van de heeren W. van Gelder en Kern.

Naar aanleiding van de aan verschillende ambtenaren op Sumatra toegezonden afdrukken van Dr. Wilken's studie over het matriarchaat worden door den Minister van Koloniën uitvoerige nota's, door enkele ambtenaren daaromtrent ingediend, toegezonden, met verzoek ze, na gemaakt gebruik, te mogen terugontvangen.

In handen gesteld van den heer Wilken om bericht en raad.

Door het correspondeerend lid M. L. van Deventer wordt mededeeling gedaan van zijn voorgenomen onderzoekingen in het India Office en het Foreign Office te Londen betreffende de geschiedenis van Indië, meer bepaald gedurende het Engelsche tusschenbestuur, waarvoor hij den geldelijken steun van het Instituut, zoo mogelijk tot een bedrag van *f* 300, inroept. Zoowel door den Voorzitter als door den waarnemenden Secretaris worden hieromtrent nadere inlich-

tingen gegeven, terwijl door de overige Bestuursleden daarover verschillende beschouwingen worden geleverd, meer bepaald over de vraag welken waarborg men heeft omtrent de vruchtbaarheid van het in te stellen onderzoek en hoe lang het zal duren.

Overeenkomstig het voorstel der Voorzitters wordt besloten den heer van Deventer te berichten, dat het Bestuur, hoewel het in beginsel geen bezwaar heeft tegen het toekennen van eene subsidie vanwege het Instituut, echter meent meerdere waarborgen te moeten hebben dan die het nu bezit omtrent de vruchtbaarheid van het voorgenomen onderzoek, waaromtrent, na de vroegere nasporingen van enkele geleerden, ernstige twijfel wordt gekoesterd: reden waarom het Bestuur hem uitnoodigt om, wanneer hij, door de hem toegekende Regeeringssubsidie daartoe in staat gesteld, zich eenigen tijd te Londen bevindend, de overtuiging mocht erlangen, dat er werkelijk veel van eenig belang en waarde voor onze koloniale geschiedenis gevonden kan worden, daarvan aan den Voorzitter officieële mededeeling te doen, alsmede ook den tijd op te geven die voor het onderzoek wordt noodig geacht. Eerst bij voldoenden waarborg omtrent de vruchtbaarheid van het onderzoek, wordt, bij eene nadere gemotiveerde aanvrage zijnerzijds, aan het Dagelijksch Bestuur de beslissing overgelaten tot het al dan niet toekennen van eenigen geldelijken steun vanwege het Instituut.

De waarnemende Secretaris deelt mede dat Dr. Wijnmalen een particulier schrijven heeft ontvangen van den hoogleeraar Dr. C. A. Pekelharing, Voorzitter van het Uitvoerend Comité der Commissie tot bevordering van het natuurkundig onderzoek der Ned. Koloniën, waarin hem mededeeling wordt gedaan dat in eene Comité-vergadering een denkbeeld is ter sprake gebracht, waaromtrent ook het Bestuur van het Instituut, in verband tot den vanwege die Instelling te ondernemen onderzoekingstocht, volkomen behoort ingelicht te worden. In die vergadering werd er opmerkzaam op gemaakt dat de Regeering, wanneer door het Aardrijkskundig Genootschap slechts *f* 5000 wordt aangevraagd en verkregen, terwijl op de begrooting *f* 10.000 voor wetenschappelijke onderzoekingen is uitgetrokken, in staat zal zijn nog te voldoen aan het verzoek van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging te Batavia, om *f* 5000 toe te staan voor een reis van Prof. Hubrecht naar Indië. In dien zin is dan ook vanwege het Comité een schrijven aan den Minister van Koloniën gericht geworden. Overeenkomstig den aard

der Commissie vraagt zij zelve niets, maar heeft zij slechts de aandacht van den Minister willen vestigen op den nog onvervulden wensch van de Natuurkundige Vereeniging; en mocht aan dien wensch nog worden voldaan, dan zou de gelegenheid buitengewoon schoon zijn voor een grooter zoölogisch onderzoek. In 't begin van 1891 zouden dan tegelijkertijd drie zoölogen, Prof. Hubrecht, Dr. Sluiter en Dr. van Bemmelen in Indië zijn, waardoor de omstandigheden zoo gunstig zouden zijn als zij misschien nooit meer worden, om het veelbeloovende plan tot uitvoering te brengen: een onderzoek namelijk van de fauna in de diepte der zee ten oosten van Borneo, 't geen zou kunnen geschieden, wanneer de Regeering daarvoor eene subsidie van *f* 10.000 voor het jaar 1891 beschikbaar wilde stellen.

Dit denkbeeld strookt intusschen niet met de plannen van het Instituut omtrent eene reis van de heeren Martin en Wilken. Juist daarom stelt het Comité er zoo hoogen prijs op, dat het Bestuur van het Instituut bijtijds kennis draagt van het in zijne vergadering geopperde denkbeeld, opdat ook het Bestuur van het Instituut in staat zij daarmede, voorzooverre het dat wenscht, rekening te houden of in nader overleg te treden.

Naar aanleiding dezer mededeeling geeft de hoogleeraar Martin nadere toelichtingen omtrent het vanwege het Instituut voorgenomen plan van onderzoek, waarbij hij aantoont, dat het hem niet mogelijk zou zijn daaraan deel te nemen, zoo het niet in 1891 plaats had, weswege hij er op aandringt om het vroeger aan den Minister van Koloniën gedaan verzoek te handhaven om de subsidie van *f* 10.000 voor genoemd jaar te mogen erlangen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt dienovereenkomstig met algemeene stemmen besloten.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris verklaart de heer Quarles van Ufford zich bereid om het vroeger aangeboden handschrift des heeren Klerk de Reus over de geschiedenis der O. I. Compagnie te onderzoeken en over de uitgave daarvan het Bestuur te dienen van bericht en raad.

Met betrekking tot den inhoud der eerstvolgende (Juli) aflevering der Bijdragen wordt, na gedachtenwisseling, goedgekeurd, daarin het vervolg van des heeren Kielstra studie over Sumatra's Westkust van 1836—1840 optenemen benevens een door den heer Wilken toegezegd opstel.

Door het lid Dr. Groneman is ingezonden eene bijdrage over de besnijdenis van den Kroonprins van Djokjå, Javaansche tekst met vertaling. Om bericht en raad in handen gesteld van eene Commissie, bestaande uit de heeren Vreede en van der Pant.

Door den heer Wilken wordt als buitenlandsch lid van het Instituut voorgedragen de schrijver van "A naturalist in North Celebes", Sydney J. Hickson, Downing College, Cambridge, en door den heer Quarles van Ufford de heer Dr. Th. Posewitz, te Budapest. Met algemeene stemmen wordt dienovereenkomstig besloten.

De Voorzitter dankt den heer Kielstra voor de welwillendheid, waarmede hij, ingevolge het verzoek van den Secretaris, diens plaats en taak heeft vervuld, waarna hij, niets meer aan de orde zijnde, de vergadering sluit.

312DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 17 MEI 1890.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), N. P. van den Berg, L. W. C. van den Berg, Quarles van Ufford, van der Pant, Martin, Schlegel, Vreede en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig met kennisgeving de heeren Bool en Wilken.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd, waarna de Voorzitter den Secretaris met zijn herstel van zijne langdurige ziekte gelukwenscht en voorts mededeelt, dat van den heer N. P. van den Berg een schrijven is ingekomen, houdende bericht van de aanvaarding van het hem aangeboden mandaat van medelid van het Bestuur. Ter vergadering tegenwoordig, heet de Voorzitter den heer van den Berg welkom, onder aanbeveling van de belangen van het Instituut aan zijne welbekende belangstelling.

De heeren van den Berg en Wijnmalen danken den Voorzitter voor zijne welwillende woorden.

Aan de orde is de verkiezing van een Voorzitter en Ondervoor-

zitter. Uit de gehouden stemming blijkt dat voor de vervulling dier functiën met meerderheid van stemmen gekozen zijn de heeren Kern en van den Berg, die beiden vervolgens verklaren de benoeming te aanvaarden, onder dankbetuiging voor het in hen gestelde vertrouwen.

De Secretaris doet opgave van de voornaamste werken, sedert de vorige vergadering ontvangen, met vermelding dat van het nieuwbenoemd lid, Th. Delprat, te Solok, bericht is ontvangen van de verzending van een paket photographiën uit de Padangsche Bovenlanden, terwijl voorts met begeleidende missives zijn toegezonden:

a. door het lid W. van Gelder een wandkaart van het eiland Java, waaraan eerlang een wandkaart van N. O. I. zal worden toegevoegd;

b. door den Bibliothecaris van Teyler's Museum te Haarlem een exemplaar van de Archives, serie II, vol. III, fasc. 1 en van den Catalogus der Bibliotheek, deel III, afl. 1—3;

c. door de Directie van het Musée Guimet, te Parijs, de afl. 3 al. XX en afl. 1 van dl. XXI van de Revue de l'histoire des religions.

Plaatsing der ontvangen boekwerken in de boekerij, onder dankbetuiging aan de inzenders.

Nog zijn ontvangen:

1°. twee missives van de Académie Royale des Sciences de Lisbonne van 31 Maart en 30 April jl., houdende dankbetuiging voor de toegezonden Bijdragen van het Instituut, jaarg. 1889, 5e volgr, IV, 3 en 1890, 5e volgr. V. 1. 2.

2°. een afdruk der beoordeeling van de Sĕrat Kantjil, opgenomen in de laatste aflevering van Trübners Record.

3°. missives van H. Westerman, te Amsterdam, en van Mevr. de Wed. E. A. Halewijn-Lindenschmidt von Löffelt, houdende mededeeling van het overlijden der medeleden Dr. G. F. Westerman en E. A. Halewijn.

4°. eene missive van den Luitenant C. J. Okhuyzen, thans te Arnhem, berichtende dat hij zijn ontslag neemt als lid van het Instituut.

5°. missives van de heeren R. N. G. M. Bär, te 's Gravenhage,

en Dr. Th. Posewitz, te Budapest, houdende bericht dat zij het lidmaatschap van het Instituut, onder dankbetuiging voor hunne benoeming, gaarne aanvaarden.

6°. missives van de heeren J. H. Kramer, D. van Moorsel en G. A. Tindal, waarbij zij hun leedwezen te kennen geven het lidmaatschap van het Instituut niet te kunnen aanvaarden.

7°. missives van de medeleden Dr. J. Jacobs en J. J. Meyer, waarbij zij der Directie van het Instituut geheele volmacht geven om de uitgave van hunne bijdragen over de Badoej's te bewerkstelligen op de wijze zooals zij het best zal oordeelen.

Al deze missives sub 1°—7°, worden voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht eene missive van het medelid J. J. Meyer ten geleide van eene „Proeve van Zuid-Bantĕnsche poëzie", met verzoek deze bijdrage, wanneer de Directie haar voor plaatsing geschikt acht, in het tijdschrift te willen opnemen.

De Voorzitter, in wiens handen de bijdrage was gesteld om bericht en raad, deelt mede dat hij daarvan kennis heeft genomen en gaarne adviseert daaraan in een der eerstvolgende afleveringen der „Bijdragen" eene plaats te verleenen.

Zonder beraadslaging vereenigt zich de Vergadering met dit advies.

De Voorzitter verzoekt, ook namens den heer W. van Gelder, alsnog diligent verklaard te worden met opzicht tot het door hen uit te brengen advies omtrent de uitgave van een door den heer M. van der Ent, O. I. Ambtenaar met verlof, thans te Wageningen, aangeboden werk over de Soendaneesche taal. Hiertegen wordt geen bedenking gemaakt.

Aan de orde wordt gesteld de bespreking der uitgave van des heeren Klerk de Reus handschrift bevattende eene „geschichtlicher Ueberblick der N. O. I. Compagnie." Bij de gedachtenwisseling daarover blijkt dat er tegen de uitgave van het handschrift in zijn geheel bedenking bestaat, wijl daarin veel voorkomt dat voor ons niet dat hooge belang heeft, dat het bezit voor de Duitsche lezers, voor wie het ook aanvankelijk bestemd was; enkele gedeelten echter, meer

bepaald de financieële beschouwingen, zouden voor eene uitgave in aanmerking kunnen komen; en waar men hiervan aan den Schrijver mededeeling zou kunnen doen, zou men hem tevens in overweging kunnen geven zich voor de uitgave van den voor Duitschland zoo belangrijken arbeid te wenden tot de firma Brockhaus te Leipzig, in welk geval het Instituut dien wel bij haar zou kunnen aanbevelen.

Daar de heer N. P. van den Berg, in de plaats van den heer Quarles van Ufford, zich bereid verklaart alsnog nader van het handschrift kennis te nemen, wordt de verdere bespreking daarvan tot eene volgende bijeenkomst verdaagd.

Onder herinnering aan het besluit der vorige Vergadering ten aanzien van het toekennen eener subsidie aan den heer M. L. van Deventer voor zijn onderzoekingen in de Londensche archieven over het tijdperk van het Engelsch bestuur in N. I., deelt de Voorzitter mede, dat door hem van genoemden heer een schrijven dd. Londen, 4 Mei 1890 is ontvangen van den volgenden inhoud:

„Hooggeleerde Heer.

„Naar aanleiding van het schrijven van het Bestuur van het Instituut van 22 April, waarbij ik werd uitgenoodigd een verslag mijner voorloopige bevindingen alhier aan UHGel. te richten, heb ik de eer het volgende mede te deelen.

Ik heb mijn onderzoek in de Archieven van het Indian Office en de Foreign Office-Records hoofdzakelijk ingesteld met het doel, het tijdperk van het Britsche tusschenbestuur, de quaestie der teruggave onzer Koloniën en Raffles' handelingen, zoowel vóór als na, met juistheid te leeren kennen. Daartoe werd eene officieële vergunning der betrokken Engelsche ministers gevorderd, die mij verleend is.

Het onvruchtbare van vroegere onderzoekingen, of liever van pogingen om die intestellen, als b. v. door de Heeren Cohen Stuart en Keyzer, werd gereedelijk verklaard. De heer Danvers, „Superintendent of Records" van het India-Office, betuigde mijzelf dat, indien ik slechts vier of vijf jaren vroeger gekomen ware, hij mij niet had kunnen helpen. De zaak is, dat eerst sedert 1885 begonnen is orde in de indeeling en plaatsing dier archieven te brengen, zoodanig dat thans een met de historie van het tijdperk vertrouwd persoon er zijn weg in kan vinden. Dr. Röst, de Opperbibliothecaris, die zich zeer goed de komst der heeren C. St. en K. te Londen herinnerde — die, volgens hem, wel 12 jaren geleden moet zijn —

voegde er bij, dat de waarlijk chaotische toestand van het Archief destijds beide heeren geheel had afgeschrikt.

Tegenwoordig — en wel sedert 1887 — zijn alle losse stukken en brieven, o. a. de correspondentie van Raffles met Lord Minto en diens opvolger, met het Bestuur der O. I. C., met de Engelsche Regeering, behoorlijk en veelal in chronologische orde bijeengebracht. Reeds heb ik van Raffles' brieven eenige afgeschreven, die — om slechts één punt te noemen — voor de kennis der wijze waarop en der bedoelingen waarmede het Engelsche tusschenbestuur onze bezittingen, en met name Java, geregeerd heeft, hoogst belangrijk zijn. Andere excerpeerde ik; weder andere moest ik — na ze gelezen te hebben (want *lezen* moet men zoovéél mogelijk) — als onnoodig laten liggen. Na aldus vier zware folianten te hebben doorgewerkt, blijven er wel tien of twaalf van deze collectie nog over; Raffles' brieven loopen over de jaren 1812—1819.

Het India-Office levert verder de Notulen, Handelingen, enz. van den Raad van Indië onder het Engelsch Bestuur over 1811—'16 op. Die Proceedings, vervallende in Gewone, Geheime en Militaire, een dertigtal dikke banden sterk, moeten met de pen in de hand doorloopen worden. Zooveel weet ik er al van te zeggen, dat ze veel oorspronkelijke stukken van gewicht bevatten, eigenlijk over alles wat er in dat tijdperk is voorgevallen, en waaromtrent men nadere inlichtingen zoekt.

Verder is er nog een „Java-Journal" over die jaren, dat ik in 't geheel nog niet heb kunnen inzien.

Wat de Foreign-Office Records aangaat, men heeft de goedheid gehad de stukken betreffende het Traktaat van 13 Augs. 1814 en alles wat daaraan vast is, voor mij bijeentezoeken. Deze bestaan in de correspondentie tusschen het Bestuur der O. I. Compagnie en de Engelsche Ministers, die van Lord Claucarty met zijne Regeering, die tusschen W. Fagel en Castlereagh; — terwijl, wat hieraan ontbreken mocht, nog, naar ik vertrouw, zal aangevuld worden uit de particuliere archieven van den Markies van Londonderry en den Earl van Buckinghamshire, alhier.

Eindelijk heeft ook de heer May mij beloofd zijne papieren na te zien, wijl zijn grootvader — in vertrouwelijke briefwisseling met den Minister Goldberg staande — aan dezen de berichten zijner correspondenten op Java meêgedeeld heeft, die echter op ons Departement van Koloniën niet meer aanwezig zijn.

Nog heb ik verzuimd, onder de stukken van het India-Office te

vermelden de zoogenaamde „Court-Books", waarin over het geheele bestaan der Engelsche O.-I. Compagnie de correspondentie van Directeuren dier Compagnie met hare agenten vervat is, en zoo ook die met Lord Minto en Raffles

Ik meen met het vorenstaande aan Uw verlangen te hebben voldaan. Ik moet mij veroorloven hierbij te voegen, dat het mij zeer grieven zou mijn onderzoek te moeten opgeven, waar ik nog ver van halfweg ben: hetgeen echter onvermijdelijk binnen kort het geval zou moeten zijn, indien het Bestuur mij niet door eene flinke subsidie tot blijven in staat stelde. Vergun mij dan ook het beleefde, maar dringende verzoek, UHGels. beslissing in deze *zoo spoedig mogelijk* te mogen vernemen.

Aangezien zulks in het aangehaalde schrijven gevraagd wordt, geef ik als mijne stellige meening te kennen, dat nog minstens zes weken met het voorgenomen onderzoek gemoeid zullen zijn.

Ik ben hoogachtend enz."

Blijkt uit een en ander dat het in te stellen onderzoek niet geheel onvruchtbaar zou zijn, in overleg met den Secretaris heeft de Voorzitter dan ook gebruik gemaakt van de hem verleende machtiging om den heer van Deventer eene subsidie toe te kennen, echter slechts tot een bedrag van *f* 100, onder voorbehoud dat door hem, Voorzitter, aan deze Vergadering zou worden in overweging gegeven tot verhooging dier som; hij stelt daarom voor den heer van Deventer na de reeds overgemaakte *f* 100.— alsnog een gelijk bedrag te doen toekomen.

Na uitvoerige gedachtenwisseling vereenigt de Vergadering zich met dit voorstel, met dien verstande echter, dat aan den heer van Deventer zal worden bericht, dat het Bestuur van hem ná zijne terugkomst ook een verslag wenscht te ontvangen van zijne onderzoekingsreis, dat opgenomen zou kunnen worden in het Tijdschift van het Instituut. Tevens zal, overeenkomstig eene opmerking des heeren N. P. van den Berg, de aandacht des heeren van Deventer worden gevestigd op den door mr. J. A. van der Chijs uitgegeven „Inventaris van 's Lands Archief te Batavia", waarin op blz. 96 en vlg. eene menigte archiefstukken over het Engelsche tusschenbestuur wordt vermeld, die in het archief te Batavia aanwezig zijn, vermoedelijk van denzelfden inhoud als die welke in het schrijven des heeren van Deventer worden vermeld.

Werd in de voorlaatste Bestuursvergadering, naar aanleiding van een door den Secretaris van het Instituut ontvangen particulier schrijven van den hoogleeraar Dr. C. A. Pekelharing, Voorzitter het Uitvoerend Comité der Commissie tot bevordering van het natuurkundig onderzoek der Nederlandsche koloniën, de vanwege het Instituut voorgenomen onderzoekingstocht behandeld in verband met een ander in bedoeld schrijven ontwikkeld denkbeeld; — opnieuw wordt een en ander ter sprake gebracht, naar aanleiding ook eener samenkomst, die de Voorzitter en Secretaris van het bovenvermeld Comité hebben gehad met den Voorzitter en Secretaris van het Instituut, van welke samenkomst beide laatstgenoemden der Vergadering verslag geven.

Na gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het voorstel des Voorzitters, besloten, aan meergemeld Comité te berichten, dat het Bestuur van het Instituut, hoewel gaarne hulde doende aan de welwillendheid, waarmede men hem in staat heeft gesteld om volledig te oordeelen over het bij de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging bestaande voornemen, echter op de reeds bekende en in bovenbedoelde samenkomst medegedeelde gronden geene wijziging meent te kunnen brengen met betrekking tot het door het Instituut in te stellen onderzoek, doch zijn oorspronkelijk plan moet blijven handhaven.

De Secretaris bericht, dat hij van den heer J. van Dissel te Delft de Atjineesche taalstudiën, waarin, na overleg met den Voorzitter de noodige wijzigingen en bekortingen zijn gebracht, heeft terugontvangen en stelt voor ze in de October-aflevering der Bijdragen op te nemen. Dienovereenkomstig wordt besloten.

De heeren Vreede en van der Pant brengen rapport uit omtrent de in hunne handen gestelde bijdrage des heeren Dr. Groneman over de „besnijdenis van den Kroonprins van Jogjåkartå" en stellen voor haar in het tijdschrift op te nemen met bijvoeging van twee lichtdrukken, waarvan de reproductie-kosten ongeveer *f* 45 à *f* 50 zouden bedragen.

De Vergadering vereenigt zich met dit voorstel en machtigt tevens den Secretaris het opstel in de October-aflevering der Bijdragen te plaatsen en de beide lichtdrukken te doen vervaardigen.

Van den Minister van Koloniën is een schrijven dd. 29 April jl.,

lett. A[1], no. 11 ontvangen ten geleide van eenige stukken betreffende de bijdrage des heeren Wilken over het matriarchaat op Sumatra.

Om bericht en raad in handen gesteld van den heer Wilken.

Ten vervolge op zijn schrijven van 26 Juli 1889, lett. A[1], no. 24, doet de Minister van Koloniën, onder geleide van een schrijven dd. 29 April jl. lett. A[1], no. 15, toekomen eenige van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië ontvangen bouwstoffen voor het door het Instituut te ontwerpen Lapidarium van Oost- en West-Indië, met verzoek tevens de zich daaronder bevindende begeleidende missives te gelegener tijd te mogen terugontvangen.

Naar aanleiding van de ontvangst dezer stukken herinnert de Secretaris, dat voor het omschreven werk bereids een menigte bouwstoffen in het bezit van het Instituut zijn gesteld, waaromtrent het wellicht der moeite waard zou zijn een verslag te ontvangen ter opneming in de Bijdragen en tot de samenstelling waarvan de heer Bool, in wiens handen de vroeger ontvangen stukken zijn gesteld, zou kunnen worden uitgenoodigd, terwijl hij zelf bereid is, bij verhindering des heeren Bool, dien arbeid op zich te nemen.

Dienovereenkomstig wordt besloten, waarna, niets meer aan de orde zijnde, de Vergadering door den Voorzitter gesloten wordt.

313DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 28 JUNI 1890.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Quarles van Ufford, L. W. C. van den Berg, van der Pant, Vreede, Wilken en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren N. P. van den Berg (Ondervoorzitter), Bool, Martin en Schlegel.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris doet opgave van de sedert de vorige bijeenkomst ontvangen boekwerken en kaarten, onder mededeeling tevens, dat ingekomen zijn missives

1o. van den heer W. van Gelder, dd. 11 Juni jl, ten geleide van een wandkaart van N. O. Indië in 6 bladen, waarbij behoort de vroeger aangeboden wandkaart van Java in 4 bladen;

2o. van de Directie van het Museé Guimet te Parijs, ten geleide van afl. 2, dl. XXI van de Revue de l'histoire des religions.

3o. van de Dirección General de Estadística, La Plata, dd 20 April 1890, no. 572, houdende aanbieding van een exemplaar van den Annuaire Statistique de la Province de Buenos Aires de 1888.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen, onder dankbetuiging aan de inzenders voor de door hen aangeboden werken.

Verder zijn ingekomen missives:

1o. van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, houdende dankbetuiging voor de toegezonden Bijdragen, 5e Reeks, IV, afl. 2/4 en V, afl. 1/2.

2o. van het Bestuur van het Koninklijk Zoologisch Genootschap Natura Artis Magistra, te Amsterdam, waarbij kennis wordt gegeven van het overlijden van den heer Dr. G. F. Westerman, in leven Directeur van evengemeld Genootschap.

3o. van het lid W. I. A. Raedt van Oldenbarnevelt, te Lahat, houdende mededeeling, dat hij naar Djambi (residentie Palembang) is overgeplaatst en aldaar de betrekking vervult van Politiek agent.

4o. van het lid mr. J. A. de Vicq, waarbij wordt kennis gegeven van zijne verandering van woonplaats van Djeddah naar Melbourne, met verzoek de Bijdragen voortaan naar laatstgenoemde plaats te doen toezenden, terwijl over de contributie kan worden beschikt bij den heer H. C. Bijvanck, Herderinnestraat, 's-Gravenhage.

5o. van den heer H. Spakler, Consul der Nederlanden, te Djeddah, houdende mededeeling van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut, zullende de heer J. C. Spakler, te Amsterdam, zorg dragen voor de geregelde betaling der contributie.

6o. van den heer Sydney J. Hickson, Saville Club 107 Piccadilly, London W., houdende bericht van de aanvaarding zijner benoeming tot buitenlandsch lid van het Instituut, onder dankbetuiging voor de hem bewezen onderscheiding.

Al deze missives, sub. 1°. — 6°. vermeld, worden voor kennisgeving aangenomen.

Van den heer G. Meinecke, Redakteur des Deutschen Kolonialzeitung, Herausgeber des Kolonialen Jahrbuchs und des Deutschen Kolonialkalenders, te Berlijn, is het verzoek ingekomen een gratis-exemplaar van Dr. Snouck Hurgronje's Mekka ter bespreking te mogen ontvangen.

Na gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het voorstel van den Secretaris, met meerderheid van stemmen besloten aan het verzoek te voldoen.

Door den heer van Troostenburg de Bruin, Predikant bij de Ned. Hervormde gemeente te Erichem bij Buren, wordt verlof gevraagd om gebruik te mogen maken van het eenigen tijd geleden door het Instituut aangekocht, door hem zelven samengesteld handschrift, behelzende een biographisch Woordenboek van Oost-Indische predikanten, met verzoek tevens hem te willen vergunnen het te publiceeren.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt het gevraagde verlof verleend.

Van den heer M. L. van Deventer is bij schrijven van 24 Mei jl. bericht ingekomen van de ontvangst van de nader hem toegekende subsidie van *f* 100, onder mededeeling wijders, dat hij, waar het Bestuur voor de hem geschonken subsidie gaarne eenig verslag van zijne onderzoekingen in de Londensche Archieven zou willen tegemoetzien, van dit verlangen van het Bestuur heeft kennis genomen.

Wordt besloten af te wachten of de heer van Deventer aan den wensch des Bestuur gevolg zal geven.

Ten vervolge op de toezending van 14 Februari jl. no. 1321 is, onder geleide van eene missive van 3 Mei jl. 1e. afd. no. 4319, van den Minister van Buitenlandsche Zaken aan het Instituutsbestuur toegezonden een afschrift van eene missive van den Zaakgelastigde a. i. en waarnemenden Consul-Generaal der Nederlanden in China dd. 21 Maart jl. Ia. A. (serie 3), no. 19, vergezeld van het daarin vermeld document, geschreven in het dialect van Formosa, benevens van de drie mede in die missive genoemde oude Holland-

sche boeken. De missive van genoemden Zaakgelastigde a/i. luidt als volgt:

„Met referte aan de dezerzijdsche missive dd. 16 September 1889, Lr. A (4e serie no. 83) en naar aanleiding van UE. aanschrijving dd. 11 Juni 1888, 1e Afd. no. 5119/13 heb ik de eer UE. hierbij aan te bieden een oud Document geschreven in het dialect van Formosa in het jaar 1759 (22ste jaar van den Chineeschen Keizer Kien Lung). De heer Wm Campbell, Engelsch zendeling te Taiwanfoo (Zuid-Formosa) door wiens vriendelijkheid dit Document aan deze Legatie werd toegezonden, zegt o. a. in zijn schrijven aan Zijne Excellentie den heer Ferguson: .... „Meanwhile allow me to forward for your kind acceptance from Mr. Ede of our Mission, an old native deed written in the twenty second year of the Emperor Kien-Long (1758). Your Excellency will observe that it is made out in the characters which were introduced into Formosa by the Early Dutch schoolmasters. Deeds of even later date than this have been found, showing that this method of writing was in use so late as about the beginning of the present century (1796) and several long ones I send some time ago to Sir Robert Hart, had the corresponding Chinese written alongside."

Wijders gelieve UE. hierbij aan te treffen drie oude Hollandsche boeken gedrukt te Leiden in den jare 1706, getiteld: „Voyagien der Spanjaarden na West-Indiën", in twee deelen en „Voyagiën door alderhande vreemde natiën na Oost- en West-Indiën." Deze boeken werden mij ter hand gesteld door den Heer N. P. Andersen, Commandant der „Customs Revenue Cruiser" Ping Hsing te Shangai, ter aanbieding aan een of ander Museum van Oudheden in Nederland.

Ik heb gemeend dat ingesloten geschrift en de gemelde boeken wel van eenige waarde zouden kunnen zijn voor het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië te 's-Gravenhage en neem derhalve de vrijheid UE. eerbiediglijk te verzoeken dezelve wel te willen doen aanbieden aan bedoeld Instituut namens de Heeren Wm Campbell en N. P. Andersen.

Gelief enz."

Van een en ander wordt met belangstelling kennisgenomen, onder dankbetuiging voor het toegezonden document en het drietal opgegeven boekwerken.

Aan het slot van bovenaangehaald schrijven van 3 Mei jl. wordt door den Minister van Buitenlandsche Zaken bij het Bestuur in herinnering gebracht de voldoening der door den Consul der Neder-

landen te Colombo gemaakte kosten, wegens door hem aan het Instituut gezonden photographieën en teekeningen. Vermits door Zr. Ms. Gezant te Londen op die zaak wordt teruggekomen, in verband met de omstandigheid dat genoemde Consul het verzoek heeft gedaan den Consulairen dienst te verlaten, verzoekt de Minister, bij schrijven van 24 Juni jl. 1e. afd. no. 6041, hare beeindiging wel te willen bespoedigen.

Ter afdoening in handen gesteld van den Secretaris.

De Secretaris deelt mede, dat het lid Helfrich te Manna, onder dankbetuiging voor den ontvangst der hem toegezonden overdrukken zijner bijdrage over de afdeeling Kroë, bij schrijven van 10 April heeft aangeboden eene lijst van errata in die bijdrage voorkomende, met beleefd verzoek, daarvoor een plaats in het tijdschrift in te ruimen.

In handen gesteld van den Secretaris, die machtiging erlangt tot opneming der bedoelde lijst, zoo mogelijk, in een der eerstvolgende afleveringen der Bijdragen.

Ter tafel wordt gebracht de door den heer J. J. Meyer ingezonden bijdrage over de taal en letterkunde der Badoej's, welke tegelijk met de studie van dr. Jacobs vanwege het Instituut moet worden uitgegeven. Na uitvoerige gedachtenwisseling, gehoord het rapport van den Voorzitter, wordt, overeenkomstig diens voorstel, besloten den heer Meyer in overweging te geven zijne mededeelingen over de taal der Badoej's, zoo al niet weg te laten, dan toch zeer te bekorten, met behoud voorts van de geleverde schets over de litteratuur van dien volksstam, met dien verstande echter, dat daarbij slechts worde gevoegd de korte inhoud van de verschillende lakons, terwijl de volledige tekst daarvan zal worden opgenomen in een der eerstvolgende afleveringen van het tijdschrift, de Bijdragen.

De Secretaris brengt voorts eenige proeven ter tafel van de wijze waarop de bijdragen der heeren Jacobs en Meyer gedrukt zouden kunnen worden. Na inzage daarvan wordt door de Vergadering eene keuze gedaan en de Secretaris gemachtigd dienovereenkomstig te handelen.

Door het bestuurslid Wilken wordt verslag uitgebracht over de verschillende nota's, welke vanwege het Departement van Koloniën achtereenvolgens zijn toegezonden en in zijne handen gesteld naar

aanleiding zijner studie over het matriarchaat op Sumatra. Hij stelt zich voor, naar aanleiding en met gebruikmaking dier nota's, een nader opstel over hetzelfde onderwerp te vervaardigen, waarvoor hij eene plaats vraagt in een der eerstvolgende afleveringen der Bijdragen. Zonder beraadslaging wordt het gevraagde verlof verleend.

De Secretaris brengt ter tafel eene rekening der firma Brill omtrent het door haar geleverde drukwerk. In handen gesteld van den Penningmeester, met machtiging haar, naar bevind van zaken, geheel of gedeeltelijk te voldoen uit de gelden van het loopend dienstjaar.

Overeenkomstig het voorstel des heeren Wilken worden tot leden van het Instituut voorgedragen en benoemd de heeren C. B. van der Wal, Leeraar in de aardrijkskunde en geschiedenis aan de Hoogere Burgerschool te Schiedam en L. F. Calon, S. J. op het eiland Flores.

Het bestuurslid Wilken deelt mede van den heer dr Jacobs eene ethnographische schets over het eiland Bali te hebben ontvangen, welke hem voorkomt alleszins geschikt te zijn ter opneming in de Bijdragen, doch daar het niet duidelijk blijkt, of zij op zich zelve volledig is dan wel het begin eener serie, wordt, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, besloten, eene beslissing daaromtrent te verdagen tot na ontvangst van nadere inlichtingen, welke de heer Wilken bereid is bij den Schrijver in te winnen.

De heer Quarles van Ufford herinnert dat meermalen de wensch is geuit om in het bezit te geraken van een grooter gebouw, waarom hij den Penningmeester heeft aangeraden een huis op de Prinsengracht op te nemen. Gevolg gevende aan dien raad, heeft de Penningmeester het aangewezen huis bezichtigd, doch het is hem voorgekomen dat het voor het doel niet geschikt is, waarom hij ook geene vrijheid heeft daaromtrent eenig voorstel te doen.

De Voorzitter dankt den heer Quarles van Ufford en den Penningmeester voor hunne bemoeiingen en sluit, niets meer aan de orde zijnde, de vergadering.

INHOUD.

INHOUD.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

Uitgaven van MARTINUS NIJHOFF, te 's-Gravenhage.

MEKKA

von

Dr. C. SNOUCK HURGRONJE.

HERAUSGEGEBEN VON "HET KON. INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERL.-INDIË."

Erster Band: Die Stadt und ihre Herren.

Zweiter Band: Aus dem heutigen Leben.

Twee deelen roy. 8vo. met Atlas van 36 platen.

Prijs *f* **20.—**.

Een **Prospectus** wordt gratis verzonden op *franco* aanvraag.

HERMAN WILLEM DAENDELS,

vóor zijne benoeming tot

Gouverneur-Generaal van Oost-Indië

(1762—1807)

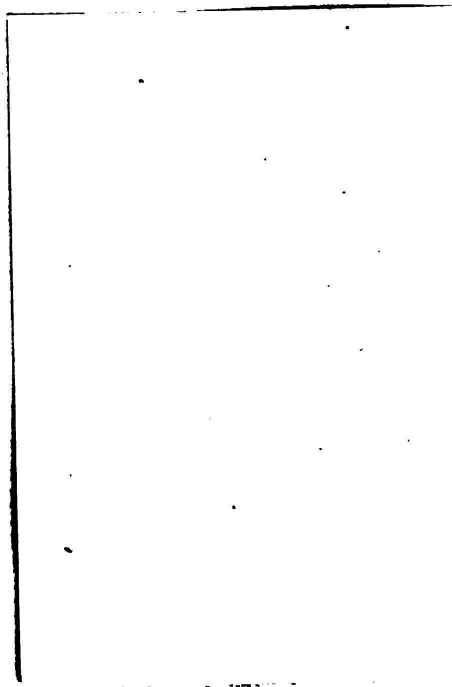
met bijlagen, door

Dr. I. MENDELS.

301 en 209 bladz. gr. 8vo. Prijs *f* **5.50**.

Ofschoon dit werk de Indische loopbaan van Daendels niet behandelt, is het toch onmisbaar voor de kennis van het karakter van den beroemden Gouverneur-Generaal, en verklaart dikwijls diens handelingen als landvoogd.

3 2044 105 181 887